121. ÉVFOLYAM 2008. MÁRCIUS 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Balla Tibor
A Magyar Királyi Honvédség és Bosznia-Hercegovina 1878. évi okkupációja

Sallay Gergely Pál
A Magyar Királyi Honvédség és a leventemozgalom jelvényeinek rendszere, 1938–1945

Germuska Pál
A totális mozgósítástól a stratégiai tervezésig. Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának története, 1948–1971

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * ARGUMENTUM KIADÓ NYOMDAÜZEME, BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Editor in Chief Ferenc Csákváry
Managing Editor Gábor Hausner
Review Editor Ferenc Pollmann

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1) -325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee
2400 HUF annually, 600 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry
Responsable éditorial: Gábor Hausner
Chef de la rubrique Revue: Ferenc Pollmann

Comité éditorial:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire (Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1) -325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:
2400 HUF (annuel), 600 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

121. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2008. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Andaházi Szeghy Viktor PhD ösztöndíjas (ELTE, BTK), a Hadtörténelmi Könyvtár vezetője; *Balla Tibor* alezredes, PhD, a Bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa; *Bánsági Andor* PhD ösztöndíjas (Szegedi Egyetem); *Bolyósné Ujfalusi Éva* tudományos munkatárs, Hadtörténeti Könyvtár; *Germuska Pál* PhD, intézeti titkár, 1956-os Intézet Közalapítvány; *Gyáni Gábor*, az MTA doktora, tudományos tanácsadó, MTA Történettudományi Intézet; *Györkei Jenő* ny. alezredes, a hadtudomány kandidátusa; *Háber Péter* ny. dandártábornok; *Hausner Gábor* alezredes, a Hadtörténelmi Közlemények felelős szerkesztője; *Hermann Róbert*, PhD, a Bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője; *Kovács László*, a történelemtudomány (régészet) doktora, igazgató-helyettes, MTA Régészeti Intézet; *Markó György* ezredes, a hadtudomány kandidátusa, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának tudományos helyettese; *Négyesi Lajos* PhD alezredes, osztályvezető, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadirégész, Hadszíntérkutató és Hagyományőrző Osztály; *Okváth Imre*, a történelemtudomány kandidátusa, főosztályvezető, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára; *Oláh Gergely* egyetemi hallgató (PPTE); *Prantner Zoltán* PhD, egyetemi adjunktus, (Szegedi Egyetem); *Sallay Gergely* Pál muzeológus, Hadtörténeti Múzeum; *Sárközy Péter*, az irodalomtudomány doktora, egyetemi tanár, La Sapienza Tudományegyetem (Róma); *Szakály Sándor*, az MTA doktora, tudományos tanácsadó, Semmelweis Egyetem, Testnevelés- és Sporttudományi Kar

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely Pál* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Csákváry Ferenc
Felelős szerkesztő: Hausner Gábor
A szemlerovat vezetője: Pollmann Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail:hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,– Ft, negyedévre 600,– Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-63-00).
További információ: 06-80-44-44-44; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme, Budapest.

TANULMÁNYOK

BALLA TIBOR

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG ÉS BOSZNIA-HERCEGOVINA 1878. ÉVI OKKUPÁCIÓJA

Az 1867-ben létrejött Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erejének az első világháború kitöréséig egyetlen komolyabb bevetése – egyúttal legnagyobb próbatétele – Bosznia és Hercegovina 1878-ban történt katonai megszállása volt.

Kevésbé köztudott, hogy az okkupáció során nemcsak a dunai birodalom szárazföldi haderejének első vonalát alkotó közös hadsereg csapatai, továbbá a császári és királyi haditengerészet egységei,[1] hanem az annak második vonalába tartozó magyar királyi honvédség, valamint a császári-királyi Landwehr egyes alakulatai[2] is részt vettek a két tartomány megszállását célzó hadműveletekben. Határőrizeti feladatokat láttak el, illetőleg harci cselekményekben is részt vettek.

A csaknem 130 évvel ezelőtti történésekről számos alapos monográfia és részfeldolgozás született, amelyek túlnyomó többsége azonban az osztrák–magyar beavatkozás politikai vonatkozásaival, a szárazföldi csapatok közül a közös hadsereg részvételével és hadműveleteivel foglalkozik. Mindeddig csak igen kevéssé volt feltárt és ismert a magyar királyi honvédség szereplése az 1878-as eseményekben, amelynek összefoglalását a következőkben kíséreljük meg.

Az osztrák–magyar okkupáció előzményei

A cári csapatok győzelmével végződő 1877–78. évi orosz–török háborút ideiglenesen a San Stefanó-i béke, véglegesen az európai nagyhatalmak 1878. június 13. és július 13. között Berlinben lezajlott kongresszusa zárta le, utóbbi rendezte az új balkáni hatalmi viszonyokat. A berlini szerződés 25. cikkelyének rendelkezései alapján Ausztria–Magyarország felhatalmazást kapott az Oszmán Birodalom részét képező, ötvenezer négyzetkilométer nagyságú Bosznia-Hercegovina katonai megszállására és igazgatására, továbbá a tízezer négyzetkilométer kiterjedésű Novibazári Szandzsákban katonaságot állomásoztathatott. Az Osztrák–Magyar Monarchia, ha ideiglenes megszállás formájában is, de

[1] A császári és királyi haditengerészet okkupációs tevékenységéről és szerepéről lásd *Balla Tibor:* A LEITHA és MAROS monitor Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációjában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2005/4. 983–1007. o.

[2] A birodalom Lajtán túli feléből kiegészült császári-királyi 79. és 80. Landwehr lövészzászlóaljak Csikós István vezérőrnagy dandárjába beosztva, a zárai császári és királyi katonai valamint császári-királyi Landwehr parancsnokság alárendeltségében vettek részt a hercegovinai ütközetekben, így pl. az augusztus 12–15. között Livno környékén lezajlott harcokban. Vö. Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten (a továbbiakban KA AFA) 1878 2. Armee Commando 13-94., 13-98/5., 13. Corps 8-618., 8-619., 9-418.; KA Militärkanzlei Seiner Majestät (MKSM) 1878 69-1/30-11., 69-1/30-24., 69-1/30-62.

hosszú idők óta először gyarapíthatta területeit.[3] (Bosznia-Hercegovina 1878 és 1908 között, mint okkupált tartomány tartozott a dunai birodalomhoz, közjogi értelemben továbbra is Törökország részét képezte. 1879. április 21-én egyezményt írtak alá a Monarchia és déli szomszédja között, amelynek értelmében a szultán szuverenitása a tartomány felett sértetlen maradt.[4])

Az osztrák–magyar bevonulás előtt néhány nappal Szarajevóban ideiglenes kormány alakult, amely szervezte és irányította a lakosság soraiból verbuválódott muzulmán felkelőcsapatok ellenállását. Oldalukon reguláris török alakulatok (kb. 30 zászlóalj) is harcoltak, a fegyveres csoportok összlétszáma a felkelés teljes kibontakozása idején mintegy 90 000 fő volt.[5]

A közös hadsereg és a magyar királyi honvédség jellemzői

A Monarchiában az 1868. évi haderőreform során a hadsereg létszámának megállapításakor az európai szárazföldi erők nagyságát, szervezeti felépítésében pedig a dualista rendszert vették figyelembe. A 272 000 fős békelétszámmal és 800 000-es hadiállománnyal bíró császári és királyi (közös) hadsereget az együttesen összesen 200 000 katonát jelentő, a szárazföldi haderő második vonalát alkotó, Magyarország területéről kiegészült magyar királyi honvédség és az utánpótlását Ciszlajtániából nyerő császári-királyi Landwehr egészítette ki. Háború esetén tartalékként rendelkezésre álltak még a magyar népfelkelő és az annak megfelelő osztrák Landsturm alakulatok, amelyek a haderő harmadik vonalát képezték. A közös hadseregen belül a gyalogság volt a legfontosabb fegyvernem. A szolgálati idő 10 évig tartott, ebből három év a tényleges és hét év a tartalékállományban volt letöltendő. A katonák ezután két évre a honvéd vagy a Landwehr alakulatokhoz kerültek. 1878-ban a hadseregben egy zászlóalj négy századból állt, hadi létszáma 965 fő volt. Egy sorgyalogezredhez három első vonalbeli zászlóalj tartozott, a 4. és 5. zászlóalj azonos számot viselő tartalékezred megjelöléssel, külön (legtöbbször nem ugyanannak a hadosztálynak a kötelékében) került bevetésre. A császári és királyi gyaloghadosztály hadi létszáma elérte a 16 500 főt, két dandárból, 14 zászlóaljból, egy lovasezredből, három tüzérütegből, műszaki századból, továbbá lőszer-, élelem- és egészségügyi kocsioszlopból (vonat) állt. Mindegyik dandárhoz két gyalogezred, egy vadászzászlóalj, valamint lovasság, tüzérség és trén tartozott.

A gyalogság fegyverzetét az 1873-ban rendszeresített, 11 mm-es hátultöltő Werndl-puska és a hozzátartozó szurony alkotta. A fegyver lőtulajdonságai alatta maradtak a felkelők által használt angol Snider-puskáénak. A lőszerellátás is hiányos volt, hiszen egy katona csak 72 lőszert vitt magával, a tartalékot a zászlóalj-lőszerkocsik vagy málhásállatok szállították az alegységek után. Az utánpótlásért a lőszer ellövése után a harcban álló századoknak kellett katonákat küldeni. Az osztrák–magyar csapatok harckiképzése elsősorban zászlóalj kötelékben folyt. A szétbontakozott alakzatban vívott harc módjait

[3] *Diószegi István:* Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében. Budapest, 1998. 310–316. o.

[4] *Galántai József:* A Habsburg-Monarchia alkonya. Osztrák–magyar dualizmus 1867–1918. Budapest, 1985. 135–136. o.

[5] *Bencze László:* Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban. Budapest, 1987. 79–81. o.

begyakorolták. A tartalékezredek legfeljebb kevésbé alapos kiképzésük miatt voltak gyengébb harcértékűek. Az alakulatok hiányosságai közül a gyalogság gyenge lőismereteit kell kihangsúlyozni. A gyalogosoknak 28 kg-os felszerelést kellett magukkal vinniük (hátbőrönd, kenyérzsák, kulacs, evőcsésze, kétszemélyes tábori főzőedény, lőszertáskák, az 1872-ben bevezetett Linnemann-rendszerű gyalogsági ásó tartozott ide), ami menet közben megerőltető volt. Az utánpótlás fogyatékosságait is ki kell emelnünk. A csapatok mögött a lőszert, élelmiszert és más felszerelést a nehéz kincstári kocsikból és a kiegészítésül behívott országos járművekből álló oszlopok szállították, amelyek gyakran leszakadtak a harcoló alakulatoktól.[6]

A magyar királyi honvédség 1868–69-ben csupán gyalogos- és lovascsapatokból alakult meg, tüzérséggel és műszaki alakulatokkal nem rendelkezett. A gyalogságot 82 zászlóalj (ebből négy – a 79–82. számú – horvátországi kiegészítésű volt), a lovasságot pedig 32 század (28 huszár- és 4 horvát dzsidásalakulat) képezte. Békeállományába 1869–70-ben 11 500 fő[7] tartozott, hadilétszámát 85 000 ember alkotta.[8]

Egy gyalogzászlóalj békelétszáma 1869-ben 7 tiszt és 116 főnyi legénység volt. A zászlóaljon belül csak egy állandósított század létezett, a többi század még keret szintjén sem.[9]

Békében a gyalogosszázad törzse és kerete, az 1869-ben megalakult zászlóaljak mindegyikénél egy-egy állandósított század és a törzs állott fenn. A négy szakaszból álló század 104 főt (4 tiszt és 100 honvéd) számlált, a zászlóaljtörzsben 19-en voltak. Az állandósított század végezte az újoncok kiképzését, ellátta a bel- és helyőrségi szolgálatot, gondozta a hadikészleteket, gyakorlatok és mozgósítás alkalmával az egész zászlóalj felállítására volt hivatott. A lovasszázad keretlétszáma 1869-ben 42 főt és 35 lovat tett ki. A keret feladata az újoncok kiképzése, a lovak idomítása és a századnál előforduló egyéb munkák elvégzése volt. A honvédséget és az osztrák Landwehrt nem szervezték nagyobb harcászati kötelékekbe, azonban a mozgósítási tervekben dandárokba összevonva szerepeltek. Egy hadiállományú gyalogosszázad létszámát 250 ember képezte, mozgósítás esetén 3-4 század alkotott egy zászlóaljat. Háborúban a honvédség emberanyagának nagyobb részét a közös hadseregben összpontosítva, kisebb részét tartalékként, helyőrségi, illetve megszálló csapatokként kívánták bevetni.

A nagykanizsai 77. honvédzászlóalj 1871-ben egy 5. századot kapott, amely Fiumében állomásozott. A feloszlatott horvát-szlavón katonai határőrvidék területéről 1872-ben négy (a 83–86. hadrendi számú), 1873-ban hat (a 87–92. számot viselő) új honvédzászlóaljat alakítottak meg. 1874-ben 14 gyalogdandár-parancsnokságot szerveztek, melyek mindegyikének 6-7 gyalogzászlóalj volt alárendelve.[10] Mozgósítás esetére három-négy gyalogzászlóaljat egy-egy féldandárba vontak össze, amely az ezredköteléknek felelt meg. A féldandárt gyakorlatokon és háborúban a legidősebb zászlóaljparancsnok vezényelte.[11]

---

[6] *Bencze:* i.m. 83–85. o.

[7] *Mikár Zsigmond* (szerk.): A magyar királyi honvédség schematismusa 1870. Pécs, 1870. 4. o.

[8] *Papp Tibor:* Die königlich ungarische Landwehr (Honvéd) 1868—1914. In: *Wandruszka, Adam–Urbanitsch, Peter:* Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band V. Die bewaffnete Macht. Wien, 1987. 655. o.

[9] *Báti Berkó István:* A magyarság a régi hadseregben. Budapest, 1926. 54. o.

[10] *Barczy Zoltán–Somogyi Győző:* Királyért és hazáért. Budapest, 1990. 23–27. o.; *Berkó:* i. m. 57. o.

[11] *Báti Berkó István ezredes:* Egyezer hadtörténelmi apróság. Kiadja a „Honvédelem" katonai és polgári folyóirat. Budapest, 1925. 216–217. o.

A honvédségnél 12 évig tartott a szolgálati idő, amelyből a bakák csupán a néhány hetes kiképzés és a gyakorlatok idején voltak fegyverben. A honvédek fegyverzete és felszerelése megegyezett a közös hadsereg gyalogságánál szolgáló katonákéval. A honvédzászlóaljak hadi létszáma 900-1160 főt tett ki.

A szarajevói ideiglenes kormány erőinek sajátosságai

Az Oszmán Birodalomban a hadkötelezettség csupán a mohamedánokra terjedt ki, a keresztényeknek, zsidóknak külön adót kellett fizetniük a szolgálat helyett. A besorozottak 20 éves koruktól négy évet első vonalbeli nizam, majd tartós szabadság után három évig a második vonalat alkotó redif alakulatoknál szolgáltak, míg végül a mustahfiz, a népfelkelő egységek tartalékosai lettek 40 éves korukig. A katonák a 800 fős nizam zászlóaljban kapták meg kiképzésüket, a redif zászlóaljban 1000-1200 fő teljesített szolgálatot. A mustahfiz alegységek békeidőben csak papíron léteztek, háborúban létszámuk elérte az 1400-1800 főt. Bosznia-Hercegovinában zömében redif és mustahfiz alakulatok állomásoztak. A nizam csapatok kiképzése az egységes vezetés és a felügyelet hiánya miatt rendszertelenül zajlott le, annak leggyengébb eleme a lőkiképzés volt. A modern hátultöltő fegyverek bevezetése után a katonák rosszul céloztak az új fegyverekkel. A bőséges lőszerellátásra támaszkodva ezt a hátrányt nagy tűzerővel igyekeztek kiegyenlíteni. A redif és a mustahfiz alakulatok harcértéke az előírt évi gyakorlatok rendszeres elmaradása miatt még gyengébb volt. A boszniai zászlóaljak részben modern angol 11,4 mm-es Henry-Martini, részint pedig korábbi típusú 14,6 mm-es Snider-puskával voltak felfegyverezve. A hadsereg részéről csak háború vagy felkelés esetén alkalmazott irreguláris harcosok, az ún. basibozukok között még az 1875–1877-es balkáni felkelés idején több ezer Winchester-ismétlőpuskát osztottak szét. Az okkupáció során zsákmányolt vagy a lakosságtól beszolgáltatott hátultöltő fegyverek háromnegyede Snider típusú volt, hiszen jórészt ezek kerültek a felkelők kezére. Az irreguláris harcosok zöme csak akkor kapcsolódott be a harcba, amikor az osztrák–magyar csapatok lakóhelyüket megközelítették. Az ütközet előtt összeverődött fegyveresek nagyobb része a vereség után szétszéledt, a felkelés vezetőinek egy új ellenállási terepszakaszon új erőket kellett toborozniuk. Az irreguláris felkelők mintegy egyharmada jutott Snider-puskához, a többiek elöltöltő puskát, pisztolyt hordtak, szuronya vagy handzsárja mindenkinek volt. Lőszer általában bőségesen állt rendelkezésre.

A 90 000 fős felkelőcsapatok magját a helyi születésű gerillák képezték. Mozgékonyak voltak, hozzászoktak a fáradalmakhoz és a nélkülözéshez. Nem vittek poggyászt, csak a lőszert szállították maguk után. Ellátásukat adományokból, adókból, helyszíni rekvirálásból biztosították. Fanatizmus jellemezte őket, hiszen magukért és a családjukért fogtak fegyvert. Laza szervezésű osztagokban küzdöttek, családok, falvak szerint csoportosultak, melyekből 100 fős csetákat hoztak létre élükön egy választott vezetővel. A csetak 500-800 emberből álló zászlóaljakká álltak össze, általában egy-egy környékbeli gazdagabb földbirtokos parancsnoksága alatt. A katonai fegyelem, valamint az egyes csoportok közötti együttműködés hiánya, a hátultöltő fegyverek használatának hibái és begyakorlatlansága miatt a felkelők serege csupán a védelemre és az összeköttetési vonalak zavarására volt alkalmas.[12]

[12] *Bencze:* i. m. 80–82. o.

Az okkupáció első szakasza

Az osztrák–magyar csapatok július 29-én lépték át a déli határokat. A báró Josef Philippović von Philippsberg táborszernagy vezette, közel 53 000 fős XIII. hadtest három oszlopban nyomult előre. A Karl von Tegethoff altábornagy vezette 6. gyaloghadosztály a Maglaj, Žepce, Zenica, Vitez, Kakanj, Kolotić, Visoko, valamint a Vitez, Han Belalovać útvonalon jutott el Szarajevóig. Közben a Wilhelm von Württemberg altábornagy vezette 7. hadosztály Banjaluka, Rogelje, Jajce, Travnik útvonalon haladt harcolva előre. A Szapáry László altábornagy vezette 20. hadosztály Tuzlánál és Gračanicánál vereséget szenvedett a felkelőktől, majd Dobojnál sikeresen visszaverte azok támadásait. A hadtest kötelékébe több magyar csapattest (a 6. hadosztályba a kecskeméti 38. és a pécsi 52.; a 7. hadosztályba a szegedi 46. és a zágrábi 53.; a 20. hadosztályba a debreceni 39. és a temesvári 61. közös gyalogezred) tartozott. A hadtest parancsnokságának alárendelt pécsi 7. közös huszárezrednek a Bosna völgyében felderítésre küldött ötödik századát a felkelők augusztus 3-án Maglaj mellett kelepcébe csalták. A 144 fős század két tisztjét és 45 emberét veszítette el. Szarajevó augusztus 19-i bevétele során a 38., a 46. és az 52. magyar gyalogezred katonái tűntek ki vitézségükkel és azok szenvedték el a veszteségek több mint felét.[13]

A báró Stephan von Jovanović altábornagy vezette 20 000 fős 18. gyaloghadosztály (amelybe a budapesti 32. és a székesfehérvári 69. gyalogezred is tartozott) Hercegovinában nyomult előre, ahol augusztus 5-én megszállta Mostart, majd három nap múlva Stolac városát. A Stolac környékén lezajlott harcokban a 32. gyalogezred katonái tüntették ki magukat. Az időközben a felkelők által körülzárt városban az ezred 2. zászlóalja maradt, amely Stolac 22-én történt felmentéséig hősiesen védekezett. A 32. ezred felderítésre küldött 8. századát a felkelők augusztus 13-án Ravnicánál megtámadták, és majdnem teljesen megsemmisítették. Augusztus 28-án Jovanović csapatai megszállták Nevesinjét, ezzel a tartományt lényegében pacifikálták.[14]

Az okkupációban részt vevők összlétszáma kezdetben 72 713 fő, 112 löveg és 13 313 ló volt. A politikusok egy része, így pl. gróf Andrássy Gyula közös külügyminiszter által csak egyszerű bevonulásnak hitt hadjárat megindítása után kiderült, hogy az korántsem diadalmenet, hiszen a Monarchia csapatai a mohamedán felkelők elkeseredett és fanatikus ellenállására találtak. Szarajevó elfoglalása után még nagy területet tartottak megszállva a felkelők, ezért az osztrák–magyar hadvezetés rákényszerült, hogy újabb erőket vessen be.

A hadműveletek folytatására Philippović táborszernagy parancsnoksága alatt augusztus 20-án létrehozták a császári és királyi II. hadsereg parancsnokságát, amelynek alárendeltségébe a III. hadtest (1., 4. és 20. gyaloghadosztály), a IV. hadtest (13. és 31. gyaloghadosztály), az V. hadtest (14. és 33. gyaloghadosztály), a XIII. hadtest (6., 7., 36.

---

[13] *Doberdói Bánlaky József:* A magyar nemzet hadtörténelme. Huszonkettedik rész. I. Ferenc József háborúi az 1848–49. évi magyar szabadságharcot kivéve 1848–1882. Budapest, 1942. 474–477., 515–516. o.; *Bencze:* i. m. 90–152. o.

A horvát és a boszniai földrajzi nevek esetében mindenütt a korabeli elnevezéseket és írásmódot tüntetjük fel.

[14] *Pilch Jenő* (szerk.): A magyar katona vitézségének ezer éve. Második kötet. Budapest, 1933. 403., 406. o.; *Bánlaky:* i. m. 499–502. o.

gyaloghadosztály, 13. lovasdandár), a 14. lovasdandár, valamint az önállóan működő 18. gyaloghadosztály, továbbá a császári és királyi Zágrábi Főhadparancsnokság alá rendelt magyar királyi 83. honvéd gyalogdandár, valamint a 3., 65. és 66. honvédzászlóalj tartozott.[15] A hadjáratban részt vevő osztrák–magyar katonák száma összesen 270 000 főre nőtt. Ezt követően 11 hadosztály, két lovasdandár 276 löveggel folytatta a megszálló hadműveleteket a két tartományban.[16]

Az okkupációban részt vett császári és királyi ezredek többsége magyarországi vagy horvátországi (a 39 gyalogezred közül 26, az öt lovasezred közül két magyar huszár- és két horvát ulánusezred) kiegészítésű volt. A vadász-, tüzér-, és műszaki alakulatok nagyobb része a Monarchia másik feléből egészült ki. A hadjáratban alkalmazott lóállomány zöme is Magyarországról származott.[17] Mintegy 12 000 rekvirált polgári fogatot – ún. országos járművet – Magyarországról és Horvátországról állítottak ki.[18]

A honvédség csapatainak mozgósítása

A honvédcsapatok mozgósítására és bevetésére a megszálló hadműveletek második fázisában, Szarajevó elfoglalása után került sor. Tevékenységük meglehetősen részletesen és jól követhető. A kilenc mozgósítottból hat horvátországi kiegészítésű és horvát szolgálati nyelvű, a hadműveleti területhez legközelebb állomásozó honvédzászlóaljat vetettek be a boszniai okkupáció idején.

Az uralkodó 1878. augusztus 16-án rendelte el a zágrábi VII. honvédkerülethez tartozó zágrábi 83. honvéd gyalogdandár,[19] majd másnap a szegedi állomáshelyű 3., a székesfehérvári 65., a paksi 66. honvédzászlóalj mobilizálását, amelyeket az okkupációs hadműveleteket irányító tábornok testvére, báró Franz Philippović von Philippsberg táborszernagy által vezetett császári és királyi Zágrábi Főhadparancsnokságnak rendelt alá. A három utóbbi zászlóalj augusztus 22-én egyenként 800 fős hadiállománnyal készen állt a menetre.[20] A honvédalakulatok mozgósításának költségeit a közös hadügyminiszter állta.[21] A honvédzászlóaljak katonai, bírósági és gazdászati ügyekben a továbbiakban is érintkeztek a honvédkerületi parancsnokságokkal.[22]

A 83. honvéd gyalogdandár zágrábi 25. féldandárjába a varasdi 79., a zágrábi 80., a sziszeki 83. zászlóalj, švarčai 26. féldandárjába pedig a gospići 87., az ogulini 88., a

[15] KA AFA 1878 13. Corps 9-5.

[16] *Bencze:* i. m. 224. o.

[17] A 6., 19., 23., 26., 32., 38., 44., 52., 53., 69., 70., 72., 76., 78., 79. közös gyalogezredek öt, a 29., 33., 37., 39., 46., 48., 60., 61., 68. ezredek három, a 16. és 71. gyalogezredek két zászlóalja, a 31. vadászzászlóalj, a 7. és 8. huszárezredek, a horvátországi 5. és 12. dzsidásezredek, a 3. tábori tüzérezred három, a 8. tábori tüzérezred kettő, a 13. tábori tüzérezred egy ütege, az 1. és 12. vártüzérzászlóalj négy-négy, az 5. vártüzérzászlóalj egy hegyi ütege, a 12. vártüzérzászlóalj két, az 5. vártüzérzászlóalj egy százada, a II. hadmérnök ezredtől 12 század, az utászezredtől négy század. *Berkó* 1926. 65. o.

[18] *Bencze:* i.m. 88. o.

[19] KA MKSM 1878 69-1/35-4.

[20] KA MKSM 1878 69-1/35-5. A 3. honvédzászlóalj parancsnoka Steiner Ede őrnagy, a 65. zászlóaljé Axmann Vince őrnagy, a 66. zászlóaljé pedig Schnur József őrnagy volt.

[21] KA MKSM 1878 69-1/35-8.

[22] Hadtörténelmi Levéltár Honvéd Főparancsnokság (HL HFP) 1878 eln. 1712.

švarčai 89. zászlóalj tartozott.[23] A hadműveletek megindulása előtt egy hónappal, 1878 júniusában a 83. honvéd gyalogdandár parancsnoka gomirjei Musulin Emil ezredes,[24] a 25. féldandáré drezniki lovag Durst Antal őrnagy, a 79. zászlóaljé Jurasević Lukács százados, 80. zászlóaljé Milanović István százados, a 83. zászlóaljé Sertić Manó százados, a 26. féldandáré Pintér Antal őrnagy, a 87. zászlóaljé Sarić Károly százados, a 88. zászlóaljé pfauenthali Pavich Károly százados,[25] a 89. zászlóaljé Mikec József százados volt.[26]

A mozgósítás időszakában az alakulatok egy részének élére új tisztek kerültek, így pl. a sziszeki 83. honvédzászlóalj parancsnokává augusztus 20-án Ruzičić János honvéd őrnagyot nevezték ki.[27] A 66. honvédzászlóalj Pétervárádra küldött felének parancsnoka augusztus 25-én Hegyi Gyula tartalékos (korabeli kifejezéssel szabadságolt állományú) százados lett.[28]

Szende Béla honvédelmi miniszter 1878. augusztus 19-én elrendelte, hogy a tisztek azontúl nem mondhatnak le rangjukról, áthelyezésüket is csak nagyon indokolt esetben kérvényezhették.[29] A honvédtisztek, hadapródok és hivatalnokok csak a legsürgősebb, a legindokoltabb esetekben és csak a legrövidebb ideig voltak szabadságolhatók,[30] egyfajta szabadságolási tilalom lépett életbe. A mozgósított és hadiállományra feltöltött honvéd-alakulatok egy részét nem alkalmazták az okkupáció során.

A honvédelmi tárca feje augusztus 21-én elrendelte a 77. honvédzászlóalj fiumei 5. századának hadilétszámra emelését, azonban sietett hozzáfűzni, hogy az nem tekinthető mozgósításnak. A létszámemeléshez szükséges honvédeket Nagykanizsáról küldték Fiumébe. A legénységet felszerelték, ellátták haditáska lőszerrel. A Molnár Sándor főhadnagy vezette század állományába a 73. honvédzászlóaljtól Trammer Ferenc tartalékos hadnagyot, tiszthelyettesként Modorovits György őrmestert és Nagy Károly hadapródot osztották be.[31]

---

[23] KA AFA 1878 2. Armee Commando 13-98/5.

[24] 1831. 09. 07-én született a katonai határőrvidék Glina településén. Katonai szolgálatát a bécsújhelyi katonai akadémia elvégzése után, 1849. 07. 31-én kezdte hadnagyként a cs. kir. 39. gyalogezredben, majd 1859-től a 33. gyalogezredben szolgált hadnagyi-századosi rangban. 1859-ben az itáliai, 1866-ban a poroszok elleni hadjáratban vett részt. 1869-től a m. kir. 80. honvédzászlóalj parancsnoka őrnagyként és alezredesként. 1874. 11. 01-jén ezredes és a 83. honvéd gyalogdandár ideiglenes parancsnoka. 1879. 11 01-jén vezérőrnagy. 1879. 12. 19-től a zágrábi VII. honvédkerület ideiglenes, 1882. 02. 09-től annak tényleges parancsnoka. 1884. 11. 01-jén altábornagy. 1890. 06. 01-jén nyugdíjazták. A magyar nemesi címet és a gomirjei előnevet 1874. 01. 31-jén honvéd alezredesként kapta. 1904. 08. 04-én hunyt el Zágrábban. Lásd: HL Anyakönyvi lap (AKVI) 31718., *Dr. Gerő József* (szerk.): A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke. Budapest, 1940. 145. o.

[25] 1837. 01. 01-jén született a krajnai Adelsbergben egy cs. kir. állami hivatalnok fiaként. A bécsújhelyi katonai akadémia elvégzése után 1859. 01. 01-jén a cs. kir. 6. vértesezredben hadnagyként kezdte katonai pályafutását, majd 1859. 05. 22-től különböző cs. kir. gyalogezredekben szolgált hadnagy-főhadnagyként, 1866-ban részt vett a poroszok elleni hadjáratban. 1887–88-ban alezredesként, 1889-től ezredesként a 25. honvéd gyalog féldandár parancsnoka. 1892. 03. 15-én nyugdíjazták. 1899. 04. 13-án hunyt el Bécsben. KA Qualifikationsliste Pavich, Karton Nr. 2378., HL AKVI 11824.

[26] KA MKSM 1878 12-1/2.

[27] KA MKSM 1878 12-1/81.

[28] HL HFP 1878 fp. 2327.

[29] HL HFP 1878 eln. 1575.

[30] HL HFP 1878 eln. 1576.

[31] HL HFP 1878 eln. 1604., 1635., 1671.

Az uralkodó augusztus 24-én hozzájárult a zászlóalj 5. századának – mint Fiume város védőőrségének – létszámemeléséhez, amely a magyar honvédelmi tárca költségére volt végrehajtandó.[32]

Szeptember 10-től a század feletti katonai rendelkezési jogot a császári és királyi Zágrábi Főhadparancsnokság gyakorolta. Minden más tekintetben azonban a honvédség kötelékébe tartozott. A főhadparancsnokságnak az 5. századhoz intézett rendelkezéseiről az alakulatnak az V. honvédkerületi parancsnokságnak vagy a honvédelmi miniszternek kellett jelentést tennie.[33]

Augusztus 17-én, ugyanazon a napon, amikor a király elrendelte a 3., 65. és 66. honvédzászlóaljak mozgósítását, a honvédelmi miniszter úgy rendelkezett, hogy azokat önálló zászlóaljakként alkalmazzák. A zászlóaljtörzsek állományát a következőképpen határozta meg: egy törzstiszt, egy alantos tiszt (hadnagy-főhadnagy), mint segédtiszt, egy élelmezési tiszt, egy ezredorvos, egy főorvos, egy kezelőtiszt, valamint 18 fő honvéd. A zászlóaljak négy századát teljes hadiállományra töltötték fel, a pótalakulat létszáma 34 főre emelkedett. A csapatszolgálatra kijelölt valamennyi tényleges és tartalékos tisztet, hadapródot, altisztet, orvost behívták néhány más alkalmazásban álló személy kivételével. A 65. zászlóalj állományából egy tényleges főhadnagyot és egy hadnagyot, valamint egy tartalékos hadnagyot tartósan vezényeltek a 66. zászlóaljhoz. A 65. zászlóalj tizenkét főtiszttel és egy hadapróddal, a 66. tizenkét tiszttel és három hadapródddal, a 3. pedig tizennégy főtiszttel és három hadapródddal rendelkezett. József Károly Lajos főherceg, lovassági tábornok honvéd főparancsnok augusztus 19-én elrendelte, hogy a már hadilétszámra emelt állománnyal főként a helyőrségi szolgálatra vonatkozó szabályokat gyakoroltassák.[34]

Szende Béla még aznap intézkedett a 83. honvéd gyalogdandárral kapcsolatban is. Úgy határozott, hogy mindegyik zászlóalj törzse és négy százada érje el a teljes hadiállományt. A dandár- és a két féldandár-törzset nem kellett felállítani. Az esetleges létszámhiányok miatt a VII. honvédkerületi parancsnokságnak a 79. vagy a 80. zászlóaljtól kellett embereket áthelyeznie a 87. és a 88. zászlóaljhoz. Az alakulatok segédtisztjei számára szükséges egy hátas és a zászlóaljanként négy, a lőszerkocsik vontatását végző hámos lovat a 10. honvéd lovasezred vásárolta meg. A mozgósított zászlóaljak hadiállományának elérésére több tisztet és tiszthelyettest, valamint orvost irányítottak át másik zászlóaljaktól.[35]

Szende Béla a budapesti Ludovika Akadémia tiszttanárai közül egy főhadnagyot a 3., egy századost és egy hadnagyot a 79., egy főhadnagyot a 80., egy főhadnagyot a 83., egy századost pedig a 88. honvédzászlóaljhoz vezényelt csapatszolgálatra.[36]

A honvédelmi tárca első embere elrendelte minden, a hadilétszámra emelt zászlóaljakhoz behívott, beteget jelentett tartalékos havidíjas felülvizsgálatát. Akiknél nem lehetett kétséget kizáróan menetképtelenséget vagy betegséget megállapítani, azok ellen eljá-

[32] KA MKSM 1878 69-1/35-8.

[33] HL HFP 1878 eln. 1747.

[34] HL HFP 1878 eln. 1558.

[35] HL HFP 1878 eln. 1557.

[36] HL HFP 1878 eln. 1587.

rást kezdeményeztek.[37] Minderre azért volt szükség, mert néhány szabadságolt állományú tiszt ily módon kívánta kivonni magát a hadjáratban történő részvétel alól.

A hadiállományra emelt zászlóaljak a zászlókat, a tartalék ruhát és szerelvényt, a táborszerű málhát, a sebkötöző csomagokat, a lőszerzsákokat is magukkal vitték, de a Wagner-féle főzőkatlanokat és a Pilhal-féle főzőedényeket nem. Külön rendelkezésig a tiszteket és a legénységet semmilyen különleges pótdíj nem illette meg.[38]

A Honvéd Főparancsnokság a mozgósított zászlóaljaknak elrendelte, hogy a külső megjelenés egyöntetűsége érdekében a legénység ruházata és felszerelése előírásszerű legyen. Egyben utasította a parancsnokokat, hogy a helyőrségi szolgálat ellátása mellett fennmaradó szabadidőben a szolgálatot el nem látó legénység kiképzésének hiányosságait pótolják. Az alakulatoknál foglalkozási naplót kellett vezetni, amelybe esténként az aznap elvégzettek voltak bejegyzendők.[39]

Ferenc József 1878. augusztus 23-án felhatalmazást adott arra, hogy a Monarchia határai mentén ellátandó biztonsági szolgálat teljesítése közben a honvédalakulatok a Magyar Korona Országainak határain kívül is bevetésre kerülhessenek, ha szükséges.[40] Erre az 1868. évi XLI., a honvédségről szóló törvénycikk 3. paragrafusa adott felhatalmazást, amelynek rendelkezései értelmében a magyar királyi honvédséget az országgyűlés felhatalmazásával az ország határain kívül is alkalmazhatták, sürgős esetben az uralkodó is elrendelhette azt, a parlament utólagos jóváhagyásával.[41]

A honvédelmi tárca feje által augusztus 25-én kiadott rendelkezés értelmében a mozgósított honvédzászlóaljakhoz beosztott orvosok legfőbb feladata a járványok és ragályos betegségek fellépésének, illetve terjedésének megakadályozása volt, valamely járvány jelentkezése esetén azonnal jelentést kellett tenniük. A miniszter kihangsúlyozta: a harctérről állomáshelyeikre érkező sebesültek ellátásában az orvosok külön felhívás nélkül is vegyenek részt, felhasználva az alkalmat, hogy magukat a gyakorlatban is képezzék és hivatásukat gyakorolják. A sebesültvivőkkel tartsanak gyakorlatokat, őket a kórházakban a betegek és sebesültek ápolására oktassák, vegyék igénybe őket a gyengélkedők szobáinak gondozására. Gondoskodjanak a kórházak, gyengélkedők és laktanyák tisztán tartásáról és szellőztetéséről. Az orvosok a hadiállományra kiegészített csapatokról ún. egészségügyi hadi beadványokat voltak kötelesek szerkeszteni. Szende a bepállott, a naptól leégett bőr, a lábizzadás, a lovaknál a nyeregtörések kezelésére tiszta petróleum használatát javasolta kísérletképpen.[42]

Szende Béla augusztus 29-én úgy rendelkezett, hogy a mozgósított honvédalakulatok számára kiadott honvédelmi miniszteri rendeleteket azok békeállomáshelyeire küldjék, ahonnan a honvédkerületi parancsnokságok juttatták el azokat a zászlóaljakhoz.[43]

---

[37] HL HFP 1878 eln. 1631.

[38] HL HFP 1878 eln. 1630.

[39] HL HFP 1878 eln. 1659.

[40] HL HFP 1878 eln. 1679.

[41] Vö. 1868. évi XLI. törvényczikk a honvédségről. In: Az 1868. évi honvédelmi törvények. I. füzet. Pest, 1869. 31. o.

[42] HL HFP 1878 fp. 2364.

[43] HL HFP 1878 eln. 1689.

József főherceg, a honvédség főparancsnoka szeptember 3-án a kerületi parancsnokságoknak kiadott utasításában hangsúlyozta, hogy az állomáshely legmagasabb rendfokozatú elöljárója a bevetésre induló alakulat tisztjeit és legénységét katonás tömörséggel buzdítsa esküjükben vállalt kötelességük teljesítésére (a fegyelem, a rend és a jó hírnév minden körülmények között történő fenntartására), tartózkodjon a fellengzéstől, a jövőben várható hazatérés esélyeinek fejtegetésétől, politikai vagy más, nem a csapatokra tartozó kérdések érintésétől.[44]

Karl Leo Wischnich[45] vezérőrnagy, a VII. honvédkerület parancsnoka szeptember 8-án a 80. honvédzászlóalj 4. századához lelkesítő beszédet intézett, mielőtt az alakulat a Zágrábi Főhadparancsnokság rendeletére aznap Kostajnicára indult záróvonal (korabeli magyar kifejezéssel zárőrvonal) szolgálatra.[46]

A korabeli sajtó a honvédség szállításával és felvonulásával kapcsolatban sokszor tévesen informálta olvasóit. A *Független Hírlap* szeptember 3-i számában az a minden alapot nélkülöző hír jelent meg, miszerint augusztus 28-án egy honvédekkel megrakott hajó érkezett Sziszekre, és a hajó karfája, melyen a katonák támaszkodtak eltörött, aminek következtében 50-60 fő beleesett a Kulpa folyóba, ahol 8-10 fő kivételével halálukat lelték. A hírt a 83. honvédzászlóalj pótcsapat-parancsnoka teljes mértékben cáfolta.[47]

Tekintettel a már zajló boszniai hadműveletekre, a honvédségnél idő előtt abbahagyták a minden évben megrendezett őszi gyakorlatokat. 1878. augusztus 8-án a VII. honvédkerülethez tartozó, másnap a már mozgósított közös gyalogezredek kerületeiből kiegészült honvédzászlóaljak[48] őszi gyakorlatát szüntették be. A lugosi sátortábort az I. honvédkerület csapatai szállták meg.[49] A gyakorlatokat augusztus 22-ig mindenütt befejezték.[50]

A honvédalakulatok tevékenysége Bosznia megszállása során

A honvédeket főként záróvonal és védőőrségi szolgálatra alkalmazták, katonailag a császári és királyi Zágrábi Főhadparancsnokságnak, illetve az annak alárendeltségében álló várparancsnokságoknak rendelték alá.[51]

A mozgósított honvédzászlóaljak Ausztria–Magyarország határmenti állomáshelyein tartózkodtak. A 3. zászlóalj augusztus 28-tól Pétervárадon, a 65. augusztus 27-től Eszé-

[44] HL HFP 1878 eln. 1683.

[45] 1827. 04. 21-én született az erdélyi Naszódon egy tiszt fiaként. A bécsújhelyi katonai akadémia elvégzése után 1846. 09. 14-től hadnagyként szolgált a cs. kir. 52. gyalogezredben, majd 1849. 04. 05-től főhadnagy-ezredesi rangban különböző vezérkari beosztásokban. 1848–49-ben részt vett az itáliai és a magyarországi, majd 1866-ban a poroszok elleni hadjáratban. 1871. 12. 26-tól a 79. közös gyalogezred, 1873. 09. 16-tól a cs. és kir. 2. gyalogdandár parancsnoka, 1874. 11. 01-jén vezérőrnagy. 1875. 06. 27-én áthelyezték a m. kir. honvédséghez, ahol a VII. honvédkerület parancsnoka Zágrábban, 1879. 04. 20-án altábornagy. 1880. 10. 01-jén nyugdíjazták. 1894. 09. 19-én hunyt el a Graz melletti Feldhofban. KA Qualifikationsliste Wischnich, Karton Nr. 3805.; KA MKSM Sonderreihe Karton 66. 38. tanulmány.

[46] HL HFP 1878 eln. 1786.

[47] HL HFP 1878 eln. 1787.

[48] A 7., 8., 9., 10., 12., 42., 47., 48., 49., 59., 60., 69., 70., 71., 72. honvédzászlóaljakról volt szó.

[49] KA MKSM 1878 12-1/79-2., 12-1/79-3.

[50] KA MKSM 1878 69-1/35-8.; HL HFP 1878 eln. 1593., HFP 1878. fp. 2150., 2163, 2296.

[51] HL HFP 1878 eln. 2494.

ken, a 66. törzse és két százada augusztus 28-tól Zimonyban, két százada pedig a 6. és 70. közös gyalogezredek kiegészítő zászlóaljaival együtt Péterváradon látott el helyőrségi szolgálatot. A 65. honvédzászlóalj feladatai közé tartozott még az Eszék és Brod közötti kincstári szállítmányok kísérése.[52]

A 3. honvédzászlóalj (20 tiszt, 950 fő legénység, három saját tulajdonú, egy kincstári hátas- és négy kincstári hámosló, valamint két jármű tartozott állományába) 1878. augusztus 27-én reggel a 8 óra 35 perckor Szegedről induló vonattal Gombosra utazott, onnan délután gőzhajón Péterváradra szállították, ahová 28-án reggel érkezett meg. A 66. honvédzászlóalj 3. és 4. századából álló fél zászlóaljat (nyolc tiszt, 466 honvéd, egy tulajdon, két kincstári hámosló, egy jármű) augusztus 27-én reggel Paksról gőzhajón Péterváradra vitték, ahová másnap reggel érkezett meg. A 66. honvédzászlóalj törzse, valamint az 1. és 2. századból álló fél zászlóalj (kilenc tiszt, 484 fő legénység, két tulajdon, egy kincstári hátas- és 2 kincstári hámosló, egy jármű) augusztus 27-én reggel indult gőzhajón Paksról Zimonyba, ahol másnap délután kötött ki. A 65. honvédzászlóalj (18 tiszt, 950 fönyi legénység, három tulajdon, egy kincstári hátas-, négy kincstári hámosló, két jármű) augusztus 26-án este 11 órakor indult el Székesfehérvárról vonattal Eszékre, ahová 27-én este 11 óra 25 perckor érkezett meg.[53]

A 79. honvédzászlóalj két százada augusztus 27-től Glina, egy százada Žirovac, egy százada Staro selo településen az osztrák–magyar határ mentén létrehozott katonai záróvonal részét képezte, mindegyik század egy-egy szakaszt küldött előre Obljaj és Bojna községekbe. A 80. zászlóalj két százada augusztus 26-tól Zágrábban maradt helyőrségként, egy százada Dvor, fél százada Dubica, fél százada Kostajnica településeken záróvonal szolgálatot látott el. A 83. zászlóalj négy százada augusztus 25-től Ógradiskán a vár védőőrségét képezte. A 87. zászlóalj egy százada augusztus 25-től Alsólapacz, augusztus 27-től egy százada Doljane, egy százada Zavalje, egy százada augusztus 28-tól Srb községben biztosította a határt. A 88. honvédzászlóalj két százada augusztus 24-től Rakovicán helyőrségi, egy százada augusztus 25-től Prosičeni Kamen, egy százada pedig Petrovoselo községben záróvonal, a 89. zászlóalj egy százada augusztus 23-tól Károlyvárosban helyőrségi, egy százada augusztus 25-től Szluin, egy százada Vališselo, egy százada augusztus 26-tól Koranski Lug településen záróvonal szolgálatot teljesített.[54]

A honvédség főparancsnoka az ógradiskai várban lévő honvédcsapatok feletti bírói felsőbbségi jogot annak parancsnokára ruházta át szeptember 20-án.[55] Az ógradiskai 83. honvédzászlóaljnál, valamint a 3., 65. és 66. zászlóaljaknál néhány honvéd ellen haditörvényszéki vizsgálatot kezdeményeztek, amelyeket a honvédelmi miniszternek is jelentettek.[56]

A honvédelmi miniszter még 1878. február 18-án kiadott rendeletében szabályozta a mozgósítás elrendelése és a hadműveletek megindulása között eltelt idő alatti teendőket. Kiemelte, hogy a csapatok oktatását, gyakoroltatását az alakulási állomáshelyeken, az összpontosítási menetek alatt és a felfejlődési körletben folytatni kell. A rendelkezésre

[52] HL HFP 1878 eln. 1689., 1860., 1968.

[53] HL HFP 1878 eln. 1632.

[54] HL HFP 1878 eln. 1689.

[55] HL HFP 1878 eln. 1837.

[56] HL HFP 1878 eln. 2121.

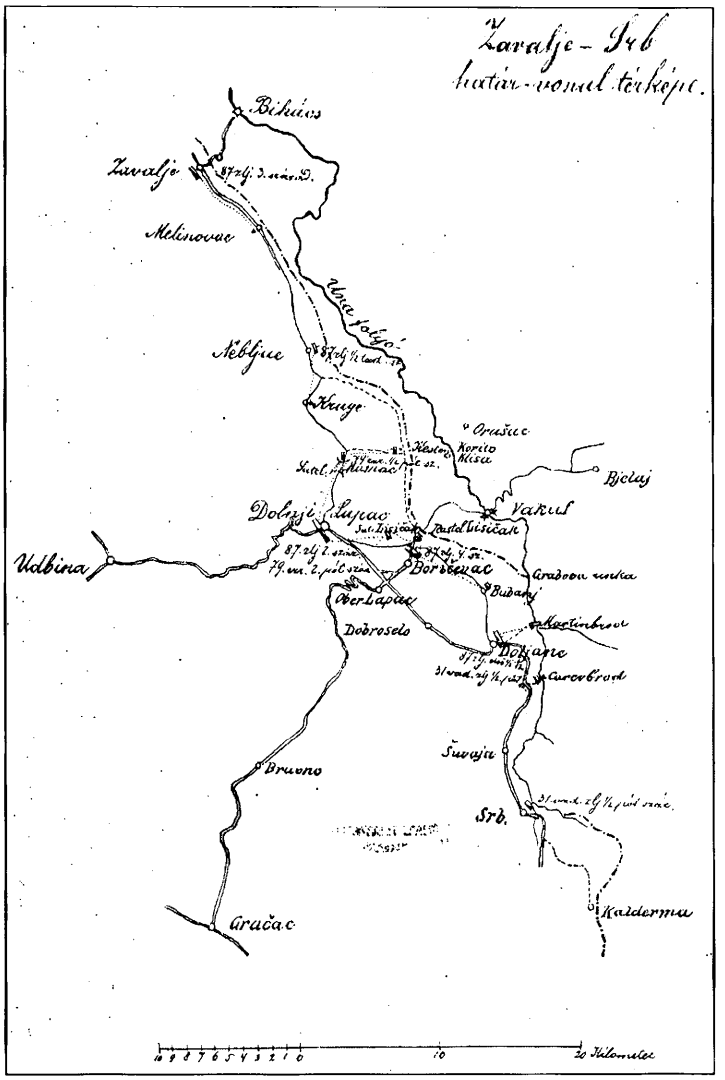

álló idő rövidsége miatt a gyakorlatozásnál – melyet mindig harcszerű öltözetben volt kívánatos folytatni – főleg az alosztályok kiképzésének tökéletesítésére kell törekedni. Hadosztály szinten csak néhány gyakorlatot kellett tartani. A legénység oktatásánál a fő hangsúly a hadi törvénycikkekre (magatartás a harc előtt, a harcban és utána, menetfegyelem, azon seregtest összeállítása, amelyhez a saját csapattest tartozik, a fontosabb parancsnokok nevei, az ellenség legfontosabb ismertető jelei, a genfi szerződés célja, az önkéntes betegápolók hivatása és azok jelzései) volt fordítandó. A dokumentum ezen időszakban a magasabbparancsnokok számára szemlék tartását írta elő. A csapatok menetképességének megőrzése miatt a bakancsok helyes kiválasztására és a legénység lábápolására nagy hang-

súly volt fektetendő. A gyalogszázadnál a bevonuló legénység kiképzésében mutatkozó hiányok pótlása, a honvédek fegyelemre szoktatása, az alakulat összekovácsolása volt végrehajtandó. A zárt alakzatokban és a rajvonalban a tűzharcra és a tűzfegyelemre, lőgyakorlatoknál a harcszerű és távlövésre kellett koncentrálni. A harctéren a napi 30 km-es menetgyakorlatok, az előőrsi és járőrszolgálat, a harcgyakorlatok (támadás és védelem, parancsadás, tölténypótlás, jelentési és biztonsági szolgálat a harc alatt, a gyalogsági ásó használata, az alakulatok egymás elleni harca) tartása volt a legfontosabb feladat. A zászlóaljat az utász, az egészségügyi és a vonatszolgálatban is gyakoroltatni kellett.[57]

A közös hadsereg és a honvédség parancsnokai, elöljárói több alkalommal is megszemlélték a honvédcsapatokat, arra a fentebb említett miniszteri körrendelet is utasítást adott.

Csicserics Ignác[58] ezredes a vinkovczei magyar királyi 84. honvéd gyalogdandár parancsnoka augusztus 22-én Zágrábban a 83. honvéd gyalogdandár zászlóaljai felett tartott szemlét. Karl Wischnich tábornok, honvédkerületi parancsnok azért küldte őt ki a szemle végrehajtására, mert nem volt biztos, hogy a dandár parancsnoka, gomirjei Musulin Emil ezredes szabadságáról időben beérkezik, a 83. dandár zászlóaljainak elvonulását pedig már augusztus 23-án elrendelheti a Zágrábi Főhadparancsnokság. Musulin augusztus 24-én megérkezett szabadságáról, őt alárendelt zászlóaljainak azonnali megszemlélésére utasították.[59]

József főherceg, a honvédség főparancsnoka egy jó hónap elteltével, október 5. és 10. között tartott szemlét a 3., 65. és 66. honvédzászlóaljak felett. Tapasztalatai szerint a katonák felszerelése, kiképzése, elhelyezése általában jó, élelmezésük kifogástalan volt. Csupán a 66. zászlóalj Zimonyban állomásozó két századánál észlelt kisebb kiképzési és felszerelési hiányosságokat, de azok azonnali pótlásáról intézkedtek.[60]

A honvédcsapatok szolgálatuk ellátása és feladataik végzése közben a magyar országhatárt többször is átlépték.

A *79. honvédzászlóalj* 13 főből álló járőrét október 8-án Žirovacról Pećibe küldték. A két napig távol lévő különítmény tájékoztatta császári és királyi V. hadtest 14. gyaloghadosztálya 28. dandárjának (amelybe a 48. sorgyalogezred, a 76. tartalék gyalogezred és a 12. vadászzászlóalj tartozott) parancsnokát, Wilhelm Reinländer vezérőrnagyot arról, hogy csapatai számára Žirovacon az élelmezést előkészítették. Október 10-én egy 20 emberből álló járőrt küldtek ki Staro selóból, azt kipuhatolandó, hogy Reinländer tábornok csapatai bevonultak-e Vrnogračba. Ez az osztag tíz óra múlva tért vissza állomáshelyére. Október 11-én a zászlóalj állományából öt szakaszt vezényeltek ki Staro selóból Vrnogračba Reinländer vezérőrnagy élelmezési oszlopa mellé fedezetül, amelyek hét

[57] HL HFP 1878 eln. 400.

[58] 1828. 09. 20-án született a határőrvidéki Titelben. Grácban hadapródiskolát végzett, katonai szolgálatát 1843. 09. 16-án gyalogosként kezdte a cs. kir. 1. gyalogezredben, majd az 57., a 9., a 77. sor-, illetve a 6. és 7. határőr-gyalogezredekben szolgált hadapródi-őrnagyi rangban. 1848-ban Itáliában, 1849-ben Magyarországon, 1859-ben és 1866-ban Itáliában vett részt a birodalom hadjárataiban. 1873. 12. 01-jén áthelyezték a m. kir. honvédség állományába. 1876. 11. 01-jén ezredes, 1875-től 1881-ig a 84., 1881-ben a 83. honvéd gyalogdandár ideiglenes parancsnoka. 1877. 11. 13-tól magyar nemesként a bacsányi előnevet használta. 1882. 01. 02-án hunyt el Zágrábban. Fia bacsányi Csicserics Miksa, későbbi első világháborús gyalogsági tábornok. KA Wien, Qualifikationsliste Csicserics, Karton Nr. 385.; KA Nachlass B/198 Nr. 1.; HL AKVI 8791.; *Dr. Gerő:* i. m. 38. o.

[59] HL HFP 1878 fp. 2380.

[60] HL HFP 1878 eln. 1860.

órán át maradtak távol. Október 16-án és 22-én egy tiszt vezette járőr Obljajból Vrnogračba masírozott, először a cazini török vámhivatal jövedelmének megtudakolása, majd a hivatal adójának átvétele miatt.[61]

Augusztus 30-án a *80. honvédzászlóalj*tól a császári és királyi 53. tartalékezred vette át a határőrizeti szolgálatot Kostajnicán, amelyet a záróvonal parancsnokságnak rendeltek alá.[62]

A Zágrábi Főhadparancsnokság a 80. zászlóalj egyik századát szeptember 8-án Kostajnicáról Dvorba, egy másikat Zágrábból Kostajnicára irányította, utóbbi 10-én érkezett meg szolgálati helyére. Noviban csupán az 53. közös gyalogezred egyik százada állomásozott, ezért a Novi elleni várható támadás kivédésére és a honvédszázadok megerősítésére a 27. közös gyalogdandár egy zászlóalját Jasenovacról Dubicára küldték.[63]

A 80. honvédzászlóalj egységei a birodalom határát csak Kostajnicánál és Novinál lépték át. Először, amikor a határ bosnyák oldalán elterülő Kostajnica települést a zászlóalj egy szakasza körbezárta és lefegyverezte, miközben az onnan az Una folyó jobb partján Novi felé előrenyomuló 53. közös tartalékezred Divušánál egy magaslatra feljutott. Másodszor Novi parancsnokának felszólítására egy tiszt által vezetett és kocsin szállított járőr az Una jobb partján, a Kostajnicáról Doberlinbe vezető úton felderítést hajtott végre. A Bihácsnál folyó harcok idején a 80. zászlóalj Dvorban állomásozó osztagai egy fél századnyi erőt a Noviban összevont közös hadseregbeli alakulatok megerősítésére küldtek, mivel a falut 5-6000 felkelő támadása fenyegette. Ezek az osztagok néhány órán keresztül tartó délelőtti és délutáni gyakorlataikat Novi közelében tartották meg, részint azért, hogy a tisztek és a legénység megismerkedjenek a tereppel, ahol esetleg küzdeniük kell, részint pedig azért, hogy a település gyenge helyőrségének a határbiztosító szolgálatot megkönnyítsék. A zászlóalj egyes tisztjei és altisztjei többször lépték át a határt az osztrák–magyar törvények közzététele, továbbá a tized behajtásának felügyelete miatt.[64]

A *83. honvédzászlóalj* egy szakaszát szeptember 18-án Veliki Strugra küldték. A zászlóalj egy Sertić Manó százados vezette 216 fős százada – amely a határ túloldalán, bosnyák Gradiskában található Berbir-erődben teljesített helyőrségi szolgálatot – szeptember 20-án Orahovóig nyomult előre. Az alakulat reggel öt órakor indult el állomáshelyéről, délelőtt fél 9-től a század két löveg fedezetét látta el, majd Orahovónál a Száva hídját és annak környékét foglalta el. A honvédek este háromnegyed 7-kor vonultak be a Berbir-erődbe, a lövegek pedig Ógradiskára.[65] A 83. zászlóalj részei a határt összesen 33-szor lépték át Maglaj, Banjaluka, Orahovo, Dolina, bosnyák Mačkovac, Novinje, Catrna, Obradovac, Garinluk, Desagie, Rajbaj, Lamince, Kukulje helységekbe történt kivezénylések alkalmával. A különítmények legfeljebb két századnyi erejűek voltak, egy-öt napos időtartammal pénz-, élelmiszer-, lőszer- és fogolyszállítmányokat kísértek, valamint portyázó járőrökként és felderítő csapatokként alkalmazták azokat. Részt vettek

[61] HL HFP 1878 eln. 2260.

[62] KA AFA 1878 13. Corps 8-532., 8-532.

[63] KA AFA 1878 II. Armeecommando 9-58., 13. Corps 9-163/2.

[64] HL HFP 1878 eln. 2260.

[65] KA AFA 1878 II. Armeecommando 9-189.

még a lakosság lefegyverzésében, az előfogatok harácsolásában, a tized behajtásában, különböző szolgálati iratok célba juttatásában.[66]

A *87. honvédzászlóalj* az ötödik mozgósítási napon érte el hadilétszámát és hadkészültségét, a következő napon hagyta el békeállomáshelyét, és augusztus 25-én vonult be Alsólapaczra, ahol a záróvonal szolgálatot még aznap átvette a császári és királyi 1. vadászzászlóaljtól. A honvédzászlóalj egy százada Zavaljében, egy százada Alsólapaczon, egy százada Doljanén, egy százada Srb területén állomásozott. Augusztus 26-án reggel az alsólapaczi járási hatóság úgy értesült, hogy a felkelők – az osztrák–magyar csapatok figyelmét Bihácsról elvonandó – településüket szándékoznak megtámadni. A zászlóalj és a záróvonal parancsnoka, Sarić Károly százados a határ biztosítására erőit még aznap a következő módon osztotta el: Srb a 31. közös vadászzászlóalj fél tartalék százada, Doljane a 31. vadászzászlóalj fél tartalék százada és a 87. honvédzászlóalj 1. századának fele, az Una folyó menti Martinbrodba és Carevbrodba előretolt őrsökkel, Boričevac a 87. honvédzászlóalj 4. százada Lisičjakba és Bubanjba előretolt őrsökkel, Alsólapacz a 87. zászlóalj 2. százada és 1. századának fele, Zavalje a 87. zászlóalj 3. százada. Musulin Emil ezredes szeptember 5-én érkezett Alsólapaczra, ahol a 83. honvéd gyalogdandárparancsnokság is berendezkedett. Másnap a Zágrábi Főhadparancsnokságtól kapott parancs értelmében átvette az Alsólapacz, Doljane, Boričevac, Srb területén állomásozó közös hadseregbeli és honvédcsapatok egységes parancsnokságát. A császári és királyi XIII. hadtest 36. gyaloghadosztálya Zach Pál vezérőrnagy irányította 72. gyalogdandárjának (a 23. közös gyalogezred, az 53. és a 79. tartalék gyalogezred)[67] hadműveleteit támogatnia, a 72. dandár parancsnokságának otthont adó Zavaljéval az összeköttetés fenntartásáról pedig gondoskodnia kellett.

1878. augusztus végén a Bosznia nyugati részét képező Krajnában mintegy 8-9000 felkelő gyűlt össze.[68] Többek között Kulen Vakufból is ellenséges betörés fenyegetett, ezért a 79. közös gyalogezred 1. és 2. pótszázadát szeptember 6-án erősítésként Alsólapaczra irányították. Aznap éjjel Zach tábornok értesítette Musulin Emilt arról, hogy 7-én reggel megtámadja Bihácsot. A hírre az ezredes – a határ hatékonyabb biztosítására – az 1. honvédszázad 3. és 4. szakaszát Hozák Lajos tiszthelyettes vezetésével Neblujébe rendelte. Zavaljében a 87. honvédzászlóalj Knezević István főhadnagy vezette 3. százada, Alsólapaczon a császári és királyi 79. gyalogezred 1. és 2. pótszázada valamint a 87. honvédzászlóalj Mattanić Miklós főhadnagy irányította 2. százada, Boričevacon a 87. honvédzászlóalj Hegedić József százados által vezetett 4. százada, Doljanében a 87. honvédzászlóalj 1. századának 1. és 2. szakasza Hackenschmidt Antal főhadnagy parancsnoksága alatt, továbbá a 31. közös vadászzászlóalj pótszázadának fele, Srb községben a 31. vadászzászlóalj pótszázadának másik fele állomásozott. A csapatrészek közötti állandó összeköttetést járőrök biztosították.

A Monarchia határa azon a szakaszon az Una folyó völgyében húzódott, Zavaljétól Bubnjáig a domborzat, Bubnjától Srb községig a folyó képezte a határt. Az Una felső

[66] HL HFP 1878 eln. 2260.

[67] *Bánlaky:* i. m. 521–522. o.

[68] Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch k.k. Truppen im Jahre 1878. Nach authentischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archivs. Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs. Separat-Beilage der *Österreichischen Militärischen Zeitschrift.* Wien, 1879. 571–573. o.

szakaszán mindenütt átgázolható, az átkelés a kilenc mérföld hosszú záróvonalon bárhol lehetséges volt. A határt biztosító csapatokat azon pontokra állították, ahol nagyobb ellenséges erők betörése volt várható.

Észak felé az alakulatok összeköttetésben álltak a 88. honvédzászlóaljjal, Srb-től délre a dalmát-horvát-bosnyák hármas határig azonban egyáltalán nem állomásoztak csapatok, ott a birodalom határa teljesen nyitott volt.

A honvédek ellátása akadozott. Ennek orvoslására a Zágrábi Főhadparancsnokság illetékesei mindent megtettek.[69] A 87. honvédzászlóalj parancsnoka szeptember 3-án az élelmiszerrel való bőségesebb ellátást, valamint a bor- és a dohányutánpótlás Zavaljébe szállítását kérte a főhadparancsnokságtól.[70] Másnap a zágrábi katonai hadbiztos engedélyezte az alakulat számára az ellátás javítását, továbbá megküldte az elmaradt javadalmazást a honvédeknek.[71] A XIII. hadtestparancsnokság szeptember 12-én engedélyezte a honvédzászlóaljak számára hadtápdíj folyósítását, továbbá utánpótlásuk kiegészítését a Sliepčevićben vagy a határ menti kordon területén található készletekből.[72]

A nyugat-boszniai felkelők fegyveres ellenállásának egyik központja Bihács (a másik Livno) volt, amelyet a császári és királyi 36. hadosztály Zavaljénél álló 72. dandárja fenyegetett. Bihácsban a hadműveletek kezdetekor parasztkormány alakult, amely átvette a körzetben a közigazgatási teendőket. A felkelők vezérei Ibrahim Medinlia, Hasszán Salkić, Hasszán Čekić bég, Nuri bég alezredes, Hasszán aga őrnagy erőik újjászervezése mellett döntöttek. Szeptember elején Bihácsnál már 5000 felkelő gyülekezett. Fegyverzetük részben modern Snider- és Winchester-puskákból állt. Minden falu fegyveresei külön csoportot alkottak, egy-két választott vezetővel. Az elöljárók még egy támadást is terveztek Szluinon át Károlyváros ellen, amelyhez jól tudták, hogy nincs elegendő erejük.[73]

A 3500 fős, fele-fele arányban mohamedán, illetve keresztény lakosságú város az Una folyó két partján és szigetein feküdt. A kettős fallal körülvett és négy sarkán bástyákkal megerősített vár az Una egyik szigetén állt, a várostól délre a folyó bal partján magaslott a Debeljača hegye, tőle nyugatra a Plješevica-planina nyúlványa emelkedett ki. Szeptember első napjaiban a bihácsi védelem súlypontját a Zavalje–Bihács közötti úttól északra, a Križova magaslat mellett táborozó 1500 felkelő alkotta. A balszárnyon az úttól délre eső Debeljača sáncai mögött, valamint a hegy és az Una között csak 300 fegyveres állt készültségben. Žegar falucska házaiba és az ott emelt állásokba 600 fő fészkelte be magát. A közvetlenül a határon álló kőből épült vámházban 30 önkéntes várta a támadást. A bihácsi vezetők rendelkezésére állt még 2000 fő, akik a várban és a várostól északra tartózkodtak.

A szeptember 7-én reggel kezdődött támadást a balszárnyon az osztrák–magyar 79. tartalék gyalogezrednek, a jobbszárnyon a 23. gyalogezrednek kellett végrehajtania a felkelők ellen. Zavaljében tartalékban maradt az 1. közös vadászzászlóalj, a 87. honvédzászlóalj három százada, valamint négy ágyú. Zach tábornok kísérlete Bihács bevételére

[69] KA AFA 1878 13. Corps 9-518.

[70] KA AFA 1878 13. Corps 9-462.

[71] KA AFA 1878 13. Corps 9-462/1.

[72] KA AFA 1878 13. Corps 9-462., 9-462/1., 9-462/2.

[73] *Bencze:* i. m. 158–159. o.

kudarccal végződött. Az estig tartó ütközet során a 79. gyalogezred futva menekült vissza a határon túlra, és a 23. is meghátrálásra kényszerült a felkelők tüzében, végül a csapatok Zavaljébe húzódtak vissza. A 72. dandár jelentős, több mint 700 fős veszteséget szenvedett. Josef Philippović táborszernagy a 28. közös gyalogdandár parancsnokát, Wilhelm Reinländer vezérőrnagyot bízta meg a 72. dandár vezetésével (Zach vezérőrnagy a helyettese lett), a 28. dandárt pedig Szluinból Zavaljébe rendelte erősítésül. Reinländer a határ őrzésére a 87., 88. és 89. honvédzászlóaljat, továbbá a 48. közös gyalogezred 3. zászlóalját különítette ki Zavaljétől északra, és öt zászlóaljjal (a 48. gyalogezred 1. és 2. zászlóalja, a 12. vadászzászlóalj, a 76. tartalék gyalogezred 4. és 5. zászlóalja) a határra érkezett.[74]

A szeptember 7-i bihácsi ütközetben a 87. honvédzászlóalj 3. százada báró Knezević István főhadnagy vezetésével a 12. közös tábori tüzérezred Samuel Kaiser százados vezette 3. nehézütege mellett fedezetként vett részt. Az üteg a sűrű ködben reggel fél ötkor indult a zavaljei erődből a császári és királyi 1. tábori vadászzászlóalj 2. századának kísérete mellett, és a vártól 1200 lépésre északra állást foglalt. A 87. honvédzászlóalj 3. százada reggel fél hatkor leváltotta a vadászokat. A 23. közös gyalogezred Debeljača hegyi állások elleni támadásának támogatására a tüzérek négy lövést adtak le 4700 lépés távolságra. Fél nyolckor az üteg harcállásba állt, hogy fedezze az időközben beérkezett 79. közös tartalékezred visszavonulását. A tüzéreket balról erős ellenséges erők támadták, azonban az elsáncolt honvédek heves tüzeléssel visszaverték azokat, az üteg pedig visszahúzódott az erődhöz. Délelőtt 9 órától fél 12-ig a lövegek Zach tábornok parancsára az 1900 lépés távolságra Žegarban lévő templomot, a 4800 lépésre fekvő Bihácsot és a felkelők sátortáborát lőtték. Amikor a meghátrálásra kényszerült 79. gyalogezredet összegyűjtötték, az üteg Delića Kula romjai között került felállításra. A honvédszázad a lövegektől balra és jobbra csatárláncba fejlődött az akció végéig, és hevesen tüzelt a rohamozókra. Délután négytől hat óráig az üteg 1500 lépés távolságból a határon található török vámházat lőtte, ahonnan a befészkelt ellenséget sikerült kiűznie, majd tüzét áthelyezte Žegar településre. Zach tábornok parancsára a tüzérek este hatkor a zavaljei erődbe vonultak vissza, ahonnan Žegart és Bihácsot lőtték. Napközben a felkelők oldaláról is viszonozták az ágyútüzet. Az üteg esti elvonulása után a honvédszázad kivált a harcvonalból. Sem az üteg, sem a honvédszázad nem szenvedett veszteségeket. A honvédek fegyverzetének és felszerelésének egy része azonban a harc közben megrongálódott, sőt valamennyi el is veszett azokból.[75]

A határ hatékonyabb őrizete céljából Musulin ezredes szeptember 7-én a csapatokat táboroztatta, készültségi osztagokat tartott fegyverben, a járőröket szüntelenül kiküldte, így az ellenséget a csapatok számerejét és szándékait illetően sikerült megtévesztenie. Arra a hírre, hogy fegyveres felkelők Bihácsból Klisa felé menetelnek, a honvéddandárparancsnok a Kestenova korita hegyháton felállított őrsöt megerősítette.[76]

Szeptember 8-án reggel nyolckor a Kestenova koritán állomásozó erőktől támadásról szóló jelentés érkezett, mire Musulin a 87. honvédzászlóalj Sarić Károly százados parancsnoksága alatt álló 2. századát erősítésként a helyszínre küldte. A mintegy 300 főből

[74] *Bencze:* i. m. 198–200. o.

[75] KA AFA 1878 13. Corps 9-480/16., 9-480/19.

[76] HL HFP 1878 eln. 2354.

álló ellenség valószínűleg csak az osztrák–magyar csapatok számerejét akarta kipuhatolni, mivel rövid tűzharc után – amelynek során mindkét részről kb. 50 lövést adtak le, és egyik fél sem szenvedett veszteséget – visszahúzódott. Sarić százados, miután meggyőződött a veszély elmúltáról, alakulatával visszatért Alsólapaczra.

Szeptember 8-án a doljanei záróvonal állomás parancsnokának jelentése szerint reggel hat órakor 40 fegyveres felkelő áttört a Monarchia határán Grabova Unkánál, ahol három helybéli lakost meggyilkoltak és marháikat elhajtották, a legközelebbi táborőrségről kiküldött járőr már későn érkezett oda.

Musulin ezredes Alsólapaczon néhány helybélit beszervezett, akik őt minden, Boszniában előforduló eseményről értesítették. A Zágrábi Főhadparancsnokságtól és a közös Hadügyminisztériumtól felhatalmazást kapott arra, hogy a határvidék harcias lakossága közül a felkelők elleni harcra önként jelentkezőket alkalmazzon. Szeptember 8-át kivéve azonban arra nem nyílt alkalom. A honvéddandár-parancsnok értesült arról, hogy Adalbert Sametz vezérőrnagy csapataival szeptember 8-án elfoglalta Ključot, ahonnan Petrovac felé akar előrenyomulni. A tábornok erőinek a Bravskopolje-hágón történő átkelésének megkönnyítésére Musulin indítványozta a főhadparancsnokságnál, hogy az ellenség jobbszárnyának nyugtalanítására 200 keresztény felkelőt a 87. honvédzászlóalj ügyes altisztjeinek vezetése alatt felhasználhasson. Sametz azonban nem Petrovac felé haladt, ezért a 200 fős csoport bevetésére nem került sor.[77]

Szeptember 10-én jelentés érkezett a honvéd dandárparancsnokságra, miszerint egy 2000 fős basibozuk csapat az Osjecenina-hegyen át Srb irányába menetel, továbbá Kulen Vakuftól és Klisától keletre felkelők gyülekeznek. Musulin ezredes rendeletére egy szakasz Doljanétól Srb-ig a birodalom határa mentén portyázott és felderítést végzett. A többi csapatrész a határon végig mozgásban volt, hogy a bosnyákok tüntetéseit ellensúlyozza.

Kulen Vakuf előkelői szeptember 11-én kinyilvánították tárgyalási szándékukat, mire Musulin a feltétlen megadást hozta fel tárgyalási alapként. Szeptember 13-án, amikor a Vakufban lakók a megadásra elhatározták magukat, a helységbe érkezett az ismert felkelővezér, Abdagič effendi, és a lakosságot felbujtotta az ellenállásra.

Másnap a honvéddandár-parancsnok megüzente Abdagič effendinek, hogy tud a történtekről, és őt teszi felelőssé a következményekért. Három osztrák–magyar gyalogszázad aznap a határon tüntetést hajtott végre.[78] Musulin a császári és királyi csapatok előrenyomulásának támogatására és a Monarchia területére történő betörések megakadályozására a következő napokban végrehajtott tüntető mozgással, éjjel pedig számos őrtűz gyújtásával elérte, hogy Kulen Vakuf, Orasča, Klisa, Bjelaj és Petrovac lakói otthon maradtak, így a Bihács ellen intézett második támadás során nem vettek részt a harcokban a felkelők oldalán.[79]

Szeptember 12-én az alsólapaczi záróvonal-parancsnokság a zavaljei 87. honvédzászlóalj felét Nebljujére, másik felét és még egy fél századot Nebljujéról Alsólapaczra csoportosította át.[80]

---

[77] HL HFP 1878 eln. 2354.

[78] Uo.

[79] HL HFP 1878 eln. 2354.

[80] KA AFA 1878 13. Corps 9-522.

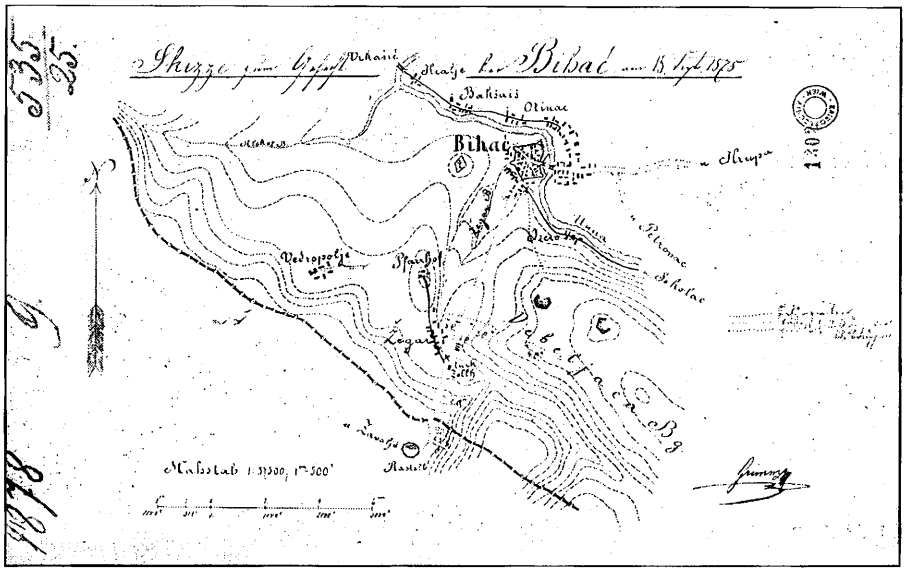

A Bihács elleni újabb támadást szeptember 15-én a császári és királyi 28. és 72. gyalogdandár csapatai közösen kezdték meg. A 76. tartalékezred Izačić, a 23. gyalogezred és az 1. vadászzászlóalj pedig Žegar helységet foglalta el.[81]

A szeptember 15-i bihácsi ütközetben a 72. közös gyalogdandár parancsnokának a császári és királyi 12. tábori tüzérezred 3. nehézütege – amelynek fedezetét ismételten a 87. honvédzászlóalj 3. százada látta el Knezević István főhadnagy parancsnoksága alatt –, valamint az 1. közös vártüzérzászlóalj 1. hegyiütegének két lövege állt rendelkezésére tartalékként. A nehézüteg reggel 8 órakor indult a zavaljei erődből, majd onnan északra tüzelőállást foglalt a határon, kicsit később pedig előrenyomult Žegar irányába. Napközben a žegari templomot és Bihácsot lőtte. A hegyiüteg a határon álló török vámházra, valamint a Debeljača-hegyen húzódó alsó ellenséges sáncokra tüzelt, így támogatva a 28. gyalogdandár támadását. A nehézüteg este fél hétkor visszavonult a zavaljei erődbe.[82]

Reinländer vezérőrnagy szeptember 17-én további két nehézüteget kapott a császári és királyi V. hadtesttől. Háromszoros erőfölénye – a felkelők 3000 emberével szemben 9000 katonát vonultatott fel – tudatában indított végső támadást Bihács elfoglalására. Szeptember 18-án délelőtt kilenc órától az ütegek a Debeljača-hegyet, majd Bihácsot lőtték.[83] A 87. honvédzászlóalj 3. százada közben Zavaljét és az ott lévő katonai intézményeket védte.[84] A felkelők nagy része aznap éjszaka elhagyta a várost, 19-én délután négy órakor a várban maradt Nuri bég alezredes és Hasszán aga őrnagy, oszmán császári tisztek, a bihácsi védelem irányítói átadták a várost a bevonuló osztrák–magyar csapatoknak.[85]

[81] *Bánlaky:* i. m. 526–527. o.

[82] KA AFA 1878 13. Corps 9-535/6., 9-535/15., 9-535/16.

[83] *Bencze:* i. m. 202–203. o.

[84] Die Occupation. i. m. 596–599. o.

[85] *Bencze:* i. m. 202–203. o.

A dunai birodalom katonái 28 török tisztet és 88 redif katonát ejtettek foglyul, öt löveget (ebből négy nehézlöveg és egy mozsár), két zászlót, 200 000 puskalőszert, 6000 kg lőport, 200 lőfegyvert és 312 szálfegyvert zsákmányoltak.[86]

A város falai alatt szétvert felkelők túlnyomó része hazatért, csak egy 150 fős csapat indult Livno irányába.[87]

A Bihács körül vívott harcokban a közös hadsereg összesen 177 halottat, 741 sebesültet és 33 eltűntet veszített.[88]

Reinländer vezérőrnagy szeptember 20-i parancsában elrendelte, hogy a 72. közös gyalogdandár csapatai másnap nyomuljanak előre Bihács, Melinovac, Medjudražje, Sokolac ellen az Una mentén. Az előretörésben a zavaljei honvédszázadnak is részt kellett vennie, majd visszatérnie állomáshelyére. Zach tábornok aznap Zavaljében kiadott parancsa szerint a helybéli honvédszázadnak az 1. közös tábori vadászszázlóaljjal a Debeljača-hegyre előrenyomuló és ott állást foglaló hegyiüteg fedezetét kellett ellátnia, majd onnan visszatérnie kiindulási helyére.[89]

Musulin ezredes szeptember 20-án felhívást intézett az egyik legtekintélyesebb elöljáróhoz, Alajbeg Kulejnovićhoz, hogy a Kulen Vakufban és annak környékén élők feltétel nélkül hódoljanak be. Fenyegetésének nyomatékosítására szeptember 21-én délelőtt tíz órakor Lisičjakon két honvéd és egy 79. közös gyalogezredbeli századdal hadállást vett fel. Kevéssel ezután egy küldöttség Kulen Vakuf, Ostrovica és Havala helységek nevében hódolati feliratot adott át az ezredesnek a határ túloldalán, ahová őt a 87. honvédzászlóalj egy szakasz erejű járőre is elkísérte.

Szeptember 22-én a honvéddandár parancsnoka két szakasz erejű járőrt küldött ki Klisa, illetve Kulen Vakuf helységekbe, azzal a feladattal, ellenőrizzék, a lakosság betartotta-e az adott szavát. A járőrök hat órai távollét után visszatértek.[90]

Szeptember 23-án Bjelaj is meghódolt egy felirat útján. Szeptember 24-én Kulen Vakuf és Bjelaj lakosai átadták a birtokukban lévő fegyvereket. Szeptember 25-én az egyik elöljáró jelentette, hogy bosnyák szökevények aznap éjjel egy vakufi pásztort magukkal vittek kilenc marhával együtt, amelynek következtében a lakosság ismét fegyvert akar fogni. Szeptember 26-án az újabb lázadás megakadályozására Musulin ezredes személyesen indult Kulen Vakufba a 87. honvédzászlóalj két és a 79. közös gyalogezred egy századával. Menet közben megszállta Ostrovica és Havala községeket.[91]

A bevonulók Kulen Vakufban meglehetősen sok lőszert és nagy mennyiségű lőport találtak.[92] Az ezredes a legelőkelőbb polgárok közül 14 főt kinevezett a község közigaz-

---

[86] KA MKSM 1878 69-1/30-170.; AFA 1878 5. Corps 9-70.: Die Occupation. i. m. 606. o.

[87] HL HFP 1878 eln. 2354.

[88] *Kenedy Géza:* Magyar vér Boszniában. Budapest, 1928. 17., 34. o. A közös hadsereg sebesült katonáit a XV., XVI. és XXXVI. számú tábori kórházba, az ógradiskai, a brodi, az eszéki, a pétervárad erődkórházba, a zágrábi helyőrségi, a zimonyi és a károlyvárosi csapatkórházba, a Kostajnicában, Dvorban, Petrinjában, Zavaljében található gyengélkedőházakba, valamint a mitrovicai, a vinkovcei, az újgradiskai, a szluini városi kórházakba szállították. KA AFA 1878 13. Corps 7/51.

[89] KA AFA 1878 13. Corps 9-553.

[90] HL HFP 1878 eln. 2260.

[91] HL HFP 1878 eln. 2354.

[92] KA MKSM 1878 69-1/30-160/14.

gatási tanácsául, végrehajtó közegként 20, korábban az oszmán csendőrséghez tartózó fegyverest rendelt alájuk, majd csapataival visszatért Lisičjakba, Boričevácra és Alsólapaczra. Szeptember 29-én a 79. közös tartalékezred két százada vonult be helyőrségként Kulen Vakuf-ba.[93]

Szeptember 26–29. között, valamint október 20. és november 12. között 8-10 fős járőrök éjjel-nappal folyamatosan járőröztek az Una bal partjáig terjedő területen, azzal a feladattal, hogy a terepet a bosnyák szökevényektől megtisztítsák. A járőrök egy óra elteltével visszatértek osztagaikhoz. Néhány, szakasz erejű járőrt az Unán túl elterülő terepszakaszra is átküldtek, felderítendő, hogy a felkelők nem csoportosulnak-e arrafelé.[94]

1878. október 19-én Musulin Emilt felmentették az alsólapaczi parancsnokságából. Az ezredes elöljáróinak írt összefoglaló jelentésében kiemelte a honvédek szolgálatuk közben tanúsított fegyelmét és kiváló harckészségét.[95]

A *88. honvédzászlóalj* 4. százada a Zágrábi Főhadparancsnokság rendeletére augusztus 29-én Zeljaváról Nova Kršljára települt.[96]

Szeptember 1-jén a 28. közös dandárparancsnokságnak rendelték alá a szluini és a rakovicai záróvonal-parancsnokságot, valamint a 88. és 89. honvédzászlóalj alájuk beosztott egységeit.[97] Akkor a 88. honvédzászlóalj egy százada Prosičeni Kamenben, egy százada Ljeskovacon, egy százada a trénnel Rakovicán tartózkodott, egy századot Petrovoselóból Nova Kršljába küldtek.[98]

Időközben az alakulat egységeit átcsoportosították. Szeptember 6-án a 88. honvédzászlóalj-parancsnokság Nova Kršljánrendezkedett be, aznap délután a Rakovicán tartózkodó honvédszázadot Petrovoselóra, a Kršljánlévőt Sadilovacra küldték. Ljeskovacon (a 12. közös vadászzászlóaljal együtt), Prosičeni Kamenben, Sadilovácon, Petrovoselón egy-egy 88-as honvédszázad állomásozott.[99] A 28. közös gyalogdandár Szluinban tartózkodó parancsnoksága a 76. tartalék gyalogezred 5. zászlóalját még aznap Rakovicára és Grabovácra irányította, ahol az határbiztosítási feladatokat látott el.[100]

Szeptember 7-én a 88. honvédzászlóalj 1. és 3. századát kivonták Prosičeni Kamenből, helyükre a 76. közös tartalékezred 5. zászlóaljának századai kerültek.[101]

A boszniai Tržac lakosai szeptember 7-én kezdték beszolgáltatni fegyvereiket a 88. honvédzászlóaljnak. Másnap a honvédek Tržac, Grabovac és Platnica településeket átkutatták. A talált fegyvereket Szallopek Károly százados felügyelete alatt Prosičeni Kamenbe vitték. Szeptember 8-án este a 88. zászlóalj fél százada a Zavaljéból Heinrich Adam hadnagy parancsnoksága alatt érkező I. számú lőszeroszlop kíséretét látta el.[102]

---

[93] HL HFP 1878 eln. 2354.; KA AFA 1878. 13. Corps 9-595/6.

[94] HL HFP 1878 eln. 2260.

[95] HL HFP 1878 eln. 2354.

[96] KA AFA 1878 13. Corps 8-607.

[97] KA AFA 1878 13. Corps 9-444.

[98] KA AFA 1878 13. Corps 8-608.

[99] KA AFA 1878 13. Corps 9-455.

[100] Die Occupation. i. m. 571–573. o.

[101] KA AFA 1878 13. Corps 9-485.

[102] KA AFA 1878 13. Corps 10-24.

A Petrovoselón tartózkodó 79. közös tartalékezred balszárnyának biztosítására és Izačić megfigyelésére a 88. honvédzászlóalj fél százada szeptember 7-én este tíz órakor a határon lévő Abdic brdo magaslatra nyomult előre.[103]

Szeptember 8-án a Prosičeni Kamenben működő záróvonal-parancsnokság riadóztatta a 88. honvédzászlóalj 1. és 3. századát, amelyek az erőd környékét szállták meg, majd őrjáratot küldött ki Ljeskovac irányába. Prosičeni Kamennél a honvédszázadok mintegy 600 főt számláló felkelőcsoporttal csaptak össze. A délután egy órakor kezdődött és estig tartó harc során Pavich Károly zászlóaljparancsnok maga is lövöldözött az ellenségre. A 3. század egy halottat, az 1. század egy sebesültet veszített, akit a Szluinban lévő városi kórházba szállítottak. A felkelők tetemes veszteségeket szenvedtek. A zászlóaljparancsnokság jelentése szerint a két század már két napja kenyér nélkül harcolt.[104]

A Bihács környéki harcokban szeptember 7-én megsebesült 363 katona Zavaljéből Otocsáczra kísérésében a Petrovoselóban állomásozó 88-as honvédszázad is részt vett.[105]

Az osztrák–magyar csapatok Bihács elleni támadásának felújítása előtt – mivel a Károlyváros–Zavalje hadtápvonalat a felkelők betörései fenyegették – a határőrizetet újból szabályozták.[106] Szeptember 10-én a 88. honvédzászlóalj két százada Prosičeni Kamenben, egy százada Sadilovacon, egy százada Petrovoselón látta el feladatait.[107]

Aznap a 48. közös gyalogezred Furjan, Basara és Nova Kršlja körzetében állomásozó 3. zászlóaljának kérésére a 88. honvédzászlóalj egy fél századát Nova Kršljáról Ljeskovacra irányították, amely másnaptól az onnan elvonuló 12. közös vadászzászlóalj határőrizeti teendőit vette át.[108]

A 88. honvédzászlóalj 1. százada szeptember 15-én Ljeskovacnál, 3. százada pedig Prosičeni Kamennél hajtott végre sikeres demonstrációt, azzal a céllal, hogy a császári és királyi csapatok Bihács elleni fő támadási irányáról az ellenség figyelmét elvonják.[109] A két honvédszázad harca délelőtt tíz órától este fél hatig tartott. Az összecsapásban egy honvéd meghalt, egy pedig megsebesült.[110] Közben a 48. közös gyalogezred 9. százada, melyet aznap reggel Nova Kršljáról Prosičeni Kamenbe küldtek, egy lövést sem adott le. Az erődemonstráció hatott a felkelőkre, akik Izačić irányába húzódtak vissza.[111]

A bosnyák harcosok egy csoportja aznap Izačić ellen is támadást intézett. A kialakult összetűzésben a 48. közös gyalogezred alakulataival együtt a 88. honvédzászlóalj századai is hevesen tüzeltek a támadókra. A zászlóalj Sesták Márton főhadnagy vezette petrovoselói 2. százada a 28. közös gyalogdandár balszárnyát fedezte, a honvédszázad egy szakasza pedig lövegfedezetet adott.[112]

---

[103] KA AFA 1878 13. Corps 9-480/13.

[104] KA MKSM 1878 69-1/30-160/1.; AFA 1878. 13. Corps 9-489., 9-489/5.; II. Armeecommando 9-68.

[105] KA AFA 1878 13. Corps 9-498/5.

[106] Die Occupation. i. m. 586–589. o.

[107] KA AFA 1878 13. Corps 9-497/14.

[108] KA AFA 1878 13. Corps 9-508.

[109] *Breit József:* Bosznia és Hercegovina 1878. évi megszállása. HL Tanulmánygyűjtemény 772. számú tanulmány, 55–56. o.; *Bánlaky:* i. m. 526–527. o.; HL HFP 1878 eln. 2077.

[110] KA MKSM 1878 69-1/30-166.

[111] KA AFA 1878 13. Corps 9-536.

[112] KA AFA 1878 13. Corps 10-190.

Szeptember 21-ről 22-re virradó éjjel a 88. zászlóalj egy őrvezetőből és két honvédból álló járőre Petrovoselóból indulva az Izačić melletti felkelőtábort derítette fel.[113]

Pavich Károly százados szeptember 23-án kelt jelentésében Tržac, szeptember 25-én már Sturlić, Kladuša, Peći, Bužim lakóinak ellenséges magatartásáról és gyülekezéséről számolt be feletteseinek.[114]

Szeptember 26-án délután a 88. zászlóalj 2. századának parancsnoka, Sesták főhadnagy Petrovoselóban négy izačići lakost feltartóztatott, akik a határon átadták fegyvereiket a honvédeknek. Sesták másnap délelőtt 11-12 óra között eredménytelen tárgyalást folytatott Izačić lakosságának fegyver-beszolgáltatásáról.[115]

Szeptember 30-án Tržac elöljárói hűségnyilatkozatot tettek Ferenc Józsefnek, amelyet osztrák–magyar részről Pavich százados, a 88. honvédzászlóalj parancsnoka írt alá Prosičeni Kamenben.[116]

Tržac lakosai október 6-án tömegesen szolgáltatták be fegyvereiket a falu papjának vezetésével. Összesen 133 puska, 100 pisztoly, 14 handzsár, 1 szablya, 18 bajonett került így a 88-as honvédekhez,[117] amelyeket a Prosičeni Kamenben lévő erődben őriztek. A zászlóaljparancsnok aznap Prosičeni Kamenből három szakaszt a Cazinba tartó élelmezési oszlop védelmére küldött. Ljeskovacról három szakaszt Prosičeni Kamenbe rendelt, és az ottani másfél századdal másnap Tržacba vonult. A falu átvizsgálása október 7-én délelőtt tíz órakor kezdődött, és délután fél kettőig tartott.[118]

Október 6-án egy, a 88. zászlóalj harmadik századába tartozó, tizenkét emberből álló járőr Prosičeni Kamenből Cazin-Peći és Bužim útvonalon Reinländer tábornok számára postát szállított. E járőr három napig maradt távol. Az első század három szakasza október 6-án a 76. közös gyalogezred egyik századát kísérte Tržac-on át Klatincéig, majd visszatért állomáshelyére. A zászlóalj harmadik százada ugyanaznap Mutnikban tartózkodott fél napon át, mint a császári és királyi 48. gyalogezred élelmezési oszlopának fedezete.[119]

A zászlóalj első századának három szakasza október 7-én Tržac, Klatince, Brubovac helységeket fegyverezte le. A rákövetkező napon a zászlóalj harmadik századának egy szakaszát a 28. közös gyalogdandár és Reinländer tábornok csapatparancsnoksága számára küldött, a Peći-Bužim-Kladuša útvonalon közlekedő postaszállítmány mellé fedezetül osztották be, amely három nap elmúltával tért vissza állomáshelyére.[120]

A 88. honvédzászlóalj 2. századának fele október 9-én a Prosičeni Kamenbe tartó lőszeroszlopot kísérte fedezetként, a Prosičeni Kamenben állomásozó század egy szakasza sebesülteket kísért Szluinba, egy szakasza pedig a Pećibe tartó posta kíséretét látta el.[121]

---

[113] HL HFP 1878 eln. 2260.

[114] KA AFA 1878 13. Corps 9-586/1., 9-588.

[115] KA AFA 1878 13. Corps 9-587., 9-587/1., 9-587/2.

[116] KA AFA 1878 13. Corps 9-589/2., és 10-7.

[117] KA AFA 1878 13. Corps 10-20/2., 10-20/4., 10-20/21/2.

[118] KA AFA 1878 10-20/3.

[119] HL HFP 1878 eln. 2260.

[120] Uo.

[121] KA AFA 1878 13. Corps 10-34/3.

A 48. közös gyalogezred 11. és 12. százada a 88. honvédzászlóalj első századának felével együtt október 10-én Peći, Tržac, Sturlic, Blatnica falvakat vizsgálta át, azonban a házkutatások során csupán hat pisztolyt és egy karabélyt találtak, mivel az ott lakók a fegyvereket már korábban beszolgáltatták. A tervek szerint az akcióban a 89. honvédzászlóalj fél századának is részt kellett volna vennie Komesaracból, de Reinländer vezérőrnagy parancsára a 89. zászlóaljat Kladuša körbezárására vették igénybe.[122]

A császári és királyi 28. gyalogdandár parancsnoka október 12-i parancsában elrendelte, hogy a 48. közös gyalogezredben szolgáló Joseph Lönhard őrnagy a záróvonal-parancsnokságot Pavich Károly századosnak adja át Prosičeni Kamenben. A 88. és 89. honvédzászlóaljak parancsnokságát Franz Buchta ezredesnek, a helyben állomásozó 28. gyalogdandár új parancsnokának rendelték alá. Pavich új beosztását október 16-án vette át.[123] Sertić György főhadnagy a 88. honvédzászlóalj egy szakaszával október 12-én postakíséretként érkezett Pećiből Kladušába, ahonnan a postával együtt visszaküldték Bihács-ba.[124]

A 88. zászlóalj első századának egy szakasza október 18-án Mutnik településen egy élelmiszeroszlop fedezetét látta el.[125] Október 20-án a harmadik század három szakasza Tržac, Klatnica, Grabovnica községek felderítését végezte és törvényeket hirdetett ki.[126] Aznap a zászlóalj egységeinek egy lőszeroszlopot kellett kísérniük Szluinig, onnan Kladušáig ezt a feladatot már a 89. honvédzászlóalj osztagai végezték.[127]

A 88. honvédzászlóalj október 22-én a 28. közös gyalogdandár parancsnokának leadott jelentése szerint Pećiből összesen 89 elöltöltő puskát, 111 pisztolyt, 22 Sniderpuskát, 10 szablyát, 21 handzsárt, 13 szuronyt szolgáltattak be Prosičeni Kamenbe.[128]

Október 23-án az alakulat első százada Sturlic helységet ellenőrizte.[129] Október 24. és november 1. között a zászlóalj minden nap kisebb járőröket küldött ki a Mutnik, Grabovac, Klatnica, Tržac közötti terep közlekedésének és hídjainak szemmel tartására.[130]

A *89. honvédzászlóalj* parancsnokának szeptember 4-i szluini jelentése szerint a zászlóalj Valisselóban állomásozó 2. századát egy altiszt irányította, és azt egy 20 honvédből álló Maljevacban tartózkodó alegység biztosította. Maljevacból a 79. honvédzászlóalj Svinicában szolgálatot teljesítő alegységével az összeköttetést járőrök tartották fenn. Valisselóból Maljevac és Komesarac irányába a terepet megerősített járőrök ellenőrizték. Basara állomásról rendszeres éjjel-nappali járőrözést folytattak Komesarac és Ljeskovac irányába, utóbbi településen a 88. honvéd zászlóaljjal is fenntartva a kapcsolatot. Basarától a határig húzódó területet éjszakánként két – egyenként egy altisztből és hat honvédből álló – tábori őrs, továbbá éjjel-nappal egy altisztet, egy zenészt és három honvédet magába foglaló állomásőrség, valamint egy – hat honvédet és egy altisztet számláló – készültségi szakasz tartotta megfigyelés alatt, utóbbit veszély esetén még egy

[122] KA AFA 1878 13. Corps 10-45.

[123] KA AFA 1878 13. Corps 10-49., 10-50/5., 13-77/8., 10-149.

[124] KA AFA 1878 13. Corps 10-54/9.

[125] HL HFP 1878 eln. 2260.

[126] Uo.

[127] KA AFA 1878 13. Corps 10-54/54.

[128] KA AFA 1878 13. Corps 13-69/17.

[129] HL HFP 1878 eln. 2260.

[130] Uo.

szakasszal megerősítették. A 2. századdal való összeköttetésről és a levélküldönc forgalomról a Szluinban állomásozó 1. század gondoskodott.[131]

A császári és királyi Zágrábi Főhadparancsnokság utasítására a 89. zászlóalj törzse és 1. százada szeptember 7-én Szluinból Valisselóra települt.[132] A maljevaci alegységet a Valisselóban lévő 2. század erőiből erősítették meg.[133]

Az erőátcsoportosítások eredményeként szeptember 10-én a 89. honvédzászlóalj egy százada Valisselóban, egy Maljevacban, egy Komesaracon, fél százada pedig – amely aznap érkezett oda Károlyvárosból – Szluinban állomásozott.[134] A zászlóalj Valisselóban diszlokált százada szeptember 15-én a Bihács körüli ellenséges mozgásokról tett jelentést.[135] A határőrizetben részt vevő honvédzászlóaljak, illetőleg századok parancsnokai folyamatosan jelentették az ellenség határ menti mozgását, erőátcsoportosításait elöljáróiknak, akik a híreket Zágrábba továbbították.[136] Mikec József százados, a 89. honvédzászlóalj parancsnoka október 6-án úgy értesült, hogy Kladušában 900 török állomásozik két ágyúval.[137] Másnapi jelentésében arról számolt be, hogy a felkelők Buhačánál elsáncolták magukat. Ennek következtében Maljevacban megerősítette a járőröket.[138] A 89. zászlóalj harmadik százada október 7-én Komesaracból Pećibe kísért egy lőszeroszlopot, ahonnan csak másnap délelőtt tért vissza.[139]

Reinländer tábornok október 8-án elrendelte, hogy a felkelők által leadott fegyvereket a károlyvárosi szertárba szállítsák. A Winchester-puskák felhasználását a II. hadsereg parancsnoksága tervbe vette.[140] A 89. honvédzászlóalj-parancsnokság október 8-án Valisselóból a tábornoknak küldött jelentése szerint Peći lakosainak fegyverbeszolgáltatása folyamatban van, amelyeket majd a Kladušában begyűjtött fegyverekkel együtt Károlyvárosba küldenek, a közöttük található Winchester-puskákat természetesen megkímélik.[141]

Bihács eleste után Krupa, Bužim, Ribac, Tržac, Cazin és Mutnik helységek elöljárói kinyilvánították megadási szándékukat az osztrák–magyar hatóságoknak, és beszállították az összegyűjtött fegyvereket. Az Unától északnyugatra lévő hegyekben azonban a lakosság a harc folytatása mellett döntött, és csatlakozott a Hasszán Salkić vezetésével Bihácsból visszavonult felkelőkhöz. 3000 harcos gyűlt össze Peći mellett, Kladuša várában és környékén egy 900 fős csoport sáncolta el magát.[142]

A felkelők október 7-én Pećinél elszenvedett vereségét követően került sor Velika Kladuša ostromára, amely az okkupáció végső, október 9-től 20-ig tartó hadművelete

---

[131] KA AFA 1878 13. Corps 9-458.

[132] KA AFA 1878 13. Corps 9-458/4.

[133] KA AFA 1878 13. Corps 9-458/3.

[134] KA AFA 1878 13. Corps 9-497/14., 9-507.

[135] KA AFA 1878 13. Corps 9-532/2.

[136] KA AFA 1878. 13. Corps 9-487., 9-488.

[137] KA AFA 1878 13. Corps 10-21.

[138] KA AFA 1878 13. Corps 10-21/1.

[139] HL HFP 1878 eln. 2260.

[140] KA AFA 1878 13. Corps 10-25.

[141] KA AFA 1878 13. Corps 10-27.

[142] *Bencze:* i. m. 213. o.

volt. Október 9-én a 72. közös dandárparancsnokság a császári és királyi 1. tábori vadászzászlóaljat, valamint a 89. honvédzászlóaljat küldte a felkelők utolsó erősségének körülzárására és a település lefegyverzésére.[143] Az ostromban részt vevő honvédalakulatot Staro selóból látták el.[144] A valisselói záróvonal-állomást közben a zászlóalj szluini fél százada szállta meg.[145]

Kladuša vára egy 224 méter tengerszint feletti magasságú hegykúpon állt, az öt méter magas, másfél méter széles, sok lőréssel ellátott kőfalakat három toronyszerű bástya védte. A védők nagy része még a bekerítés befejezése előtt elhagyta az erősséget és elmenekült. Kilenc felkelő maradt vissza, akik 12 napon át olyan ellenállást tanúsítottak, hogy a támadók visszariadtak egy rohamtól. Az erődöt a Mikec százados vezette 89. honvédzászlóalj három százada[146] északról és nyugatról, míg a Georg Fischer százados (aki egyben az ostromcsapatok parancsnoka is volt) irányította 1. közös vadászzászlóalj október 9-én este délről és keletről zárta körbe. Október 10-én reggel hat órakor az ostromló csapatok tüzet nyitottak az erődön kívül rekedt felkelőkre, amelyet azok puska- és ágyútűzzel viszonoztak. Az osztrák–magyar előőrsök a magaslat lábáig nyomultak előre, ahol lövészárkot ástak és befészkelték magukat a település házaiba. A nap folyamán Kladuša helységet lefegyverezték. A császári és királyi 1. vártüzérzászlóalj 1. hegyi ütege a szemközt elhelyezkedő Keserovića brdo-ból délután háromnegyed négytől hatig lőtte a várat.[147]

A következő két napon a felkelők és az ostromlók kölcsönösen és hevesen lőtték egymást ágyúkból és puskákból. Október 13-án a Zágrábi Főhadparancsnokság a 89. honvédzászlóalj három századát korábbi állomáshelyeikre rendelte vissza. Az 1. vadászzászlóalj 3. és 4. százada vette át azok helyét a körülzárásban.[148] Az ostromban október 18-tól a 12. közös vadászzászlóalj és a 76. gyalogezred 5. zászlóalja is részt vett.[149] Október 20-án reggel a császári és királyi 12. vadászzászlóalj két szakasza harc nélkül elfoglalta Kladuša várát.[150] A bevonuló csapatok az erődöt üresen találták, ugyanis az utolsó négy életben maradt felkelő a döntő roham előtt, hajnalban elmenekült.[151] A bevonuló osztrák–magyar katonák egy zászlót, három vasból készült ágyút, lőszert és élelmet zsákmányoltak.[152]

Október 11-én a Bihácsból Nova Kršlján át Staro selóba tartó, a 4. közös tábori tüzérezred Martin Strunk főhadnagya által vezetett XII/5. számú lőszeroszlopot Valisselo és Maljevac között félúton mintegy 20, Kladuša környékéről érkezett felkelő támadta meg. A fedezet, amelyet a 89. honvédzászlóalj egy osztaga adott és Pazderian tiszthelyettes vezetett, több lövést is leadott rájuk.[153]

---

[143] KA AFA 1878 13. Corps 10-54/4.

[144] Uo.

[145] KA MKSM 1878 69-1/30-183/2.

[146] KA MKSM 1878. 69-1/30-183/2.

[147] Die Occupation. i. m. 849–851. o.

[148] Uo. 849–851. o.

[149] Uo. 852–853. o.

[150] KA AFA 1878 13. Corps 10-54/65.

[151] *Bencze* i.m. 213., 218. o.

[152] KA MKSM 1878 69-1/30-183/7.

[153] Die Occupation. i. m. 849–851. o.

Október 12-én a felkelők Kladušában összegyűjtött puskáit és szálfegyvereit a 89. honvédzászlóaljnak küldték el Valisselóba.[154]

A zászlóalj századai október 14-én beérkeztek korábbi állomáshelyeikre: Maljevacra, Komesaracra, egy fél század pedig Valisselóra.[155]

Október 18-án a 89. honvédzászlóalj másfél százada Valisselóban, egy százada Komesaracon, fél százada Szluinban, fél százada Károlyvárosban, fél százada Maljevacon tartózkodott, az alegységek közötti összeköttetést őrjáratokkal biztosították.[156]

Az osztrák–magyar hadvezetés a határőrizetet a honvédzászlóaljak hazaszállítása és leszerelése után is fenntartotta, majd 1878. november 7-én részletes rendeletet bocsátott ki annak működéséről. A határmenti záróvonal-szolgálatot aznap már az alábbi k. u. k. csapatok látták el: a 61. közös gyalogezred két százada (Zimony), az 58. közös gyalogezred 3. zászlóaljának parancsnoksága (Ógradiska), a 72. közös tartalékezred 5. zászlóaljának parancsnoksága (Kostajnica), a 72. gyalogezred tartalékezredének parancsnoksága (Glina), a 76. gyalogezred 4. zászlóaljának parancsnoksága (Szluin), a 71. gyalogezred 5. zászlóaljának parancsnoksága (Prosičeni Kamen), a 12. közös vadászzászlóalj (Gračac), végül a 23. gyalogezred egy zászlóalja (Zavalje).[157]

A honvédek részvétele a menekültek ellenőrzésében

A Boszniából érkező menekültek feltartóztatása, ellenőrzése, lefegyverzése sok munkát adott a honvédeknek és kiemelt fontossággal bírt. Franz Philippović táborszernagy augusztus 26-án kiadott intézkedésében úgy vélte, amíg egyes menekültek lépik át a birodalom határát, addig horvát területen kell őket elszállásolni. Csoportos átlépés esetén egy 1876-ban kiadott rendelkezés az irányadó, melyben az áll: a bosnyák területről érkezőket a lefegyverzés után internálni kell, a továbbiakban a polgári hatóságok gondoskodnak róluk, az elkobzott fegyverek, lőszer és járművek elkülönítve Eszékre, Károlyvárosba és Pétervárадra voltak szállítandók.[158] Reinländer tábornok szeptember 22-én Musulin Emil ezredesnek küldött táviratában kérte, hogy a menekülteket mindenképpen tartóztassák fel és fegyverezzék le a Monarchia határán.[159]

A hadműveletek előrehaladtával egyre több menekült érkezett a határra, így például szeptember 26-án egyszerre sokan léptek Alsólapacknál Ausztria–Magyarország területére.[160]

A honvédzászlóaljak rendelkezésre álló erői elégtelenek voltak ahhoz, hogy teljes mértékben fel tudják tartóztatni a felkelők csoportjait, megakadályozzák az ellenség, továbbá a menekültek határon történő átlépését, illetőleg a dunai birodalom területén már internált személyek visszaszivárgását. Ezt Franz Philippović tábornok is elismerte, sőt többször a honvédalakulatok számának növelésére tett javaslatot Bécsnek. (Musulin ezredes szinte fo-

[154] KA AFA 1878 13. Corps 10-54/8.

[155] KA AFA 1878 13. Corps 10-54/17., 10-54-21.

[156] KA AFA 1878 13. Corps 10-172.

[157] KA AFA 1878 13. Corps 10-7/1., 10-7/2.

[158] KA AFA 1878 13. Corps 8-594.

[159] KA MKSM 1878 69-1/30-170.

[160] KA AFA 1878 13. Corps 9-595/3.

lyamatosan kérte elöljáróitól a határőrizet megerősítését.) A Reinländer vezérőrnagy vezette közös hadseregbeli csapatoktól azonban nem vonhattak el erősítést a határon felállított kordonhoz, azt ugyanis a II. hadsereg parancsnoksága nem engedte. Mindezek ismeretében igen felelősségteljes volt a honvédek szolgálata, hiszen igen sok illegálisan átkelőt kellett feltartóztatniuk, ami magától értetődően nem mindig járt sikerrel.[161]

A császári és királyi Zágrábi Főhadparancsnokság a menekülteket befogadó internálótáborok ellenőrzésére, azok rendjének szigorítására adott utasítást. Elrendelték az internálási rend bármilyen áthágásának kemény büntetését. A katonai hatóságoknak folyamatosan jelenteni kellett az újonnan érkezettek számát és az átlépésük helyét. A menekülteket gondosan őrizték és felügyelték. A táborokban lévők ritkán sértették meg az előírásokat, csak az elöljárók írásos engedélyével hagyhatták el az internálás helyét. Kiderült, hogy az a hír, miszerint a Horvátországban internált menekültek a Bihács elleni hadműveletek idején nagy tömegekben lépték át a határt és vettek részt a boszniai harcokban, alaptalannak bizonyult, csupán a mohamedán felkelők híresztelték azt, hogy a keresztények ellenében megtarthassák fegyvereiket.

Az internálótáborok Zágrábi Főhadparancsnokság által elrendelt és szeptember 28. valamint október 5. között Stefan Sterbac, a főhadparancsnokság belső osztályának titkára által elvégzett felülvizsgálata során a következőket állapították meg az osztrák–magyar hatóságok: a gračaci járásban 8762 boszniai menekültet tartottak nyilván, akik közül 188 személy nem jelent meg a felülvizsgálaton. Udbina környékén 3184 menekültet internáltak, közülük 16 engedély nélkül volt távol a revíziókor. A gospići járás területén 3804 menekült szerepelt a nyilvántartásban, közülük 56-an voltak távol az ellenőrzés időpontjában. Perušić körzetében 5260 embert internáltak, közülük 39-en voltak engedély nélkül távol. Az otocsáczi járásban 4311 internált személy volt, közülük 24-en nem jelentek meg a revízió alkalmából rendezett gyűlésen. Bründl (Brinje) környékén 1197 internált személyt regisztráltak, közülük összesen 28 fő volt távol. Az ogulini járásban az 1580 internált menekült közül 37 személy volt igazoltan távol. Vrginmost körzetében 1504 főt tartottak nyilván, közülük 24-en voltak távol engedéllyel. A glinai járás területén a 4266 összeírt internált közül senki sem hiányzott. Petrinja közelében 5952 főt tartottak őrizet alatt, közülük 16 fő engedéllyel volt távol.[162]

Az elfogott török tiszteket osztrák–magyar részről hadifoglyoknak tekintették.[163] A Zágrábi Főhadparancsnokság szeptember 16-i rendelkezései szerint a reguláris török tiszteket és katonákat, mivel a Monarchia az Oszmán Birodalommal nem állt háborúban, visszaküldték hazájukba, az elkobzott vagy leadott hadianyagot pedig ideiglenesen elraktározták. A foglyokból megfelelő kísérettel szállítmányokat állítottak össze és az epiroszi Prevezában átadták a török hatóságoknak. A Száva folyóhoz érkezetteket Triesztbe szállították. A már internált török katonákat azonnal szabadon engedték.[164]

[161] KA MKSM 1878 69-1/30-175.: AFA 1878 13. Corps 9-595/2.

[162] KA MKSM 1878 69-1/30-175.

[163] KA AFA 1878 13. Corps 9-568.

[164] KA AFA 1878 13. Corps 9-349.

A honvédalakulatok leszerelése

A honvédség alakulatainak demobilizálását nagyjából a közös hadsereggel egyszerre hajtották végre. Ferenc József október 15-én elrendelte a 3., 65. és 66., valamint a VII. honvédkerület hadiállományra emelt hat honvédzászlóaljának teljes leszerelését.[165]

Október 17-én elkezdődött az okkupációban részt vett erők, így a honvédcsapatok demobilizálása.[166] Azokon az állomáshelyeken, ahol együtt teljesítettek szolgálatot, a közös parancsnokságok a honvédcsapatoktól napiparancsban vettek búcsút.[167]

A 65. honvédzászlóalj állományából 344 szabadságolt honvéd már október 19-én Székesfehérvárra érkezett.[168]

A 66. zászlóalj két százada október 31-én tért vissza békeállomáshelyére, Paksra.[169]

A 3. honvédzászlóalj november 1-jén 17 tiszttel, 607 főnyi legénységgel, 9 lóval, két járművel és öt tonna málhával gőzhajon érkezett Szegedre. A békeállomáshelyre történt megérkezés után a zászlóalj létszámát a rendszeresített békeállományra csökkentették, az e fölötti tiszteket és legénységet azonnal szabadságolták. A szolgálati célra még alkalmas lovakat a 4. honvéd lovasezred kecskeméti osztályához szállították, a szolgálatképteleneket elárvereztették.[170]

Ferenc József 1878. október 28-án elrendelte, hogy a 77. honvédzászlóalj hadiállományra kiegészített, Molnár Sándor főhadnagy irányította 5. századát békelétszámra csökkentsék. Egyidejűleg a század legénységi békeállományát 67 főben határozta meg. A honvédek leszerelését november 12-én részben Fiumében, részben Nagykanizsán kellett végrehajtani.[171]

A 83. honvéd gyalogdandár mozgósított zászlóaljainak leszerelését az alábbi módon vitték végbe: a zászlóaljtörzsek, századok és pótcsapatok létszámát a lehető leggyorsabban a rendszeresített békeállományra csökkentették, a békelétszámon felüli legénységet, valamint a szabadságolt állományú (tartalékos) tiszteket és hadapródokat a leszerelés után azonnal szabadságolták. A zászlóaljaknál szolgált ezredorvosokat különböző honvédalakulatokhoz osztották be. A tényleges állományú tiszteket és hadapródokat a 83. gyalogdandár zászlóaljainál arányosan osztották szét, ugyanakkor a mozgósításkor a 84. gyalogdandártól kapott tiszteket eredeti alakulataikhoz helyezték vissza. A dandár zászlóaljaihoz felavatott hámos, illetve a zászlóalj-segédtisztek számára a 10. honvéd lovasezredtől beosztott hátaslovakat az alakulatok leszerelése után a 10. honvéd lovasezred parancsnoka és állatorvosa azonnal osztályozta, mégpedig a 79. honvédzászlóalj lovait Varasdon, a 80. zászlóaljét Zágrábban, a 83. zászlóaljét Sziszeken, a 87., 88. és 89. zászlóaljakét pedig Károlyvárosban. A szolgálatképesnek talált hátaslovakat a 10. lovasezred 1. és 2. százada között osztották el. A hámos lovakat idomították, a segédtiszti lovakat

[165] HL HFP 1878 eln. 2036.; KA MKSM 1878 69-1/42-1., 69-1/42-2., 69-1/42-5/1.

[166] KA AFA 1878 II. Armeecommando 10-35.

[167] HL HFP 1878 eln. 2494.

[168] HL HFP 1878 eln. 2025.

[169] HL HFP 1878 eln. 2133., 2170.

[170] HL HFP 1878 eln. 2066.

[171] HL HFP 1878 eln. 2123.; KA MKSM 1878 69-1/42-4.

pedig vállalkozóknak adták ki.[172] Az alkalmatlan állatokat hetivásáron árverezték el. A zászlóaljak leszereléséről a honvédelmi miniszternek jelentést terjesztettek fel.

A 25. honvéd féldandár alakulatai néhány nappal korábban értek vissza állomáshelyeikre. A 83. honvédzászlóalj október 25-én érkezett meg Sziszekre. A honvédelmi tárca első embere már másnap elrendelte demobilizálását, továbbá utasította a VII. honvédkerületi parancsnokságot, hogy a 80. honvédzászlóaljat november 1-jén Zágrábban, a 79. zászlóaljat november 2-án Varasdon szereljék le.[173]

A Zágrábi Főhadparancsnokság november 1-jei tervei szerint a 88. és 89. honvédzászlóalj november 10-én, a 87. zászlóalj november 14-17. között érkezett vissza békeállomáshelyére.[174]

A honvédcsapatok tevékenységének elismerése

A honvédek legfelsőbb helyről történő elismerése sem maradt el. Az 1878. október 17-én kiadott uralkodói rendelet értelmében azok az osztrák-magyar katonák, akik az okkupáció hadműveletei során a horvát-szlavón határon teljesítettek szolgálatot, illetőleg a határt átlépve részt vettek Bosznia és Hercegovina megszállásában, szolgálatuk idejét 1878. július 28-tól hadiévnek számították, továbbá mindegyiküket kitüntették az 1873. december 2-án alapított Hadiéremmel.[175]

Ferenc József a *Rendeleti Közlöny*-ben október 22-én megjelent hadseregparancs formájában köszönte meg a közös hadsereg, a két honvédség és a közös haditengerészet helytállását az okkupáció hadműveletei során.[176] A 88. honvédzászlóaljat a Bihács körüli harcokban való részvételért az uralkodó legfelsőbb elismerésben részesítette, amelyet Franz Buchta ezredes, a császári és királyi 28. gyalogdandár parancsnoka október 17-én közölt a Prosičeni Kamenben állomásozó alakulattal.[177]

A pétervárad vár parancsnoka, Laurenz Riess von Riesenfest vezérőrnagy 1878. október 29-én napiparancsban fejezte ki elismerését az erődbeli szolgálat kitűnő, fegyelmezett ellátásáért a Steiner Ede őrnagy vezette 3. honvédzászlóalj és a Hegyi Gyula százados irányította 66. félzászlóalj (a 66. zászlóalj két százada) tisztikarának és legénységének, amelyek augusztustól a vár védőőrségét képezték.[178]

---

[172] HL HFP 1878 eln. 2069. A honvédségnél 1871-től működött az ún. vállalkozói rendszer a hadiállományhoz, illetve a háborúhoz szükséges lovak biztosítására. Annak lényege az volt, hogy a lovakat a lovassági alakulatok megvásárolták, három hónap alatt beidomították, majd a tényleges létszámon felülieket tartásra és használatra magánosoknak adták ki. Idomított kincstári lovat bárki kaphatott, aki a lóért teljes anyagi felelősséget tudott vállalni. A lovat évente kétszer szemlén kellett bemutatni. Lásd *Balla Tibor:* A magyar királyi honvéd lovasság 1868–1914. Budapest, 2000. 51. o.

[173] HL HFP 1878 eln. 2069.

[174] HL HFP 1878 eln. 2104.

[175] KA MKSM 1878 69-1/21-1. Lásd még *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer*, 20. Oktober 1878. 529–530. o.

[176] *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer,* Personal Angelegenheiten. 22. Oktober 1878. 531–532. o., illetve KA KM/MS PK 1878 8-4/7.

[177] HL HFP 1878 eln. 2056.

[178] HL HFP 1878 eln. 2133., 2170.

1878. október 30-án este hat órakor báró Franz Philippović von Philippsberg táborszernagy kíséretével Zágrábból Zavaljébe érkezett, ahol a 87. honvédzászlóalj 3. százada, mint díszszázad valamint a 23. közös gyalogezred zenekara sorakozott fel fogadására. A szemle után a zágrábi főhadparancsnok köszönetet mondott a honvédszázadnak, hogy a Bihács környéki harcok alkalmával kiválóan megállta helyét.[179]

A 83. honvéd gyalogdandár parancsnoksága azt az indítványt tette október végén a honvédkerületi parancsnokság és a honvédelmi miniszter felé, hogy a mozgósított honvédzászlóaljaknál a hadjáratban tiszthelyettesként szolgált altisztek a leszerelés után a tiszthelyettesi szerelvényt kitüntetésképpen meghagyhassák. A miniszter ezt nem engedélyezte, beleegyezett viszont, hogy a szóban forgó őrmesterek fegyvergyakorlatok alkalmával, amennyiben a tisztek és hadapródok száma nem lenne elegendő, tiszthelyettesi, illetve szakaszparancsnoki szolgálatra alkalmazhatók legyenek.[180]

Ferenc József 1878. december 15-én Gödöllőn kelt elhatározásával az okkupáció során a határmenti záróvonalon teljesített kitűnő szolgálat elismeréséül a 88. honvédzászlóalj állományába tartozó Rendulič József őrmesternek és Sallopek Antal őrvezetőnek az Ezüst Vitézségi Érem II. osztályát adományozta, továbbá többeknek legfelsőbb dicsérő elismerését nyilvánította, így gomirjei Musulin Emil ezredesnek a 83. honvéd gyalogdandár ideiglenes parancsnokának, lovag dreznicki Durst Antal alezredesnek a 80. honvédzászlóalj parancsnokának, pfauenthali Pavich Károly és Szallopek Károly a 88. és Mikec József a 89. honvédzászlóaljban szolgáló századosoknak, továbbá a 88. honvédzászlóalj állományába tartozó Turković György főhadnagynak, Érseg András hadnagynak, Misčević Dániel, Čandrlić István, Mlinac Mijat, Obsenić Rafael és Misčević Rafael közhonvédeknek.[181]

A honvédség elöljáróinak elismerése sem váratott sokáig magára. Szende Béla honvédelmi miniszter 1878. december 19-i parancsában dicséretben részesítette a mozgósított 3., 65., 66., 79., 80., 83., 87., 88., 89. honvédzászlóaljakat.[182]

A 65. honvédzászlóalj-parancsnokság kérte a Honvéd Főparancsnokságot, hogy az alakulathoz tartozó, az okkupáció idején mozgósított katonák a Hadiérmet megkaphassák. József főherceg, főparancsnok december 28-án úgy vélte, megfontolást érdemelne, hogy a hadműveletek során Eszéken szolgálatot teljesítő honvédek megkapják a Hadiérmet, és hadievnek számítsák be a hadjárat időtartamát. Ezt azzal indokolta, hogy az Eszék és Brod közötti szállítmányok kísérését ez a zászlóalj látta el, az pedig nem tekinthető helyőrségi szolgálatnak. Érvei közé tartozott még, hogy a 83. honvéd gyalogdandár azon honvédjei is megkapták a kitüntetést, akik a határon túli harcokban nem vettek részt.[183]

Többen csak utólagosan kaptak valamilyen elismerést. Az uralkodó 1879. március 5-én a bihácsi ütközetekben való részvételükért és az ott tanúsított bátor magatartásukért a 87. honvédzászlóalj állományában szolgált Knezević István főhadnagynak dicsérő elismerését nyilvánította, Novačić Fülöp őrmesternek az Ezüst Vitézségi Érem I., Dosen Iván, Zagar Antal és Skorup Duzino szakaszvezetőknek az Ezüst Vitézségi Érem II. osz-

[179] HL HFP 1878 eln. 2189.

[180] HL HFP 1878 eln. 2261.

[181] KA MKSM 1878 13-4/66.

[182] HL HFP 1878 eln. 2494.

[183] HL HFP 1878 eln. 2471.

tályát adományozta, a Kulen Vakuf környéki harcokban kitűnően szerepelt Ogrizović Mile őrmester az Ezüst Vitézségi Érem II. osztályát kapta.[184]

1879. április 8-án a belovári 84. honvédzászlóalj állományába tartozó dr. Duschnicz Gábor főorvosnak, aki a két bihácsi ütközet idején a zavaljei gyengélkedőházban kiválóan látta el feladatait, Ferenc József a tiszti Arany Érdemkeresztet adományozta.[185]

Összegzés

Bosznia és Hercegovina katonai megszállása és a két tartomány pacifikálása a tervezettnél jóval hosszabb ideig tartott, amelynek során az osztrák–magyar hadvezetés jelentős erőket volt kénytelen bevetni. Így került sor 1878. augusztus közepén a honvédség néhány alakulatának mozgósítására, amelyek több mint két hónapon keresztül vettek részt a közös hadsereg boszniai okkupációs hadműveleteinek támogatásában. A kilenc honvédzászlóalj alkalmazása nyomán a gyakorlatban is bebizonyosodott, hogy a dunai birodalom szárazföldi haderejének második vonalát képező magyar királyi honvédség az 1868. évi XL. törvénycikk 8. és a XLI. törvény 1. paragrafusában meghatározott rendeltetésének (a fegyveres erő első vonalát képező közös hadsereg támogatása) és a vele szemben támasztott követelményeknek kiválóan megfelel.

A honvédalakulatokat számos, eltérő jellegű feladatra vették igénybe. Ezek közül a legfontosabbak a birodalom Ógradiskától Srb községig terjedő déli és délnyugati határainak őrizete és biztosítása, a boszniai felkelők fegyveres betöréseinek megakadályozása, a kisebb-nagyobb felkelőcsoportok mozgásának megfigyelése és jelentése, a Boszniából érkező civilek és menekültek határon történő átlépésének ellenőrzése és azok, illetőleg a határon túli települések egy részének lefegyverzése, az összegyűjtött fegyverek őrzése, a pétervaradi, zimonyi, eszéki várak helyőrségi feladatainak ellátása, továbbá szükség esetén a közös hadsereg hadműveleteinek támogatása, segítése voltak. Eltérő nagyságú kötelékben alkalmazták a honvédeket felderítésre, a szembenálló fegyveresek létszámának kipuhatolására, továbbá őr-, járőr- és futárszolgálatra, utánpótlást szállító kincstári vonat- és sebesültszállító-oszlopok, hadifoglyok, menekültek kísérésére, illetőleg őrzésére, a határ menti hadtáp- és felvonulási terület biztosítására. A felkelőket több alkalommal is sikeresen megtévesztették tüntető felvonulásukkal.

A honvédzászlóaljak parancsnokai és legénysége által elvégzendő feladatok nem álltak arányban a lehetőségeikkel, sokszor meghaladták erejüket. A szétszórtan állomásozó alegységek a rendelkezésükre álló alacsony létszámmal nem végezhették maradéktalanul az államhatár igazán hatékony és megfelelő ellenőrzését, illetve biztosítását és vehettek részt egyidejűleg az annak közelében zajló fontosabb hadműveletekben. Mindezek ellenére katonás fegyelemmel, a tőlük telhető legnagyobb hozzáértéssel, pontossággal, kitartással és igyekezettel teljesítették kötelességüket.

A katonai megszállás fő terhét viselő császári és királyi csapatok harcának támogatása közben a közös hadsereg alakulataival történő együttműködésben is sok hasznos tapasztalatot szereztek, hiszen azt békeidőben csak az éves rendszerességgel megrendezett

[184] KA MKSM 1879 13-1/11.; *Beranek, Julius:* Die Helden unserer Armee im Jahre 1878. Wien, 1908. 77. o.

[185] KA MKSM 1879 13-4/14.

őszi gyakorlatokon tehették meg. A nyugat-boszniai térségben zajló hadműveletek legfontosabb mozzanata, amelyben aktívan közreműködtek, az 1878 szeptemberében Bihács elfoglalására indított három támadás volt, ahol a honvédek az ütközetek alkalmával tüzérségi ütegek fedezetét látták el (a 87. zászlóalj 3. százada), erődemonstrációt hajtottak végre Ljeskovacnál és Prosičeni Kamennél (a 88. zászlóalj 1. és 3. százada), az utóbbi összecsapások során még emberveszteséget is szenvedtek. A felsoroltakon kívül a 87. zászlóalj két százada szeptember végén Kulen Vakuf elfoglalásában, a 89. zászlóalj három százada pedig októberben Velika Kladuša ostromában vett részt.

A boszniai okkupáció kiváló lehetőséget teremtett arra, hogy az osztrák–magyar szárazföldi haderő és az annak részét képező magyar királyi honvédség a főként hegyes terepen vívott hadjárat során kipróbálja hadkiegészítési, mozgósítási, utánpótlási rendszerét, az 1870-es években rendszeresített új fegyverzet, felszerelés, ruházat és kincstári járművek használhatóságát, a katonák kiképzésének célszerűségét. A két tartomány megszállása sajnos rávilágított mindezek hiányosságaira, valamint számos tanulsággal szolgált a birodalom katonai vezetői számára. Mindenképpen elgondolkodtató az a tény, hogy a jobban felszerelt és ellátott, háromszoros számbeli fölényben lévő császári és királyi II. hadsereg csapatai milyen nehézségek árán tudták csak kivívni a győzelmet a gerillataktikát alkalmazó muzulmán felkelőkkel szemben.

Figyelembe véve azt a tényt, hogy egészen az első világháború kitöréséig – amikor már a haderő első vonalát alkotva történetének legnagyobb kihívásával került szembe – nem nyílt több alkalom a honvédség harctéri körülmények közötti megmérettetésére, nyugodtan kijelenthetjük, hogy az első komoly próbatételen sikeresen jutott túl. A mozgósított zászlóaljak zömében magyar és horvát parancsnokainak, akik közül korábban sokan a császári-királyi, majd a közös hadseregben kezdték katonai pályafutásukat, lehetőségük nyílott vezetői képességeik harci helyzetben történő kipróbálására. Közülük is kiemelkedik gomirjei Musulin Emil ezredes, a 83. honvéd gyalogdandár parancsnoka, aki szolgálat közben magas fokú kezdeményezőkészségről és gyors helyzetfelismerésről tett tanúbizonyságot. A honvédtisztek és a legénység értékes harci tapasztalatokat szereztek – amelyeket felhasználtak a honvédség egészének további fejlesztése során –, a gyakorlatba átültetve a békekiképzés alatt tanultakat és elsajátítottakat. Az éles harchelyzetekben, valamint sokrétű feladataik maradéktalan ellátása közben megállták helyüket és – hasonlóan a közös hadsereg magyar kiegészítésű alakulataihoz – számtalanszor bizonyították rátermettségüket. Az utánpótlási és az esetleges kiképzésbeli hiányokat a tisztek, valamint a nekik alárendelt tiszthelyettesek és honvédek elszántsággal, vállalkozó szellemmel, ha úgy tetszik, magyaros virtussal pótolták. A közös hadsereg elöljáró parancsnokai is általában elismeréssel nyilatkoztak a honvédtisztekről és a legénységről, akik kivívták az uralkodó és a haderő vezetőinek elismerését, amely számos kitüntetés (egy tiszti Arany Érdemkereszt, egy I. és hat II. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, továbbá nagyszámú Hadiérem) adományozását is maga után vonta.

A császári és királyi fegyveres erő vezetőiben a honvédséggel szemben a kiegyezés utáni években tapasztalható indokolatlan gyanakvás és bizalmatlanság – amely lényegében az első világháború kitöréséig megmaradt – ekkor kezdett foszladozni, hiszen a csapatok a hadjárat során számtalanszor bizonyították bátorságukat, valamint az uralkodó iránti lojalitásukat.

A harcoknak honvéd áldozatai is voltak. A honvédalakulatok – a közös hadsereg csapataihoz képest csupán elenyésző – mindösszesen négy fő (két halott és két sebesült) veszteséget szenvedtek el, akik mindnyájan a 88. honvédzászlóalj katonái voltak. Az egykorú hivatalos kimutatások szerint az okkupáció során az osztrák–magyar csapatok 4708 fős (834 halott, 3584 sebesült, 290 eltűnt)[186] veszteséget könyvelhettek el, a magyarországi kiegészítésű csapatokra – amelyek minden fontosabb ütközetben részt vettek – ennek több mint fele, 2766 főnyi esett.[187] Az újabb kutatások szerint azonban ez a szám 3300 halottra, 6700 sebesültre, és 110 000 betegre rúgott.[188]

A magyar királyi honvédzászlóaljak bevetése csupán egy fejezetét képezte az okkupációnak, azonban tevékenységükkel jelentősen hozzájárultak a közös hadsereg szárazföldi csapatainak sikereihez, a felkelők ellenállásának megtöréséhez, végeredményben pedig a Nyugat-Bosznia elfoglalását és pacifikálását célzó osztrák–magyar hadműveletek sikeréhez.

[186] KA MKSM 1878 69-26/2.

[187] *Berkó* 1926. i. m. 65. o. Összesen elesett 868, megsebesült 3664, eltűnt 268 katona, a magyarországi csapatoknál elesett 485, megsebesült 2152, eltűnt 129 fő.

[188] *Bencze:* i. m. 220. o.

Tibor Balla

THE ROYAL HUNGARIAN ARMED FORCES AND THE OCCUPATION OF BOSNIA-HERZEGOVINA IN 1878

Summary

The study deals with the activity of the units of the Royal Hungarian Armed Forces, established in 1868, during the Austro-Hungarian military occupation of Bosnia-Herzegovina in 1878. The author discusses the political background to the occupation of the two districts, and introduces the main characteristics of the participants: the Imperial and Royal Army, the Royal Hungarian Army and the opposing troops of the provisional government in Sarajevo. The reader may get acquainted with the military events of the first stage of the occupation between 29 July and 20 August 1878, as well as the process of the mobilisation of an infantry brigade and three independent battalions of the Royal Hungarian Army, which was ordered on 16 August.

The author offers a detailed introduction to the deployment of Hungarian units in the course of the occupation of Bosnia. Hungarian troops guarded the southern and south-western borders of the Monarchy for more than two months; they provided armed support to the Imperial and Royal Army's operations against rebels and to the disarming of Bosnian local forces; and served as garrison troops in the fortresses of Pétervárad (Petrovaradin), Zimony (Zemun) and Eszék (Osijek).

The author also treats in detail the demobilisation of the Hungarian units at the end of October 1878, as well as the recognition of Hungarian soldiers by the military authorities. At the end of the study, the author assesses what was the only considerable deployment of the Royal Hungarian Armed Forces prior to the First World War.

Tibor Balla

L'ARMÉE ROYALE HONGROISE ET L'OCCUPATION DE 1878 DE LA BOSNIE-HERZÉGOVINE

Résumé

L'étude résume l'activité des unités de l'armée royale hongroise, créée en 1868, lors de l'occupation militaire de 1878 de la Bosnie-Herzégovine par l'Autriche-Hongrie. L'auteur décrit les antécédents politiques de l'occupation des deux provinces, présente les caractéristiques de l'armée impériale et royale, protagoniste de la campagne, ainsi que celles des troupes opposantes du gouvernement provisoire de Sarajevo. Il expose les événements militaires de la première période de l'occupation entre le 29 juillet et le 20 août 1878, notamment le déroulement de la mobilisation, ordonnée le 16 août, d'une brigade d'infanterie et de trois bataillons indépendants de l'armée hongroise.

Il développe en détail les activités des unités hongroises lors de l'occupation de la Bosnie lesquelles furent chargées durant plus de deux mois de garder les frontières sud et sud-ouest de la Monarchie. Elles ont fourni un soutien armé aux opérations militaires de l'armée conjointe menées contre les rebelles et participé au désarmement des communes bosniaques. Ces unités constituaient également la garnison des forts de Pétervárad, de Zimony et d'Eszék.

L'auteur communiquera des détails concernant la démobilisation des unités hongroises à la fin d'octobre 1878 et la reconnaissance de l'activité de celles-ci par les autorités militaires. Pour finir, il évaluera de manière détaillée la seule action importante de l'armée royale hongroise avant la première guerre mondiale.

Tibor Balla

DIE KÖNIGLICH UNGARISCHE HONVED-ARMEE UND DIE OKKUPATION BOSNIENS UND DER HERZEGOWINA IM JAHRE 1878

Resümee

Die Studie fasst die Tätigkeit der Verbände der im Jahre 1868 gegründeten Königlich Ungarischen Honved-Armee während der österreichisch-ungarischen militärischen Besetzung Bosniens und der Herzegowina im Jahre 1878 zusammen. Der Verfasser kommt auf die politische Vorgeschichte der Okkupation der beiden Länder, sowie auf die Charakteristika der Kräfte des Kaiserlichen und Königlichen Heeres, der im Laufe des Feldzuges eine bedeutende Rolle zukam, bzw. der Königlich Ungarischen Armee und der Truppen der ihnen gegenüberstehenden provisorischen Regierung von Sarajevo zu sprechen. Er stellt die militärischen Ereignisse der ersten Phase der Okkupation zwischen dem 29. Juli und dem 20. August 1878, die Anordnung am 16. August, sowie den Ablauf der Mobilisierung einer Infanteriebrigade und dreier selbständiger Bataillone der Honved-Armee vor.

Die Studie gibt detailliert die Rolle und die Tätigkeit der Honved-Verbände bei der Besetzung Bosniens kund, die an der südlichen und südwestlichen Grenze der Monarchie mehr als zwei Monate lang Grenzschutzaufgaben durchführten, an der bewaffneten Unterstützung der Operationen des gemeinsamen Heeres gegen die Widerstandskämpfer und an der Entwaffnung der bosnischen Siedlungen teilnahmen, sowie die Garnison der Festungen von Pétervárad, Zimony und Eszék bildeten.

Wir erfahren Details über die Abrüstung der Honved-Verbände Ende Oktober 1878 und die Anerkennung der Tätigkeit der Soldaten durch die Militärbehörden. Anschließend bewertet der Verfasser der Studie diese einzige größere Rolle der Königlich Ungarischen Honved-Armee vor dem Ersten Weltkrieg.

Тибор Балла

ВЕНГЕРСКАЯ КОРОЛЕВСКАЯ АРМИЯ И ОККУПАЦИЯ БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЫ В 1878 ГОДУ

Резюме

В статье обобщается деятельность частей сформированной в 1868 году венгерской королевской армии, во время австро-венгерской военной оккупации Боснии и Герцеговины. Автор останавливается на политических предпосылках оккупации этих двух провинций, на качественных параметрах кайзеровско-королевской армии, получившей главную роль в военной кампании, а также характеризует противостоявшие им вооруженные силы временного правительства, сформировавшегося в Сараево. Исследователь показывает военные события первого этапа оккупации в период с 29 июля по 20 августа 1878 года, объявленную 16 августа мобилизацию пехотной бригады гонведской армии и трех отдельных батальонов, описывает протекание этих событий.

Автор детально исследует роль и действия гонведских формирований в ходе занятия Боснии, которые в течение более двух месяцев выполняли заадачи по охране границ на юге и юго-западе Монархии, осуществляли вооруженную поддержку операций против повстанцев совместной армии, а также участвовали в разоружении боснийских поселенцев и кроме того они служили в боевой охране в гарнизонах Петерварада, Зимонь и Эсек.

Исследователь подробно паоказывает детали окончательной демобилизации гонведских частей в октябре 1878 года, описывает, как была признана деятельность гонведов военными властями, и в заключение дает подробную оценку единственным более крупным военным действиям венгерской королевской гонведской армии перед первой мировой войной.

SALLAY GERGELY PÁL

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG ÉS A LEVENTEMOZGALOM JELVÉNYEINEK RENDSZERE, 1938–1945

Miután 1938-ban elhárultak a nemzetközi jogi akadályok a magyar fegyveres erők fejlesztésének útjából, számos új, illetve addig csak rejtve létező fegyver- és csapatnem jött létre hivatalosan a Magyar Királyi Honvédség keretei között. A szervezeti változások szükségessé tették a magyar katonai jelvények rendszerének felülvizsgálatát és megújítását is. Kialakult az a hivatalos álláspont, hogy az egyes csapatnemeket jelvényekkel kell egymástól megkülönböztetni (ezzel is elősegítendő a csapatszellem erősödését), ugyanakkor az eltérő kivitelű, rendeltetésű és a viselés szempontjából is sokféleséget mutató jelvények (elsősorban a legénységi ügyességi jelvények) számának csökkentése is fontos törekvéssé vált.

A „jelvénykérdés" rendezése tehát az 1930-as évek végén előtérbe került a Honvédelmi Minisztériumban. A cél egységes elvek szerint felépülő katonai jelvény- (és jelkép-) rendszer kialakítása volt, amelynek érdekében az 1940-es évek elején több értekezletet hívtak egybe az érdekelt minisztériumi és vezérkarfőnöki osztályok részvételével.[1] Ezek során folyamatosan körvonalazódott a csapat- és ügyességi jelvények struktúrája, ám – mint látni fogjuk – végül nem érte meg kiteljesedését, hiszen közbeszólt a második világháború, amely akkora terheket rótt a magyar honvédségre és a katonai vezetésre, hogy azok mellett eltörpültek a jelvényrendszer részletekbe menő kidolgozásának kérdései.

A struktúra tulajdonképpen még a magyar hadba lépés előtt létrejött, azonban számos jelvény hivatalos rendszeresítése elmaradt. Bár ezért – a háborús körülmények ismeretében – nem okolhatjuk a katonai bürokráciát, a fennmaradt forrásokból mégis meglehetősen egyértelműnek tűnik, hogy a rendszer végleges kiépítése – a nehezen közeledő álláspontok miatt – békeidőben sem lett volna sokkal könnyebb feladat. Ugyanakkor talán azt sem túlzás állítani, hogy a háborús légkör még elő is segítette olyan jelvények megszületését és elterjedését (*nem* hivatalos rendszeresítését!), amelyeknek ügye – békeidőben – a bürokrácia útvesztőiben esetleg még hosszú ideig halódott volna.

Az alábbiakban mind elméleti, mind gyakorlati aspektusból igyekszünk bemutatni a második világháború magyar katonai jelvényeit. Egyfelől bepillantunk a jelvényrendszer kialakítását célzó értekezletek menetébe és eredményeibe, másfelől megvizsgáljuk, hogy milyen jelvények készültek 1938 és 1945 között, s melyiket hogyan viselték a katonák – a hivatalos törekvésektől részben függetlenül.

[1] Az értekezleteken leggyakrabban képviselt részlegek: M. Kir. Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban HM) Elnöki osztály (elvi ügyek), 1. a. osztály (a honvédség általános békeszervezése), 1. b. osztály (a honvédség háborús szervezési ügyei, mozgósítási ügyek), Kiképzési osztály (kiképzési ügyek), 8. osztály (tiszti személyügyek), 10. osztály (legénységi személyügyek), III. csoportfőnökség (a honvédség anyagi ellátásának irányítása), 2. r. osztály (ruházati és felszerelési ügyek); M. Kir. Honvéd Vezérkar főnöke (a továbbiakban VKF) 1. osztály (a honvédség háborús felkészítése, hadműveleti ügyek), 4. osztály (szabályzatszerkesztés), 5. osztály (kiképzési és fegyelmi ügyek); légierő-parancsnokság; folyamerő-parancsnokság.

Kísérletek a jelvényrendszer szabályozására

A magyar fegyverkezési szabadság helyreállítása folytán szükségessé vált az immáron nyílt honvédségi szervezet fegyver- és csapatnemeinek megkülönböztetése az egyenruhákon. Míg a fegyvernemek, szolgálati ágak és állománycsoportok esetében ez a hajtókaszínek szabályozásával történt, az egyes csapatnemeknél csapatnemjelvények rendszeresítésére volt szükség. Ugyancsak rendezést igényelt a legénységnek adományozható ügyességi jelvények családja. A kérdések tisztázására 1940 elejétől egyre gyakrabban ültek össze az illetékesek a Honvédelmi Minisztériumban.

1940. február 14-én a minisztérium 1. a. osztálya tartott értekezletet (határvadászjelvények rendszeresítése tárgyában), amelynek kapcsán a Honvéd Vezérkar főnöke az alábbiakban foglalta össze elképzeléseit a miniszternek a jelvények rendszerezésével kapcsolatban: „Az összes fegyvernemek, csapatnemek, és csapattestek megkülönböztetését az egyenruhán végre kell hajtani. Ez a fegyvernem-, csapatnem-, csapattest szellem emelése miatt kívánatos, ezzel fejlesztjük a katonai hivatás varázsát, fokozzuk a katonai önérzetet és büszkeséget és emeljük a katonai közszellemet." A csapatnemek megjelölését a bal felkaron viselendő csapatnemjelvényekkel tervezte. Külön megkülönböztető jelvényeket szánt a „már békében is különlegesen nehéz szolgálatot teljesítő csapatnemek részére a csapatnem szellem fokozott fejlesztése és az önérzet növelése érdekében." Itt említette a határvadászokat és a hegyi alakulatokat. Ugyancsak érdekes a következő gondolat: „Feltétlen súlyt kívánok helyezni a csapattest szellem fejlesztésére és ébrentartására is. Ezt az által érhetnénk el, ha a csapattest számozást a zubbony bal vállpántján feltüntetnénk, ezenkívül megengedhetnénk azt, hogy az egyes csapattestek csapattest tulajdonosaik jelvényeit (Horthy ezred, Hajdú ezred, Olasz király ezrede) a sapka bal oldalán viselhessék." Az ügyességi jelvényekkel kapcsolatban javasolta, hogy mind egyforma kivitelezésű legyen, s a jobb felső zubbonyzseb fölött viseljék azokat. A kiadvány tervezetében szerepelt még egy figyelemre méltó passzus, amelyet azonban töröltek. (A honvédségen belül felségjelvény – a jobb mellen viselendő hímzett, angyalos magyar címer – rendszeresítését indítványozta.[2])

Időközben – az 1940. március 1-jei Honvédségi Közlönyben – megjelent a korszak első új csapatnemjelvényét, az ejtőernyős csapatjelvényt (és az ejtőernyős ügyességi jelvényt) rendszeresítő, február 14-én kelt körrendelet.[3] (A jelvények létrehozására majd' egy éves előkészítő munkát követően került sor, hiszen a rendszeresítésüket indítványozó első feljegyzés 1939 májusában kelt.[4])

Egy 1940. április 11-én megtartott vezetőségi értekezlet döntései alapján a minisztérium Elnöki osztálya tájékoztatót adott ki, amelyben kezdeményezte a különféle anyagú,

[2] HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban rövidítve: HL) Vkf. 1. osztály 3220/1940. sz. Idézi *Illésfalvi Péter:* Vadász- és hegyicsapatok megkülönböztető jelzései 1867-től napjainkig. In: *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője,* 4. Budapest, 2000. 165–175. o. (A továbbiakban: *Illésfalvi.*)

[3] *Honvédségi Közlöny* (a továbbiakban: HK) LXVII. évf. 5. sz. 1940. március 1. 74. o. 1042/eln. 2. r.– 1940. sz. körrendelet.

[4] HL HM Elnöki 2. r. osztály 1042/1940. sz. Idézi *Sallay Gergely Pál:* Ejtőernyős ügyességi és csapatjelvények Magyarországon, 1939–1945. *Numizmatikai Közlöny,* 2003–2004. 131–139. o. (A továbbiakban: *Sallay,* 2004.)

külalakú és az egyenruhán különböző helyen viselt jelvények rendszerének egységesítését, a jelvénykérdés rendezését. Alapelvként az alábbiakat javasolta:

„Csak olyan csapatnemeket különböztessünk meg egymástól, melyek fegyvernemükön belül azonos hajtókaszínük miatt nem volnának felismerhetők, holott *különösen nehéz béke és háborús szolgálatuk* ezt a megkülönböztetést indokolja. Ezen felül olyan csapatalakulatokat, melyek rokon hivatásuk miatt azonos színű hajtókát viselnek, de szolgálatuk lényegesen különböző."[5]

Ilyen alapon a gyalogságon belül tekintetbe jöttek a hegyi csapatok, a határvadász alakulatok, az ejtőernyős csapat és a kerékpáros alakulatok; a tüzérségen belül a légvédelmi tüzér és légvédelmi fényszóró alakulatok; a műszaki csapatokon belül a hidász és vasutas alakulatok, a híradó és fényszóró csapat, illetve a villamossági alakulatok; a légierőnél a pilóták és a megfigyelők; a folyamerőnél a hajózó személyzet gépészei. Külön csapatnemjelvényt terveztek a gépkocsizó vonat részére is.

Az Elnöki osztály tájékoztatója a csapatnemjelvények anyaga tekintetében a ruha színének megfelelő színű szövet alapon arany (tisztek), ezüst (altisztek), illetve barna (legénység) domborhímzést javasolt. Költségkímélő megoldásként felmerült, hogy altiszteknek ezüst színű, a legénységnek barna színű, sajtolt, domború fémjelvény készüljön. A jelvények viselési helyét a köpeny bal felkarján, illetve a zubbony jobb felső zsebe fölött, középen jelölték meg.

Ugyanebben az összefoglalóban két csoportra bontva tárgyalták az ügyességi jelvényeket. Az egyik csoportot a tűzfegyverekkel elért eredményekért adományozható bojtjelvények, a másikat az egyéb harceszközök kezelésével kapcsolatos teljesítményekkel kiérdemelhető fémjelvények alkották. A tájékoztató arra is kitért, hogy csapatnemjelvények és fém ügyességi jelvények együttes viselése esetén az utóbbiakat közvetlenül az előbbiek alá vagy mellé kelljen feltűzni, hiszen mindkettő viselési helye a zubbony jobb felső zsebe fölött volt.

A fenti kérdések 1940. május 31-én, az Elnöki osztály értekezletén kerültek megvitatásra. A Honvéd Vezérkar főnöke 1. osztályának képviselője az értekezleten sürgette a felállítás alatt álló gyorsfegyvernem egyes csapatnemei (gépkocsizó lövészek, kerékpárosok és páncélosok) részére külön csapatnemjelvények rendszeresítését. A tüzérség vonatkozásában az Elnöki osztály javaslatát kiegészítette a közepes és nehéz tüzérséggel.[6]

A jelvényviselés körüli vitás kérdéseket végül a honvédelmi miniszter 1940. szeptember 28-án kiadott rendelete zárta le, leszögezve az irányelveket, s vázolva a jelvényrendszer alapjait.[7] A csapatnemjelvényekről általában a következőket írta:

„Csapatnem jelvényt jövőben csak annak a csapatnemnek rendszeresítünk, melynek béke- vagy háborús hivatása és szolgálata különösen sajátlagos és nehéz[,] s ezt a körülményt – fegyvernemen belüli egységes hajtókaszíne miatt is – külsőleg külön kifejezésre akarjuk juttatni.

---

[5] HL Vkf. 1. osztály 3847/1940. sz. Idézi *Illésfalvi*, 172. o.

[6] HL Vkf. 1. osztály 3847/1940. sz. Uo.

[7] HL Vkf. 1. osztály 4812/1940. sz. Uo.

Ezenfelül oly csapatalakulatokat (szolgálati ágakat) különböztetünk meg csapatjelvénnyel, amelyek rokonhivatásuk miatt, más csapatalakulattal azonos hajtókaszínt viselnek, de szolgálatuk egymástól lényegesen különbözik.

Tábornokok csapatnem jelvényeket nem viselhetnek."

A fenti elvek értelmében csapatnemjelvény viselésére jogosulttá váltak a hegyi és határvadász alakulatok katonái; az ejtőernyősök; a gyorsfegyvernemnél a lövész- és kerékpáros zászlóaljak, illetve a páncélos alakulatok tagjai; a műszaki csapatoknál a hidász és vasútépítő alakulatok, a vegyiharc-csapat, a híradócsapat, valamint a villamos és fényszóró alakulatok katonaállománya; a légierőnél a hajózó személyzet (pilóták és megfigyelők); s végül a gépkocsizó vonat tagjai.

A jelvények anyagának és kivitelének meghatározásánál szempont volt, hogy tartós, könnyen előállítható, tetszetős és távolról jól felismerhető jelvények szülessenek. Tisztek számára a fegyvernem hajtókaszínével azonos színű posztó alapon arany, altiszteknek ezüst hímzéssel, a legénység számára tábori barna szövet alapon jacquard szövéssel kellett, hogy készüljenek a jelvények. Háború idejére egységesen ez utóbbit írta elő a rendelet tisztek, altisztek és a legénység részére egyaránt.

A csapatnemjelvényeket a zubbony jobb felső zsebe fölött 1 cm magasságban, köpenyen a jobb felső karon, a zubbony zsebének felső szegélye magasságában kellett viselni.

Az ügyességi jelvényeket két csoportban tárgyalta a honvédelmi miniszteri rendelet: megkülönböztetett a tűzfegyverek kezelésében elért kiemelkedő teljesítményekért – több fokozatban – adományozható bojtjelvényeket, valamint egyéb harceszközök (pl. csónak, távbeszélő, rádió, stb.) kezelése terén nyújtott eredmények jutalmazására – egy fokozatban – adható fémjelvényeket. Az előbbieket a bal mellen, az utóbbiakat a jobb mellen, a csapatnemjelvények helyén kellett viselni. Ha az ügyességi jelvényre jogosult személy csapatnemjelvényt is viselt, akkor az ügyességi jelvényt a csapatnemjelvény alá, a jobb felső zubbonyzseb közepére kellett elhelyezni.

A rendelkezés a szolgálati jelvények között említette a fémből készült táboricsendőr- és csapatcsendőrjelvényeket, amelyeket a bal felső zubbonyzseb közepén, illetve a köpenyen annak megfelelő magasságban kellett viselni.

Ugyanezen elveket tartalmazta a csapatnemjelvények rendszeresítésére vonatkozóan kiadott 69.251/Elnöki oszt.–1941. számú rendelet is.[8]

S hogy mi valósult meg a fent vázolt rendszerből a háború végéig? A felsorolt csapatnemjelvények közül hivatalosan (a Honvédségi Közlöny útján) rendszeresítették az ejtőernyős és a határvadász csapatjelvényt, illetve a hegyi sapkajelvényt, amely ideiglenes csapatnemjelvényként is funkcionált. Megjelent még az egyenruhán – bár hivatalosan rendszeresítve nem volt – a haditudósító és (a háború utolsó szakaszában) a rohamtüzér csapatjelvény, míg a légierőnél továbbra is hordták a már korábbról ismert pilóta- és megfigyelőjelvényt.

Ugyanitt kell említést tennünk a gyorsfegyvernem csapatnemjelvényeiről, amelyekkel több értekezlet is foglalkozott a minisztériumban, egyenruhán való megjelenésüket pedig korabeli fényképek bizonyítják, hivatalos bevezetésükre mégsem került sor.

[8] HL HM Elnöki 2. r. osztály 80.283/1943. sz.

Az 1941. január 23-án kelt, 113.899/eln. 2. r.–1940. számú körrendelet az 1940 októberében újonnan felállított gyorsfegyvernem összes (lovas, kerékpáros, gépkocsizó lövész, páncélos) csapatneme részére világos búzavirágkék hajtókát rendszeresített, csapatnemjelvények bevezetése iránt azonban csak későbbi, külön intézkedést helyezett kilátásba.[9] Mivel az ügyben hosszú ideig semmilyen előrelépés nem történt, a m. kir. honvéd páncélos lőiskola-parancsnokság 1942 márciusában a honvédelmi miniszterhez fordult, kérvén a csapatnemjelvény kiadását „a csapatnem szellemének ébrentartása és továbbfejlesztése érdekében." A jelvény viselési helyéül a sapka elejét javasolták.[10]

1942 májusában Horthy Miklós kormányzó a honvédelmi miniszterrel „azon magas óhaját is közölni méltóztatott, hogy a csapatnemek megkülönböztetésére tervezett jelvények mielőbb rendszeresítésre kerüljenek, mivel jelenleg különösen a gyorsfegyvernem egyes csapatnemeihez tartozó személyek csapatnemét megállapítani nem lehet."[11]

A kérdés sürgős megoldása céljából 1942. június 2-án osztályközi értekezletet tartottak, amelyen az ülésező bizottság, „tekintettel a csapatnemjelvény technikai megoldásánál várható nehézségekre," a csapatnemek meghatározására kizárólag hajtókaszíneket javasolt, valamint egy, kizárólag a honvédség tagjai által viselhető felségjelvény rendszeresítését. A Honvédelmi Minisztérium 2. r. (ruházati) osztálya ugyanakkor – a legfelsőbb óhajra, illetve a honvédelmi miniszter által 1940. szeptember 28-án kibocsátott, fent már ismertetett rendeletre hivatkozva – a csapatnemjelvények rendszeresítéséhez szükséges lépések megtételét szorgalmazta.[12]

Ekkorra már elkészült egy általános csapatnemjelvény-tervezet is, amit véleményezés céljából megküldtek az érdekelt szerveknek. Azon „az ország felségjelvénye dominál, melyhez hozzájönne a csapatnemet feltüntető meghatározás. Az utóbbi céljára rendelkezésre álló hely oly kicsike, hogy az abban elhelyezett és a csapatnemet esetleg markánsabban is kifejező meghatározás (rajz) is összeolvad. A mintánál nagyobb jelvény alkalmazása pedig célszerűtlen és a tetszetősség szempontjából is kívánni valót hagy maga után."[13]

Ez a jellemzés illik a korabeli fényképekről is ismert gyorsfegyvernemi (harckocsizó, páncélgépágyús, páncélgépkocsizó, páncéltörő ágyús, gépkocsizó lövész, stb.) csapatnemjelvényekre, ezért arra a következtetésre juthatunk, hogy az általános csapatnemjelvény terve a Szent Koronával („az ország felségjelvénye") fedett, kiterjesztett szárnyakat ábrázolt, középen a csapatnemet megtestesítő harceszközzel („a csapatnemet feltüntető meghatározás"). Ebbe a sorba külalakja alapján beleillik a rohamtüzérjelvény is, amely az előbb felsorolt csapatnemjelvényeknél később jelent meg, mérete pedig nagyobb volt, esetleg éppen azért, hogy azon a csapatnemet reprezentáló ábrázolás az előzőekhez képest jobban kivehető legyen.

Az említett kormányzói óhaj ellenére a csapatnemjelvények ügye nehezen mozdult előre. Még 1943 októberében is csak újabb értekezlet összehívására került sor a páncélos csapatnemjelvény rendszeresítése tárgyában. (Nem szabad természetesen figyelmen kí-

[9] HK LXVIII. évf. 5. sz. 1941. február 3. 57-58. o. 113.899/eln. 2. r.–1940. sz. körrendelet.

[10] HL HM Elnöki 2. r. osztály 15.813/1942. sz. M. kir. honvéd páncélos lőiskola-parancsnokság, 216/Kt.–1942. sz. Esztergom, 1942. március 11.

[11] HL HM Elnöki 2. r. osztály 15.813/1942. sz. Magyarország Kormányzójának Katonai Irodája, 3874/K. I.–1942. sz. Budapest, 1942. május 29.

[12] HL HM Elnöki 2. r. osztály 15.813/1942. sz. 4. sz. betétív. Budapest, 1942. június 9.

[13] Uo.

vül hagyni, hogy időközben bekövetkezett a magyar 2. hadsereg doni katasztrófája.) 1943. október 20-án az I. páncélos hadtest parancsnokának elnöklete alatt lezajlott értekezlet egyetértett a hadtestparancsnokság által javasolt jelvények rendszeresítésével, mégpedig fémből előállítva, a tisztek részére arany, tiszthelyettesek részére ezüst, a legénység számára bronz kivitelben. Menetöltözetben mindenki bronz színű jelvényt viselt volna. Az értekezlet jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a jelvények stilizált turulszárnyakat ábrázoltak, amelyek a gyorsaságot szimbolizálták.[14] Ez ugyancsak megegyezik az ismert gyorsfegyvernemi csapatnemjelvények külalakjával. A jelvények rendszeresítése ellen tehát nem merült fel kifogás, sőt azok az egyenruhán is megjelentek, egyes példányaik ma is léteznek, hivatalosan mégsem kerültek bevezetésre.

Szolgálati jelvények

A Honvédségi Közlöny hasábjain 1942 januárjában rendszeresítették a határvadász őrsparancsnokok által szolgálatban viselendő határvadász őrsparancsnoki jelvényt,[15] illetve a tábori csendőrök és csapatcsendőrök által járőrszolgálatban viselendő tábori-csendőr- és csapatcsendőrjelvényt.[16] Ez utóbbiak egyébként már az 1939-es Harcászati Szabályzatban is szerepeltek a „szolgálati alkalmazást feltüntető jelvények" között.[17]

Ügyességi jelvények

A fentiekben már szó esett arról, hogy a magyar honvédség jelvénykérdésének rendezésénél kiemelt helyet kaptak a legénységi ügyességi jelvények. Az Osztrák-Magyar Monarchia haderejétől örökölt, s a Horthy-korban – számos módosítás alkalmazásával – mindvégig használatos ügyességi jelvények rendszere az 1930-as évek második felére jelentősen kibővült.[18] Ezért a honvédelmi miniszter „elrendelte, hogy a tervezett 53 ügyességi jelvény helyett csak 9 drb-t lehet rendszeresíteni. Ennek megfelelően egyes jelvényeket össze kell vonni, másokat el kell hagyni." Az összevonás tárgyában a Honvéd Vezérkar főnöke 5. osztálya 1942. szeptember 28-ra értekezletet hívott össze, ahol elfogadták a Honvéd Vezérkar főnöke 1. osztályának javaslatát összesen 6 ügyességi jelvény

[14] HL HM Elnöki 2. r. osztály 80.283/1943. sz. Budapest, 1943. november 18.

[15] HK LXIX. évf. 2. sz. 1942. január 13. 11. o. 138.744/eln. 2. r.–1941. sz. körrendelet.

[16] HK LXIX. évf. 7. sz. 1942. február 10. 45. o. 532.584/2. r.–1941. sz. körrendelet.; Tábori rendészeti szolgálat. Szabályzat. Budapest, 1942. 37. o.

[17] Harcászati Szabályzat, II. rész. Alaki határozványok. Budapest, 1939. 6. sz. melléklet.

[18] A Magyar Nemzeti Hadsereg 1920-as öltözködési szabályzata szerint a Monarchia-korabeli „különleges ügyességekért elnyert legénységi, kokárda alakú kitüntetésekre [...] vonatkozó [...] határozványok" továbbra is érvényben maradtak. (Szabályzat a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg új egyenruházatáról. Budapest, 1920. 29. o.) Új, „különleges ügyességekért" adományozható kitüntetések rendszeresítésére 1925-ben került sor. (HK LII. évf. 27. sz. 1925. október 15. 202–206. o.) Az ekkor létrehozott ügyességi *kitüntetések* helyett 1932-ben rendszeresítettek ügyességi *jelvényeket*. (HK LIX. évf. 8. sz. 1932. április 15. 54–65. o.) Ezt a rendszert módosították és egészítették ki többször az 1930-as években. (További jelvények rendszeresítése: HK LX. évf. 8. sz. 1933. május 15. 89–91. o.; HK LX. évf. 21. sz. 1933. december 1. 201–202. o.; HK LXII. évf. 18. sz. 1935. szeptember 1. 130. o.)

rendszeresítéséről.[19] Az értekezlet részleteiről forrás hiányában többet nem tudunk, az I. gyorshadtest (páncélos hadtest) 1942. október 1-jén kelt, rohamjelvény rendszeresítését és kiadását kérő beadványára azonban a Honvédelmi Minisztérium Elnöki 2. r. osztálya az alábbiakban reagált: „az ügyességi jelvények kérdése végleges rendezés előtt áll, mely jelvények között a rohamjelvény is rendszeresítésre kerül."[20]

Az ügyességi jelvények új rendszerének részletes kidolgozására 1944-ig kellett várni, a jelvények végleges és hivatalos rendszeresítésére azonban a háború végéig sem került sor, csak az ügyességi jelvények adományozását szabályozó utasítás tervezete jelent meg a Honvédelmi Minisztérium kiadásában.[21] Az ebben foglaltakról képes beszámolót közölt a Magyar Katonaújság 1944. június 10-i száma, amely arra enged következtetni, hogy a tervezet 1944 tavaszára készült el, illetve akkor adták ki.[22]

Az utasítás az ügyességi jelvények formáját, kiérdemlési feltételeit, adományozását és viselését szabályozta. Célja „az elavult jelvények megszűntetése, a kiképzés, valamint a csapatok kívánalmai szerint újak rendszeresítése" volt – a fegyvernemek sajátosságainak, a szabályzatok módosításainak, a hadrendfejlesztésnek és az átszervezéseknek figyelembe vételével.[23] Az utasítás nyolcféle ügyességi- és négyféle sportügyességi jelvény rendszeresítéséről adott számot (az utóbbiak akkor már több mint két éve léteztek). Minden szempontból újdonságnak számított a „legjobb alosztály" jelvény, amelyet a harckiképzésben, a fegyverek és harceszközök ismeretében, illetve kezelésében, valamint az alaki- és sportkiképzésben az egyes alakulatokon belül legjobb eredményt felmutató alosztályok nyerhettek el. A jelvénynek tulajdonképpen vándordíj jelleget szántak, hiszen évente került volna kiadásra, s ha egy nyertes alosztály a maga alakulatában a következő évben nem maradt volna első, a jelvényeket az új nyertes alosztálynak kellett volna átadnia. A jelvényt az alosztály minden legénységi állományú tagja viselhette, s érdekesség, hogy az alosztálykörlet díszítésére nagyméretű változata is létezett (?), azt vehette volna át jelképesen az új nyertes alosztály.[24]

Az 1920-tól érvényben lévő ügyességijelvény-család kiterjedtségét ésszerűsítendő bevezették a mesterügyességi jelvényt, amely azonos külalakban készült valamennyi fegyvernem részére, a megfelelő kiképzési ág nevének bevésésével. A tűzfegyverek kezelői és tűzvezetői, valamint a rohamjelvény birtokosai bojtjelvényt is viselhettek.[25] A jelvények tulajdonosai kedvezményekben részesülhettek (előléptetési elsőbbség, kimaradás, szabadság, pénzjutalom).[26] A korábban elnyert (régi) ügyességi jelvényeket – az utasítás szerint – 1944. október 1-ig lehetett hordani.[27] Az új ügyességi jelvények alumíniumból készültek, ami a háborús nyersanyaghiányra vezethető vissza.

[19] HL Vkf. 1. osztály 5563/1942. sz.

[20] HL HM Elnöki 2. r. osztály 58.759/1942. sz. Budapest, 1942. október 7.

[21] Utasítás az ügyességi jelvények adományozásához. (Tervezet) Budapest, 1944.

[22] *Magyar Katonaújság,* 1944. június 10. 7. o.

[23] Utasítás az ügyességi jelvények adományozásához. (Tervezet) Budapest, 1944. 3. o.

[24] Uo. 21., 26. o.

[25] Uo. 5–6. o.

[26] Uo. 7–8. o.

[27] Uo. 17. o.

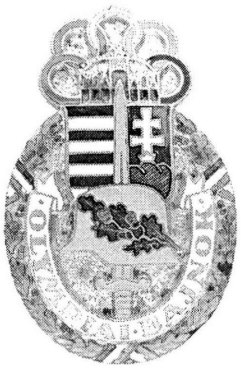

Olimpiai bajnoki jelvény
zöld tölgyfalevéllel
Mérete: 51 x 32 mm
(Eredeti méret)

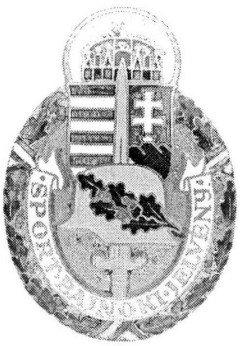

Sportbajnoki jelvény
Mérete: 48 x 32 mm
(Eredeti méret)

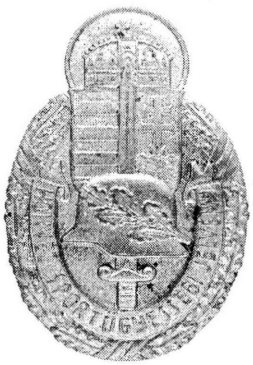

Nagy honvéd sportügyességi jelvény
Mérete: 51 x 35 mm
(Eredeti méret)

Kis honvéd sportügyességi jelvény
Mérete: 46 x 32 mm
(Eredeti méret)

Külön jelvénycsaládot alkottak a honvédség tagjainak a sport terén elért eredményeit kifejezésre juttató, 1942 februárjában rendszeresített sportügyességi jelvények (olimpiai bajnoki, sportbajnoki-, nagy és kis honvéd sportügyességi jelvény).[28] Bevezetésükről hírt adott a katonai sajtó, egy helyütt az alábbiakban összegezve alapításuk vélt vagy valós hátterét: „A német sportjelvényeknek a korszerű háború harcaiban tapasztalt tömegkiképzési eredményein okulva a Kormányzó Úr jóváhagyásával a m. kir. honvédelmi miniszter a tömegtestnevelésre való buzdításul olympiai [sic!] bajnoki, sportbajnoki és

[28] HK LXIX. évf. 10. sz. 1942. március 3. 108. o. 532.827/2. r.–1941. sz. körrendelet.

honvéd-sportügyességi jelvényeket rendszeresített."[29] A jelvények megszerzésének feltételeit 1942 októberében újraszabályozták.[30] Az akkor kiadott rendeletben az olimpiai bajnoki jelvénynek már két változata (arany, illetve zöld tölgyfalevéllel) szerepel. 1943 februárjában újfent módosítottak az alapszabályokon.[31] A jelvények elnyerésére, illetve viselésére jogosultak körét kiterjesztették a csendőrség tagjaira is. Az ügyességi jelvények adományozását szabályozó, 1944-ben kiadott utasítástervezet a sportügyességi jelvényeket a többi ügyességi jelvény közé (illetve azok élére) sorolta.[32] Ebben a forrásban az olimpiai bajnoki jelvénynek ismét csak egy változatáról olvashatunk.

Különféle megkülönböztető jelvények

Külön egységben kell kezelnünk az alábbi, a második világháború idején rendszeresített, illetve viselt megkülönböztető jelvényeket, amelyek nem sorolhatóak egyik fent (illetve alább) ismertetett kategóriába sem.

Az 1939. évi honvédelmi törvény értelmében a hadkötelesek tényleges szolgálati kötelezettségük teljesítése után a Magyar Királyi Honvédség I. tartalékába kerültek át, ahova 42. életévük betöltéséig tartoztak. Az I. tartalékba és – kedvezményezettként, illetve fölös számúként – az I. póttartalékba tartozók lövészkötelezettség hatálya alá estek, amely évenként harminchat órai foglalkoztatásra terjedt ki, s lényegében utóképzésnek volt tekinthető. Célja (elnevezésének megfelelően) elsősorban a lövészet gyakorlása volt.[33] A tartalékosoknak a lakóhelyük szerint illetékes lövészalakulatokban kellett eleget tenniük lövészkötelezettségüknek.[34] Együvé tartozásuk kifejezéseként a tábori sapkán lövészjelvényt viseltek, ami a tisztek, altisztek, illetve a tisztesek és a legénység tagjai számára eltérő kivitelben készült. A jelvénnyel díszített sapkát a foglalkozásokon és ünnepélyeken lehetett és kellett viselni.[35] Kihágást követett el és tizenöt napig terjedő elzárással volt büntetendő, aki a lövészjelvénnyel díszített tábori sapkát, vagy egymagában a lövészjelvényt jogtalanul viselte.[36]

A jutasi M. kir. „Kinizsi Pál" Altiszt–, illetve Tiszthelyettes-képző Iskola kiképző altisztjei (tiszthelyettesei) a tanintézet végzős, és immár altiszti (tiszthelyettesi) rendfokozatot viselő hallgatóitól való megkülönböztetésükre az 1940-es évek elejétől az iskola címerét ábrázoló zománcjelvényt hordtak zubbonyuk jobb felső zsebe fölött.[37] *(L. a következő oldalon!)*

[29] Két év a honvédelmi nevelés és az átszervezett testnevelés történetéből (1941. VIII. 1 – 1943. VII. 30.). *Magyar Katonai Szemle* (a továbbiakban MKSz), 1943/8. sz. 414–415. o.

[30] HK LXIX. évf. 47. sz. 1942. október 20. 511–513. o. 65.543/eln. kik.–1942. sz. körrendelet.

[31] HK LXX. évf. 12. sz. 1943. március 10. 178–180. o. 56.921/eln. kik.–1943. sz. körrendelet.

[32] Utasítás az ügyességi jelvények adományozásához. (Tervezet) Budapest, 1944.

[33] *Szentgyörgyi Lajos:* A magyar honvédelem újjászületése. *Magyar Szemle,* 1939/2. sz. 108–109. o.

[34] HK LXVI. évf. 32. sz. 1939. október 15. 285–290. o. 49.962/eln. I/a.–1939. sz. körrendelet.

[35] HK LXVI. évf. 32. sz. 1939. október 15. 292–293. o. 51.620/eln. I/a.–1939. sz. körrendelet.

[36] *Budapesti Közlöny,* 1940/37. sz. 1940. február 16. 1-5. o. 4.250/eln. I./a. – 1940. H. M. sz. rendelet. 5. o.

[37] Éder Miklós szóbeli közlése.

Higyed (?) főtörzsőrmester portréja.
Jobb felső zubbonyzsebe fölött a M. kir. „Kinizsi Pál" Tiszthelyettes-képző Iskola jelvénye, jobb felső zubbonyzsebén sportügyességi jelvény látható

Az 1944 májusában – az Északkeleti Kárpátok előterében – német harckocsikra átképzett magyar páncélosok (a 3/I. harckocsizászlóalj katonái)[38] a képzés emlékére egyszerű, rézlemezből kivágott, német harckocsit formázó jelvényt kaptak, amit a magyar tábori sapka bal oldalára tűzve egészen 1945 tavaszáig viseltek.[39]

Erdélyi sajátosságnak tekinthető a hegyivezető-jelvény: a IX. hadtest-, majd a 2. hadsereg-parancsnokság alá beosztott 1. hegyivezető század és a Székely Határvédelmi Erők közvetlen alárendeltségébe tartozó hegyivezető-szakasz tisztjei, tiszthelyettesei és legénységének tagjai viselték 1944-ben az egyenruhájukon.[40] A diverziós feladatokra kiképzett[41] hegyivezetők a nekik szánt harci feladat veszélyességét kifejező, halálfejet áb-

[38] *Bonhardt Attila:* Tigris angyalbőrben. Pz. VI. E Tiger-I nehézharckocsik a Magyar Királyi Honvédség kötelékében. *Haditechnika,* 1997/2. sz. 45–47. o.

[39] HL Tanulmánygyűjtemény 3826. sz. *Molnár, John:* A bergeni német harckocsizó kiképzőtáborban elhelyezett magyar harckocsi újonckiképző ezred kapitulációja az angol csapatok előtt, 1945. április 12. Filmfelvételről készített kép.

[40] Illésfalvi Péter szíves közlése.

[41] *Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert:* Erdély a hadak útján 1940–1944. [Budapest, 2005.] 77–78. o.

rázoló megkülönböztető jelzést kaptak. A jelvény viseléséről, jelenlegi ismereteink szerint, csak képi források maradtak fenn.

A Honvédelmi Minisztérium 2. r. osztályának 1944. június 16-án kelt körrendelete megkülönböztető jelzéseket – köztük fémjelvényeket – rendszeresített az egyenruhával el nem látott honvédek és a munkaszolgálatosok részére. A polgári ruhában szolgálatot teljesítő honvédszemélyek jelvénye a magyar címert ábrázolta, a magyar és nemzetiségi munkaszolgálatosoké „M" betűt és ásót. A jelvények a háború végéig valószínűleg nem kerültek kiadásra.[42] (A közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljakhoz tartozók megkülönböztetésére még 1939-ben zöld posztóból, illetve zöldre festett sárgaréz lemezből készült, a zubbony nyakán viselendő „M" betű bevezetését tervezték.[43] Részben ki is kerültek a csapatokhoz, viselésükről azonban nem rendelkezünk adattal.[44])

Említést tehetünk még az 1944. május 19-én alapított Légoltalmi Jelvényről, amit katonai és polgári egyének kaphattak meg, nemre és korra való tekintet nélkül, ugyanakkor faji alapon a „zsidónak tekintendő személyeket" kirekesztették az adományozottak köréből. A jelvény elnyerésére jogosulttá válhattak „a légoltalom szervezése, fejlesztése és népszerűsítése érdekében önként vagy hivatásból folyóan legalább egy éven át eredményes és hasznos tevékenységet kifejtők, valamint egy éven át kifogástalan légoltalmi szolgálatot teljesítők, úgyszintén azok [...], akik légitámadás alatt, vagy után mentési munkálatokban, tűzoltásban, sérültek ellátásában, fel nem robbant bombák, aknák stb. közömbösítésében legalább egy alkalommal önfeláldozóan és hathatósan közreműködtek."[45] A Légoltalmi Jelvény azonban – elnevezése és külalakja ellenére – sokkal inkább a honvédelmi miniszter által adományozható kitüntetésnek, mint jelvénynek tekinthető.

Ugyancsak nem sorolandó a klasszikus értelemben vett jelvények közé az eredetileg 1931-ben rendszeresített hadirokkant jelvény, amelynek adományozási feltételeit egy 1943 januárjában kiadott körrendelettel megváltoztatták.[46] E szerint a hadirokkant jelvényre igényjogosulttá váltak, és a jelvényt a Tűzkereszt valamely fokozatának szalagján viselhették mindazok, akik az 1938-as felvidéki, az 1939-es kárpátaljai, az 1940-es erdélyi és az 1941-es délvidéki hadműveletek során, illetve 1941. június 26-ától a második világháborúban a hadműveleti területre kivonult, vagy a hátországban mozgósított seregnél ellenséges harceszközöktől megsebesültek, s ennek következtében egészségük maradandóan károsult. A jelvényt tisztek és tisztjelöltek részére a honvédelmi miniszter, a legénység részére az illetékes hadtestparancsnokság ítélhette oda. Mivel azonban a hadirokkant jelvényt nem önállóan, s nem közvetlenül az egyenruhára, hanem egy kitüntetés szalagjára tűzve kellett viselni, megnevezése és kivitele dacára nem igazán illik a jelen munkában tárgyalt más jelvények sorába, így tárgyalását e rövid ismertetésre korlátozzuk.

[42] HK LXXI. évf. 30. sz. 1944. július 20. 429–430. o. 45.770/eln. 2. r.–1944. sz. körrendelet.

[43] HL HM Elnöki 1. a. osztály. 22.210/1939. sz.

[44] HL HM 2. r. osztály. 467.308/1939. sz.

[45] HK LXXI. évf. 26. sz. 1944. június 22. 391–392. o. 119.490/eln. 35.–1944. sz. körrendelet.

[46] HK LXX. évf. 7. sz. 1943. február 11. 70–71. o. 75.284/eln. 8. e.–1942. sz. körrendelet.

Csapattiszti és vitézi jelvény

Természetesen számos korábban rendszeresített jelvényt továbbra is viseltek az egyenruhán. Így – a már említett ügyességi jelvényeken és a légierő megfigyelő- és pilótajelvényein kívül – az 1920-ban bevezetett[47] csapattiszti jelvényt és az 1920-ban létrejött Vitézi Szervezet (később Rend) jelvényét is. A két jelvény viselési helyének pontos meghatározásáról egy 1939. szeptemberi rendelet intézkedett.[48] Eszerint a csapattiszti jelvényt a jobb mellzseb ráncának közepére feltűzve, a vitézi jelvényt pedig a bal mellen, a csapattiszti jelvénnyel egy magasságban, a (tűvel rögzíthető) rendjelek és emlékjelek fölött kellett viselni.

A honvédelmi miniszter 1941. szeptember 11-én – nyilván a tapasztalt szabálytalanságok hatására – rendeletet bocsátott ki a csapattiszti jelvény viseléséről. Ebben a következő szerepelt: „A csapattiszti jelvény [...] azon katonaállományú tisztek részére rendszeresíttetett, akik valamely fegyvernembeli csapatnál (gya[logság], lov[asság], tü[zérség], p[án]c[él]j[ár]m[üves], mű[szaki] csap[at]ok, folyami erők) teljesítenek szolgálatot. A szolgálati ágak csapatainál, így: a g[ép]k[ocsizó] és fog[atolt] von[at]oszt[ály]nál és az él[el]m[ezési] csap[at]nál nincs rendszeresítve. Ezen alakulatok tisztjei tehát nem viselhetik."[49]

Magyar katonai jelvények a nyilas hatalomátvétel után

Az 1944. október 16-i nyilas hatalomátvétel kétségtelenül rányomta a bélyegét a magyar katonai jelvények rendszerére. 1944. november végén „teljesítményi jelvények" rendszeresítésére került sor a magyar honvédség tagjai számára.[50] Ez tulajdonképpen váratlan fordulat volt, hiszen ilyen típusú jelvények rendszeresítésére előkészületek – úgy tudjuk – korábban nem történtek. (Ha csak nem tekintjük annak azt, a Magyar Katonai Szemle hasábjain 1942 végén megjelent írást, amelynek szerzője „Repülő harcos jelvény" rendszeresítésére tett alaposan kidolgozott javaslatot.[51] Ezzel szemben más jelvények ügye – mint láttuk – évek óta halasztódott a minisztériumi útvesztőkben.) Az elnevezésükben és szabályozásukban is német hatást tükröző jelvényeket speciális teljesítmények elismerésére alapították, elnyerésük nem zárta ki egyéb hadikitüntetések adományozását. A jelvények létrehozásától a harci szellem fokozását is várták, amely az 1944. végi magyarországi hadi helyzet ismeretében fontos szempont volt. Ugyancsak közrejátszhatott a jelvények rendszeresítésében az, hogy a háború korábbi szakaszában német szövetségben vagy alárendeltségben harcoló magyar csapatok a keleti hadszíntéren megismerkedhettek az egyéni teljesítményekért adományozható, több fokozatú német katonai jelvények rendszerével, amelynek „honosítása" már akkor felmerülhetett.

---

[47] Szabályzat a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg új egyenruházatáról. Budapest, 1920. 30. o.

[48] HK LXVI. évf. 30. sz. 1939. szeptember 15. 261–262. o. 23.988/eln. 2. r.–1939. sz. körrendelet.

[49] HL Kárpát-csoport (Gyorshadtest) 2. doboz. M. kir. Kárpát-csoport parancsnokság. 42. sz. Kárpátcsoportparancsnoksági parancs, 1941. október 1. 499.642/2. r.–1941. sz. rendelet.

[50] Honvédségi Rendeletek (a továbbiakban: HR), LXXII. évf. 12. sz. 1945. február 23. 123–126. o.; HL M. kir. 1. huszár hadosztály harcfegyelem-biztosító törzs parancsgyűjtő. 59.500/eln. H. M. kik.–1944. sz.

[51] *Nagy Béla:* Repülő harcos jelvény. MKSz 1942/12. sz. 571–574. o.

A „teljesítményi jelvényeket" tisztek és legénység egyaránt elnyerhették, az adományozásnál korábbi érdemeket is figyelembe vettek, egészen 1941. június 26-ig visszamenőleg. Az alumíniumból készült jelvényeknek három fokozata volt, elnyerésük bizonyos kedvezményekkel is járt. Adományozásuk egészen a háború végéig folyt.

1944. december 23-án „a budapesti hídfőben bevetett magyar és német leg[énység] harcikedvének [sic!] és áldozatkészségének fokozása érdekében" a magyar főváros védelmében legalább négy hétig részt vett magyar és német tisztek és legénység részére adományozható jelvény alapítására érkezett javaslat a m. kir. I. honvéd hadtesttől. A hősi halottak hozzátartozói és a sebesültek a védelemben eltöltött időtartamtól függetlenül kapták volna meg a tervezett jelvényt. A jelvény külalakját illetően az alábbi elképzelések merültek fel: alumíniumból készült, jellegzetes budapesti motívumot (Budapest címere, városrészlet – például a Lánchíd képe a háttérben a várral) ábrázoló plakett; tábori barna posztóalátéten alumínium, vagy selyemfonálból hímzett jelvény „Budapest védője" felirattal; a II. osztályú német Vaskereszt szalagjához hasonlóan viselendő, Budapest színeiből kombinált éremszalag, rajta a főváros címerével díszített, „Budapest védője" feliratú alumínium jelvénnyel. Az első két jelvény viselési helyeként a tervezetben a jobb felső zubbonyzsebet határozták meg.[52]

Szálasi Ferenc országlása idején a politika is megjelent a katonai jelvényügyben. Ennek első jele volt az az 1944. október 20-án kelt körrendelet, amelyben a hungarista pártjelvények viseléséről is szó esett: „A megkülönböztető Hungarista pártjelvényeknek a honvédségen (csendőrségen) belüli viselését megszüntetem. Az említett pártjelvények viselésére eddig azok voltak jogosultak, akik a Hungarista államrendszerre való átállás alkalmával az eszme győzelemre vitelét cselekvőleg szolgálták. A folyamat lezárása után tehát a pártjelvények viselésének jelentősége nincs."[53]

Ennek ellenére 1945 januárjában a Honvédelmi Minisztériumban „hungarista jelvényt" rendszeresítettek. Odaítélését kérhette a honvédség minden egyes tagja, „aki [a] nemzetiszocialista, hungarista világnézetet belső meggyőződésből magáénak vallja és ezért az eszméért minden áldozatra kész."[54] A jelvény elnyerése tehát eszmei háttérhez és nem katonai tettekhez volt kötve.

Ugyanakkor egy ún. „hungarista kitüntetési jelvény" rendszeresítésére is sor került. „Mindazok részére, akik hungarista harcos szellemtől áthatva önként jelentkeznek arcvonalbeli harcos szolgálatra[,] kitüntető megkülönböztetésre a [...] hungarista harcos jelvényt rendszeresítem. Ugyanazt a kitüntető hungarista harcos jelvényt kaphatják azok is, akik a harctéren az eddigi teljesítményeik alapján bebizonyították a hungarista harcos szellemet."[55] Sajnos e két utóbbi jelvény külalakjával kapcsolatban nem rendelkezünk információval.

A német befolyás további erősödését jelezte a Honvédelmi Minisztérium Elnöki 2. r. osztályának 1945. január végén, „Gyepű II"-n kelt körrendelete, amely a német alárendeltségben harcoló magyar páncélos alakulatok tagjai számára engedélyezte a „német

[52] HL M. kir. 10. honvéd gyaloghadosztály hadinapló-melléklete. 2010/10. gy. ho. I. o. 44. XII. 26. sz.

[53] HK LXXI. évf. 47. sz. 1944. október 21. 649. o. 85.352/Elnökség.–1944. sz. körrendelet.

[54] HL HM 1945. évi iratok. 6821. cs. HM Elnökség szám nélkül. 1945. I. 5–11.

[55] Uo.

páncélos seregtestek által viselt megkülönböztető jelvény" viselését a magyar egyenruhán is – a német előírásoknak megfelelően.[56] A magyar alakulatokat – a rendelet szerint – az illetékes német páncélos seregtestek látták volna el a szükséges mennyiségű jelvénnyel. Ismereteink szerint erre nem került sor – egyrészt a viselésre jogosult magyar csapatok jelentős veszteségei, másrészt a hadműveleti helyzetből adódóan sürgős megoldást igénylő, sokkal komolyabb problémák miatt.

Idegen államok katonai jelvényei a Magyar Királyi Honvédségben

A német páncélosjelvény magyar egyenruhán való viselését engedélyező, előbbiekben hivatkozott körrendelet kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a Magyar Királyi Honvédség tagjai részére számos külföldi – elsősorban német – katonai jelvényt adományoztak a második világháború idején. Álljon itt erre nézve néhány konkrét példa:

1941 novemberében vitéz Szügyi Zoltán alezredesnek, a m. kir. 1. honvéd ejtőernyős zászlóalj parancsnokának és Tassonyi Edömér főhadnagynak német ejtőernyősjelvényt adományoztak.[57]

Az 1942 végén Finnországban megtartott 3. téliharc tanfolyamon mintegy 200 német tiszt mellett 17 fős magyar tiszti csoport is részt vett. A tanfolyam résztvevői a kiképzés végén finn, német és magyar zászlót ábrázoló, zománcos emlékjelvényt kaptak.[58]

A m. kir. 25/II. honvéd gyalogzászlóalj egyik őrvezetőjéről készült portrén a katona zubbonyának bal felső zsebén (tehát a német előírásoknak megfelelő viselési helyen) a német fekete sebesülési jelvény látható.[59]

1944. decemberében a m. kir. 101. honvéd vadászrepülő ezred parancsnoka az ezred állományából 19 főt terjesztett fel a német pilótajelvényre.[60] 1945. április 20-án (példának okáért) az I. német légihadtest parancsnoka a m. kir. 101. honvéd vadászrepülő ezredbe tartozó 32 főnek adományozta a (vadászok számára adható) frontrepülő pánt különböző fokozatait.[61]

Számos második világháborús magyar pilótaportrén megfigyelhető az olasz és bolgár pilóta- és megfigyelőjelvény viselése. Az olasz jelvényeket többek között a Magyar Királyi Honvéd Légierő azon tagjai kapták meg, akik 1938–1940 között Dél-Olaszországban pilótaképzésben részesültek, a bolgár jelvényeket azok az 1939. augusztus 20-án avatott hadnagyok viselhették, akik avatásuk nyarán jártak Bulgáriában.[62]

---

[56] HR I. évf. 1. sz. 1945. február 7. 12. o. 96.097/eln. 2. r.–1944. sz. körrendelet

[57] HL HM Elnöki B. osztály. 141.482/1941. sz. Idézi *Sallay Gergely Pál:* Magyar ejtőernyős ügyességi jelvények adományozása német tiszteknek 1941-ben. *Az Érem,* 2005/2. sz. 26–29. o. (A továbbiakban: *Sallay,* 2005/2.)

[58] *Eszes Mátyás:* A 3. Téliharc Tanfolyam Finnországban 1942. nov. 24-től dec. 16-ig. *Hadak Útján,* 1993. november–december.

[59] HM HIM Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HtM) Fotóarchívum, lt. sz.: 53506/235.

[60] HL M. kir. 101. honvéd vadászrepülő ezred 1944–1945. II. 1565. 113. doboz. Névjegyzék. 1944. december 14.

[61] HL M. kir. 101. honvéd vadászrepülő ezred 1944–1945. II. 1565. 110. doboz. 63. sz. ezredparancs. 1945. április 21.

[62] *Becze Csaba:* Elfelejtett hősök. A Magyar Királyi Honvéd Légierő ászai a II. világháborúban. Budapest, é. n. [2006.] 22., 70. o.

Horvát pilótajelvény
Mérete: 50,1 x 60,6 mm

Bolgár pilótajelvény
Mérete: 55 x 38 mm

A külföldi jelvényadományozások számbavételekor ki kell még térni a tárgyalt korszakban Magyarországgal szövetséges Horvátországra. Heppes Aladár százados, a Magyar Királyi Honvéd Légierő vadászosztály-parancsnoka 1941-ben a horvát pilótajelvény tiszteletbeli tulajdonosa lett, s azt egyenruháján a háború végéig viselte is.[63] Hasonlóképpen – a teljesség igénye nélkül – vitéz Bánfalvy István vezérőrnagy (1944-ben a Magyar Királyi Honvéd Légierő parancsnoka) és Incze László vezérkari ezredes portréin[64] is felfedezhető e jelvény.

Magyar katonai jelvények külföldi egyenruhán

Ahogy a m. kir. Honvédség tagjai megkaptak bizonyos külföldi katonai jelvényeket, időnként a külföldi egyenruhán is felbukkantak magyar katonai jelvények. 1941 decemberében vitéz Szügyi Zoltán alezredes, a m. kir. 1. honvéd ejtőernyős zászlóalj parancsnoka a braunschweigi német III. ejtőernyős ugróiskola négy tisztjének a magyar ejtőernyős ügyességi jelvényt adományozta. Az adományozás tényleges teljesítmények figyelembe vételével történt, a négy német tiszt rendelkezett az ejtőernyős ügyességi jelvény elnyeréséhez szükséges 25 ejtőernyős ugrással.[65]

A magyar pilótajelvény fém változatát a német légierő tisztjeiről készült több fényképen is felfedezhetjük, hol a jobb, hol a bal felső zubbonyzseb zsebtakaróján.[66] Ugyanen-

[63] Erre vonatkozó dokumentumok Heppes Aladár hagyatékában; *Becze Csaba:* i. m. 101–102. o.

[64] Bánfalvy portréja: *Magyar Szárnyak.* Repülésügyi folyóirat, 1944. július 15. 3. o.; Incze portréja: HtM Fotóarchívum, lt. sz.: 105.169.

[65] HL HM Elnöki B. osztály. 141.482/1941. sz. Idézi *Sallay,* 2005/2. 26–27. o.

[66] Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban rövidítve: MNM) Történeti Fényképtár, lt. sz: 62.3502; HtM Fotóarchívum, lt. sz.: 94.666; *Chalif, Don:* Military Pilot & Aircrew Badges of the World (1870–Present). Vol. 1: Europe (Albania–-Hungary). San Jose, 1982. 219. o.

nek a jelvénynek aranyból készült példányát kapta 1943 januárjában (50. születésnapjára) Hermann Göring a m. kir. honvédelmi minisztertől.[67] A Luftwaffe-egyenruhán a fémből készült magyar megfigyelőjelvény is megjelent: egy 1945-ös fotón Rolf von Pebal őrnagy, német haditudósító zubbonyának bal mellrészén ez a jelvény látható.[68]

Magyar pilótajelvény. Mérete: 33 x 91 mm
(Eredeti méret)

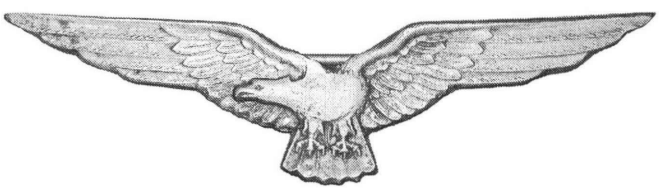

Magyar megfigyelőjelvény. Mérete: 29,4 x 92,5 mm
(Eredeti méret)

A keleti fronton 1942-ben a m. kir. honvéd haditudósító századhoz beosztott japán tiszt is feltűzhette egyenruhájára a magyar haditudósító csapatjelvényt.[69]

Alakulatjelvények a második világháborúban

Nem lenne teljes a tárgyalt korszak jelvényrendszerének vázolása, ha nem térnénk ki arra, hogy a fent bemutatott (hivatalos és félhivatalos) jelvények mellett az alakulatok (nem hivatalos) jelvényeinek viselésével is foglalkoztak a Honvédelmi Minisztériumban. A kérdéskör 1943 tavaszán került előtérbe, mivel a magyar 1. tábori páncéloshadosztály parancsnoka emlékjelvény viselésének engedélyezése tárgyában fordult a honvédelmi miniszterhez. (Érdekességképpen említjük meg, hogy az elképzelések szerint a jelvényt – az első világháborús jelvényviseléshez hasonlóan – a tábori sapka bal oldalára rögzítet-

[67] *Nagybaczoni Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők 1938–1945. H. n., é. n. 120. o.

[68] HtM Fotóarchívum, lt. sz.: 105.151.

[69] HtM Fotóarchívum, lt. sz.: 51.858, 51.859, 51.860, 51.862.

ték volna, úgy, „hogy a jelvény előre eső széle a sapka gombtól 8 cm-re és az alsó széle a sapka szélétől egy cm-re legyen," civil ruhában pedig „a polgári kalap bal oldalán a kalapszalagra, vagy a polgári kabát bal mellrészére tűzve.")

Az Elnökség 1943. április 6-án az alábbi kommentár kíséretében bocsátotta az ügydarabot véleményezésre a 2. r. osztály, illetve a Honvéd Vezérkar főnöke 5. és 1. osztálya elé: „Az 1. páncélos hadosztály – az 1943. év téli harcainak megörökítéseként – az ezen harcokban résztvetteket [sic!] egyszerű emlékjelvénnyel látta el és az iktatmányban kéri, hogy az emlékjelvényt az igényjogosultak egyenruhában is viselhessék. A kérdés elvi fontosságú, mert ha az 1. páncélos hadosztály egyéneinek engedélyezzük a szóbanforgó [sic!] jelvény viselését, akkor a többi harcteret járt seregtest (csapattest) hasonló kérelmével számolni kell.

Kedvező döntés esetén a jelvény viselését feltétlenül szabályozni kellene, talán az ügyességi jelvényhez hasonlóan történhetne. Ha a már túltengő jelvényeket korlátozzuk és a jelvény viselését egyenruhában nem engedélyeznénk, az Elnöki osztály nem emel észrevételt az ellen, hogy az emléktárgyként szerepeljen és azt az igényjogosultak polgári ruhában viseljék."[70]

A 2. r. osztály április 16-án kelt véleménye a következő volt: „Jóllehet méltányos volna eredményes és nehéz harctéri teljesítmények valamelyes látható jellel való megörökítése, – azonban az osztály az amúgyis [sic!] túltengő jelvényhelyzetre tekintettel szóbanforgó [sic!] emlékjelvénynek, mint kötelezően viselendő cikknek, – rendszeresítését nem javasolja.

Bizonyára az orosz hadműveleti területen működő sereg- és csapattestek között több is hajtott végre hasonlóan értékes és fontos kihatású harccselekményt, akik részére külön hasonló emlékjelvények engedélyezése folytán az áttekinthetetlenség csak tovább fokozódnék. Az osztály tudomása szerint ily jelvények az idegen hadseregeknél sem fordulnak elő. Vannak ugyan bizonyos emlékjelek, azonban ezeket az illető hadjáratokban (területen) részt vett valamennyi csapat viseli (pl. német téli emlékkereszt).[71]

Az osztály a kb. Elnöki osztály ama javaslatával, hogy esetleg szóbanforgó [sic!] jelvény emléktárgyként szerepeljen és az csak polgári ruhában legyen viselhető, – egyetért."[72]

A 2. r. osztály véleményével egyetértésben a Honvéd Vezérkar főnöke 5. osztálya is a „megelőzés" hívének mutatkozott, ám április 27-i keltezésű feljegyzésében bizonyos megoldásokat is javasolt:

„Ha a páncélos hadosztály jelvényt kapna, a többi is jogosan kérhetné. Meggondolandó lenne, hogy esetleg minden hadosztály részére központilag terveztetnénk 1–1 jelvényt és központilag adnánk ki; vagy talán az egész 2. hadsereg részére kellene egységes, az egész hadjáratot felölelő jelvényt készíttetni. Külön egyes alakulat részére nem.

[70] HL HM Elnökség II. tétel 23.184/1943. sz. Idézi *Sallay Gergely Pál:* A magyar 1. tábori páncéloshadosztály 1943-as téli harcainak emlékjelvénye. Jelvényviselési problémák a m. kir. Honvédségben a második világháború idején. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2005/1–2. sz. 215–231. o. (A továbbiakban: *Sallay,* 2005/1.)

[71] Helyesen német Keleti Emlékérem (Keleti Téli Csata Emlékérme 1941–1942). A példaként felhozott „emlékjelek" nem jelvények, hanem kitüntetések!

[72] HL HM Elnökség II. tétel 23.184/1943. sz. Idézi *Sallay,* 2005/1. 218–219. o.

A k[ebel]b[eli] 2. r. oszt. véleményével kapcsolatban megjegyezni kívánjuk, hogy a túltengő és áttekinthetetlen jelvény-kérdésben az osztály ügykörszerűen kíván rendet teremteni. Az emléktárgyként való engedélyezéssel az osztály egyetért."[73]

A fenti véleményhez mellékelt, 1943. február 23-án kelt, 56.865/eln. 5. vkf.–1943. számú rendeletben a Honvéd Vezérkar főnöke egyértelműen állást foglalt a nemhivatalos alakulatjelvények viselésével kapcsolatban: „Tudomásomra jutott, hogy egyes cégek üzleti haszontól hajtva megkeresik a parancsnokságokat és jelvények (plakettek) megrendelésére kérik fel őket. Felhívom a figyelmet arra, hogy a honvédség tagjai csak rendszeresített jelvényeket viselhetnek. Minden más jelvény viselése fegyelmi elbánás alá esik. Az illetéktelen jelvények viselésére irányuló felhívás sem fegyelmi sem anyagi szempontból nem kívánatos, ezért azokat össze kell gyűjteni és megjegyzés nélkül a feladónak visszakell [sic!] küldeni."[74]

Az idézett szövegből kiderül, hogy az alakulatjelvények (érmek, plakettek) készíttetésének ötlete nem feltétlenül a csapatoktól eredt, úgy tűnik, hogy a kezdeményezés olykor jó kereskedelmi érzékkel megáldott jelvény- és éremkészítőktől is származhatott. A rendeletből egyúttal nyilvánvalóvá válik, hogy – 1943 februárjától – minden nem hivatalos (katonai) jelvény viselése szigorúan tilos volt a honvédségi egyenruhán! (Az 1944 októberében megalakult elit seregtest, a Szent László hadosztály alakulatemblémájának viselését ugyanakkor – bizonyára a csapatszellemre gyakorolt pozitív hatása miatt – megtűrték, sőt a hadosztály alakulatainál központilag osztották ki a jelvényeket.[75])

Az első világháború „jelvénybőségéhez" képest korszakunkban meglehetősen kevés alakulatnak készült jelvénye, amely részben a fenti tiltással magyarázható. A fennmaradt alakulatjelvények közül a különösen látványos repülőszázad-jelvények alkotják a legnagyobb csoportot. Ezeket a zománcozott gomblyukjelvényeket egyébként – minden tiltás ellenére – korabeli fényképeken gyakran felfedezhetjük a Magyar Királyi Honvéd Légierő (és a német Luftwaffe) tagjainak egyenruháján. Érdekes, hogy a munkaszolgálatos alakulatok – elsősorban 1940-ben készült – jelvényei szintén számottevő csoportot alkotnak az alakulatjelvények között.

Bár jórészt az érintett korszak határain kívül esik, az alakulatjelvények tárgyalása kapcsán mégis említést érdemel a történelmi személyekről elnevezett csapattestek jelvényeinek témaköre. 1930-ban, Horthy Miklós kormányzóvá választásának 10. évfordulója alkalmából, a honvédelmi miniszter előterjesztést tett az államfőnek a Magyar Királyi Honvédség gyalogezredeinek, kerékpáros zászlóaljainak, huszárezredeinek, tüzérosztályainak és utász zászlóaljainak magyar (had)történelmi személyekről történő elnevezésére. A kormányzó az előterjesztést elfogadta, s 1930. február 28-án kelt elhatározásával elrendelte, hogy a honvédség említett csapattestei – a hadrendi szám megtartása mellett – történelmi személyek neveit vegyék fel.[76] A névadók szellemének méltó ápolása érdekében az alakulatok ettől kezdve évente ezrednapot rendeztek, s több helyen az átnevezés nyomán különféle numizmatikai emlékek készíttetésére is sor került. Az emlékérmek,

[73] HL HM Elnökség II. tétel 23.184/1943. sz. 1. sz. betétlap. Idézi *Sallay*, 2005/1. 219.o.

[74] Uo. 2. sz. betétlap. Idézi *Sallay*, 2005/1. 219. o.

[75] A Szent László hadosztály katonái írták... (Jegyzet) [1. kötet.] Összeállította és írta: *dr. Farkas Jenő*. [Gödöllő, 2003.] 57., 66., 95., 112. o.

[76] HK LVII. évf. 6. sz. 1930. március 1. 51–52. o. 3000/elnökség.–1930. sz. körrendelet.

emlékplakettek és sportérmek mellett egyes csapattestek – hivatalosan nem viselhető – jelvényeket is gyártattak katonáik összetartozás-érzésének erősítésére.

E jelvények datálása meglehetősen nehéz, jobbára azonban az 1930-as években gyártották azokat. Ezt – áttételesen – papír alapú dokumentumok támasztják alá. Mivel hivatalos viselésükre nem volt lehetőség, ugyancsak nehéz volna megállapítani, hogy a jelvények meddig voltak „használatban." Ebből a szempontból elméletileg 1945-öt, a Magyar Királyi Honvédség megszűnésének évét lehet kronológiai végpontként meghatározni, a téma említése jelen munkában ezért indokolt. Ismertek a m. kir. „József nádor" 2. honvéd gyalogezred, a m. kir. „Nagy Lajos király" 6. honvéd gyalogezred, a m. kir. „Báthori István" 7. honvéd kerékpáros zászlóalj, a m. kir. „I. Ferenc József – jászkun" 1. honvéd huszárezred, a m. kir. „Nádasdy Ferenc" 3. honvéd huszárezred, a m. kir. „Hadik András" 4. honvéd huszárezred és a m. kir. „Bem József" 1. honvéd lovas tüzérosztály jelvényei, némelyik alakulaté többféle változatban is.

Az alakulatjelvényeket emléktárgyak díszítésére is széles körben felhasználták.

A leventemozgalom jelvényei a második világháború idején

A honvédelemről szóló 1939:II. törvénycikk a honvédelmi kötelezettségek közé sorolta a leventemozgalomban való részvételt a 12–23 éves korosztály számára. A törvény végrehajtására vonatkozó utasítás a leventék jelvényviseléséről is rendelkezett. Ezek szerint a leventeifjak „csak a rendszeresített levente- és levente-próbajelvényeket, a kitüntetések jelvényeit, a vitézi jelvényt, a cserkészjelvényt és a sportérmeket viselhetik. [...] a felsorolt jelvényeken felül más jelvényt (politikai, polgári, társadalmi egyesület stb. jelvényét) a kötelező leventeképzés alatt és leventeegyesületi tevékenységük közben nem viselhetnek."[77] A leventesapka elejére és a leventezubbonyra tűzhető, pajzs alakú leventejelvényeknek számos változata létezett, amelyek külalakjukban – részint rendeltetésüknek, részint a gyártók sokféleségének köszönhetően – jelentősen eltértek egymástól. Ezeket a jelvényeket a levente egyenruházat tartozékainak tekinthetjük.

1941. augusztus 1-jével az ifjúság honvédelmi nevelése és testnevelése országos szinten egységes vezetés és irányítás alá került. Ezzel a leventemozgalom átszervezése is megkezdődött. A haderőn kívüli kiképzés feladatát is ellátó leventeintézmény keretein belül vízi és műszaki, híradó, gyorslevente, ejtőernyős és repülő kiképzés indult meg, s ennek megfelelő alakulatok is felállításra kerültek.[78] A különleges kiképzésben részesült leventék a felkészítő tanfolyamok végén próbára jelentkezhettek, amelynek sikeres teljesítése esetén a megfelelő kiképzési jelvényeket ítélték oda számukra. A sikeres vízi és műszaki kiképzést követően vízi és műszaki ügyességi jelvényt, a híradó szakkiképzésben részesültek híradólevente-jelvényt, a gépjárművezető kiképzésben részesültek gyorslevente-jelvényt, a haderőn kívüli repülő előképzésben részt vettek pedig repülő-, repülőhíradó- és ejtőernyőslevente-jelvényt viselhettek.[79]

---

[77] A honvédelmi törvény. Magyarázatos kiadás. Budapest, 1942. 35. o.

[78] Két év a honvédelmi nevelés és az átszervezett testnevelés történetéből. (1941. VIII. 1 – 1943. VII. 30.). MKSz 1943/8. sz. 406., 409–410. o.

[79] A Központi Iránytadó Tanfolyam előadásainak gyűjteménye. Budapest, 1943. 78–95. o.

Az 1941-es átszervezést követő egyik újítás, a leventepróba-rendszer értelmében a kiképzés során tanult elméleti és gyakorlati ismeretekről a fiataloknak az egyes korcsoportokra megszabott próba kiállásával kellett bizonyságot tenniük. Összesen négy leventepróba volt. Az újoncpróba kiállása után (ez a 12. életévre esett) a leventeújonc fogadalmat tett, ezzel jogosulttá vált a leventejelvény viselésére és a leventeapród elnevezésre – tehát a leventeintézmény teljes jogú tagja lett. A leventeapród-próba (a 15. életévben), az ifjúlevente-próba (a 18. életévben) és a honvédpróba (a katonai szolgálatra való bevonulás napjáig) sikeres teljesítéséért különféle próbajelvények jártak.[80] A honvédpróbának „kiváló", „jó" és „megfelelő" fokozatai voltak, amelyet a jelvényen megfelelő számú csillag jelzett. A honvédpróba-jelvényeket a leventék később a tényleges katonai szolgálat idején is viselhették az egyenruhán, sőt, a próba eredményétől függően a jelvények tulajdonosai bizonyos kedvezményekben (jobb egyenruha, kimaradási és eltávozási engedély) is részesültek. Erről egy 1943 augusztusában kiadott honvédelmi miniszteri rendelet is beszámolt.[81]

A leventemozgalom terén kifejtett eredményes munkásság jutalmazására több fokozatú levente díszjelvény került rendszeresítésre. Az I. osztályú levente díszjelvényt az ifjúság honvédelmi nevelésének és testnevelésének országos vezetője, az alacsonyabb osztályokat a leventék országos parancsnoka adományozta dicsérő elismerésként.[82] Az 1942. augusztus 3-án kelt rendelettel létrehozott levente díszjelvény(ek)hez a honvédelmi miniszter 1943. január 26-án rendszeresített igazolvány-nyomtatványokat.[83] Egy korabeli német forrás szerint a jelvényeket elsősorban meghatározott időtartamú, a leventeképzés terén kifejtett tevékenység alapján adományozták: az I. osztályt 15, a II. osztályt 10, a III. osztályt 5 évi szolgálatért. Másrészt – ugyanezen forrás szerint – a jelvényeket a leventemozgalom körül szerzett általános érdemekért is oda lehetett ítélni, magyar állampolgárok és a külföldi ifjúsági mozgalmak vezetői részére egyaránt.[84]

1943 márciusában került sor hadiárva-leventejelvény rendszeresítésére a hadiárva leventeifjak megkülönböztetésére és kitüntetésére.[85] Ennek célja – a korabeli megfogalmazás szerint – az volt, hogy „egyrészt a hadiárvasors keserűségét csökkentse, másrészt a hősök dicsőségét hirdetve az ifjúságot a magyar hősi erények követésére sarkallja."[86] A jelvény tulajdonosa a leventeéletben különféle kedvezményekben részesülhetett. 1944 szeptemberében a hadiárva-leventejelvény elnyerésére való jogosultságot a leventeleányokra, valamint a hősi halottak törvénytelen vagy fogadott gyermekeire is kiterjesztették.[87]

1944 szeptemberében a honvédelmi miniszter leventenevelő tiszti jelvényt rendszeresített „a szakszolgálatos tisztek állománycsoportja leventenevelő szakmájának hivatásos állományába tartozó tisztjei részére."[88]

---

[80] A levente-újonc és a levente-apród szolgálata. Budapest, 1942. 3–7. o.

[81] HK LXX. évf. 39. sz. 1943. szeptember 15. 654. o. 134.662/eln. 40. e.–1943. sz. körrendelet.

[82] Két év a honvédelmi nevelés és az átszervezett testnevelés történetéből. (1941. VIII. 1 – 1943. VII. 30.). MKSz 1943/8. sz. 410. o.

[83] HK LXX. évf. 7. sz. 1943. február 11. 80. o. 740.655/40. e.–1942. sz. körrendelet.

[84] Abzeichen der Levente-Jugend. *Deutsche Uniformen-Zeitschrift,* 1944/12. sz. 1944. december. 3. o.

[85] HK LXX. évf. 12. sz. 1943. március 10. 176–178. o. 132.055/eln. 40. k.–1943. sz. körrendelet.

[86] *Szebb jövőt!* III. évf. 18. sz. 1943. május 1. 5. o.

[87] HK LXXI. évf. 38. sz. 1944. szeptember 13. 561. o. 143.450/eln. 40. e.–1944. sz. körrendelet.

[88] HK LXXI. évf. 38. sz. 1944. szeptember 13. 561. o. 144.150/eln. 40. e.–1944. sz. körrendelet.

A jelvények tervezői és gyártói

A Magyar Királyi Honvédség és a leventemozgalom jelvényeit a korszak ismert rendjel- és jelvénykészítői állították elő. Erre utaló jelzéseket elsősorban a nem hivatalos jelvények hátlapján találhatunk. A gyártók között volt Berán Nándor iparművész, Berényi Lajos Első Magyar Tűzzománc-jelvénygyára, Boczán Károly jelvénykészítő kereskedő, Gál Dezső fémárugyára, Jerouschek K. (?) rendjel- és tűzzománc-jelvénykészítő, Ludvig József éremverő műintézete és bronzműárugyára, Morzsányi József jelvény-, érem-, katonai rendjel- és díszműkészítő és kistétényi Walther E. (?) éremverő és zománcjelvény-készítő is.

A tervezőkről jóval kevesebbet tudunk. Néhány alakulatjelvény esetében a grafikai előkészítést a csapat valamely ügyes kezű, művészi érzékkel megáldott katonája végezte, a legtöbb esetben azonban sajnos nem maradt fenn a tervezésre vonatkozó információ, s magukon a tárgyakon csak a legritkább esetben találunk mesterjelzést.

A magyar katonai jelvények szimbólumai, 1938–1945

A jelvények a rajtuk alkalmazott szimbólumok által fejezik ki viselőik hovatartozását, közvetítik üzenetüket a külső szemlélő felé. Egy-egy katonai jelvény akár az általa megkülönböztetett alakulat attribútumává is válhatott. Így volt ez a Szent László hadosztály esetében,[89] az ejtőernyős alakulat(ok) esetében és erről tanúskodik egy 1942-ben nyomtatásban megjelent haditudósítói beszámoló is, amely a m. kir. 14. honvéd kerékpáros zászlóalj keleti hadszíntéren folytatott harcairól adott számot:

„A 14. kolozsvári halálfejes kerékpáros zászlóalj nem szűkölködik a harci eseményekben. Amióta *Bartha* alezredes parancsnokságával átlépték a Tatárhágót, kevés ilyen nyugalmas vasárnapjuk volt, mint ez a mai. A zászlóalj érte el elsőnek a kárpátaljai bevonulás idején a történelmi határt. Kormányzói szalagot kaptak akkor jutalmul és jelvényül a halálfejet. Úgy látszik, nem hiába választották maguknak a meztelen koponyát: halálos elszántsággal küzdöttek végig magukat Ukrajnán, a Dnyeper vonaláig. [...] Jó lesz korán lepihenni, mert holnap tovább megy a zászlóalj. Újabb feladat, újabb küzdelem és újabb dicsőség vár a halálfejes kerékpárosokra."[90]

Sajnos nem ismert, hogy a halálfejes jelvényt milyen formában viselték a kolozsvári katonák – talán nem is egyenruhájukon, hanem kerékpárjukon jelent meg az emberi koponya képe. A fenti idézet mégis jó példa arra, hogyan válhat egy alakulat megkülönböztető jelzése, hatásos képi megfogalmazásnak köszönhetően, az adott csapat elsődleges azonosítójává.

A tárgyalt korszak magyar katonai jelvényeinek egyik meghatározó jelképe a magyar Szent Korona volt, amelyet a nemzeti hovatartozás jelölésére használtak. Gyakran vele együtt szerepelt a magyar címerpajzs vagy annak egyes elemei. Ugyancsak jellegzetes magyar szimbólum a több jelvényen megjelentetett turulmadár.

---

[89] A szovjetek – a lovagszent László király attribútumaként számon tartott alabárdot ábrázoló jelvényük nyomán – „bárdos brigantikként" emlegették a hadosztály katonáit. HL Tanulmánygyűjtemény 2598. sz. Lajtos Árpád: Hadtörténelmi visszaemlékezéseim II. Szent László hadosztály. 13–14. o.; *Martin Kornél – Ugron István:* Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből. *Hadtörténelmi Közlemények* 1995/3. sz. 96. o.

[90] *Dr. Gábor Áron – Hunt Béla – Jagits József – dr. Kapy Rezső – Koroda Miklós – Lovik Károly:* Hat haditudósító a vörös fronton. Budapest, é. n. [1942.] 129–130., 134. o.

Igen népszerű volt a jelvények megálmodói körében a szárnymotívum. A gyorsaságot jelképező kiterjesztett szárnyak a „levegő katonái" (a légierő tagjai és az ejtőernyősök) és a gyorsanmozgó csapatoknál szolgálók (a gyorsfegyvernem csapatnemeihez tartozók és a rohamtüzérek) részére tervezett jelvényeket egyaránt meghatározták. Számos korabeli jelvény markáns elemeként jelent meg a halálfej, ami a különösen veszélyes szolgálatot ellátó alakulatok megkülönböztető jelzése volt. A tölgylevelek, a kard és a rohamsisak, mint általános katonai jelképek, a legkülönfélébb jelvényeken szerepeltek.

Első világháborús hagyományok nyomán a határvadász alakulatok tagjai vadászkürtöt, a hegyi csapatok katonái havasi gyopárt varrtak sapkájukra. Érdekességként említhetjük még a Magyar Királyi Honvéd Légierő – kitűző formájában is létező – századjelvényeit, amelyek állatokat, mesefigurákat, természetfeletti lényeket ábrázoltak.

Az elvont szimbólumok mellett a jelvényeken megjelentek a fegyver- és csapatnemekre utaló harceszközök, felszerelési tárgyak is – olykor realista, máskor stilizált ábrázolással. A páncélosok jelvényein harckocsi, páncélgépágyú, páncélgépkocsi; a tüzérekéin ágyúcső, töltővessző és ágyúgolyók; az ejtőernyős jelvényeken ejtőernyő-kupola; a munkaszolgálatos alakulatjelvényeken ásó és csákány tölt be központi helyet.

A jelvények szimbólumértékéről tanúskodnak – többek között – az azokkal díszített síremlékek, emlékművek, emléktáblák és dísztárgyak. Ezek egyértelműen igazolják, hogy a csapatnem- és alakulatjelvények a testületi szellem elsődleges kifejezői voltak.

Az 1940-es évek első felében rendszeresített magyar katonai jelvények közül képi források által igazolhatóan a határvadászok vadászjelvényét és a sportügyességi jelvények egyes fokozatait még az 1945 elején felállított „demokratikus" hadseregben is viselték. Ennek az érdekes jelenségnek a magyarázata a vadászjelvény esetében abban keresendő, hogy azon sem a királysági államformára utaló szimbólum (Szent Korona), sem olyan kedvezőtlen megítélés alá eső jelkép nem szerepelt, mint például a második világháborús magyar elitalakulatok jelvényeiben domináns halálfej-motívum; míg a sportügyességi jelvények elnyerése politikától és harci cselekményektől teljesen független volt, így azok kizárólag a sport terén elért eredményeket tükrözték. A sportjelvények esetében ugyanakkor a Szent Korona ábrázolása 1945-től problematikusnak minősült, ezért fordulnak elő olyan példányok, amelyekről a magyar királyi korona képét más-más módszerekkel eltávolították!

Igazolványok, papír alapú emlékek

Számos jelvényhez egyszerű kivitelű, kártya formátumú, viselésre jogosító igazolvány tartozott. Ismerünk az ejtőernyős csapatjelvényhez, a sportügyességi jelvényekhez, a teljesítményjelvényekhez és a magyar 1. tábori páncélos hadosztály 1943-as téli harcainak emlékjelvényéhez kiállított igazolványokat. (A két háború között rendszeresített és a tárgyalt korszakban is adományozott ügyességi jelvényekhez, illetve a második világháborús haditettekért vitézzé avatottak vitézi jelvényéhez is adtak oklevelet, illetve igazolványt.) Az 1944-es ügyességi jelvények adományozását szabályozó utasítástervezet[91]

[91] Utasítás az ügyességi jelvények adományozásához. (Tervezet) Budapest, 1944. 63. o.

és a hadiárva-leventejelvényt rendszeresítő körrendelet[92] ugyancsak közölt igazolványmintákat, míg a levente díszjelvényekhez külön rendszeresítettek igazolványt.[93]

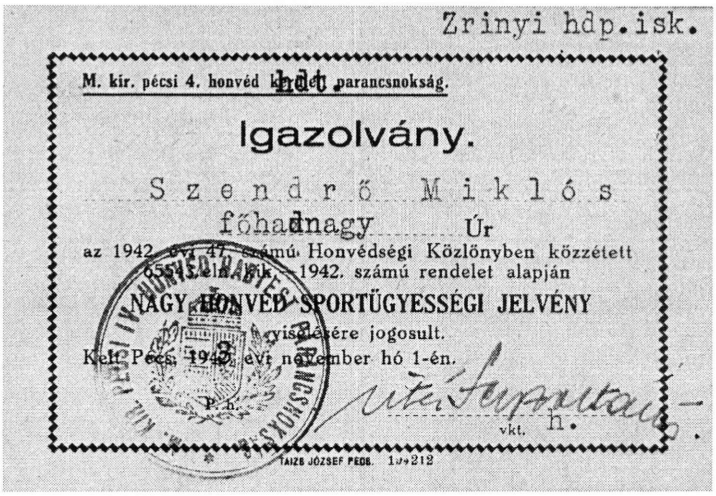
Zrinyi hdp.isk.

M. kir. pécsi 4. honvéd hadtest parancsnokság.

Igazolvány.

Szendrő Miklós

főhadnagy Úr

az 1942. évi 47. számú Honvédségi Közlönyben közzétett 655.941/eln. 1942. számú rendelet alapján

NAGY HONVÉD SPORTÜGYESSÉGI JELVÉNY

viselésére jogosult.

Kelt: Pécs, 1942. évi november hó 1-én.

P. h.

vkt. h.

TAIZS JÓZSEF PÉCS. 1./42 212

Nagy honvéd sportügyességi jelvény viselésére jogosító igazolvány Szendrő Miklós főhadnagy részére. M. kir. pécsi IV. honvéd hadtestparancsnokság, 1943. november 1.

Bizonyos katonai jelvények képe díszítő motívumként megjelent egyes alakulatok által kiadott képeslapokon, okleveleken is, de olykor levélpapírok díszítésére is felhasználták a jelvénygrafikákat. Az előbbi esetre példa az ejtőernyőslevente-jelvény ábrázolása a kassai ejtőernyőslevente-szakasz levelezőlapján, illetve a 2. gépkocsizó dandár parancsnokának dicsérő elismerése, fejlécében a dandár jelvényével; utóbbira az 1. ejtőernyős zászlóalj katonái által használt levélpapír, amelyen az ejtőernyős ügyességi jelvény dombornyomásos képe látható.

*

Végezetül szükséges néhány szóval kitérni a jelvények nevének írásmódjára. Leginkább a téma nem kielégítő tudományos feldolgozottságával magyarázható, hogy a jelvények helyesírását nem szabályozzák megfelelően hivatalos előírások. Míg a kitüntetések és a díjak nevének írásmódjára nézve irányadóak a hatályos helyesírási szabályok, addig a jelvényekkel kapcsolatban mindez nem mondható el. Mind a korabeli forrásokban, mind a rendelkezésre álló mai szakirodalomban többféle írásmóddal találkozhatunk: kis- és nagy kezdőbetűvel, kötőjellel és anélkül írt változatokkal egyaránt. Fontos tehát megjegyezni, hogy jelen tanulmányban (hagyományteremtő szándékkal) egységesen kisbe-

[92] HK LXX. évf. 12. sz. 1943. március 10. 176–178. o. 132.055/eln. 40. k.–1943. sz. körrendelet. 3. sz. melléklet.

[93] HK LXX. évf. 7. sz. 1943. február 11. 80. o. 740.655/40. e.–1942. sz. körrendelet.

tűvel és kötőjel nélkül írjuk a katonai jelvények nevét, s a kitüntetések helyesírására vonatkozó szabályokat egyedül a Légoltalmi Jelvény esetében alkalmazzuk, mivel az inkább tekintendő kitüntetésnek, mint jelvénynek. Itt kell megemlíteni azt is, hogy a Vitézi Szervezet (később Rend) jelvényét több, kitüntetésekkel foglalkozó munka tulajdonnévként, nagy kezdőbetűvel írja (Vitézi Jelvény), holott a szervezet jelvénye nem kitüntetés, hanem kizárólag a rendtagság látható jele volt. Tanulmányunkban tehát a „vitézi jelvény" írásmódot használjuk.

Gergely Pál Sallay

THE SCHEME OF THE BADGES OF THE ROYAL HUNGARIAN ARMED FORCES AND THE LEVENTE YOUTH, 1938–1945

Summary

As the legal restrictions of the Trianon Peace Treaty (1920) on the development of the Hungarian armed forces were lifted in 1938, several new (or previously hidden) branches of the Royal Hungarian Armed Forces were officially established. The structural changes necessitated the supervision and reorganisation of the system of Hungarian military insignia, too. An official position was taken that the various branches of the services had to be distinguished by the use of badges, which was also meant to strengthen the *esprit de corps*.

Until the end of the Second World War, various troop, qualification and service insignia were instituted in *The Defence Gazette*: the Parachute Troop and Qualification Badges, the Border Guard Troop Badge and the Mountain Troops' Cap Badge (which also served as a troop badge temporarily) were introduced in 1940. Although not officially authorised, the Troop Badges of the War Correspondents and the Assault Artillery, as well as the Pilot's Badge and the Observer's Badge of the Royal Hungarian Air Force were also worn on the military uniform. The troop badges of the Armoured Troops (tank units, armoured car units, motorised infantry, etc) had not been officially instituted either, although there was no objection to them in the Ministry of Defence and several soldiers did wear them during the war. The Badge for Border Guard Post Commanders, which was to be worn when on duty, was instituted in 1942, similarly to the Badges for the Field Gendarmerie and the Troop Gendarmerie, which had to be displayed by military policemen when on patrol. A separate group of military badges, established in 1942, comprised the Sports Badges, which reflected the achievements of their owners in the field of sports. In 1943, the circle of those that were entitled to receive and wear the Sports Badges was extended to the members of the Gendarmerie.

When reorganising the structure of Hungarian military insignia, qualification badges of the rank and file (such as the Expert Rifleman's Badge, the Cavalryman's Badge, the Gunner's Badge, etc) were considered as an outstandingly important issue. The qualification badges of the Royal Hungarian Army had been inherited from the armed forces of the Austro-Hungarian Monarchy, and by the end of the 1930s, their scheme had been modified several times and their number had increased significantly. By order of the Minister of Defence, the number of the badges had to be decreased. The elaboration of the new structure of qualification badges had been completed by 1944 only, but no official institution of the badges had happened until the end of the Second World War. The badges were made of aluminium, due to the shortage of raw materials, like brass.

The coup of the Arrow Cross Party (the Hungarian Nazis) on 16 October 1944 had an apparent impact on the system of Hungarian military badges. New qualification badges for the members of the Royal Hungarian Armed Forces were instituted in November 1944. The establishment can be regarded as a means of boosting the morale of the fighting forces on the one hand, and as an at-

tempt to apply the German system of special qualification badges in Hungary, on the other. The insignia could be awarded to officers, NCOs and other ranks, retroactively as from 26 June 1941, the day that a state of war took effect between Hungary and the Soviet Union. The badges were stamped out of aluminium and pictured the military action that the individual was required to perform in order to acquire the insignia.

Non-official (unit) badges were only authorised to be worn in plain clothes by soldiers in the period. German, Italian, Bulgarian and Croatian military badges, awarded to several members of the Royal Hungarian Armed Forces, however, were legitimately displayed on the military uniform during the war years.

A number of qualification badges were instituted for the members of the *Levente* Youth, a Hungarian pre-military organisation for those aged 12 to 23. Some of the badges could be worn on the military uniform later.

Beside their identification function, the military badges also represented the *esprit de corps* and the pride of the soldiers in the elite units, and were also used as symbols by the troops. A dominant emblem of the Hungarian military badges of the period is the Hungarian Holy Crown, the indicator of nationality, but other elements of the Hungarian coat-of-arms were also displayed on some insignia. A further characteristic symbol of the badges is the *turul*, the mythical eagle of the ancient Hungarians. The outspread wings, representing speed, were an outstandingly popular motif of military badges, especially those of the air force, paratroopers and the motorised troops. The human skull was another striking symbol of the insignia, distinguishing the soldiers of units that saw extremely dangerous service. Members of the border guard units wore a hunting horn-shaped badge; soldiers of the mountain troops attached edelweiss on their caps. General military symbols, such as oak leaves, swords and steel helmets too were featured on various badges.

Gergely Pál Sallay

LE SYSTÈME DES INSIGNES DE L'ARMÉE ROYALE HONGROISE ET DU MOUVEMENT »LEVENTE«, 1938–1945

Résumé

Après la levée, en 1938, des obstacles juridiques internationaux au développement des forces armées hongroises, de nombreuses catégories d'armes nouvelles ou jusqu'alors dissimulées ont été officiellement créées au sein de l'armée royale hongroise. Les changements dans l'organisation ont nécessairement conduit à la révision et à la réforme des systèmes des insignes militaires hongrois. Au sens de la position officielle établie, les différentes armes devaient être distinguées les unes des autres au moyen d'insignes et ce, pour renforcer la cohésion des troupes.

Jusqu'à la fin de la seconde guerre mondiale, de différents insignes de troupes, d'adresse, de service et de sport ont été introduits par leur publication au Journal officiel de l'Armée: en 1940, l'insigne de troupe et d'adresse des parachutistes, l'insigne des troupes garde-frontières, ainsi que l'insigne de casquette pour montagnards qui servait aussi d'insigne d'arme provisoire. Même s'ils n'étaient pas officiellement introduits, les insignes des reporters de guerre et des troupes d'artillerie d'assaut ont également apparu sur les uniformes, alors que dans l'armée de l'air on continuait de porter les insignes déjà existants des pilotes et des observateurs. Apparus également sur les uniformes, les insignes de troupes des armes rapides (chars, blindés, tireurs motorisés, etc.) n'ont pas été introduits officiellement non plus, mais leur utilisation n'a pas soulevé d'objection au Ministère de la Défense. En janvier 1942 ont été introduits l'insigne des chefs de poste des gardes-frontières à porter en service, ainsi que l'insigne des gendarmes de campement et de troupe à porter pendant leurs services de patrouille. Introduits en 1942, les insignes d'adresse sportive décernés

aux soldats pour leurs résultats sportifs constituaient une famille d'insignes à part. En vertu d'une décision prise en 1943, les membres de la gendarmerie pouvaient également obtenir et porter ces insignes.

Dans la réglementation relative aux insignes de l'armée hongroise, les insignes d'adresse occupaient une place privilégiée (par ex. insignes des tireurs d'élite, des cavaliers, des pointeurs, etc.). Hérité de l'armée de la Monarchie austro-hongroise et utilisé avec de nombreuses modifications à l'époque de Horthy, le système des insignes d'adresse s'est considérablement élargi pour la deuxième moitié des années 1930. Aussi le ministre de la défense a-t-il ordonné de réduire leur nombre. Toutefois, il a fallu attendre 1944 pour la mise en place du nouveau système des insignes d'adresse. En raison de la pénurie de matières premières due à la guerre, les insignes ont été fabriqués en aluminium.

La prise de pouvoir par les croix fléchées le 16 octobre 1944 a sans conteste influé sur le système des insignes militaires hongrois. A la fin de novembre 1944, des »insignes au mérite« ont été introduits pour les militaires de l'armée hongroise. La création d'insignes visait à renforcer l'esprit combatif d'une part et à »transposer« le système des insignes militaires allemands décernés pour les performances individuelles d'autre part. Pour l'attribution de ces insignes, les mérites antérieurs ont également été pris en compte de manière rétroactive jusqu'au 26 juin 1941. Les insignes faits en aluminium représentaient l'acte à l'origine de leur attribution.

Les insignes (d'unité) non officiels de l'époque ne pouvaient être portés que sur des habits civils. Toutefois les insignes militaires allemands, italiens, bulgares et croates décernés à de nombreux militaires de l'armée royale hongroise ont pu être épinglés sur l'uniforme durant la période traitée.

La tranche d'âge des 12–23 ans a participé à une préformation militaire nommée mouvement »Levente«. Pour les membres de l'organisation, de nombreux insignes de formation ont été introduits dont certains pouvaient être également portés plus tard sur l'uniforme militaire.

Utilisés par les troupes aussi comme des symboles, les insignes militaires représentaient non seulement l'appartenance, mais également l'esprit de corps. La Sainte Couronne, l'un des symboles majeurs des insignes militaires hongrois dans la période traitée, exprimait l'appartenance nationale. Elle était souvent accompagnée du blason hongrois ou de certains éléments de celui-ci. Présent sur plusieurs insignes, l'oiseau touroul faisait également partie des symboles hongrois caractéristiques. Le motif d'ailes était très populaire parmi les concepteurs d'insignes. Symbole de la rapidité, les ailes déployées étaient un motif déterminant des insignes conçus pour les militaires de l'armée de l'air, les parachutistes et les unités de déplacement rapide. La représentation du crâne humain (tête de mort) était un motif marquant de nombreux insignes d'époque surtout en tant que signe distinctif des unités exposées à des missions particulièrement dangereuses. Les militaires des unités garde-frontières et de montagne cousaient respectivement un cor de chasse et un edelweiss sur leurs casquettes. En tant que symboles militaires généraux, les feuilles de chaîne, l'épée et le casque étaient représentés sur les insignes les plus divers.

Gergely Pál Sallay

DAS SYSTEM DER ABZEICHEN DER KÖNIGLICHEN UNGARISCHEN HONVED-ARMEE UND DER JUNGMANNSCHAFTS-ORGANISATION LEVENTE, 1938–1945

Resümee

Nachdem im Jahre 1938 die internationalen rechtlichen Hindernisse aus dem Weg der Förderung der ungarischen bewaffneten Kräfte geräumt waren, entstanden zahlreiche neue, bzw. bis dahin nur verborgen existierende Waffen- und Truppengattungen offiziell im Rahmen der Königlichen Ungarischen Honved-Armee. Die organisatorischen Veränderungen machten auch die

Überprüfung und Erneuerung des Systems der ungarischen Militärabzeichen notwendig. Es bildete sich der offizielle Standpunkt heraus, dass die einzelnen Truppengattungen mit Abzeichen voneinander unterschieden werden müssten, um auch damit den Mannschaftsgeist zu stärken.

Bis zum Ende des Zweiten Weltkriegs wurden im *Hovédségi Közlöny* (Mitteilungen der Armee) verschiedene Truppen-, Tüchtigkeits-, Dienst- und Sportabzeichen eingeführt: 1940 das Truppen- und Tüchtigkeitsabzeichen für Fallschirmjäger, das Grenzjäger-Truppenabzeichen, bzw. das Gebirgstruppen-Mützenabzeichen, das auch als zeitweiliges Truppengattungs-Abzeichen fungierte. An den Uniformen erschienen auch – obwohl sie nicht offiziell eingeführt wurden – das Truppenabzeichen der Kriegsberichterstatter und der Sturmartilleristen, während bei der Luftwaffe auch weiterhin das von früher her bekannte Piloten- und Militärbeobachter-Abzeichen getragen wurde. Auch die Truppengattungs-Abzeichen der Schnellwaffengattung (Panzerwagenfahrer, Panzerkampfwagenfahrer, Kraftwagen-Schützen, usw.) wurden ebenfalls nicht offiziell eingeführt, es gab jedoch keine Einwände gegen diese im Ministerium für Landesverteidigung, ja sie erschienen sogar auf den Uniformen. Im Januar 1942 wurde das Grenzjäger-Wachkommandanten-Abzeichen eingeführt, das von den Dienst habenden Grenzjäger-Wachkommandanten getragen wurde, bzw. das Feldgendarm- und Truppengendarm-Abzeichen, das von den Feldgendarmen und Truppengendarmen während des Streifendienstes zu tragen war. Eine eigene Abzeichenfamilie bildeten die im Jahre 1942 eingeführten Sporttüchtigkeits-Abzeichen, die die im Sport erzielten Ergebnisse der Armeemitglieder zum Ausdruck brachten. Im Jahre 1943 wurde der Kreis derjenigen, die zum Erwerb, bzw. zum Tragen des Abzeichens berechtigt sind, auf die Mitglieder der Gendarmerie ausgeweitet.

Bei der Regelung der Abzeichenfragen der ungarischen Honved-Armee hatten die Tüchtigkeitsabzeichen, die den Mitgliedern der Mannschaft gegeben werden konnten, eine besondere Rolle (z. B. Scharfschützen-Abzeichen, Reiterabzeichen, Artillerie-Richtschützen-Abzeichen, usw.). Das System der Tüchtigkeitsabzeichen, das von den Streitkräften der Österreichisch-Ungarischen Monarchie vererbt und in der Horthy-Ära mit zahlreichen Modifizierungen, aber bis zuletzt verwendet worden war, wurde bis zur zweiten Hälfte der 1930er Jahre in bedeutendem Maße ausgeweitet. Deshalb ordnete der Minister für Landesverteidigung die Reduzierung der Abzeichenzahl an. Die detaillierte Ausarbeitung des neuen Systems der Tüchtigkeitsabzeichen erfolgte erst 1944. Die Abzeichen waren aus Aluminium verfertigt, was auf den Mangel an Rohstoffen in der Kriegszeit zurückzuführen ist.

Die Machtübernahme der Pfeilkreuzler am 16. Oktober 1944 hatte zweifelsohne einen entscheidenden Einfluss auf das System der ungarischen Militärabzeichen. Ende November 1944 wurden für die Mitglieder der ungarischen Honved-Armee „Leistungsabzeichen" eingeführt. Die Schaffung dieser Abzeichen sollte einerseits den Kampfgeist stärken, andererseits war dies ein Versuch der „Einbürgerung" des Systems der deutschen, für individuelle Leistungen vergebbaren Militärabzeichen. Bei der Vergabe der Abzeichen wurden auch frühere Verdienste in Betracht gezogen, und zwar rückwirkend bis zum 26. Juni 1941. Die aus Aluminium gefertigten Abzeichen stellten die Kampfhandlung dar, die durchgeführt werden musste, um das Abzeichen zu erhalten.

Die inoffiziellen (Verbands-) Abzeichen der Ära durften von den Soldaten ausschließlich auf der Zivilkleidung getragen werden. Zahlreichen Angehörigen der Königlichen Ungarischen Armee wurden deutsche, italienische, bulgarische und kroatische Militärabzeichen verliehen, die die Besitzer in der behandelten Zeitspanne offiziell an ihren Uniformen anbringen durften.

Die Altersgruppe zwischen 12 und 23 Jahren nahm an einer militärischen Vorschulung teil, die den Namen Jungmannschafts-Bewegung Levente trug. Für die Mitglieder der Organisation wurden zahlreiche Ausbildungsabzeichen eingeführt, von denen manche später auch auf der Soldatenuniform getragen werden durften.

Die Militärabzeichen spiegelten über den Ausdruck der Zugehörigkeit hinaus auch den Gemeinschaftsgeist wider und wurden von den Truppen als Symbol verwendet. Ein bestimmendes Symbol der ungarischen Militärabzeichen der besprochenen Zeit war die ungarische Heilige Krone, die zur Kennzeichnung der nationalen Zugehörigkeit verwendet wurde. Zusammen mit der Heiligen Krone wurden oft auch das ungarische Wappenschild, oder einzelne Elemente dieses verwendet. Ebenfalls ein charakteristisches ungarisches Symbol ist der auf mehreren Abzeichen verwendete Turulvogel, ein mythologisches Wesen aus den Urzeiten. Sehr beliebt unter den

Schöpfern der Abzeichen war das Flügelmotiv. Die ausgebreiteten Flügel, die die Schnelligkeit symbolisierten, bestimmten die Abzeichen bei den Mitgliedern der Luftwaffe, der Fallschirmjäger und der Schnellbewegungstruppen. Ein markantes Element zahlreicher zeitgenössischer Abzeichen war auch die Darstellung des menschlichen Schädels (Totenkopf), der ein Unterscheidungsmerkmal derjenigen Verbände war, die einen äußerst gefährlichen Dienst hatten. Die Mitglieder der Grenzjägerverbände nähten ein Jagdhorn, die Soldaten der Gebirgstruppen einen Enzian an ihre Mützen. Eichenblätter, Schwert und Sturmhelm waren als allgemeine Militärsymbole auf den unterschiedlichsten Abzeichen vertreten.

Гергей Пал Шаллаи

ВЕНГЕРСКАЯ КОРОЛЕВСКАЯ АРМИЯ И СИСТЕМА ЗНАЧКОВ ЧЛЕНОВ ДОПРИЗЫВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ „ЛЕВЕНТЭ," 1938–1945 ГГ.

Резюме

После того, как в 1938 году были устранены юридические препятствия международного масштаба на пути развития венгерских вооруженных сил. был создан ряд новых, до сего времени лишь скрытно существовавших видов вооруженных сил и родов войск в рамках венгерской королевской армии. Штатно-организационные изменения вызвали необходимость пересмотра системы венгерских армейских военных значков и обновление их. Сложилась официальная точка зрения, согласно которой отдельные рода войска необходимо различать друг от друга с помощью специальных символов, знаков, что также должно было содействовать укреплению боевого духа войск.

До конца второй мировой войны в Гонведском Вестнике были установлены и опубликованы различные войсковые, служебные, спортивные символы, знаки и различные значки ловкости, как-то: в 1940 году – эмблема парашютных войск и значок ловкости, знак пограничных войск, а также горный значок на шапку (фуражку), который временно функционировал также как эмблема рода войск. Появился также на военной форме – хотя официально не был принят в систему – значок военных корреспондентов и эмблема штурмовой артиллерии, в то время как в военной авиации и далее продолжали существовать известные еще с более ранних времен вымпел пилота и значок наблюдателя. Хотя войсковые значки официально не были введены в систему обмундирования механизированных родов войск (танкисты, водители БТР, стрелки механизированных войск и т.д.), Министерство Обороны не имело против этого возражений, и значки появились на военной форме личного состава. В январе 1942 года принимается на оснащение значок командира караула, который носят пограничники-командиры караулов, принят в систему вооружения также значок полевой и войсковой жандармерии, носимый в караульной млужбе начальниками полевой и войсковой жандармерии. Особое семейство знаков составляли значки, которые присваивались членам гонведской армии за спорптивные достижения В 1942 году были приняты в систему значки, которыми награжддались гонведы, достигшие высоких результатов в спорте. В 1943 году круг гонведов, имевших право на ношение этих знаков, был расширен также и для служащих жандармерии. При урегулировании вопроса о ношении членами личного состава Венгерской Гонведской армии наград и наградных знаков были учреждены значки за ловкость (например, значок снайпера, значок кавалериста, значок артиллериста-наводчика и т. д.) Унаследованная от вооруженных сил Австро-Венгерской монархии и в эпоху Хорти претерпевшая целый ряд изменений система значков за ловкость во второй половине 1930 годов значительно расширилась. Поэтому Министром Обороны Венгрии было отдано распоряжение о сокращении числа наградных знаков. До детальной разработки новой системы значков за ловкость пришлось ждать до 1944 года.

Значки изготовлялись из алюминия, что можно объяснить недостатком более благородного сырья в военное время. Захват власти нилашистами (фашистами) 16 октября 1944 года, несомненно, наложил свой отпечаток на систему военных знаков Венгерской армии. В конце ноября 1944 года были приняты в систему вооружения Венгерской Гонведской армии „значки за достигнутые успехи." Введение этих знаков было призвано, во-первых, повышать боевой дух личного состава, с другой стороны, это была попытка „адаптировать" в Венгрии систему немецких военных наград, выдаваемых при возможности за выдающиеся достижения. При присвоении наградных значков принимались во внимание также и более ранние заслуги, в том числе и более ранние награды, вплоть до 26 июня 1941 года. Изготовлявшиеся из алюминия значки изображали сцены боевых действий, подвигов, которые были совершены, чтобы заслужить награду.

Не-официальные (войсковые) значки того времени военнослужащие могли носить исключительно на гражданском платье. Многие члены личного состава Венгерской королевской гонведской армии, получившие немецкие, итальянские, болгарские и хорватские военные награды и наградные знаки, могли официально носить их в ту эпоху на своей военной форме.

Возрастной контингент от 12 до 23 лет участвовал в предварительной военной подготовке, которая именовалась как движение „левентэ". Для членов этой организации была установлена система многочисленных знаков боевой подготовки. Некоторые из них допризывники позже носили и на своих военных формах.

Военные наградные значки помимо того, что они отражали принадлежность к определенному рода войск и дух их, использовались также и в качестве символов тех или иных видов войск. Одним из важнейших символов венгерских военных знаков данной эпохи была венгерская Святая Корона, она использовалась для обозначения принадлежности к венгерской нации. Зачастую вместе с короной фигурировал венгерский герб или его отдельные элементы. Точно так же характерным венгерским символом был турул (тотемистическая птица-коршун), изображавшийся на многих значках и знаках. Весьма популярным был в кругу создателей значков и символов мотив крыла. Распростертые крылья, символизирующие скорость, взлет, были основным элементом при создании эмблем и значков для личного состава военно-воздушных сил, парашютистов и быстродвижущихся механизированных войск. Характерным элементом целого ряда знаков того времени было изображение человеческого черепа (адамовой головы), что было особым отличительным знаком воинских частей, выполнявших наиболее ответственные и опасные задачи. Члены пограничных войск нашивали на свои пилотки (фуражки) охотничий рожок, солдаты горных войск – цветок эдельвейс. Дубовые листья, меч и стальная каска (шлем) фигурировали в составе самых различных знаков и символов.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

Veszprémy László

Lovagvilág Magyarországon

Argumentum

KÖZLEMÉNYEK

GERMUSKA PÁL

A TOTÁLIS MOZGÓSÍTÁSTÓL A STRATÉGIAI TERVEZÉSIG

Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának története, 1948–1971*

„A háború sorsát – írta Sztálin elvtárs 1942. február 23-i parancsában – most már nem olyan mellékes és múló körülmény fogja eldönteni, mint a váratlanság tényezője, hanem állandóan ható tényezők: a hátország szilárdsága, a hadsereg szelleme, a hadosztályok száma és minősége, a hadsereg fegyverzete, a hadsereg parancsnoki karának szervezőkészsége" – kezdte a Tóth Károly, a Honvédelmi Tanács (HT) Titkárságának osztályvezetője 1954 novemberében a mozgósítási tervezésről szóló előadását. Majd azzal folytatta, hogy nem elégséges az ország gazdasági potenciáljának alapos megismerése, hanem mindent meg kell tenni annak „szakadatlan gyorsütemű növelése" érdekében. „Ez megköveteli tőlünk – tette hozzá Tóth –, hogy már békében kidolgozzunk olyan intézkedéseket, amelyek szükségesek a hadivágányokra való gyors áttérés előkészítésére, az áttérés hatékonyságának növelésére." Végezetül a következőkkel lelkesítette a katonai tervezéssel foglalkozó szakembereket: „A KR-tervmunka jó előkészítése, a reális és a háborús gazdaság szükségleteit mind magasabb százalékában biztosító KR-terv lehetővé fogja tenni egy esetleges imperialista támadás idején a béketermelésről a hadigazdálkodásra való gyors és zökkenőmentes átállást, az ország valamennyi erőforrásának a honvédelem érdekében való biztosítását, az agresszorok feletti győzelem kivívását."[1]

A tervezés, a stratégia kidolgozása, az előnyök és hátrányok mérlegelése, a lehetséges alternatívák vizsgálata, a legoptimálisabbnak vélt megoldás megtalálása évszázadok óta kulcsfontosságú része a civil és a katonai döntéshozatalnak. Minden modern haderőnek szüksége van jól felkészült tervező apparátusra, amelynek nemcsak a hadsereg minél tökéletesebb felszerelése és ellátása a feladata, hanem az erőforrások katonai és polgári felhasználása közötti optimális egyensúly kialakítása is. A nagyszabású haderőfejlesztési programokat mindig központi kormányzatok hajtották végre, és az 1920–30-as évekig az állam a civil gazdaság ügyeibe többnyire csak háborús időkben avatkozott be erőteljesen. A két háború közötti években azonban nemcsak a kiépülő totális diktatúrák, a Szovjetunió, a náci Német Birodalom és a fasiszta Olaszország vezettek be központi gazdaságirányítási rendszereket, hanem a világgazdasági válság következményeinek enyhítésére például az Amerikai Egyesült Államok is.

* A témához kapcsolódó kutatás az OTKA T049465. sz. pályázat támogatásával folyik. A dolgozat szerkesztett, kibővített változata a 2007. március 18. és 21. között Kingston Ontarioban megrendezett, a PfP Military History Working Group és a Royal Military College of Canada által szervezett „Strategic Planning in Peacetime" című konferencián „From a Total Mobilization to a Strategic Planning. The Story of the General Organizing Department of the National Planning Office, 1948–1971" címmel megtartott előadásomnak.

[1] Tóth Károly elvtárs 1957. november 29-i előadása: A KR-tervezés kérdései. Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-G-3-h 68. d.

A szigorúan centralizált tervgazdaság legvégletesebb formájában mégis az első szocialista országban épült ki. Az utasításos gazdaságirányítási rendszer és az erőltetett iparosítás egyik legfőbb célja kezdettől a Szovjetunió megvédése és az ehhez szükséges modern, motorizált haderő megteremtése volt. A Vörös Hadsereg Vezérkari Főnöksége 1926–27 fordulóján dolgozta ki az első nagyszabású haditerveket, mert a kapitalista világ és a bolsevik rendszer közötti háborút elkerülhetetlennek tartotta. Hamar egyértelművé vált, hogy az általános népgazdasági terv és a hadsereg felkészülési terve szorosan összefügg egymással. Ezért 1927 májusában megalakult az Állami Tervbizottság, a Goszplan Katonai Bizottsága, amely a szovjet ipar mozgósításáért volt felelős. Majd júniusban felállították a Goszplan Katonai Részlegét, amelynek hatásköre kiterjedt a hadiiparra, a közlekedésre és a szállításokra, valamint más védelmi-katonai ügyekre (hadszíntér-előkészítés stb.). Ettől fogva a Honvédelmi Népbiztosság, a Vezérkar és a Goszplan Katonai Részlege együttesen határozta meg a célokat és a követelményeket, amelyek alapján a tervbizottság kidolgozta a közép- és rövidtávú terveket.[2] Ugyancsak 1927 folyamán a legtöbb népbiztosságnál, majd 1929-től minden fontosabb állami vállaltnál is megalakultak a mozgósítási csoportok. Az 1930-as években a helyenként katonai, máshol speciális vagy mozgósítási osztálynak nevezett hivatalrészlegek foglalkoztak a hadiipari termelés, a hadszíntér-előkészítés, a háborús felkészülés és a hadsereg mindenféle egyéb ügyeivel.[3] A következő két évtizedben aztán számos változás következett be a honvédelmi ügyek és a hadiipar irányításában, de a szigorú tervutasításos rendszer és a Goszplan központi szerepe változatlanul megmaradt.[4]

Az ekkoriban még piacgazdaságként működő Magyarországon az 1930–40-es évek fordulóján élénk vita folyt a központi tervezés és a növekvő állami beavatkozás szükségességéről. A tervszerű gazdálkodás fő szorgalmazója néhány civil szakemberen túl a honvéd vezérkar volt, amely más módon nem látta biztosítottnak a közelgő háborúra való felkészülést. 1939-től Magyarország áttért a kötött gazdálkodásra, a mezőgazdaságban bevezették a kötelező beszolgáltatást. A jogi keretet mindehhez az 1939 márciusában elfogadott honvédelmi törvény (1939: II. törvénycikk) adta, amelynek további paragrafusai léptek életbe a második világháború 1939. szeptember 1-jei kitörésével. A hadiüzemmé nyilvánított gyárakban mindenhol megjelentek az üzemi katonai parancsnokok, s a vállalatok tulajdonviszonyaitól függetlenül átvették a termelés irányítását stb.[5] A gazdaság már Magyarország hadbelépése előtt irányított gazdasággá vált, majd a háború alatt a gazdasági intézményrendszert még inkább centralizálták, s az állami költségvetés a nemzeti jövedelem egyre nagyobb hányadát: 1938-ban még csak 38%-át, 1943-ban már közel 50%-át osztotta újra.[6]

---

[2] *Samuelson*, 2000. 49–55. o.

[3] Lásd részletesen *Markevich*, 2004. Az 1930-as évekbeli szovjet gazdaságmozgósítási rendszerről lásd *Davies*, 2005.

[4] A honvédelmet és a hadiipart irányító legfelsőbb testületekről és minisztériumokról az 1920–1950-es éveket illetően lásd összefoglalóan *Barber* et al., 2000.

[5] Lásd részletesen *Dombrády*, 2003. 21–28., illetve 37–41. o.

[6] *Lengyel*, 1979. 294. o. A nyersanyag-gazdálkodás, a termelés- és kereskedelemkorlátozás, az árszabályozás és a munkaerő-irányítás második világháború alatti gyakorlatáról lásd uo. 296–301. o.

Az alapok lerakása

A második világháborús vereséget követően a magyar gazdaság újjászervezése és újjáépítése már erőteljes szovjet beavatkozással történt. A Magyar Kommunista Párt (MKP) káderei 1945 tavaszától nemcsak elfoglalták a gazdaságirányítás kulcspozícióit (Gazdasági Főtanács, Közlekedési, Iparügyi Minisztérium stb.), hanem különféle jogszabályokkal és intézkedésekkel korlátozták a magángazdaság és a piac szerepét. 1947 februárjától rendszeressé váltak a két munkáspárt közötti tervegyeztető tárgyalások, mert a Szociáldemokrata Párt (SZDP) is támogatta a tervgazdálkodás bevezetését. Az SZDP–MKP tervgazdasági egyeztető bizottsága 1947. február 28-i ülésén meg is állapodott egy állami tervhivatal felállításáról.[7] Az alku nyomán júliusban megszületett az 1947. évi XVII. törvény a hároméves gazdasági terv augusztus 1-jével való elindításáról és az Országos Tervhivatal (OT) felállításáról.

1947 augusztusában az MKP megszerezte az egyeduralmat, és megkezdte a szocialista rendszerbe való átmenet részletes programjának kidolgozását. A kommunista párt a hadseregben és a belügyben is erős pozíciókkal rendelkezett, de a haderő jelentősebb fejlesztését minden lehetséges módon akadályozta 1947 őszéig – pontosan azért, hogy a hatalmi harcban a polgári pártok ne támaszkodhassanak a honvédségre. 1947. november végén viszont Rákosi Mátyás, az MKP főtitkára – a Kominform szeptemberi határozatai szellemében[8] – levélben kért J. V. Sztálintól engedélyt és segítséget a magyar hadsereg növeléséhez és felfegyverzéséhez.[9]

Az újjáalakított Magyar Honvédség létszáma ekkoriban még a 20 ezer főt sem érte el. A Honvédelmi Minisztérium (HM) Szervezési és Katonai Osztályán 1946 tavaszán készültek az első távlati fejlesztési elképzelések, amelyek egy 60–70 ezer fős, az adott szűkös helyzetben finanszírozható hadsereg kiépítésére tettek javaslatot. Az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés végül mindösszesen 70 ezer fős haderőt engedélyezett Magyarország számára. A kommunista hatalomátvételt követően 1947 decemberétől kezdődött meg az új tervek kidolgozása. A részletes ütemtervvel ellátott haderőfejlesztési programot, amely 1948 októbere és 1952 szeptembere között fokozatosan kívánta elérni 70 ezer fős maximumot, 1948. január 29-én hagyta jóvá az MKP Politikai Bizottsága (PB).[10] Február 18-án a Tildy Zoltán köztársasági elnök vezette magyar delegáció Moszkvában aláírta a magyar–szovjet barátsági és együttműködési szerződést, amely katonai téren is szorosra fűzte a Szovjetunióval a kapcsolatokat. A hadsereg átszervezésével párhuzamosan megkezdődött a háttéripar kapacitásainak felmérése, majd a hadiipar fejlesztési terveinek előkészítése is. A haditermelés megszervezésére a kormány május 11-i 5380/1948. sz. rendeletével felállította az Iparfejlesztési Igazgatóságot (IFIG),[11] amely július 5-től az Ipari Minisztérium és a HM közös irányítása alatt működött.[12]

---

[7] Politikatörténeti Intézet Levéltára 283. f. 32. cs. 26. ő. e. 8–9. o.

[8] A Kominform első konferenciájának jegyzőkönyvét lásd *Procacci*, 1994. 35–419. o.

[9] *Izsák – Kun*, 1994. 235. o.

[10] *Okváth*, 1998. 87. o.

[11] MOL XIX-F-1-rr 6. d.

[12] *Okváth*, 1998. 191. o.

Az OT katonai szakemberei később úgy értékelték, hogy 1948 első féléve csak a „kísérletek és tapogatódzások ideje volt". Az új célok 1948 nyarára kristályosodtak ki: egyértelművé vált, hogy a hadsereg felszerelésének hatékony javításához – a szovjet importon túl – nagyarányú hazai beruházásokra és fejlesztésekre van szükség. Komoly nehézséget jelentett ugyanakkor, hogy a hatályban lévő hároméves népgazdasági tervbe (1947–1949) a katonai és hadiipari fejlesztéseket pótlólagosan, más területek rovására kellett beilleszteni.[13] Mindehhez immár a szükséges politikai támogatás is megvolt, hiszen a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesítésével 1948 júniusában létrehozott Magyar Dolgozók Pártja (MDP) első programnyilatkozatában „erős, demokratikus néphadsereg kiépítését és korszerű felszerelését" szorgalmazta.[14]

1948 őszén felgyorsult a hatalmi intézmények koncentrációja és a hadseregfejlesztés előkészítésének üteme is. A katonai és hadiipari ügyekkel foglalkozó párt- és állami vezető testületeket átszervezték.[15] Az MDP KV Titkársága 1948. szeptember 7-i határozata alapján az MDP korábbi Katonai, illetve Belügyi Bizottságát Államvédelmi Bizottság néven összevonták – Rákosi Mátyás pártfőtitkár elnökletével.[16] A Katonai Albizottság döntéselőkészítő testületként működött tovább 1949 februárjáig, amikor feladatkörét átvette a HM-en belül megalakult miniszteri kollégium.[17]

Az MDP Államvédelmi Bizottság Katonai Albizottsága 1948. szeptember 22-én döntött az Országos Tervhivatalban felállítandó katonai csoportról, valamint egy, a párt központi apparátusán belül megszervezendő Iparfejlesztési Bizottságról. Az utóbbi testületre bízták minden olyan kérdés megvitatását, amelyeknél az „ipari szempontokat kell összeegyeztetni honvédelmi szempontokkal és a hadiipar fejlesztési ütemének kérdéseivel".[18] Az Iparfejlesztési Bizottság 1948. október 23-án tartotta meg első ülését, majd december 11-én hagyta jóvá az OT katonai osztálya felállítását. E részleg feladatául azt szabták, hogy „a honvédségi szükségleteket kielégítő nyersanyag-, energia-, gépi kapacitási stb. mennyiségeket összhangba hozza az ország gazdasági életével, illetve a honvédségi vezetést a lehetőségekről és a célszerűnek látszó megoldásokról tájékoztassa". A tervhivatali osztály ügyrendjét december 18-án fogadták el.[19]

Az eleinte Üzemgazdasági Osztálynak nevezett részleg működési szabályzata szerint, mint „a Tervhivatal honvédelmi osztálya képviseli a honvédelem érdekeit az országos tervgazdaságban". Továbbá részt vesz a nemzetgazdasági tervek összeállításában, a honvédelmi beruházási tervek elkészítésében és a hadiipari üzemek telepítésében-elhelyezésében. Az osztály közvetlenül a tervhivatal elnökének alárendeltségében működött, szakirányításában pedig részt kapott a honvédelmi miniszter, illetve a honvéd vezérkar.[20]

---

[13] OT Általános Üzemi Főosztálya: A hadiipar és a fegyveres testületek beruházásainak szerepe a 3 és az 5 éves tervben. D. n. [1950. október körül] Hadtörténelmi Levéltár (HL) Magyar Néphadsereg iratai (MN) 1950/T 35. d. 1. cs.

[14] *Izsák*, 1998. 30. o.

[15] Az államvédelem, a hadsereg és a hadiipar 1948–1956 közötti állami és pártirányításáról lásd részletesen: *Germuska – Nagy*, 2004.

[16] MOL M-KS 276. f. 54. cs. 11. ő. e. 1. o.

[17] *Okváth*, 1998. 95. o.

[18] Az MDP Államvédelmi Bizottsága ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 84. cs. 24. ő. e.

[19] MOL XIX-F-6-ee 22. d.

[20] A Tervhivatali „Üzemgazdasági" Osztály /Kfcs. 12/2/ ügyköre. d. n. MOL XIX-F-6-ee 22. d.

Az OT Üzemgazdasági Osztályának első komoly feladata a hadiipar fejlesztési tervének kidolgozása volt, amelyet december 31-én véglegesített az MDP Államvédelmi Bizottsága.[21] Az Üzemgazdasági Osztály legfőbb együttműködő partnere a hadsereg vezérkarának Anyagtervezési Csoportfőnöksége volt, amely előtt nem kisebb feladat állt, mint a haderő tervgazdálkodásra való áttérésének levezénylése. A szovjet tervezési rendszer minél tökéletesebb átvételét 1949 első heteitől ennél a csoportfőnökségnél is külön szovjet tanácsadó segítette P. N. Szkroznyikov ezredes személyében, aki egészen az 1956-os forradalomig teljesített itt szolgálatot.[22]

1949 első hónapjaiban körvonalazódtak az 1950 és 1954 közötti évekre szóló, I. ötéves népgazdasági terv keretei. A tervhivatal civil és katonai része közötti ellentétek okozhatták, hogy a terv első verziójából teljes egészében kimaradtak a hadsereg és a hadiipar fejlesztési költségei. A hibát hamarosan korrigálták, ami viszont egyúttal azzal járt, hogy 12 százalékponttal csökkenteni kellett az életszínvonal javításának előirányzott mértékét (44,9% helyett csak 32-33%).[23] A kidolgozás alatt álló ötéves terv sarokszámait 1949. február 17-én fogadta el az MDP PB.[24]

Ekkortól gyakorlatilag kétféle ötéves terv létezett: egy nyilvánosságnak szóló verzió, amely az életszínvonal javítását helyezte a középpontba, valamint egy belső használatra szóló, amely már a katonai és nehézipari fejlesztéseket preferálta. A hadsereg – Moszkva által megkívánt – gyorsított tempójú fejlesztésének költségei 1949 áprilisára körvonalazódtak. A Honvéd Vezérkar Anyagtechnikai Csoportfőnöksége több mint 20 milliárd forintot irányzott elő katonai beszerzésekre, felszerelésekre, fenntartásra és beruházásokra. Az ötéves fejlesztési programot egy, az MDP Államvédelmi Bizottsága szakbizottságaként április 6-án létrehozott testület, a Hadigazdálkodási Bizottság vitatta meg több ízben: április 23-án, május 14-én és június 7-én. Annak ellenére, hogy a program láthatóan túlfeszített volt, nem lehetett csökkenteni a keretszámokat, legfeljebb bizonyos beruházásokat 1952–53-ra áttolni. Ugyanis a szovjet elvárás egyértelmű volt: 1951. október 1-jére a magyar hadsereg képes legyen ellátni az ország védelmét, és eleget tudjon tenni nemzetközi szerződéses kötelezettségeinek (azaz akár háborúba lépni a Szovjetunió oldalán).[25]

1949. június–július folyamán a növekvő feladatok miatt az Iparügyi Minisztérium Könnyű- és Nehézipari Minisztériumra vált szét,[26] és az OT-ban is átszervezések történ-

---

[21] Az MDP Államvédelmi Bizottsága ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 84. cs. 14. ő. e. 1–2. p. Az iparfejlesztési terv nincs mellékelve a jegyzőkönyvhöz.

[22] *Szenesné,* 1978. 4. o.

[23] Lásd az Iparügyi Minisztérium megjegyzései az ötéves tervvel kapcsolatban készült javaslathoz. 1949. január 17. MOL M-KS 276. f. 115. cs. 29. ő. e. 144–150. o., illetve MOL M-KS 276. f. 53. cs. 19. ő. e. Az MDP PB 1949. január 20-i ülésének jegyzőkönyve, illetve MDP KV Állampolitikai Osztály előterjesztése a Politikai Bizottság részére. Az ötéves terv alapvető kérdései. 1949. január 20.

[24] MOL M-KS 276. f. 53. cs. 21. ő. e. Az MDP PB 1949. február 17-i ülésének jegyzőkönyve, illetve OT: Az ötéves terv keretszámai, d. n.; 2. és 16–25. o. A pb-határozatban találkozhatunk első ízben a később általánosan használt „közület I." és a „közület II." felosztással. Az előbbi azokat az iparágakat és gazdasági területeket foglalta magába, amelyek „békében részben vagy egészben polgári szükséglet számára termelnek, és csak háborús viszonyok között állítandók át teljesen a haditermelésre". Az utóbbi a honvédség dologi és fejlesztési szükségleteit, a tartalék készletgyűjtési szükségletet, valamint a kizárólag hadianyaggyártással foglalkozó üzemek beruházási fedezetét tartalmazta.

[25] Az MDP KV Titkársága 1949. április 6-i ülésének jegyzőkönyve; Államgazdasági Osztály: Előterjesztés a Titkársághoz. MOL M–KS 276. f. 54. cs. 37. ő. e. 2–3., 15. o., ill. Okváth 1998. 197–203. o.

[26] Az 1949. június 11-én kihirdetett 1949. évi XV. törvény és a 4175/1949. (VII. 31.) Korm. rendelet a nehézipari és könnyűipari miniszter ügyköréről.

tek. Az ekkor már Általános Üzemi Főosztálynak nevezett katonai részleget ipari szakemberekkel is megerősítették.[27] A HM, az IFIG és az OT Általános Üzemi Főosztálya nyomására számos olyan üzemet, amelyek döntően honvédelmi munkákat végeztek, az IFIG-hez csatoltak.[28] 1949 folyamán 21 vállalatnál és gyárnál kezdődtek meg felújítások, átépítések és rekonstrukciók. Üzemszerű hadiipari termelésről azonban még ekkor is csak feltételesen lehetett beszélni: többnyire a próbagyártásig jutottak el a gyárak.[29] Az OT civil része egy ideig még kardoskodott a mérsékeltebb ütemű iparosítás és az alacsonyabb beruházási ráta mellett, de az MDP Titkársága 1949. szeptember végén a feszítettebb tervvariánsnak adott zöld utat.[30] Az Országgyűlés 1949. december 10-i ülésén törvényként elfogadott I. ötéves terv végül szinte csak egy kívánság- és ígéretgyűjtemény volt, amely köszönőviszonyban sem állt a valós fejlesztési prioritásokkal.

Totális országmozgósítás

1949 végére Magyarország „frontországgá" vált, mivel a Kominform novemberi 16-i budapesti ülésén Jugoszláviát az új háborúra készülő agresszív imperialista hatalmak körébe sorolták. A kialakult nemzetközi politikai helyzetben a szovjet és magyar stratégák nyugati (Ausztria) és déli (Jugoszlávia) irányból várták a lehetséges támadást. Főként a második világháborús szovjet tapasztalatokból kiindulva tervezték és szervezték meg a haditermelést és a mozgósítási felkészülést. Tömeghadseregek hosszan tartó összecsapásával és elhúzódó küzdelmével számoltak. A háború kitörésekor az ország átállt volna haditermelésre, amely fokozatosan futott volna fel a maximális kapacitásig, illetve a háború folyamán további erőfeszítésekkel és átszervezésekkel még bővíteni tervezték a kapacitásokat. A békeidőben katonai cikkekkel nem foglalkozó üzemek háború idején ugyancsak kaptak volna haditermelési feladatokat. A megfelelő felkészüléshez békeidőben is nagy méretű, elkülönült hadiipart tartottak szükségesnek kiépíteni, amely a nagy létszámú hadsereg gyors ütemű feltöltésére képes (egyszeri ellátás + tartalékok). A hadiüzemek kapacitását eleve a mozgósítási, illetve háborús időszak elvárásaihoz igazították.[31]

A HM vezérkar távlatilag 13–15 hadosztály felállításával számolt békeidőszakban, amely háború esetén 30 fegyverben álló hadosztályra bővült volna. Ehhez a hadseregmérethez dolgozták ki hadiipar fejlesztési terveit, a tartalékolási és a mozgósítási előkészületeket. Mindezek figyelembevételével az OT közel 40 hadiipari üzem építésének, illetve rekonstrukciójának terveit készítette elő. Ebből tíz teljesen új telepítésű „tükörüzem" volt.[32]

A hadiipar rekonstrukciójánál és az új üzemek létesítésénél is meghatározó szempont lett a „biztos hátországban" való elhelyezés. 1945 előtt a magyar hadiipari kapacitások Budapesten és a Dunántúl, illetve Észak-Magyarország hagyományos nehézipari köz-

[27] Jegyzőkönyv az Iparfejlesztési Bizottság 1949. július 18-i üléséről. MOL XIX-F-6-ee 22. d.

[28] Jegyzőkönyv az Iparfejlesztési Bizottság 1949. szeptember 3-i üléséről. MOL XIX-F-6-ee 22. d.

[29] IFIG – Beruházások 1949-ben 1949. X. 15-i állapot szerint. d. n. MOL XIX-F-6-ee 22. d.

[30] MDP Titkársága 1949. szeptember 29-i ülésének jegyzőkönyve, illetve az MDP KV Államgazdasági Osztálya előterjesztése: MOL M-KS 276. f. 54. cs. 64. ő. e. 4., 37–39. o.

[31] *Thürmer,* 1981. 23–24. o.

[32] Uo. 25. o. Az 1950-ben kidolgozott hadseregstruktúráról lásd *Okváth,* 1998. 121–134. o.

pontjaiban épültek ki. Egy Magyarországot érő támadás esetén éppen ezek az ipari koncentrációk kerültek volna leginkább veszélybe. Ezért Észak- és Kelet-Magyarország addig nem iparosodott régióiban, falvak és kisvárosok külterületén, jól álcázható terepadottságokkal kerestek helyet az új üzemek többségének. A gyártókapacitások megduplázása vagy többszörözése érdekében létesültek a meglévő gyárral megegyező feladatúprofilú hadiüzemek a „hátországban". Ugyancsak stratégiai okokból, főként a tüzérségi lőszergyártásnál, a gyártási folyamat egyes szakaszait széttelepítették: más településeken és más üzemekben folyt a részegységek gyártása, valamint a végszerelés is. (Ez a későbbiekben igen jelentős szállítási többletköltségeket okozott az érintett vállalatoknak.)

Meglévő és újonnan létesítendő hadiipari üzemek, 1949–1953[33]

MEGLÉVŐ ÜZEMEK	ÚJ ÉS TERVEZETT LÉTESÍTMÉNYEK
Gyalogsági fegyver	
Danuvia, Lámpagyár – Budapest	Szerszám és Készülékgyár, Gyöngyös*
Gyalogsági lőszer	
Veszprémi Fémfeldolgozó	Mátravidéki Fémművek, Sirok Andezit (Tömegcikk) Művek, Jobbágyi* Hajdúsági Iparművek, Téglás*
Löveggyártás	
Nehézszerszámgépgyár, Miskolc	Tiszántúli Gépgyár, Debrecen**
Tüzérségi gyújtó	
Vadásztölténygyár, Székesfehérvár MOFÉM, Mosonmagyaróvár	Ipari Műszergyár, Iklad Finomszerelvénygyár, Felnémet
Tüzérségi lőszerhüvely	
Alumíniumgyár, Budapest Csepel Vas- és Fémművek	Fémnyomó és Lemezárugyár, Jászberény*
Tüzérségi lövedéktest	
Könnyűgépgyár, Miskolc	Prés- és Kovácsoltárúgyár, Budaörs
Tüzérségi lövedékek összeszerelése	
Mechanikai Művek, Törökbálint	Vegyitermékek Gyára, Onga**
Robbanóanyagok	
Nitrokémia Ipartelepek, Balatonfűzfő	Észak-magyarországi Vegyiművek, Sajóbábony VS Üzem, Nógrádverőce***
Tömény salétromsav	
Péti Nitrogénművek, Várpalota	Berentei Nitrogénmű (Borsodi Vegyi Kombinát), Kazincbarcika
Repülőgép nagyjavítás	
Pestvidéki Gépgyár, Szigethalom	Hajdúsági Gépgyár, Debrecen***

Megjegyzések:

* A gyár elkészült, de a hadiipari kapacitás már nem épült ki, vagy ha igen, érdemi haditermelést nem folytatott.

** A létesítmények építését megkezdték ugyan, de korai szakaszban félbeszakították a beruházást, és soha nem fejezték be.

*** Az építkezést már el sem kezdték.

[33] Forrás: Felsorolás a KGM/B vállalatairól. 1959. október 23. HL MN 1964/T 68/016/29/1.

Az ország háborús mozgósításának elvi és szervezeti kereteit a HM Miniszteri Kollégiuma vitatta meg 1949. május 10-én, majd szeptember 9-én. A testület az alábbi alapelveket határozta meg:

- Az országmozgósítási munkákat egyetlen koordinációs szervnek kell irányítania, amelyet az OT-ben állítanak fel.
- A védelmi kiadások tervezése az OT feladata és felelőssége.
- A háborús és békeidőszaki követelményeket a hadsereg vezérkara dolgozza ki, és átadja az OT-nak.
- Minden fontosabb minisztériumban létre kell hozni az országmozgósítással és katonai kérdésekkel foglalkozó (fő)osztályokat.
- Az országmozgósítási munka fedőneve: Koordinációs és Racionalizálási Munka, „KORA" (később „KR").[34]

Az országmozgósítási előkészületeket a határozatnak megfelelően ettől fogva az OT Általános Üzemi Főosztálya fogta össze, amely 1950 márciusára készült el az MDP Államvédelmi Bizottságának szóló előterjesztésével. „A kapitalista környezet, az imperialisták agresszív politikája és a hazánkban épülő szocializmus megvédése szükségessé teszi az ország ipari mozgósításának előkészítését. – indokolta a főosztály a javaslat elkészítését, majd így folytatta: – Ennél a kérdésnél is elsősorban a Szovjetunió tapasztalataira támaszkodunk. Ahogy a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának eredményei is mutatják, az ipar mozgósítása helyesen csak a szocialista tervgazdálkodásban valósítható meg, és így a múlt háborúból rendelkezésünkre álló helyi anyagból is csak azt szűrhetjük le, hogyan nem szabad a kérdéshez nyúlni. A hadigazdálkodást is meg kell tervezni. A tervezésnél felhasználjuk a HM kezdeményezésére a minisztériumokban felállított KR-szerveket, elsősorban a Nehézipari Minisztérium Ipar-nyilvántartási Főosztálya eddigi munkája eredményeit. [...] De miután az esetleges imperialista provokáció idejével nem számolhatunk, ugyanakkor, amikor a perspektivikus tervkészítés módszereit is alkalmazzuk, évenként új tervet kell készíteni a közben eltelt idő változásainak figyelembe vételével. A hadigazdálkodás terve permanens terv."[35] Az OT Általános Üzemi Főosztálya a szigorúan központosított hadigazdálkodás és mozgósítás legfőbb irányítójának az Államvédelmi Bizottságot kívánta megtenni. A vezérkar ezzel szemben egy, az Államvédelmi Bizottság alárendeltségében működő operatív hivatalra kívánta rábízni a koordinációs-mozgósítási (KR-) szervek irányítását.[36]

Az 1950 júniusában kirobbant koreai konfliktussal a hidegháború – lokálisan ugyan, de – forró háborúvá változott, amit a szovjet blokk országai közvetlen világháborús fenyegetésként éltek meg. A hadikészültség mielőbbi eléréséhez ezért mind feszítettebb ütemet diktált a magyar katonai és a pártvezetés is. A hazai hadiiparban eközben azonban kaotikus állapotok uralkodtak. Párhuzamosan folyt az új üzemek tervezése és építése, a hadsereg igényei napról napra változtak, állandósult a hajsza, gyakorlatlan volt a munkaerő stb. Ráadásul az ipar nem volt felkészülve a szovjet katonai licencek fogadására: a dokumentáció-

[34] *Thürmer*, 1981. 23–24. o.

[35] OT Általános Üzemi Főosztálya: MDP Államvédelmi Bizottságának az ipar mozgósítási terve tárgyában. 1950. március. HL MN 1950/T 33. d. 4. cs.

[36] Uo.

kat sok helyen egy év alatt sem tudták lefordítani, a szovjet technológiai utasításokat pedig nem tudták, vagy nem lehetett betartani az eltérő, illetve más szabvány szerinti nyersanyagok miatt. A halmozódó problémák miatt a Nehézipari Minisztérium, a hadsereg és a tervhivatal egyaránt rendszeresebb és szorosabb konzultációt szorgalmazott.[37]

A mozgósítási munkák irányítására és a tárcaközi koordináció ellátására végül egy új kormányzati szervet hoztak létre. A Minisztertanács 1950. szeptember 22-i ülésén döntött az Üzemgazdasági Tanács felállításáról. A tanács elnökévé Gerő Ernő államminisztert, tagjaivá Farkas Mihály honvédelmi minisztert, Vas Zoltán tervhivatali elnököt, Zsofinyec Mihály nehézipari minisztert, Friss Istvánt, az MDP Államgazdasági osztályának vezetőjét, valamint Székely Béla vezérőrnagy vezérkari főnököt nevezték ki. Az előterjesztés pontosan meghatározta a testület ügykörét: „Az Üzemgazdasági Tanács feladata az ország népgazdasági mozgósítási tervének elkészítése, a termelés, a munkaerő elosztás, közélelmezés irányelvének megállapítása, a minisztériumok és a Tervhivatal idevonatkozó terveinek jóváhagyása és általában a háborús gazdálkodás előkészítésével kapcsolatos szervezeti rendszabályok megállapítása."[38]

Az Üzemgazdasági Tanács szervezetéről és munkarendjéről saját hatáskörben, az 1950. október 23-i alakuló ülésén intézkedett.[39] A testület a hadigazdálkodás legfőbb irányító szerveként definiálta magát, amely összefogja és irányítja az ország honvédelmét érintő összes gazdasági jellegű kérdést. Határozatai a szakminiszterekre és a központi állami hivatalok vezetőire kötelező érvénnyel bírtak. A határozat leszögezte, hogy a tanács irányítja a szakminisztériumok, az Országos Tervhivatal és az egyéb állami szervek hadigazdasággal-hadiiparral kapcsolatos munkáját. Az Üzemgazdasági Tanács konkrét feladatait többek között a következőkben határozták meg: az országmozgósítási hálózat kiépítése és segítségnyújtás a szakminisztériumoknak a hálózat helyes megszervezésére; az Országos Tervhivatallal és a Honvéd Vezérkarral együtt az országmoz-gósítási terv előkészítése és jóváhagyása; az országmozgósítási munka folyamatos irányítása és ellenőrzése. Az ország honvédelme szempontjából az anyag- és árutartalékolási és gazdálkodási terv elbírálása és a tartalékolási terv megvalósításának folyamatos ellenőrzése.

1950 októberétől egy hatalmas, hierarchikus mozgósítási apparátus kiépítése kezdődött meg. A Nehézipari Minisztériumban elsők között hozták létre a KR-szervezetet, amely egy 1950. november végi jelentés szerint a főhatóságnál 16 főállású előadó és 3 gépíró foglalkoztatását jelentette. 1951. január végéig pedig 52 főállású KR-összekötőt kívántak munkába állítani a stratégiai fontosságú vállalatoknál.[40]

1951 januárjában az Üzemgazdasági Tanács utasítása alapján[41] elkészült a minisztériumok és más főhatóságok KR-szabályzatának tervezete. A javaslat 4 csoportra bontva

[37] Jegyzőkönyv az 1950. augusztus 31-én a Nehézipari Minisztérium (NIM) I. Főosztálya tanácstermében tartott értekezletről. HL MN 1950/T 35. d. 1. es.

[38] Jegyzőkönyv az 1950. évi szeptember 22-én tartott minisztertanácsról. MOL XIX-A-83-a 57. d. 353. sz. jegyzőkönyv. 1–2. o. A vezérkari főnöki poszton történt változás miatt rövid idővel később Székely helyett Bata István vezérőrnagyot delegálta a Minisztertanács az Üzemgazdasági Bizottságba. Jegyzőkönyv az 1950. évi október 20-án tartott minisztertanácsról. MOL XIX-A-83-a 57. d. 357. sz. jegyzőkönyv. 1. o.

[39] Jegyzőkönyv az Üzemgazdasági Tanács 1950. október 23-án tartott első rendes üléséről. MOL XIX-F-6-a 105. d.

[40] A NIM és az alája tartozó üzemek KR szervezetének tervezete. 1950. november 28. MOL XIX-F-6-ee 21. d.

[41] Az ÜT 38/6/1951. sz. határozata. A KR hálózat kiépítésével kapcsolatos jelentés. 1951. január 18. MOL XIX-F-6-a 105. d.

adta meg az országos KR-hálózat feladatait: tervhivatal, termelő minisztériumok (köztük a január 1-jei hatállyal tovább osztódó ipari tárcákkal: Kohó- és Gépipari Minisztérium, Nehézipari Minisztérium és Könnyűipari Minisztérium), gazdálkodó minisztériumok (mint a Pénzügyminisztérium, a kereskedelmi minisztériumok), valamint az igazgatási minisztériumok (igazságügyi, külügy, népművelési stb.) és más főhatóságok (Munkaerőtartalékok Hivatala, Központi Statisztikai Hivatal stb.) számára. A dokumentum hat oldalon sorolta a főhatóságok feladatait a népgazdaság mozgósítási felkészítése, mozgósítása és a háborús gazdálkodásra való átállás tervezése területén.[42]

Az Üzemgazdasági Tanács 1951. március 15-én hagyta jóvá a KR-szervek végleges szervezeti és működési szabályzatát. A határozat szerint az Üzemgazdasági Tanács irányította a KR-hálózatot: megadta az irányelveket és a minisztériumok feladatát, valamint összehangolta a végrehajtást. Három szintet hoztak létre: a felsőfokú KR-szerveket a minisztériumok központi egységeinél, a középfokúakat a minisztériumi főosztályokon és osztályokon, valamint az alsófokú KR-szerveket – a vállalatoknál és üzemeknél. A szabályzat szigorúan meghatározta az iratkezelés, tárolás, ügyintézés módjait és titkossági fokozatait, valamint előírta minden KR-szervezetben közreműködő számára a titoktartási nyilatkozat aláírását is.[43]

A minisztériumok és főhatóságok KR-szerveinek létszáma a hálózat teljes kiépítését követően meghaladta a kétszáz főt, sőt légoltalmi és légvédelmi szakemberekkel bővült.[44] A KR-tervezés 1951 szeptemberében kidolgozott alapelveiben „az imperialisták mind nyíltabb háborús készülődésére" hivatkozva írták elő a mozgósítási felkészülés három szakaszát. A KR-terv fejlesztési szakaszában az ország honvédelmi ütőképességének növelése érdekében a folyó népgazdasági terven keresztül kellett végrehajtani az előkészületeket: a készletfeltöltést, a tartalékolást, az infrastruktúrafejlesztést, a próbagyártást, a felszerszámozást, valamint a háborús jogszabályok és intézkedések elkészítését. A második, mintegy három hónapos intézkedési szakasz a mozgósítás elrendelésétől lépett volna érvénybe, és a népgazdaság teljes átállásig tartott volna. Ekkor kellett volna megtörténnie az egyes iparágak, vállalatok, üzemek és állami szervezetek mozgósítási átállásának; az üzemek és intézmények esetleges áttelepülésének; a munkaerő átcsoportosításának stb. A harmadik szakasz pedig az lett volna, amikor a KR-terv alapján az egész gazdaság haditermelés céljainak alárendelten dolgozik. Az OT az üzemi szintig kidolgozandó KR-tervekhez a több mint 300 féle anyag-, áru- és gépmérlegen túl szállítási, munkaerő- és pénzügyi mérlegeket is összeállított. Ellátta továbbá a minisztériumokat és a tervező apparátusokat a cikkenkénti termelési keretszámokkal és az anyagkeret számokkal – negyedévenkénti, valamint megyei bontásban is.[45]

A rendkívül részletes és aprólékos, ugyanakkor szigorúan központosított tervezés óriási apparátus mozgatását tette szükségessé. 1951 októberére ehhez az OT-nak öt általá-

---

[42] Előterjesztés az ÜT-hez a KR feladata és szervezeti felépítése tárgyában. 1951. január 24. MOL XIX-F-6-ee 21. d.

[43] Az ÜT 78/10/1951. sz. határozata. MOL XIX-G-3-h 68. d.

[44] 1953 augusztusában 249 főt tett ki a mozgósítási szervezet létszáma: ebből KR-rel foglalkozott 184 fő és légoltalommal 65 fő. A HT 181/15/1953. sz. határozata. 1953. augusztus 10. HL MN 1956/T 47. d. 5. cs.

[45] Az ÜT 260/24/1951. sz. határozata az 1952. évi KR tervkészítés módszeréről. 1951. szeptember 25. MOL XIX-F-6-a 105. d.

nos igazgatási egységbe szervezve 8 elvi főosztálya és 12 szakfőosztálya működött. A XIX-es kódszámot viselő Általános Üzemi Főosztálynak pedig a következő részlegei voltak: Távlati Tervezési Osztály, Elvi Csoport, Terv Csoport, Ipari Osztály, Testületi Osztály, Különleges Munkáltatási Csoport (letartóztatottak és elítéltek foglalkoztatása), valamint Áruraktározási Csoport (tartalékolás).[46] A Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökségének Anyagtervezési Csoportfőnökségén 1951–52-ben több mint 110-en dolgoztak (ami a duplája volt az 1949-es létszámnak). A lassan a 200 ezer főt meghaladó létszámú hadseregnél is minden eszközre és anyagra kiterjedő központi irányítás érvényesült. Az anyaggazdálkodásban a szigorúan meghatározott normákhoz igazodva a hadianyagokon túl tételesen tervezték a ruházatot, a felszerelést és az élelmiszereket is. A felhasználandó anyagokat és eszközöket egy több ezer tételt tartalmazó cikklistába rendezték, s ennek alapján történtek a megrendelések.[47] A túlzottan központosított tervezési rendszer természetesen komoly terhet jelentett a személyi állományra, általános volt a 12-14 órás munkaidő. A negyedéves, éves tervek, illetve beszámolók összeállítása idején pedig nem volt ritka, hogy 2–4 napig folyamatosan munkahelyükön tartózkodtak a tervezőrészlegek beosztottai.[48]

Az erőfeszítések ellenére a vállalati mozgósítási tervjavaslatok csak 1952 végére álltak össze, így 1952-ben kizárólag az országos KR-keretterv született meg. Emellett számos részterületet érintő jogszabály és rendelkezés készült el, így például: *Villamosenergia korlátozásának tervezete; Háborús munkaerőszükségleti terv elkészítése; Fontosabb barlangok, tárók és pincék felmérésének és szétosztásának szabályozása; A Munka Törvénykönyvének módosítása mozgósítás esetére; Járvány elleni felkészülés terve; A hadiipari üzemekben foglalkoztatottak és családtagjaik ellátása mozgósítás esetén* stb. Ugyanakkor alapvető intézkedési tervek hiányoztak alsóbb szinteken: például hogy rendkívüli helyzetben hogyan működtetik a termelést csökkentett létszámmal, kevesebb járművel stb.[49] Időközben az Üzemgazdasági Tanács – lényegében belátva a totális mozgósítási terv kivihetetlenségét – az 1953. évi KR-terv előkészítését illetően úgy fogalmazott: „A KR-terv az ország egész népgazdaságának terve legyen, azonban egyelőre csak a népgazdaság legfontosabb területeire terjedjen ki." 1953-ban sem jutott messzebb az OT a keretterveknél. Emiatt a Honvédelmi Tanács (amely 1952 novemberében vette át az Üzemgazdaság Tanács feladatait[50]) 1954. februári határozatában már eleve csak keretterv kidolgozására szólította fel az OT-t. A HT-határozat a minisztériumi KR-tervek elkészítése mellett néhány legdöntőbb hadiipari és közlekedési vállalat számára írta csak elő az átállási intézkedési tervek elkészítését.[51]

---

[46] Az OT szervezete. MOL M-KS 276. f. 116. cs. „T" 15. ő. e. Az 55/1951. sz. (II.25.) MT rendelet alapján 1951. március 1-jétől kezdte meg működését az Áruraktározási Hivatal (ÁRHI), amely a nyilvános jogszabály szerint a kihasználatlan raktárok hasznosításával foglalkozott, valójában azonban a stratégiai tartalékolás megszervezése és a készletezés volt a feladata.

[47] *Szenesné,* 1978. 5. o.

[48] *Thürmer,* 1981. 21. o.

[49] A HT 114/10/1953. sz. határozata. Az ÜT fennállása óta hozott KR-határozatok felülvizsgálata. 1953. április 27. HL MN 1956/T 48. d. 3. cs.

[50] Lásd erről részletesen *Germuska – Nagy,* 2004. 193–198. o.

[51] A HT 21/23/1954. sz. határozata. Az OT 1954. évi KR-munkaterve, illetve Az 1954. évi KR-tervezés irányelvei. 1954. február 22. HL MN 1956/T 48. d. 3. cs.

Az OT Általános Szervezési Főosztálya legfőbb gondja azonban ezekben a hónapokban nem a mozgósítási felkészülés, hanem éppen a hadiipar polgári termelésre való átállításnak megszervezése volt. A Rákosi Mátyás helyett miniszterelnökké kinevezett Nagy Imre ugyanis – az új szovjet irányvonalnak megfelelően – 1953 júliusában meghirdetett kormányprogramjában hadat üzent a túlhajtott katonai és nehézipari fejlesztéseknek, és a következő másfél évben levezényelte a szocialista blokk első konverziós programját.[52] A megőrzendő és fenntartandó honvédelmi kapacitásokról 1953. november 30-án ugyan HT-határozat intézkedett,[53] azonban a tervhivatal hosszú hónapokon át halogatta a civil termelésre való átállás részleteinek kidolgozását. E célra 1954 júliusában hoztak létre egy különbizottságot a kohó- és gépipari miniszter vezetésével, amelynek összefoglaló jelentését csak október 20-án tudta napirendre tűzni az MDP PB. Az „új szakasz" politikájának megfelelő határozatban radikális termékszerkezet-váltást írtak elő a hadiipari vállalatoknak a következő évre.[54] Így gyakorlatilag a legnagyobb mérvű profilváltás éppen akkora következett be, amikorra Nagy Imrét leváltották és kizárták a politikai életből. Ugyanis 1953-hoz képest 1954-ben háromszorosára, 1955-ben pedig közel ötszörösére emelkedett a civil termékek kibocsátása a hadiipari szektorban. Ily módon a polgári termékek aránya az 1954. évi 35%-ról 1955-re 60%-ra emelkedett.[55]

Révész Géza altábornagy, az OT 1954 novemberében kinevezett katonai elnökhelyettese mindezek ellenére változatlanul óriási apparátus felett rendelkezett. A tervhivatal 6 részlege foglalkozott továbbra is katonai, hadiipari és mozgósítási ügyekkel: Általános Szervezési Főosztály, Testületi Főosztály (hadsereg, BM, államvédelem), Középgépipari Önálló Osztály (hadiipar), Általános Gazdasági Iroda, Kapacitásellenőrzési Főosztály és Műszaki Fejlesztési Főosztály.[56]

Az 1955-ös év ugyancsak lázas tervezőmunkával telt. Ugyanis nemcsak a II. ötéves terv előkészítése lépett újabb fázisba, hanem a formálódó Varsói Szerződés együttműködés részeként tízéves fejlesztési programot is ki kellett dolgozni. A Magyar Néphadsereg hosszú távú fejlesztési terveinek és az 1956–1964 közötti magyar katonai kiadások egyeztetése érdekében 1955 novemberében Bata István honvédelmi miniszter kíséretében Révész Géza OT-elnökhelyettes is Moszkvába utazott.[57] Majd december 23-án a magyar és a szovjet kormány képviselői Moszkvában jegyzőkönyvben rögzítették a Magyar Néphadsereg 1956 és 1965 közötti fejlesztései tervét, amelynek keretében 72,7 milliárd Ft-ot irányoztak elő a hadsereg fenntartására, beruházásokra és új beszerzésekre.[58] A nagyszabású fejlesztési programra való felkészülés érdekében 1956 első hónapjaiban

---

[52] Lásd erről *Okváth*, 1998. 315–328. o.; *Germuska – Murányi*, 2001.

[53] A HT 240/20/1953. sz. határozata. A honvédelmi ipari kapacitások számbavétele, nyilvántartása és fejlesztése. MOL XIX-F-6-a 117. d.

[54] Az MDP PB ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 199. ő. e.

[55] KGM/B jelentés a Minisztertanács „B" [Honvédelmi Tanács] Titkárságának a középgépipar 1955. évi tervteljesítéséről. 1956. április 7. MOL XIX-F-6-dd 5. d.

[56] OT elnöki utasítás a főosztályok feletti felügyeleti jogkör módosításáról. 1954. november 7. MOL XIX-A-16-a 527. d.

[57] *Okváth*, 1998. 343. o.

[58] A jegyzőkönyv mindezidáig nem került elő, ám az MN Vezérkar Anyagtechnikai Csoportfőnöksége részletes jelentésben számolt be az MDP PB-nek a kontraktusról. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 263. ő. e. 125–130. o. A terv részletes ismertetését lásd *Germuska*, 2007.

felülvizsgálták a hadiipari üzemek helyzetét. Áprilisban HT-határozattal rögzítették a hadiipari kapacitásokat, és számos intézkedés történt a mozgósítási felkészülés javítása érdekében is.[59] 1956 májusában szakértői szinten zajlottak a szovjet–magyar katonai-hadiipari tárgyalások a készülő II. ötéves terv fő irányairól. Ezek alapján Révész Géza altábornagy átiratban közölte a Kohó- és Gépipari Minisztériummal (KGM) a legfontosabb hadiipari termékek véglegesnek tekintett termelési keretszámait, és utasította a gyártás-előkészítés és a részletes tervezés megkezdésére.[60] A bizonytalan belpolitika helyzet és a magyar költségvetés pénzhiánya miatt azonban a fejlesztési program mégsem indult el, sőt, a néphadsereg megrendelései szinte a nullára csökkentek.

Az 1956. októberi forradalmat követően tovább csökkentek az OT katonai feladatai, mivel a magyar vezetés egyértelműen az életszínvonal gyors és látványos javítását tűzte célul, a néphadsereg technikai korszerűsítésére pedig teljesen háttérbe szorult. Az új hadsereg-fejlesztési tervek kidolgozása csak 1957–1958 fordulóján, erőteljes szovjet nyomásra kezdődött meg. A Honvédelmi Tanács 1958. január elején elrendelte a hadiipar állapotfelmérését,[61] a tervhivatal erőfeszítései pedig főként arra irányultak, hogy a KGST keretében kibontakozó haditechnikai együttműködés milyen módon segíthetné a magyar hadiipar talpra állását.[62]

Nemzetközi integráció és kooperáció

A nemzetközi katonai és hadiipari együttműködés legfelsőbb szintű koordinálása 1952 végén került az OT katonai részlegének feladatai közé. Szovjet tapasztalatok alapján Magyarországon is megalakult a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága, hogy gondoskodjék a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal meginduló gazdasági és tudományos együttműködésről. E titkárság azonban civil kormányzati szervként létesült, és jogosultságai nem terjedtek a ki a katonai ügyekre. Ezért az Üzemgazdasági Tanács utasította az OT elnökét, hogy szervezzen 3–5 fős nemzetközi hadiipari együttműködési csoportot közvetlenül a tervhivatal katonai elnökhelyettese alárendeltségében.[63]

A Műszaki Együttműködési Csoport rövidesen megkezdte működését, de tekintettel arra, hogy Lengyelországgal és Romániával megköttettek az első hadiipari együttműködési szerződések, a Honvédelmi Tanács szükségesnek ítélte a nemzetközi honvédelmi kapcsolatok egységes kezelését. 1953 márciusában ezért *A baráti államokkal folytatott honvédelmi vonatkozású gazdasági és tudományos-műszaki együttműködéssel kapcsolatos teendők ellátása* című HT-határozat úgy intézkedett, hogy a nemzetközi tárgyalások és szerződések irányelveit ugyan továbbra is a Honvédelmi Tanács határozza meg, de a tárgyalásokkal kapcsolatos napi feladatok ellátására egy állandó összetételű kormánybizottságot kell létrehozni: a Műszaki Együttműködési Bizottságot (MEB). Elnökévé Bíró

[59] A Honvédelmi Tanács 20/32/1956. sz. határozata. MOL XIX-F-6-a 118. d.

[60] MOL XIX-F-6-dd 7. d.

[61] Kivonat a HT 5/108/1958. sz. határozatából. MOL XIX-F-6-kb 79. d.

[62] A KGST hadiipari együttműködés 1956–1965 közötti időszakáról lásd részletesen *Germuska,* 2006.

[63] Az ÜT 201/50/1952. sz. határozata. Az együttműködés a honvédelmi ipar területén. 1952. november 17. HL MN 1956/T 48. d. 3. cs.

Ferencet, a Középgépipari Minisztérium[64] első miniszterhelyettesét nevezték ki, és tagjai lettek Szuszki Károly ezredes, az OT katonai elnökhelyettese (Révész elődje), Horváth Mihály vezérőrnagy, a vezérkar anyagtechnikai csoportfőnöke, Háy László, a Külkereskedelmi Minisztérium (KKM) első miniszterhelyettese és az Általános Gépipari Minisztérium egy miniszterhelyettese. A néhány hónappal korábban létrehozott együttműködési csoport a MEB titkárságaként folytatta tovább munkáját.[65]

A Honvédelmi Tanács 1953. októberi határozata mindezt azzal egészítette ki, hogy a honvédelmi együttműködés elvi irányítását a HT elnökének kezében kell összpontosítani. A Műszaki Együttműködési Bizottság felelős a kormány felé a nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettségek teljesíthetőségéért, valamint a kötelezettségek teljesítésének szorgalmazásáért. A MEB-nek legalább kéthavonta ülést kell tartania az egyezmények végrehajtatása és az államközi tárgyalások előkészítése céljából.[66] A MEB 1954–56-ban gyakorlatilag havonta ülésezett, koordinálta és bonyolította a nemzetközi hadiipari együttműködés ügyeit.

Szervezeti változtatás igénye azt követően merült fel, hogy a keleti blokk kommunista és szocialista pártjainak 1956. júniusi moszkvai találkozóján született döntés alapján a hadiipari szakosítás és munkamegosztás összehangolására egy új állandó bizottságot hoztak létre a KGST-n belül: a Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottságot. E bizottság alakuló ülésére szeptember 23–28. között került sor Moszkvában.[67] Az erről szóló jelentéstervezetet meg is tárgyalta a Műszaki Együttműködési Bizottság, amely nevében is illeszkedni kívánt a nemzetközi trendhez. Az ekkor már Révész Géza, OT katonai elnökhelyettes vezette testület 1956. október 5-i ülésén úgy határozott, hogy javaslatot tesz a Honvédelmi Bizottságnak a MEB megszüntetésére, illetve azonos összetétellel és feladatkörrel a Hadiipai Gazdasági és Tudományos-műszaki Együttműködési Állandó Kormánybizottság megalakítására.[68]

A Honvédelmi Tanács október 23-ig már nem ült össze, a forradalom leverését követően 1956. december 22-én kezdte újra munkáját. Bár a tanács formálisan nem döntött a kormánybizottság átnevezéséről, Révész altábornagy a Hadiipari Állandó Kormánybizottság nevében tett javaslatot a HT-nak a honvédelmi ipari gyártmányok exportjával kapcsolatban.[69] A kormánybizottság elnöki tisztében 1957 márciusában Révész altábornagyot Horváth Mihály vezérőrnagy, a vezérkari főnök anyagtechnikai helyettese váltotta.[70] Furcsamód a koordináló testület másik nevét is rendszeresen használták, a Honvédelmi Tanács elé kerülő dokumentumokban is Műszaki Együttműködési Bizottságról beszéltek 1957 ta-

[64] Az önálló hadiipari minisztérium megszervezéséről az 1952. évi 1. törvényerejű rendelet intézkedett (1952. január 6.), másfél évvel később viszont megszüntette az 1953. évi VI. törvény, 1953. július 7-ével. A hadiipart KGM/B néven formálisan integrálták az ekkor újjáalakult Kohó- és Gépipari Minisztériumba (KGM).

[65] A HT 70/7/1953. sz. határozata. 1953. március 16. MOL XIX-F-6-a 117. d.

[66] A HT 216/18/1953. sz. határozata. A HT 70/7/1953. sz. hat. módosítása és kiegészítése. 1953. október 19. MOL XIX-F-6-kb 78. d.

[67] Kivonatos jelentés a Hadiipari Állandó Bizottság moszkvai tárgyalásáról. 1956. október 1. MOL M-KS 276. f. 66. cs. 43. ő. e.

[68] Jegyzőkönyv a Hadiipai Állandó Kormánybizottság 1956. október 5-én megtartott üléséről. MOL XIX-F-6-dd 59. d. A jegyzőkönyvben tévesen október szerepel.

[69] Lásd a HT 2/101/1956. sz. határozatát és a vonatkozó előterjesztést MOL XIX-A-98 1. d. 1. kötet.

[70] A HT 4/103/1957. sz. határozata, 1957. március 12. MOL XIX-A-98 1. d. 1. kötet.

vaszán.[71] A 1957 októberében a Honvédelmi Tanács formálisan is újjáalakította az ehelyütt éppen „Hadiipari Együttműködési Bizottságnak" titulált testületet a következő tagokkal: Horváth Mihály vezérőrnagy, elnök, Kolos Richárd KGM/B miniszterhelyettes, Sárdy Tibor ezredes, a Haditechnikai Intézet parancsnoka, Jávor Ervin ezredes, az OT Katonai Főosztálya vezetője, Horniák Nándor, KGM/B I. Iparigazgatóság, Pataki István, KGM/B II. Iparigazgatóság, Baki Ferenc KKM Műszaki Főosztály vezetője.[72]

A nemzetközi együttműködés belföldi koordinációjára mind nagyobb szükség volt, mert a KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága 1957. decemberi moszkvai ülése nemcsak az 1965-ig szóló perspektivikus tervek, hanem a népgazdaság-mozgósítási tervek egyeztetésére is felszólította a tagországokat.[73] A keleti blokk kommunista és munkáspártjainak 1958. május 20–23-i értekezletének határozata alapján pedig megkezdődött a nemzetközi hadiipari kooperáció és munkamegosztás lehetőségeinek vizsgálata, majd az együttműködési keretek kialakítása. Ehhez az OT III. (Általános Szervezési) Főosztályának kellett összehangolnia a Magyar Néphadsereg igényeit, a Nehézipari, illetve a Kohó- és Gépipari Minisztérium alárendeltségébe tartozó haditechnikai vállalatok kapacitásait és a civil gazdaság lehetőségeit.

A két és sokoldalú együttműködésből adódó lehetőségek és kötelességek az 1959 decemberétől – három év szünet után – újraindított országmozgósítási („M") felkészülésnél is nagy hangsúlyt kaptak. A Honvédelmi Tanács idevonatkozó határozata szerint az „M"-munka célja a népgazdaság valamennyi anyagi és szellemi erőforrásának mobilizálása Magyarország és a „baráti országok" háborús erőfeszítéseihez. Az „M"-felkészülés módszertana és az OT koordináló szerepe nem változott ezután sem, csak a magyar honvédelmi érdek mellé mindenütt odakerültek a Varsói Szerződésből eredő kötelezettségek is.[74] A hadiipari kapacitások újbóli teljes körű áttekintése, a kerettervek előkészítése azonban két évig húzódott, és csak a berlini válság nyomán gyorsult fel. Az OT 1961 végére tudta kidolgozni országos szinten a magyar gazdaság háborús mozgósításának legfontosabb mutatóit: a haditechnikai eszközök, a legfontosabb alap- és nyersanyagok, gépek és berendezések termelési, illetve export-import tervét.[75] Az egyes minisztériumok számára 1962 folyamán összeállított mozgósítási tervek a hazai fegyveres erők igényei mellett immár a többi Varsói Szerződés tagállam várható megrendeléseit is rögzítették.[76] A nemzetközi szerződésekben vállalt magyar kötelezettségek és szállítások kiemelt fontosságát a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága is megerősítette, amikor 1962 áprilisában napirendre tűzte az országmozgósítási tervezés rendszerét.[77]

---

[71] Lásd például a HT 8/104/1957. sz. határozatát: A MEB elnökének jelentéséről egyes hadiipari export kérdésekben. MOL XIX-A-98 1. d. 2. kötet.

[72] A HT 1/107/1957. sz. határozata, 1957. október 15. MOL XIX-A-98 1. d. 3. kötet.

[73] 2. sz. jegyzőkönyv a KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága 1957. december 10–14. között Moszkvában megtartott üléséről. MOL XIX-F-6-dd 59. d.

[74] A HT 3/117/1959. sz. határozata. Az országmozgósítási munka felújítása. 1959. december 17. MOL XIX-F-17-s TÜK 17. d.

[75] Az OT Általános Szervezési Főosztálya előterjesztése a Honvédelmi Tanácshoz az 1962. évi „M"-terv fő előirányzatai tárgyában. Jóváhagyva a HT 9/137/1962. sz. határozatával. 1962. október 3. HL MN 1964/T 68/016/29/2 82. o.

[76] Előterjesztés[-tervezet] a Honvédelmi Bizottsághoz. A NIM honvédelmi ipari kapacitásai és azoknak „M" időszakban való realizálásához szükséges intézkedések. 1962. május. MOL XIX-F-17-s TÜK 6. d.

[77] MSZMP PB 1962. április 19-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 263. ő. e. 1–2. o. A pb-határozat szerint mozgósítás esetére a következő tervekkel kell rendelkeznie az országnak: a fegyveres erők

A változatosan hol Műszaki Együttműködési Bizottságként, hol Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság nevén funkcionáló testület 1963 októberéig működött, amikor a Honvédelmi Bizottság újjászervezte az addigra a KGM, a vezérkar és a KKM képviselőjére fogyatkozott testületet. A korábbival megegyező feladatkörű Hadiipari Kormánybizottság (HKB) 5 taggal alakult újjá: a KGM és a KKM egy-egy miniszterhelyettesének, a vezérkar anyagtechnikai csoportfőnökének, a Honvédelmi Bizottság titkárságvezetőjének (Tóth Károly) és az OT Általános Szervezési Főosztálya vezetőjének (Vértes János) részvételével.[78]

A HKB ügyrendjét 1964 novemberében hagyta jóvá a Honvédelmi Bizottság. Egyidejűleg az Általános Szervezési Főosztály egy osztályvezetőjét bízták meg a kormánybizottság titkárságvezetői feladataival.[79] Az ügyrend szerint a HKB a KGST Hadiipari Állandó Bizottsága magyar delegációjaként működött, továbbá képviselte Magyarországot a kétoldalú hadiipari és honvédelmi együttműködési szerződések alapján megalakult vegyesbizottságokban. A HKB a Honvédelmi Bizottságnak volt alárendelve, és működéséért annak volt felelős. A népgazdaság mozgósítási felkészüléssel kapcsolatos nemzetközi ügyek vitelével a szűkebb bizottság foglalkozott: csak az OT, a HM és a Honvédelmi Bizottság delegáltja. A HKB állandó és ideiglenes munkacsoportokat állíthatott fel, amelyek egy-egy részprobléma kivizsgálását végezték el. A HKB Titkárságának, amely szervezetileg továbbra is az OT-n belül működött, feladata volt továbbá a kapcsolattartás a KGST Titkárság Hadiipari Osztályával.[80] A kormánybizottság elnöki teendőit ekkortól az OT mindenkori katonai elnökhelyettese látta el. A HKB átszervezésével 1964 végére létrejött és stabilizálódott az az intézményi struktúra, amely 1990-ig irányította a katonai-hadiipari ügyeket, és koordinálta az ehhez kapcsolódó nemzetközi együttműködést.

A tervezési rendszer reformja

Az 1960-as évek közepére a magyar gazdaságban számos válságjel mutatkozott, amelyek arra ösztönözték a pártvezetés pragmatikus szárnyát, hogy – 1953–55-höz és 1956–57-hez hasonlóan – ismét a szocialista rendszer korrekciójával kísérletezzen. A reformot azonban eleve a gazdaság területére kívánták korlátozni, és a várható ellenállástól tartva 1965–1966-ban mindvégig két alapkoncepcióval dolgoztak: egy „A" és egy „B" variánssal. Az „A" változat legfontosabb tézise az volt, hogy az utasításokat ki kell iktatni az irányítási rendszerből, közvetett szabályozással, az anyagi érdekeltségre építve és nagyobb vállalati önállóságra támaszkodva hatékonyabban lehet működtetni a gazdaságot.

„M"-terve, a fegyveres testületek „M"-terve, a népgazdaság „M"-terve (azon belül az iparé, a közlekedés és hírközlésé, az egészségügyi ellátásé és a lakosság ellátásáé), a meghagyás terve, a kitelepítés terve, valamint a légoltalom terve. Uo. 25–30. o.

[78] A HB 1/154/1963. sz. határozata. A hadiipari nemzetközi együttműködéssel kapcsolatos munka országon belüli rendjéről és szervezetéről. 1963. október 16. HL HB iratok 2. d. A Honvédelmi Tanács 1962. május 2-án változtatta nevét Honvédelmi Bizottságra anélkül, hogy a testület hatás- és feladatköre módosult volna. Lásd a HB 1/138/1962. sz. határozatot A HB feladata és ügyrendje. HL HB iratok 1. d.

[79] A HB 2/165/1964. sz. határozata. A Hadiipari Kormánybizottság ügyrendjéről és a Kormánybizottság összetételében javasolt személyi változásról. 1964. november 18. HL HB iratok 2. d.

[80] A Hadiipari Kormánybizottság 1964. szeptember 10-i, 6/64. sz. ülésének jegyzőkönyvéből kivonat: a HKB ügyrendje. MOL XIX-F-17-s TÜK 13.d.

A „B" változat a tervutasításokat az irányítási rendszer lényegéhez tartozó és továbbra is megtartandó eszközének tekintette. Az előkészítő vitákban az „A" variáns kerekedett felül, és 1968. január 1-jével ez lépett életbe – a civil gazdaságban.[81] A hadsereg gazdálkodására és a hadiiparban működtetésére – gyakorlatilag a „B" variánst megvalósítva – az utasításos irányítási rendszer finomított változatát vezették be.

A reform lényegi elemei már eldöntöttek voltak, amikor 1967 márciusában a Magyar Néphadsereg Vezérkara hatástanulmányban elemezte a várható következményeket.[82] A terjedelmes jelentés szerint a centralizált és tervutasításos gazdálkodási rendszer megfelelő feltételeket biztosított mindaddig a hadiipari termelésnek és a háborús felkészülésnek. A védelempolitika szempontjából elsőrendű igény volt, hogy az új gazdasági mechanizmus megindításával sem gyengülhet az ország hadigazdálkodási potenciálja, és csak olyan gazdaságirányítási rendszer létrehozása engedhető meg, amely biztosítja ennek a potenciálnak a hatékony növelését. Leszögezték azt is, hogy a háborús gazdálkodásra való felkészülés nem lehet akadálya a mechanizmusreform bevezetésének, és a mozgósítási felkészülés minden intézkedésének kompatibilisnek kell lennie az új feltételekkel.

A néphadsereg vezérkara ugyanakkor nehezményezte, hogy a különböző főhatóságoknál az 1950-es évek óta működő katonai főosztályok hivatásos tiszti állományú, de az adott intézmény alkalmazásában álló munkatársai immár nem képviselik megfelelően a HM és a honvédelem érdekeit. „Jelenleg már a katonai szakkáderek az összes HM-mel kapcsolatos tevékenységüket a »tényleges« munkaadójuk szemszögéből nézik és bírálják el. Ebből kifolyólag a HM és a népgazdaság egyes felsőfokú gazdasági irányító szervek (például OT, minisztériumok stb.) kapcsolatában különféle problémák jelentkeznek, melyek az új gazdasági mechanizmusban várhatóan tovább fog gyarapodni. Ezek a problémák abból adódnak, hogy egyes felelős gazdasági szervek helytelen gazdaságossági szemléletből kiindulva egyre gyakrabban háttérbe szorítják a honvédelmi érdekeket."[83]

A vezérkar a katonai osztályok-főosztályok meglévő rendszerét az említett hiányosságok miatt meg kívánta változtatni. Felvetette megszüntetésük lehetőségét is, valójában inkább a honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök közvetlen irányítása alá kívánta őket vonni a kinevezés és a rendszeres beszámoltatás jogkörének átvételével.[84] A világ azonban nagyot változott az 1950-es évek eleje óta, a HM korántsem rendelkezett már olyan érdekérvényesítő képességgel, mint másfél évtizeddel korábban. Még az OT Általános Szervezési Főosztálya sem támogatta a felvetést, így a katonai főosztályok-osztályok lényegében változatlan formában megmaradtak 1990-ig.

Az OT-nak a szakigazgatás belső vitáinál sokkal komolyabb gondot okozott, hogy a részben piaci alapokra helyezett magyar hadiipar hogyan fog részt venni a KGST együttműködésben. A blokk többi országában ugyanis még a civil szektorban sem terveztek hasonló mélységű változtatásokat, nemhogy a hadiiparban. Ezért az Általános Szervezési Fő-

---

[81] A mechanizmusreform kidolgozása során felmerült koncepciókról lásd részletesen *Vígvári*, 1989. Az 1968-as magyar reformról lásd még *Berend*, 1988.; *Kornai*, 1987.; *Pető – Szakács*, 1985.; *Révész*, 1990. A reformnak a hadiiparra gyakorolt hatásáról *Germuska*, 2004.

[82] MN Vezérkara 4. Csoportfőnökség: A HM és a népgazdaság kapcsolatának várható alakulása az új gazdasági mechanizmusban. 1967. március. 1967. március. HL MN 1967/T 102/05/541.

[83] Uo. 61–62. o.

[84] Uo.

osztály eleve kizárta azt a lehetőséget, hogy a KGST keretében már megkötött nemzetközi megállapodásokból bármiféle gazdaságossági szempontok alapján ki lehessen hátrálni. Sőt, leszögezte, hogy „kötelezettségeink maradéktalan teljesítése alapvető feladat marad az elkövetkező, 1970-ig terjedő időre. A gazdaságossági szempontok újszerű vizsgálatát már most is fokozatosan, de főleg az 1970 utáni haditechnikai termelésnél és fejlesztésnél, az ezzel kapcsolatos nemzetközi együttműködésnél kell elvégezni."[85] Sőt, Magyarország nemzetközi szerződésekben vállalt haditechnikai kötelezettségeinek teljesítése érdekében 1967 márciusában az OT irányelvekben rögzítette az új gazdasági mechanizmus körülményei között érvénybe lépő munkarendet. Ezt röviddel később a Hadiipari Kormánybizottság határozatilag tette a haditechnikai nemzetközi együttműködés alapelveivé.[86]

Ezen alapelvek figyelembe vételével dolgozta ki az OT Általános Szervezési Főosztálya *A fegyveres erők és testületek anyagi-technikai ellátásának, valamint a hadiipar tervezésének és gazdálkodásának elveiről a gazdaságirányítás új rendszerében* című előterjesztést, amelyet 1967 májusában hagyott jóvá a Honvédelmi Bizottság.[87] A HB-határozat bevezetőjében megállapította, hogy „a terület jellegéből adódóan viszonylag szélesebb körben kell az utasításos rendszert alkalmazni, [...] mert a Varsói Szerződés tagállamaként a kormány által vállalt nemzetközi kötelezettségek közvetlenül, vagy közvetve jelentős részét képezik e terület feladatainak, és ezek végrehajtását nem lehet kizárólag a közvetett gazdasági szabályozók hatására bízni". Mindezek alapján a határozat kettős célt jelölt meg: egyrészt növekedjék a fegyveres testületek önállósága, és eszközeikkel szabadon rendelkezzenek, másrészt a gazdálkodás rendszere olyan legyen, hogy csak a legszükségesebb pontokon és mértékben térjen el a népgazdaság egészére érvényes mechanizmustól, az adminisztratív intézkedések ne zavarják a hatósági beavatkozásoktól mentes gazdasági szektort.[88]

A határozat két fő részből állt: a fegyveres testületek anyagi és technikai ellátása tervezésének és gazdálkodásának elveiből, illetve a hadiipar tervezésének és gazdálkodásának elveiből.[89] A fegyveres erők ettől fogva – a civil szektortól eltérően – tervjavaslatban adták meg igényeiket az OT-nak, amely a népgazdasági terv fő arányai és a nemzeti jövedelem elosztására gyakorolt hatás figyelembe vételével véglegesítette a hadsereg és a belügy terveit. Az OT-nak ezen kívül tájékoztatnia kellett a Honvédelmi Bizottságot azokról a közvetett kiadásokról is, amelyek ugyan nem a védelmi kiadásoknál jelentkeznek, de kizárólagosan védelmi szempontok miatt szükséges megvalósításuk a polgári szektorban.

A hadiipari szektort érintő intézkedéseket az OT Általános Szervezési Főosztálya 1967 decemberében kiadott *A haditechnikai tevékenység új tervezési rendjének szabályozása* című utasítása tartalmazta.[90] A kiemelt haditechnikai feladatokat a Honvédelmi

[85] OT Általános Szervezési Főosztály: Az új gazdasági mechanizmus alapelveinek érvényesítése a hadiipari nemzetközi együttműködésben. 1967. március. MOL XIX-F-17-s 40. d.

[86] Gazdasági mechanizmus reformjának előkészítésével kapcsolatban a fegyveres testületek, valamint a haditechnika területén a Honvédelmi Bizottság és Gazdasági Bizottság határozatok alapján elvégzendő további feladatok. 1967. augusztus. MOL XXIX-L-5-b 52. d.

[87] A HB 13/187/1967. sz. határozata. MOL XIX-A-16-aa 112. d.

[88] Uo. Előterjesztés a Honvédelmi Bizottsághoz. 1–2. o.

[89] Utóbbiról és az 1968. jan. 1-jétől érvényes hadiipari szabályozórendszerről *Germuska*, 2004. 133–139. o.

[90] MOL XIX-F-17-s 25. d. A szabályozórendszer 1970–80-as évekbeli változásairól lásd *Csobay*, 1998.

Bizottság utasításjelleggel hagyta jóvá. A termelésről és elosztásról szóló résznél mintegy 30-40 utasításos termelési feladatot írt elő a HB a vállalatoknak. A többi hadiipari termék az úgynevezett számítási anyagban szerepelt részben konkrét mennyiségi, részben termelési érték előirányzatokkal. Az éves műszaki fejlesztési tervfejezetben szintén 30-40 feladatot rögzítettek utasításosan, féléves ütemezésben. Minden haditechnikai termékre szállítási szerződéskötési kötelezettség lépett életbe, az utasításos termékeknél a kötelezettség a mennyiségre és a határidőre is vonatkozott, egyéb haditechnikai termékeknél pedig a mennyiség és a határidő a gyártó és megrendelő fegyveres testület megállapodásán alapult.

A széleskörű változásokhoz illeszkedett az OT Általános Szervezési Főosztályának újjászervezése ugyancsak 1968. január 1-jei hatállyal. Az ettől fogva IV. számot viselő főosztály működési szabályzata a korábbiakhoz képest több elemző, analitikus és koordináló feladatot határozott meg. A szabályzat szerint a főosztálynak kellett megvizsgálnia a fegyveres erők és testületek közvetlen kiadásaira vonatkozó tervjavaslatokat, javaslatokat kellett kidolgoznia a közvetlen kiadások nagyságrendjére, a népgazdasági terv fő arányaira és belső összefüggéseire, a nemzeti jövedelem elosztására gyakorolt hatások elemzése alapján. A vizsgálat során kiemelt követelmény volt a mindenkori kül- és belpolitikai helyzet, a Varsói Szerződésből eredő kötelezettségek, a védelmi eszközök általános fejlődéséből adódó tényezők, és a népgazdaság teherviselő képességének sokoldalú politikai és gazdasági elemzése. Az érintett tárcák (KGM, NIM, KKM, HM és BM) bevonásával kellett megterveznie a haditechnikai termelést és szolgáltatásokat a hazai és a Varsói Szerződés-tagországok haderői igényeinek kielégítése érdekében. A főosztálynak kellett összehangolnia a két- és többoldalú haditechnikai együttműködést is: a kölcsönös szállításokat, a nemzetközi munkamegosztást és kooperációt. Koordinálta, irányította és részben maga szervezte az ország mozgósítási felkészülésével kapcsolatos feladatokat: a tervezést, a tartalékolást, a haditechnikai kapacitások megőrzését, a hadszíntér-előkészítést stb. El kellett végeznie továbbá a partnerországokkal a mozgósítási előkészületek és tervek kölcsönös egyeztetését.

Az Általános Szervezési Főosztály legfontosabb ügykörei mindezek alapján a következők voltak:

- A fegyveres erők és testületek közép- és rövidtávú komplex terveinek összeállítása.
- A haditechnikai tevékenység – beleértve a hadiipari export- és importszállításokat is – közép- és rövidtávú tervszámításainak elkészítése, és annak alapján a kötelezően előírt haditechnikai feladatok meghatározása.
- A fegyveres erők és testületek, valamint a közvetetten honvédelmi célú (közlekedési, egészségügyi stb.) beruházások népgazdasági szintű tervezése.
- Béke és mozgósítási időszakban a katonai és hadiipari nemzetközi együttműködés koordinálása.
- A mozgósítási felkészülés tervezése.

A főosztály közvetlenül a tervhivatal katonai elnökhelyettesének volt alárendelve, és a következő egységekre tagozódott:

- Termelési Osztály, és azon belül Közgazdasági, illetve Műszaki Csoport – a haditechnikai termelés irányítására (7 fő);

– Testületi Osztály – a fegyveres erők és testületek ügyeinek intézésére (5 fő);
– Mozgósítási Osztály (11 fő);
– Együttműködési Osztály – a KGST keretein belüli hadiipari és tudományos együttműködés koordinálására, amely ugyancsak ellátja a Hadiipari Kormánybizottság Titkárságának feladatait (4 fő);
– Titkos Ügyiratkezelő Csoport (2 fő);
– Leíró Csoport – gyors- és gépírók (5 fő).

A részleg vezetését egy főosztályvezető két helyettesével és egyfős titkársággal látta el. A főosztály engedélyezett összlétszáma 38 fő volt.[91]

A gazdaság reformja, úgy tűnik, más védelmi kérdések újragondolását is elindította. A hagyományos fegyverekkel megvívott, elhúzódó háború 1950-es években meggyökeresedett koncepciója sokáig uralta a stratégák és tervezők szemléletét. Az atom- és rakétafegyverek elterjedésével azonban az 1960-as évekre világossá vált, hogy egy (atom)háború esetén aligha lesz felkészülési idő a hadigazdaságra való átállásra, és rendkívül nehéz lesz tervszerű gazdálkodást folytatni. Magyarország méretéből adódóan pedig szerények a „biztos hátországba" való áttelepülés és visszavonulás lehetőségei. A magyar szabályozás 1964-es megújításakor mégis a korábbi koncepciót erősítették meg.[92] A nemzetközi konzultációk és a hazai szakmai viták ugyanakkor arra ösztönözték a néphadsereg vezérkarát és a tervhivatalt, hogy a korszerű hadászati-hadműveleti követelményekhez kell igazítani a tervezési és mozgósítási rendszert. A Vezérkar Anyagtervezési Csoportfőnöksége és Hadműveleti Csoportfőnöksége 1969-ben terjesztette a vezérkari főnök elé az új hadászati-hadműveleti koncepciót. Jóváhagyását követően ez a dokumentum volt a kiindulópontja az OT által irányított tervezőmunkának.[93]

Ennek eredményét, a népgazdaság felkészítési elveinek és módszereinek új szabályozását 1971 szeptemberében hagyta jóvá a Honvédelmi Bizottság.[94] A határozat mellékletét képező, *A népgazdaság háborúra történő felkészítésének és mozgósításának alapelvei* című gyűjtemény tartalmazta a hadászati-hadműveleti koncepció sarokpontjait is. Eszerint egy elkövetkezendő világháború a szocialista és a kapitalista világrendszer „döntő osztályháborúja" lesz, amelyben mindkét fél a másik rendszer teljes megsemmisítésére fog törekedni, a megsemmisítés alapvető eszközei pedig a rakéta atomfegyverek lesznek. Az elemzés szerint az ilyen háborúban az ellenség rakéta-atomcsapásainak egy részét eleve a hátországra irányítja, a politikai és állami vezetés dezorganizálása és a háborús potenciál gyengítése céljával. A korszerű háború első időszaka, amikor korlátozott eszközökkel, hagyományos fegyverekkel, esetleg mellékhadszíntereken folyik a küzdelem, várhatóan igen rövid lesz. Ezért a döntő atomcsapás bekövetkezte előtt legfeljebb napok vagy órák állnak rendelkezésre a fegyveres erők mozgósítására és a gazdaság átállításá-

[91] Az OT Általános Szervezési (IV.) Főosztályának feladata, szervezet, létszáma. 1968. január. BM KI Miniszteri közvetlen iratok, 3986.

[92] Lásd a HB 7/163/1964. sz. határozatát: A népgazdasági mozgósítási tervezésének irányelveiről. 1964. szeptember 24. HL HB iratok 2. d.

[93] *Thürmer,* 1981. 61–62. o.

[94] A HB 4/224/1971. sz. határozata. A népgazdaság mozgósítási felkészítése elveinek és módszereinek továbbfejlesztése. 1971. szeptember 24. MOL XIX-F-17-s TÜK 59. d.

ra. A döntő atomtevékenység időszaka ugyancsak rendkívül rövid lesz, jósolta a dokumentum, s hozzátette: „Nincs kizárva az sem, hogy ez lesz a háború egyetlen időszaka, különösen a kis országok esetében." Befejező időszaka akkor lehet a majdani háborúnak, ha egyik félnek sem sikerül célját elérni az atomeszközökkel. A népgazdaság mozgósítása szempontjából mindezek alapján két fő szakasz lehet: a háborút megelőző időszak, s azon belül: felkészülési időszak, a nemzetközi feszültség fokozódásának időszaka, a háborút közvetlenül megelőző veszélyeztetettségi időszak; illetve a háború időszaka.

A felkészülés időszakában kellett volna megvalósulnia a védelmi célú fejlesztéseknek. A feszültségek fokozódás idején lépett volna életbe a „Számítási év terve" (SZÉ-terv), amely a háborús termelésre való átállást hajtja végre 3–12 hónap alatt. A veszélyeztetettségi időszakban a SZÉ-terv újabb intézkedései léptek volna érvénybe, megkezdődött volna a készletek és tartalékok fokozott feltöltése, az áttelepítések előkészítése stb. Háborús időszakban, a hadiállapot kihirdetését követően vagy amennyiben rakétacsapás éri az országot, megkezdődött volna a népgazdaság általános mozgósítása. A SZÉ-tervnek tételesen és naturális mutatókkal kellett tartalmaznia többek között a haditermelés felfutásával kapcsolatos feladatokat, a katonai és polgári cikkek termelését és elosztását, az egészségügy előirányzatait stb. A dokumentum szerint a mozgósítási felkészülés és a felkészülésbe bevont egyéb szervek munkájának koordinációjáért az OT felelt. A tervhivatal és a többi minisztérium feladatait tételesen és időszakokra lebontva határozta meg az utasítás közel 20 oldal terjedelemben.

A következő év során az OT Általános Szervezési Főosztálya összeállította *A minisztériumok, országos hatáskörű szervek alapvető gazdaságmozgósítási feladatai* című kötet, amely hasonló szellemben, minden korábbinál részletesebben (mintegy 120 oldal terjedelemben) szabályozta a különféle hatásköröket és feladatokat.[95]

Összefoglalás

A védelmi célú tervezés és az OT katonai részlege óriási utat tett meg 1948-tól 1971-ig. Az Üzemgazdasági Osztály, majd Általános Üzemi Főosztály – az ugyancsak szovjet minta alapján különféle minisztériumokban létrehozott katonai részlegekhez hasonlóan – a hadsereg meghosszabbított karja volt, amelynek beosztottai gyakorlatilag kettős alárendeltségben dolgoztak. A tervhivatalnak kellett megszerveznie a társadalom és a gazdaság militarizálását, és felkutatnia minden erőforrást a békeszerződésben engedélyezettet többszörösen meghaladó méretű néphadsereg igényeinek kielégítésére. 1949-től a parancsuralmi gazdaságnak egy olyan végletes változatát kellett meghonosítani Magyarországon is, amely a békeidőszakot csak az elkerülhetetlen világháború felkészülési idejének tekintette, és rendkívüli helyzetekre is az utolsó csavarig meg kívánta tervezni a hadigépezet működését. A tervezésnek ez a totális modellje azonban 1951–52-re egyértelműen csődöt mondott.

Nagy Imre „új szakasz" politikája és a hadiipar időleges átállítása egyfajta adaptációs kényszert jelentett, és a civil lakosság érdekeinek fokozottabb figyelembe vételére ösztönzött. A reform ugyan 1955-ben elbukott, de megmaradt a haditechnikai vállalatok kettős profilja, és a védelmi kiadások és erőfeszítések soha többé nem veszélyeztették a

[95] 1972. június. MOL XIX-F-17-s 64. d.

magyar gazdaság működőképességét. Amikor 1958-ban újra napirendre került a hadsereg és a hadiipar kiemelt fejlesztése, az OT és annak Általános Szervezési Főosztálya volt az a köztes szervezet, amely megpróbálta összhangba hozni a honvédelem igényeit és a nemzetgazdaság lehetőségeit. Az OT-n belüli intézményi változásokból is jól látható a radikális nyitás a nemzetközi együttműködés felé. Kizárólag így lehetett ugyanis hosszú távon gazdaságossá tenni a magyar hadiipar termelést, és ellensúlyozni a korszerűsítéshez szükséges tetemes szovjet haditechnikai importot.

Az 1960-as évek közepére a gazdaság irányítói és a tervhivatal – civil és katona – szakemberei számára is egyértelművé vált, hogy a tervutasításos rendszer immár a növekedés gátja. A rendszer kereteit a haditechnikai vállalatok is feszegették, amelyek 1967-től a KGST-n kívülre is szállítani kezdtek. A gazdaságosság és a hatékonyság fogalmai a civil minisztériumok katonai főosztályait is „megfertőzték", miközben a HM és a vezérkar egy 1950-es évek eleji, idejétmúlt ellátási és mozgósítási doktrínához próbált ragaszkodni. A hadsereg hatalma Magyarországon azonban 1967–68-ban már csak arra elegendő, hogy a tervutasításos rendszer fő elemeit fenntartsa a fegyveres testületek ellátásában. A piaci hatásokat azonban nem lehetett a védelmi szektor határainál megállítani, azok mind erőteljesebben érvényesültek. Különösen így volt ez a hadiiparban, ahol az egyetlen tisztán haditechnikai profilú vállalat a HM harcjármű-javító cége volt. A többiek számára viszont a civil megrendelések legalább olyan fontosak voltak, ha nem fontosabbak, mint a katonaiak. Az 1970-es évek elejére az OT Általános Szervezési Főosztálya – kis túlzással – egy olyan agytröszttté vált, amely együttműködési lehetőségeket keresve egyszerre figyelt keletre és nyugatra; egyensúlyozott a hadsereg igényei, az ipar expanziós elvárásai és az ország pénzügyi lehetőségei között; mozgósított és tartalékolt; kockázatokat elemzett és stratégia koncepciókat készített.

Barber et al., 2000. — *Barber, John – Harrison, Mark – Simonov, Nikolai – Starkov, Boris:* The Structure and Development of teh Defence-industry Complex. In: *Barber, John – Harrison, Mark* (eds.): The Soviet Defence-Industry Complex From Stalin to Kruschev. Macmillan, London – St. Martin's Press, New York, 2000. (Studies in Russian and East European history and society. Published in association with the Centre for Russian and East European Studies, University of Birmingham) 3–32. o.

Berend, 1988. — *Berend T. Iván:* A magyar gazdasági reform útja. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1988.

Csobay, 1988. — *Csobay József:* A magyar hadiipar virágzása, 1968–1988. *Haditechnika*, 1998. 2. sz. 76–82. o.

Davies, 2005. — *Davies, R. W.:* Preparations for Mobilisation of the Soviet Economy in the 1930s. University of Warwick Department of Economics, 2005. (PERSA Working Paper No. 38)

Dombrády, 2003. — *Dombrády Lóránd:* A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2003.

Germuska, 2003. — *Germuska Pál:* A magyar hadiipar a hatvanas évek elején. In: Múlt századi hétköznapok. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról. (Szerk. *Rainer M. János.*) 1956-os Intézet, Budapest, 2003. 90–128. o.

Germuska, 2004. — *Germuska Pál: A haditechnikai termelés és az új gazdasági mechanizmus.* In: „Hatvanas évek" Magyarországon. (Szerk. *Rainer M. János.*) 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 126–160. o.

Germuska, 2006. — *Germuska Pál:* Hadiipari együttműködés a KGST keretei között, 1956–1965. *Hadtörténeti Közlemények*, 2006.1. sz. 54–70. o.

Germuska, 2007. — *Germuska Pál:* Egy lépés előre, kettő hátra... In: *Szabó A. Ferenc* (szerk.): A magyar hadiipar 1956-ban. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2007.

Germuska – – Murányi, 2001. — Germuska Pál–Murányi Gábor: *Ásó, kapa, kisharang.* Polgárosodó hadiipar, 1953–1955. *HVG*, 2001. szeptember 15., 67–69. o.

Germuska – Nagy, 2004. — *Germuska Pál–Nagy Tamás:* Az MDP Államvédelmi Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága és a Honvédelmi Tanács. *Múltunk* 49 (2004). 1. sz. 180–210. o.

Izsák, 1998. — *Izsák Lajos* (főszerk.): A Magyar Dolgozók Pártja határozatai. 1948–1956. Napvilág, Budapest, 1998.

Izsák – Kun, 1979. — *Izsák Lajos–Kun Miklós* (szerk.): Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948. Századvég, Budapest, 1994.

Kornai, 1987. — *Kornai János:* A magyar reformfolyamat: víziók, remények és valóság. I–II. *Gazdaság*, 1987. 2. sz. 5–46. o., 3. sz. 5–40. o.

Lengyel, 1979. — *Lengyel György:* Az irányított gazdaság kialakulásának néhány tényezője Magyarországon. Különlenyomat a Budapest Főváros Levéltára Közleményei 1978. Budapest, 1979. 285–304. o.

Markevich, 2004. — *Markevich, Andrei:* Planning the Soviet Defense Industry: the Late 1920s and 1930s. University of Warwick Department of Economics, 2004. (PERSA Working Paper No. 37)

Okváth, 1998. — *Okváth Imre:* Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956. Aquila, Budapest, 1998.

Pető – Szakács, 1985. — *Pető Iván–Szakács Sándor:* A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Procacci, 1994. — *Procacci, Giuliano* (ed.): The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949. Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, Milano, 1994. Russian Centre of Conservation and Study of Records for Modern History.

Révész, 1990. — *Révész Gábor:* Perestroika in Eastern Europe: Hungary's Economic Transformation, 1945–1988. Westview Press, Boulder, Colo, 1990.

Samuelson, 2000. — *Samuelson, Lennart:* The Red Army and Economy Planning, 1925–40. In *Barber, John – Harrison, Mark* (eds.): The Soviet Defence-Industry Complex From Stalin to Kruschev. Macmillan, London – St. Martin's Press, New York. 2000. (Studies in Russian and East European history and society. Published in association with the Centre for Russian and East European Studies, University of Birmingham)

Szenesné, 1978. — *Szenes Imréné:* Az MNVK Anyagtervezési Csoportfőnökség története. Kézirat, 1978. HL MN Különgyűjtemény.

Thürmer, 1981. — *Thürmer Gyula:* A Magyar Néphadsereg Vezérkara Anyagtervezési és Közgazdasági Csoportfőnöksége története. Kézirat, 1981. HL MN Különgyűjtemény.

Vígvári, 1989. — *Vígvári András:* Az 1968-as mechanizmusreform előkészítésekor felmerült két koncepcióról. *Fordulat*, 5. sz. 1989. 1–26. o.

Pál Germuska

FROM TOTAL MOBILISATION TO STRATEGIC PLANNING

The History of the General Organisation Department of the Central Planning Board, 1948–1971

Summary

Strategic defence planning and the military department of the Central Planning Board, established in 1948, both went through several stages. The military department, similarly to other military sections set up – following a Soviet pattern – in various ministries, was indeed an undercover division of the army, with employees working in a dual subordination. The Planning Board was in charge of organising the militarization of the society and the economy, and it was responsible for exploring all resources to meet the claims of the People's Army, which was far bigger in size than what was authorized by the peace treaty. From 1949, an extreme version of totalitarian economy had to be introduced also in Hungary, according to which peacetime was merely considered as a period of preparation for an inevitable world war, and by the terms of which the activity of the war machine had to be planned in detail, even for states of emergency. That totalitarian model of planning, however, had clearly proved to be a failure by 1951–1952. The "new phase" policy of Prime Minister Imre Nagy and the temporary readjustment of the ordnance industry necessitated certain changes, and urged that the interests of the civilian population be taken into consideration to a greater extent. When the development of the army and the defence industry was given high priority again in 1958, the Central Planning Board and its General Organisation Department were the instruments of coordinating the needs of national defence and the possibilities of national economy. By the mid-1960s, it had become clear for both economists and the civilian and military experts of the Planning Board that the system had developed into being an obstacle to growth. In 1967–1968, the influence of the military was only enough to maintain the key elements of the system as far as the supplying of the armed forces was concerned. By the early 1970s, the General Organisation Department of the Central Planning Board had become a brain trust, looking for opportunities of cooperation in both the East and the West; balancing between the needs of the army, the expansion hopes of the industry and the financial position of the country; mobilising and reserving; analysing risks and creating strategic concepts.

Pál Germuska

DE LA MOBILISATION TOTALE À LA PLANIFICATION STRATÉGIQUE

L'histoire du Département de l'Organisation générale de l'Administration nationale du Plan, 1948–1971

Résumé

La planification à des fins de défense et la section militaire créée en 1948 au sein de l'Administration nationale du Plan ont fait un chemin énorme. Le département, puis la direction générale militaire – comme les autres sections militaires créées dans des ministères suivant le modèle soviétique – étaient le bras prolongé de l'armée et leurs fonctionnaires travaillaient en double subordination. L'administration du plan avait pour mission d'organiser la militarisation de la société et de l'économie, ainsi que d'explorer toutes les ressources pour satisfaire les besoins de l'armée populaire aux effectifs largement supérieurs à ceux autorisés par le traité de paix. A partir de 1949, la

Hongrie était également obligée de mettre en place un système économique excessivement totalitaire qui considérait la période de paix comme un temps de préparation à la prochaine guerre mondiale inéluctable. Dans ce système, on cherchait à planifier le mécanisme de guerre jusqu'à la dernière vis et ce, même pour les situations extraordinaires. Mais ce modèle total de la planification a complètement échoué pour 1951–52. La politique de la »nouvelle étape« d'Imre Nagy et la reconversion temporaire de l'industrie militaire traduisaient une certaine contrainte d'adaptation et incitaient à prendre en considération davantage les intérêts de la population civile. En 1958, lorsque le développement prioritaire de l'armée et de l'industrie militaire s'est retrouvé de nouveau à l'ordre du jour, l'Administration nationale du Plan et son Département de l'Organisation générale ont essayé, en tant qu'organisme intermédiaire, d'harmoniser les besoins de l'armée et les possibilités de l'économie nationale. Pour le milieu des années 1960, les dirigeants de l'économie et les experts civils et militaires de l'administration du plan se sont rendu compte que l'économie planifiée était désormais un obstacle à la croissance. En 1967–68, le pouvoir de l'armée n'était suffisant que pour conserver les éléments principaux de l'économie planifiée pour l'approvisionnement des corps armés. Pour le début des années 1970, le Département de l'Organisation générale de l'Administration du plan est devenu un brain-trust qui en cherchant des possibilités de coopération faisait attention en même temps à l'Est et à l'Ouest; essayait de trouver l'équilibre entre les besoins de l'armée, les attentes de l'industrie en terme d'expansion et les possibilités financières du pays; mobilisait et constituait des réserves; analysait les risques et élaborait des conceptions stratégiques.

Pál Germuska

VON DER TOTALEN MOBILISIERUNG BIS ZUR STRATEGISCHEN PLANUNG

Die Geschichte der Hauptabteilung für Allgemeine Planung des Nationalen Planungsamtes, 1948–1971

Resümee

Die auf die Verteidigung ausgerichtete Planung und die 1948 aufgestellte Militärische Abteilung des Nationalen Planungsamtes haben einen sehr langen Weg hinter sich gebracht. Die Militärische Abteilung, später die Militärische Hauptabteilung war – ähnlich wie die in den verschiedenen Ministerien aufgestellten Militärabteilungen mit der Nachahmung des Beispiels der Sowjetunion – der verlängerte Arm der Armee; die Beamten arbeiteten im Grunde unter einer doppelten Unterordnung. Das Planungsamt musste die Militarisierung der Gesellschaft und der Wirtschaft organisieren und sämtliche Ressourcen aufstöbern, um die Bedürfnisse der Volksarmee zu befriedigen, deren Stärke das Mehrfache der im Friedensvertrag Genehmigten war. Ab 1949 musste auch in Ungarn eine extreme Variante der diktatorischen Wirtschaft realisiert werden, die die Friedenszeit nur als eine Vorbereitungszeit auf den unvermeidbaren Weltkrieg ansah, und die Tätigkeit der Kriegsmaschinerie auch für Extremsituationen bis zur letzten Schraube planen wollte. Dieses totale Modell der Planung versagte jedoch bis 1951–52 eindeutig und vollständig. Die Politik des „neuen Abschnittes" von Imre Nagy und die zeitweilige Umstellung der Kriegsindustrie bedeuteten eine Art Adaptierungszwang und spornten zur verstärkten Beachtung der Interessen der Zivilbevölkerung an. Als die stärkere Förderung der Armee und der Kriegsindustrie im Jahre 1958 erneut an die Tagesordnung gesetzt wurde, waren das Nationale Planungsamt und dessen Hauptabteilung für Allgemeine Planung die Zwischenorganisation, die versuchten, die Bedürfnisse der Landesverteidigung und die Möglichkeiten der Volkswirtschaft in Einklang zu bringen. Bis zur Mitte der 1960er Jahre wurde es auch den Leitern der Wirtschaft und den – Zivil- und Militär- – Fachleuten des Planungsamtes eindeutig, dass das Plananweisungssystem nunmehr das Wachstum

hemmt. Die Macht der Armee genügte im Jahre 1967–68 nur mehr dazu, die Hauptelemente des Plananweisungssystems in der Versorgung der bewaffneten Körperschaften aufrecht zu erhalten. Bis zum Beginn der 1970er Jahre wurde die Hauptabteilung für Allgemeine Planung des Nationalen Planungsamtes zu einem Brain-Trust, der – die Möglichkeiten der Kooperation suchend – gleichzeitig auf den Osten und den Westen achtete; er versuchte das Gleichgewicht zu finden zwischen den Bedürfnissen der Armee, den Expansionserwartungen der Industrie und den finanziellen Möglichkeiten des Landes; er mobilisierte und hielt in Reserve; er analysierte die Risiken und erstellte strategische Konzepte.

Пал Гермушка

ОТ ВСЕОБЩЕЙ МОБИЛИЗАЦИИ ДО СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ

История Общего Организационного Отдела Венгерского Госплана, 1948–1971

Резюме

Планирование, проводившееся в оборонных целях, и военный отдел Венгерского Госплана, основанного в 1948 году, прошли гигантский путь развития. Военный отдел, впоследствии главный отдел – аналогично военным отделам, созданным в различных министерствах по советскому образцу, – был удлиненной рукой армии, подведомственные ему органы и работники практически работали в двойном подчинении. Госплан призван был организовать милитаризацию общества и народного хозяйства и изыскать все материальные источники для удовлетворения потребностей народной армии, многократно превышающие размеры, разрешенные в мирном договоре. С 1949 года в Венгрии также нужно было внедрить такой окончательный вариант диктаторской экономики, который рассматривал мирный период как время подготовки к неизбежной мировой войне, и намеревался спланировать до последнего винтика действие военной машины в чрезвычайный период Однако эта тотальная модель планирования к 1951–1952 годам единозначно обанкротилась. Политика „нового этапа", проводившаяся Имре Надь, и временный перевод на новые рельсы военной промышленности означали своего рода адаптационное принуждение и побуждали к более повышенному принятию во внимание интересов гражданского населения. Когда в 1958 году на повестку дня было вновь поставлено развитие армии и военной промышленности, именно Госплан Венгрии и его Главный Общий Организационный отдел были той промежуточной организацией, которая попыталась согласовать запросы обороны страны и возможности национальной экономики. В середине 1960 годов для руководителей народного хозяйства и специалистов Госплана – гражданских и военных – стало единозначно ясно, что диктаторская плановая система стала уже препятствием роста экономики. Могущество армии в 1967-1968 годах было достаточно уже только для того, чтобы поддерживать основные элементы плановой командной системы в снабжении вооруженных органов страны. К началу 1970 годов Общий Организационный Главный отдел Госплана превратился уже в такой мозговой трест, который в поисках возможностей сотрудничества одновременно следил уже за востоком и западом. Он балансировал запросы армии и экспансионные ожидания промышленности с финансовыми возможностями страны, мобилизовал и создавал резервы, анализировал риски и разрабатывал стратегические концепции.

MŰHELY

OLÁH GERGELY

ÉSZREVÉTELEK DOMBRÁDY LÓRÁND: SZOMBATHELYI FERENC A NÉPBÍRÓSÁG ELŐTT CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

Dombrády Lóránd hiánypótló munkája Szombathelyi Ferenc eddig kiadatlan, a Budapesti Népbíróság, illetve a Népbíróságok Országos Tanácsa előtt tárgyalt perének az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött iratait dolgozza fel.

A könyv hiánypótló, mivel eddig nyomtatásban csupán Szombathelyi Trifternben, Bajorországban, 1945 júniusában írt védőiratát,[1] illetve a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság előtt 1946. október 22–30. között tárgyalt perének irataít[2] olvashattuk. A kettő közti űrt tölti ki, az 1946 tavaszán Szombathelyi ellen folytatott magyarországi népbírósági perek[3] feldolgozásával, Dombrády Lóránd magyarázatokkal és értelmezésekkel ellátott forráspublikációja.[4]

Így közlésre kerülnek az 1945 októberének első napjaiban hazaszállított Szombathelyi Ferenc

– 1945. október 23. és 28–29-i kihallgatásának jegyzőkönyvei,
– az 1946. február 12-én ellene benyújtott vádirat,
– Szombathelyi erre reagáló „Észrevételei" (1946. március 3.),
– az 1946. március 27–30. között lezajlott elsőfokú tárgyalás tanúvallomásai,
– az 1946. március 30-án kihirdetett elsőfokú ítélet, végül
– az 1946. május 21–22. között lezajlott másodfokú tárgyalás ítélete.

A kihallgatási jegyzőkönyveket a szerző összefoglalásában olvashatjuk. A vádiratot és a vádlott reflexióit egymás mellé állítva közli a könyv. Ez a megoldás kitűnően segíti a kettő összevetését. A tárgyalásból főként a tanúk vallomástételeit ismerhetjük meg, szintén a szerző összefoglalásában. Ezt követi az első és másodfokú ítélet ismertetése. A szerző, a források közlését minden jelentős gondolati egységnél megszakítva, értelmezését, összefoglalását adja az adott szakasznak.

A forráspublikáció elvitathatatlan értéke, hogy a korszak hadtörténeti vonatkozásait legjobban ismerő, a korabeli magyar honvédségről több könyvet és publikációt jegyző szerző tollából született. Dombrády Lóránd értelmezései, lábjegyzetei tömören és lényegre törően, ugyanakkor kimerítően világítják meg a forrásban evidenciaként szereplő eseményeket és személyeket, nemegyszer azok mozgatórugóit is az olvasó elé tárva. Mindazonáltal, a szerző iránti tisztelet hangján is, szóvá kell tennem a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött dr. Kardos János-hagyaték[5] feldolgozásának hiá-

---

[1] Eddig háromszor jelent meg nyomtatásban: 1.) *Szombathelyi Ferenc:* Szombathelyi Ferenc visszaemlékezései. (Bev. *Gosztonyi Péter.*) Occidental, Washington D. C. 1980. 2.) *Gosztonyi Péter* (s. a. r., bev. és jegyz.): Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése: 1945. Sisak és cilinder. Budapest, 1990. 3.) *Csicsery-Rónay István* (szerk.): Szombathelyi Ferenc. Csillagos órák, sorsfordító magyarok IX–X. Budapest, 2002.

[2] *Györkei Jenő:* Idegen bírák előtt – Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése. Budapest, 2002. Itt olvasható a Legfelsőbb Bíróság 1994. március 16-i ítélete, mely a Budapesti Népbíróság, illetve a Népbíróságok Országos Tanácsának Szombathelyi Ferenc ellen hozott ítéleteit hatályon kívül helyezi.

[3] A Budapesti Népbíróság tárgyalása, 1946. március 27–30. és a Népbíróságok Országos Tanácsa tárgyalása, 1946. május 21–22.

[4] A témával korábban foglalkozik Kaló József is. *Kaló József:* Népbírósági per egy II. világháborús magyar vezérkari főnök ellen. Diplomamunka. Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, 2004.; *Uő.:* A Szombathelyi Ferenc ellen 1946-ban lefolytatott magyarországi perek vázlata. (A XVI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia 8. Hadtudományi Szekcióján Első helyezést elért pályamunkák. [Budapest,] Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem) 2004.; *Uő.:* Szombathelyi Ferenc a magyar népbíróság előtt. In: Doktoranduszok Országos Szövetsége Tavaszi Szél konferencia-kiadványa, 2007.

[5] HL Personalia VII/251., dr. Kardos János hagyatéka.

nyát a könyvben. Ez nem csak a periratokat tartalmazza, hanem Szombathelyi védőügyvédjének személyes feljegyzéseit, Szombathelyi személyes feljegyzéseit, valamint egyéb, a peranyaghoz csatolt dokumentumokat is. Ezek az iratok tehát, ellentétben a 149. lábjegyzetben foglaltakkal, nem tűntek el, egy részük legalábbis fennmaradt.

E dokumentumok részletes ismertetése és értelmezése természetesen nem lehet egy recenzió tárgya. Mégis ide kívánkoznak azonban Szombathelyi „Észrevételeinek" lapszéli jegyzetei, melyek, úgy látszik csak a peranyag Hadtörténeti Levéltárban őrzött változatában találhatók meg. Ennek lehetséges magyarázata, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában a bíróságnak benyújtott, míg a Hadtörténelmi Levéltárban a védőügyvéd kezében maradt példányok őrződtek meg.

A lapszéli jegyzetek részben tollal, részben ceruzával íródtak. A ceruzás bejegyzések minden bizonnyal a bíróságnak benyújtott másolat elkészülte előtt kerültek a papírra, mert az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött példányban mindenhol a már javított változat szerepel. Ez alól csak Szücs Sándor ezredesnek, a VKF különbírósága ügyészének neve a kivétel, azt minden alkalommal ceruzával írták be dr. Babos József hadbíró neve elé/mellé az „Általános rész – A vkf. különbírósága", valamint az „I/3. és a III/3. vádpontokhoz" szakaszban. Szücs neve mégsem szerepel a könyvben idézett iratanyagban.

Hasonlóan ehhez, kimaradtak a könyvből a tollal írt lapszéli jegyzetek is, melyek ezek szerint már a bíróságnak benyújtott változat után készültek. Jelentőségük abban rejlik, hogy ha már lejegyzésre kerültek, a tárgyaláson valószínűleg el is hangzottak. Azért is érdemes odafigyelnünk rájuk, mert nem ismerjük Szombathelyi utolsó szó jogán elmondott beszédét,[6] melynek alapja minden bizonnyal ez, az „Észrevételeim" címmel a bírósághoz benyújtott írás lehetett. A dr. Kardos János védőügyvéd hagyatékában fennmaradt peranyag vonatkozó részének lapszéli kiegészítései tehát a következők.[7]

A „Külön s rész I./4. vádponthoz" részben: *„A »Gau Ungarn« senkinek sem volt érdeke, – kivéve persze a németeket – de legkevésbé a zsidóságé. Így mindenkor amidőn egy lehetőségét annak, hogy a németek a »Gau Ungarn«-t megvalósítsák, kivédtük, elsősorban zsidó érdekeket szolgáltunk."*[8]

A „II/2. vádponthoz" részben: *„Csatay miniszter teljesen ellene volt a per felvételének."*[9]

Az „Általános rész" „A vkf. különbírósága" szakaszban: *„A németek egy Gestapó félét akartak itt nálunk is és a »Defenzív« szolgálatot is át akarták venni. Mi lett volna, ha ez sikerült volna nekik. Különösen a zsidók keserülték volna ezt meg. Ezt kellett hatályos intézkedésekkel elvégezni. Ezért is kellett ez a Vkf. bíróság is. Különben egy német tiszt ült a mi »Def.« osztályunkon. Ezt még elődömtől vettem át."*[10]

Az „Általános rész" „Politikailag teljesen elfogulatlan voltam." szakaszban nem kiegészítést, hanem egy kihúzott szövegrészt kell megemlítenünk: *„Bár a kommunizmusról az volt a véleményem, hogy nemzeti szerencsétlenség volt, de ezt nem a károk miatt gondoltam, melyeket okozott, hanem azért, mert egy jelszót dobott a közéletbe. Minden haladó mozgalom mögött ott settenkedett az a gyanúsítás vagy a megbélyegzés lehetősége, hogy kommunista."*[11] Ugyanezen részben, később ismét egy tollal írt kiegészítést találunk: *„Amikor a fronton jártam, még magam is nyomoztam zsidóügyben. Lieszkovszky alezredes vette fel a jegyzőkönyveket az Ascher zsidók eltűnésével kapcsolatban."*[12] Még mindig ebben a szakaszban kell felhívnunk a figyelmet arra, hogy ugyan a Kolo-

---

[6] Kardos István visszaemlékezéseiben olvashatunk erről. Közli *Csicsery-Rónay István* (szerk.): Szombathelyi Ferenc. Csillagos órák, sorsfordító magyarok IX–X. Budapest, 2002. 67–68. o.

[7] Szombathelyi „Észrevételei," utólagos, lapszéli jegyzetei tollal íródtak. Ahol mégis találtam olyan ceruzás bejegyzést, ami nem került be a bíróságnak benyújtott iratba, azt külön jelöltem. Idézek továbbá egy kihúzott, de érdeklődésre számot tartható, részt is.

[8] HL Personalia VII/251., dr. Kardos János hagyatéka.

9 Uo. Az újvidéki események felelőseinek bíróság elé állításáról van szó.

[10] HL Personalia VII/251., dr. Kardos János hagyatéka.

[11] Uo.

[12] Uo.

meában, a Gestapo kezéből kivett zsidók száma (250) nincs áthúzva, de ceruzával oda van írva az is: *„400".*[13] Ez azért is érdekes, mert a tárgyalt könyv is hozza dr. Babos József ezredes vallomását,[14] amely ugyancsak 400 főről számol be. A Budapesti Népbíróság ítélete Szombathelyi eredetileg írt, 250 főről beszámoló adatát ismétli.[15] Itt kell megjegyeznünk, a könyvben kitűnően látszik, és könnyen nyomon követhető, hogy Szombathelyi „Észrevételeit" egyes szám első személyből egyes szám harmadik személybe átírva, de tulajdonképpen szó szerint idézi a Budapesti Népbíróság ítélete!

A „Végszó"-ban: *„Nemcsak a magyarság millióit, hanem elsősorban a zsidóságot kellett volna a németeknek odadobni az esetben, ha Ribbentrop ajánlatát elfogadom."*[16] Végül, az utolsó kiegészítés ismét ceruzával íródott, mégsem lett átvezetve a bíróságnak benyújtott iratba. Szombathelyi, még e nehéz helyzetében sem csak magára gondolt, az ország sorsát is szem előtt tartotta. A következő mondat az után van beszúrva a szövegbe, hogy saját működését bizonyságként állítaná a háborúból való kilépésünk és az átállásunk szándékának alátámasztására. *„Ezt ki lehetne használni igazolásunkra."*[17] – írta. Igazolásra azonban legfeljebb a Horthy-rendszernek lett volna szüksége. Az új hatalomgyakorlóknak ez nem állt érdekükben. Ők éppen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy „bűnbánatot" kell, gyakorolnunk. Ezt pedig éppen a Horthy-korszak vezető rétegének felelősségre vonásával kívánták teljesíteni.

A tollal írt lapszéli jegyzetekről összefoglalásként megállapítható, hogy szinte mind (az ötből a négy terjedelmesebb) Szombathelyi tetteinek a zsidóság sorsára gyakorolt hatásait emeli ki. Bizonyára ez volt az oka annak, hogy az 1946. március 3-án írt, illetve a népbíróságnak akkor beadott „Észrevételeket" a zsidóság mentését, pártolását igazoló mondatokkal egészítette ki a vezérezredes, még a tárgyalás előtt.

További eltérés mutatkozik a két levéltár által őrzött iratok között a Szombathelyi, még inkább pedig a vád tanúinak felsorolásánál. A védelem kérésére beidézendők között, a Hadtörténelmi Levéltár iratai szerint, szerepel Bakay Szilárd altábornagy is. A vád tanúi tekintetében nagyobb az eltérés: a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött vádirat még nem említi Illyés Gyulát, Suhay Imre altábornagyot, Boross Elemért, Máté Györgyöt, Hoffman Margitot, Nagy Lászlót, Bárdossy Lászlót és Grassy József altábornagyot, ellenben a megidézendők között szerepelteti Vörös Jánost, Gyöngyössi Nándort, Cseh Jenőt, Kállay Gyulát, Nagy Vilmost, illetve Varró Lászlót.

A tárgyalásra vonatkozóan dr. Kardos János röviden összefoglalta benyomásait, melyből csak egy érdekességet emelnék itt ki: *„Az ügyben Kádár Jánosnak kellett volna politikai ügyésznek lennie, de valami előttem ma sem ismert okból elmaradt a tárgyalásról."*[18]

Mindent összevetve azonban Dombrády Lóránd könyve nagyban hozzájárul Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök jobb megismeréséhez. Ebben főként a vádirat megismerése után a vádlott által összeállított „Észrevételek" segítenek minket. Ennek „Általános részében" Szombathelyi nagyon hasonló tematikát alkalmaz, mint a Trifternben 1945 júniusában, illetve a már Magyarországon, 1946. január 7-én ceruzával papírra vetett írásában.[19]

A Budapesti Népbíróságra valamelyik tanú igen nagy hatással lehetett, mert ítéletében csupán egy helyen egészítette ki Szombathelyi „Észrevételeinek" átiratát, amikor is arról esik szó, hogy a frontról hazarendelt zsidó munkaszolgálatost a századparancsnok agyonlövette, illetve amikor megbilincselve kellett egy másik zsidó munkaszolgálatost magához rendelnie a vezérkari főnöknek, hogy szabadon bocsáthassa.[20]

---

[13] HL Personalia VII/251., dr. Kardos János hagyatéka.

[14] *Dombrády Lóránd:* Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt. (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) Budapest, 2007. 83. o.

[15] Uo. 118.

[16] HL Personalia VII/251., dr. Kardos János hagyatéka.

[17] Uo.

[18] Uo.

[19] Előbbire lásd az 1. lábjegyzetet, utóbbi lelőhelye: HL Personalia VII/251., dr. Kardos János hagyatéka. Esetleges kiadásának előkészítésén dolgozom – O. G.

[20] *Dombrády Lóránd:* Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt. (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) Budapest, 2007. Az ítélet vonatkozó része a 117., Szombathelyi „Észrevételeinek" vonatkozó része a 75. oldalon.

A könyv alapvetően az értő, szakmai olvasóközönség érdeklődésére tarthat számot, mivel a forrásokat szinte teljes terjedelmükben közli. A szerző nem törekedett arra, hogy átfogó képet nyújtson Szombathelyi Ferencről, ahogy azt Werth Henrikről írt monográfiájában tette. Itt valóban csak a népbírósági perek bemutatására szorítkozik, de ezt ígéri a cím is. Így azt kapjuk a könyvtől, amit várunk.

A könyv legizgalmasabb része az, ahol a szerző párhuzamosan közli a népügyész vádiratát és Szombathelyi reflexióit az egyes vádpontokhoz. Hasonlóan érdekes eredményre vezethet a további feldolgozások során, ha a Budapesti Népbíróság ítéletét összevetjük Szombathelyi írásával. Ahogy arra fentebb már utaltam, a kettő sok helyen szó szerinti egyezést mutat, csupán átfogalmazták a vádlott írását egyes szám első személyből egyes szám harmadik személyűvé. Így az ítélet IV. része szinte teljes terjedelmében megegyezik Szombathelyi „Észrevételeinek" „Általános részével". „Én a háborúval szemben nem voltam vaskalapos katona, hanem teljesen elfogulatlanul néztem azt. A háborút a nemzetközi érintkezés egyik formájának tartottam, amelyben szimpátia nem játszott szerepet, hanem tisztán az érdekek a döntők."[21] Az átiratban: „Vádlott mentalitására vonatkozóan általánosságban, tényként állapíthatók meg a következők: A háborúval szemben nem volt vaskalapos katona, hanem teljesen elfogulatlanul nézte azt. A háborút a nemzetközi érintkezés egyik formájának tartotta, amelyben sem szimpátia, sem antipátia nem játszik szerepet, hanem tisztán az érdekek a döntők."[22]

Az ítéletnek ezt a részét olvasva az a benyomásunk támad, hogy a Budapesti Népbíróság tagjai Szombathelyi személyiségének hatása alá kerültek. Ez, pontosabban az ezt tápláló életpálya megismerése lehet a magyarázata a korban valóban kirívóan enyhe ítéletnek. Hozzájuk hasonlóan, lassan mi is a volt vezérkari főnök személyiségének hatása alá kerülhetünk, ahogy egyre több ismeret lát napvilágot Szombathelyi Ferenccel kapcsolatban. Ennek legújabb állomása Dombrády Lóránd „Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt" című kötete.

[21] *Dombrády Lóránd:* Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt. (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) Budapest, 2007. 66. o.

[22] Uo. 114–115. o.

SÁRKÖZY PÉTER

AZ ÚJ OLASZ TÖRTÉNÉSZ GENERÁCIÓ MUNKÁI A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATTI MAGYAR TERÜLETI REVÍZIÓKRÓL ÉS A HÁBORÚ UTÁNI „VÖRÖS ERDÉLYRŐL"

Az olaszországi Kelet-Európa kutatások egyik sajátossága sokáig a „román irányultság" volt, mely sajátos módon annak ellenére alakult ki, hogy az első világháború után Olaszország nem volt „hivatalosan" románpárti Magyarország ellenében. Ennek az olasz történészekre általában jellemző „román irányultságnak" több magyarázata is van. Az egyik a román kulturális külpolitika tudatos és immár majd egy évszázada folytatott „fellazító" tevékenysége (melyben nemegyszer az egymást politikai ellenfélnek tekintő román politikai erők képviselői is együttesen léptek és lépnek fel a legkülönbözőbb fórumokon, konferenciákon a „magyar nacionalizmussal" szemben), de még inkább az, hogy az olasz történészek könnyebben hozzáfértek a román történelmi munkákhoz, mint a magyar történészek magyarul, illetve német és angol nyelven kiadott műveihez, hiszen a románul olvasható tanulmányok, könyvek már kevés tanulással is olvashatók számukra. Így nem csoda, hogy már a két háború közti időszakban is határozott „román" vonal alakult ki a Kelet-Európai Intézetben (*Storia per l'Europa Orientale*), igaz, akkor azt még ellensúlyozni tudta a Magyarországon egyetemi tanárként tanító olasz professzorok, mindenek előtt a történész Rodolfo Mosca tekintélye és tudományos munkássága. (Neki köszönhető a Magyar Történelmi Társulat nagy formátumú *Erdély* kötetének 1940. évi olasz kiadása.)

A második világháború után, főleg a hatvanas évektől kezdődően, egyre erősebb lett Itáliában is a román kommunista (főleg a Ceausescu-) rendszer nacionalista propagandája, melyet, sajátos módon, még a rendszerrel szemben álló, ultrajobboldali Dragan alapítvány is terjesztett. Erre mindenekelőtt a dáko-román eredetelmélet népszerűsítése és Erdély történetének az egységes román történelem részeként való beállítása volt jellemző. Hasonlóképp fontos eleme volt ennek a propagandakampánynak a románul értő olasz történészek „bevonása" a XX. századi „román történelem" kutatásába, különböző ösztöndíjak, publikációs lehetőségek stb. biztosítása révén. E román nacionalista történelmi propaganda-hadjáratnak egyik jellemző példája volt, amikor 1987-ben Olaszországban megjelentették Dumitru Mărtinaş moldvai csángókról két évvel korábban Bukarestben kiadott könyvének (*Originea ceangălor din Moldavia*) Ceausescu- és pápa-képekkel illusztrált olasz fordítását, melyhez a római egyetem Kelet Európa történeti tanszékének fiatal tanársegédje írt előszót, a szerzővel együtt azt állítva, hogy a csángók tulajdonképpen XVIII. század második felében Erdélyből „elcsángált" románok, akiket korábban elmagyarosítottak, s a magyarok még ma is rájuk akarják erőltetni a számukra idegen magyar nyelv használatát (L'origine dei cattolici di Moldavia. Szerk. *Ion Coja és V. M. Ungureanu*, az előszót írta és a fordítást ellenőrizte *F. Guida,* Padova, Prov. Pad. F. M. C. Editrice, 1987., 269 o.). Mivel Mărtinaş könyvének és az előszóíró által képviselt álláspontnak a tarthatatlansága az olasz történész szakma előtt is nyilvánvaló volt, a római egyetem magyar tanszékének határozott fellépésére sikerült elérni, hogy a *Rivista di Storica Italiana* 1989. évfolyama V–VI. számában leközöljék a Benda Kálmán és Tóth István György által szerkesztett kétkötetes *Csángó oklevéltár* olaszra fordított előszavát, melyben Benda Kálmán a kötetben közzétett XV–XVI. századi latin, magyar és olasz dokumentumokra alapozott történeti elemzéssel cáfolja meg (szedi ízekre) a csángókkal kapcsolatos román legendákat, melyeket, Mărtinaş könyve révén, Olaszországban és a Vatikánban is el szerettek volna fogadtatni. (Ezért is változtatták meg a könyv eredeti „a moldvai csángók eredete" címét az olasz változatban a „moldvai katolikusok eredete" címre, mert így a mintegy nyolcvanezer lélekre tehető csángó-magyar részét képezhette a kb. 150 ezres lélekszámú moldvai katolikusságnak, és ezen az alapon tartotta a bevezető tanulmány olasz szerzője a csángókat „keverék" népességnek.)

A nyolcvanas évek végére – az újjáalakult olaszországi magyar és Kelet Európa történeti tanszékek egyre intenzívebb tudományos tevékenységének is köszönhetően – kialakult egy új olasz kutató generáció, melynek tagjai már nem csak románul, hanem magyarul is jól tudnak, ráadásul nem egy közülük magyar szakon végzett, és jól ismeri a Kárpát-medence magyar kultúrájának történetét.

Így jelentek meg először a római egyetem magyar tanszékén végzett, Magyarországon PhD címet szerzett (románul, szlovákul és törökül egyaránt olvasó) Armando Nuzzo XVI. századi erdélyi kultúráról írt tanulmányai és Balassi-versfordításai, illetve a szintén Rómában, magyar szakon végzett, majd Magyarországon kandidátusi címet szerzett és Kolozsvárt lektorként tanító Cinzia Franchi (jelenleg a római magyar tanszék szerződéses tanára) XVIII. századi erdélyi iskoladrámákról (*Az erdélyi neoromán iskoladráma kezdetei és forrásai,* Csíkszereda, 1997) és a XX. századi többnyelvű erdélyi kulturális életről írt munkái, valamint Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* általa készített olasz (kritikai) kiadása (*Lettere dalla Turchia,* Roma, 2006).[1]

Az irodalmárok mellé hamar felsorakoztak a különböző olasz egyetemek Kelet Európa történeti tanszékein végzett új történész-generáció képviselői, akik fokozott érdeklődést mutattak a közép–kelet-európai térség nemzetiségi problémái, illetve az egyik legnagyobb közép-európai kisebbségi csoportot alkotó erdélyi magyarság XX. századi története iránt. Ezek a doktori (PhD) fokozatot szerzett, ma harmincas éveikben járó „fiatal" történészek, a rájuk általánosan jellemző angol (és francia) nyelvtudás (és sokszor angliai, amerikai egyetemeken folytatott stúdiumok) mellett tudatában vannak annak, hogy a közép–kelet-európai térség nemzetiségi problémáit nem lehet csak az egyik fél álláspontja felől megközelíteni, ezért tudatosan törekszenek a délszláv, illetve magyar és román (és nem egyszer a német) nyelv és kultúra alapos elsajátítására, hogy a romániai és magyarországi levéltárakban található dokumentumok és a magyar, román és nemzetközi történelmi szakirodalom párhuzamos elemzése alapján tudják kialakítani saját álláspontjukat. Tudományos kutatásaik egyik alapelve, hogy ne csak az „egyik fél" álláspontját képviseljék, hanem autonóm saját véleményt formáljanak a XX. századi európai történelem egyik fő problémájáról, a nemzetiségi ellentétek, illetve a nemzetállam és a kisebbségek együttélésének kérdéséről. Álláspontjukat immár nem a politikai publicisztika „aktuális" kérdései, hanem egy, örvendetesen, újból felfedezettnek látszó történészi szakmaiság tudományos igényei szerint formálják.

Az új történész generáció képviselői között kell megemlítenünk Andrea Farát, aki a pisai egyetem történeti doktori iskoláján, illetve a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetemen készítette el disszertációját az Erdélyi szászok XII–XVI. századi történetéről, gazdasági életéről, és a középkori Európa határvidékén kialakult sajátos, a német kisebbség érdekeit védő politikai intézményrendszerről (I Sassoni di Transilvania dal XII al XVI secolo. Istituzioni politiche e vita economica su una frontiera dell'Europa medievale). A disszertáció egyik fejezete az erdélyi német jelenlét középkori forrásairól (Transilvania medievale e le sue fonti storiche) a római hungarológiai folyóirat XXI. évfolyamában (2007/6.) került közlésre.

Fel kell hívnunk még a figyelmet a római La Sapienza Tudományegyetem magyar-történelem szakán végzett Simona Nicolosira is, aki immár egy évtizede folytat kutatásokat a két világháború közötti magyar-olasz diplomáciai kapcsolatokról, az első világháború utáni, Magyarországra irányuló olasz fegyverszállításokról és a második világháború alatti magyarországi olasz, és a világháború utáni olaszországi magyar emigráció érdekes alakjairól. Több tanulmánya szakfolyóiratokban (*Rivista di Studi Ungheresi* 13., 16., 20., 22. sz.) és konferenciakötetekben való közlése után most fejezi be ebből az utóbbi témakörből írt doktori (PhD) disszertációját, mely szintén értékes új anyagokat fog feltárni a második világháború utáni évek olaszországi magyar emigrációjának politikai tevékenysége iránt érdeklődő kutatók számára.

2007 szeptemberében Olaszországban három újabb magyar történelmi vonatkozású könyv jelent meg, mind a három kötet szerzője modern történelmi doktori iskolát végzett, egyiküknek jelenleg a bolognai, a két másik szerző a római La Sapienza Tudományegyetem Kelet-Európa történeti tanszékén szerződéses tanárként oktat. E három munkára szeretném a következőkben felhívni a magyar történész szakma, illetve az erdélyi magyarság XX. századi története iránt érdeklődő magyar közvélemény figyelmét.

[1] 2000-ben a Rubbettino kiadó Roberto Ruspanti udinei professzor kezdeményezésére és szerkesztésében Cinzia Franchi, Egyed Péter és Ordasi Zsuzsa kíséró tanulmányaival megjelentette Kós Károly Erdély-kötetét: La Transilvania. Storia e cultura dei popoli della Transilvania. Soveria Mannelli, 2000. Kár, hogy a kötetnek nem volt különösebb szakmai, illetve sajtóvisszhangja Olaszországban.

Alessandro Vagnini

L'UNGHERIA NELLA GUERRA DELL'ASSE, 1939–1943

(Periferia, Roma, 2007. 300 o.)

Alessandro Vagnini a római egyetemen szerzett történész diplomája után a XX. századi magyar és román történelem kutatására szakosodott, ezen belül is a két világháború közötti olasz–magyar és olasz–román katonadiplomáciai kapcsolatok kutatására. Kutatói ösztöndíjakkal Kolozsvárott, Bukarestben és Budapesten (az ELTE-n és a HM Hadtörténeti Intézet Levéltárában) folytatott kutatásokat, illetve közben folytatta magyar és román nyelvi tanulmányait. A Magyarországban és Erdélyben gyűjtött anyagot rendszeresen összevetette az olasz Külügyminisztérium és az Olasz Vezérkar Hadtörténeti Levéltárban őrzött diplomáciai iratokkal. Kutatásai eredményeként védte meg doktori disszertációját a római La Sapienza Tudományegyetemen, melyet a történeti doktori iskola vezetője, Antonello Biagini professzor jelentett meg a római Periferia kiadó általa szerkesztett sorozatában 2007 szeptemberében Magyarország részvétele a tengelyhatalmak háborújában címmel.

A könyv a második világháború kezdetétől 1943 őszéig, Olaszország fegyverletételéig kíséri végig a magyar kormány Olaszország irányában folytatott diplomáciai és katonadiplomáciai törekvéseit, melyeknek célja az volt, hogy úgy érjék el a területi revíziókat, hogy közben az ország megőrizze relatív semlegességét, és ne váljék teljesen kiszolgáltatottá a német birodalmi és katonapolitikai érdekek körében. Ezt a célt a magyar kormányok – a revíziók és a német befolyás korlátozásában a korábbi Bethlen-féle politika folytatásaként – az olasz-kapcsolatok erősítésével próbálták érvényesíteni. Ez azonban nem sikerült, mert nem sikerülhetett, így a Felvidék, a Kárpátalja, Észak-Erdély és a Vajdaság visszacsatolását követően Magyarország 1941 júniusában belesodródott Németország Szovjetunió és nyugati szövetségesek ellen folytatott háborújába, egészen a végső vereségig. Vagnini könyvében ezt a folyamatot kíséri végig a magyar és olasz katonai levéltárak anyaga, és az Észak Erdéllyel kapcsolatos román–olasz diplomáciai iratok átvizsgálása és a korábban e kérdéssel foglalkozó nemzetközi szakirodalom alapján egész az Olasz Királyság tengelyhatalmi szerződésből való kiválásáig. Vagnini kimutatja, hogy Olaszország a világháború első két évében még tudott bizonyos ellensúlyt képviselni Magyarország érdekében az erőszakosabb német törekvésekkel szemben, ám az olasz közvetítő szerep egyre gyengébb lett, majd a doni katasztrófát követően teljesen megszűnt. Külön figyelmet szentel könyvében a háború alatti magyar–olasz katonai, illetve hadigazdasági kapcsolatoknak és az azokra vonatkozó diplomáciai levélváltások elemzésének. A szerző azért fejezi be munkáját az Olasz Királyság 1943 őszi fegyverletételével, mert akkor új szakasz kezdődött a két Olaszország és Magyarország kapcsolatában is.

A kötet első része a világháború kezdetétől Észak-Erdély visszacsatolásáig tartó magyar–olasz kapcsolatok alakulását elemzi, a második rész pedig Magyarország hadba lépésének és katonapolitikájának olasz vonatkozásait és diplomáciai visszhangját vizsgálja, külön figyelmet szentelve az észak-erdélyi magyar atrocitások kivizsgálására alakult német–olasz bizottság jelentéseinek. A harmadik, befejező rész a tengelyhatalmak szövetségi rendszere felbomlásának folyamatát mutatja be a doni tragédia előtti és az azt követő időszakban, Olaszország fegyverletételéig. A kötetet térképmelléklet-anyag, névmutató, a felhasznált levéltári anyagok jegyzéke és bibliográfia zárja.

Alessandro Vagnini könyve első sorban az Olaszország második világháborús szerepével foglalkozó olasz történészek részére készült, így természetesen meglehetősen nagy terjedelemben foglalkozik a magyar bel- és külpolitika revíziós politikájának és az első világháború után Magyarországtól elcsatolt területek részleges visszacsatolási folyamatának bemutatásával, de ezen – a magyar történészek előtt közismert – bevezető fejezeteken túl, a kötet minden bizonnyal felkeltheti a magyar kutatók érdeklődését is, hiszen igen gazdag anyagot tár fel a magyar külpolitika, és főleg katonadiplomácia, eddig ismeretlen olasz vonatkozásainak bemutatásakor. Ez különösen érvényes az Észak-Erdély visszacsatolása utáni helyzetet és az ottani nemzetiségi ellentéteket vizsgáló német–olasz bizottság jelentései olasz levéltárakban található anyagának elemzésére.

Vagnini könyve kétségkívül jelentős teljesítménye az olaszországi hungarológiai és közép–kelet-európai kutatásoknak, és egyúttal felhívja a magyar kutatók figyelmét arra, hogy az olasz külügyminisztérium és az olasz hadsereg vezérkara levéltárában igen gazdag, még felkutatatlan, Magyarországra vonatkozó anyag található, melynek feldolgozásában a fiatal olasz történész generáció tagjai mellett a magyar történészeknek is részt kellene venniük.

Stefano Bottoni

TRANSILVANIA ROSSA

Il comunismo romano e la questione nazionale, 1944–1965

(Carocci, Roma, 2007. 238 o.)

Stefano Bottoni a bolognai egyetemen szerzett történész diplomát, és a doktori iskola befejezését követően az egyetem modern történeti tanszékén kapott szerződéses oktatói megbízást, ahol a kelet-európai országok XX. századi történelmével és politikai intézményrendszerének átalakulása történetével foglalkozott, jelenleg a torinói egyetemen szerződéses tanár. Mivel édesanyja magyar, a nagy nyugati nyelvek mellett tökéletesen beszél és olvas magyarul, és románul is megtanult, mert kutatásainak egyik fő területévé az erdélyi magyarság XX. századi, főleg második világháború utáni sorsának alakulása, az erdélyi baloldali magyar értelmiség autonómiatörekvéseinek elemzése vált. Kétéves magyarországi és romániai kutató munka, illetve olasz, angol, francia, magyar és román szakfolyóiratokban, kötetekben közölt tanulmányai után 2007 szeptemberében a tekintélyes római Carocci kiadó jelentette meg monográfiáját Vörös Erdély. A román kommunizmus és a nemzetiségi kérdés címmel a Román Kommunista Párt 1944–1965 közötti erdélyi politikájának változásairól az erdélyi magyar autonómia minden formájának eltörléséig, Nicolae Ceausescu teljhatalomra kerüléséig.

A fiatal olasz történész egyik nagy érdeme az erdélyi magyar kisebbségre vonatkozó bukaresti levéltári dokumentumok alapos átnézése, beleértve a Securitate levéltárának kutatók számára is hozzáférhető anyagát is. E primer anyag birtokában, melyet a Magyar Országos Levéltárban és az egykori Párttörténeti Intézet Levéltárában található dokumentumokkal is összevetett, valamint a magyar, román és nemzetközi szakirodalom alapos ismeretében rajzolja meg, hogy miként alakította a román kommunista párt Észak-Erdély szovjet megszállását, majd Romániához való visszacsatolását követően nemzetiségi politikáját 1965-ig, amikor véglegessé vált a kommunista párt és az egész román állam „romanizációja" az „egy ország – egy nemzet – egy párt – egy vezető" amilyen jól ismert, olyan rossz emlékezetű jelszó jegyében.

A szerző meglehetősen szűkszavúan intézi el Erdély 1918 előtti történetét (azaz, gyakorlatilag nem foglalkozik a kérdéssel), ám igen pontosan írja le azt a történelmi folyamatot, amelynek során a világháborúból végül „győztesen" kikerült román állam, illetve a román kommunista párt elérte, hogy a hatvanas évekre az ország „egységes" nemzetállammá váljék. A romániai zsidóság tragédiáját és a németek elüldözését követően az egyetlen számottevő nemzeti kisebbség az erdélyi magyarság maradt, melyet, az 1956-os forradalmat követően, fokozatosan megfosztottak a nemzeti-kulturális autonómia addig valamilyen formában megőrzött összes intézményétől. A romániai zsidóság tragédiája a világháború elején kezdődött, ám az erdélyi magyar zsidóság holocaustjában a magyar kormányok szerepe és felelőssége is igen nagy volt. Ezt követte az erdélyi német kisebbség kollektív bűnössé való kikiáltása és fokozatos elüldözése szülőföldjéről a háború utáni évtizedekben, illetve a romániai zsidó lakosság Izraelbe való áttelepülésének pártállami „elősegítése." A hatvanas évekbeli román kormányok politikáját, melynek során majd félmillió német és zsidó származású román állampolgárt „árusítottak" ki Németországba, illetve Izraelbe, a szerző a második világháború utáni európai történelem egyik legnagyobb etnikai tisztogatásnak tartja („cinica pacifica pulizione etnica"), melynek során, igaz, viszonylag „békésen," ám a legcinikusabb mó-

don, anyagi haszonszerzés érdekében üldöztek el szülőföldjéről többszázezer embert, tönkretéve egyúttal a többnemzetiségű Erdély évszázados történelmi kultúráját, miközben mérhetetlen emberi fájdalmakat okoztak.

Említettük már, hogy Stefano Bottoni anyai ágon magyar származású és anyanyelvi szinten beszél magyarul. Történelmi elemzése ugyanakkor mentes mindenfajta egyoldalúságtól, személyes elfogultságtól. (Sőt, az olasz könyv magyar olvasóját határozottan zavarhatja, hogy a szerző az erdélyi városneveket következetesen csak a mai Olaszországban használatos román megnevezéssel említi, és még zárójelben sem tünteti fel a történelmi városok magyar vagy német nevét, hogy nem tesz különbséget Erdély és „a részek" között, vagy hogy a székelyeket, bár hangsúlyozza a népcsoport magyar anyanyelvűségét, mindvégig német elnevezéssel „secleri"-ként említi, jóllehet az olasz történeti munkák már a XV. században is következetesen a „siculi" elnevezést használták.) Ebben is megnyilvánul a bolognai történész azon határozott szándéka, hogy a legszenvtelenebb és legtárgyilagosabb módon, az egykori párthatározatok, dokumentumok, levelek (és feljelentések) alapján, a lehető legnagyobb objektivitással írja le azt a folyamatot, melynek során a román állami és pártapparátus szánt szándékkal elsorvasztotta az erdélyi multikulturális társadalmat.

Igen pontosan mutatja be az olasz közönség számára, hogy miként váltott át a román kommunista párt a háború utáni kezdeti lenini internacionalizmusról a „nemzeti kommunizmus" taktikájára, hogy ezáltal nyerje meg a politikai hatalomra kerüléshez szükséges tömegtámogatást. Ezt követően az ötvenes években, szovjet nyomásra, a „sztálini nemzetiségi autonómia" intézményeihez hasonlóan, kénytelenek voltak ugyan Székelyföldön létrehozni egy Magyar Autonóm Területet, ám az autonómia fogalmát már a kezdetektől kiüresítették, illetve a román kommunista párt vezetőségének magyar származású vezetőin keresztül határozott „pártirányítás" alá vonták. Hasonlóképp állandó ellenőrzés és megfigyelés alatt tartották az ötvenes években még magyar többségű városokban tevékenykedő magyar kulturális szervezeteket és intézményeket, a kolozsvári egyetem tanárait, a magyar lapok és kiadók szerkesztőségeinek munkatársait. A dokumentumok alapján a szerző megállapítja, hogy e politikában a romániai kommunista párt magyar értelmiségi tagjai határozottan a román hatalom segítségére voltak. A szerző meglehetősen negatívan ítéli meg őket ezért („apprendisti del potere"), annak ellenére, hogy közülük sokan, később, maguk is a „tisztogatások" áldozataivá váltak, illetve életük 1956 után tragikus fordulatot vett.

Külön fejezet foglalkozik az 1956-os magyarországi forradalmat követő romániai politikai terrorral (Il fattore di Budapest). Romániában 1957–1961 között 23 000 embert (zömében magyarokat) tartóztattak le és ítéltek többéves börtönbüntetésre a magyar forradalommal kapcsolatos legcsekélyebb rokonszenv-nyilvánítás miatt is. Az erdélyi magyarságnak a magyarországi forradalommal való rokonszenét használta ki a román állami és pártvezetés arra, hogy végképp eltörölje a magyar autonómia utolsó, még meglévő intézményeit, így a kolozsvári magyar egyetemet és a székelyföldi Magyar Autonóm Területet. Ebben az akcióban szerzett „múlhatatlan" érdemeket Nicolae Ceausescu, melyek végül a politikai teljhatalom megragadásához segítették.

Ezzel befejeződött a román kommunista párt „nemzeti párttá" átformálása, és egyúttal a német és zsidó kisebbségektől már kiüresített Erdélyi társadalom „romanizációja," melynek eredményeképpen a korábbi „nemzetalkotó" magyarság végleg kisebbségi sorba került („la romanizzazione della Transilvania poteva dirsi sostenzialmente completata nel quadro di un generale processo di »nazionalizzazione« del regime comunista.").

Csak sajnálhatjuk, hogy Bottoni történelmi elemzése megáll 1965-ben, mert eddig közzétett tanulmányai alapján igen érdekes lett volna megtudni, miként ítéli meg a romániai rendszerváltás folyamatát, a posztkommunista román állam nemzetiségi politikáját a Marosvásárhelyi lincselésektől a magyar autonómia-törekvések következetes elutasításáig, és ezen belül az RMDSZ politikáját. Remélhetőleg nem kell sokáig várni ennek az újabb kötetnek megjelenésére.

Bottoni munkája magyar olvasójának el kell fogadnia azt a tényt, hogy ez a könyv elsősorban az olasz (és nem a magyar) történész szakma részére készült, és nem Erdély történeti múltját szándékozik szembesíteni a második világháború utáni eseményekkel, hanem azt mutatja be, hogy miként kívánta „megoldani," azaz megszüntetni a román kommunista párt a korábban többnemzetiségű román államban a nemzetiségi kérdést, ami nagyrészt sikerült is. E folyamatot a szerző igen nagy dokumentumanyag alapján dolgozza fel, épp ezért fontos lenne a könyv megjelentetése magyar nyelven is.

Ugyanakkor Stefano Bottoni kutatása esetében a legnagyobb problémának épp az általa átnézett dokumentumanyag „objektív" feldolgozását tartom. A szerző ugyanis elemzésében mindvégig a román párt- és állami levéltárak és a titkosszolgálati jelentések alapján igyekszik leírni a román kommunista párt nemzetiségi politikájának alakulását, a magyar kisebbséggel szembeni erőszakos nacionalista politikáját, és a magyar kisebbség vezető politikusainak, értelmiségieinek viselkedését. Ám épp ebben rejlik az elemzés Achilles-sarka. Mennyiben kezelhetjük „objektív dokumentumokként" azokat az iratokat, melyeket azon volt pártállami országok levéltáraiban őriznek és tesznek hozzáférhetővé a kutatók számára is, ahol az állítólagos rendszerváltás után a régi pártállami nomenklatúra egy része szerezte meg a hatalmat, ahol Iliescu elnöksége alatt a korábban „magyar ügyekkel foglalkozó," Nagy Imrét kihallgató Valter Román fia volt a miniszterelnök, és ahol a Securitate vezetői beépültek az új román állam legfontosabb politikai és gazdasági intézményeibe?

E „hozzáférhető" iratok, éppen hozzáférhetőségük miatt, igen nagy óvatossággal kezelendők, és csak akkor fogadhatók el objektív történeti dokumentumnak, ha tartalmukat más országok levéltáraiban található, volt pártállami ügynökök által nem manipulált okmányokkal lehet összevetni. Ellenkező esetben a „történelem" olyan lesz, amilyennek a dokumentumok őrzői láttatni akarják.

Andrea Carteny

DA BUDAPEST A BUCAREST

Saggi di storia e cultura

(Periferia, Roma, 2007. 208 o.)

A harmadik kötet szerzője, Andrea Carteny 2000-ben végzett a római La Sapienza Tudományegyetem magyar–történelem szakán. Szakdolgozatát a „transilvanizmus" történetéről írta Egyed Péter, a kolozsvári egyetem tanára konzultánsi közreműködésével. A diploma megszerzését követően a fiatal olasz kutató Magyarországon és Erdélyben folytatta kutatásait és készítette el a La Sapienza Európa története doktori iskoláján PhD disszertációját az 1980 utáni romániai politikai pártok megalakulásáról és tevékenységéről. Értekezése a római „Periferia" kiadó Antonello Biagini professzor által szerkesztett Kelet-Európa történeti sorozatában jelent meg (I partiti politici della Romania postcomunista. Roma, 2007.). Jelenleg, szerződéses tanárként, XX. századi magyar történelmet oktat a La Sapienza Tudományegyetem Kelet-Európa történeti tanszékén és részt vesz a római magyar tanszék által szerkesztett hungarológiai folyóirat, a XXII. évfolyamába lépett *Rivista di Studi Ungheresi* szerkesztésében. Jelenlegi kötetében, melynek a Budapesttől Bukarestig címet adta, a XX. századi magyar történelemről és az erdélyi magyar kisebbség történetéről korábban írt, folyóiratokban és kötetekben megjelent tanulmányait gyűjtötte egybe.

A könyv első három tanulmánya a XX. századi magyar történelem három lényeges eseményének olaszországi visszhangjával foglalkozik. Az első tanulmány az első világháború elvesztése utáni helyzettel, az 1919. évi Romanelli-misszió „magyarbarát" tevékenységével foglalkozik, a második Erdély Romániához csatolása és a magyar revíziós politika olaszországi sajtóvisszhangját mutatja be, míg a harmadik az 1956-os magyar forradalom olaszországi belpolitikai következményeit elemzi.

A kötet legérdekesebb részét az erdélyi magyar kultúra, a „transilvanizmus" szervezeteinek két világháború közötti kialakulásával, illetve a második világháború utáni „visszarendeződés" utáni helyzettel foglalkozó két tanulmány képezi, mely egészen a Ceausescu rendszer összeomlásáig, és az RMDSZ megalakulásáig kíséri végig az erdélyi magyar kultúra intézményeinek kialakulását, elsorvasztását és újraéledését. A tanulmány rövidebb változatban már megjelent a magyar kultúra és társadalom történetéről írt olasz tanulmánykötetem „határon túli magyar irodalommal" foglalkozó mellékleteként (*A. Carteny:* Il secolo breve della letteratura ungherese di Transilvania, in P. Sárközy, Cultura e società in Ungheria dal Medioevo all'età moderna. Roma, 2003.).

Andrea Carteny A két világháború közötti transilvanizmus című tanulmányában elsőként mutatja be Olaszországban az olasz közönség számára, hogy ténylegesen mit jelentett az erdélyi magyarság mindennapi életében és kultúrájában az a döntés, melynek értelmében az erdélyi és partiumi magyaroknak 1918-tól kezdődően az anyaországtól elszakítva, immár nemzeti kisebbségként kellett tovább folytatniuk életüket az új román nemzetállamban.

A tanulmány figyelemmel kíséri a transilvanizmus különböző formáinak és intézményeinek kiépülését, a „Helikon" az „Erdélyi Szépmíves Céh" tevékenységét, az erdélyi magyar kulturális és irodalmi folyóiratok, a nagyváradi „Magyar Szó" és „Tavasz", a marosvásárhelyi „Zord Idő" és „Keleti Újság", a kolozsvári „Erdélyi Szemle", majd az „Erdélyi Helikon" és a „Korunk" megalapítását és tevékenységét. Részletesen kitér Áprily Lajos, Benedek Elek, Kós Károly, Kuncz Aladár, Nyírő József, Reményik Sándor, Tamási Áron, illetve Balogh Edgár és Méliusz József kultúraszervező tevékenységére, és az Országos Magyar Párt kultúrpolitikájára.

A következő tanulmány (Szabadság és elnyomás. A romániai magyar kultúra a szocializmus idején) a kulturális intézményrendszer második világháborútól a 80-as évek végéig tartó történetén keresztül mutatja be, hogy miként fojtotta meg Romániában a kommunista rendszer az 1944 végén újraalakuló magyar kulturális kezdeményezéseket és folyóiratokat (mint Jékely Zoltán „Világosságát"), s miként hozta létre az 50-es évek során a román kommunista párt által ellenőrzött magyar nyelvű folyóiratokat, kiadókat. A magyar kulturális autonómiára a román kormány és állampárt az 1956-os magyar forradalmat követően mérte a legnagyobb csapást, ezt Páskándi Géza és írótársainak bebörtönzése, a kolozsvári magyar egyetem megszüntetése, a magyar értelmiségiek és írók megfélemlítése, cenzúrázása, emigrációba kényszerítése egyaránt mutatta; mindezt nem ellensúlyozhatta a „Korunk" újraindítása, illetve az Erdélyben maradt magyar írók Magyarországon is nagy sikert arató műveiben kifejeződő ellenállás.

A tanulmány a magyar ellenzéki mozgalom kibontakozásának, a temesvári felkelésnek, és a Ceausescu-rendszer bukása utáni, a romániai magyar kisebbség kulturális autonómiájának megteremtésére és politikai képviseletére irányuló törekvéseinek bemutatásával zárul. Csak sajnálhatjuk, hogy – terjedelmi okokból – nem nyílt lehetőség az Észak Erdély visszacsatolása utáni három esztendő és az 1956–57 évi erdélyi magyar szerveződések, majd a nyolcvanas évek magyar írói ellenállása részletesebb bemutatására.

A kötetet három írás zárja az 1990 utáni romániai társadalomról, a korábbi (pártállami) nacionalizmus továbbéléséről, arról, hogy miként látta és láttatta az olasz politikai sajtó a romániai társadalmi változásokat, illetve, hogy miként kommentálta a román sajtó II. János Pál pápa 1999. évi romániai útját, amikor a Szentatya, román nyomásra, kénytelen volt lemondani erdélyi látogatását.

Andrea Carteny tanulmányai nagy anyagismeretről tanúskodnak. A fiatal olasz kutató jól ismeri az erdélyi magyar kultúra XX. századi történetét, a korszakra vonatkozó magyarországi és erdélyi kritikai irodalmat, és romániai kutatóévei alatt közelről ismerte meg, mit jelent „magyar értelmiséginek" lenni az új román demokráciában. Román nyelvtudása és a modern román történelem alapos ismerete alapján képes arra, hogy a magyar kulturális törekvéseket ne „magyar", hanem „erdélyi" nézőpontból mutassa be az európai kisebbségek sorsa iránt érdeklődő olasz olvasóknak.

*

E könyvbemutató szerzője lassan harminc év óta oktat magyar irodalmat és kultúrtörténetet a római La Sapienza Tudományegyetemen. Jó érzés látni, hogy az eltelt három évtized alatt a római, illetve más olasz egyetemeken kiformálódott egy új hungarológus generáció, melynek tagjai egyaránt otthonosan mozognak a régi és a modern magyar irodalom, illetve a magyar és középeurópai történelem kutatásának területén, és eddigi munkásságuk alapján joggal számíthatnának arra, hogy ők folytassák a tíz éven belül nyugdíjba vonuló hungarológus oktatók munkáját. Ehhez viszont az is kellene, hogy ebben a magyar tudományos élet is segítségükre legyen, hogy eredményesen tudjanak pályázni az egyetemi állásokra. Ebben nagy segítséget jelentene a magyarországi szakmai elismerés, hogy tanulmányaik magyar szakfolyóiratokban is megjelenhessenek, illetve hogy azon köteteik, melyek a magyar kutatók számára is új kutatási eredményeket tartalmaznak, magyar támogatással, hazai kiadók kiadásában, magyar nyelven is hozzáférhetők legyenek.

KOVÁCS LÁSZLÓ

GYÓNI GÉZA FÖLDI MARADVÁNYAINAK SORSA

Egy újabb megvalósíthatatlan, provokatív exhumálási ötlet háttere[1]

Eseményekben dúskáló világunkban a nemrég még nagy port felvert barguzini Petőfi-ügy teljesen elvesztette a hírértékét. Bebizonyosodott az érintett szaktudományok képviselőinek az a töretlenül hirdetett meggyőződése, hogy a hitelképtelen legendákból csak a dilettáns szenzációhajhászás és a média lelkiismeretlen támogatása tudott hírözönt gerjeszteni, de valóságalapja nem volt egy pillanatig sem. A meghurcolt csontváz női mivolta még látványosabbá nagyította a bukást, hiszen tönkretette a történtekért szakmailag felelős, még a kutatás forrásainak józan értékelésére is alkalmatlannak bizonyult Kiszely István antropológusi reputációját. Nem véletlen, hogy a történteket feldolgozó monográfiára[2] az érintett semmilyen tudományos válasz adására nem volt képes, hanem csupán szánalmas politikai mocskolódásra, valótlanságok állítására tellett tőle.[3]

A barguzini vállalkozás kudarcán átlépve, újabb meghökkentő exhumálási ötlettel állt elő – persze aligha a férje tudta és beleegyezése nélkül – a Petőfi-ügyben Kiszely véleményét támogató, s a családban egyedüli antropológus végzettségű felesége, Hankó Ildikó újságíró. A páros ezúttal Gyóni Géza maradványainak exhumálását vetette fel,[4] de a javaslatuk elbírálásához annak hiányos volta miatt először sorra kellett vennem a témával kapcsolatban fennmaradt, megkerülhetetlen dokumentumokat. Ilyen áttekintés a hatalmas Gyóni-irodalomban mindeddig nem készült.

1. 1914–1917. Hadifogság, halál, temetés

Áchim Géza (Gyón, 1884. június 25 – Krasznojarszk, 1917. június 25.) élettörténetéből ide csak annyi kívánkozik, hogy a költő a Gyóni művésznevet a szülőfalujáról kölcsönözte. Az első világháborúban már 1914. augusztus 1-én behívták, s póttartalékos közlegényként a főhadnagyi rangú öccsével együtt *(1. kép)* került az Osztrák–Magyar Monarchia przemyśli „végvárába", amelyet nyolchónapos hősi védelem után 1915. március 22-én foglaltak el az oroszok, s az életben maradottakat szibériai hadifogolytáborokba hurcolták.[5] A már korábban megbetegedett Áchim Mihály főhadnagy tisztiszolgának vette maga mellé a szakaszvezető költőt, hogy a hadifogságban se veszítsék el egymást.[6] A fogság útjának (Kijev–Moszkva–Inza–Alatir–Omszk–Petropavlovszk)

---

[1] Munkám megírásában számos kollégám segítségét élvezhettem, amit ezúton is megköszönök: Benyó Barbara könyvtáros (Békéscsaba, Megyei Könyvtár), Botka Ferenc irodalomtörténész (Budapest), Czagányi László helytörténész (Inárcs), Ferenczy Margit könyvtárvezető (Dabas, Városi Könyvtár), Gécs Béla tipográfus (Békéscsaba), Gyurkovics Györgyi irodalomtörténész (Budapest), Halász Csilla osztályvezető (Pest Megyei Levéltár), Maróti István irodalomtörténész (Petőfi Irodalmi Múzeum), Pritz Pál történész (Budapest), Tat'jana Mihajlovna Rejsz történeti antropológus (Krasznojarszk), Sin Edit irodalomtörténész (Szentendre, Pest Megyei Múzeum és Könyvtár), Szavinovszky Győzőné tanár (Dabas), R. Takács Olga irodalomtörténész (Duna TV), Vándor Anna kutató (Budapest), Varga Katalin osztályvezető (Petőfi Irodalmi Múzeum). Külön köszönetem illeti Seres Attila történészt, aki az általa gyűjtött szovjet levéltári anyagból számomra kiválasztott és közlésre engedett nyolc olyan általam elérhetetlen dokumentumot, amelyek felhasználása lényegesen kibővítette a Gyóni Géza földi maradványainak sorsára vonatkozó ismereteimet.

[2] *Kovács,* 2003.

[3] *Kiszely,* 2003. Idézett könyvemben azonban rámutattam, hogy a munkámnak „nem feladata Kiszely életrajzának megírása, ezért időrendben csupán az életének néhány olyan állomására tértem ki, amelyet maga hozott kapcsolatba a szibériai Petőfi-kutatással." *Kovács,* 2003. 374. o. Kiszely tudományon kívüli „működésével" – v. ö. *Kovács,* 2003. 292. o., 1456. jegyzet – kapcsolatos, itt nem tárgyalható legújabb fejlemények *Ungváry,* 2006.; *Ungváry,* 2007. Pszichiátriai diagnózis: *Szentágothai,* 1992. 5–7. o.

[4] *Hankó,* 2006.

[5] *Fábián,* 1984. 51–58. o.

[6] *Felkai,* 1937.; *Fábián,* 1984. 64. o.

1. kép. Gyóni (Áchim) Géza és Áchim Mihály.
(Balogh, 1927. 157. kép.)

október végi végállomása mindkettejük számára tragikus értelemben is a krasznojarszki Vojenni gorodok (Военный Городок), a korabeli Szibéria egyik legnagyobb, leghírhedtebb, több tízezer főt magába záró hadifogolytábora volt.[7] Itt 1916. augusztus 20-án az ugyancsak fogságba esett parancsnoka, Molnár alezredes, a saját felelősségére, zászlósnak léptette elő a költőt, mert egyrészt a kinevezése már esedékes volt, másrészt így továbbra is öccse mellett, a tisztek téglaépületében maradhatott, s nem kellett a legénység földbe mélyített fabarakkjainak valamelyikébe átköltöznie.[8] Az Áchim testvérek azonban mégsem tudták megszokni a helyi éghajlatot, ezért Bóna András ezredorvos javaslatára 1917 márciusában a kétszobás tiszti lakásokból álló, elég jól fűthető XIV. tiszti pavilonba kerültek, de Mihályon sem ez, sem az orvos hidegvizes testedző módszere nem segített, június 8-án tüdőbajban meghalt. Géza nem tudta elviselni öccse elvesztését, hanem megtébolyodott elmével[9] éppen a 33. születésnapján, június 25-én követte őt *(2. kép)*.

A táborban köztiszteletnek örvendett Gyóni Géza temetése társadalmi eseménnyé vált, fehér halottaskocsi vitte be a mintegy 2000 főnyi gyászoló alkotta négyszög közepére a „szürke, rézveretes, kék keresztekkel mintázott vörösfenyő koporsóját," s a feliratos szalagokkal díszített 7–8 élővirág koszorút.[10] A koporsót illetően nem minden későbbi emlékezés egyezett,[11] továbbá volt,

---

[7] *Balogh,* 1927. 83. o.; *Botka,* 1985. 39–40. o.; *Martin,* 2001. 163. o.

[8] *Felkai,* 1937.; *Fábián,* 1984. 70–71. o.

[9] „Heveny zavarodottságban halt meg, de a halál közvetlen oka mégis *inanitio* (éhhalál). Nyálkahártyái ugyanis már nem választottak ki több gyomorsavat, s így a mesterséges úton végzett táplálás is eredménytelen volt" – idézte a boncjegyzőkönyvet szobaszomszédja, Lévai Jenő. *Lévai,* 1972., v. ö. *Balogh,* 1929. 187–188. o.; *Fábián,* 1984a. 98. o.

[10] *Balogh,* 1927. 189. o.; *Újhegyi,* 1979.; *Gécs,* 2002. Nemzetiszín szalagokat említett *Závodszky,* 1932. 58. o.

[11] Hadifogolytársa, Mészáros Sándor, egyszerű fenyőfa koporsóra emlékezett. *Vándor,* 1934. 26. o.; ugyanígy a költő Przemyślben, 1914 októberében írott *Tábortűz mellett* című versében „jó Kovács pajtásom"-ként említett Kovács Ferenc is. *S. F.* 1938., v. ö. *Földváry,* 2004. 6. o. A nevezett vers: *Gyóni,* 1944. 192. o.

2. kép. „Gyóni Géza a halottas ágyán."
Olcsvay Géza rajza, 1917. június 25., Krasznojarszk.
(Gyóni, 2004. 26. kép.)

aki azt is megemlítette, hogy 1–2 tárgyát is mellé helyezték,[12] abban viszont kis eltérésekkel egyetértettek, hogy vasabroncsot húztak a testére a szívtájékáig úgy, hogy mindkét karját is leszorították vele,[13] ezzel akarták egy majdani, remélt hazaszállítást megelőző kihantolásakor a maradványai azonosítását megkönnyíteni.[14]

---

[12] „Az egyszerű deszkakoporsó fedelére belülről odaszegeztük a költő bajonetjét is." *S. F.* 1938., v. ö. *Földváry,* 2004. 6. o. „A koporsóba betettük még a bajonettjét és ezüstfogantyús botját" – emlékezett Balogh István: Rövidesen hazaszállítják, 1938., v. ö. *Gécs,* 2002.

[13] Az egyedi megkülönböztető jegye az, „hogy az ő derekát monogrammos vasabroncs fogja át..." *Szilágyi,* 1918. 322. o.; „Hideg vasabroncs övezi – a fagyban el nem porladó – sudár derekát" *Balogh,* 1934. Szintén említette a megkülönböztető vasabroncs használatát *E. B.* 1935. Krémer Lajos dési gyógyszerész, fogolytárs szerint „a költő derekára a tiroli egyenruha fölé egy vasabroncsot húztak, amelybe belevésték a G. G. betűket..." Évek óta, 1937. 2. o. A költőt előléptető Molnár alezredes „egy vasabroncsot csináltatott, amit Gyóni Géza holttestére húztak. A vasabroncsba egy hadifogoly ötvösművész belevéste a Gy. G. monogramot. A vasabroncsot a koporsóba helyezés előtt Árvay főhadnagy rögzítette meg." *Felkai,* 1937.; „...egy kis hordónak a vasabroncsát húztuk fel Gyóni Géza mellére, körülbelül a szív magasságában. Két karja is le volt vele szorítva. Így tettük a koporsóba..." *S. F.* 1938. Balogh István szerint „egy hordónak a vasabroncsát húztuk a mellére, szívmagasságban." Rövidesen hazaszállítják, 1938. A későbbi idézők: *Z. Szalai,* 1959. 21. o.; *Újhegyi,* 1979.; *Fábián,* 1984a. 98. o.; *Szabó,* 1995.; *Gécs,* 2002.; *Földváry,* 2004. 6. o. Szabó Vilmos emlékezését és idézését – *A. L.* 1972.; *Hankó,* 2006. – kiemelt okból lásd alább.

[14] Stessel Ernő krasznojarszki hadifogolytáborról írt monográfiájában lényeges adatokat közölt a fogolytemető működéséről. „1914. évben és 1915. elején a táborban és a városban elhunyt hadifoglyokat Krasznojarszk város temetőjének az orosz katonák részére fenntartott helyén egyenként külön sírokba temették el. A [tífusz]járvány következtében beállott nagyobbszámú halálozásnál a rendkívüli hideg tél miatt, az oroszok nem ástak sírokat, hanem a halott foglyokat fagyott állapotban a külváros egyik pincéjében helyezték el és csak április hóban temették el őket, koporsó nélküli tömegsírokba, a rendes temetővel összefüggésben lévő, de azon kívüleső hadifogoly teme-

A szertartás úgy zajlott le,[15] hogy „a birodalmi német [evangélikus] lelkész megható beszéde után a magyar tiszti dalárda dr. Kasics Ozmán vezetése alatt [Beethoven][16] gyászdalt énekel, majd Zalán Gyula népf[elkelő] főhadnagy a magyar törvényhozás tagja[17] áll a koporsó mellé, hogy az egész magyar nemzet nevében bucsut vegyen a nagy halottól. A dalárda gyászdalai[18] mellett kíséri a közönség a gyászkocsit a kapuig. A tömeg visszamarad, csak azon kevesek léptek elő, kiknek meg lett engedve, hogy a halottat konvojok ellenőrzése mellett a temetőig elkísérjék.[19] A temetőben a lelkész rövid imája után Székely Lajos főhadnagy [marosvásárhelyi][20] tanár mond egy utolsó bucsuztatót. Elföldelik Gyóni Gézát, ellenőrzik a gyászoló közönség számát ... A fogoly magyar tanítók, önkéntesek és legénység nevében Tóth Zsigmond tanítónak[21] kellett volna beszédet tartani, az orosz hatóság azonban a temetési szertartás idejét oly szűkre szabta, hogy a beszéd megtartására már nem jutott idő."[22]

---

tőben. Ettől az időtől kezdve fokozatosan javult a helyzet. Koporsókat készítettek, a tisztek koporsóit többé nem szemetes kocsin szállították ki a temetőbe, hanem saját költségen halottaskocsit rendeltek; megengedték, hogy a temetésen résztvevő tisztikar az örök vonaláig kísérje a halottat és később egy küldöttség a temetőbe is kimehetett az elhunyt sírba tételéhez. 1915 őszén a tiszti temetéseknél már a magyar tanítók dalárdája, később a magyar vagy a német tiszti dalárda és tiszti zenekar is közreműködött... 1915 november hóban a szövetséges államok jelenlévő tisztjeinek adakozásából a temetőben vörös gránit tömbökből egy közös emlékoszlopot állítottak..." Az 1915 februárjában kitört tífuszjárvány következtében megnőtt a halottak száma, s „az egyes sírokat, kivéve a tisztekét és orvosokét már nem lehetett megállapítani, mert szegény nyomorultakat koporsó nélkül, ruházatuktól teljesen megfosztva, 15–20-as tömegekben hantolták el. Csak később kísérelte meg a temetőgondnok, hogy az egyes elhunytak sírját megállapítsa és azokat felirati táblával ellássa... Midőn Wéber Brunó százados vette át a temetés és temető ügyeit, gondoskodott a temető bekerítéséről, a tiszti síroknak maradandóbb emlékkővel való megjelöléséről, valamint a legénységi sírok rendezéséről, általában a temető gondos rendbentartásáról. A temető szépen kidolgozott vázlatát, az ott eltemetett tisztek névjegyzékével és pontos sírmegjelölésével a csehek 1919 augusztusban tartott motozás során elvették tőlem, dacára, hogy azt egy évvel előbb az orosz tábornok táborparancsnok által személyesen cenzurálta és pecséttel ellátta. Minden kisérletem annak visszaszerzésére hiábavalónak bizonyult." – panaszolta *Stessel,* 1925. 42–46. o. Lehet, hogy volt, aki szerencsésebben járt, mert később a földi maradványok hazaszállításának irányítását vállaló Dinnyés Lajos az orosz tárgyalófélnek ki tudta küldeni „a Gyóni Géza sírja körüli térképet." Augusztusban, 1935. Az egész temetőre vonatkozó pontos térkép meglétét említette *E. B.* 1939. Megjegyzendő továbbá, hogy a fentebb említett közös emlékmű rajza is, fényképe is fennmaradt *Stessel,* 1925. 20. tábla, 2. kép *(6. kép 1.),* Hadifogoly, 1930. II. 232. o. kép *(6. kép 2.)*illetve *Lévai,* 1934. [20. tábla] 2. kép *(5. kép),* v. ö. még *Lévai,* 1972., a 28. jegyzetben.

[15] Stessel Ernő megörökítette, hogy a tábor 1915–1918 között létezett, de egyetlen megmaradt példány nélkül elenyészett titkos, kéziratos újságja, az elsősorban orosz cikkek fordításait közlő Lapfordítások – *Botka,* 1985. 11., 262. o. 13. jegyzet, 271. o. 62. jegyzet, v. ö. *Terbe,* 1963–64. 296–297. o. – az 1917. június 29-i füzetkéjét teljességgel a költő halálának és temetésének szentelte, s a benne írottakat Stessel kivonatosan ismertette. *Stessel,* 1925. 148–151. o. Fábián Miklós ugyanezt József Farkas (Fábiánnál tévesen Farkas József) feljegyzéseihez, Gyóni egyik fogolytársa, Csiha Barna emlékeinek megörökítőjéhez kötötte. *Fábián,* 1984a. 98. o. József feljegyzéseit nem találtam meg, az általam ismert könyvében nem szerepelnek, v. ö. *József,* 1957. 19., 47., 50–51., 86., 133., 159., 166–168. o.

[16] *Závodszky,* 1932. 58. o.

[17] Csáktornyai országgyűlési képviselő. *Réthy,* 1929. 50. o.

[18] Megemlítették a „Jézus, út, igazság, élet" című éneket. *Závodszky,* 1932. 58. o.

[19] A „dezsurni praporcsik", azaz ügyeletes zászlós csak 37 embert [többségüket lásd a 3. képen] engedett kimenni a koporsóval a 2,5 km távolságban lévő temetőbe, többek között „dr. Pajzs Elemér, a Thomay-testvérek, Székely Lajos, dr. Berényi László, Lévai Jenő, Oszvár Péter, Árvai György, Jakubovits Artúr, Schuman Károly stb. kisérte a Balogh Ignác [István? – K. L.] által hajtott fehér halottaskocsit." *Fábián,* 1984a. 98. o. „Orosz kíséret jött velünk. Fegyvertelenül, mert a parancsnokságunk Gyóni Géza temetésére vonatkozólag ígéretet tett, hogy szökésre senki sem fogja felhasználni ezt az alkalmat." *Balogh,* 1927. 189–190. o. Ez tiszti különítmény volt – v. ö. *Lévai,* 1972. –, közlegény a temetőbe nem mehetett ki; bár mások szerint a 40 tiszt mellett néhány „közember" is a kivonulók között volt. *Závodszky,* 1932. 58. o. Mészáros Sándor szerint kivételesen 40 főt engedélyeztek. *Vándor,* 1934, 26. o. „Tízezres tömeg kísérte utolsó útján; ezúttal a tábor örei is fegyver nélkül vonultak ki ..." túlozta el a résztvevő és kísérő létszámot *Z. Szalai,* 1959. 21. o.

[20] *Fábián,* 1984a. 98. o.

[21] Róla *Terbe,* 1963–64. 297. o.

[22] *Stessel,* 1925. 151. o.

3. kép. Gyóni Géza temetése. A sírgödörtől és a koporsótól jobbra Áchim Mihály sírhantja és fakeresztje, középen a költő előkészített fakeresztje, jobbra leghátul a hadifoglyok közös siremlékének csúcsa. (Balogh, 1927. 191. kép.)

Gyóni Géza sírgödrét közvetlenül öccse sírhantjának bal oldala mellett ásták meg, ahogy azt még a koporsó leeresztése előtti állapotban a helyszínről és a kíséretről készült fénykép tanúsítja *(3. kép)*. N. A. Sapiro krasznojarszki fényképész dokumentum-értékű felvételén[23] a sírgödör bal oldalán a kiásott földkupac, jobbján a szalagos koszorúkkal fedett koporsó látszik, közvetlenül mellette Mihály fakeresztes sírhantja, majd a gyászoló gyülekezet 32–34 (?) tagú sora, a csoport közepén ketten Géza sírjelét tartják. Leghátul, jobbra, a fejek mögül kissé kiemelkedik a közös hadifogoly-emlékmű gúla alakú csúcsa.[24]

A két sír egyszerű fakeresztjének látványát egy fénykép *(4/a. kép)* és fogolytársuk, Reschner Gyula rajza *(4/b. kép)* is megőrizte.[25] A temető összképe a két testvér sírhantjával és az emlékmű helyzetével, valamint az emlékmű magyar szövegű oldalának képe először Stessel Ernő munkájában került közlésre *(5–6/1. kép.)*, ezen kívül csak a latin szövegű oldal képével találkoztam *(6/2. kép.)*.[26]

---

[23] *Fábián,* 1984. 13. kép; a fotográfusról *Fábián,* 1984a.

[24] Martin Ferenc említette meg, hogy „a temetőben egyébként emlékoszlopot emeltünk elhunyt bajtársainkért." *Martin,* 2001. 168. o. Az emlékműről még *Stessel* a 14. jegyzetben. A fogolytárs, Csiha Barna jegyezte meg, hogy „a magyar–német–osztrák–török hadifogoly emlékmű szomszédságában, Mihály öccse sírja mellett közvetlenül eresztették sírjába Gyóni Gézát." *Fábián,* 1984a. 98. o.

[25] A hajdani fénykép lapkivágata Balogh István: Gyóni Géza „naplója" c. kéziratának borítóján maradt fenn (PIM Kézirattár V 4317/20), közölte Földváry Gyöngyi: *Gyóni,* 2004. 352. o., felső kép –, de ismeretlenné vált mind az eredetije fotósának neve, mind pedig a megjelenésének helye és ideje. Varga Katalin szíves tájékoztatását ezúton is megköszönöm. Mivel némi egyszerűsítéssel azonos vele a Reschner-rajz – *Botka,* 1985. 23. kép – feltételezhető, hogy ez utóbbi a fénykép után készült. A lapkivágat képét Botka Ferenctől kaptam meg s ő is elfogadhatónak ítélte a két ábrázolás általam feltételezett viszonyát; szíves segítségét itt is megköszönöm.

[26] *Stessel,* 1925. 43., 45. kép; *Lévai,* 1934. [16. tábla] 2. kép. Megjegyzendő, hogy a képeken a képaláírásban megemlített Gyóni-sírok nem ismerhetők fel! A latin szövegű oldal fényképe: Hadifogoly, 1930. II. 232. o.

4/a. kép. A testvérek sírja. (Gyóni, 2004. 352. o., felső kép.)

A két sírkereszt felirata, amint a fenti képen is látható és részben olvasható, a következő volt:

„meghalt
1917
junius 25
Achim (Gyóni) Géza.
zászlós a m. kir. lugosi 8. honv. gy. e.
33 év"

„meghalt
1917
jun 8
Achim Mihály.
m. kir. honv. főhadnagy.
élt
31 évet"[27]

Mindezek után felvetődhet a kérdés, hogy leendő exhumáló kortársunknak lehet-e egyáltalán esélye arra, hogy a közreadott dokumentumok alapján,[28] az emlékműhöz viszonyított helyzetük fi-

[27] Az olvasható feliratú kép *Balogh István:* Gyóni Géza „naplója" című kéziratának borítójára ragasztva maradt fenn. PIM Kézirattár. Lt. sz.: V 4317/20. A kép fénymásolatát Botka Ferenc szívességének köszönhetem.

[28] A sírok helyzetére vonatkozóan további emlékadatok is fennmaradtak, azok gyakorlati felhasználhatóságát azonban a fentieknél csekélyebbnek ítélem. Balogh István túláradó ömlengése szerint „a két sír összeborult [? – K. L.], s a hadifogoly-táborból, Vojenni Gorodokból Krasznojarskba vezető út mentén, fél méter magas rácskerítés mellett, a tiszti temető szélén, árokparton ma temet a Góbi sivatag szálló, nagy pora, évezredes gúlák esnek a földbe ... [? – K. L.]. Négyzet alakú hantlap útfelőli szélén fekszik a költő; a temető belsejébe esve omlik a Mihály teste össze ... A gyomlepett síron két kereszt áll: Áchim Mihály, Gyóni (Áchim) Géza..." *Balogh,* 1925. 190. o.; *Balogh,* 1934. 29–30. o.; a szöveg parafrázisa *Újhegyi,* 1979.; *Gécs,* 2002. Egyébként, a tényekkel ellentétben, Balogh István érthetetlen módon többször is úgy emlékezett, mintha a két testvér sírgödre fölé közös sírhantot emeltek volna: Géza „ott fekszik egybehantolt sírdomb [sic! – K. L.] alatt öccsével, Mihály főhadnaggyal együtt." *Balogh,* 1934. 8–9. o. A közös sírhant látomása egyébként már korábban megjelent: „Elföldelik Gyóni Gézát, ellenőrzik a gyászoló közönség számát és a visszatérők otthagyják a nagy halottat bátyja [sic! – K. L.] társaságában, kivel egy sírdomb alatt nyugszik." *Stessel,* 1925. 151. o. Egy későbbi emlékező, a már említett Krémer Lajos szerint „ha a krasznojárszki hadifogolytemető nagy kőemléknél

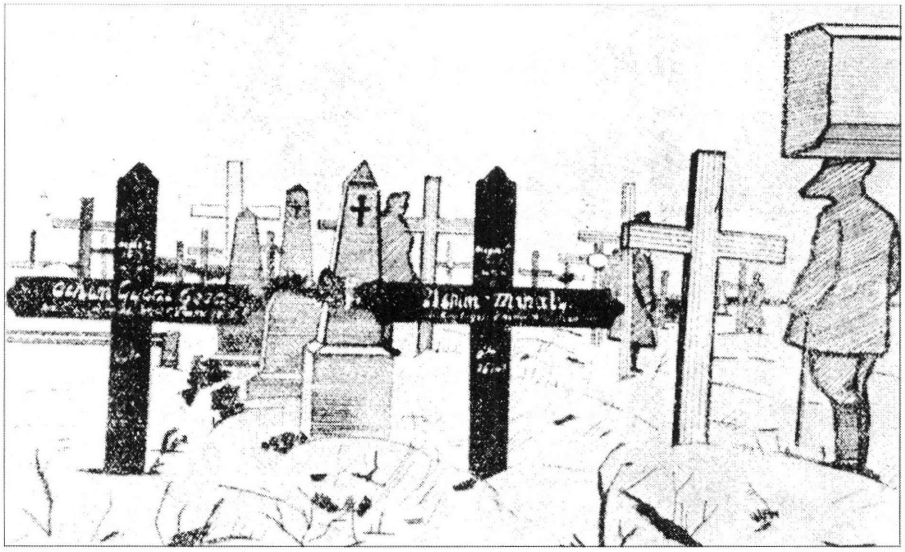

4/b. kép. A fogolytárs (?) Reschner Gyula rajza a sírokról. (Botka, 1985. 23. kép.)

gyelembe vételével, megtalálja a 80 éve korhadó sírkeresztpárt, és azonosítsa azok festett feliratát? A válaszom egyértelmű nem, ráadásul még csak nem is a fakeresztek biztos pusztulásának következményeként. A fogolytemető, s benne a testvérpár nyughelye ugyanis egyáltalán nem élte meg napjainkat háborítatlanul. Sorsa a szórványos közleményekből azért vázolható, mert a költő földi maradványainak több mint két évtizedes hazaszállítási küzdelméhez az orosz, de főleg a magyar félnek is szüksége volt újabb és újabb helyszíni adatok beszerzésére, melyek – részben – nyilvánosságra is kerültek.

2. 1917–1941. A földi maradványok hazaszállítási kísérleteinek eseményei

Gyóni Géza halálhíre 1917. július 18-án jelent meg először a hazai sajtóban,[29] annyira váratlanul, hogy volt, aki a megemlékezést még öccse tragédiájára vonatkoztatta.[30] A feltámadt lelkiisme-

megállunk, a városfelőli saroktól a harmadik sírgödör volt Achim Mihály főhadnagy sírja és mellé temették Gyóni Gézát." Évek óta, 1937. 2. o. Egy még későbbi hagyományozó már számadatokkal operált, miután a felabroncsozás leírását úgy folytatta, hogy „így tettük koporsóba és temettük a XX. sor 14. parcellájába, testvéröccse, Achim Mihály főhadnagy mellé." *S. F.* 1938., v. ö. *Földváry,* 2004. 6. o. Nem részletezte a helyszínt egy közeli fogolytárs, miszerint „imádott öccsének 3 héttel előbb frissen hantolt sírja mellé temették a jeniszejmagaslati hadifogoly-temetőbe. Közel ahhoz a hatalmas kőobeliszkhez, amelyet elhunyt bajtársaink emlékére a táborlakók összeadott pénzéből emeltettünk." *Lévai,* 1972. Az érzelgős tévelygés példájaként említhető Jánossy Gábor egymást felülmúló két megjegyzése: „...ott porladoz a Gyóni szíve most is, 19 évvel halála után Észak örök havában [!], a Krasznojarszki-gorodoki fogolytemetőben ..." *Jánossy,* 1936. 8. o.; „...ott porladozik a poétaszív, magyar bárd szíve, messze idegenben, észak fagyos röge alatt [!] a krasznojarszki temetőben ..." *Jánossy,* 1940. Sem a sírra, sem a temetőre vonatkozó érdemi adatot nem tartalmaz *Barcza,* 1925.

[29] Gyóni, 1917. Áchim Mihály halálát még maga Gyóni Géza táviratozta meg sógorának, Szolár Ferenc budapesti tanárnak, míg az ő haláláról egy fogolytársa küldött Braun Henrik szabadkai lapszerkesztőnek táviratot. Gyóni, 1917. A *Bácskai Hírlap* 1917. július 18-i számát nem tudtam elérni, v. ö. *Fábián,* 1984. 78. o.

[30] A halálhír „lesújtó voltát csak az a reménység élteti, hogy talán valamilyen félreértésről van szó. A költőnek testvéröccse ugyanis, Achim Mihály, a ki aktív főhadnagy volt és Przemysl elestekor orosz hadifogságba került, a fogságban nemrég [június 8-án] tüdőgyulladásban meghalt. Lehetséges, hogy a mostani híradás, a

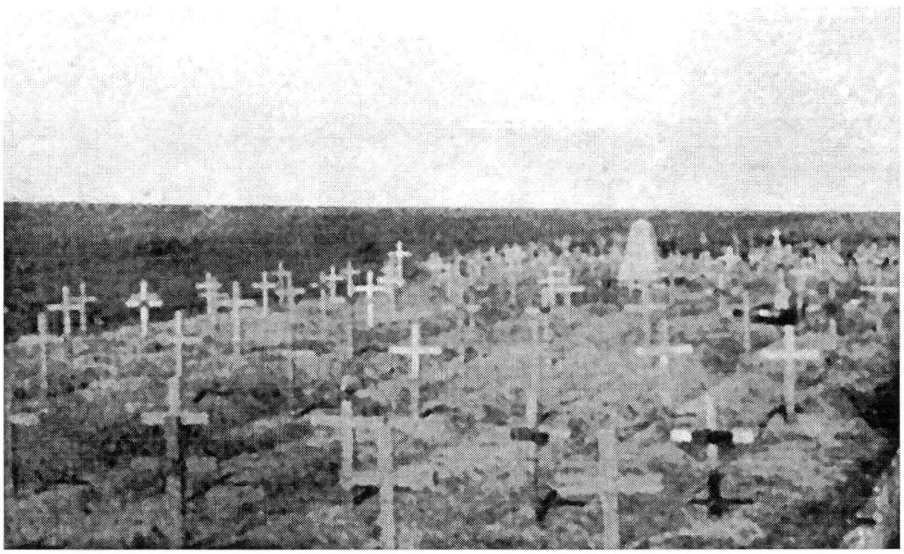

5. kép. A krasznojarszki városi temetővel összefüggő, de attól elkülönült hadifogoly-temető, háttérben az utóbbiban is elkülönített tiszti temető közepén álló közös síremlék. (Stessel, 1925. 43. kép, Lévai, 1934. II. 16. t., alsó kép.)

ret cselekvésre ösztönözte a költő tisztelőit, s a fővárosban a halálhírt elsőként közlő Budapesti Hírlap a Petőfi Társaság közreműködésével azonnal gyűjtést indított a költő holttestének hazahozatalára, de a lelkesen felhalmozott összeg az első világháború után hamarosan elértéktelenedett.[31] A Gyóni személye és munkássága utáni érdeklődés azonban fennmaradt, amit Fábián Miklós gazdag bibliográfiai összeállítása tanúsít;[32] ezt használtam fel magam is az alábbi adatok gyűjtéséhez, de régészként, nem lévén Gyóni-monográfus, csupán a címek alapján válogatva. Azt természetesen hangsúlyozni kívánom, hogy semmilyen levéltári kutatást nem végeztem, amelynek esetleges eredményeivel az alábbi vázlatot újabb adatokkal lehetne kibővíteni, vagyis csupán a jelenségeket regisztráltam, de az okok feltárására nem vállalkozhattam.

Számomra úgy tűnik, hogy a földi maradványok hazaszállításának reális lehetőségét a szovjet kormány korábbi, merev álláspontjának megváltozása teremtette meg, amikor egy 1930. évi rendeletében általánosságban megengedte a külföldi halottak exhumálását az ország egész területéről. Az örvendetes változásnak megfelelően Magyarországon is új névjegyzékeket kezdtek összeállítani a belügyminisztérium számára két előzetes szovjet elvárás figyelembevételével: egyrészt csak egyéni temetkezés jöhetett számításba, tehát tömegsír nem, másrészt a sír feltárható helyét a hoz-

---

mely Gyóni Gézát siratja el, voltaképpen csak Achim Mihály halálhírének az elferdített megismétlése." Gyóni, 1917a.

[31] Gyóni Ferenc kéziratos munkáját idézi *Fábián,* 1984. 78. o.

[32] *Fábián,* 1984. 87–127. o. A használatához megjegyzendő, hogy a felvett újságcikkek kötelező megjelenési adatait – évfolyam, lapszám, (megjelenési év, hó, nap,) oldalszám – a legtöbbször hiányosan szerepeltette, bár ez a rátalálást általában nem akadályozta. Nem leltem meg a keresett 167., 216., 268., 320. és 323. tételeket, viszont az 1917–1983-as időhatárok között a jegyzékében nem szerepelt *E. B.* 1932.; *Lévai,* 1934. Évek óta, 1936.; Gyóni-társaság, 1937.; Nincs már akadálya, 1938.; Gyóni, 1939.; *Kenessey,* 1939.; Krasznojarszkban, 1972a. A bibliográfia tehát kijavításra és – nemcsak az 1982–1983 utáni időre vonatkoztatva – feltétlenül kiegészítésre is szorul, ennek szükségességét jól mutatja a *Balogh,* 1937-ben idézési adatok nélkül említett, sajnos általam pedig meg nem talált beszámolók sokasága, lásd alább.

6/1. kép. A hadifoglyok közös síremlékének magyar feliratos oldala:

A SZÖVETSÉGES NÉ=
MET-OSZTRÁK=MA=
GYAR ÉS TÖRÖK HAD=
SEREGEK TISZTJEI
A BAJTÁRSAKNAK
1914-1916

(Stessel, 1925. 45. kép.)

6/2. kép. A hadifoglyok közös síremlékének latin feliratos oldala:

MANIBVS SOCIORVM
DILECTISSIMORVM A
DVCTORIBVS EXERCI=
TVVM GERMANIAE AV=
STRO HVNGARIAE TVR=
CIAE CONFOEDERATORVM
SACRVM MCMXIV-MCMXVI

(Hadifogoly, 1930. II. 232. o.)

zátartozóknak kellett dokumentálniok, sőt a helyszínen is jelen kellett majd lenniök. Az előzményekből következően nem lehetett meglepetés, hogy a várható nagyszámú esetből magyar–orosz vonatkozásban csak a már folyamatban lévő (?) Gyóni-ügyet említette meg a fentieket ismertető újságcikk.[33]

A remény annyira felerősödött, hogy az 1931 novemberében működési engedélyhez jutott Gyóni Társaság, egyebek között, a költő hamvai hazahozatalának kieszközlését is alapszabályába foglalta.[34]

---

[33] *E. B.* 1930. Érdemes a szovjet viszonyokra vonatkozó megállapításait részletezni. „Az oroszországi exhumálások ügyében csupán magánakciók lehetségesek. Hogy ezek mily sikerrel fognak járni, azt egyelőre megmondani nem tudjuk. Mindenesetre az érdekelteknek maguknak kell lefolytatni a helyszínén ezt a sok nehézséget ígérő eljárást. Ennek módja ma az, hogy a bécsi szovjetkonzulátustól beutazási engedélyt kell kérni s valószínűnek tartjuk, hogy a kegyeletes ügyekben az engedélyt megadják. Jelenleg nálunk a szovjetállammal kapcsolatban egy érdekes exhumálási ügy van folyamatban. Gyóni Gézának, a tizenhárom évvel ezelőtt Krasznojarszkban elhúnyt magyar poétának hamvait akarják hazahozni Szibériából. Tudomásunk szerint a tárgyalások eredményesen haladnak előre és minden remény megvan, hogy a tragikus sorsú jeles rabköltő nemsokára magyar földben fogja álmodni álmait."Uo.

[34] *Fábián,* 1984. 79. o.

Ennek első lépéseként Dinnyés Lajos országgyűlési képviselő, aki a hazaszállítás ügyét felkarolta, már 1932 elején tárgyalt róla a bécsi szovjet követségen. „A képviselő a rabköltő családja nevében a külügyminisztérium engedélyével terjesztette elő az exhumálási kérelmet. A követségen kijelentették, hogy a hamvaknak Magyarországra szállítása a mostani körülmények között nem lehetséges, de nincs akadálya annak, hogy a hamvakat valamelyik szomszédos államba hozzák, amely állam a szovjetkormánnyal diplomáciai összeköttetésben áll. Így az érdekelt családtagok úgy határoztak, hogy nevükben egyik Ausztriában lakó rokonuk terjeszti elő a szovjetnél az exhumálási kérelmet és Gyóni Gézának, valamint testvéröccsének, Achim Mihály századosnak földi maradványait Szibériából Ausztriába fogják szállítani.A bécsi szovjetkövetség kilátásba helyezte azt is, hogy – amíg a kegyeletes ügyet lebonyolítják – Gyóni krasznojarszki sírját gondozásba veszi és a hamvai kiszállítását meg fogja könnyíteni. Etekintetben Szibériában némi nehézségek mutatkoznak. A babonás muzsikok ugyanis minden módon törekszenek megakadályozni, hogy a határaikon koporsóban halottat vigyenek keresztül. Azt tartják, hogy ilyen esetben a termésüket természeti csapások pusztítják el. E babonás felfogás ellen utóbb már a németek és lengyelek úgy védekeztek, hogy az exhumált volt hadifoglyok csontjait nem koporsókban, hanem egyszerű faládákban csempészték ki Szibériából. A hazaszállítás költsége ma körülbelül ötezer pengőt tesz ki."[35]

Ezért történhetett, hogy a társaság már 1934-ben, a magyar–orosz diplomáciai kapcsolatok felvételének előzetes hírére[36] is azonnal kiküldte Bécsbe egy tagját, s az ottani szovjet követséggel történt megbeszélést követően a követ kormánya pozitív válaszát tolmácsolhatta, az érdemi lépéseket természetesen a valóságos kapcsolat létrehozása utáni időre halasztva, hiszen az exhumáláshoz „egész sor orosz hatóság intézkedésére és engedélyére, tehát a velük való előzetes tárgyalásokra van szükség." A fellelkesült és a szovjet viszonyokat nem ismerő társaság, kéthónapos határidővel, májusra jósolta a sikert.[37] Ebből persze nem lett semmi, de legalább a tárgyalások sem szakadtak meg.

Dinnyés Lajos fél év múlva, 1935 elején már a budapesti szovjet követségen adta elő a kérést, és egy lap január végén már a szovjet kormány hozzájárulását is közölte. Ennek örömére a Gyóni Társaság Emlékbizottságot alakított, az pedig ismételten májusra remélte a kegyeleti akció lebonyolítását.[38] Február elején további részletek is napvilágot láttak: az ügyben Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai magyar követ[39] is sikeresen interveniált, Dinnyés pedig már magyar–lengyel közös emlékünnep szervezéséről folytatott eredményes tárgyalásokat.[40] A szovjet diplomáciai adatok azonban inkább az ő késedelmükről szólnak,[41] mert az engedély csak március 11-én született.[42] Ez

---

[35] *E. B.* 1932. A cikkben még arról is szó esett, hogy Királdi György gyóni földbirtokos egy kies, fásított dombot ajánlott fel a tervezett Gyóni-mauzóleum számára, továbbá felmerült az az ötlet is, hogy az alsódabasi temetőben nyugvó Kossuth László – Kossuth Lajos apja – földi maradványait exhumálván a mauzóleumba, Gyóni Géza mellé helyezik át.

[36] A még 1924 szeptember elején létrejött megállapodás magyar visszalépés következtében elhúzódott, s csak 1934 februárjában újult meg a követségek július 1-i felállításának megegyezésével. A budapesti szovjet követség azonban ténylegesen csak 1935 elején, a moszkvai magyar követség irodája pedig csupán április 13-án nyitott kaput, de érdemi munkáját valószínűleg csak az év őszén, végén kezdte meg. *Pritz,* 1995. 64–65. o.

[37] Májusban hazahozzák, 1934.

[38] Tavasszal hozzák haza, 1935.

[39] V. ö. *Pritz,* 1995. 65. o. „a korabeli magyar diplomácia egyik legképzettebb" tagjának nevezve uo. 239. o., 12. jegyzet; *Seres,* 2005a. 223. o., 61. jegyzet. Szerepéről lásd még a 83. jegyzetet.

[40] Miután a lengyelek Gyónit lengyel hősi halottnak tekintették, Dinnyéssel megegyeztek abban, hogy a „Szibériából érkező koporsót különvonaton katonai pompával szállítják az országon keresztül Przemysl [Przemyśl] várába, ahol díszesen felravatalozzák és a ravatal körül lengyel–magyar emlékünnepet rendeznek. Elhatározták azt is, hogy Przemysl várában azon a helyen, ahol a vár [oroszoknak való] átadását megelőző estén Wujetrzek Rozália, lelkes lengyel asszony Gyóni írásait elásta és így megmentette – emlékművet állítanak." *E. B.* 1935.

[41] A diplomáciai hátteret megvilágítja Szemjon Mihajlovics Mirnijnek, a budapesti szovjet követség első titkárának feljegyzése a Dinnyés Lajossal folytatott beszélgetéséről, Budapest, 1935. január 8.: „Dinnyés Lajos a »Reggeli Újság« című napilap szerkesztőjével ellátogatott a szovjet követségre. Dinnyés elmondta, hogy egy nemzeti bizottság alakult az 1917-ben Krasznojarszkban elhunyt Gyóni Géza emlékének ápolására és földi ma-

a cikk, a Gyóni-témában ugyancsak jeleskedő, E. B. szignóval jelentkezett Elek Béla írása tartalmazott – gyűjtésem szerint – először adatot a krasznojarszki sírpár pillanatnyi állapotáról, s bár a reményt fenntartotta, régészként már ettől kezdve megbicsaklani érzem az azonosítás biztonságát. Ugyanis a Gyóni Társasághoz „legújabban érkezett szibériai levelekből megállapították, hogy bár a krasznojarszki temetőben a sírok nagyrésze már megsemmisült, Gyóninak és testvéröccsének sírdombjai ma is épségben állanak. Rajtuk még tavaly [1934-ben] is jámbor orosz családok által ültetett virágok nyitottak és csupán a fejfák tüntek el [!]."[43] Mivel a tervezett exhumálás és azonosítás lebonyolítási terveibe régész vagy antropológus szakember bevonására sohasem került sor, a fenti helyzetben valóban csak egy vagy néhány sír feltárása, s a híressé vált abroncs megtalálása bizonyíthatta volna az eltemetett személyét, kérdéses azonban, hogy a szovjet hivatalos szervek hozzájárultak volna-e egynél több sírhant (?) megásásához. Egy további újságcikkkből úgy tűnik, hogy májusra már megérkezett a konkrét exhumálási engedély, amelynek realizálására négytagú majdan kiutazó bizottság alakult: Dinnyés Lajos, továbbá, megnevezetlenül, a költő temetésének két szemtanú hadifogolytársa és a sajtó képviselője személyében. Ők úgy nyilatkoztak, hogy a szibériai időjárás miatt a munkálatokra csak augusztusban kerülhet sor.[44] A szibériai előkészületek megkönnyítésére akkor küldte ki Dinnyés a Gyóni-sírok körüli terület térképét.[45]

A nyilatkozat elhamarkodott voltát megerősítette az A. A. Bekzadjan által a budapesti követség 1935. évi tevékenységét ismertető, Makszim Makszimovics Litvinov külügyi népbiztoshoz[46] küldött, 1936. február 16-án kelt beszámoló jelentés részlete: „Gyóni Géza földi maradványainak ügye. 1935 januárjában eljött a követségre Dinnyés Lajos, a Független Kisgazdapárt parlamenti képviselője. Kérte, hogy exhumálják és hozzák Magyarországra Gyóni Géza földi maradványait. Gyónit még 1917-ben temették el Krasznojarszkban a fivérével együtt. Ezt a kérését a magyar Külügyminisztérium egy hivatalos jegyzékben támogatta. A szovjet hatóságok kérték a Gyóni Géza Társaság képviselőit, hogy pontosan jelöljék meg azt a helyet, ahol eltemették Gyónit. Már ki is jelölték a magyar delegáció utazásának időpontját a Szovjetunióba 1935 április–májusára, de a magyar bizottság nem tudta összeszedni az összes dokumentumot erre az időpontra. Mivel csak 1935 nyarán küldték el a sír pontos helyét megjelölő térképet, az exhumálásra csak 1936 április–májusában kerülhet sor a fagyok után."[47]

Csak közvetett utalásokból lehetett sejteni, hogy 1936 első félévében az engedélyezett és tervezett kiutazásra miért nem került sor: a szovjet fél a bizonyára az 1917-es állapotokat rögzítő, időközben alkalmatlanná vált térkép alapján valószínűleg eredménytelenül kereste a sírt, a magyar fél

---

radványainak Magyarországra hozatalára. Dinnyés ehhez kérte a szovjet diplomácia közreműködését. Mirnij bemutatta Dinnyést Bekzadjannak, aki elmondta, hogy a földi maradványok Magyarországra hozatalához a társadalmi szervezetnek kellene írnia egy hivatalos levelet, a Külügyminisztériumnak pedig hivatalos diplomáciai jegyzékben kellene a szovjet követséghez fordulnia. Dinnyés elmondta, hogy a szovjet követség hamarosan megkapja ezt a levelet és a diplomáciai jegyzéket." АВП РФ, ф. 010. оп. 10. п. 50. д. 33. л. 24. (Seres Attila fordítása és kivonata). Bekzadjan Nyikolaj Nyikolajevics Kresztyinszkij külügyi népbiztoshelyetteshez február 16-án írott levele utószavában említette: „PS. Éppen most kaptam meg a MID [Külügyminisztérium] jegyzékét, amelyben az utóbbi csatlakozik Dioni Geza maradványainak kiszállításához és kéri, hogy erről tájékoztassam Önt." АВП РФ, ф. 010. оп. 10. п. 50. д. 32. л. 17. (saját fordításomban). Miután a válasz késett, Bekzadjan egy ugyancsak hozzá írott, március 7-én kelt jelentésében tért ki rá: „PS. Kérem megsürgetni a választ Dioni Geza hamvai átszállításának kérdésében." АВП РФ, ф. 010. оп. 10. п. 50. д. 32. л. 17. (saját fordításomban). Alekszandr Artyemjevics Bekzadjan (1879–1938) 1934-től 1937. november 15-ig volt a budapesti szovjet követ, ekkor hazarendelték, és 1938-ban a sztálini tisztogatások áldozatásul esett. *Seres,* 2005a. 212. o., 23., 96. jegyzet. Kresztyinszkijt (1883–1938) ugyanez a sors érte. *Seres,* 2005a. 230. o., 89. jegyzet.

[42] Az SZK(b)P KB Politikai Irodája 23. ülésének (Moszkva, 1935. március 11.) jegyzőkönyvéből: „P/p 73. Dioni Geza magyar költő hamvai Magyarországra szállításának engedélyezéséről. Engedélyezni. A KB titkára I. Sztalin.": РГАСПИ, ф. 17. оп. 162. д. 17. л. 147 (saját fordításomban).

[43] *E. B.* 1935.

[44] A Szovjet, 1935.

[45] Augusztusban, 1935.

[46] V. ö. *Seres,* 2005a. 218. o., 45. jegyzet.

[47] АВП РФ, ф. 010. оп. 11. п. 68. д. 29. л. 11–29. (Seres Attila fordításában).

pedig még nem tudta összegyűjteni a szükséges anyagiakat. E feltevésemet erősítheti meg egy 1936 júniusában megjelent cikk állítása, hogy Magyarországon „bombaként hatott az a hír, amelyet csak az érdekeltek suttogtak szájról-szájra, hogy a legszorgosabb és legalaposabb kutatás ellenére sem találják Gyóni Géza sírját az óriási krasznojarszki fogolytemetőben." A pletyka váltotta ki Krémer Lajos dési gyógyszerész már említett jószándékú, de a megváltozott körülmények következtében nyilvánvalóan használhatatlan bejelentését, amelynek nyomán a biztos azonosítást eredményező vasabroncsos temetkezés megtalálását remélte.[48] A budapesti orosz követség alábbi jelentésből pedig az is kiderül, hogy a leendő költségek fedezete még össze sem gyűlt! Mindezek ellenére sajátos, hogy a már említett Szemjon Mihajlovics Mirnij, David Grigorjevics Sternnek, a Külügyi Népbiztosság II. Nyugati osztálya vezetőjének[49] július 26-án küldött jelentésében, az exhumálás elmaradásának okát kizárólag a Gyóni Géza Emlékbizottság, illetve Dinnyés Lajos érdektelenségében látta.[50]

Az 1937-es esztendő örvendetes változást hozott a Gyóni-ügyben. Kezdetben úgy tűnt, hogy csupán a Gyóni Hamvak címen alapított csekkszámlára befizetett összeg érte el a szükséges nagyságot,[51] időközben azonban a Szovjetunióban is léptek az exhumálás ügyében: az újságcikkekben írottak időrendjét komolyan véve az év első negyedében,[52] de a zord éghajlat miatt inkább 1936 nyarán, „a Gyóni Társaság megkeresésére moszkvai bizottság utazott Krasznojarszkba és a gazzal benőtt temetői területen hitelesen megállapították, hol temették el Gyónit. Nyugvóhelye fölé sírdombot emeltek" – utalt az alább részleteiben tárgyalt eseményekre egy 1938. októberi tudósítás,[53] amelyben azonban sírfeltárásról és a vasabroncs megtalálásáról, vagyis a hitelesítés egyedül elfogadható módjáról – amint lejjebb kiderül, valószínűleg a tényeknek megfelelően – nem esett szó, sőt kikövetkeztethetőnek látszik az is, hogy nem csak a sírjel tűnt el, hanem a határozott sírhant is

[48] Évek óta, 1937. A bejelentésről lásd a 13. és 28. jegyzetet.

[49] Stern (1900–1937) 1932–1936 között töltötte be ezt a tisztséget, majd a sztálini tisztogatásokban végeztek vele 1937-ben. *Seres,* 2005a. 230. o., 88. jegyzet.

[50] „Ismét felkereste a szovjet követséget a Gyóni Géza-bizottság képviseletében Balogh István [elnök] és Gergelyffy Gábor [író, zeneszerző]. Az emlékbizottság tagjai megkérdezték, hogy mi a helyzet Gyóni földi maradványainak exhumálásával. Mirnij elmondta, hogy az engedély megvolt az exhumálásra, és a szovjet hatóságok mindent megtettek, de az emlékbizottság és Dinnyés Lajos képviselő nem mutattak érdeklődést a kérdés iránt az elmúlt évben. Az emlékbizottság tagjai közölték: 1937 májusára tervezik az exhumálást, addigra össze tudják gyűjteni a szükséges összeget az exhumálásra és a földi maradványok hazahozatalára. Mirnij javaslata a feletteseinek: ne utasítsák el a kérést, hanem széles körben kampányoljanak mellette. A szovjet sajtóban, például a Journal de Moscou-ban, közöljenek olyan cikkeket, amelyek arról tudósítanak, hogy a szovjet hatóságok beleegyeztek az exhumálásba..." (Seres Attila fordításában és kivonatában). Mirnij: „Mi Rákosi et. ügyének újrafelvételére gondolunk, hogy kedvező színben legyen feltüntetve közreműködésünk, a magyar kormány Geza Dioni ügyére vonatkozó felhívásának megválaszolására." (Saját fordításomban) АВП РФ, ф. 010. оп. 11. п. 68. д. 309. л. 49–50.

[51] Az „utolsó, 1937-es híradás után sehol sem esik több szó erről az [említett pénzgyűjtő] akcióról, s a 10 566 pengő 39 fillérnyi összeget – félvén a pénz elértéktelenedésétől – ingatlan vásárlására fordította a Társaság, az ingatlan a telekkönyvbe a Gyóni Géza Irodalmi Társaság nevén került be." *Fábián,* 1984. 79. o. Fábián Miklós ez ügybeni adatközlője Sztripszky Aladárné volt. *Fábián,* 1984. 85. o. 17. jegyzet. Az adatközlő „életének több évtizedét Gyóni Géza anyaggyűjtésére áldozta." Dabas, 1975. 13. o. Egyébként a pénzről később még többször is szó esett: a Gyóni Géza Társaság gyűjtésén „pár pengő híján tízezer pengő gyült össze... A [hazaszállítás lebonyolításához szükséges] pénz a magyar nép áldozatosságából teljes összegében együtt van. " Rövidesen hazaszállítják, 1938. „A Gyóni-hamvak hazaszállításának ügyét itthon már teljesen előkészítették. E célra – mint a [Gyóni Géza Irodalmi] társaság vezetőségétől értesültünk – társadalmi úton tízezer pengő gyült össze, mely összeg a költségeket fedezi." *E. B.* 1939. „Az irodalmi estéken a felsőház és a képviselőház, valamint a győri evangélikus egyházkerület és mások adakozásaiból eddig 9516 pengő gyült össze. Ez az összeg a Postatakaréknál a »Gyóni hamvak hazahozatala« című számlán szerepel letétben. Ehhez járul a volt hadifoglyok Gyóni-estjének bevétele és gyűjtése, ezer pengő, összesen tehát 10 500 pengő áll rendelkezésre, ami ha teljesen nem is fedezi a hazahozatal költségeit, nagyobbrészt máris lehetővé teszik a Gyóni-hamvak hazahozatalát és még néhány vármegye kilátásba helyezett hozzájárulásával elegendő is lesz." *Kenessey,* 1939.

[52] „Tavaly" – keltezte a moszkvai bizottság útját *E. B.* 1938.; lásd még a 60. jegyzetet.

[53] *E. B.* 1938.

elenyészett.[54] A szovjet lépésnek egyrészt az lehetett az oka, hogy a szívósan meg-megújított magyar igény[55] végül is kellemetlenül érinthette a Belügyi Népbiztosságot, ezért valamiféle azonosító helyszínelést mindenképpen el kellett végezniök, másrészt az az ötlet, amellyel Garmas 1935-ös átiratában,[56] majd Szemjon Mihajlovics Mirnij fentebb idézett levelében találkoztam, akkor jutott el a legmagasabb fórumig. Ennek megtörténtét Jelena Dmitrijevna Sztaszova (1873–1976) 1937. március 23-án, Sztálinhoz írott levele tanúsítja, ami a Gyóni-ügy új, eddig még nem közölt adata, s amelyre véletlenül bukkantam az interneten.[57] Sztaszova a moszkvai Nemzetközi Vörös Segély egyik vezetője, pontosabban a Szovjet Forradalom Harcosait Segítő Nemzetközi Szervezet végrehajtó bizottságának elnökhelyettese, s egyben központi bizottságának elnöke volt,[58] ezért fordulhatott közvetlenül a párt és az ország vezetőjéhez. Az említett levél általam fordított szövege a következő:

„1937. március 23.
Szig.[orúan] titkos
SZK(b)P KB PolBiz-ba [a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottsága Politikai Bizottságába]
Sztálin Elvtársnak

Kedves Elvtárs!

Nem tartja lehetségesnek Rákosi Mátyás[59] elvtárs kicserélése kérdésének felvetését? Manapság egész Magyarországon pénzgyűjtés folyik a Szibériában hadifogolyként meghalt, ismert magyar költő, Gyóni Géza maradványainak a Szovjetunióból való elszállítására és magyarországi eltemetésére. A maradványait megtalálták.[60]

Lehetséges, hogy Rákosi kicserélésének kérdése felvethető volna e Géza [sic!] maradványaiért, plusz a magyarok azon zászlótrófeáiért, amelyeket a magyar felkelés I. Miklós általi elfojtása idején zsákmányoltak?[61]

Magának Rákosinak az a nézete, hogy valamilyen gazdasági alku, vásárlás, megrendelés stb. [kedvező] hatást gyakorolhatna a csere lehetőségére.[62]

---

[54] V. ö. *Balogh,* 1937. 10. o. Az sem lehetetlen, hogy további konkrét bizonyítékot jövőbeni moszkvai vagy krasznojarszki levéltári kutatásoktól remélhetünk, magam erre természetesen nem vállalkozhattam.

[55] Hazai vonatkozásban pl. Jánossy Gábor ny. árvaszéki elnök a Vas vármegye törvényhatósági kisgyülésén halála huszadik évfordulóján a költő érdemeinek elismerését indítványozta, és annak kimondását kérte, hogy a kisgyűlés „a krasznojarszk-gorodoki hősi temetőben nyugvó költő és Mihály testvére hamvainak hazaszállítását és magyar földben való eltemetésének kérdését a nemzeti hála és becsület kötelességének tartja, évégből a szent célra száz pengőt megszavaz és elhatározásáról a társ törvényhatóságokat is értesíti." Gyóni, 1937.

[56] L. alább az 1940-es évnél.

[57] A költő nevének a Google keresőprogramba történt cirill betűs (Геза Дьени formájú) beírásakor egyetlen tételként jelent meg, lásd http://zapravdu.ru/elektronnaya-biblioteka/istoriya-rossii/zapreschennyi-stalinchast-i_2.html.

[58] Заместитель председателя Исполкома Международной организации помощи борцам революции [МОПР], председатель ЦК [Центрального Комитета] МОПР СССР. Sztaszovát megemlítették a Rákosi perével foglalkozó magyar tanulmánykötetben is. Rákosi, 1950. 460., 462. o., v. ö. még *Seres,* 2005. 144. o. Az utóbbi tanulmányra Pritz Pál hívta fel a figyelmemet, szívességét ezúton is megköszönöm.

[59] Rosenfeld/Rákosi Mátyás (Ada, 1892. március 9 – Gorkij/Nyizsnyij Novgorod, 1971. február 5.)

[60] Lehetséges, hogy a levél 1937. március 23-i dátuma előtt elvégzett sikeres, vagy annak tekintett helyszíni kutatásokra utal az a rövidke mondat, hogy az „Останки его найдены."

[61] Rákosi és a magyar ereklyezászlók kicserélésének ötlete 1926–1927-től kezdve merült fel, s bár kihagyásokkal, de mindvégig fennmaradt, egészen az 1940–1941. évi megvalósításáig, v. ö. *Seres,* 2005. 141., 147–149., 156., 169–170., 174. o. Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai naplójában több feljegyzést tett e zászlókról még Rákosi kicserélésével kapcsolatban is, de Gyóni Géza cserére felajánlott földi maradványait nem említette, s nem tért ki a Gyóni-ügyben tett egyéb lépéseire sem, v. ö. *Jungerth-Arnóthy,* 1989. 138., 192., 196–199., 269., 349–350. o.

[62] A csere elősegítésének különféle gazdasági előnyökkel való kecsegtetése az 1920-as évektől kezdve szerepelt. *Seres,* 2005. 142., 156–157.o.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint jelenleg a korábbiaknál alkalmasabb az idő a cseréről folytatandó tárgyalások megkezdésére, minthogy a sikertelen fasiszta puccs következtében a magyar vezető körök hangulata nagyon megváltozott.

Végül talán lehetséges volna azt a kérdést is felvetni, hogy Rákosi a szovjet állampolgárság felvételét kérte, vagyis jelenleg semmiféle állampolgársága nincs. A hazája most Jugoszlávia, de ott nem ismerik el az állampolgárságát.[63] A Forradalom Harcosai Segítésének Nemzetközi Szervezete (MOPR) a maga részéről sorozatos lépéseket tett a francia közvélemény oldaláról jövő nyomás enyhítésére. Bizonyos sikerekkel is számolhatunk; jelenleg a magyar kormány francia orientációjú. Rákosi már 12 éve ül. Jelena Sztaszova."[64]

Sztálin elfogadta Sztaszova előterjesztését, és a diplomáciai puhatolózás megszervezését Vjacseszlav Mihajlovics Molotovra szignálta.[65] Említést érdemel, hogy a Rákosi – honvédzászlók csere 1940 október vége és 1941 eleje között végül is Gyóni Géza földi maradványainak hozzáadása nélkül történt meg.[66]

Még korábban, a szovjet események ismerete nélkül, április 17-én ismét felröppentették a kiutazás – ezúttal május 20. tájára tervezett – hírét.[67] Ez a cikk azért érdekes, mert jól illusztrálja a helyzet kilátástalanságát és a sír megtalálását célzó naiv elképzelést: „...Gyóni hamvai hazaszállításának [...] sok nehézség állta útját, főként az, hogy Oroszországból nem sikerült megbízható értesítést kapni: Gyóni sírja fellelhető-e még? Ebben a tekintetben ma is teljes a bizonytalanság, az orosz hatóságok fölvilágosítást adni nem tudnak, viszont Gyóni sírját megtalálni csak ugy lehet, ha ezt a munkát olyan valaki vállalja, aki Gyóni eltemetésének körülményeivel tisztában van. Ilyen ember Mészáros Vilmos dr. győri ügyvéd, a jeles poéta, aki mint Gyóni hadifogoly társa és még Przemislyből barátja, jelen volt a temetésen. Ezért a Gyóni Géza-társaság őt bízta meg, hogy menjen ki Oroszországba Tiry Gyulával, a fővárosi temetkezési üzem igazgatójával és gondoskodjanak Gyóni hamvainak hazaszállításáról. Tény, hogy a nagy költőt a Krasznojarszkban eltemetett hadifoglyok emlékére a hadifogoly-tisztikar által gránitkövekből rakott piramis környékén temették el. Ha ez a piramis még megvan, ami valószínű, akkor már remélhetőleg nem lesz nehéz Gyóni hamvaira rátalálni. Gyóni derekára egyébként kezdőbetűivel ellátott vasövet erősítettek eltemetésekor, ez az öv kétségtelenül agnoszkálja majd Gyóni hamvait. Mészáros Vilmos dr. és Tiry Gyula május 20-ika körül indulnak útnak, egyenesen Moszkvába mennek, ahonnét Jungerth követ támogatásával indulnak a négy és félnapi expresszvonat távolságban lévő Krasznojarszk, – Gyóni Géza meg-

---

[63] „Rákosi... annyira biztos volt a kiszabadulásában, hogy első büntetésének lejárta előtt [1934-ben] szovjet állampolgárságért és a Szovjetunióba utazásához szükséges tranzitvízum kiadásáért folyamodott a szovjet hatóságokhoz", s a kérelmét 1934. április 25-én el is fogadták. *Seres,* 2005. 152. o.

[64] A levél jelzete: АПРФ. ф. 45. оп. 1. ф. 805. л. 9. Írógéppel írva, autográf aláírással.

[65] Sztaszova levelére ceruzával írta rá a határozatát: „Molotovnak. Talán az NKID-t [Народный Комиссариат Иностранных Дел = Külügyi Népbiztosság] kellene megbízni a magyar vezető körök kipuhatolásával. Sztalin". Lejjebb az NKID vezetőjének véleménye: „Mellette – Molotov."

[66] Az életfogytiglant jelentő 20 évre ítélt Rákosi büntetésének a háromnegyed része 1940. október 25-én járt le, feltételes szabadlábra bocsátása pedig 29-én kelt. November 2-án lépte át a magyar–szovjet határt, a zászlók visszaadásáról szóló szovjet döntés viszont a magyar sajtóban 1941. január 10-én jelent meg. *Seres,* 2005. 158., 170–171., 176–177. o. Seres Attila rámutatott, hogy a cserét nem lehet egyoldalú szovjet gesztusnak tekinteni, „mert szovjet részről soha, semmilyen körülmények között nem merült fel, hogy a honvédzászlókat önként és egyoldalúan visszaszolgáltassák Magyarországnak, ez a lehetőség mindig is a Rákosi-ügy függvénye maradt, a szovjet dokumentumok kizárólag Rákosi személyével összefüggésben beszélnek erről. Emellett a magyar kormánynak Rákosi fejéért kitalált »előnyök« elképesztően széles palettája mutatja, hogy a csereakció lebonyolításának egész históriájában valójában Rákosi személye játszotta a főszerepet és nem a honvédzászlók, amelyek csupán az egyik lehetséges »csereobjektum« szerepében statisztáltak." *Seres,* 2005. 176. o. A magyarországi gyűjtés országos kiterjedését mérlegelve, pillanatnyilag aktuális további csereobjektum-ötlet lehetett 1937-ben Gyóni Géza talán ez okból megkeresett földi maradványainak a zászlókhoz fontolgatott ráadása. Elhagyásának oka előttem ismeretlen maradt, de akár a sír váratlan azonosíthatatlanná válása is közbejöhetett, v. ö. alább Göncöl Nagy Gábor elbeszélését, ill. a Magyar Királyi Képviselet 1941. április 3-i szóbeli jegyzékéhez fűzött kommentáromat.

[67] V. ö. az 50. jegyzettel.

porladt, hazakívánkozó hamvai felé. Azért sietős mostmár a dolog, mert azt akarják, hogy a holttest a 20 éves halálozási évfordulón Budapesten legyen."[68] Az évforduló előtt öt nappal azonban a hírek ismét az út elhalasztásáról tudósítottak.[69]

A Gyóni Társaság elnökségét – amint arról Balogh István, a sírra vonatkozó korábbi (általam megtalált és fel nem lelt forrású) híresztelések hasznos áttekintését is mellékelve, költőien cikornyás emelkedettséggel beszámolt – a szovjet fél szeptember 20-án értesítette a sírhely megtalálásáról. A cikknek a bevezető ömlengést követő mintegy háromnegyede megérdemli a közlést:

„A legnagyobb bizonytalanság uralkodott idáig Gyóni Géza sírja fölött. 1917. június 25-én halt meg a nagy költő s ép 20 esztendeje annak, hogy pozitív hír nem érkezett felőle. Személyes fáradozásaim, a Gyóni Géza Irodalmi Társaság tagjainak lelkes ügybuzgalma, minden hiábavalónak bizonyult; semmi kézzelfogható hírt nem kaptunk a Gyóni sírról. 1922-ben hazatért hadifoglyok azt bizonyították, hogy a fakereszt eltűnt a rettentő szibériai telek kályháiban; helyette azonban a magyarság kegyelete vaskeresztet állított a Gyóni-sírra. A hantot pedig alacsony vasráccsal vették körül.[70] Későbbi hírek arról számoltak be, hogy egy volt magyar hadifogoly orosz felesége kislányával együtt, Krasznojarszkba utazott vissza szülei látogatására és a derék orosz nő leánykája »nem egy szál, hanem egész öl virágot helyezett« el a költő megtalált és karban tartott sírján.[71] Ezek után már csak Hiób-hírek járták. Cikkek jelentek meg arról, hogy a sírt és az egész temetőt szovjet-harcok folytán szétgránátozták, rajvonalak kígyózó dekkungjai szelték keresztül-kasul. A költő hamvait a mélyre csapó gránáttölcsérek elporlasztották. Csontjait a szélvihar szerteszórta. Még a Tiszti Temető közepén emelkedő Denkmál se maradt meg, mint ellenséges támpontot fundamentumostul szétbombázták; a sírok fölött elhelyezett köveket fedezéknek használták.[72] Újabb rémhír terjengett. Minél mélyebbre ásta bele magát a Gyóni Társaság a Hamvak hazahozatali mozgalmába, annál rettentőbb hírek kerengtek. Felszántották Krasznojarszkban a hadifoglyok temetőjét.[73] – De nemcsak Krasznojarszkban, a legtöbb fogolytemetőnek az lett a sorsa, hogy a planírozott területek húmuszos talaját ekevas alá fogta a profán kegyelet s eltűntek a föld színéről. A föld, a teremtés minden eleme összeesküdni látszott a hamvak ellen. Társaság nem nyugodott. Tovább firtatta a dolgot. Most aztán újabb rémhír terjedt. Elmosta a Krasznojarszk-gorodoki temetőt a Jeniszei hömpölygő tavaszi áradása. Zajgó jégtáblák letarolták a hantokat, tavakat kotortak a sírgödrökből [...] s tavaszi tócsák tükörlapjaiban gyönyörködött a végtelen égbolt holdja, csillagja. Mikor visszahúzódott a Jeniszej iszapos árja: a megtalált csontokat hivatalosan szedették össze és spódium-gyárak műtrágyája, csontlisztje lett. Amit meg eltemetett az iszap, azt nincs ember a földön, aki össze tudná szedni [...]. Még ez sem volt elég. Ha sikerülne is exhumálni a költő hamvait: a szovjetkormány nem engedi a Bizottságot Krasznojarszkba. Ő maga: hivatalosan elvégzi ezt a funkciót, Moszkvába hozza, ott átadja a kiküldötteknek. Erre aztán megindult a lavina: »Idegen csontokat« fognak valamely falu szélén összekaparni és azzal világirodalmi botrányt kever föl a Gyóni Társaság. Napról napra borzongatóbb hírek jöttek Társaság elnökségéhez. Magam, aki személyesen ismerem a terepet, hazamentettem a kéziratokat és reliquiákat, meghánytam-vetettem a híreket, s bizony hol rémüldözve, hol hitetlen Tamásként állva, elernyedve, majd nekigyűrközve, elkedvetlenedve, majd újra lelkesedve, eleinte magamra hagyatva 1930-ig egyedül, Társasággal 1930-tól folytattam a munkát.

1937 szeptember 20-án az eddigi vérvesztő eredménytelenségek után az a rendkívül felvillanyozó és meglepő hír érkezett hivatalos helyről, hivatalos úton Moszkvából Elnökséghez, hogy a

---

[68] Gyóni-társaság, 1937.

[69] „...e héten pénteken ismét szomorú évforduló köszönt ránk: Gyóni Géza halálának huszadik évfordulója. A költő ... két évtizede hunyt el a krasznojarszki fogolytáborban. Teste még mindig ott pihen, de talán a közeljövőben sor kerül arra is, hogy hazahozzák és magyar földben helyezzék örök nyugalomra." Husz évvel ezelőtt, 1937.

[70] Forrását nem találtam meg, v. ö. *Balogh,* 1937. 8. o.

[71] Forrását nem találtam meg, v. ö. *Balogh,* 1937. 8. o.

[72] Forrásaikat nem találtam meg, v. ö. *Balogh,* 1937. 8. o.

[73] Hasonlóképpen a később megjelent *S. F.* 1938.

»Moszkvai Külügyi Népbiztosság« intézkedése folytán a krasnojarszki tiszti temetőben a hivatalos hatóságok identifikálták Gyóni Géza sírját. Öccse: Mihály főhadnagyét azonban nem találják. A Szovjetkormány az exhumálás lebonyolításával kapcsolatban még jelentős kedvezményt is helyezett kilátásba. Eddig szól a hivatalos jelentés.

Megtalálták tehát a »világháború Petőfije,« a rettenetes harcok Tyrteuszának legendák ködébe veszett sírját. »Vén varjú kopog szikkadt koponyámon« – mondta Gyóni Géza. A kopogás szívünk lüktető burkán dübörög s megborzongató örömmel, Poe Edgáros extázissal vetítjük világgá: megtalálták Gyóni sírját. Ezek után a Hamvak hazahozatalának kérdése már pénzkérdés és technikai lebonyolítás. Ha Isten velünk, senki ellenünk!"[74]

A bejelentésben a későbbi, kedvezményes exhumálásra történő utalás az identifikáció részleteinek ismerete nélkül azt sejteti, hogy az azonosítás csupán valamiféle terepszemlén, s nem a vasabroncsos csontváz feltárásán alapult, tehát az eredménye megkérdőjelezhető.

Az elkövetkezett 1938-as esztendő azonban minden bizonnyal a keserű csalódás éve volt, noha az exhumálási engedély és a kivitelezéséhez szükségesnek vélt pénz birtokában már-már elhárulni látszott minden akadály. Mégis, az év a korábban említett félkarú Kovács Ferenc beszámolójával kezdődött, aki szintén a vasabroncsos csontváz megtalálhatóságában bizakodott, bár a temetővel és a sírral kapcsolatos szóbeszédek elbizonytalanították. „Amikor én 1927-ben elkerültem Krasznojarszkból Novo-Szibirszkbe – mesélte márciusban –, akkor a magyar hadifogolytemető még gondozott állapotban volt. Azóta úgy hallottam a szibériai magyaroktól [!], hogy senki sem gondozza többé a magyar foglyok sírját. Pedig azelőtt minden június 15-én nyilvános gyászünnepséget rendeztünk a halott költő sírjánál. A szibirjákok a tél kegyetlen nyomorúságában feltüzelték a fejfákat és kereszteket, semmi jelt nem hagytak a sírokon [...].[75] Amíg én ott voltam, addig a sír gondozás alatt állott. Hogy azóta [1927 óta] mi történt a temetővel, azt nem tudom. Hallottam néha a novoszibirszki traktorgyárban kósza híreket, hogy ekevas alá fogták a krasznojarszki fogolytemetőt. Beszéltek arról is, hogy a Jeniszei folyó tavaszi áradása dúlta fel a sírokat és az áradás visszahúzódása után a szovjet csontlisztté őröltette az összeszedett csontokat. Ámde bajosan lehet tudni, hogy mi igaz ezekből a szóbeszédekből. Ahogy én tudom, hiteles alapja egyiknek sincsen."[76] Amennyiben Kovács visszaemlékezését a moszkvaiak 1937-beli, eredményes azonosító terepszemléje elé keltezzük, akkor rossz hírei valóban nem lehettek hitelesek. Jelentkezett azonban egy új szemtanú, a 23 évi távollét után „a napokban" hazatért Göncöl Nagy Gábor sóvári (Eperjes/Prešov-Solivar) asztalos, aki a sír újabb elpusztításáról számolt be igen életszerű módon egy október 5-én megjelent cikkben: „Krasznojarszk városában huszan éltünk volt magyar katonák. Különféle ipari műhelyekben nehéz munkával kerestük a kenyerünket. Minthogy nem vettük fel a szovjetállampolgárságot, az oroszok semmiféle jogban nem részesítettek, csak kihasználtak bennünket. Sokat szenvedtünk a városban visszamaradt nyolc csch katonától. Ezek beléptek a bolsevik pártba, nagy hatalomra tettek szert és minket állandóan zaklattak [...]. Mi magyarok minden héten kimentünk az egykori rabtemetőbe és meglátogattuk Gyóni nyugvóhelyét. A régi sírkert ma a teljes pusztulás képét mutatja. Kopár, sivár területté változott át. Szerte a Jeniszej áradásaiból piszkos mocsarak maradtak vissza, amelyekben a sírüregekből kimosott emberi csontok uszkálnak. Itt augusztusban Gyóni sírdombja még épségben állott. Amikor azonban szeptember nyolcadikán kimentünk a temetőbe: a költő sírját teljesen feldúlva találtuk. A csehek ugyanis a Csehszlovákiából érkező nyugtalanító hírek hatása alatt egyik éjszaka csákányokkal vonultak ki a temetőbe és Gyóni sírdombját szétverték. A keletkezett romhalmazba karót szúrtak, reája nagy papírlapot függesztettek, amelyre ráírták Gyóni egykori híres versét:

---

[74] *Balogh*, 1937. Kevesebb költőiséggel, de lényegében azonosan a később megjelent *S. F.* 1938. Az utóbbi két jegyzetben történt utalás alapján *S. F.* 1938. úgy lehetett Balogh István cikkének forrása, hogyha az az 1937. október–novemberi jelzeténél később, 1938. március 13-a után jelent meg és a félkarú Kovács Ferenc elbeszélésének kivonatát Balogh akár még korrektúrában csatolhatta. Balogh tagoltabb tördelésű szövegét azért vontam össze három részre, hogy a lényeget jelentő második egység a legjobban kiemelkedjen.

[75] Itt következett a vasabroncsos temetés leírása, lásd a 13. jegyzetet.

[76] *S. F.* 1938.

Hej csahos cselákok
Bizony eladtátok
Az édes anyátok ...

Miattatok hervadt
Kurucok virága
Megyünk már, mennünk kell
Szomorú rabságba ...[77]

A vers alatt otromba betűkkel ezeket a szavakat lehetett olvasni: »E vers miatt ítélte halálra SIROVY elvtárs a gazmagyar firkászt...«[78] Mi magyarok sírva néztük a lelketlen pusztítást és visszsza akartuk állítani Gyóni sírdombját, de vörös katonák jelentek meg és bennünket onnan elűztek...«[79] Amennyiben az említett hónapnevek az 1938. évre vonatkoztak, akkor a sajnálatos események a moszkvaiak (1936?)–1937. évi terepszemléje alkalmával felújított, sírjel említése nélküli Gyóni-sírdomb 1938-beli újabb (ezúttal végleges?) pusztulását jelenthették. Nem véletlen, hogy ismét feltámadt a kétség a hamvak hazahozatala ügyében,[80] ezért egy újságíró még karácsony előtt a Gyóni Géza Társaságnak az elmúlt év legfontosabb bejelentését tevő elnökét, Balogh Istvánt szólaltatta meg, aki bevezetőjében arra utalt, hogy „Gyóni Géza hamvainak hazahozatalát eddig kizárólag külpolitikai okok gátolták. A hazaszállítással kapcsolatos tervek [rémhírek? – K. L.] nem egyebek, mint a jóindulatú tudatlanság termékei", s beszámolóját a helyzet ismertetésével és az optimista reménykedésével folytatta: „Gyóni Gézát öccséhez, a Vojenni Gorodok temetőjében egymás mellé temették. A temető magas domboldalon van; olyan magasan, hogy a Jenissei áradása közel sem érhet hozzá. Az tény, hogy Krasznojarszkban rendkívül hideg a tél. A fejfákat azonban nem tüzelhették el, mivel a Gyóni-testvérpárnak külön masszív sírkeresztet állított a hadifogolykegyelet. Pontos tudomásunk van arról is, hogy a kintlévő magyar hadifoglyok, sőt a szibirjákok

---

[77] Az 1915-ben a várban írt II. számú *Przemysl* című vers 10–16. sora; a 11. sor helyesen: „Bizony eladnátok" *Gyóni,* 1944. 251–252. o.

[78] Sirovy „elvtárs", azaz Jan Syrový (1888–1970) „egyik szeme bekötve, fekete kötéssel. Zizka Jan husszita vezérrel szokták és szerették összehasonlítani ezt az akkor talán 35 éves fiatal embert, aki közkatonaként vonult be és civilben otthon utazó volt. Sirovy a druzsinában résztvett annak felállítása után azonnal. Zborovnál Gajdával együtt csapatvezető, majd a 2. ezredben lesz hadnagy. 1918 márciusában hadnagyként parancsnoka a 2. ezrednek, s így vezetőszerephez jut. 1918 augusztus 28-án mint generális főparancsnoka lesz a légiónak. Hazatérése után hadügyminiszter és később a cseh generálstáb főnöke, majd 1933 végén a cseh hadsereg főfelügyelője." *Lévai,* 1934. II. 113. o., valamint 42., 88., 92. o., v. ö. *Tarczali dell'Adami,* 1925. 232. o. Csehszlovákiában 1945-ben 20 évi börtönre ítélték Syrovýt, 1960-ban amnesztiával szabadult, s 1970-ben Prágában hunyt el.

A Sirový-hozta halálos ítélet talán arra a krasznojarszki véres augusztus elsejeként emlegetett felkelésre utalt, amikor 1919. július 31-én az orosz és cseh fehérgárdisták kivégezték a kolcsakista 31. ezred ellenük és a frontra szállításuk megakadályozásáért fellázadt mintegy 500 újoncát. Ezek is a Vojennij gorodok barakkjaiban laktak ugyanúgy, mint a tőlük elkülönített magyar hadifoglyok, akik kísérletet tettek a felkelők megsegítésére. A csehek kihasználták az alkalmat, és másnap a több politikai irányzat tagjait összefogó Magyar Szövetség vezetőit is kivégezték. Ezeknek „részben azért kellett meghalniok, mert nem adták ki a kommunistákat, akik közvetve kapcsolatban álltak a felkeléssel, részben pedig azért, mert politikailag szemben állottak a csehszlovák területi követelésekkel, és örömmel üdvözölték a Magyar Tanácsköztársaság északi hadjáratának sikerét. *Botka,* 1985. 53. o., 278. o., 109. jegyzet. A kivégzett magyarok között két közismert „firkász" is volt, Dukesz Artúr és Ludvig Kálmán. Uo. 29. o., v. ö. Hadifogoly, 1930. II. 422–426. o.

[79] *E. B.* 1938.

[80] A cikkíró azzal indította a munkáját, hogy a szükséges pénz is összegyűlt, „a bizottság is megalakult már és éppen indulófélben volt, amikor fontos külpolitikai események szóltak közbe és megakasztották a bizottság elutazását és a hamvak hazaszállítását ... Közben olyan hírek terjedtek el, hogy a Krasznojarszkban eltemetett hadifogolyköltő sírját nem sikerült megtalálni, mivel a szibirjákok a tél rettentő hidegében feltüzelték a krasznojarszki hadifogolytemető fejfáit, így a Gyóni-testvérpár sírján lévő kereszteket is. Más hírek szerint a Jenisszei áradása elmosta az egész fogolytemetőt, így a sírok megtalálása a lehetetlenséggel határos. Ezek a hírek biztosra vették azt, hogy a hamvak hazaszállítása minden eddigi dícséretes fáradozás ellenére is, nem fog sikerülni." Rövidesen hazaszállítják, 1938.

maguk is, egészen a legutóbbi időkig, kegyeletes gondoskodásban részesítették a testvérpár sírját. Gyóni Géza temetének az identifikálása nem nehéz feladat, hiszen eltemetése olyan külső körülmények között történt, amelyek a legbiztosabban lehetővé teszik az ugyanazonosság megállapítását. Ugyanis, amikor Gyóni Géza meghalt, egy hordónak a vasabroncsát húztuk a mellére, szívmagasságban. A koporsóba betettük még a bajonettjét és ezüstfogantyús botját. Valószínű az is, hogy a tetem még nincs elporladva, mert a szibériai hideg sokáig megőrzi, konzerválja a holttesteket. Azonkívül pontosan adva van Gyóni Géza magassága. A sír identifikálásában a szovjethatóságok igen előzékenyen voltak segítségünkre. A magyar külügyminisztériumon keresztül jött értesítés szerint a sír ma is épségben van, a hazaszállításnak a szovjetkormány részéről nincsen akadálya. A helyzet jelenlegi állása az, hogy a hazaszállítást, kihantolást végző bizottság útrakészen áll, a pénz a magyar nép áldozatosságából teljes összegében együtt van. Pár héten belül elindul a követség és biztosra vesszük, hogy három hónap leforgása alatt magyar földben nyugosznak a »világháború Petőfijének« hamvai."[81] Balogh optimista nyilatkozata teljesen elhibázott volt, kezdve a pár héten belül – 1939 januárjában? – elinduló, a szibériai télben az exhumálást lebonyolító és a bürokratikus-diplomáciai követelményeket teljesítő bizottság márciusi eredményes hazatérésének reményével. Emellett éppen a sírjelekre vonatkozó állításai nem voltak meggyőzők, hiszen mindenféle fa sírkereszt eltüzelhető, másrészt az utóbbi híradások sírjelről egyáltalán nem, csupán sírdombról (nagyobb sírhantról?) szóltak, igaz, az említés elmaradása sem jelenthette egyértelműen azok hiányát is. Balogh, egyoldalúan, csupán a helybéliek sírgondozó kegyeletét említette, s nem szólt a pusztításaikról elterjedt hírekről, nyilvánvalóan azért, mert maga sem rendelkezett hiteles információkkal. Hasznos volt ugyan a részéről a költő „sírmellékleteinek" több tárgyra kitérő felsorolása, de azt nem szabad elfelejteni, hogy azok csak a már megtalált és feltárt sírban szolgálhattak az azonosítás vitathatatlan bizonyítékául.

1939 közepén még egy összefoglaló, s a véletlen következtében szinte témazáró írás jelent meg, amelyből kiviláglott némi remény, hogy a nemzetközi feszültség fokozódása ellenére az akció még megvalósulhat. Úgy tervezték, hogy „a szibériai exhumálást és hazaszállítást a Székesfővárosi Temetkezési Üzem fogja lebonyolítani, ahol már elkészítették az ólommal bélelt magyar fakoporsót, amely a költő hamvait majdan magába fogadja."[82] A cikkíró, Elek Béla, a következőkben az addigi diplomáciai tárgyalásokat tekintette át,[83] s fejtegetéseit azzal a szomorú ténnyel zárta, hogy „az ily módon előkészített terv megvalósítása újabban a diplomáciai viszony felbomlása miatt megszakadt.[84] Azóta a Gyóni-kultusz hívei leginkább azon buzgólkodhatnak, hogy a költő

---

[81] Rövidesen hazaszállítják, 1938.

[82] *E. B.* 1939. Dupla cinkoporsót említett *Kenessey*, 1939., lásd alább. A temetkezési üzem vezetőjének a már két évvel korábban is tervezett úton való részvételéről Gyóni-társaság, 1937.

[83] „A kegyeletes ügyben a külügyminisztérium engedélyével már lefolytak a nemzetközi tárgyalások. A szovjetkormány sokáig ellenezte a hamvak hazaszállítását. Okul a babonás szibirjákok életfelfogását hozta fel, akik minden erejükkel megakadályozzák, hogy határaikon halott embert vigyenek keresztül. Azt tartják, hogy ily esetben a jég elveri terméseiket. Amikor évekkel ezelőtt [1935-ben] a diplomáciai összeköttetés Magyarország és Szovjetoroszország között helyre állott, Jungerth[-Arnóthy] Mihály moszkvai követnek hosszas tárgyalások után sikerült a szovjetkormányt addigi merev álláspontjának megváltoztatására reábírni. A moszkvai kormány – mint Bekszadián Alekszej [helyesen: Alekszandr Artyemjevics Bekzadjan] volt budapesti szovjetkövet hivatalosan közölte – a Gyóni-hamvak kihantolásába és elszállításába beleegyezett. A terv megvalósítását azonban ez ideig az ázsiai zűrzavaros viszonyok késleltették és végrehajtását későbbi időre halasztották. A lefolytatott nemzetközi eljárás során legnagyobb érdeklődésre számíthatnak a varsói tárgyalások, amelyek a lengyel nemzet barátságát jellegzetesen tükrözik vissza. A lengyel kormány lelkesedéssel karolta fel a kegyeletes magyar ügyet. Kimondotta, hogy a magyar Gyónit Lengyelország hősi halottjának tekinti. Elhatározta, hogy a majdan lengyel földre érkező koporsóját díszes katonai kísérettel szállítja az országon keresztül Przemysl váráig, ahol felravatalozzák és mellette magyar–lengyel gyászünnepséget rendeznek." *E. B.* 1939.

[84] Amikor Magyarország bejelentette, hogy a közeljövőben csatlakozik az antikomintern paktumhoz, 1939. február 2-án a szovjet kormány megszakította a diplomáciai kapcsolatot, s Jungerth-Arnóthy Mihály követ 5-én már el is hagyta Moszkvát. Az augusztus 23-i német–szovjet megnemtámadási szerződés nyomán német sürgetésre szeptember 30-tól Kristóffy József követ (v. ö. *Seres*, 2005a. 239. o., 114. jegyzet) irányításával újra létrejött a kapcsolat, amely a Szovjetunió német megtámadását követően, 1941. június 24-én szűnt meg. A buda-

sírjának mai állapotáról hiteles adatokat szerezzenek." Nos, a cikk következő szakasza semmi újdonságot nem hozott, mert csupán a korábbiakat ismételte, konkrét adatokat pedig egyáltalán nem tartalmazott: „Megbízható szibériai levelekből már megállapították, hogy Gyóni sírdombja a krasznojarszki rabtemetőben ma is épségben áll és így exhumálása elé nehézségek nem gördülnek. Megtudták azt is, hogy a poéta testvéröccsének, Achim Mihály honvédfőhadnagynak szomszédos nyugvóhelyét a lepergett huszonhét esztendő alatt a föld – elnyelte.[85] Minthogy azonban a hazatért hadifoglyoknak a krasznojarszki temetőről pontos térkép áll rendelkezésükre, megvan a remény, hogy Achim főhadnagy földi maradványait is meg fogják találni."[86] A cikk végén azonban kiderült, hogy a többévnyi halogatás valójában annyira megölte ezt a reményt, hogy addig nem látott, irracionális megoldási ötlet is felmerült: „A hazaszállítás megrekedt problémája körül utóbb új terv merült fel. Mióta ugyanis Magyarország és Szovjetoroszország között a diplomáciai összeköttetés megszakadt, orosz földön a magyarok védelmét a japán követségek vették át. Azóta illetékes körökben tapasztalják, hogy a japánok – akik a[z első] világháború alatt is ott rekedt hadifoglyainkat jelentősen támogatták – most is megértéssel látják el az embervédelmet. Az általánosan ismert japán szimpátia vetette fel most azt a gondolatot, hogy a Gyóni-hamvakat japán intervencióval kíséreljék meg hazaszállítani. Ez irányban most folynak a tárgyalások, amelyeknek sikerében a Gyóni-kultusz hívei erősen bíznak."[87] Nem sokkal E. B. cikkének megjelenését követően a Gyóni Társaság elhitte és forrásértékűnek tekintette a Barátosi Lénárth Lajos által kitalált szibériai Petőfi-legendát,[88] s a Gyóni-sír „meglátogatásának és kihantolásának problémájával" foglalkozó tagjai elhatározták, hogy „ezt a kegyeletes akciót a Petőfi Társaság bevonásával[89] [összekapcsolják] azzal, hogy Petőfinek hír szerint megtalált sírját is [meglátogassák]." Amennyiben pedig az ő jellegzetes farkasfogát az exhumáláskor megtalálják, „úgy Gyónival Petőfi földi maradványait is haza [fogják] hozni."[90] Újságírói kérdésre a közös vállalkozás tervét Balogh István, a Gyóni Társaság elnöke megerősítette. Beszámolt a szükséges pénzösszeg összegyültéről,[91] s így folytatta: „Minden előkészület megtörtént, már a dupla cinkoporsó is elkészült, amely a hamvakat befogadja majd. Jungerth[-Arnóthy] Mihály volt szovjetoroszországi követünk még moszkvai tartózkodása idején interveniált az engedély megszervezése ügyében és az orosz hatóságok részéről megszerezte a hozzájárulást, hogy semmiféle akadályt nem támasztanak Gyóni hazahozatalánál. A válságos világpolitikai helyzet azonban még némi várakozást tesz szükségessé."[92] Kenessey Péter cikke augusztus 9-én jelent meg, és három hét múlva, szeptember 1-jén kitört a második világháború, egyszer s mindenkorra véget vetve az egyezkedéseknek.

---

pesti szovjet követ 1939. december 1. és 1941. július 23. között Nyikolaj Ivanovics Saronov volt. *Pritz,* 1995. 90–91. o.; *Seres,* 2005a. 243. o., 126. jegyzet.

[85] Nem szabad arról megfeledkezni, hogy mindkét testvér sírja azonos kivitelű volt: sírhantba állított fakereszt, vagyis semmi sem indokolta teljesen eltérő sorsukat. Ha az öccséé nyomtalanul elenyészett, ugyan hol és milyen hitelességgel rekonstruálták időnként a bátyjáét?

[86] Elek jószándékú megjegyzése naiv hozzánemértésről tanúskodott, hiszen fel sem vetette, hogy a hazatért foglyok térképe mikor készült, s egyáltalán összevethető maradt-e a közben megváltozott krasznojarszki helyzettel. Egyébként, ha Géza sírját a vakhit szerint könnyen megtalálták volna, akkor Mihály sírját nem kellett volna többé keresni, hanem a szokványos régész módszerrel elég lett volna az előbbitől jobbra megfelelő méretű felületen az altalajig leásni, és annak lapáttal végzett felszíni megnyesésével az utóbbi sírfoltját láthatóvá tenni.

[87] *E. B.* 1939.

[88] Erről *Kovács,* 2003. 30–79. o. (különösen 70. o.).

[89] A Gyóni Társaság elnöke, Balogh István ez ügyben levélben vette fel a kapcsolatot a Petőfi Társaság elnökével, dr. Császár Elemér egyetemi tanárral. *Kenessey,* 1939. Kenessey Péter cikkét a barguzini szenzáció idején újraközölték, a Balogh István-interjú Gyónira vonatkozó utolsó három bekezdésének elhagyásával. *Kenessey,* 1989.

[90] Gyóni, 1939.

[91] *Kenessey,* 1939.; lásd az 51. jegyzetben.

[92] *Kenessey,* 1939.

A Fábián-féle bibliográfiára támaszkodó adatgyűjtésem szerint 1939 után már nem történt hivatalos magyar lépés a Gyóni-ügyben, pontosabban, ha igen, annak nem maradt (vagy esetleg lappang) a sajtóbeli nyoma. Seres Attila adatgyűjtése nyomán azonban ez a vélemény helyesbítésre szorul, hiszen a hivatalos kapcsolatok fenntartása 1941-ig követhetővé vált.

1940. október 5-én a Külügyi Népbiztosság Közép-Európai Osztályának Gyóni Gézát illetően már tájékozatlanná vált vezetőhelyettese érdeklődött az intézmény irattárának vezetőjétől:

„NKID — Nagyon sürgős
Szolgálati jegyzék — Titkosan
Zjabkin et.-nak, az NKID Politikai levéltára vezetőjének — № 1228/ЦЕ
1940. október 5.

1935-ben a Szovjetunió és Magyarország megbízottjai megvitatták Rákosi Mátyás et. szovjet átadásának kérdését. A magyarok az oroszok által 1848–49-ben Magyarországon zsákmányolt zászlókat kérték cserébe, s amint azt a megbeszélések néhány résztvevője tanúsítja, a magyarok továbbá még egy a hazájukban megbecsült s a Szovjetunió területén, úgy tűnik, Szibériában eltemetett személy hamvainak átadását is kérték.

Kérjük, ellenőrizzék az iratokat és adjanak felvilágosítást arról, hogy kinek a hamvairól volt szó, és miféle sír az, amely a magyarokat érdekli?

A Külügyi Népbiztosság Közép-Európai Osztályának vezetőhelyettese — Garmas felelős referens Jakovlev"[93]

Nagyon tiszteletreméltó, hogy még a második világháború harmadik évében sem feledkezett meg a magyar diplomácia a Gyóni-ügy befejezetlenségéről, amit a moszkvai magyar követségnek a Szovjetunió Külügyi Népbiztosságához intézett szóbeli jegyzéke bizonyít:

„Magyar Királyi Képviselet
Moszkva — Szóbeli jegyzék
Az NKID-nek — № 83/1941

A Magyar Királyi Képviseletnek már volt szerencséje az NKID szíves segítségéhez fordulni a Szovjet-Oroszországban elhunyt Gyóni testvérek maradványai hazaszállításának kérdésében. A Gyóni testvéreket, kik közül Géza nagyon ismert magyar költő volt, a krasznojarszki katonai temetőben temették el a katonai tábor mellett.

A Magyar Királyi Képviseletnek, kormánya rendelkezése alapján, van szerencséje a Gyóni testvérek maradványai hazaszállításának kérdését újólag felvetni. Bátorkodik mindenekelőtt arra kérni a tisztelt NKID-t, hogy méltóztassék a tudomására hozni, alkalmasnak találja-e a szovjet kormány a jelen időpontot a fent nevezett maradványok hazaszállítására. Kedvező esetben a következő kérdéseket szükséges megválaszolni: milyen intézkedéseket kell elfogadni magyar oldalról a hazaszállítás végrehajtásához, milyen formaságoknak kell ehhez megfelelnie, végül a szállítási problémák kérdését.

Tekintettel arra, hogy a Gyóni Géza Irodalmi Társaság rendelkezésére álló, a hazaszállítás kivitelezésére magyar oldalról szolgáló alap nem jelentős,[94] a Magyar Királyi Képviselet bátorkodik arra kérni a tisztelt NKID-t, hogy méltóztassék közölni, e kérdés különleges jellegére való tekintettel nem lehetséges-e tarifacsökkentést kapni a nevezett maradványok hazaszállításánál, és ez esetben azt is közölni, hogy mekkorák lennének a szállítási költségek a szovjet területen.

Várakozó álláspontján a Magyar Királyi Képviseletnek, kormánya rendelkezése alapján, van szerencséje megkérni a tisztelt NKID-t, hogy méltóztassék kapcsolatba lépni az illetékes hatóságokkal, hogy megtegyék a szükséges lépéseket azért, hogy a sír helyét meg lehessen határozni és jelölni oly módon, hogy a maradványok hazaszállítását követően, a későbbiekben is fel lehessen keresni.

---

[93] АВП РФ, ф. 077. оп. 20. п. 109. д. 4. л. 33. (saját fordításomban).

[94] „Фонды ... являются незначительными" – Lehetséges, hogy az exhumálni óhajtók Magyarországon mindvégig túlértékelték az összegyűjtött pénzalap nagyságát, amelyet a moszkvai követség bizonyára reálisabban mérlegelt, s ami a korábbi kísérletek meghiúsulásának eddig figyelembe nem vett, lényeges oka lehetett!

Még azt is célszerű megjegyezni, hogy a Gyóni Géza Irodalmi Társaság két tagját szándékozik elküldeni Krasznojarszkba, hogy a szovjet hatóságokkal együttműködve vegyen részt a sír feltárásának munkájában. Ennek következtében a Magyar Királyi Képviselet arra kéri a tisztelt NKID-t, hogy méltóztassék vele közölni, milyen speciális dokumentumok szükségesek e kiutazáshoz és az együttműködéshez a sír feltárásának és a maradványok hazaszállításának munkájában.

A fentieket a tisztelt NKID tudomására hozva, és köszönetét előre is kifejezve, a Magyar Királyi Képviselet él az alkalommal, hogy ismételten kinyilvánítsa őszinte nagyrabecsülését.

Moszkva, 1941. április 3.

Fordítás francia nyelvből

Fordította: Szergejev"[95]

Amennyiben tehát feltételezzük, hogy Gyóni földi maradványai ügyében a világháború kitörése előtti pillanatokban a magyar hivatalos diplomácia moszkvai képviselői még a Gyóni Géza Társaság vezetőinél is több és megbízhatóbb információval rendelkeztek, akkor a magyar nyilatkozatokban megjelent összes addigi állításnak ellentmondó helyzet a következőképpen vázolható: még 1941-ben sem volt meg az exhumálás teljes – utazási, tartózkodási, feltárási és szállítási – költsége, nem volt reálisan meghatározva a sír(ok) helye, s a kiutazni szándékozóknak vagy nem voltak a birtokában – vagy időközben elavultak – személyes hivatalos dokumentumaik. Mindez érthetővé teszi, hogy az engedély 1935. március 11-én történt kiadásától a szovjet fél akár csak propagandacélú, akár némi jóindulatú támogatását mindvégig feltételezve, miért nem került sor a tervezett exhumálásra.[96]

Minderről itthon aligha tudtak, ezért egy 1941 augusztusában megjelent, a témakörben utolsónak talált cikkben már csupán az a jámboran makacs óhaj mutatkozott meg, hogy a mindaddig csalódást keltő idegen segítség helyett következetes magyar megoldás szülessen: Gyón „falu néhány hét óta gyűjtési akciót kezdett. Egyszerű parasztemberek adományaiból akarják hazahozatni a költő földi maradványait. Ha a magyar csapatoknak nem sikerül a krasznojarszki sírhelyéig eljutni [!], akkor szobrot állítanak Gyóni Gézának."[97]

Ez az elszomorítóan naiv, másrészt paraszti racionalitású ötlet zárta a költő földi maradványainak oroszországi exhumálására és magyar földbe juttatására való, több-kevesebb realitással bíró kísérleteket. A téma ezt követően három évtizedig lekerült a napirendről.

3. 1972–2007. A sír végleges sorsa

A Gyónt 3. kerületeként 1966-ban magába olvasztó Dabas nagyközség[98] 1970-ben ünnepelte alakulásának 700. évfordulóját, s az ünnepségsorozat keretében megemlékeztek a település kiváló fiáról, Gyóni Gézáról is, sőt 1984-re, a költő születésének centenáriumára, emlékkiállítást is terveztek. Ennek előkészületeként megkísérelték a földi maradványainak hazahozatalát, s ez ügyben Czeróczki András tanácselnök levélben kért segítséget a krasznojarszki városi tanács elnökétől a sír ottani felkutatásához. A levélhez két fényképet is mellékelt: „Az egyik Gyóni Géza temetéséről készült 1917. június 25-én [27-én!], a másik pedig a város határában felállított hadifogolytábor temetőjében nyughelyét ábrázolja. Jól olvasható a képen a sírfelirat: »Itt nyugszik Áchim Géza zászlós,« és mellette, másik fejfán, Áchim Mihály főhadnagy, a testvérbátyja [-öccse] neve olvasható."[99] További adatok híján tehát egyelőre csak az a valószínű, hogy az első kép N. A. Sapiro felvétele lehetett, a másik pedig talán a Reschner-féle helyzetet ábrázolhatta. *(V. ö. 3–4/a-b. kép.)*

---

[95] АВП РФ, ф. 077. оп. 18. п. 8. д. 1. л. 92–93. (saját fordításomban).

[96] A korabeli szovjet viszonyokat jól ismerő Seres Attilának is az volt a dokumentumok alapján kialakult véleménye, hogy mivel a szovjet hivatalos szervek, nevezetesen a legfőbb párt- és állami döntéshozó szerv, a Politbüró már 1935 márciusában engedélyezte a földi maradványok hazahozatalát, az egész ügy a magyar körülményeken bukott meg.

[97] *m.–s.* 1941.

[98] 1984-ben városi jogú nagyközségi, 1989-ben városi rangot kapott.

[99] Krasznojarszkban, 1972.; Felkutatják, 1972.; Krasznojarszkban, 1972a.; Krasznojarszkban, 1972b.

A válaszlevél meg is érkezett, azonban a tanácsi/önkormányzati levéltárban, illetve a városi könyvtár Gyóni-gyűjteményében nem őrizték meg,[100] nem jutott be a Pest Megyei Levéltár állományába,[101] sem pedig a tanácselnök hagyatékába, amely fia, Czeróczki András erdész tulajdonába került, hanem valószínű, hogy a rendszerváltozás körüli iratselejtezés áldozata lett.[102] Ez annál sajnálatosabb, mert a benne írottakat később különféleképpen ismertették.

A levélváltást frissebben követő változat még felcsillantott némi reményt: „A dabasi levélre nemrég [1972. március 31. előtt] megérkezett a válasz Krasznojarszkból. Azt írja benne a városi szovjet elnöke, hogy a sírt eddig nem találták meg, de a város honismereti és történeti bizottsága tovább folytatja a kutatást. Munkájukat nehezíti, hogy az egykori hadifogolytemető nagy részét már beépítették, területét elérte a fejlődő, növekvő szibériai város."[103]

A később, csak 1984 táján megfogalmazott másik változat viszont minden reményt megsemmisített. Gyóni monográfusa, Fábián Miklós indította el: „1970-ben ünnepelte Dabas nagyközség alakulásának 700. évfordulóját. Az ünnepségsorozat keretén belül megemlékeztek a község szülöttjéről, Gyóni Gézáról is. Ekkor tudtuk meg azt is, hogy a volt hadifogoly-temetőt Krasznojarszkban vízierőmű építése miatt ma már nem találhatjuk meg."[104]

Az 1980-as évek végén félbeszakadt[105] szibériai kapcsolatfelvételi akció hátterét és szomorú eredményét R. Takács Olga részletesebben megvilágította: „A Gyóni-kultusz helyi [azaz dabasi/gyóni] megteremtői azt – a kultusz számára központi – problémát is szerették volna megoldani, hogy hozzák haza Gyóni Géza hamvait [...]. (Zárójelben jegyzem meg: ebben az esetben kétségtelenül Szibériában elhunyt és eltemetett magyar költőről volt szó.[106])

Hatalmas tudakozódás, engedélykérés indult meg, orosz nyelvtanárok légiója fordította a különféle orosz hatóságokhoz induló leveleket. Ambiciózus, kultúraértő rendőrtiszt [Solymosi/Solymossy Ottó[107]] segített a különféle engedélyek beszerzését célzó munka irányításában. Mindenki számára meghökkentő módon a horribilis összeg, amely egy ilyen művelethez kell, a különféle intézmények, társadalmi szervek, hivatalok, egyesületek, klubok és egyéni adakozók kasszájából bőségesen kikerült volna (nem úgy, mint 1935 és 1941 között), ám egy napon megjött az értesítés:[108] igaz, hogy sokáig háborítatlanul megvolt a fogolytábor melletti temető, de 1970-ben a krasznojarszki városi vízierőműhöz szükséges óriási víztenger elnyelte a valahai fogolytábor helyével

---

[100] Ferenczy Margit könyvtárvezető szíves közlését ezúton is megköszönöm.

[101] Halász Csilla osztályvezető levele szerint nem került a levéltárba sem Czeróczki András személyes irat-anyaga, sem a „nagyközségi tanács (tanács-)elnöki – külön kezelt – iratsorozata. A község ügyviteli iratainak 1970–1971. évi mutatókönyveiben nem szerepel bejegyzés a kérdéses levelezésre (az 1972-es hiányzik); ugyanígy nem található adat (vagy irat) a levéltár saját irattári anyagában sem." A tájékoztatást ezúton is hálásan köszönöm.

[102] Minderről Szavinovszky Győzőné ny. magyar irodalom szakos tanárnő volt szíves tájékoztatni, akit a levelezés dokumentumainak ügye szintén foglalkoztatott.

[103] Krasznojarszkban, 1972. A levélváltásra vonatkozó rész gyakorlatilag azonosan: Felkutatják, 1972. „Ami Gyóni Géza lényéből mulandó, ott pihen a távoli Krasznojarszk egyre szépülő városának falai alatt. Sírján házak, gyárak emelkednek..." *Fábián,* 1984a. A szibériai nagyváros lakossága 2005-ben internetes adat szerint 917 200 fő volt.

[104] *Fábián,* 1984. 80. o. Sajnos Fábián Miklós nem adta meg a kissé megváltozott, kibővült információ forrását. Lehetséges, hogy újabb levél érkezett, de ennek nincs nyoma. Fábián irathagyatékának sorsa ismeretlen, Halász Csilla szíves tájékoztatása szerint a levéltárnak nincs tudomása róla.

[105] Az események idejéről Szavinovszky Győzőné tájékoztatott.

[106] Nyilvánvaló utalás a barguzini Petőfi-szélhámosságra, s előzetes cáfolata Hankó Ildikó alább idézett hamis csúsztatásának.

[107] R. Takács Olga 2007 januári szíves közlését követően szerettem volna a rendőrtiszttel találkozni, de Ferenczy Margit információja szerint 2006-ban elhunyt.

[108] Kérdésemre R. Takács Olga úgy részletezte ezt a momentumot, hogy a dabasiak már a budapesti szovjet nagykövetségre jártak a különféle engedélyek beszerzéséért, s akkor egy ottani tisztviselő közölte velük ezt a tényt, ami a további igyekezetüket értelmetlenné tette. R. Takács Olga szíves közlése, 2007 január.

együtt. Így hát a kultuszhoz szorosan hozzá tartozó zarándokút, és a nagy temetési szertartást ígérő holttest-hazahozatali akció meghiúsult."[109] Ez a változat jelent meg Gécs Béla cikkében is,[110] és magam is felhasználtam a barguzini Petőfi-kérdés e sokadrangú résztémájának tárgyalásában.[111]

4. Hankó Ildikó állításai Gyóni Géza halálával, sírjával és földi maradványaival kapcsolatban[112]

Hankó cikkének vonatkozó részletében az alábbi gondolati egységek különültek el: 1.) visszaemlékezés Gyóni halálára és temetésére, 2.) híradások a haláláról és a sírjáról, 3.) események földi maradványai hazaszállításával kapcsolatban és a magyar állam ez ügyben való tartózkodása, végezetül pedig 4.) egy meglepő bejelentés háttere.

1.) Hankó Ildikó a visszaemlékezők sorából egyedül Szabó Vilmost részesítette figyelemben. „Szabó Vilmos dunaszentbenedeki [Bács-Kiskun m.] lakos a szibériai fogságban barakk- és szobatársa volt Gyóninak. Ő mondta el a költő halálának körülményeit. A történetet Fügedi Péter nyugalmazott tanár adta közre 1972-ben. Eszerint a költő a fogolytábor irodalmi körének vezetője volt, a szomorú hétköznapokat, ünnepeket előadásokkal próbálta elviselhetővé tenni. A katonák nagyon szerették Gyónit, népszerű ember volt. Egy napon a hazatérés reménye kezdett szertefoszlani, mert járvány ütött ki a táborban; naponta 15–20 fogoly hunyt el. Egy napon a költő is megbetegedett. Fogolytársai látogatták az elkülönített beteget. Halálakor többen is az ágyánál voltak, a szemét az említett Szabó Vilmos zárta le. Sírját délután ásták meg, közel húsz másik elhunyt katonával együtt készültek eltemetni. Mésztejet öntöttek a sírba, majd a halottakat egymásra tették a közös nyughelyre. Az egyik katona megjegyezte, hogy meg kellene jelölni Gyónit, a költőt, hiszen jeles ember volt, biztosan keresik majd. Többen valami jel után néztek és találtak is egy vasabroncsot. A derékszíj helyett ezt erősítették Gyóni derekára, gondolván, hogy az idő nem eszi meg az abroncsot."[113] Hankónak tehát fogalma sem volt a Gyóni-temetés és -sír irodalmáról, mert kivételes ráérzéssel az egyetlen, biztosan hamis mesét választotta. Ez az általam fentebb összegyűjtött adatok alapján a részemről további bizonygatást nem is igényelt volna, ráadásul a helyreigazítást azonnal megtette Lévai Jenő, akinek cikkére Hankó a beszámolót közlő lap néhány héttel későbbi számában maga is rátalálhatott volna. Lévai rámutatott, hogy megjegyzéseit a tábori naplója alapján fogalmazta meg: „Tévedés az előző cikkben közölt állítás – utalt Fügedi beszámolójára –, hogy a »hazatérés szép reménye bizonytalanra fordult,« s ez a körülmény, valamint »a táborban ekkor felütött ragályos-halálos betegség« okozta volna a költő elhunytát. A kiütéses tífuszjárvány ekkor már több mint 2 éve lezajlott volt. Éppen ezért téves az a közlés is, hogy a költőt a ragály miatt tömegsírba temették.[114] Tiszti küldöttségünk tagjaként magam is elkísértem Gyóni Gézát utolsó útjára. Díszes koporsóját imádott öccsének 3 héttel előbb frissen hantolt sírja mellé temették a jeniszej-magaslati hadifogoly-temetőbe. Közel ahhoz a hatalmas kőobeliszkhez, amelyet elhunyt bajtársaink emlékére a tá-

---

[109] *R. Takács,* 1994. 160–161. o.

[110] 1938-ban „aligha gondolhatták a hamvak hazahozatalát szorgalmazók, hogy ez volt az utolsó lehetőség Gyóni Géza holttestének hazahozatalára. Több mint három évtized múltával vált bizonyossá: a volt hadifogolytemetőt Krasznojarszkban a vízi erőmű építése miatt már nem találjuk meg." *Gécs,* 2002.

[111] „Egyébként Gyóni Géza sírja szomorú véget ért: igaz, hogy sokáig megvolt a fogolytábor melletti temető, de 1970-ben a krasznojarszki városi vízierőműhöz szükséges víztenger elnyelte a valahai fogolytábor helyével együtt" – idéztem R. Takács fenti sorait. Ugyanitt Gyóni Géza földi maradványainak hazahozatali kísérleteiről is *Kovács,* 2003. 70. o.

[112] Az alábbiakban külön idézetek nélkül *Hankó,* 2006. 33. o.

[113] Hankó nem szó szerint, de tartalmilag helyesen adta vissza Fügedi Péter budapesti nyugalmazott tanár beszámolóját, aki azt két további mondattal zárta: „A tömegsírt aztán beföldelték. Az idő talán még nem ette meg az abroncsot, s ha a tömegsírra rátalálnának, ez már eligazító jel lehet." A tanár 1928-ban tanított Dunaszentbenedeken, és sok estén át beszélgetett az adatközlő Szabó Vilmossal, a helyi faluház pénztárosával. *A. L.* 1972.

[114] A tífuszjárványról és a tömegsírokról Lévaival egyezően, csak részletesebben Stessel Ernő számolt be, lásd a 14. jegyzetet.

borlakók összeadott pénzéből emeltettünk. A temetésről és Gyóniról szóló felvételek kópiát a hadifogságból való sikeres szökésemkor hazahoztam, és említett könyveimben le is közöltem."[115]

2.) Amig Hankó Ildikó fenti tévedését a bibliográfia-használat elmulasztásával[116] lehetne mentegetni, a költő halálára vonatkozó híradásokból való tudatos válogatása már a tudomány határain kívüli volt. Amikor ugyanis azt írta, hogy Gyóni „haláláról az 1917. augusztusi Irkutszkaja Zsizny és az Irkutszkaja Gazeta szépen emlékezett meg, Magyar katona-költő halála címmel," ugyanúgy Svigel Ferencre, Petőfi Sándor iliszunszki halálának és sírjának hamis legendagyártójára hivatkozott, mint a későbbiekben: „A Magyar Tudományos Akadémia által igazságtalanul támadott Svigel Ferenc 1943. október 24-én megjelentetett könyvében adatokat szolgáltatott Gyóni sírjáról." Hiába ragaszkodik azonban Hankó makacsul még jelenleg is Svigel adatainak forrásértékéhez, a szibériai Petőfi-ügy áldokumentumainak értékelése során bebizonyosodott, hogy a Svigel említette Irkutszkaja Gazeta egyáltalán nem létezett, az Irkutszkaja Zsizny 1917. évi augusztusi számaiban pedig az idézett orosz nyelvű kishír nem szerepelt. Svigel a maga hamisította újságkivágatra tintával az „Irkutszki Újság 1917. aug." fejlécet írta fel, azaz vagy egy nem létezett magyar tábori lapot nevezett meg, vagy egy valóságosat – éspedig az 1917. karácsonyi, egyetlen számában fennmaradt Irkutszki Magyar Újságot[117] – rosszul. Egyébként pedig Svigel könyvnek titulált, de mindössze 16 oldalas brosúrájában a Gyóni-sírról szolgáltatott „adatok" mindössze a következők: „A krasznojarszki hadifogolytábor eltemette a közszeretetnek örvendő Gyóni Géza költőt" – ezt pedig a hamisító nélkül is tudni lehetett.[118] Ugyancsak félrevezető az a megjegyzése, hogy „Tarczali dell'Adami Géza vezérkari őrnagy, a Magyar Vöröskereszt küldöttségének vezetője Megváltás Szibériában című könyvében is említést tesz Gyóni személyéről, haláláról és sírjáról", ugyanis az idézett könyvben a költővel kapcsolatban mindössze az alábbi, a felsoroltakat illetően teljesen érdektelen, bár érzelmes utalás szerepel: A Szibériában elhunyt hadifoglyok sírhantjait „befödi a hó, elhordja a szél. Gaz és dudva fölveri tavasszal. De a sok-sok jeltelen sír fölött ott lebeg a krasznojarszki fogolytemetőben pihenő, fiatalon elhúnyt Gyóni Géza búcsúszava:

[Sírvers]

Hazai domb lesz, vagy idegen árok
Bús sírom füve, amelyen kihajt,
Kopott fejfámon elmosódó írás
Bolygó vándornak ezt hirdesse majd:]

Boldog ki itt jársz, teéretted is
Megszenvedett, ki lent nyugszik, a holt,
Véres harcok verték fel hírét,
De csak a béke katonája volt."[119]

Végezetül lehetetlen, hogy Hankó ne vette volna észre Veress Miklósnak a barguzini Petőfi-cirkusz költségeit illető epés humorát, amikor egy kiragadott mondatával látszólag a Gyóni-exhumálás melletti állásfoglalóként idézte. Tudatos csúsztatását a teljes szöveg bizonyítja, a közepén dőlt betűkkel az általa kiemelt rész: „Olvasom, legalábbis fámálik, hogy ismét temetnek Barguzinban, mert a Szovjet Akadémia inkább a magyar partnerére hallgatott, mint a Morvai-féle igazságra. No meg azt is, hogy most már amerikai tudóscsoportot kellene odautaztatni: kié is volt a csontváz, avagy: kié a sír. Csak néhány millió kellene hozzá még. A kérdéshez és a válaszhoz csak

---

[115] *Lévai,* 1972. Az említett képek: 1. Gyóni Géza a vaságyán, 2. A temetése, 3. A krasznojarszki hadifogoly-temető látképe, elöl a Gyóni testvérek fakeresztjével, 4. A krasznojarszki temető hadifogoly-emlékműve. *Lévai,* 1934. 3. tábla, 1–2. kép, 16. tábla, 2. kép, 20. tábla, 2. kép (az illusztrációk eredetileg számozás nélkül).

[116] Lévai Jenő helyesbítő cikke a szerzője megnevezése nélkül szerepel a bibliográfiában is. Fábián, 1984. 112. o., 396. szám: „Gyóni Géza sírja. = Magyar Hírlap, jún. 10."

[117] *Botka,* 1985. 11., 129., 262., o., 1. kép.

[118] V. ö. *Kovács,* 2003. 107. o., 21. kép. Svigel munkásságáról és tudományos értékeléséről *Kovács,* 2003. 87–122. o.

[119] *Tarczali dell'Adami,* 1925. 60. o. A táborban, 1916-ban írt költemény második szakaszát a teljesség kedvéért kiegészítettem a címmel és az első szakasszal. Az autográf kézirat: *Botka,* 1985. 20. kép.

annyit konyíthatok, amennyit azok a magyar szerkesztők és írók, kik eközben azon siránkoznak, hogy kellene itthon is néhány millió olyan kulturális értékek megmentésére, melyek mecénások nélkül jeltelen sírba kerülnek. Múzeumok, kulturális lapok. *S habár tudom, hogy egy egész ország haragját zúdíthatom magamra, hogy egy zseniális költő sorsát máséval vessem egybe, mégis arra a Gyóni Gézára gondolok, akit a fogolytáborból, Szibériából egy félreérthető, de érthetően keserű verse miatt nem váltottunk ki a krasznojarszki táborból.* Még egy éjszakára sem. Azt a víztározót, melynek mélyében öccsével együtt nyugszik, meg számtalan katonabajtársával Premzil[120] hős védője, természetesen le lehetne csapoltatni. Ez is pénz kérdése: csak most már nem rubeloké, hanem dollároké. Talántán még össze is lehetne drótozni abból, ami megmaradt – egy néhai költőt ..."[121] Ehhez aligha kell kommentár.

3.) Hankó Ildikó utalásaiból az is kiderült, hogy fogalma sem volt a költő földi maradványainak haszállításával kapcsolatos kitartó kísérletekről: „A Gyóni Társaság 1939-ben expedíciót szervezett a költő sírjához, de ez nem valósult meg – írta. – Újabb bizottság 1939. július 31-én utazott Szibériába Gyóni hamvainak hazahozatala ügyében, de elvesztek a bürokrácia útvesztőiben, ugyanis a magyar állam semmiféle támogatást nem adott tervük megvalósításához." Az 1939. évi sikertelen expedícióban talán a Balogh István említette, s csak tervezetben maradt január-tájéki[122] vagy az év közepi kiutazásra[123] gondolt. A július 31-i kiutazás állításában[124] azonban tévedett, hiszen arra az előzőkkel megegyezően szintén nem került sor, a tévedésével viszont lelepleződött a teljesen légből kapott, rutinszerűen rosszindulatú kommentárja is. A magyar állam ugyanis nem érdemelt semmiféle bírálatot a földi maradványok hazaszállításának tárgyában, bár Hankó még azt is megjegyezte, hogy „állami szinten – mint oly sok más esetben – nem mutattak érdeklődést" a Gyóni-ügy iránt. Ez a sommás ítélet azonban hamis, hiszen a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok csupán 1935–1939 és 1939–1941 között léteztek,[125] és annyi minden célirányos kutatás nélkül, elsősorban Seres Attila, de a magam anyaggyűjtéséből is egyértelműen kiderült, hogy a magyar diplomácia aktívan elősegítette a szovjet exhumálási engedély kiadását, illetve magyar–lengyel állami szintű tárgyalásokra is sor került Gyóni földi maradványai Lengyelországon keresztül tervezett szállításának megszakítására és egy przemyśli közös emlékünnepség megtartására.

4.) Hankó Ildikónak a barguzini ügyet a legcsekélyebb mértékben is ismerők számára leginkább meghökkentő állítása az volt, hogy „Gyóni sírját 1989 júniusában felkeresték a Petőfi Sándor után kutató Megamorv Petőfi Bizottság [a továbbiakban MPB] tagjai is. A sír felirata akkor még megvolt, sőt hervadt virágok is voltak rajta. A krasznojarszki öregek elmondták, hogy egy jeles magyar költő nyugszik ott, akit derekán vasabroncscsal temettek el; magyarok közül senki nem keresi és nem látogatja a sírt. Most [vagyis 2006 márciusát követően] még meg lehetne találni a sírt és benne a költőt." Ahány mondat, annyi szenzáció, amely mögött ugyanannyi valótlanság bújt meg. Vegyük sorra ezeket.

4/1.) Hankó szerint 1989 júniusában jártak a MPB tagjai a krasznojarszki sírnál, holott három kiutazásuk 1988. december 10–20., 1989. április 2–17. és július 13–29. között történt.[126] Bár Kiszely István eseménynaptárában meg sincs említve, Kéri Edit hasznos pletykakönyvében szerepel az is, hogy az utóbbi két út között, 1989. június 9-én kötötte meg Búzás Mónika és Nehéz Zsíros Mihály társaságában Morvai Ferenc a helyi tanács elnökével Barguzinban az ásatási szerződést, de ehhez a leruccanáshoz aligha csatolt az MPB-vezér egy csupán hármójuk, s nem az MPB által megtett krasznojarszki kitérőt ahhoz a Gyónihoz, akiről a legnagyobb valószínűséggel fogalma sem volt.[127] Amennyiben pedig a június csupán a július elírása,[128] akkor az ásatás várva-várt

[120] Sic! A cikkben egyébként is meglepően sok a sajtóhiba. *Veress,* 1991.

[121] *Veress,* 1991.

[122] V. ö. Rövidesen hazaszállítják, 1938.

[123] Gyóni, 1939.

[124] V. ö. *Kenessey,* 1939.; *Kenessey,* 1989.

[125] V. ö. a 36. és 84. jegyzetet.

[126] *Kiszely,* 1993. 261–262. o.

[127] *Kéri,* 1990. 132–133. o., v. ö. *Kiszely,* 1993. 262 o.; *Kiszely,* 2000. 32. o.

eredményességének reményében oda-, s a Petőfiének kinevezett csontváz hazahozatali engedélyeztetésének sürgető kényszerében visszautazó MPB-nek esze ágában sem volt Gyónival foglalkozni, amint arról természetesen akkor sem, s azóta sem, azaz 1989 júliusa és 2007 októbere – az-az kéziratom lezárása – között sohasem nyilatkoztak. Nem véletlen tehát, hogy az MPB expedíciója előkészítésének és lebonyolításának minden lépését cikközönben és dokumentumkötetekben is megörökítő tagok, illetve maga Kiszely sem említette soha a krasznojarszki kegyeletes temetőlátogatást, holott Gyónival kapcsolatban jó néhány, részben a barguzini Petőfire is aktualizált utalást idézett az annotált bibliográfiáiban.[129]

4/2.) Hankó Ildikó cikke tárgyalt részleteinek összes adata közül az igazságnak egyedül megfelelően azt említette meg, hogy „Gyón és Dabas egyesített községi tanácsa 1972-ben levélben kérte Krasznojarszk város vezetőit, hogy kutassák fel Gyóni sírját, amíg lehetséges. A krasznojarszki vezetők tudatták, hogy a város honismereti és történelmi bizottsága kutatja a sírt." A levélváltásról beszámolt újságcikkek azonban egy további lényeges mondatot is tartalmaztak, amelyet Hankó elhagyott: miszerint a sírkeresők munkáját „nehezíti, hogy az egykori hadifogolytemető nagy részét már beépítették, területét elérte a fejlődő, növekedő szibériai város."[130] Hankó tehát tudott a megtalálhatóság némi reményét fenntartó levélváltásról, de mind az esélycsökkentő mondatot, mind a későbbi reménytelenre fordult adatokat már jobbnak látta említetlenül hagyni.[131]

4/3.) Megható a Hankó-sugallta vízió: a hadifogoly-temető környéken lakó, ráérő öregek felfigyelnek a már a sírnál álldogáló kis MPB-csoportra, és hozzájuk sietnek elmondani a rosszallásukat, hogy, a magyarországiak szégyenét kisebbítendő, maguknak, pontosabban néhány egymást váltó generációjuknak kellett hetven éven keresztül ápolniok a bizonyára több ezer hasonló közül kiválasztott Gyóni-sírt.[132] Persze az sem lehetetlen, hogy nem ezek az öregek, hanem egyszerűen a pillanatnyi temetőlátogató helybéliek adták meg az MPB tagjainak a kellő felvilágosítást. Ebből persze az következne, hogy szinte a város összes idősebb lakója tudta, hogy hol a költő nyughelye, csak Krasznojarszk városának vezetői, valamint honismereti és történelmi szakértői nem. Mindenesetre a látogatás tényét a sírról készített néhány helyszíni felvétellel lett volna indokolt bizonyítani!

4/4.) Összefoglalásként tehát megállapítható, hogy a sikertelenül keresett krasznojarszki Gyóni-sírhely végleg elenyészett, s többé nem kutatható, igaz más okból nem, mint Petőfi Sándor sosem volt szibériai nyughelye. Tévesen állította Hankó, hogy „most még meg lehetne találni a [Gyóni-]sírt és benne a költőt. Természetesen csak abban az esetben, ha hatalomhoz juttatott, szakértelmükben túldimenzionált, feltűnni vágyó, megvesztegethető, félrevezethető, megfélemlíthető kutatók és politikusok nem okoznának ugyanolyan hisztériát, mint a Petőfi-sír feltárásakor, amely munkát azóta sem tudták befejezni az MPB expedíció szakemberei. A szabadságharc nagy költője máig temetetlenül van. Remélhetőleg az sem fordul elő, hogy lojalitásukról ismert történészek a tényekkel is szembe menetelve azt állítják, hogy az oroszok nem vittek hadifoglyokat Szibériába a szabadságharc bukása után vagy az első világháború után. Rajtuk kívül mindenki tudja, hogy mindig vittek, ha tehették, szükség volt munkás kezekre a végtelen hómezőkön.[133] Ahogy vittek 1945 és 1956

---

[128] Április ugyanis semmiképpen nem lehetett, mert 2–17. között Ulan-Ude, Barguzin, Irkutszk, Csita volt állomása az MPB útjának. *Kéri,* 1990. 106–143. o.

[129] *Kiszely,* 1993. 42–43., 47., 54., 212., 256. o.; Kiszely, 2000. 24., 116., 118., 125., 126–127., 144., 469. o.

[130] Krasznojarszkban, 1972.; Felkutatják, 1972.

[131] Erről a változatról Hankó nem tudott, vagy ha igen, célszerűbbnek látta említetlenül hagyni. Pedig ha fellapozta volna e sorok – maga meg a férje által dühödt folyamatossággal fogyatékos szakértelmüként gyalázott – írójának könyvét, még ezt, a barguzini Petőfi-kérdésben sokadrangú témarészt is a valóságnak megfelelő tálalásban találta volna meg. *Kovács,* 2003. 70. o., továbbá *Gécs,* 2002.

[132] Nem tudtam utánanézni a tábor bezárásakor megbecsülhető végleges sírszámnak, de Martin Ferenc már 1915. október 3-án a következőket írta: A krasznojarszki „tábor öt kilométerre esett a várostól egy fennsíkon. Útközben elhaladtunk a fogolytemető mellett. 1500-on fölül találták itt meg örök pihenőjüket." *Martin,* 2001. 163. o.

[133] Fel kellene végre hagyni azzal a sztereotip általánosítással, hogy Szibéria csupán végtelen hómező. Igen, az – télen. Mert egyébként Krasznojarszk a szubarktikus (tajga) éghajlati sávban fekszik (az északi szélesség 49°–71° közötti sáv déli részén, az 56°-on), amelyet két évszak jellemez: hosszú, rendkívül hideg 5–8

után is, természetesen nem a nemzetközi szabályoknak megfelelően, hanem orvul, névtelenül, ok nélkül." Nos, 1849-ben nem vittek, s a történészek egyöntetű véleményét eleddig még senkinek sem sikerült megcáfolnia. Hogy 1914–1917 között vittek, azt soha senki nem vonta kétségbe. Sőt azt az oroszok a maguk nyomorúságos körülményei között a nemzetközi szabályoknak megfelelően tették, amit a hadifogolytáborok rendszere, működése, a foglyok ellátása bizonyít.[134]

Helyes volna felhagyni az 1849–1956 közötti magyar–orosz/szovjet hadi események következményeinek meggondolatlan párhuzamba állításával, s el kellene fogadni a változtathatatlant: Petőfi Sándornak nem volt szibériai sírja, Gyóni Gézának igen, de a körülmények alakulása következtében immár az utóbbit sem lehet megtalálni.

*

Miközben 2006-ban Hankó Ildikó cikkét olvastam, eszembe jutott, hogy a barguzini Petroviccsal kapcsolatos korábbi olvasmányaim szerint a krasznojarszki hadifogoly-temetőt, a várostól északra, a Jenyiszejen létesített villamos erőmű tározójának vize öntötte el,[135] vagyis annak építési idejétől látszott függőnek, hogy egyáltalán sor kerülhetett-e Gyóni Géza sírjának 1989. évi meglátogatására. Mivel a témában megkezdett adatgyűjtésemben csakhamar olyan hivatalos adat is felbukkant, hogy az elmúlt évszázadban részben beépített fogolytemetőben a sír helyét már 1972-ben sem ismerték, s csupán a keresését ígérték meg,[136] jónak láttam friss helyi információt szerezni. Ezért még 2006 áprilisában egy moszkvai kollégám[137] javaslatára a krasznojarszki múzeum régészéhez, Nyikolaj Polikarpovics Makarovhoz fordultam, aki meg is ígérte a segítségét, de az év elteltével, egyéb teendőire hivatkozva, megválaszolatlan kérdésemet Tatyjana Mihajlovna Rejsz történeti antropológusnak adta át. Rejsz egyebek között éppen egy magyar üggyel foglalkozott, amelyet sokszori levélváltással sikerült is tisztáznunk,[138] de a fogolytemetőt illetően csak nagysokára, 2008 elején kaptam tőle – egy helytörténeti érdeklődésű újságíró segítségével kinyomozott –használhatónak tűnő adatokat. E-mailjéből kiderült: „sajnos az a valóság, hogy lehetetlennek tűnik megtalálni Gyóni Géza sírját. Külön hadifogoly-temető nincs, sőt a városi temetőkben még az orosz sírokat sem lehet megtalálni, ha néhány évtizedig nem gondozták őket. A temetőkbe pedig a város alapításától kezdve több rétegben temettek. A leginkább valószínű, hogy [Gyóni] Gézát a legjobb esetben abba a temetőbe temették, amelyet manapság Szentháromság temetőnek [Troickoje kladbiscse] neveznek, s gyakorlatilag a város közepén van. 1917-ben azonban ez a temető a Vojennij gorodok (ahol a hadifoglyokat elhelyezték) és Krasznojarszk városa között volt. Jelenleg a temető egy része megsemmisült, a helyén a Győzelem tere van és a második világháborúban elesettek emlékműve. Sokak véleménye szerint ott sok hadifogolysír is volt. Egyébként a temető néhány orosz sírja a városi utca közepén maradt meg. Találkoztam a temető gondnokával is – jegyezte meg Rejsz –, de semmit sem tudtam meg tőle. Lehetséges, hogy Krasznojarszk Belügyi Hivatalának levéltárához kellene fordulni, de azt Önnek kellene hivatalosan megtennie, mert elő-

---

hónapos tél és viszonylag meleg nyár, míg az átmeneti időszakok csak néhány hétig tartanak. Így például a mintegy 700 km-rel északabbra fekvő Jakutszk (62°) januári középhőmérséklete –41°C, a júliusi viszont +20°C. A viszonylag meleg nyár a hosszú, 17–20 órás nappalokkal és a napsugárzás aránylag magas beesési szögével magyarázható. Évente mintegy 300–450 mm csapadék esik, eloszlása azonban kedvező, nagy része a vegetációs időszak alatt hull. (Internetről.)

[134] Itt csak azt jegyzem meg, hogy a krasznojarszki tábor törzstisztjei 75, a többiek a hadapródjelöltekkel bezárólag havi 50 rubel orosz ellátmányt kaptak, a leveleiket, sőt a pénzküldeményeiket is megkapták. *Stessel,* 1925. 19. o. Ezek a hadifogolytáborok nem GULAG-létesítmények voltak! Vallási, kulturális, sport- stb. életükről v. ö. *Stessel,* 1925.; *Martin,* 2001.; *Kovács,* 2003. 113. o. Összefoglaló áttekintésük: Hadifogoly, 1930. II.

[135] *Kovács,* 2003. 70. o. 292. jegyzet.

[136] V. ö. 4/4.2. fejezet.

[137] Igor Leonyidovics Kizlaszov szíves segítségét ezúton is megköszönöm.

[138] Közösen derítettük fel Dús Ferenc (1888–1945) hadifogolynak, a krasznojarszki múzeum embertani gyűjteménye első rendezőjének életrajzi adatait, amiről önálló cikket írok.

7. kép. A hadifogoly-temető megmaradt része a mai városközpontban.
(Krasznojarszk város térképe, Redakcionno-izdatyelszkij centr "KINOTORG" 2000., részlet.
Vándor Anna szívességéből.)

lünk ezek a levéltárak el vannak zárva."[139] Jóllehet már a levélben ismertetett helyzetkép is elegendő lehetett volna arra, hogy a Gyóni-sír mai meglétét kizárjam, egy mellékes megjegyzése azonban, váratlanul, döntő segítséget nyújtott a hadifogoly-temető tökéletes azonosításához.

Rejsz ugyanis nem csak említést tett egy magyar kutató 2003. évi szibériai tanulmányútjának krasznojarszki állomásáról, hanem meg is adta az illető nevét és címét. Ily módon Vándor Annát könnyedén el tudtam érni, s hosszasan elbeszélgethettünk említett útjáról. A meglepetés akkor ért, amikor megmutatta a városban készült fényképfelvételeit, s néhányukon felismertem az osztrák–magyar, német és török hadifogoly tisztek által bajtársaik emlékére 1915 novemberében (1914–1916-os jelzéssel) a tiszti temetőben felállított zömök vörösgránit obeliszket *(8. kép).*[140] A síremlék megléte tehát egyrészt a helyszín azonosságát tanúsította, másrészt bebizonyította, hogy óvatosan kell kezelnünk a hadifoglyok visszaemlékezéseinek adatait is, hiszen egyikük éppen e „Denkmal" pusztulásáról tudósított.[141] Amint pedig arra már korábban utaltam,[142] a jellegzetes obeliszk felső része és lapos gúla alakú csúcsa látszik a Gyóni Géza temetésén jelenlévő hadifoglyok közül a jobbról számított 7. és 8. férfi feje fölött *(3. kép),* jelezve, hogy a testvérek sírja nem volt messze tőle. Sajnos a sírpár és az emlékmű távolsága a kép alapján nem becsülhető meg, sőt még az irányát sem lehet meghatározni,[143] hiszen törzse a foglyok takarásában maradt, ezért nem dönthető el, hogy melyik nyelvű feliratos oldalai néztek egyenlőtlen rövidülésben a fényképész felé, bár annyi talán mégis valószínű, hogy a testvérek sírkeresztjének karja nagyjából párhuzamos lehetett az obeliszk jobb kézre eső, szélesebbnek mutatkozó oldalával.[144] Ez a feltevés ugyan megfelelne Lévai Jenő emlékező képaláírásának,[145] mert a vonatkozó felvételen a sírkeresztkarok és az obeliszk valamelyik oldala valóban párhuzamos irányúnak sejthető *(5. kép),* sajnos azonban a kép előterében nem lehet felismerni a Gyóni fivérek homorúan ívelt szélekkel keskenyedő végű, sötétre mázolt (?), s mindenképpen fehérrel festett, feltűnően hosszú feliratos sírkeresztjeit *(4/a-b. kép).* Nem látható Lévai felvételén a testvérpár síregyütteséről készült fénykép további fontos részlete

---

[139] „К сожалению, действительность такова, что могилу Гёза Дьони отыскать не представляется возможным. Специального кладбища военнопленных нет, а на городских кладбищах даже русскую могилу, если за ней не ухаживают несколько десятилетий, не найти. На кладбищах хоронят в несколько ярусов с момента основания города. И вероятнее всего, Гёза могли похоронить в лучшем случае на кладбище, которое сейчас называется Троицким и находится практически в центре города. А в 1917 году это кладбище находилось между Военным городком (где располагались военнопленные) и городом Красноярском. Сейчас часть кладбища уничтожена, и на этом месте находится мемориал славы погибшим во время Второй мировой войны и площадь Победы. По предположениям многих, здесь и располагались многие могилы иностранных военнопленных. А несколько русских могил с этого кладбища сейчас просто располагаются посреди обычной городской улицы. Документацию на кладбище никто не ведет. Я встречалась со смотрителем кладбища, но добиться ничего не смогла. Может быть, стоит обратиться в архивы Управления Внутренних Дел Красноярска. Но это нужно Вам сделать официально, так как от нас эти архивы закрыты." Rejsz 2008. február 26-i keltezésű e-mailje (saját fordításomban).

[140] Vándor többek között elmondta, hogy egy helytörténeti kiadványban olvasott az emlékmű meglétéről és szerette volna megtalálni a költő sírját is. Kísérője egy főiskolai tanártól kapott instrukciókat az obeliszk elérhetőségéhez, de a megtalálását követően nem volt arra elég ideje, hogy a fás, bokros, elvadult temetőrészben tanulmányozhassa a környező sírjelek feliratait. Itthoni szíves tájékoztatását, továbbá a fényképeinek közlésre való átengedését ezúton is őszintén megköszönöm. Egyébként a 8. képen felismerhető, hogy a magyar felirattól balra a latin szöveg van.

[141] V. ö. *Balogh,* 1937. 8. o.

[142] V. ö. 24. jegyzet.

[143] Mindenesetre több emlékező az emlékmű és a sírpár közelségére utalt. A már idézett Krémer Lajos szerint „ha a krasznojárszki hadifogolytemető nagy kőemléknél megállunk, a városfelőli saroktól a harmadik sírgödör volt Achim Mihály főhadnagy sírja és mellé temették Gyóni Gézát." Évek óta, 1936. 2. o. Egy másik emlékező szerint is a sírok közel voltak a kőobeliszkhez. *Lévai,* 1972., v. ö. 28. jegyzet.

[144] Véleményem szerint a temetési képen az obeliszk nem meghatározható nyelvű feliratos oldalától balra álltak a gyászolók, vagyis a képen az emlékmű jobbra néző oldalának szélesebb, a balra nézőnek pedig keskenyebb nézete látható. A tetőgúla középső éle nagyjából a magas hadifogoly bal fülének irányába futhatott.

[145] „A krasznojarszki hadifogoly temető, elöl a két Gyóni fivér sírjával" *Lévai,* 1934. [16. tábla] 2. kép képaláírása.

8. kép. A hadifoglyok közös siremléke a krasznojarszki Troickoje (Szentháromság) temetőben 2003-ban. (Vándor Anna felvétele.)

sem: éspedig Mihály keresztje mögötti hantsoron következő három sírdombra állított három keskeny obeliszk, ami pedig megfelelhetett a valóságnak, hiszen a fényképet valamikor Reschner Gyula grafikus[146] a maga átrajzolásában is megörökítette. Ez a különbség természetesen azzal megmagyarázható, hogy Lévai képe még az obeliszkek felállítása előtt készült.[147] Nem értelmez-

[146] Arra nem találtam adatot, hogy ő is krasznojarszki hadifogoly lett volna; említett rajza a 4/b. kép.

[147] Már idéztem Stessel Ernő emlékezéséből, hogy valamikor az 1915. évi tífuszjárványt követően tudott gondoskodni a temetési ügyekkel megbízott Weber Barna százados arról, hogy a tiszti sírokat „maradandóbb emlékkővel" jelölje meg, s így 1917 júniusáig a szóban forgó – Lévai képén azonosíthatatlan – három sír fakeresztjét is obeliszkre cserélhették.

hető ma már az az adat sem, hogy a Vojennij Gorodokból a városba vezető út mentén, a fél méter magas léckerítés (?) mellett feküdt a költő, s a belső (bal) oldalán az öccse.[148]

Vándor Anna felvételei azonban további tanulságot is kínáltak. Korábban érdeklődés nélkül siklottam el egy olyan emlékezésen, amely a krasznojarszki lakosok és a hadifoglyok temetkezési helye közötti kapcsolatra utalt. Stessel Ernő ugyanis megemlítette, hogy kezdetben a városi temetőnek az orosz katonák számára elkülönített területén temették el a hadifoglyokat, de a tífuszjárvány fogolyáldozatainak tömegsírjait 1915 áprilisában már „a rendes temetővel összefüggésben lévő, de azon kívül eső hadifogoly-temetőben" létesítették.[149] Az is valószínűnek látszik, hogy ez utóbbi temetőrészben a legénység és a tisztek temetőrészét is elkülönítették, ugyanis Balogh István többször is ilyen szóhasználattal élt,[150] sőt egy alkalommal a tiszti temető közepén állónak nevezte meg az emlékművet.[151] Bár a visszaemlékezők jószerint csak a hadifogoly-temető sírjeleinek sorsával, azaz pusztulásával foglalkoztak, ugyanaz a pusztulás érhette a városi temető – elsősorban fa – síremlékeit is, ami megkönnyíthette a temető területének újrafelhasználását, azaz amint Tatyjana Mihajlovna Rejsz írta, a többrétegű temetkezést. Ez a gyakorlat lassanként bizonyára a beépítéstől megkímélt temetőrész teljes területére kiterjedhetett, vagyis mind a városi, mind a hadifogoly-temetőben, exhumálás nélkül, újabb és újabb sírokat ástak egymásba. Ennek a folyamatnak a mai állapotát villantották fel Vándor felvételei, amelyeken az emlékmű közvetlen környezetében, vagyis a hajdani tiszti temetőrész közepén már nem a hadifoglyok készítette fakeresztek, hanem a szokásos orosz/pravoszláv fém sírkerítések láthatók, sőt egy fehérre meszelt testű, a hegyén nyeles vörös csillaggal díszített obeliszk is *(8. kép)*.

Mindebből az következik, hogy a Gyóni testvérek sírpárja 1917 óta elvesztette a sírjelét. Helye valószínűleg nem került beépítésre, bár még az sem kizárt, de helyszíni szemle nélkül eldönthetetlen; a vízierőmű építése azonban biztosan nem érintette.[152] A zárt területre szorult, hosszú használati idejű temetők sorsa érte el: bizonyára exhumálás nélkül rátemetkeztek ugyanúgy, mint hadifogoly társai sírjára is. Ezért valószínűleg eldönthetetlen, hogy a költő csontváza az idők folyamán valóban megsemmisült vagy csupán feltárhatatlanná vált, az ugyanis aligha hihető, hogy a fémkerítéses környezetben meg lehetne találni a sírhelyét a derekára húzott vasabroncs alapján. Azonban akár így, akár másképpen történt, annyi bizonyos, hogy 1989 júniusában senki sem állhatott sírjának eredeti feliratú, hervadt virágokkal borított hantja elé! Nem véletlen, hogy a barguzini expedíciósok nem dokumentálták fényképpel az ottlétüket.*

[148] *Balogh,* 1927. 190. o.; *Balogh,* 1934. 29–30. o., v. ö. 28. jegyzet.

[149] *Stessel,* 1925. 42. o., v. ö. 14. jegyzet.

[150] *Balogh,* 1925. 190. o.; *Balogh,* 1934. 29–30. o.; *Balogh,* 1937. 10. o.

[151] *Balogh,* 1937. 8. o.

[152] A vízierőmű Abakantól Krasznojarszkig mintegy 400 km hosszúságban duzzasztotta fel a Jenyiszej vizét, de mivel tározójának gátja még a várostól délre létesült, vize a városnak semmilyen területrészét nem önthette el, így természetesen a hadifogoly-temetőt sem.

* A szerkesztőség e dolgozat közzétételére a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum feladatai közé tartozó hadisírgondozás témaköréhez illeszkedő tartalma miatt vállalkozott. Az esetleg kibontakozó vita, megítélésünk szerint, szaktudományos – régészeti, illetve történeti antropológiai – folyóirat hasábjaira kívánkozik, ezért annak nem áll módunkban és szándékunkban helyt adni.

A JEGYZETEKBEN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK

A. L.	*A. L.:* Vasabronccsal jelölték meg Gyóni Géza tetemét. *Magyar Hírlap,* 5. 140. (1972. május 22.) 9. o.
Augusztusban, 1935.	Augusztusban szállítják haza Gyóni Géza hamvait. Lengyelországban katonai pompával fogadják a halott költő tetemét. *Budapesti Hírlap,* 55. 120. (1935. május 26.) 12. o.
Balogh, 1927.	*Balogh István:* Gyóni Géza szibériai életrajza. Budapest, 1927.
Balogh, 1934.	*Balogh István:* Gyóni Géza utolsó órái. Budapest, é. n. [1934.].
Balogh, 1937.	*Balogh István:* A Gyóni-sír legendája. *Magyar Gondolat,* 3. 10–11. (1937. október–november) 8–10. o.
Barcza, 1925.	*Barcza István:* A krasznojarszki magyar temető. Gyóni Géza halálának nyolcadik évfordulója. *Nemzeti Újság,* 7. 143. (1925. június 28.) 19. o.
Botka, 1985.	*Botka Ferenc:* Üzenetek Szibériából. Hadifogság és irodalom 1914–1921. Budapest, 1985.
Dabas, 1975.	Dabas Nagyközség Évkönyve, 1973. Szerk.: *Czeróczki András.* Dabas, 1975.
E. B. 1930.	*E. B. [Elek Béla]:* Hazajönnek a magyar hősi halottak Oroszországból. A szovjetkormány megengedte az elhalt hadifoglyok exhumálását. *Az Est,* 21. 235. (1930. október 16.) 12. o.
E. B. 1932.	*E. B. [Elek Béla]:* Kossuth Lajos apja mellett lesz Gyóni Géza sírja. Szibériából Ausztriába viszik a rabköltőnek és Achim Mihály századosnak hamvait. *Pesti Napló,* 83. 107. (1932. május 15.) 4. o.
E. B. 1935.	*E. B. [Elek Béla]:* A szovjetország megengedte Gyóni hamvainak hazaszállítását. *Pesti Napló,* 86. 34. (1935. február 10.) 11. o.
E. B. 1938.	*E. B. [Elek Béla]:* Feldúlták a csehek Gyóni Géza szibériai sírját. Az Est, 29. 212. (1938. október 5.) 9. o.
E. B. 1939.	*E. B. [Elek Béla]:* Japán intervencióval akarják hazahozni Gyóni Géza hamvait Szibériából. Ady sírja mellé temetik Gyóni Gézát. *Újság,* 15. 143. (1939. június 25.) 6. o.
Évek óta, 1937.	Évek óta gyűjtenek a nagy magyar költő, Gyóni Géza hamvának hazahozatalára, de titokban tartották, hogy nem találják sírját a Krasznojarszki temetőben. Egy erdélyi gyógyszerész szenzációs bejelentése a hadifogságban elhunyt költő sírjának hollétéről. *Érdekes Újság,* 3. [5.] (1937. június 27.) 1–2. o.

Fábián, 1984. *Fábián Miklós:* Gyóni Géza (1884–1917). *Pest Megyei Téka,* 5. Szentendre, 1984.

Fábián, 1984a. *Fábián Miklós:* A fogoly honvéd testamentuma. *Új Auróra,* 1984. 3. (1984. december) 95–99. o.

Felkai, 1937. *Felkai Ferenc:* Vasabroncsal a derekán temették el Gyóni Gézát. Érdekes részletek a tragikussorsú költő utolsó szibériai napjairól. *Függetlenség,* 5. 293. (1937. december 25.) 10. o.

Felkutatják, 1972. Felkutatják Gyóni Géza sírját. *Déli Hírlap,* 4. 115. (1972. május 18.) 6. o.

Földváry, 2004. *Földváry Gyöngyi:* A sors médiuma. Nárcizmus és anarchizmus Gyóni Géza költészetében. In: *Gyóni,* 2004. 5–23. o.

Gécs, 2002. *Gécs Béla:* Az első világháború magyar poétája. Gyóni Gézáról halálának nyolcvanötödik évfordulóján. *Békés Megyei Hírlap,* 57. 150. (2002. június 29.) 11. o. (az interneten 2005. június 14-i dátummal jelent meg).

Gyóni, 1917. Gyóni Géza meghalt. *Budapest Hírlap,* 37. 179. (1917. július 18.) 6. o.

Gyóni, 1917a. Gyóni Géza halálának híre. *Az Újság,* 15. 180. (1917. július 19.) 10. o.

Gyóni, 1937. Gyóni Géza hamvainak hazahozatala. *Pesti Hírlap,* 59. 5. (1937. január 5.) 8. o.

Gyóni, 1939. A Gyóni Társaság meglátogatja Petőfinek hír szerint megtalált szibériai sírját. *Az Est,* 30. 160. (1939. július 16.) 10. o.

Gyóni, 1944. *Gyóni Géza* összes versei. Sajtó alá rendezte és életrajzi tájékoztatóval ellátta: *Gyóni [Szolár] Ferenc.* Budapest, 1944[4].

Gyóni, 2004. Cézár, én nem megyek. *Gyóni Géza* válogatott versei Összeállította és az előszót írta: *Földváry Gyöngyi. Re-Vízió,* 1. Pomáz, 2004.

Gyóni-társaság, 1937. A Gyóni-társaság két tagja Krasznojarszkba utazik a költő sírjának felkutatására. *Békésmegyei Közlöny,* 64. 90. (1937. április 22.) 2. o.

Hadifogoly, 1930. Hadifogoly magyarok története. I.: A balkáni, olasz, román, francia, angol, amerikai és perzsa-áfgán hadifogság, történelmi és nemzetközi jogi bevezetéssel. II.: Az oroszországi hadifogság és a magyar hadifoglyok hazaszállításának története. Szerk.: *Baja Benedek – Lukinich Imre – Pilch Jenő – Zilahi Lajos.* Budapest, é. n. [1930.]

Hankó, 2006. *Hankó Ildikó:* Temetetlen halottaink. Gyóni Géza költő ma is Szibériában várja a hazatérést. *Magyar Demokrata,* 10. 11. (2006. március 16.) 32–33. o.

Husz évvel ezelőtt, 1937. Husz évvel ezelőtt halt meg Gyóni Géza. Megelevenedő emlékek egy csabai hadifogolytárs elbeszélésében. A tragikum költőjének kiadatlan humoros versét közli a Békésmegyei Közlöny. *Békésmegyei Közlöny,* 64. 138. (1937. június 20.) 5. o.

Jánossy, 1936. *Jánossy Gábor:* Gyóni sírja. *Magyar Gondolat,* 12. 6–7. (1936. június–július) 8–9. o.

Jánossy, 1940. *Jánossy Gábor:* Gyóni Géza sírja. *Újság,* 16. 116. (1940. május 25.) 6. o.

József, 1957. *József Farkas:* „Rohanunk a forradalomba." A modern magyar irodalom útja 1914–1919. Budapest, 1957.

Jungerth-Arnóthy, 1989. *Jungerth-Arnóthy Mihály:* Moszkvai napló. Budapest, 1989.

Kenessey, 1939. *Kenessey Péter:* Petőfi sírja után is kutat a bizottság, mely Gyóni hamvaiért utazik Szibériába. *Az Est,* 30. 180. (1939. augusztus 9.) 9. o.

Kenessey, 1989. *Kenessey Péter:* „Petőfi meggátolt hazajövetele." Tudósítás ötven év távolából. *Esti Hírlap,* 34. 201. (1989. augusztus 29.) 2. o. [= *Kenessey,* 1939. az utolsó három bekezdés nélkül.]

Kéri, 1990. *Kéri Edit:* Petőfi Szibériában?! Budapest, 1990.

Kiszely, 1993. *Kiszely István:* Mégis Petőfi? A szibériai Petőfi-kutatás irodalma időrendi sorrendben. Budapest, 1993.

Kiszely, 1993a. *Kiszely István:* Tudományos dáridó. Nem Petőfi! – Akadémiai Kiadó, 1992. (Szerkesztette Kovács László.) *Hunnia. A magyar szellem önvédelme,* 39. (1993. február 25.) 67. o.

Kiszely, 2000. *Kiszely István:* Meghalt Szibériában. Egy szomorú magyar szellemi kórkép. A szibériai Petőfi-kutatás eseményei és irodalma időrendi sorrendben. Budapest, 2000.

Kiszely, 2003. *Kiszely István:* Petőfi a hálózat fogságában. „A por siet, a kő ráér" (Weöres Sándor). *Magyar Demokrata,* 7. 44. (2003. október 30) 40–41. o.

Kovács, 2003. *Kovács László:* Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi-kutatás csődje. Budapest, 2003.

Krasznojarszkban, 1972. *[Szokoly Endre:]* Krasznojarszkban keresik Gyóni Géza sírját. *Pest Megyei Hírlap,* 16. 77. (1972. március 31.) 5. o.

Krasznojarszkban, 1972a. Krasznojarszkban keresik Gyóni Géza sírját. *Magyar Hírlap,* 5. 137. (1972. május 19.) 9. o.

Krasznojarszkban, 1972b. Krasznojarszkban keresi Gyóni Gézát... *Magyar Nemzet,* 28. 116. (1972. május 19.) 4. o.

Lévai, 1934. *Lévai Jenő:* Éhség, forradalom, Szibéria. I–II. Budapest, 1934[2].

Lévai, 1972. — *Lévai Jenő:* Gyóni Géza sírja. *Magyar Hírlap*, 5. 159. (1972. június 10.) III. o.

Májusban hazahozzák, 1934. — Májusban hazahozzák Gyóni Géza hamvait. *A Reggel*, 13. 10. (1934. március 5.) 2. o.

Martin, 2001. — *Martin Kornél:* Martin Ferenc tartalékos hadnagy első világháborús feljegyzései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. 1. (2001. március) 163. o.

m.–s. 1941. — *m.–s.:* Gyóni Géza falujában arról álmodnak, hogy katonáink hozzák vissza Krasznojarszkból a költő hamvait. *Pest*, 2. 178. (1941. augusztus 5.) 7. o.

Nincs már akadálya, 1938. — Nincs már akadálya Gyóni Géza holtteste hazaszállításának. *Békésmegyei Közlöny*, 65. 291. (1938. december 24.) 2. o. [A lappéldányon tévesen 66. évfolyamként jelezve!]

Pritz, 1995. — *Pritz Pál:* Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Budapest, 1995.

Rákosi, 1950 — A Rákosi per. Összeállította: *Györffy Sándor*. Budapest, 1950.

Réthy, 1929. — *Réthy László:* Gyóni Géza. Kaposvár, 1929.

Rövidesen hazaszállítják, 1938. — Rövidesen hazaszállítják Gyóni Géza hamvait. Magyar Nemzet, 1. 101. (1938. december 12.) 5. o. [Újraközlése: Nincs már akadálya, 1938.]

S. F. 1938. — *S. F.:* „Vasabroncsot húztunk Gyóni mellére, úgy temettük el." A félkarú Kovács Ferenc csongrádi tímársegéd, akiről Gyóni Géza mint „jó Kovács pajtásom"-ról írt, huszonhárom évi orosz fogság után hazajött, mesél a fogságban meghalt költőről és temetéséről. *Pesti Napló*, 89. 59. (1938. március 13.) 11. o.

S. Z. 2007. — *S. Z. [Simon Zoltán]:* Elhúzódó vita: közszereplők-e az egyházi vezetők. Az Alkotmánybíróság szerint az egyházi személyek ellenőrzése nem ütközik az állam és egyház elválasztásának elvébe. *Népszava*, 135. 35. (2007. február 10.) 9. o.

Seres, 2005. — *Seres Attila:* Nemzeti ereklyéinket egy politikai fogolyért. Orosz levéltári iratok Rákosi Mátyás és az 1848–1849. évi szabadságharc honvédzászlóinak kicseréléséről (1940). *Történelmi Szemle*, 47. 1–2. (2005.) 129–187. o.

Seres, 2005a. — *Seres Attila:* Orosz levéltári források a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéhez (1939). In: Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények. Szerk: *Újváry Gábor*. Budapest, 2005. 207–249. o.

Stessel, 1925. — *[Szelényi] Stessel Ernő:* Hadifoglyok élete Szibériában. Krasznojarszki hadifogolytábor. Budapest, 1925.

Szabó, 1995. — *Szabó Erika:* A béke katonája volt. Gyóni Géza ébresztése. Szakdolgozat kézirata. Konzulens oktató: Köteles Lajos. Békéscsaba, 1995 április.

Z. Szalai, 1959. — *Z. Szalai Sándor:* Gyóni Géza. In: *Gyóni Géza:* Csak egy éjszakára. Budapest, 1959. 5–21. o.

Szentágothai, 1992. — *Szentágothai János:* Előszó. In: Nem Petőfi! Tanulmányok az MTA Természettudományi szakértői bizottsága tagjai és felkért szakértők tollából. Szerk.: *Kovács László.* Budapest, 1992. 5–7. o.

Szilágyi, 1918. — A krasznojarski utolsó napok. Gyóni Géza élettörténetének utolsó fejezete. *Ország Világ*, 39. 27–28. (1918. június 31. és július 7.) 321–322. o.

A Szovjet, 1935. — A Szovjet engedélyt adott, hogy Gyóni Géza és Gyóni Mihály hamvait hazahozzuk. Dinnyés Lajos három társával utazik ki a hamvakért. *Az Est*, 26. 110. (1935. május 15.) 3. o.

R. Takács, 1994 — *R. Takács Olga:* Gyóni Géza kultusza szülőföldjén a hatvanas-hetvenes években. In: Tényezők és legendák. A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 1. (1994.) 153–162. o.

Tarczali dell'Adami, 1925. — *Tarczali dell'Adami Géza:* Megváltás Szibériából. Kidolgozta: Vámosi Saáry Jenő. Budapest, 1925.

Tavasszal hozzák haza, 1935. — Tavasszal hozzák haza Lengyelországon keresztül Gyóni Géza hamvait. Przemyslben Gyóni-napot rendeznek. A Magyar Hétfő lengyelországi jubileális társasutazásának résztvevői is megjelennek az ünnepségen. *Magyar Hétfő*, 11. 4. (1935. január 28.) 7. o.

Terbe, 1963–64. — *Terbe Lajos:* Oroszországban, illetve a Szovjetunióban megjelent magyar nyelvű lapok, 1915–1921. Kiegészítések és pótlások két korábbi dolgozatunkhoz. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1963–64. Budapest, 1966. 286–298. o.

Újhegyi, 1979. — *Újhegyi Lajos:* A Gyóni-titok nyomában. *Új Tükör*, 16. 31. (1979. augusztus 5.) 45. o.

Ungváry, 2006. — *Ungváry Krisztián:* Ordasok közt: A „tudós". *Magyar Narancs*, 18. 47. (2006. november 23.) 23. o.

Ungváry, 2007. — A tudományos kutatást a döntés nem befolyásolja [*Ungváry Krisztián* kommentárja *S. Z.* 2007. cikkéhez]. *Népszava*, 135. 35. (2007. február 10.) 9. o.

Vándor, 1934. — *Vándor Kálmán:* Csak egy éjszakára. *Újság*, 10. 39. (1934. február 18.) 25–26. o.

Veress, 1991. — *Veress Miklós:* Mégis kinek a sírja. *Hitel*, 4. 5. (1991. március 6.) 15. o.

Závodszky, 1932. — *Závodszky Ferenc:* Gyóni Géza. Budapest, 1932.

VITA

GYÁNI GÁBOR

AZ ÖNREFLEXIÓ HIÁNYÁNAK BÁJA ÉS NYOMORÚSÁGA

Hadtörténészeink közül Hermann Róbert az első, aki vitaindítónak szánt írásomhoz hozzászól. Valójában azonban mímeli csak a dolgot. Egy oldalnál is kevesebbet szán 37 oldalas tanulmányából a vitára, talán azért ennyire keveset, mert – mint írja – mérhetetlen szomorúság fogta el írásomat olvasva. A szomorúságot az váltotta ki belőle, hogy megtapasztalta inkorrektségemet, szakirodalmi tájékozatlanságomat és témaválasztásom szerencsétlenségét.[1] Nem veszteget tehát túl sok időt a vitára, ezért érveket és bizonyítékokat sem kíván felsorakoztatni írásom cáfolatául (ezzel talán a szomorúságán is könnyít), hanem nyomban belevág kutatási korszaka, az 1848–49-es szabadságharc historiográfiai áttekintésébe, hogy ekképpen bizonyítsa: „a csatatörténet (s általában az eseménytörténet) írása nem reménytelen dolog, csupán tudnunk kell megtalálni és megszólaltatni a forrásokat". (686. o.) Kísérlete eredményességét később mérlegelem, lássuk előbb, milyen kifogásokat támaszt megközelítésemmel szemben, melyek részletesebb kifejtésével azonban, sajnos, végül adós marad.

Inkorrektség – tájékozatlanság – rossz témaválasztás

Inkorrekt eljárás-e olyan historikusokon „köszörülni a nyelvünket" (értsd kritikai elemzésnek vetni alá műveiket), akik, mivel halottak, a bírálatra „már nem tudnak válaszolni". (649. o.) A kérdés ilyen felvetése annyira abszurd, hogy akár el is tekinthetünk a választól. Hadd kérdezzem mégis Hermannt: valóban úgy gondolja, hogy kizárólag az élők folytathatnak egymással szellemi párbeszédet? Továbbá: ha valaki sírba száll, nyomban megfellebbezhetetlen vélemény birtokosává is válik egyúttal, jogcímet nyerve ezáltal a támadhatatlanságra, a bírálhatatlanságra, hiszen nem védekezhet többé? Végül: mennyire tartja magára és nem csak másokra nézve kötelezőnek ezen általa felállított szabályt?

Az első két (valójában szónoki) kérdésre adható felelet magától értetődik, nyomban át is ugorhatunk az utolsóra. Próbaképpen megnéztem Hermann e téren követett gyakorlatát, jelen cikkére korlátozva a figyelmemet. Úgy találtam: önmagára nézve nem tartja kötelezőnek a szabály betartását, melynek áthágását másoknál az inkorrektség megnyilvánulásaként értékeli.

Lássunk néhány példát. Gyalókay Jenő egyik munkájáról megjegyzi, hogy „e kötet katonásan olvashatatlanná sikeredett" (655. o.); a *Magyar Történet* neves szerzője, Szekfű Gyula 1848–49-es kötetbeli fejezetéről írja, „tényanyagát tekintve meglehetősen szerényre

[1] *Hermann Róbert*: Megírható-e az 1848–49-es csaták története, avagy az 1848–49-es hadtörténetírás problémái. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120 (2007). 2. sz. 649–686. o. A továbbiakban, ha Hermannak erre az írására hivatkozom, szövegközi oldalmegjelelölést alkalmazok.

sikeredett" (656. o.); „téves adatértelmezést" tulajdonít Steier Lajosnak (672. o.), egy szintén meghalt másik történészről pedig a szokottnál is terjedelmesebb negatív értékelést ad. Eszerint az emigráció történetével kapcsolatos „jelenlegi tudásanyagunk jelentős része Ács Tivadar megbízhatatlan munkáiból származik. Ács ugyan lelkes kutatója volt az emigráció történetének, de adatai között nem volt képes szelektálni, a krími vagy az észak-amerikai háborúk történetéről pedig hiányos és pontatlan ismeretei voltak csupán." (672. o.) Mindez, ismétlem, egyetlen Hermann-írásból való.

Nem itt és korántsem először alkot Hermann retrospektív (s persze nem kizárólag méltányló) értékítéletet halott tudóstársai munkásságáról, ami – tegyük hozzá – a világ legtermészetesebb dolga. Merőben más megítélés alá esik azonban, ha egy kollegája jár el hasonlóképpen. Írásának alapszövege 1998-ban, majd 1999-ben jelent meg, hosszabb passzusokat is átemel belőlük minden változtatás nélkül mostani írásába.[2] Azokból sem hiányoznak persze a halott szerzők munkáit illető kritikai észrevételek. Szekfűről például a mostaninál is vaskosabb bírálatot fogalmaz meg benne. „Amikor Szekfű Gyula a *Magyar Történet*-ben megírta az 1848–49-es fejezeteket, a belpolitikai események bemutatásánál nemigen tudott megszabadulni a Kossuth–Széchenyi, Kossuth–Batthyány, Kossuth–Görgei ellentétpároktól. Inkább csak a nemzetiségi mozgalmakra vonatkozó kutatások tanulságait vonta le".[3] Az 1940-es évek végén publikált marxista tanulmánykötetnek pedig azt hányja a szemére, hogy „olyan erőteljes ideológiai színezettel [... írt munka], ami némelyik tanulmányt szinte emészthetetlenné tette".[4] A tanulmánykötet szerzői, mondani sem kell, már mind halottak voltak 1999-ben.

Úgy tűnik, Hermannak szíve joga elhalt szerzők munkáin „köszörülni a nyelvét," mások, különösen a számára nem tetsző nézeteket terjesztő szerzők esetében azonban ez legalábbis inkorrektség.

Második kifogását retorikailag is megalapozza, kijelentvén: a „tanulmányt olvasva némileg elszomorodtam." Vajon miért? Azért, mert a Perjés csatatörténetéről előadott bíráló észrevételeim zömét, úgymond, korábban és máshol már olvasta, „ugyanakkor a vitaindítóban egyetlen hivatkozás sincs ezekre az írásokra." (649. o.)

Szeretném világossá tenni: vitacikkemben egyáltalán nem foglalkoztam Perjés csatarekonstrukciója és a történelmi esemény valósága közti kapcsolat kérdésével, mivel ez a kérdés szakértelmem körén kívül esik. Metatörténeti kérdéseket fogalmaztam meg a tanulmánnyal kapcsolatban, kifejezetten episztemológiai síkon vizsgálódtam tehát. Közbevetőleg: a metatörténet annyi, mint történetírói szövegek elemzése a történeti megismerés kérdéseinek megvilágítása végett. Ilyen kutatást folytatva nem kell mást tenni, mint sűrűn járni a könyvtárba, hiszen a primer forrásanyag ezúttal nyomtatott dokumentumokból áll. Hermann is ezt tette immár harmadik historiográfiai dolgozata elkészítésekor, ezért nincs levéltári hivatkozás a kétszáznál is több lábjegyzete között. Ami érthető, hiszen ez alkalommal maga is csupán történetírói szövegeket *értelmezett*, ahelyett hogy „új forrásokat [próbált volna] találni vagy a régieket új módon megszólaltatni" (686. o.),

[2] *Hermann Róbert*: Eredmények és feladatok 1848–1849 hadtörténetének kutatásában. *Történelmi Szemle*, XL (1998). 3–4. sz. 203–214. o.; *Uő*: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban. *Aetas*, 1999. 1–2. sz. 62–85. o.

[3] *Hermann*: i. m. (1999). 74. o.

[4] Uo. 76. o.

mint tette, jelen sorok szerzőjéhez hasonlóan, egyéb tanulmányaiban. Pusztán gyanúkeltés céljából jegyzi meg tehát burkoltan rám utalva, hogy a kor divatjainak (?) megfelelni kívánó (szerencsére gyorsan elavuló) munkák, és főként elméleti tanulmányok szerzőinek „nem kell beülni a levéltárba, lassan már a könyvtárakba sem, ott van az internet." (686. o.) Ergo: nem komoly történész az, aki alkalomadtán elméleti stúdiumra adja a fejét, hiszen ezzel távol tartja magát az egyetlen igaz történeti tudás lelőhelyétől, a levéltártól. S mi a helyzet, kérdem, azokkal a történészekkel, akik historiográfiai cikkek írását ambicionálják, mint Hermann teszi több alkalommal is; ahhoz ugyanis szintén nem szükséges levéltári kutatás, mint ahogy szerzőnk is elhanyagolta a levéltárak látogatását szóban forgó cikkei megírása során.

Visszakanyarodva a fő kérdéshez, miért nem idéztem (használtam) a Perjés-irodalom anyagát; *azért, mert soha senki nem foglalkozott korábban szövegének metatörténeti elemzésével.* Mit használhattam volna vajon abból a más tekintetben releváns kritikai irodalomból, amely semmilyen episztemológiai kérdést nem vetett fel Perjés némely megállapítását vitatva? A disputa akörül forgott ugyanis, hogy miként ítélik meg egyes Mohács szakértők a csata Perjés által vázolt rekonstrukcióját (és több más történeti problémát) annak fényében, amit – a források és a szakirodalom ismerete alapján – ők tudnak vagy tudni vélnek az esemény tényleges lefolyásáról. Én viszont erre nem voltam kíváncsi. Hogy pontosan mi iránt érdeklődtem, azt szükségtelen újból felelevenítenem, hiszen R. Várkonyi Ágnes vitacikkére válaszolva *másodjára is* megfogalmaztam.[5]

Ennek ellenére lehetnek olyan konkrét argumentumok – ha más gondolati kontextusban szerepeltetve is –, melyek korábban és másoknál már felvetődtek. Utánanéztem tehát, mit írtak Perjés előttem járt kritikusai. Ennek során arra az eredményre jutottam, hogy semmi oka Hermannak a szomorúságra. Barta Gábor és Kubinyi András (a két lektor) kimerítő bírálatában ugyanis egyedül a Tomori-féle feltételezett (de nem bizonyított) haditerv ügye került szóba az általam szintén tárgyalt kérdések közül. Egyikőjük sem érdeklődött viszont az iránt, hogy milyen retorikai műveletek segítségével operált Perjés ezen hipotézisét bizonyítandó. Számukra a fő kérdés így szólt: meg lehet-e fogalmazni a hipotézist a csata általuk tudni vélt történéseit látva. Barta megértőbbnek mutatkozott: látszólag elfogadta Perjés ötletét, bár további kiegészítéseket várt (vagy várt volna) tőle az állítólagos haditerv körüli titkolózás okait tisztázandó. „Miért ne közölte volna a tervet Tomori legalább ekkor az uralkodóval?" – teszi fel a kérdést, amivel azt sugallja, szerinte is létezhetett a haditerv.[6]

Kubinyi kevésbé adott hitelt a terv feltételezett létezésének, amit kétkedő kérdések ismételt megfogalmazásával juttatott kifejezésre (retorikus módon). „De vajon tényleg olyan volt-e Tomori haditerve, ahogy azt Perjés írja? Sőt, egyáltalán igazolható-e egy ilyen haditerv léte, és nem csupán improvizáció történt?"[7] A „nem csupán improvizáció történt?" kitétel jelzi: Kubinyi azért fogadja kétkedve az előzetes haditerv feltételezését, mert a csata szerinte volt valósága semmivel sem támasztja azt alá. Nem Perjés elbeszélői (retorizáló) stratégiájának kontextusában, hanem a csata általuk elképzelt menetének a tükrében táplálnak kételyeket Perjés hipotézisével szemben.

[5] *Gyáni Gábor*: A csatatörténettől a történelem terhéig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120 (2007). 2. sz. 687. o.

[6] *Barta Gábor*: Az országút szélére vetett vita. *Magyar Tudomány*, XXV (1980). 2. sz. 121. o.

[7] *Kubinyi András*: A mohácsi csata és előzményei. *Századok*, 115 (1981). 1. sz. 93.o.

Vitacikkemben, ezzel szemben, úgy kezeltem az egész epizódot, mint annak kirívó példáját, hogy miként „nyomja el" Perjés a forrásait.[8] Erre rendszerint akkor kerül sor, amikor a korabeli tanúságtételek ellentmondanak a történész múltbeli valóságot illető feltételezésének, vagy nem (kellően) tanúskodnak e feltételezése mellett. Perjés narratívája, állítottam, nem szűkölködik az „elnyomás" alkalmaiban. Következésképpen Perjés Mohács ábrázolatában a forrásokból kikövetkeztethető tényszerűség világát lassanként behelyettesíti a forrásokkal immár nem igazolt valószínű történeti valóság fogalma. Attól, hogy Brodarics nem említi Tomori állítólagos tervét (ami persze Brodarics hibája), valamint hogy más források sem támasztják azt alá, Perjés szerint még létezhetett a haditerv; joggal gondolható ugyanis Tomoriról, hogy rendelkezett valamilyen előzetes cselekvési elképzeléssel. Ez a meglehetősen bizonytalan lábakon álló hipotézis utóbb kész „tényként" kerül a szemünk elé Perjés következő gondolatmenetében: azért hallgatnak a források a tervről, mert Tomori a királynak sem adta elő, attól félve, hogy a szavát tartani képtelen Lajos kifecsegi és így a török is tudomást szerez róla. Ezért megtartotta azt magának, amiről így rajta kívül nem is tudhatott senki más. Mindezt a „semmi sem tűnik kézenfekvőbbnek, mint az a feltételezés" bizonyítéka támasztja alá – mely retorikai fogást, mint a bizonyítás sajátos módját, sem Barta, sem Kubinyi nem taglalja. Ami nem ok persze utólagos bírálatukra, megmagyarázza viszont, hogy miért nem használtam írásaikat a látszólag azonos argumentum újbóli felhasználása során.

Marosi Endre Perjés művének szentelt elemzésében szintén egyetlen momentumra akadtam csupán, ami látszólag emlékeztet vitacikkem egyik argumentumára. Marosi szóvá teszi, hogy Perjés indokolatlanul bántja az „ezidáig a csata leginkább megbízható, bár hibáktól korántsem mentes forrásaként" számon tartott Brodaricsot; aki szavahihető tanúként nem kapja meg Perjéstől a „méltó elismerést". A Brodariccsal „szembeni elfogultságot" azzal intézi el Marosi, hogy Perjés egyszerűen „félremagyarázza" forrását.[9] Implicite ez azt jelenti, hogy Brodarics krónikájának létezik egy nem félremagyarázott olvasata is, feltehetően az, melyet Marosi igazként fogad el, és ahhoz képest hibás a Perjés által neki tulajdonított értelmezés.

Számomra azonban nem ez, hanem főként az volt a kérdés, hogy miféle valóságra vet fényt egyáltalán Brodarics emlékező narratívája. Ennek során utaltam rá, hogy Brodarics műve: (1) tagadhatatlanul irodalmi alkotás, amely bár megtörtént eseményt beszél el, de (2) mivel szerzője aktívan részt vett az általa elbeszélt eseményben, partikuláris nézőpontból mondja (mondhatja) el csupán annak történetét, (3) mely történet így az utólagos emlékezői-elbeszélői pozícióból fakadó elemek sorával (önigazolás, teleológia) telítődik, (4) s a beszámoló ráadásul egymagában áll, ezért kontrollálhatatlan.

Mi köze van az utóbbinak ahhoz, hogy Perjés, úgymond, félremagyarázza a mások által persze helyesen értett vagy érteni szokott Brodaricsot. Semmi. Ha ugyanis Brodarics szövegében nem a valóságreferenciát, a csata tényleges lefolyásának általa rekonstruált történetét, hanem a Mohácsról való *korabeli* beszéd sajátos módozatát értékeljük, nincs értelme a „forrást félremagyarázó" kitételnek. Hiszen „a forrás [ez esetben] sokkal inkább egy korszak adott eseményről való gondolkodását tárja fel, semmint az esemény valóságát, úgy ahogy az történt. Mivelhogy ilyen valóság nincs is. A társadalmilag és

[8] A „forráselnyomás" fogalmához vö. *Gyáni Gábor*: i. m. (2006). 688. o.

[9] *Marosi Endre*: Mohács-komplexus? *Hadtörténelmi Közlemények*, XXVII (1980). 1. sz. 152., 153. és 154. o.

kulturálisan konstituált valóságnak legfeljebb a pluralitását, relativizmusát állapíthatjuk meg".[10] Ez a meggyőződés vezetett engem is, amikor Perjés Brodaricshoz fűződő viszonyát bemutattam.

S lássuk végül Szakály Perjés kritikáját. „Külön tanulmányt érdemelne, írja a szerző cikke végéhez közeledve, az a küzdelem, amelyet Perjés forrásaival folytat".[11] Ezt a tanulmányt azonban Szakály nem írja meg, s futólag említi csupán, hogy mi módon osztályozza Perjés az általa használt forrásokat annak megfelelően, hogy beleillenek sajátos elképzeléseibe, vagy sem. Ehhez az „agyoninterpretálás", illetve a katonai logika felsőbbrendűségének a hirdetését választja módszer gyanánt. Ennyi és nem több, amit Szakály a kérdésről mond, ilyenformán máskorra halasztja vagy másvalakire hagyja a Perjés által követett retorikai stratégia elemzését. Ő maga pedig csupán konstatálja Perjés „módszertani bűvészkedését", amiről Kosáry Domokos már a Mohács-könyv megjelenését megelőző évben komoly bírálatot mondott (lásd vitatott írásom 44. számú jegyzetét).

S mit kezdhetünk végül Hermann ama kritikai megjegyzésével, miszerint: „Nota bene, sem Szakály, sem Perjés nem egyetlen szemtanúi beszámoló alapján írta meg a maga csatarekonstrukcióját, hiszen használták a török kútfőket is". Vitacikkemben, nota bene, azt írtam. „*Úgyszólván* ő [Brodarics] az egyedüli hiteles szemtanú, akinek a tanúságtétele a történészek rendelkezésére áll a mohácsi csatáról." Ehhez hozzáfűztem még, hogy nincs Brodaricséval „egyenértékű más korabeli tanúságtétel" a csata eseményéről.[12]

Ki állítja tehát, hogy Szakály és Perjés egyetlen szemtanú beszámolóját aknázta ki történészként? Senki, pontosabban, az érintett szerzők nyilatkoznak ilyen értelemben. Szakályt idézem: „a csata forrásanyaga [...] meglehetősen szegényes. Közülük a szemtanú Brodarics István püspök-kancellár röviddel az események után készült, de meglehetősen szűkszavú beszámolója a legmegbízhatóbb." Később így folytatja: a többi magyar kútfő részleges adatforrás vagy mondák tápanyagául szolgál, a török forrásokhoz pedig nem érdemes fordulni, mivel „a török történetírókra jellemző nagyításokon és szokványos túlzásokon [... túlmenően], már csak azért is nehezen használhatók, mert állításaik kontrollálására, Brodarics fenti munkáján kívül nincs lehetőség".[13] Így végül mégis visszajutunk Brodaricshoz.

Perjés hasonló véleményen van. „A magyar részen történt hadieseményekrekonstrukciójához két jelentős forrással rendelkezünk. Az egyik Burgio pápai nunciusnak a Vatikánhoz küldött jelentései, a másik Brodarics püspöknek *A magyaroknak a törökkel Mohács mezején vívott ütközetének igaz leírása* című munkája." Az elsőről nyomban meg is jegyzi: „katonai értesüléseit másod-harmad kézből szerezte", Brodarics viszont legalább részt vett a csatában.[14] Korholja is Perjést egyik hadtörténész kritikusa, mondván: „Sajnos, még a csatára vonatkozó, magyarul kiadott lényeges források közül sem került mind bemutatásra."[15]

---

[10] *Tóth Zsombor*: Fons vs. Memoria? Retorikatörténeti megjegyzések Brodarics Istvánnak a mohácsi csatáról készült latin nyelvű beszámolójához. Esettanulmány. In: *Uő*: A történelmem terhe. Kolozsvár, 2006. 76. o.

[11] *Szakály Ferenc*: Oktalan oknyomozás. Perjés Géza Mohács-könyvéről. *Kritika*, 1979. 10. sz. 23. o.

[12] *Gyáni Gábor*: i. m. (2006). 124., 125. o. Kiemelés utólag.

[13] *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. Budapest, 1975. 131. o. Kiemelés tőlem.

[14] *Perjés Géza*: Mohács. Budapest, 1979. 286. o.

[15] *Marosi*: i. m. 152. o.

S ha már Hermann említi Mohács újabb szakirodalmát (felróva, hogy miért nem használtam), hadd iktassam ide – Hermann újabb szomorúságára – B. Szabó János dolgozatának azt a részét, melyben a szerző megállapítja Brodarics elsőbbségét a többi elbeszélő forrással szemben. „Magyar oldalon Brodarics István kancellár számít az esemény legfontosabb »haditudósítójának«."[16] Később hozzáteszi, „valószínűleg" vagy „feltételezhetően" legalább részben az ő információin nyugszanak az itáliai kútfők adatai is, valamint a Hermann által emlegetett Heltai Gáspár, Istvánffy Miklós krónikáinak, illetve a Verancsics-féle irathagyatéknak egyes Mohácsot érintő közlései.[17] Heltai kapcsán külön megjegyzi. „A csata leírása ugyancsak lényegre törő, tömörített változatban került be Heltai históriájába, *és legfeljebb az utolsó egy-két mondatnál merülhet fel a gyanú, hogy esetleg más forrást is használt.*"[18] Miről van tehát szó valójában?

Hermann utolsó kritikai megjegyzése a témaválasztásnak szól. „Nem tartom szerencsésnek a Gyáni által felhozott példát azért sem, mert a mohácsi csatával kapcsolatos megválaszolatlan/megválaszolhatatlan kérdések felsorolása nem alkalmas arra, hogy rajtuk demonstráljuk általában a hadtörténeti (s bármilyen más) események elmondásának nehézségeit vagy lehetetlenségét." (649. o.) Hiszen oly csekély a hozzáférhető történeti forrás. Szerencsésebb lett volna tehát, folytatja, ha más csataesemény ürügyén kísérli meg a szerző tézise igazolását, s például az 1848–49-es magyar szabadságharc csatáit, a róluk szóló történeti irodalmat forgatja, melyek „esetében [...] a kiadott és a levéltári anyagban tájékozódó kutató csak kapkodja a fejét az információk bősége miatt". (649–650. o.) Nézzük tehát, mi a helyzet 1848–49 forrásadottságaival; olyan az vajon, amely tényleg alkalmasabb lett volna egy metatörténeti esettanulmány céljaira?

Melyik Hermannak higgyünk?

Önmagában is kérdéses, hogy valóban megkönnyíti-e a forrásanyag mennyiségi gazdagsága egy adott múltbeli esemény rekonstruálhatóságát. A töméntelenül sok forrással elborított XX. század kutatója, Ormos Mária, nem titkolt szkepszist tanúsít minden ilyen felvetéssel szemben. Mint mondja: „a régi korok kutatója azért szubjektív, mert kénytelen a hiányzó, a nem létező forrásokat valahogy összekötni, a modern korok kutatója pedig azért, mert szelektálni kényszerül. [...] Szerintem ez utóbbi nehezebb, felelősségteljesebb és könnyebb rajtakapni."[19]

Ennél fontosabb kérdés, hogy valóban olyan sok a forrás 1848–49 hadi múltjáról, ahogy azt Hermann dolgozata *e pontján* állítja? Ebben kételkedem, ha a másik Hermannak hiszek, aki harminc oldallal iménti kijelentése után a következőt írja. „Az [1848/49-

[16] *B. Szabó János:* A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom". II. rész. A magyar hadsereg a mohácsi csatában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 118 (2005). 3. sz. 573. o.

[17] Uo. 573., 574-575. o.

[18] Uo. 574. o. Kiemelés tőlem.

[19] *Várkonyi Benedek*: Életsebességek. Beszélgetés Gyáni Gábor, Kövér György és Ormos Mária történészszel. *Café Bábel,* Ötvenkettedik szám, 27. o. Vagy: „A történettudományok egyik legnagyobb problémáját végeredményben az okozza, hogy a régi korokra nézve forrásszűkében szenved, míg az időben előrehaladva mind több felhasználható tárgyra, írásra stb. talál, hogy végül valósággal elöntse a források áradata." *Ormos Mária:* A történelem és a történettudományok. Budapest, 2003. 38. o.

es] összecsapások jelentős részéről egy fia magyar hadijelentés sem maradt fenn, s a meglévők jelentős része is tökéletesen használhatatlan [mivel] éppen az összecsapások részleteiről nem árulnak el konkrétumokat. A cs. kir. hadijelentések pedig néha olyan szárazak és emészthetetlenek, hogy még a vereség ténye sem derül ki belőlük." (678. o.) Vagy: „Az esetek zömében a két fél hadijelentései [... mégis csak] találkoznak, azaz *nagyjából* [kiemelés tőlem] megállapítható belőlük legalább, hogy ki győzött és ki veszített, vannak azonban ellenkező példák is." (679. o.) Említ a szerző továbbá olyan csatákat is, melyek iratanyaga alapján még az sem dönthető el, hogy ki nyerte az ütközetet (!), esetleg a hadijelentésben „elsikkad a vereség ténye", vagy „egy nehezen megszerzett győzelem képe bontakozik ki [belőle], holott az ütközet" a jelentéstevő fél visszavonulásával végződött. Állítólag a pákozdi csata (ki ne ismerné) „is feldolgozatlan," mert annyira gyatra a forrásanyaga. „A két hadijelentés [...] olyan általánosságokat mond el, amelyek révén legfeljebb azt tudhatjuk meg, hogy az egyik fél támadott, s a másik visszaverte a támadást; majd pedig fegyverszünetet kötöttek." (680. o.)

Ha így állunk az 1848–49 csatáit dokumentáló iratokkal, akkor nem is olyan rossz forrás Brodarics csatabeszámolója; abból legalább feketén-fehéren kiderül, hogy ki győzött és ki hagyta el vesztesként a csatateret. Mindezek után fel kell tennem Hermannak a kérdést, komolyan gondolja, miszerint (1) minél több az írott forrás, annál könnyebben döntheti el a történész, hogy mi történt akkor és ott? Hiszen: az egyik forrás ezt, a másik pedig az ellenkezőjét állítja, és gyakran nincs harmadik tanúságtétel.

(2) Továbbra is fenntartja azon egyszer hangoztatott véleményét, miszerint oly bőségben áll írott kútfő 1848–49 csatáiról a hadtörténész rendelkezésére, hogy „csak kapkodja a fejét"? Midőn a szabadságharc tizenegy csatájának a historiográfiáját ecseteli, ennek épp az ellenkezőjét bizonygatja a „korabeli források csalfaságáról" (681. o.), a meglévő források jelentős része „tökéletesen használhatatlan" voltáról (678. o.) vagy arról értekezve, hogy „az eddigi csataleírások többsége ingatag lábakon állt". (680. o.)

Csatatörténet vagy a „csata arca" története

Látva vitapartnerem gondolatmenetének szembeszökő következetlenségeit, kiáltó ellentmondásait, megtapasztalva érvei felszínességét és minden bizonyítás nélkül előadott vádjait, kedvem lenne nyomban feladni a vele folytatandó vitát. Dolgozata egy pontján felcsillan azonban a remény (utóbb persze csalfának bizonyul), hogy akár nekem is lehet még keresnivalóm 1848–49 hadtörténetében. Közli ugyanis, hogy 1848–49-ben szintén akadtak (a Mohácsinál ráadásul nagyobb számban) Brodaricsok, akik csaták résztvevőiként naplót és/vagy memoárt hagytak az utókorra. Hamar lehűti ugyan a felkeltett várakozás hevét, miközben elismeri, gyakran semmilyen más forrás nem áll rajtuk kívül a csatatörténész rendelkezésére. Ráadásul a szóban forgó szövegek informatívabbak és egyúttal pontosabbak is, „mint a teleológiai jellegű hadijelentések" (679. o.), noha épp az utóbbiak végett ül be a történész a levéltárba (de akkor, kérdezhetnénk, vajon minek?). S ugyan mitől kevésbé teleologikus az emlékező beszámoló, melyet nem néhány órával vagy nappal (mint a hadijelentést), hanem olykor több évvel az esemény megtörténte után rögzít írója? De hagyjuk most ezeket az apróságokat.

„Az ilyen jellegű források bevonása révén – szól megállapítása – sokkal pontosabb és élettelibb kép adható egy-egy összecsapásról, mint a száraz katonai elemzés." (679. o.) Mivel az 1848–49-es csaták forrásadottságai is éppen ilyenek, vonja le a következtetést, kedvező alkalom adódhat „a John Keegan által »divatba hozott«, a »csata arcát«, a »közkatonák háborúját«, azaz a személyes tapasztalatokat előtérbe helyező" megközelítésre. (679. o.)

Mindez időleges kisiklás csupán annak részéről, aki makacsul ellenzi a vitacikkemben kifejtett álláspontot, mely szerint: a hadtörténészi beszéd legjobb esetben is (láthattuk, 1848–49 sem kivétel e szabály alól) a Brodarics (vagy más emlékezők) által továbbadott élmény, tehát a mentális valóság megszólaltatására vállalkozhat csupán. Ám erre is csak akkor, ha képes megérteni a valamikori tapasztalat múltbeli kifejezési formáinak a mibenlétét.[20]

Hermann azonban más gondolati úton jár, amikor a naplók és a memoárok történetírói használhatóságát ecseteli. Azért tekinti őket értékes forrásnak, mert a tényszerűen megbízhatatlan (hiszen „teleológiai jellegű") hadijelentéseknél „gyakran pontosabban őrizték meg a csaták és ütközetek részleteit". (679. o.) Az adja tehát a jelentőségüket, hogy olykor (még) a levéltári forrásoknál is hívebben tükrözik a csata valóságos eseménytörténetét. Komoly aggodalmat vált ki ezért belőle, „hogy egyre-másra jelennek meg a negyvennyolcas emlékiratokat és naplókat csupán »narratívaként«, nem pedig forrásként [!] kezelő kiadások", melyekben „egy fia jegyzetet nem találunk arról, hogy az emlékíró memóriája mikor bicsaklott meg, hogyan tévesztett össze két ütközetet, két azonos nevű honvédtisztet stb." (677. o.)

Ki sem mondta, máris feledte szerzőnk amaz egyszer volt meglátását, hogy a dokumentáció sajátos adottságai „miatt a magyar forrásanyag sokkal alkalmasabb a John Keegan által »divatba hozott« [...], a személyes tapasztalatokat előtérbe helyező megközelítésekre." (679. o.) Nem esik persze nehezére a feledékenység, hiszen egy pillanatra sem merül fel benne, hogy gyökeres változtatásra szorul a történeti valóság általa oly mértékben megszokott fogalma, ha történetesen ennek a történetírói divatnak a követésére szánja el magát. A napló és a memoár az a fajta dokumentum ugyanis, amely az elsődleges kontextus körülményei között keletkező *egyéni* tapasztalat narratív (*közösségi* jóváhagyást célzó) előadásával szolgál. Következésképpen egy bizonyos nézőpontból, az átélés szubjektivitásával láttatott *tapasztalati* valóság, és nem a valamikori elbeszélhetőségétől elvonatkoztatott *objektív* valóság szólal meg benne a forráskritika pedáns történészi alkalmazása révén. Nem kellene végre hozzálátni hadtörténészeinknek, Hermannt is beleértve, a csatanapló és a csatamemoár mint sajátos forrástípus elemzéséhez? Ami kétségkívül hozzásegítené Hermannt ahhoz, hogy végre tudatosítsa magában: mire jó és mire nem alkalmas történeti evidencia a sajátos nézőpont és a beszédmód műfaja okán a hadijelentéstől érzékelhetően különböző napló és memoár.[21]

[20] Bővebben kifejtve *Gyáni Gábor*: i. m. (2006). 133. o.

[21] Vö. *Tóth Zsombor*: i. m.; *Gyáni Gábor*: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, 2000. főként 128–160. o.; *Gyáni Gábor*: Az első világháború és a paraszti emlékezet. In: *Bánkiné Molnár Erzsébet* (szerk.): Föld és társadalom. Konferencia a Kiskun Múzeumban. Kiskunfélegyháza, 2007. 227–237. o.

A dolgozat háromnegyedét (!) *1848–49 és a magyar hadtörténetírás* című fejezet teszi ki, amely a szerző két korábbi cikke (mindenekelőtt az 1999-ben közre adott historiográfiai írás) némileg átszerkesztett, helyenként frissített újrakiadása.[22] Mi indokolja, hogy háromszor is közzé tegye Hermann nagyjából ugyanazt a szövegét különböző hazai szakfolyóiratokban? A tanulmányon belüli eme külön tanulmány, ráadásul (1) olyan műfajt képvisel (historiográfia), amely „a szakmai köldöknézegetés egyik válfajaként [művelt] múltértelmezések értelmezését" (686. o.) megvető szerzőt idővel akár rossz hírbe is hozhatja; (2) nem szólva arról, hogy semmilyen kapcsolat sincs közte és a Mohács történetírói értelmezését célzó jelen vita között.

Írása újabb közreadásával feltehetően az volt Hermann egyedüli célja, hogy az üdvtörténeti historiográfiai beszámoló ismételt sulykolásával megerősítse saját, valamint a neki kedves történetírás identitását. Tanulmányában, a historiográfiai beszámolók konvencionális műfaji szabályainak megfelelően, nem történik ugyanis más, mint „a tudományág valóságfeltáró szerepének, a rekonstrukció eredményeinek értékelése, amit gyakran összekapcsolnak a tematikai gazdagodásnak, a tudatos értékválasztás fejlődésének felmutatásával. Végül, a beszámoló áttekintések [...] nagyra értékelik a szakszerűséget, a minél szélesebb körű forráshasználatot, a forráskritikát és metodikát."[23] S Hermann eleget is tesz mindeme műfaji kívánalmaknak.

Az identitás megerősítése, nem pedig a vitatott álláspont tényleges cáfolata vezeti tehát szerzőnk tollát, amikor gondos dokumentáció kíséretében rekonstruálja a mai hadtörténetírói kánon irányába mutató „fejlődés" rögös útját. A kánont közvetlenül megalapozó etapok jelentőségét retorikai eszközökkel nyomatékosítja: egy bizonyos könyv megjelenése például „historiográfiai jelentőségű fordulóponttá vált az 1848–49-es hadtörténetírásban" (658. o.), mely munka „máig is olyan kézikönyv, amelynek egyetlen alapvető megállapítását sem kellett az eddigi kutatások során módosítani" (658. o.); további, a kánont markánsan képviselő historikus felbukkanása pedig „újabb mérföldkő" volt a hadtörténet-írásban, mivel a szerző e kötete „hatásosan cáfolja", amit korábban mások állítottak valamiről (659. o.), és egyáltalán: „kiegyenlített értékelését adja" a problémának. (660. o.) Így oda jutunk végül, hogy a kánonteremtők nyomdokait követve Hermann maga is feljut a csúcsra, amikor „komplex hadtörténeti elemzésre törekszik" (666. o.), és számos új értéket teremt lelkiismeretesen dokumentált tanulmányai hosszú sorában. És így tovább.

A korábban már több alkalommal előadott historiográfiai imázs lassanként valóban eléri kívánt hatását. Jelzésértékű, hogy az 1989 utáni magyar történetírásról nemrég publikált beszámoló szerzői Hermann tudósi teljesítményét történetesen épp Hermann önmagának tulajdonított történetírói törekvéseire hivatkozva értékelik.[24]

---

[22] Lásd a 2. számú jegyzetet.

[23] *Hanák Péter:* Szakmai kritika és értékrend a történettudományban. *Magyar Tudomány,* XXII (1977). 7–8. sz. 509. o.

[24] A Hermannt illető pozitív értékeléshez, a jegyzetek tanúsága szerint, Hermann ezen „önpozicionálása" segítette hozzá a szerzőpárost. Vö. „For his implicit self-positioning, see Hermann, "Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban." *Balázs Trencsényi – Péter Apor*: Fine-Tuning the Polyphonic Past: Hungarian Historical Writing in the 1990s. In: *Sorin Antohi* et al. (ed.): Narratives Unbound. Historical

A vitacikknek álcázott üdvtörténeti elbeszélés funkciója, az immár magában a szerzőben (is) inkarnálódó kánon megerősítése, akkor teljesedik be, amikor a kanonizációval szükségképpen együtt járó diszkriminációval egészül ki.[25] Ennek, jelen esetben, a megbírált álláspont degradálása, meggyanúsítása és az általa keltett veszély bagatellizálása felel meg leginkább. Az e célból mozgósítható retorikai eszköztár egyébként ma már úgyszólván közkincs a posztmodern ellen hadat viselő történészek körében. Enyhébb változatát idézem: „le kell szögeznünk azt, hogy a Gyáni Gábor által piedesztálra emelt »elmélet« egy megközelítési módot jelent – és nem is biztos, hogy a történészét."[26] Magyarán: nem is feltétlenül elmélet az, ami biztos, hogy nem való a történésznek. Nyersebb megfogalmazásban mindez így hangzik: „A múló divat taraján sikereit szűk körben arató posztmodern történetírástól [...] számos ok folytán nem kell tartanunk." Miért is nem? Azért, mert „csupán múló divatról van szó [... és] a hazai történészek nagy többsége figyelemre méltó józansággal tartja távol magát ettől a divathullámtól".[27]

Ugyanez a nyelvhasználat uralja Hermann szövegét is. A dolog azért különösen viszszás, mert a diszkriminálandó szerző Hermann munkahelyének, a Hadtörténeti Intézetnek (melyet Hermann korábban maga is vezetett már) a felkérésére készítette (és írta meg éppen így) ezen előadását, melynek szövegét a megrendelők kifejezett kérésére jelentette meg végül a hadtörténészek szakfolyóiratában. Határozottan barátságtalan gesztus tehát, ha történetesen ezzel az írással kapcsolatban jut eszébe Hermannak kijelenteni. „A történetírói divatok azonban meglehetősen múlékonyak, s közülük azok, amelyek nem hoznak módszertani vagy tematikai újdonságot, a süllyesztőben szokták végezni." (686. o.) Majd a nyomaték kedvéért nem rest még egyszer elismételni a próféciát: „Nem véletlen, hogy a leggyorsabban mindig a korszellemnek és a korszak történetírói divatjainak megfelelni kívánó összefoglalók avulnak el." (686. o.)

Ebben, gondolom, meg is nyugodhatunk. A halhatatlanság iránti, vélelmezett sóvárgásomban abból meríthetek csupán némi reményt, hogy lemondok „a korszak történetírói divatjainak megfelelni kívánó összefoglalók" írásáról. Ezt, ráadásul, könnyen megtehetem. A „posztmodern történetírói divat" követőinek szilárd meggyőződése szerint ugyanis egy időre befellegzett a nagy, mindenekelőtt a (nemzeti) mesterelbeszéléseknek. Ezt a titkot azonban kizárólag a könyvtárban búvárkodva lehet megtudni.

Studies in Post-Communist Eastern Europe. Budapest–New York, 2007. 69. o. 85. jegyzet, valamint a főszövegben: 37. o.

[25] *Aleida Assmann – Jan Assmann*: Kánon és cenzúra. In: *Rohonyi Zoltán* (vál., szerk.): Irodalmi kánon és kanonizáció. Budapest, 2001. 87–107. o.

[26] *Font Márta*: A történész mestersége. *Jelenkor*, XLVIII (2005). 5. sz. 541. o.

[27] *Pritz Pál:* Történetírásunk egynémely problémájáról – különös tekintettel a posztmodernre. In: *Uő:* Az a „rövid" 20. század. Történetpolitikai tanulmányok. Budapest, 2005. 33., 35. o.

HERMANN RÓBERT

AZ ÖNBÁJ HIÁNYA ÉS A REFLEXÍJ HOMORÚSÁGA

A Gyáni Gábor által elsőként kipécézett megállapításomban a következőket kifogásoltam cikkével kapcsolatban: „Gyáni Gábor vitaindítójában a mohácsi csata két, kiváló szakembertől, Szakály Ferenctől és Perjés Gézától származó leírásai kapcsán veti fel a kérdést, hogy megírható-e hitelesen egy csata története? A nagy elméleti jártasságról s a legújabb nemzetközi szakirodalomban való tájékozottságról tanúskodó tanulmányt olvasva először némileg elszomorodtam. Elsősorban azért, mert nem korrekt eljárás két olyan historikuson köszörülni a nyelvünket, akik már nem tudnak válaszolni; már csak azért sem, mert a mohácsi csatáról az utóbbi években két újabb, új szempontokat felvető rekonstrukció is született Négyesi Lajos, illetve B. Szabó János tollából." (649. o.)

Gyáni ezek után megkérdezi tőlem, valóban úgy gondolom-e, „hogy kizárólag az élők folytathatnak egymással szellemi párbeszédet? Továbbá: ha valaki sírba száll, nyomban megfellebbezhetetlen vélemény birtokosává is válik egyúttal, jogcímet nyerve ezáltal a támadhatatlanságra, a bírálhatatlanságra, hiszen nem védekezhet többé? Végül: mennyire tartja magára és nem csak másokra nézve kötelezőnek ezen, általa felállított szabályt?" Megállapítja, hogy „Az első két (valójában szónoki) kérdésre adható felelet magától értetődik, nyomban át is ugorhatunk az utolsóra", s alapos elemzésében megállapítja, hogy az általam felállított szabályt jómagam is többször megszegtem.

Csakhogy Gyáni válaszában már itt mellőz egy fontos momentumot. Jómagam ugyanis azt kifogásoltam, hogy úgy elemzi metatörténeti stb. szempontok alapján Szakály Ferenc és Perjés Géza (de nagyobbrészt inkább Perjés) írásait, mintha azok jelentenék a mohácsi csata feldolgozásának utolsó változatait, holott az ő munkáik megjelenése óta csak ennek a folyóiratnak a hasábjain két újabb rekonstrukció látott napvilágot; s ha némileg utánanézett volna, tudhatná, hogy két tudományos-népszerűsítő feldolgozás is megjelent az utóbbi öt évben.[1] Ezek alapján viszont továbbra is fenntartom azt a véleményemet, hogy akár metatörténeti, akár más szempontból elemezzük egy történeti esemény feldolgozásait, vagy teljes áttekintést illik adnunk (Mohács esetében mondjuk Kiss Károlytól Kápolnai Pauer Istvánon, Szurmay Sándoron, Halmay Barnán, Gyalókay Jenőn, Bende Lajoson, Szakály Ferencen, Perjés Gézán át egészen Négyesi Lajosig, Domokos Györgyig, Pálosfalvi Tamásig és B. Szabó Jánosig), vagy az utolsó feldolgozásokat kell elemzésünk tárgyává tennünk. Ha viszont csupán két, a szakma által nagyra becsült, nemrég elhunyt szerzőt ragadunk ki a sok közül, akkor elemzésünkkel kapcsolatban óhatatlanul erkölcsi kifogások vetődhetnek fel. Gyáni Gábor azonban inkorrekt módon idézi a szövegemet, s ebből von le olyan következtetéseket, amelyek abban az esetben állnák csak meg a helyüket, ha csupán az általa idézetteket írtam volna le.

Természetesen eszem ágában sincs azt gondolni, „hogy kizárólag az élők folytathatnak egymással szellemi párbeszédet," s hogy „ha valaki sírba száll, nyomban megfellebbezhetetlen vélemény birtokosává is válik egyúttal, jogcímet nyerve ezáltal a támadha-

[1] *Domokos György:* A mohácsi csata (1526. augusztus 29.) In: Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. Szerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2003. 81–95. o.; *Pálosfalvi Tamás:* A mohácsi csata (1526. augusztus 29.) In: *Uő.:* Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Nagy Csaták. Budapest, 2005. 198–210. o.

tatlanságra, a bírálhatatlanságra, hiszen nem védekezhet többé;" ily módon nem érzem úgy, hogy historiográfiai elemzésemben vétettem volna olyan szabályok ellen, amelyeket másokra nézve – Gyáni szerint – kötelezőnek vélek. Ugyanakkor megjegyzem, hogy a hozzászólásomból általa kipécézett példák egyike pontatlan. Jómagam ugyanis nem Gyalókay Jenő egyik munkájáról, hanem egy szerzői munkaközösségnek a Ludovika Katonai Akadémia tansegédleteként kiadott, az 1849. téli és tavaszi hadjárat történetét feldolgozó munkájáról jegyeztem meg, hogy „e kötet katonásan olvashatatlanná sikeredett."

Továbbra is fenntartom azt a véleményemet, hogy „a mohácsi csatával kapcsolatos megválaszolatlan/megválaszolhatatlan kérdések felsorolása nem alkalmas arra, hogy rajtuk demonstráljuk általában a hadtörténeti (s bármilyen más) események elmondásának nehézségeit vagy lehetetlenségét." Gyáni ugyanis, miután első cikkében, majd R. Várkonyi Ágnesnek írott válaszában[2] kételyét fejezi ki azzal kapcsolatban, hogy elmondható-e egy csata (vagy bármely esemény) hiteles története, továbbra is Moháccsal példálózik, majd, hogy az ezzel kapcsolatos ellenérveket vagy megjegyzéseket eleve megcáfolja vagy fölöslegessé tegye, azzal bújik ki, hogy ő csupán metatörténeti elemzést írt egy konkrét történelmi esemény feldolgozásai kapcsán, azaz, ha jól értem, nem maguk az események, hanem az események értelmezései, az azokkal kapcsolatos történetírói technikák érdeklik.

Mindez dicséretes és szép dolog, csakhogy Gyánit annak idején valami egészen másra kérték fel. Mégpedig arra, hogy a „Hadtörténeti Intézet és Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége által a magyar hadtörténetírás paradigmáiról, jövőbeni lehetőségeiről, feladatairól tervezett kerekasztal-megbeszélésen vitaindító előadást tartani szíveskedjen a történetírás új útjairól, a történetírás és hadtörténetírás kapcsolatáról, az utóbbi nemzetközi perspektíváiról." Gyáni, ha írásait jól értelmezem, a történetírás új útjairól ugyan összehozott valamit, ám „a történetírás és hadtörténetírás kapcsolatáról, az utóbbi nemzetközi perspektíváiról" nemigen állt elő semmi olyannal, amihez különösebben kapcsolódni lehetett volna. Ha Gyáni annak idején képtelennek érezte magát arra, amire felkérték, mondhatott volna nemet; ha viszont nem tett eleget a felkérésnek, nem kell megsértődnie azon, hogy nem az ő cikke képezte a diskurzus alapját. Nagyjából olyan ez, mintha valakit kosarazni hívnak, és – noha csak focizni tud és akar – beáll, majd csodálkozik és felháborodik azon, hogy a többiek nem a labdarúgás szabályai szerint játsszák a játékot.

Az R. Várkonyi Ágnesnek írott válaszában némi érezhető sértettséggel megjegyzi, hogy a vitacikke „megjelenését követően [a Hadtörténelmi Közleményekben] közzé tett »hozzászólások« (...) még távoli utalást sem tettek annak létére".[3] Nos, miután a többi cikk szerzője nagyobbrészt maga is felkért hozzászóló és előadó volt, a saját legjobb tudásuk szerint próbáltak meg szólni „a magyar hadtörténetírás paradigmáiról, jövőbeni lehetőségeiről, feladatairól". Sajnálatos módon azonban Gyáni Gábor vitaindítója nemigen volt alkalmas arra, hogy kapcsolódjanak hozzá. A szerző ugyanis egy rosszul kiválasztott példán, a történetírás egyetlen új vagy újnak vélt módszerét alkalmazva ítélt re-

[2] *Gyáni Gábor*: Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK), 119. (2006.) 1. sz. 121–133. o.; *Uő.*: A csatatörténettől a történelem terhéig. HK 120. (2007.) 2. sz. 687–693. o.

[3] *Gyáni Gábor*, HK 120. (2007.) 2. sz. 687. o.

ménytelennek, s ezáltal fölöslegesnek mindenfajta eseménytörténet-írást, anélkül, hogy számunkra, retardált hadtörténészek számára, valami fáklyácskát gyújtott volna: ugyan, mi a manót tegyünk, ha nem csupán egyéni nézőpontokból, az egyes résztvevők élményei alapján próbálunk meg alulnézeti képet adni egy eseményről (pl. egy csatáról), hanem arra is kíváncsiak vagyunk, hogy az hogyan kezdődött, mik voltak az egyes szakaszai, s nagyjából hogyan ért véget? Az utólag konstruált múlt problémájával minden valamirevaló történész találkozott már, az pedig, hogy a személyes vagy csoporttörténetet elmondó források, legyen szó akár hadijelentésről, naplóról vagy emlékiratról, torzítanak, legkésőbb az egyetem végén nyilvánvalóvá válik az előtt, aki erre a szakmára adja a fejét.

Jómagam Mohácsról összesen két (vagy inkább másfél) bekezdést írtam, s Gyáni ezeket mintegy négy és fél oldalon elemzi és szedi ízekre. Láthatólag végre megismerkedett a Mohács-vita anyagával (és ez már önmagában nyereség).

Gyáni azt írta, hogy „*Úgyszólván* ő [Brodarics] az egyedüli hiteles szemtanú, akinek a tanúságtétele a történészek rendelkezésére áll a mohácsi csatáról." Ehhez hozzáfűzte még, hogy nincs a Brodaricséval „egyenértékű más korabeli tanúságtétel" a csata eseményéről. Erre én megjegyeztem, hogy sem Szakály, sem Perjés nem egyetlen szemtanúi beszámoló alapján írta meg a maga csatarekonstrukcióját, hiszen használták a török kútfőket is; és Istvánffy Miklós és Heltai Gáspár munkái, valamint a Verancsics Antal hagyatékában fennmaradt »Memoria rerum« is megőrzött néhány, nyilvánvalóan szemtanúktól származó információt – még ha maguk a szerzők nem is voltak szemtanúi az eseményeknek. Hozzáteendő, hogy akadnak még, Brodarics Istvánénál ugyan szűkszavúbb szemtanúi beszámolók, s nagy valószínűséggel mind a 18-19. századi forráspublikációkban, mind a Mohács utáni időszak kiadatlan iratanyagában is lehetne még találni ezt-azt a csatáról." Állításom tehát nem Brodarics megbízhatóságát vonta kétségbe, hanem azt, hogy úgyszólván Brodarics „az egyedüli hiteles szemtanú". Fölösleges tehát többször beleverni az orromat abba a ténybe, hogy a Moháccsal foglalkozó történészek szerint Brodarics István a csata leghitelesebb szemtanúja. Ami pedig a másodlagos forrásokat illeti, már Bende Lajos felhívta a figyelmet arra, hogy a bennük szereplő létszámadatok időnként jelentősen eltérnek Brodaricséitól; azaz Istvánffy és Heltai nem csak az ő munkája alapján dolgoztak; aminek alapján feltételezhetjük, hogy egyéb szemtanúi beszámolókhoz is hozzájutottak.[4] A török szerzők ugyan nem az európai történetírás beszédmódját használták, ugyanakkor – ahogy ezt Négyesi Lajos és B. Szabó János csatarekonstrukciói is mutatják – megfelelő elemzés révén meg lehet állapítani, hogy az illetők a török harcrend mely pontján tartózkodtak a csata során.[5]

Gyáni ezek után áttér arra a megállapításomra, hogy „a 16. század közepétől még a nyugati államok történetéhez képest igen forráshiányos magyar történelemben is sokkal nagyobb mennyiségű kútfő áll rendelkezésünkre egy-egy esemény elmondásához, mint korábban, s például a mezőkeresztesi, a szentgotthárdi vagy a zentai csata történetének megírásánál (a nagyobb várostromokat nem s említve) sokkal több a szemtanúi beszámoló, mint Mohács esetében. A 18. századi dinasztikus, a francia forradalmi és napóleoni háborúk, vagy akár saját kutatási korszakom, az 1848–49-es magyar szabadságharc

[4] *Bende Lajos:* A mohácsi csata. HK 79. (1966.) 3. sz. 543–544. o.

[5] *Négyesi Lajos:* A mohácsi csata. HK 107. (1994.) 4. sz. 62–79. o.; *B. Szabó János:* A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom." I. rész. HK 117. (2004.) 2. sz. 443–474. o., II. rész. HK 118. (2005.) 3. sz. 573–624. o.

esetében pedig a kiadott és a levéltári anyagban tájékozódó kutató csak kapkodja a fejét az információk bősége miatt – noha ettől függetlenül még maradnak nehezen megválaszolható kérdések."

Gyáni ezt a másfél mondatot így interpretálja: „Szerencsésebb lett volna tehát, folytatja [Hermann], ha [Gyáni] más csataesemény ürügyén kísérli meg a szerző tézise igazolását, s például az 1848–49-es magyar szabadságharc csatáit, a róluk szóló történeti irodalmat forgatja, melyek „esetében (...) a kiadott és a levéltári anyagban tájékozódó kutató csak kapkodja a fejét az információk bősége miatt". Ha valaki elolvassa az én mondataimat, s Gyáni összefoglalóját, láthatja, hogy nem azt írtam, amit nekem tulajdonít. Isten ments, hogy csatatörténet írására akarjam rávenni Gyáni Gábort: ha valaki egy „feladatot" eleve teljesíthetetlennek tart (például egy csata történetének megírását), akkor jobb helyette mást keresnie. Csupán annyit állítottam, hogy ha a későbbi időszakok jobban dokumentált összecsapásait vette volna górcső alá, talán nem tartaná annyira reménytelen feladatnak e műfaj művelését.

„Nézzük meg tehát – folytatja Gyáni –, mi a helyzet 1848–49 forrásadottságaival; olyan az vajon, amely tényleg alkalmasabb lett volna egy metatörténeti esettanulmány céljaira?" A Szerző azonban annyira saját narratívája rabjává vált, hogy elfelejti: felkérése „a történetírás új útjairól, a történetírás és hadtörténetírás kapcsolatáról, az utóbbi nemzetközi perspektíváiról" szóló előadásra és tanulmányra, nem pedig egy metatörténeti esettanulmányra szólt. Nem sokkal odébb pedig megjegyzi, hogy hozzászólásom historiográfiai alfejezete „és a Mohács történetírói értelmezését célzó jelen vita között" semmilyen kapcsolat sincs. Holott, nem győzöm hangsúlyozni, a vita „a magyar hadtörténetírás paradigmáiról, jövőbeni lehetőségeiről, feladatairól" szól(t volna), nem pedig Mohácsról; még ha Gyáni képtelen is elszakadni a hősvértől pirosult gyásztértől.

Gyáni ezek után ellentétet konstruál két állításom között. Cikkem elején azt állítottam, hogy „saját kutatási korszakom, az 1848–49-es magyar szabadságharc esetében (...) a kiadott és a levéltári anyagban tájékozódó kutató csak kapkodja a fejét az információk bősége miatt – noha ettől függetlenül még maradnak nehezen megválaszolható kérdések." (649. o.) Valamivel odébb pedig a következőket írtam: „Az összecsapások jelentős részéről egy fia magyar hadijelentés sem maradt fenn, s még a meglévők jelentős része is tökéletesen használhatatlan, mert a »felvonultunk, előrenyomultunk, megütköztünk, küzdöttünk, győztünk/vesztettünk – az összecsapásban kitűntek, kitüntetésre, előléptetésre méltók/a vereségért felelősek, ünnepélyesen fenékbe rúgandók« séma szerint írhatók le; azaz éppen az összecsapások részleteiről nem árulnak el konkrétumokat." (678.) „Az esetek többségében a két fél hadijelentései ettől függetlenül találkoznak, azaz nagyjából megállapítható belőlük legalább az, hogy ki győzött és ki veszített, vannak azonban ellenkező példák is." (679. o.) Példaként felhozza még, amit Pákozdról írtam, ti. hogy a fennmaradt „két hadijelentés (...) nagyobbrészt csak a többi forrás tükrében értelmezhető, mert olyan általánosságokat mond el, amelyek révén legfeljebb azt tudhatjuk meg, hogy az egyik fél támadott, s a másik visszaverte a támadást; majd pedig fegyverszünetet kötöttek." (680. o.) Gyáni ehhez értelmező kiegészítésként hozzáteszi, hogy – nyilván szerintem – a csatának „gyatra a forrásanyaga".

Gyáni azonban, úgy tűnik, elakadt az 1848–49-es ütközetek és csaták forrásainak problémáit taglaló elméleti bevezetőnél, s a 680. oldal közepétől a 685. oldalig terjedő rész,

amelyben a 11 csata feldolgozásával kapcsolatos adósságokról és lehetőségekről írok – nyilván túlzottan száraz mivolta miatt – kimaradt a látóköréből. Így mindjárt a Pákozdról szóló második bekezdés, amelyben a magyar kutatás által eleddig nem használt forrásmunkákra hívtam fel a figyelmet. Örömmel látom, hogy Gyáni nem csupán az elhunytakkal, hanem az élőkkel is tud – saját szavait idézve – „inkorrekt" lenni; nem vesz például tudomást arról, hogy jómagam a forrásokkal kapcsolatos problémák ellenére sem érzem reménytelennek a csatakrónikák írását, s azt – miután azzal kapcsolatos érveimet mellőzi – továbbra is abban a jóleső tudatban művelhetem, hogy az ellenkezőről, érvek hiányában, neki sem sikerült meggyőznie.

Gyáni felteszi a kérdést, komolyan gondolom-e, „miszerint (1) minél több az írott forrás, annál könnyebben döntheti el a történész, hogy mi történt akkor és ott? Hiszen: az egyik forrás ezt, a másik pedig az ellenkezőjét állítja, és gyakran nincs harmadik tanúságtétel." Ha a cikkemet elolvasta volna, láthatná, hogy a csaták kapcsán éppen amellett érvelek, hogy az eleddig hasznosítottaknál több a rendelkezésre álló forrás; és miután a történész – többek között – attól is történész, hogy egymásnak ellentmondó állítások között képes választani, s a csatatörténet esetében a terep, a létszámok, az idő, a menetteljesítmények, a fegyverek ismeretében képes arra, hogy a nyilvánvaló képtelenségeket elvesse; továbbra is úgy vélem, hogy „minél több az írott forrás, annál könnyebben döntheti el a történész, hogy mi történt akkor és ott." Ha cikkemet végigolvasta volna, nem kérdezné meg, fenntartom-e azon véleményemet, hogy 1848–49 hadtörténeténél „a kiadott és a levéltári anyagban tájékozódó kutató csak kapkodja a fejét az információk bősége miatt." Attól, hogy a források nem egybehangzóak, időnként ellentmondóak stb., a csatatörténet írása egyáltalán nem lehetetlen feladat; e tényezők inkább izgalmassá teszik e műfaj művelését. Ezt hívják forráskritikának; erről nyilván már ő is hallott.

Gyáni vitriolos érveléssel pellengérezi ki mindazt, amit a naplók és emlékiratok hasznosítási lehetőségeiről írtam, s megpróbál újabb önellentmondásokat rám bizonyítani. Hogy itt mivel és miért vitatkozik, nem igazán értem. Jómagam ugyanis nem tekintem jogosulatlan megközelítésnek azt, ahogyan ő vélekedik a naplók és emlékiratok hasznáról és használhatóságáról, még ha nem is értek egyet azzal, hogy szerinte – láthatólag – ezek az alkotások nem alkalmasak arra, hogy egy esemény rekonstruálásánál történeti forrásként használjuk őket „a forráskritika pedáns történészi alkalmazása révén."

Szerintem ezek a források, legyen szó magánlevelekről, naplókról, emlékiratokról, erre *is* használhatók. A csaták résztvevői ugyanis eltérő tudással, rutinnal, látókörrel élték meg az eseményeket; eltérően működött az emlékezetük; eltérő módon befolyásolták őket az adott eseményről utóbb olvasott és hallott tények. Nem mindegy, hogy egy csatáról egy tábornok, egy hadosztály- vagy dandárparancsnok, egy zászlóaljparancsnok, egy őrmester vagy egy közlegény emlékiratait vagy naplóit olvassuk. Nem mindegy, hogy milyen volt a végzettsége és a képzettsége (egy tisztet például. megtanították arra, hogy a csatatérben ne csupán a tájat, hanem a terepet is lássa; hogy meg tudja becsülni a szemben álló csapat létszámát és összetételét stb.). Nem mindegy, hogy az illető a csatarend első vagy második vonalában tartózkodott; nem mindegy, hogy vezérkari vagy csapattiszt volt-e; nem mindegy, hogy gyalogos, huszár vagy tüzér volt-e, és így tovább. Vannak olyan emlékiratok, amelyeknek az állításait a szakmai vizsgálat szinte mindenben megerősíti, s vannak olyanok, ahol csak a szubjektív élmény, az ágyúzás vagy a lovasroham hatása, a pánik, a győzelem mámora érhető tetten. Ezeknek a forrásoknak a kutatás-

ból történő kiiktatása után aztán már tényleg csak a hadijelentések maradnak, amelyek vagy megvannak, vagy nincsenek; utóbbi esetben pedig beigazolódhat Gyáni Gábor tétele, hogy nem lehet megírni a csaták és ütközetek hiteles történetét, hiszen nincsenek források. Mindezek alapján nem érzem úgy, hogy bármifajta önellentmondásba keveredtem volna, inkább azt látom, hogy Gyáni egyetlen történeti forrás (Brodarics) alapján von le olyan általános következtetést, amelyet a tények nem támasztanak alá.

Az „1848–49 és a magyar hadtörténetírás" című fejezet elemzésénél Gyáni immáron nehéztüzérséget vet be. Először is malíciózusan megjegyzi, hogy ez két korábbi írásom „némileg átszerkesztett, helyenként frissített újrakiadása," s felteszi a kérdést, mi „indokolja, hogy háromszor is közzé tegye Hermann nagyjából ugyanazt a szövegét különböző hazai szakfolyóiratokban?" Miután e két korábbi írásomra a fejezet első, az írás 4. jegyzetében magam is utaltam; s miután a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain folyó vita célja – mint láttuk – „a magyar hadtörténetírás paradigmáiról, jövőbeni lehetőségeiről, feladatairól" szól, nem érzem úgy, hogy bármiféle inkorrektséget követtem volna el; annál is kevésbé, mert a némileg történt átszerkesztés és helyenkénti frissítés az elmúlt tíz év vonatkozó történeti irodalmának bedolgozását is jelentette. (1998–99-ben több mint 300 önálló munka jelent meg 1848–49-ről, s az akkor megjelent szaktanulmányok száma is kb. ennyire tehető). Gyáni finnyásságát már csak azért sem értem, mert ő maga is rendszeresen közzéteszi korábbi tanulmányait újabb és újabb tanulmánykötetteiben; legutóbb például a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain megjelent vitacikkével is így cselekedett, anélkül, hogy magára a vitára akár csak egy jegyzetnyi utalást tett volna.[6]

Ezek után, ha jól értem, azt fejtegeti, hogy historiográfiai áttekintésem célja részint a saját identitásom, illetve a számomra kedves történetírás identitásának erősítése volt, részint pedig az, hogy – „a kánonteremtők nyomdokait követve" – 1848–49 hadtörténeti historiográfiájának értékelése révén, illetve (a szabadságharc hadtörténetéről szóló kötetemben) komplex hadtörténeti elemzésre törekedve, valamint „lelkiismeretesen dokumentált" tanulmányaim „hosszú sorában" „számos új értéket" teremtve, én is feljussak a csúcsra. Azaz, „a vitacikknek álcázott üdvtörténeti elbeszélés funkciója, az immár magában a szerzőben (is) inkarnálódó kánon megerősítése" volt csupán, amit még némi, őt érintő diszkriminációval is kiegészítettem. Igaz, hogy az ez után következő, a megállapítást illusztráló két idézet nem tőlem, hanem Font Mártától és Pritz Páltól származik, de hát kicsire nem adunk.

Ha jól értem ezeket az elegánsan megfogalmazott mondatokat, jómagam csupán azért írok historiográfiai áttekintéseket, hogy az általam kijelölt főáramhoz soroljam magamat, és az 1848–49-cel foglalkozó hadtörténetírás csúcsteljesítményei között helyezzem el saját munkásságomat. Azaz a szakmaiság álcája mögött csupán akarnokság, hiúság és érvényesülési vágy működik. A megoldás nyilván az lett volna, ha – mondjuk – a XX. századi magyar történelemmel foglalkozó szerzők munkásságáról írok elemzést, amihez ugyan nem értek, de legalább nem keveredem a fenti gyanúba; ha 1986-nál, első szaktanulmányom megjelenésénél befejezem az áttekintést; vagy ha egyetlen egy helyen sem írom le a saját nevemet; vagy ha megjegyzem, „én is írtam ezt-azt 1848–49-ről, de az szóra sem érdemes." Gyáni tehát ahelyett, hogy megállapítaná: rosszul látom az 1848-

[6] *Gyáni Gábor:* Relatív történelem. Historia Mundi. Budapest, 2007.

49-es magyar hadtörténetírás történetét (a fejlődés szót ebben a posztmodern diskurzusban már le sem merem írni), s megpróbálna meggyőzni arról, hogy Urbán Aladár, Bona Gábor vagy Katona Tamás általam hivatkozott munkái miért nem jelentenek fordulópontot, a „jellemgyilkosság" sokkal kényelmesebb, noha az én ízlésemtől némileg távol álló módszeréhez folyamodik.

Visszatérve a diszkriminációra, Gyáni szerint ezt a következő – önmagára értett – mondataim bizonyítják: „A történetírói divatok azonban meglehetősen múlékonyak, s közülük azok, amelyek nem hoznak módszertani vagy tematikai újdonságot, a süllyesztőben szokták végezni." (686. o.) „Nem véletlen, hogy a leggyorsabban mindig a korszellemnek és a korszak történetírói divatjainak megfelelni kívánó összefoglalók avulnak el." (686. o.) No már most, ha Gyáni biztos abban, hogy a metatörténeti meg egyéb megközelítések maradandóak, akkor egyszerűen nem veszi magára mindezt. Ha meg nem biztos benne, nem tudom, miért tekinti szinte egyedül üdvözítőnek a hagyományos eseménytörténet felváltását a metatörténeti stb. megközelítéssel.

Gyáni szerint a dolog „...azért különösen visszás, mert a diszkriminálandó szerző Hermann munkahelyének, a Hadtörténeti Intézetnek (melyet Hermann korábban maga is vezetett már) a felkérésére készítette (és írta meg éppen így) ezen előadását, melynek szövegét a megrendelők kifejezett kérésére jelentette meg végül a hadtörténészek szakfolyóiratában. Határozottan barátságtalan gesztus tehát, ha történetesen ezzel az írással kapcsolatban jut eszébe" a fentiek kijelentése.

Gyáni Gábor szerint tehát a Hadtörténeti Intézet munkatársai, különösen annak volt vezetői, ne írjanak vitacikket Gyáni Gábor vitacikknek szánt vitacikkére, még ha a vitacikk célja a magyar hadtörténetírással kapcsolatos vita inspirálása volt is. A dolog nyilván úgy történhetett, hogy a Hadtörténeti Intézet egy sötét szobájában bosszúszomjas hadtörténészek dugták össze a fejüket, s azon tanakodtak, miképpen tudnák csőbe húzni Gyáni Gábort. Végül arra jutottak, hogy megkérik, ugyan, tartson már előadást nekik „a történetírás új útjairól, a történetírás és hadtörténetírás kapcsolatáról, az utóbbi nemzetközi perspektíváiról," kierőszakolják tőle az előadás nyomtatott formáját is, majd amikor szegény már azt hiszi, megmutatta a kiutat a honi militáris história posványából, reászabadítják az intézmény egykori vezetőjét azzal a céllal, hogy a földbe döngöljék, s a kedvét is elvegyék attól, hogy valaha a Nándor-laktanya felé tévedjen. Így volt, igaz volt, mese volt, Bandi legyek, ha nem igaz.*

* A szerkesztőség e két írás közlésével a „Történetírás – hadtörténetírás. Paradigmák, utak és módszerek" címmel a Hadtörténeti Intézetben 2005. október 7-én megrendezett vitaülést követően a Hadtörténelmi Közlemények 2006. évi 1. számától kibontakozott vitát lezártnak tekinti.

CSATA ÉS HADSZÍNTÉRKUTATÁS

NÉGYESI LAJOS

HADIRÉGÉSZET

2001-ben megalakult a Magyar Hadtudományi Társaság Csata- és Hadszíntérkutató Szakosztálya, és azóta évente megrendezzük a Csata- és Hadszíntérkutatók Konferenciáját, melyen nem csak a szakosztály kutatásairól adunk számot, hanem meghívjuk és bemutatjuk azokat a kutatókat, akik tudományos eredményeket tudnak felmutatni ezen a területen.

A szakosztály az 1711 után keletkezett hadtörténelmi emlékhelyeken folytat kutatásokat, így a Komárom melletti Ácsi-erdőben az 1849 július 2-i csata, a szlovéniai Kobarid és Tolmin, Fajti Hrib, az olaszországi Doberdó-fennsík és az erdélyi Úz-völgy térségében az első világháború, a Salgótarján közelében magasodó Karancs-tetőn az 1919-es harcok, a Vértesben, Gerecsében, Pilisben és Zámoly térségében pedig a második világháborús összecsapások nyomait kutattuk.

2006-ban az előzetes történeti és térinformatikai kutatások és terepbejárások után a Magyar Hadtudományi Társaság, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Belezna és Őrtilos önkormányzata együttműködésében kutatásokat kezdtünk Zrínyi-Újvár feltételezett területén, azzal a céllal, hogy az 1664-es ostrom nyomait megtaláljuk. 2006 és 2007 nyarán, 2008 tavaszán egy-egy hetes kutatótábor során behatároltuk a török ostromművek első vonalának helyét, feltártunk, felmértünk és begyűjtöttünk több mint 200 darab, az ostromtevékenységet bizonyító ágyú és puskagolyót, mozsárbombák és gránátok repeszeit, valamint a leletanyag eloszlása alapján azonosítottuk a vár árkának keleti oldalát. A kutatás eredményeiről a sajtó és az elektronikus média több cikkben és riportban adott hírt. Eredményeinkről 2007-ben az MTA IX. osztály Hadtudományi Bizottsága felolvasó ülésén is számot adtunk.

2007 júniusában kezdte meg működését a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadirégész, Hadszíntérkutató és Hagyományőrző osztálya. Az elnevezés okozhat némi zavart szakmai körökben, mivel a törvényi szabályozás a régészeti kor felső határát 1711-nél határozta meg, tehát az ennél korábban keletkezett objektumok élveznek védelmet és rónak feltárási kötelezettséget a múzeumokra. Mivel a Hadtörténeti Múzeum gyűjtőköre az 1711 utáni időszakra terjed ki, a hadirégészeti kutatásokat is elsősorban erre az időszakra kell koncentrálnunk. Mivel ez nem számít régészeti kornak, így az általunk folytatott kutatások sem tartoznak a régészet tárgykörébe, tehát a hadirégészet nem régészeti célú tevékenység.

Az ellentmondás feloldásának egyik módja a régészeti korszakhatár kitolása lehetne 1945-ig – ez a 60 éves időhatár nem tekinthető irreálisnak, hiszen a korábbi törvény a régészeti kort a 100 évnél régebben keletkezett objektumokra alkalmazta. A kérdést megközelíthetjük elméleti és gyakorlati szempontból. Elméleti oldalról a legfontosabb kérdés, hogy mikor van szükség régészeti kutatásra? Mivel a történetírás elsődleges for-

rását a dokumentumok jelentik, a régészet azokban a korokban kap jelentős szerepet, ahol nem rendelkezünk megbízható írott forrásokkal. Klasszikusan az őskor, tehát az írott történelem előtti időszak az, ahol a régészet jelenti a megismerés kizárólagos módszerét. Szokás még az ókort is a régészeti korok közé sorolni, noha későbbi időszakokban számos példát találhatunk sokkal inkább forráshiányos területekre. Tény azonban, hogy a könyvnyomtatás elterjedésével az írott források tömege keletkezett, lehetőséget adva a múlt pontosabb megismerésére. Ezt figyelembe véve, nem indokolt általában a régészeti korszakhatár kitolása a közelmúltig.

Gyakorlati szempontból fontos tényező, hogy a régészeti védettség egyben leletmentési kötelezettséget is jelent a múzeumok számára. Amennyiben a földmunkák (építkezés, csőfektetés, külszíni fejtés stb.) során régészeti korú lelet kerül elő, az illetékes múzeum köteles a lelőhely feltárását és dokumentálását elvégezni. Belátható, hogy minél fiatalabb időszakot vizsgálunk, annál több lelőhely maradt fenn. Ezt erősíti az ipari forradalom hatása, mely jelentősen megnövelte az emberiség anyagi kultúrájának tömegét. A korszakhatár kitolása következtében kezelhetetlenül sok lelőhely kapna védettséget, ami a régészetre teljesíthetetlen feladatokat róna.

A hadtörténelem esetében a fenti tényezők mellett más szempontokat is figyelembe kell vennünk. A hadügy működése során keletkező írott források alapján az események viszonylag jól rekonstruálhatók politikai és stratégiai szinten. A taktikai (harcászati) szint, a konkrét fegyveres harc azonban kevesebb forrást produkál, és több kérdést vet fel. A hadtudomány szempontjából a hadtörténelem a katonai tapasztalat gyűjteménye. A harcászati tapasztalatok helyes értelmezése a hiteles hadtörténelmi eseményrekonstrukción alapul, amihez szükség van a terep és a terepi nyomok feltárására és értékelésére.

Összességében a hadirégészet feladata a hadtörténelem terepi nyomainak felkutatása, dokumentálása, elemzése és értékelése, lényegében a hadtörténelem egy új forráscsoportjának feltárása.

A hadirégészet önmeghatározása 1983-ban a Little Bighorn-i csatatér kutatásával indult el. Kezdetben az új kutatási irányzatot csatatér-régészetként definiálták. Tény, hogy korábban a régészet szempontjából a csatatérkutatás a tömegsírok feltárásában merült ki. A csatateret ugyanis nem lehetett feltárni, hiszen a leletek ott többnyire nagy területen szóródva, a felszín közelében helyezkednek el. Az 1983-as kutatás döntő változást hozott e téren; új módszer volt a fémkereső műszer szisztematikus alkalmazása és a leletek által kirajzolt mintázat értelmezése a bűnügyi helyszínelés tapasztalatai és a korabeli harceljárás törvényszerűségei alapján.

A csatatér-régészet kialakulásával párhuzamosan a klasszikus régészet területén körvonalazódott a fegyverzeti és hadfelszerelési anyag, az erőszakos pusztítás jelenségének és az erőszakos halállal elhaltak sírjainak összefogott vizsgálata. Mivel ez a jelenségcsoport nem szűkíthető le pusztán a háborúra, a kérdéssel foglalkozók az emberi konfliktusok nyomainak kutatásaként definiálták. Ezt erősítette, hogy a régészeket bevonták a különböző bűncselekmények, népirtások tömegsírjainak feltárásába. Idővel a tudományos fórumokon és a médiákban a konfliktusrégészet és a csatatér-régészet egyre közelebb került egymáshoz, míg napjainkra a csatatér-régészet a konfliktusrégészet része lett. Ezek után elvileg a csatatér-régészet a régészet egy sajátos kutatási területeként működhetett volna tovább.

A hadirégészetnek nevezett kutatások kibontakozásában szerepet játszott a hadtörténelem iránt az utóbbi évtizedekben megélénkült érdeklődés és az ehhez kapcsolódó militariagyűjtés, amelynek következtében megélénkült a harctereken, csatatereken folyó fémkeresőzés. Az ennek során a hivatásos és amatőr kutatók között létrejött együttműködés a kétségtelenül felmerült problémák (az amatőr gyűjtők pusztítása, a terepi nyomok eltüntetése, feldúlása stb) ellenére tudományos eredményeket is hozott. Ezeket a kutatásokat a művelőik leginkább hadirégészetként aposztrofálják.

A következőkben a konfliktus-, csatatér- és hadirégészet külföldi irodalmáról adok rövid ismertetőt. Válogatásomban az összkép kedvéért egyaránt helyet kaptak a tudományos igényű és az ismeretterjesztő célú munkák. Részletesebben mutatom be azokat az írásokat, amelyekben a szerző a kutatás elméletével foglalkozik. A két évtizedes múltra visszatekintő kutatási irányzat esetében ugyanis az egyik legfontosabb kérdés a tudomány rendszerében való elhelyezése. Az alábbi, egyfajta annotált bibliográfia láttán nem lehet kétséges, hogy a kutatási terület, nevezzük akár hadirégészetnek, akár csata- és hadszíntérkutatásnak, létezik, tudományos eredményeket tud felmutatni, és mára kezd körvonalazódni a rendszere is. Dolgozatom végén az irodalom alapján megkísérlem felvázolni ezt a rendszert.

A hadirégészet kialakulása és irodalma

A hadirégészet története egyidős a régészettel, azonban önálló kutatási irányzatként való megjelenését, mint említettem, 1983-tól datálhatjuk, amikor a Little Bighorn-i Nemzeti Park főfelügyelője felkérte Richard Alan Fox régészt, hogy kezdjen kutatásokat a csatatéren. Fox az első terepbejárások után rábeszélte Douglas D. Scottot, a Nemzeti Park kutatási részlegének vezetőjét, hogy indítsanak átfogó kutatásokat a területen. A helyszín a leletgyűjtésen túl egy sokkal nagyobb lehetőséget is tartogatott. A csata döntő mozzanatáról ugyanis nem maradtak fenn hiteles források, mivel a 7. lovasezred Custer parancsnok vezetésével harcoló katonáit az indiánok mind egy szálig megölték, ám a kutatások választ adhattak arra a kérdésre, hogy mi történt a folyó felett magasodó dombokon. Az elesettek sírjainak régészeti feltárásán túl a terep átvizsgálásába bevontak amatőr fémkeresősöket is, akik képesek voltak a nagy kiterjedésű területen megkeresni az összecsapás során elszóródott apró fémtárgyakat. A leletanyag elemzésébe kiváló törvényszéki antropológusok, fegyverszakértők, történészek kapcsolódtak be. Az alkalmazott módszerek a régészeti kutatások területén újdonságot jelentettek, azonban a többségük a bűnügyi helyszínelések során régóta bevált eljárás volt.

Az eredményes kutatás tisztázta a Little Bighorn-i csata homályos részleteit, egyben megteremtette a csatatérkutatás módszerét. Scott és munkacsoportja az indián háborúk és az amerikai határvidéki haderő (U. S. Frontier Army), valamint a polgárháború kutatására szakosodott. Little Bighorn[1] után a kor több nevezetes összecsapásának helyszínén

[1] *Douglas D. Scott* and *Melissa A. Connor:* They Died With Custer: Soldiers' Bones from the Battle of the Little Bighorn. University of Oklahoma Press, Norman, 2002.; *Douglas D. Scott, Richard A. Fox, Melissa A. Connor* and *Dick Harmon:* Archeological Perspectives on the Battle of Little Bighorn. University of Oklahoma Press, Norman, 2000.; *Douglas D. Scott* and *Richard A. Fox:* Archeological Insights into the Custer Battle: An Assessment of the 1984 Field Season. University of Oklahoma Press, Norman, 1987.

folytatott kutatásokat, így Pea Ridge, Wilson's Creek, Monroe's Crossroads[2] és Sand Creek[3] területén. Scott tevékenysége nem pusztán a terepkutatásokra terjedt ki, hanem megfogalmazta a harctérkutatás elméletének alapjait is. Munkásságának ez a fontosabb része, mivel korábban is folytak fémkereső műszeres kutatások csatatereken, azonban a tudományos eredmények megmaradtak az adott kutatáshoz kapcsolódó információk szintjén.

Nézete szerint a harctérkutatás magában egyesíti az írott forrásokból merítő történeti kutatásokat és a régészeti terepmunkát. A terepen a forrásokban leírt események nyomait keressük, és ezzel egy új forrást tárunk fel. Ez sokkal több és komplexebb információ, mint amit a történettudomány vagy a régészet önmagában produkálhat. A módszert a törvényszéki vizsgálatokból vették át. A források adatai alapján a kutató kialakít egy hipotézist. Ebből levezethető az a nyom, amit a terepen meg kell találni. Lényegében ez az esemény lenyomata a terepen, a történések anyagi képe, egyfajta mintázata a leletek eloszlásának, ami törvényszerűségek alapján értelmezhető. Ebben a fizika és biológia törvényei mellett megjelennek az emberi viselkedés jellemzői is. Ez utóbbi szempontból a katonai tevékenység a maga kötött szabályrendszere miatt különösen kedvező lehetőséget kínál a rekonstrukcióra.

Az emberi tevékenység változást okoz a környezetben, melynek nyomai megmaradnak. A csatatér az emberi viselkedés legerőszakosabb fajtájának nyomait őrzi. A kötelékben megvívott harcnak és a fegyverhasználatnak saját törvényszerűségei vannak. A katonákba a kiképzés során belesulykolják, hogy a harc során hogyan kell viselkedniük. Ennek ismeretében kialakítható a harc lefolyásának elméleti modellje, felvázolható a terepen megjelenő mintázata és a kutatás során tapasztalható eltérések világosan jelzik a valós harc egyedi jellemzőit. Az összecsapás terepi nyomait a történeti forrásokkal egyenértékűnek kell tekinteni, de hitelesen csak az írott források tükrében értelmezhető.

Az USA-ban számos hadtörténelmi emlékhelyen folyt kutatás, azonban a kezdeti időszakban ezek főként az erődítményekre koncentráltak. A katonai tevékenység nyomait a szabványosított építési formákban és azokban a leletegyüttesekben azonosították, ahol elsősorban férfiakra jellemző tárgyak domináltak katonai anyaggal keverve. A hadsereg általában elkülönül a társadalom többi részétől, és egy sajátosan jellemző anyagi kultúrával rendelkező csoportot alkot. Ezen túl az életformája és szokásrendszere is sajátos, olyan mértékben, hogy az elkülönülése több etnikai csoportnál markánsabb. Ennek megfelelően a katonaság régészeti nyoma a tárgyak alapján biztonsággal felismerhető.

A hadtörténelmi emlékhelyek viszonylag jól azonosíthatók, és pontosan meghatározható a koruk. Mivel a katonai tevékenységben tükröződik az adott kor kultúrája, így ezek a területek pontosan datálható mintáit adják az emberi társadalom bizonyos területeinek, elsősorban a társadalmi konfliktusoknak. Ezzel együtt azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a harcot egyéniséggel bíró emberek vívják, így a nyomok őrzik az egyéni jegyeket is. Az építmények funkcionális jellemzői és a katonai felszerelési tárgyak alapján meghatározható a katonai jelenlét, azonban a harctevékenység mintázata ennél sokkal komplexebb.

---

[2] *Scott, Douglas D.* and *William J. Hunt, Jr.:* The Civil War Battle at Monroe's Crossroads – A Historical Archeological Perspective. United States Army, Fort Bragg, North Carolina, and Southeast Archeological Center, National Park Service, Tallahassee, Florida, 1998.

[3] *Jerome A. Greene, Douglas D. Scott,* and *Christine (FWD) Whitacre:* Finding Sand Creek: History, Archeology, and the 1864 Massacre Site. 2006.

A harctérkutatás során információkat szerezhetünk a csapatok helyzetéről és manővereiről, a harctevékenységről, a fegyverek – főként a távolra ható fegyverek – gyakorlati lőtávolságáról, a nehézfegyverek elhelyezéséről. Ezen túl a hadisír-kutatással a harc emberre gyakorolt hatását, a harctéri halál jellemzőit is megismerhetjük.

A szakemberek figyelme csak néhány évtizede fordult a katonai tevékenység nyomainak vizsgálata felé, amikor felismerték, hogy az kiválóan azonosítható mintázatot hagy a terepen. Az értelmezése azonban nem könnyű, hiszen jól kell ismerni a katonai tevékenység általános és az adott korra jellemző sajátos törvényszerűségeit. Ezekkel az ismeretekkel egy viszonylag szűk kör, elsősorban a hadtörténészek foglalkoznak. A harc megvívásának szabályai mellett a kutatónak ismerni kell a korabeli fegyverek hatásadatait is. Nem csak az elméleti paramétereket, mint maximális lőtávolság, elméleti tűzgyorsaság stb., hanem a mindennapos használat tapasztalatait. A fegyverek működésének ismerete elengedhetetlen a terepen található nyomok azonosításához.

Ez persze nem azt jelenti, hogy a hadirégész legyen egyszemélyben kiváló harcász, hadtörténész, egyenruha-, fegyver- és lőszerszakértő. Ez nem szükséges, hiszen a kutatások során lehetőség van szakértői munkacsoport összeállítására, sőt, ha komoly tudományos eredményeket akarunk elérni, akkor kötelező a szakértőkkel való együttműködés. A kutatás vezetőjének azonban tisztában kell lenni azzal, hogy az egyes szakértői területek milyen kérdésekre adhatnak választ, hiszen a kérdéseket neki kell megfogalmazni.

Nem véletlen, hogy éppen az Egyesült Államok volt a helyszíne Scott kutatásainak, mivel az amerikai nemzettudat erősítésében a csaták fontos szerepet kapnak, és komoly figyelmet fordítanak a csataterek védelmére és megőrzésére. 1927 és 1933 között az USA hadseregének Történelmi Részlegén belül működött egy Csatatérkutató alcsoport, mely az amerikai polgárháború csatatereit tanulmányozta, és ezek közül a négy legjelentősebbről készített összefoglaló jelentést, mint kongresszusi dokumentumot publikálták. 1933-tól a csataterek felügyeletét és a tudományos kutatómunkát a Nemzeti Park Szolgálat vette át. Napjainkban az USA-ban 31 polgárháborús csatatér élvez védelmet a Nemzeti Park Szolgálat keretében.[4] A Scott által megkezdett folyamatnak hamarosan követői akadtak. 1992-ben a Kongresszus határozatot hozott a Palo Alto csatatér Nemzeti Emlékhelyként való megőrzéséről. Ez alapján a Nemzeti Park Szolgálat Charles M. Haecker vezetésével kutatásokat kezdett a csatatér lokalizálása érdekében.[5]

Az 1990-es évek közepén a Heidelbergi Egyetemen (USA) Történeti- és Hadirégészeti Intézet alakult, mely 1995–2002 között távérzékelési, műszeres leletfelderítő és térképezési munkákat végzett a Nagy Tavak, Ohio-völgy vidékén, az 1794. évi Fallen Timbers-i, az 1814. évi Mackinac-szigeti és az 1863. évi Buffington-szigeti csaták helyszínein.

A kutatásokban már a kezdetektől fogva szerepet kaptak önkéntes hobbi fémkeresősök. Közülük néhányan kutatókká váltak. Az egyik példája ennek a BRAVO (Battlefield Restoration and Archaeological Volunteer Organization – Önkéntes Csatatérvédők és Régészek Egyesülete)[6] melyet Dan Sivilich szervezett 1999-ben, aki 1990 óta folytat kutatásokat a monmouth-i csatatéren.

---

[4] *Tony Pollard* and *Iain Banks:* Perface. VII–XI. o. In: Past Tense. Studies in the Archeology of Conflict. Brill, Leiden–Boston, 2006. (A továbbiakban: Past Tense 2006.)

[5] *Charles M. Haecker:* The Guns of Palo Alto. In: The Archeology of War. A Hatherleigh Press Book, 2005. 151–156. o.

[6] http://bravo_nj.tripod.com/index.html, 2008. 03. 30.

Az Egyesült Államok mellett Angliában kapott figyelmet a csatatérkutatás, azonban ebben nagy szerepet játszott az amerikai kutatók sikereinek médiavisszhangja. Már a 1960-as évek végétől folytak terepbejárások a jelentősebb polgárháborús csatatereken. Később Naseby, Marston Moor, Cheriton területén fémkeresős kutatások is, azonban ezek eredményei csak szűk szakmai közönség előtt váltak ismertté.

1996 augusztusában Towton szélén szenzációs régészeti lelet, az 1461. évi csata egyik tömegsírja került elő.[7] 1997-ben Tim Sutherland, a feltáró csoport tagja kutatásokat kezdett a csatatéren, azzal a céllal, hogy feltárja a tömegsír és a csatatér kapcsolatát. Sutherland kutatása részét képezte a középkori csataterek kutatási sajátosságairól írott PhD dolgozatának. Tim Sutherland nevéhez fűződik a Konfliktusrégészet Nemzetközi Kutatóhálózatának – CAIRN (Conflict Archeology International Research Network) – megszervezése, a kutatások szakmai támogatására. 2005-ben publikált a CAIRN és az Angol Régészeti Kutatások – BAJR (British Archeological Jobs Resource) – honlapján egy segédletet a konfliktusrégészeti kutatásokhoz.[8]

2003 novemberében a Flamand Régészeti Intézetben, a belgiumi Ypernben megkezdte működését az Első Világháborús Régészeti Osztály – IAP (Department of First World War Archaeology, Part of the Institute for the Archaeological Heritage of the Flemish Community) –, amely együttműködik a tűzszerész szolgálattal és amatőr régész csoportokkal. Az osztály feladata Nyugat-Flandria első világháborús emlékeinek régészeti kutatása és az ezzel kapcsolatos kulturális örökségvédelmi feladatok koordinálása.[9]

A luxemburgi Hadtörténeti Múzeum (Diekirch) kutatási területe a második világháborús bulge-i csata területének kutatása. 2005-ben háromfős csoportot hoztak létre az időszak kutatására.[10]

2000-ben a svéd Nils Fabiansson régész indított egy azóta már megszűnt honlapot a csatatérkutatásról. Gyaníthatóan a hadisírok fosztogatása miatt érzett felháborodása motiválta, azonban értékes gondolataival sokat tett a hadirégészet fejlesztése érdekében. A történeti kutatásokkal kapcsolatban kiemeli, hogy mivel a múlt megismerése indirekt folyamat, fontos kérdés, hogy melyek azok a tények, amelyek segítenek ebben. A történészek és régészek a létező, de nem ismert források feltárásán dolgoznak. A források egy részét eleve forrásként tartjuk számon, de még nem történt meg a feldolgozásuk, a másik részét pedig nem tekintettük forrásnak, mivel nem ismertük értelmezésének technikáját.

Az angol hadirégészet egyik meghatározó személyisége Tony Pollard, aki 1999-ben kezdett kutatásokat csoportjával a zulu háborúk csataterein Dél-Afrikában. Eredményeik alapján 2002-ben az Optomen Television, a zulu háború legjelentősebb összecsapásáról, az isanduwanai csatáról forgatott a 4-es csatorna (Channel 4) „A halál titkai" című sorozatába egy részt. A műsor sikerén felbuzdulva 2002–2003 között, immár a BBC 2 részére készítettek két 6-6 filmből álló sorozatot, melyben Pollard, Neil Oliverrel angliai csatatereken folytatott kutatásait mutatták be. A sorozat eredeti címe „Ketten a lövész-

[7] Blood Red Roses: the Archeology of a Mass Grave from the Battle of Towton ad 1461. (Edited by *Veronica Fiorato, Anthea Boylston and Christopher Knüsel.*) Oxbow Books, Oxford, 2000.

[8] http://cairnworld.free.fr/guideindex.php, 2008.03. 30.

[9] http://antiquity.ac.uk/projgall/saunders/index.html, 2008. 03. 30.

[10] http://www.nat-military-museum.lu/pageshtml/archeology.php, 2008. 03. 30.

árokban", nálunk a Spektrum Televízió vetítette „Ássuk ki a csatabárdot" címmel. A bemutatott kutatások anyagát két kötetben jelentette meg a Penguin Kiadó.[11]

Az első sorozat az 1403-as shrewsbury-i, az 1471-es barneti, az 1513-as floddeni, az 1746-os cullodeni csaták, Newark 1642–43. évi ostromának és a Firth of Forth-sziget erődítményeinek kutatását mutatta be. A második részben az 1314-es bannockburni, az 1642-es edgehilli, az 1685-ös sedgemoori, az 1689-es killiecrankie-i csaták, a hornchurchi repülőtér és a doveri partvédelemi létesítmények kutatásáról számolt be.

A hadirégészettel kapcsolatos nézeteiről Pollard a BBC honlapján[12] ír. Véleménye szerint a hadirégészet nagy kihívás a kutató számára. Amíg ugyanis az emberi élet és tevékenység régészeti nyomai általában olyan helyeken kerülnek elő, ahol egy közösség hosszabb időre megtelepedett, addig a csataterek többnyire rendkívül gyorsan lezajlott események emlékét őrzik. A shrewsbury-i csata mindössze három órán keresztül tartott. Ez egy lényeges különbség más régészeti lelőhelyekkel szemben. Ugyanakkor a csatatéren előkerülő tárgyak is a való életről és halálról mesélnek, lehetőséget adva a múlt megismerésére.

A csaták kutatása hosszú ideig a történészek felségterülete volt. Pollard szerint az, hogy miként rekonstruáltak egy csatát, korábban elsősorban a kérdéssel foglalkozó történésztől függött. A történészek azonban gyakran figyelmen kívül hagyják, hogy az általuk használt források pontatlanok és elfogultak. A régész a tárgyakkal dolgozik, és ezeket elemezve rakja össze a történetet. Egy régi csatatér vizsgálata a bűnügyi helyszínelésre hasonlító munka, ahol a régész az apró részletekből rakja össze az összecsapás objektív történetét. Ennek tükrében elvégezhető a források kritikai vizsgálata, s kiküszöbölhetők a győztesek torzításai, akik a győzelem felnagyítása érdekében gyakran megváltoztatják a történelmet. (Ez utóbbi különösen jellemző a gyarmati háborúkra, ahol hiába arattak bennszülöttek győzelmeket, a dicsőség végül mindig a hódítóké.)

A klasszikus régészeten belül a római korral foglalkozó régészet régóta kiemelt figyelmet fordít a fegyverzet és hadfelszerelés tanulmányozására, s e témakörben rendszeresen önálló konferenciát rendeznek, amelynek anyagát a „Közlemények a római-kori hadfelszerelés kutatásról" című kiadványok tartalmazzák. A 2005-ben Bécsben megtartott 14. konferencia a „Csataterek régészete – militariák a pusztulási rétegekből" címet viselte. A konferencia nyitó előadását Jon C. N. Coulston[13] tartotta, melyben vázolta a hadirégészet lehetőségeit és eredményeit az ókorkutatás területén. Megítélése szerint a konferencia témája – a csataterek kutatása – szoros kapcsolatban áll a hadtörténelem Keegan[14] által képviselt irányzatával, mely a résztvevők szempontjából ábrázolja a „csata arcát". A régészeti kutatásokban a harc és a háború nem csak a hadfelszerelési tárgyakban, hanem a pusztulási rétegekben is jelentkezik.

A terminológia kérdésében Coulston felhívja a figyelmet arra, hogy csatatér-régészet (battlefield archeology) – ami elsősorban a konkrét összecsapás helyszínét jelenti – csak

---

[11] *Tony Pollard* and *Neil Oliver:* Two Men in a Trench. Penguin Books, 2002.; *Tony Pollard* and *Neil Oliver:* Two Men in a Trench II: Uncovering the Secrets of British Battlefields. Penguin Books, 2003.

[12] http://www.bbc.co.uk/history/Archeology/two_men_01.shtml, 2007. 06. 11.

[13] *Jon C. N. Coulston:* Roman Military Equipment and the Archeology of Conflict. In: Carnuntum Jahrbuch 2005. Wien, 2005. 19–32. o.

[14] *John Keegan:* A csata arca. Budapest, 2000.

szűken értelmezhető az ókori régészetben. Célszerűbb a konfliktus helyszín (conflict landscape) kifejezés használata, ami magában foglalja az egész területet, ahol a hadjáratok, összecsapások nyomokat hagynak. A felvonuló hadseregek településeket pusztítanak el, a döntő csatákat kisebb összecsapások előzik meg. A régészetben ezek a nagyobb területre kiterjedő nyomok jelezhetik a területen lezajlott katonai tevékenységet. A klaszszikus kor konfliktus helyszínei közül a csataterek csak ritkán azonosíthatók, mivel egy-egy területen több összecsapás is lezajlott. Sokkal jobban kutathatók az ostromok, melyek ma is jól látható nyomokat hagytak. Ezeken a területeken ostromsáncok, táborok, megközelítő rámpák, ostromalagutak maradnak meg, és főleg különböző távolra ható fegyverek lövedékei kerülnek elő.

Az európai kontinens legsikeresebb ókori harctérkutatása a németországi Osnabrück közelében folyik az egykori teutoburgi csata helyszínén, ahol Kr. u. 9-ben három légiót vertek szét Varus germánjai. A helyszín megtalálása Clunn angol őrnagynak, fémkeresős amatőr régésznek köszönhető, aki élményeiről könyvet írt.[15] A régészeti kutatások során sikerült feltárni egy sáncot, amit a germánok építettek. A környékén a harc nyomait őrző tárgyak tucatjai kerültek elő. A kutatást vezető régészeknek köszönhetően a feltárásnak gazdag német és angol nyelvű irodalma van.[16] A legfrissebb eredményeket a csata helyszínén létesített múzeum kiadványa, a „Varus Kurier"[17] közli.

Az Amerikai Régészeti Intézet lapja, a Régészeti Magazin (Archeology Magazine)[18] színvonalas kötetben ad válogatást a hadirégészeti kutatásokról az őskortól napjainkig.[19] A bevezető tanulmányban Mark Rose kiemeli, hogy a háborúk nyomainak kutatása, a konfliktusrégészet jelentős eredményeket mutatott fel az elmúlt néhány évben. A háborúk írott forrásai, a hivatalos jelentések, történeti munkák, visszaemlékezések és szépirodalmi művek megrajzolják a háború képét, azonban sok esetben hiányos és egymásnak ellentmondó információkat tartalmaznak. A szerzők rendszerint saját benyomásaikat írják le, ami nem feltétlenül egyezik meg a valósággal, másrészt a tartalmukat meghatá-

---

[15] *Clunn, J. A. S.:* In Quest of the Lost Roman Legions: Discovering the Varus Battlefield. Casemate Publishing, London, 2004.

[16] *Wolfgang Schlüter (Hrsg.):* Römer im Osnabrücker Land. Die archäologischen Untersuchungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke. Rasch, Bramsche, 1991.; *Joachim Harnecker:* Arminius, Varus und das Schlachtfeld von Kalkriese. Eine Einführung in die archäologischen Arbeiten und ihre Ergebnisse. 2. Aufl. Rasch, Bramsche, 2002.; *Wilm Brepohl:* Neue Überlegungen zur Varusschlacht. Aschendorff, Münster, 2004.; *Frank Berger, Georgia Franzius, Wolfgang Schlüter:* Neue Hinweise zur Niederlage der Römer 9 n. Chr. Archäologie in Deutschland 1990. H. 3. 39–41.; Frank *Berger, Georgia Franzius, Wolfgang Schlüter, Susanne Wilbers-Rost:* Archäologische Quellen zur Varusschlacht? Die Untersuchungen in Kalkriese, Stadt Bramsche, sowie Venne und Schwagstorf, Gemeinde Ostercappeln, Landkreis Osnabrück. Antike Welt 22, 1991. 221–234. o.; *Georgia Franzius:* Die Fundgegenstände aus Prospektion und Grabungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke bei Osnabrück. Germania 70, 1992. 349–383. o.; *Wolfgang Schlüter:* Römer im Osnabrücker Land. Die archäologischen Untersuchungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke. Schriftenreihe Kulturregion Osnabrück des Landschaftsverbandes Osnabrück e.V., Bd. 4. Bramsche, 1991.; *Wolfgang Schlüter:* Archäologische Zeugnisse zur Varusschlacht. Die Untersuchungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke bei Osnabrück. Germania 70, 1992. 307–402. o.; *Frank Berger, Georgia Franzius, Wolfgang Schlüter:* Kalkriese-Site of the Battle of the Teutoburg Forest? Schnell, Art Guide 2168 Regensburg, 1994.; *Susanne Wilbers-Rost:* Geschichte und Ergebnisse der Ausgrabungen in Kalkriese. In: *Wolfgang Schlüter (Hrsg.):* Kalkriese – Römer im Osnabrücker Land. Archäologische Forschungen zur Varusschlacht. Bramsche, 1994. 53–72. o.

[17] *Varus Kurier. Zeitung für Freunde und Förderer des Projekts Kalkriese.* (1995-től évente egyszer.)

[18] http://www.Archeology.org/, 2008. 03. 30.

[19] The Archeology of War. Hatherleigh Press, New York–London, 2005. (a továbbiakban: Archeology 2005.)

rozza a kulturális háttér és az adott kor. Felvetődik a kérdés, hogy létezik-e objektív forrása a történelemnek? A pozitív választ a régészet jelenti, ami képes megtalálni és feltárni a konfliktusok nyomait az őskortól napjainkig.

Sziciliában egy 13 000 éve eltemetett nő maradványai közül előkerült kő nyílhegy jelzi az erőszakos halált. Hasonló nyomokat találtak a 9300 éves kenwicki embernél (USA) és az Alpokban fagyott állapotban talált, 5000 éves Ötzinél. Tömeggyilkosságok nyomait őrzi a talheimi 7000 éves és a crow creek-i (USA) tömegsír, melybe 500 főt temettek, akiket 1325 körül öltek meg.

Nem csak a sírok őrzik a konfliktusok nyomait. A régészet képes bizonyítani a történettudomány által a legendák közé sorolt objektumok létezését. A legismertebb példa erre Schlieman kutatása Trójában, ami a történésztársadalom egyik évtizedes vitájára adott választ.

A konfliktusrégészet új ága, a csatatér-régészet a helyszínen maradt nyomok alapján képes rekonstruálni az összecsapást, és ezzel a történelem új forrását föltárni. A Little Bighorn-nál, Palo Alto-nál, Hembrillo-nál lezajlott összecsapások valós történetét ezek a kutatások tárták fel. A towtoni kutatás és a csata tömegsírjának feltárása a lovagkor háborúiról szolgált új adatokkal. A hadifoglyokkal való bánásmódról az amerikai polgárháború idején működött Johnson-szigeti és a második világháborús chelmnoi táborok feltárása nyomán kaptunk képet.

Mark Rose szerint a konfliktusrégészetnek nem csak a történelmi korok kutatásánál van létjogosultsága, hanem egészen napjainkig képes értékes információkat feltárni. Jó példa erre a newadai atomkísérleti telepen folytatott kutatás, ami a hidegháború titkairól lebbentette fel a fátylat. Összességében a konfliktusrégészet kiterjeszti a régészeti kutatás határait.[20]

A könyvben a magazin konfliktusrégészet tárgykörébe sorolható cikkeit válogatták össze. A téma iránt érdeklődő olvasóknak szóló tudományos ismeretterjesztő írások röviden foglalják össze a sokszor több éves kutatások eredményeit.

Az első rész tanulmányai a hadviselés őstörténetét,[21] az erőszak nyomainak feltárását,[22] a háború ábrázolását,[23] a maja háborúk korát,[24] a korai erődített telepeken lezajlott harcokat mutatják be.[25] A második fejezetben az ókor hadviseléssel kapcsolatos vizsgálódások kaptak helyet, egy-egy tanulmány tárgyalja az egyiptomi királyság harcos királyaival kapcsolatos kutatást,[26] a trójai háborút,[27] Paros szigetének görög harcosait[28] és

[20] *Mark Rose:* War and Archeology: A New Voice. Archeology 2005. XV–XIX. o.

[21] *Steven A. LeBlanc:* Prehistory of Warfare. Humans have been at Each Others' Throats since the Dawn of the Species. Archeology 2005. 3–10. o.

[22] *Alexander Benenson:* Unearthing a Violent Past. Archeologists have found Evidence of Warfare between Prehistoric Villages around the World. Archeology 2005. 11–13. o.

[23] *Mark Rose:* Icons of War. Ancient Artworks attest the Military Might of Early Rulers of Egypt and Sumer. Archeology 2005. 14–16. o.

[24] *Charles Suhler* and *David Friedel:* Life and Death in a Maya War Zone. Within a Yucatán Pyramid lie the Grim Traces of a Violent Change in Rulership – the Remanis of Slaughtered Royal Family. Archeology 2005. 17–22. o.

[25] *Brian Fagan:* Battlers at the Bottom of the World. Maoi Warriors built Fortifications not unlike those of their Celtic Counterparts. Archeology 2005. 23–25. o.

[26] *Mark Rose:* Egypt's New Kingdom Warrior Kings. Pharaohs took to the Field to defend or expand their Empires. Archeology 2005. 30–31. o.

csontmaradványaik vizsgálatától,[29] az actiumi csata nyomait,[30] a római kori női katonai temetkezéseket[31] és a kínai harci kocsikat.[32] A harmadik fejezetben a középkor és a földrajzi felfedezések időszakából szó esik a towtoni tömegsírról,[33] a viking hajókról,[34] a katharok harcairól,[35] a középkori trebuchet rekonstruálásáról,[36] a Mary Rose hadihajóról,[37] Hernando de Soto konkvisztádor hadjáratáról,[38] Pizarro családjáról,[39] a mongolok japán elleni inváziójának nyomairól,[40] Napóleon 1812. évi hadjáratának áldozatairól,[41] a nílusi csatáról,[42] valamint a kínai Nagy Fal űrfelvételek segítségével történt rekonstruálásáról.[43]

Az ezt követő rész Észak-Amerika háborúinak kutatásáról ad ízelítőt. Olvashatunk itt a függetlenségi háborút megelőző időszak konfliktusairól,[44] a William Henry erőd feltárásáról, amit Cooper: „Az utolsó mohikán" című regénye tett halhatatlanná,[45] a függet-

---

[27] *Manfred Korfmann:* Was There a Troyan War? Troy's Chief Archeologist weighs the Western World's most Mythic Battle. Archeology 2005. 32–37. o.

[28] *Foteini Zafeiropoulu* and *Anagnostis Agelarakis:* Warriors of Paros. Soldier's Burials offer Clues to the Rise of Classical Greek City-States. Archeology 2005. 38–41. o.

[29] *Mark Rose:* Fallen Heroes. Bones of Pericles' Soldiers come to New York for Analysis. Archeology 2005. 42–48. o.

[30] *William M. Murray and Photios M. Petsas:* The Spoils of Actium. An Ancient War Memorial provides Startling Details about the Ships in Antony and Cleopatra's Fleet during one of History's Mightiest Naval Engagemants. Archeology 2005. 51–59. o.

[31] *Hilary Cool:* Rescuing an Old Dig. Women Warriors from beyond the Danube and Complex Burial Rituals are among the Unexpected Finds at Roman Military Cemetery. Archeology 2005. 60–65. o.

[32] *Jarrett A. Lobell:* Chinese Chimes and Chariots. Cavalry in the Afterlife You can take it with You. Archeology 2005. 66–67. o.

[33] *Mark Rose:* A Day of Much Slaying. A Mass Grave of Slaughtered Soldiers reveals the Brutality of Late Medieval Warfare. Archeology 2005. 72–75. o.

[34] *Alexander Benenson:* The Ship that Terrorized Europe. Viking Raids were made Possible by the Elegant, Efficient Longship. Archeology 2005. 76–78. o.

[35] *James Wiseman*: Supression of the Cathars. A Fairy-Tale Landscape in Southern France belies a Brutal Crusade. Archeology 2005. 79–83. o.

[36] Reconstructing Medieval Artillery. Archeologist Peter Wemming takes a Hands-on, Experimental Approach to his Studies of Centuries-Old Arms. Archeology 2005. 84–88. o.

[37] *Alexander Benenson:* The Mary Rose. Resurrecting the Pride of Henry VIII's Fleet. Archeology 2005. 93–95. o.

[38] *David H. Dye*: Death March of Hernando de Soto. Archeologists charts the Conquistador's Trail of Human Destruction from Florida's Gulf Coast to the Mouth of the Mississippi. Archeology 2005. 96–100. o.

[39] *Mark Rose:* Pizarro's Family and His Head. A Conquistador's Family from Cradle to Grave. Archeology 2005. 101–103. o.

[40] *Pames P. Delgado:* Relics of the Kamikaze. Excavations off Japan's Coast are Uncovering Kublai Khan's Ill-Fated Invasion Fleet. Archeology 2005. 107–113. o.

[41] *Jarrett A. Lobell:* Digging Napoleon's Dead. A Mass Grave in Lithuania is Gruesome Evidence of the Catastrophic French Retreat from Moscow. Archeology 2005. 114–117. o.

[42] *Angela M.H. Schuster:* Napoleon's Lost Fleet. Divers discover what Really happened at the Battle of the Nile. Archeology 2005. 118–121. o.

[43] *Alexander Benenson*: The Great Wall's Pachwork History. Satellite Images show Centuries of Construction preceeded the Ming Dynasty's Fortifications. Archeology 2005. 124–125. o.

[44] *Mark Rose:* The Forgotten Fight for America. The Centuries-Long Struggle for Control of the Continent before 1776. Archeology 2005. 129–135. o.

[45] *David R. Starbuck:* Anatomy of Massacre. An Unpublished 1950's Excavation and More Recent Skeletal Analysis yield Graphic New Details about the Slaughter of a British Garrison during the French and Indian War. Archeology 2005. 136–141. o.

lenségi háború és a polgárháború hadihajóinak felkutatásáról,[46] Washington seregének téli táboráról,[47] a palo altói csatatér kutatásáról,[48] a Johnson-szigeti hadifogolytáborról,[49] a Buffalo lovasok (Buffalo soldiers) és az apacs indiánok között a Hembrillo-medencében lefolyt összecsapásról.[50]

Az ötödik fejezet a modern háborúk korába enged bepillantást az első világháború csataterein folyó feltárásokról,[51] második világháborús hadifoglyok[52] és lezuhant repülőgépek pilótái[53] utáni kutatásokról, valamint a hidegháború atomkísérleti telepein folyó régészeti munkáról[54] szóló írások segítségével.

Az utolsó fejezet a csataterek megőrzése érdekében tett erőfeszítéseket, a háborúk idején zsákmányolt műkincsek tulajdonjogával kapcsolatos konfliktust, a volt Jugoszlávia területén lezajlott népirtások áldozatai utáni kutatást, az Afgán Nemzeti Múzeum pusztulását mutatja be. Végül egy riport olvasható Douglas Scottal, a csatatér-régészet megteremtőjével.

A konfliktusrégészet iránti érdeklődést jelzi, hogy a Granada Television Production a TV Five (Ötös csatorna) és a The Learning Channel (Iskola TV) részére „Csatatér nyomozók" (Battlefield Detectives) címmel forgatott hétrészes sorozatot a világ leghíresebb csataterein folytatott kutatásokról. Ez szintén megjelent könyv formában[55] is, melynek anyagát David Watson írta. A címnek megfelelően egy-egy téma feldolgozását az eseményt kutató történészek és szakemberek együtt végezték. Feldolgozták az 1066. évi hastingsi, az 1415. évi Agincourt-i, az 1815. évi waterlooi, az 1854. évi balaklavai, az 1876. évi Little Bighorn-i csatát, valamint a Spanyol Armada 1588. évi pusztulását és a brit csapatok 1915-ös harcát Gallipolinál.

Az angliai hadirégészet fejlődésének komoly eredménye, hogy a glasgow-i egyetemen posztgraduális képzés indult a csatatérkutatás tárgykörében, melynek vezetője Tony Pollard. Pollard 2004-ben alapítója volt a „Konfliktusrégészeti Közlemények" című folyóiratnak, mely 2005-ben jelent meg. Az első szám anyaga könyv formában is napvilá-

---

[46] *Tom Gidwitz:* Turtle Dives Again. Re-creating George Washington's Revolutionary Submarine. Uo. 142–147. o.; *Alexander Benenson:* Iron Warships of the Civil War. The Ironclads, Monitors, and Submarines of the Civil War laid the Foundation for All Modern Warships. Archeology 2005. 166–171. o.

[47] *Nathaniel Ralston:* Remains of a Sumptuous Feast. Excavations at Valley Forge reveal how Soldiers coped with Insufficient Supplies and Food. Archeology 2005. 148–150. o.

[48] *Charles M. Haecker:* The Guns of Palo Alto. Battlefield Surveys indicate that Mexican Maps distorted the opening Engagement of the Mexican-American War. Why? Archeology 2005. 151–156. o.

[49] *David R. Bush:* Doing Time. How Confederate POWs weathered Captivity. Archeology 2005. 157–163. o.

[50] *Karl W. Laumbach:* Fire Fight at Hembrillo Basin. Buffalo Soldiers hold their Ground in a Nighttime Skirmish with the Apache. Archeology 2005. 172–179. o.

[51] *Neil Asher Silberman:* In Flanders Field. Uncovering the Carnage of World War I. Archeology 2005. 183–188. o.

[52] World War II. POWs. Discoveries and Excavations have yield Information on the Treatment of Prisoners in Europe, Asia and the United States. Archeology 2005. 198–200. o.

[53] *William Belcher and Helen M Wols:* A Long Road Home. The Remains of a World War II. Pilot found in the Mountains of Papua New Guinea are buried in Arlington National Cemetery. Archeology 2005. 192–197. o.

[54] *William Gray Johnson and Collen M. Beck:* Proving Ground of the Nuclear Age. The Mangled Artifacts and Lunar Landscape of the Nevada Test Site are a Vivid Testament to the Advent of Atomic Weaponry. Archeology 2005. 206–209. o.

[55] *David Watson:* Battlefield Detectives. Granada, London, 2003.

got látott „Múlt idő" (Past Tense) címmel.[56] Az előszóban a szerkesztők felhívják a figyelmet, hogy Angliában a csataterek kutatásának komoly hagyományai vannak, mivel a munka már az 1970-es években elkezdődött, amikor Newman terepbejárásokat folytatott Marston Moor-nál. Sajnos ehhez a nevezetes polgárháborús csatatérhez fűződik a legnagyobb pusztítás is, amikor 2004-ben hobbi detektorosok dokumentálás nélkül gyűjtöttek be több száz értékes leletet. A csataterek sajátossága, hogy a leletek döntő többsége a felszín közelében van, így ki van szolgáltatva a fémkeresősöknek. A tiltás azonban nem célravezető, mivel a hatékony kutatásokhoz szükség van az amatőrök segítségére. Megoldást jelenthetnek a helyi szervezett csoportok, akik kutatják és védik a területet.[57]

A kötet tanulmányai bemutatják a Saipan-szigeti partraszállás helyszínének kutatását,[58] az ókori csataterek kataszterének összeállítását,[59] egy első világháborús óvóhelyrendszer feltárását,[60] az angol polgárháború kisebb ostromainak régészetét,[61] a 30 éves háború erődítésének rekonstrukcióját,[62] az Eshowe erőd feltárását, mely szerepet kapott a zulu háború idején,[63] a hadirégészet és a örökségvédelem kapcsolatát az észak-franciaországi és belgiumi első világháborús harctereken,[64] a légifelvételek alkalmazását az első világháború flandriai harctereinek kutatása során,[65] az 1415. évi agincourti csata helyével kapcsolatos hadirégészeti kutatások eredményét[66] és a rabszolgakereskedelem régészetileg kimutatható nyomait az észak-ghanai Sisalaföld területén.[67]

A Glasgow-i Egyetem volt a házigazdája 2000 áprilisában az első nemzetközi hadirégész konferenciának (Fields of Conflict) is, amit azóta kétévenként rendeznek meg. A másodikat a finnországi Bomarsundban, a harmadikat pedig az Amerikai Csatatérvédő Társaság szervezte a Tenesse állambeli Nashvilleben 2004-ben.

A nagy-britanniai hadirégész kutatások elismertségét jelzi, hogy a londoni Hadtörténeti Múzeumban (National Army Museum) 2001–2003 között hadirégész konferenciákat rendeztek, 2003-ban pedig a Theore-tical Archeology Group (Elméleti Régész Csoport)

---

[56] L. a 4. sz. jegyzetet.

[57] *Tony Pollard and Iain Banks:* Perface. VII-XI. Past Tense 2006.

[58] *Lon E. Bulgrin:* The Tudela Site: Fire and Stelle over Saipan, 15 June 1944. Past Tense 2006. 1–17. o.

[59] *John and Patricia Carman:* Ancient Bloody Meadows: Classical Battlefields in Greece. Past Tense 2006. 19–44. o.

[60] *Peter Doyle, Peter Barton and Johan Vandewalle:* Archeology of a Great War Dugout: Beecham Farm, Passchendaele, Belgium. Past Tense 2006. 45–66. o.

[61] *Peter Harrington*: Siegefields: An Archeological Assessment of English Civil War 'Small' sieges. Past Tense 2006. 93–113. o.

[62] *Václav Matousek:* Building a Model of a Field Fortification of the 'Thirty Years War' near Olbramov, Czech Republic. Past Tense 2006. 115–132. o.

[63] *Tony Pollard and Iain Banks:* Survey and Excavation of an Anglo-Zulu War Fort at Eshowe, KwaZulu-Natal, South Africa. Past Tense 2006. 133–180. o.

[64] *Jon Price:* Orphan Heritage: Issues in Managing the Heritage of the Great War in Northern France and Belgium. Past Tense 2006. 181–196. o.

[65] *Birger Stichelbaut:* The Application of Great War Aerial Photography for Battlefield Archeology. The Example of Flanders. Past Tense 2006. 235–244. o.

[66] *Timothy Sutherland:* The Battle of Agincourt: An Alternative Location? Past Tense 2006. 245–264. o.

[67] *Natalie Swanepoel:* Socio-Political Change on a Slave Raiding Frontier War, Trade and 'Big Men' in Nineteenth Century Sisalaland, Northern Ghana. Past Tense 2006. 265–293. o.

Lampeterben (Wales) tartott konferenciáján, „harctérkutatás és harceljárás" szekció, majd 2004-ben az angol Régészeti Intézet konferenciáján (Institute of Field Archeologist Conference) egy önálló csatatér szekció (Battlefield Session) működött.

A Glasgow-ban indult hadirégész-konferenciasorozat harmadik kollokviumát, mint már említettem, az Amerikai Egyesült Államok-beli Nashvilleben rendezték 2004-ben. A nashville-i előadások anyaga 2007-ben két kötetben jelent meg „A konfliktusok színhelyei" (Fields of Conflict) címmel.[68] A színvonalas tanulmányok összefoglalják a hadirégészet két évtizedes működésének eredményeit.

Az elsőből megismerhetjük a csataterek azonosításának módszerét a Heidelbergi Egyetem (USA) Történeti- és Hadirégészeti Központja munkatársainak a Fallen Timbers-i (1794), a Mackinac-szigeti (1814) és a Buffington-szigeti (1863) csaták helyszínein folytatott kutatásain keresztül.[69] Joh és Patricia Carman több éve folyó kutatási programjukat ismertetik, melynek a „Véráztatta mezők" (Bloody Meadows) címet adták. Ennek lényege a csataterek állapotfelmérése, mely során az alábbi kérdésekre keresnek választ: mennyire behatárolható a csatatér?; a környezetéhez képest magasabban vagy mélyebben fekvő terület?; mire használják a területet?; milyen távol van a településektől?; látható-e a közelben (van-e vagy volt-e látótávolságra) település?; van-e a területen olyan természetes vagy mesterséges formáció, ami szerepet játszott a csatában?; milyen képződmények vannak a területen, melyek nem játszottak szerepet a csatában?; meg van-e jelölve a csatatér valamilyen emlékjellel vagy emlékművel?

Érdekes megfigyelésük, hogy az ókori és középkori csaták többsége lakott települések közelében zajlott. Az ókorban a csatákat mélyen fekvő sík területeken vívták, ahonnan legalább egy nagyobb település látszik. A középkorban inkább a magasan fekvő sík terepet részesítették előnyben, amely nagyobb településtől látótávolságra volt. Rendszerint található a közelben templom vagy monostor. A XVII–XVIII. században az alacsonyan fekvő sík területet kedvelték, ahol nem volt a közelben nagyobb település.[70]

A következő tanulmányban Achim Rost az ókori csataterek jellemzőit gyűjtötte össze. Általában csatateret feltételezhetünk ott – állítja –, ahol katonai építményektől távol kerül elő viszonylag nagy mennyiségű hadianyag. A csatatér azonosítása függ a leletek számától, ezért abban az esetben van leginkább esély a sikeres kutatásra, ha nagy létszámú seregek csaptak össze, és az egyik fél abszolút vereséget szenvedett. Ekkor van esély arra, hogy a harctér kifosztása után is elegendő anyag maradt vissza. A fosztogatók általában a nagyobb darabokat keresik, melyek nincsenek a harcoshoz rögzítve. Azokat a felszerelési tárgyakat, amiket a katona magán viselt, a holttestről általában csak erőszakkal lehet eltávolítani, melynek eredményeként a csatok és kapcsok elszóródnak. Ez jellemzi a közelharcot is, amikor a ruházatról sok apró tárgy leszakadhat. Általában a győztes fél felszerelési tárgyai csak kis számban maradnak vissza, mivel elszállítják a halottakat és a felszerelésüket. Az összecsapást leginkább a nagy tömegben visszamara-

[68] Fields of Conflict. (Edited by *Douglas Scott, Lawrence Babits* and *Charles Haecker.*) Praeger Security International, Westport Connecticut, London, 2007. (A továbbiakban: FoC 2007.)

[69] *G. Michael Pratt:* How Do You Know It's a Battlefield? FoC 2007. 5–38. o.

[70] *John* and *Patricia Carman:* Mustering Landscapes: What Historic Battlefields Share in Common. FoC 2007. 39–49. o.

dó, de viszonylag értéktelen tárgyak jelzik, lövedékek, fegyvertöredékek.[71] Szorosan kapcsolódik Rost vizsgálódásához a Teutoburgi csatatéren folyó kutatások legújabb eredményeit bemutató tanulmány.[72]

Carl G. Carlson-Drexler a Wilson's Creek Nemzeti Park területén 2001-ben kezdődött kutatásokról számol be, melynek során a leletanyag alapján egy digitális terepmodell alkalmazásával eredményesen tudták rekonstruálni a tüzérség tevékenységét.[73]

Elsa Heckman a chattanoogai csata helyszínének domborzati viszonyait figyelembe véve világította meg az északiak sikeres előrenyomulásának rejtélyét. A titok a láthatósági vizsgálatban rejlett. A támadók úgy tolták előre állásaikat, hogy csak időben korlátozott belőhetőségük volt.[74]

A koraújkori csataterek legfontosabb leletének számító a puskagolyók jellemzőit Daniel Sivilich tanulmánya mutatja be,[75] Douglas Scott pedig a későbbi korok lövedékei alapján levonható következtetéseket ismerteti.[76]

Glenn Foard az angliai csatatereken folytatott kutatásokat foglalja össze, kiemelten tárgyalva a fémkereső műszer használatának sajátosságait,[77] míg Tim Sutherland és Simon Richardson a towtoni kutatásokról számol be a kötetben.[78]

Figyelemre méltók a spanyol gyarmatosítók és a közép-amerikai caxan törzs között 1541-ben lezajlott harcok nyomainak megtalálásáról[79] és a Kelet-Európában fekvő zborivi csatatér vizsgálatának eredményeiről írott tanulmányok. Utóbbiban Adrian Mandzy az ólom puskagolyók által kirajzolt mintázaton mutatja be a XVII. századi taktika nyomait.[80]

Tanulságos az 1780. augusztus 16-i camdeni csata helyszínén folytatott kutatás leírása is. A csatatéren ugyanis közel 30 éve kutatnak a kincskeresők, és sokak szerint teljesen ki van fosztva a terület. Ennek ellenére 2001-ben megkezdődött a helyszín átvizsgálása, és a korábban itt gyűjtögető fémkeresősöket is megkeresték, akiktől hasznos információkat szereztek. Persze a dokumentálatlanul összeszedett leletekkel nagyon sok információ elveszett, de a munka bizonyította, hogy a helyszíni kutatás még egy ilyen reménytelennek ítélt területen is hozhat eredményt.[81]

---

[71] *Achim Rost:* Characteristics of Ancient Battlefields: Battle of Varus (AD 9). FoC 2007. 50–57. o.

[72] *Susanne Wilbers-Rost:* Total Roman Defeat at the Battle of Varus (AD 9). FoC 2007. 121–132. o.

[73] *Carl G. Carlson-Drexler:* Finding Battery Positions at Wilson's Creek, Missouri. FoC 2007. 58–74. o.

[74] *Elsa Heckman:* Battlefield Viewsheds, or What the General saw: Lookout Mountain Battlefield, Chattanooga, Tennessee. FoC 2007. 75–83. o.

[75] *Daniel M. Sivilich:* What the Musket Ball Can Tell: Monmouth Battlefield State Park, New Jersey. FoC 2007. 84–101. o.

[76] *Douglas Scott* and *Lucien Haag:* „Listen to the Minié Balls": Identifying Firearms in Battlefield Archeology. FoC 2007. 102–120. o.

[77] *Glenn Foard:* English Battlefields 991–1685: A Review of Problems and Potentials. FoC 2007. 133–159. o.

[78] *Tim Sutherland* and *Simon Richardson:* Arrows Point to Mass Graves: Finding the Dead from the Battle of Towton, 1461 AD. FoC 2007. 160–173. o.

[79] *Charles Haecker, Elizabeth A. Oster, Angélica Medrano Enríquez, Michael L. Elliot:* Indian Resistance in New Spain: The 1541 AD Battlefield of Penol Nochislan, an Exemplar of Indigenous Resistance. FoC 2007. 174–192. o.

[80] *Adrian Mandzy:* Tatars, Cossacks, and the Polish Army: The Battle of Zboriv. FoC 2007. 193–207. o.

[81] *James B. Legg* and *Steven D. Smith:* Camden: Salvaging Data from a Heavily Collected Battlefield. FoC 2007. 208–233. o.

A kötetben az apacs háborúk két összecsapásának helyszínén folytatott kutatásról olvashatunk részletes beszámolót. David Johson az 1854. márciusi chineguilla-i összecsapásról ír,[82] az indiánok és a 9. lovasezred két százada között 1880-ban a Hembrillo medencében lezajlott összecsapás helyszínén folytatott kutatást pedig Karl Laumbach ismerteti.[83]

Az amerikai polgárháborúval három tanulmány foglalkozik. A déliek táborozásáról Joseph Balicki,[84] a Fort Davidson-i csatáról és a templomban feltárt kötözőhelyről Steve Dasovich és Walter Busch,[85] a déliek Nashwille körüli ostromárkairól pedig Carl Kuttruff ír.[86] Tony Pollard a Paraguay-ban folytatott terepbejárásáról számol be.[87]

Az első világháború nyugati frontján Nyugat-Flandria és Ypres területe élvez kiemelt figyelmet a kutatók részéről. Az itt alkalmazott módszereket és a feltárások eredményeit Mathieu de Meyer és Pedro Pype ismerteti.[88]

A második világháborús harcok helyszínein végzett kutatások egyik jellemző példája a normandiai Pointe-du-Hoc üteg területének átvizsgálása, ahol 1944. június 6-án a 2. Ranger Zászlóalj egyik különítménye azt a feladatot kapta, hogy semmisítse meg a 155 mm-es üteget. A 2003 szeptemberében elvégzett helyszíni kutatásokról Richard Burt, James Bradford, Bruce Dickson, Mark E. Everett, Robert Warden és David Woodcock számol be.[89] A második világháborús kutatások egy sajátos területét képviseli egy hadifogoly szökés során használt menekülő alagút feltárása.[90]

A koreai háború idején eltűnt amerikai katonák maradványainak megtalálása érdekében folytatott JPAC kutatások hadirégészeti vonatkozásait Jay Silverstein, Joh Byrd és Lyle Otineu foglalja össze.[91]

A tanulmánygyűjtemény zárásaként végül a hadirégészeti kutatás jellemzőiről olvashatunk rövid összefoglalást, mely hangsúlyozza, hogy az emberi magatartás megismeréséhez is értékes adatokat szolgáltat a hadirégészet.[92]

---

[82] *David M. Johnson:* Apache Victory against the U. S. Dragoons, the Battle of Cieneguilla, New Mexico. FoC 2007. 235–254. o.

[83] *Karl W. Laumbach:* Buffalo Soldiers versus the Apache: The Battle in Hembrillo Basin, New Mexico. FoC 2007. 336–358. o.

[84] *Joseph Balicki:* The Confederate Cantonment at Evansport, Virginia. FoC 2007. 255–277. o.

[85] *Steve Dasovich* and *Walter Busch:* Fort Davidson Battlefield, Missouri. FoC 2007. 278–293. o.

[86] *Carl Kuttruff:* The Confederate Forward Line, Battle of Nashville, Tennessee. FoC 2007. 294–313. o.

[87] *Tony Pollard:* Seven Eventful Days in Paraguay: Reconnoitring the Archeology of the War of the Triple Alliance. FoC 2007. 314–335. o.

[88] *Mathieu de Meyer* and *Pedro Pype:* Scars of the Great War (Western Flanders, Belgium). FoC 2007. 359–382. o.

[89] *Richard Burt, James Bradford, Bruce Dickson, Mark E. Everett, Robert Warden and David Woodcock:* Pointe-du-Hoc Battlefield, Normandy, France. FoC 2007. 383–397. o.

[90] *Peter Doyle, Lawrence Babits* and *Jamie Pringle:* „For You the War is Over": Finding the Great Escape Tunnel at Stalag Luft III. FoC 2007. 398–416. o.

[91] *Jay Silverstein, Joh Byrd* and *Lyle Otineu:* Hill 209: The Last Stand of Operation Manchu, Korea. FoC 2007. 417–428. o.

[92] Conclusions: Toward a Unified View of the Archeology of Fields of Conflict. FoC 2007. 429–437. o.

A Pen&Sword kiadó Csataterek (Battlefields) magazin 2005-ös évkönyve[93] úgyszintén a hadirégészeti kutatásokról közöl válogatást, amelyből megismerhetjük az angol polgárháború 1642-es edgehill-i[94] és 1643-as Tankersley Moor-i[95], az 1649-es kozák szabadságharc zborivi,[96] és az amerikai függetlenségi háború monmouth-i[97] csataterein folyó munkálatokat. Az első világháborús kutatásokat a Durand Group föld alatti létesítmény,[98] a Paschendaele-i Múzeum és a Flandriai Csatatérkutató Társaság Cryer Farm-i bunker feltárása,[99] a heidenkopfi állások területén folyó ásatások[100] és egy itt megtalált német katona személyazonosításáról[101] szóló cikkek képviselik. További két tanulmány mutatja be a légifelvételek alkalmazását hadirégészeti kutatásokban. Az egyik a Mainz környéki erődítések,[102] a másik pedig az angliai partvédelem létesítményeinek nyomairól[103] szól.

Mivel a XX. századi harcterek és más hadtörténelmi emlékek kutatását a régészet tudománya még nem fogadta be, az amatőr kutatók lehetőséget kapnak tevékenységük legalizálására. Egy részük megpróbálja a fémkereső műszeres gyűjtögetést hadszíntérkutatásnak feltüntetni, egy szűkebb réteg azonban valóban az újkori hadirégészet megteremtésére törekszik. Mivel nem hivatásos régészekről van szó, motivációjuk általában személyes eredetű. Militariagyűjtés, hadtörténelem iránti érdeklődés, családtörténeti kutatás okán választják a szabadidő eltöltésének ezt a formáját. Tapasztaltabb kutatók három kézikönyvet írtak amatőr hadirégészek számára.

Közülük Terry Gander könyve az első, mely a „Hadirégészet" címet viseli,[104] és szándéka szerint a XX. századi háborús tárgyak gyűjtőinek ad útmutatást. Az 1970-es években, amikor íródott, a világháborúk a közelmúlt részének számítottak, még éltek az első és második világháborús veteránok. A történeti kutatások hátterében elsősorban a gyűjtői vagy személyes motiváció állt, a háború emlékei pedig hétköznapi tárgyaknak számítottak. A könyvből az érdeklődő megtudhatja, hogyan szerezzen információkat múzeumokból és könyvtárakból, miként használjon vázlatokat és modelleket a különböző eszközök

[93] Battlefields Annual Review. (Edited by *John Cooksey*,) Pen&Sword, 2005. (A továbbiakban: Review 2005.)

[94] *Glenn Foard:* Batle of Edgehill: History from the field. Review 2005. 42–55. o.

[95] *Tim Lynch:* 'Much blood has been shed this year' – the Battle of Tankersley Moor 1643. Review 2005. 96–111. o.

[96] *Dr. Adrian Mandzy*: Fighting for Freedom: The 1649 War between the Cossacks and the Polish-Lithuanian Commonwealth. Review 2005. 112–127. o.

[97] *Daniel M. Sivilich:* Evolution of Macro-Archeology of the Battle of Monmouth – 1778 American Revolutionary War. Review 2005. 72–86. o.

[98] *Mike Dolamore:* Subterranean Battlefield Archeology on the Western Front – A Durand Group Update. Review 2005. 17–24. o.

[99] *Franky Bostyn:* Museum Piece – Cryer Farm: Excavation and Restoration of a German WWI. Dressing Station on the Ypres–Menin Road, Belgium. Review 2005. 87–95. o.

[100] *Andy Robertshaw:* Hell in the Heidenkopf. Review 2005. 26–28. o.

[101] *Alastair Fraser*: Finding Jakob. Review 2005. 29–41. o.

[102] *Dr. Peter Haupt:* The Aerial Archeology of Military Sites in the Region of Mainz, Rhineland-Palatinate in Germany. Review 2005. 56–62. o.

[103] *Cain Hegarty, Sarah Newsome* and *Helen Winton:* The Greatest Battlefield that Newer was – Suffolk Aerial Archeology. Review 2005. 63–71. o.

[104] *Terry Gander:* Military Archeology. A Collectors' Guide to 20th Century War Relics. Cambridge, 1979.

tanulmányozásához, mi jellemzi a katonai építményeket, járműveket és fegyvereket. Részletesen foglalkozik a háborúk írott dokumentumaival, képi ábrázolásokkal és hangfelvételekkel. A 156-ból csak hat oldal foglalkozik a terepkutatásokkal. Az utolsó fejezetben a gyűjtemény és a kutatási eredmények prezentációjához ad tanácsokat. A függelékben az angol partvédelem létesítményeinek felkutatásához nyújt hasznos információkat.

John Laffin[105] könyve a „kutatunk, hogy valamit találjunk" szemlélet példája. A hangzatos cím ellenére, a tartalma inkább memoár-szerű, amit a szerzőről készült fényképek színesítenek. A fejezetek címei jelzik a tartalmat: „Kiássuk a háborút", „A hadszíntérkutató inspirációja", „A nyugati front", „Hol kezdjünk ásni", „A csata bizonyítékai", „Hadszíntérkutatás a gyakorlatban", „Természetes állapotú csataterek", „Fontos információk újonc régészeknek" és „Mit tegyünk ha találunk valamit". Azt, hogy mit ért régészet alatt, megtudhatjuk a „Hadszíntérkutatás a gyakorlatban" című fejezetből. „Nem mindig kell ásnunk ahhoz, hogy háborús relikviákat találjunk a nyugati fronton. A francia és a belga erdőkben számtalan tárgy hever a felszínen vagy közvetlenül az avar alatt – írja Laffin –. Aki nyitott szemmel jár, gyakran talál szuvenírt. Kemmel közelében közvetlenül az út mellett találtam meg egy 18 fontos angol srapnell gyújtóját, ami 1917 óta ott heverhetett. Az erdei ösvényeken számos töltényhegyet lehet találni. A nyugati fronton a háború jól felismerhető nyomokat hagyott, így elég egy jó útikönyv, hogy bárkiből 'régész' legyen."[106]

Tim Lynch és Jon Cooksey 2007-ben megjelent kézikönyve[107] szintén amatőr kutatóknak íródott, de bizonytalanabb hangvételű, mint az előző kettő. Mivel az utóbbi években megnőtt a hadirégészet tudományos elfogadottsága, a szakszerűtlen amatőr hadszíntérkutatást, a fémkeresőzést már nem lehet értékmentő tevékenységként beállítani. Könyvének első része a hadirégészet tudományos hátterét taglalja, több helyen kiemelve a civil kezdeményezések hasznosságát. A következő fejezetekben gyakorlati útmutatót ad hobbi harctérkutatóknak a kutatás előkészítéséhez, a különböző források felkutatásához és értelmezéséhez, a térképek használatához és a terepkutatás végrehajtásához. A lényeg a történeti dokumentumok használata és a kutatás megfelelő dokumentálása. Külön fejezet foglalkozik a kutatás törvényi korlátaival, részletesen ismertetve Nagy Britannia, Franciaország és Belgium ide vonatkozó előírásait. Az utolsó részben a kutatási eredmények hasznosítását, a kísérleti régészetet és katonai hagyományőrzést, valamint a publikációs formákat mutatja be. Másfél oldalon tanácsokat ad egy könyv elkészítéséhez vagy folyóiratcikk megírásához. A továbbiakban néhány oldal foglalkozik a fényképezéssel és filmezéssel. Végezetül a függelékben a védelmi létesítményekkel kapcsolatos információkat olvashatunk, s megismerhetjük a NATO által a harcrendi elemek jelölésére használt térképi jeleket, az amatőr kutatásokhoz szükséges információk forrásait.

Összességében jól megszerkesztett kézikönyv olyan amatőr kutatók számára, akik nem csak gyűjtögetnek, hanem szeretnének hasznos tevékenységet művelni a szabadidejükben. A bizonytalanság elsősorban abból adódik, hogy nehéz eldönteni, hogy az amatőr kutatások nem okoznak-e több kárt, mint hasznot? Persze az lenne a legjobb, ha csak

[105] *John Laffin:* Battlefield Archeology. London, 1987.

[106] *Laffin:* i. m. 70. o.

[107] *Tim Linch* and *Jon Cooksey:* Battlefield Archeology. Tempus, 2007.

tudományos kutatások folynának, azonban be kell látni, hogy sok amatőr hadszíntérkutató van, akik akár törvényes, akár nem, fémkeresőznek. Ha elolvassák a könyvet, talán megértik, hogy milyen károkat okozhatnak a felelőtlen gyűjtögetéssel, dokumentálják a kutatásaikat, és néhányan talán képesek lesznek tudományos eredményeket felmutatni.

A német hadirégészet, főként a roncs- és építménykutatás eredményeinek tükre a Pozun-Pallas kiadó Spurensuche[108] sorozata, melynek több kötetét Wolfgang Fleitser írta, aki a hadirégészet elméleti hátterével is foglalkozik. Ezek egyike „Nyomkeresés" (Spurensuchen) címen jelent meg. Fleitsernek a hadirégészetről vallott nézeteit érezhetően befolyásolja, hogy a Bundeswehr drezdai Hadtörténeti Múzeumában a haditechnikai gyűjtemény vezetője, s muzeológusként a tárgyakat helyezi előtérbe. Számos könyve jelent meg fegyverekről, lőszertípusokról, harceszközökről és harcjárművekről. Véleménye szerint a hadügy két dimenzióban létezik. Egyrészt van maga az elmélet, mely tartalmazza az elveket, struktúrát, működési rendet, másrészt a materiális rész, mely a hadsereg objektumait, az igazgatási épületeket, laktanyákat, raktárakat, gyakorlótereket, repülőtereket, az ingóságokat, járműveket, fegyverzetet, katonai felszerelést foglalja magába. A hadtörténelmi múlt kutatása során a hadügy működésének anyagi nyomai megtalálhatók a terepen, ami értékes információ a kutatók számára. A történészi munka és a hadirégész tevékenysége kétirányú kapcsolatban áll. Egyrészt a történeti kutatások alapján lokalizálhatók anyagi nyomok. Megjelölhető, hogy hol, minek kell lenni. Másrészt a terepen előkerülő hadtörténelmi objektumok hitelesítése, értelmezése és értékelése történészi feladat. Tágabb értelemben a régészet kutatási területe a történettudomány anyagi része. Szűkebben a történelem terepi nyomainak felkutatása és feltárása.

Fleitser kiemelt kérdésként kezeli a muzeális tárgy definiálását. Véleménye szerint minden olyan tárgy muzeális, mely az eredeti környezetéből kiemelve, önmagában társadalomtudományi vagy természettudományi információt hordoz. Önmagában primer forrás tudományos és érzelmi szempontból. A múzeumi és kiállítói tevékenység alapja a muzeális tárgyak gyűjteménye.

A kutatások szempontjából a muzeális tárgyak kezelésének első lépése a döntő, ami a tárgy felkutatását, kiválasztását és muzeális értékének megállapítását tartalmazza. Ennek során regisztrálni kell, hogy a tárgy milyen környezetben kerül elő. Meg kell állapítani a rendelkezésre álló források alapján a tárgy eredeti funkcióját, a személyek körét, akikkel a tárgy kapcsolatba hozható, azt, hogy milyen hellyel és milyen eseménnyel áll közvetlen kapcsolatban. Fontos megvizsgálni, hogy a tárgy feltalálási helye ellentétes-e a tárgy esemény vagy helyszín kapcsolatával. Például egy tüzérségi lőszer hüvelyéről meg lehet állapítani, hogy milyen löveghez tartozott. Az adott eszköz alapján megállapítható, hogy

[108] *Wolfgang Fleischer:* Das Aufspüren, Bergen und Bewahren von militärhistorischen Bodenfunden. Spurensuche Band 1. Podzun, Pallas Verlag, 1997.; *Volkmar Stimpel:* Das Sichern, Konservieren und Restaurieren von militärhistorischen Bodenfunden Spurensuche. Band 2. Podzun, Pallas Verlag, 1998.; *Michael Balss:* Zeugnisse des Luftkrieges Flugzeugbergungen und Fliegerschicksale. Spurensuche Band 3. Podzun, Pallas Verlag, 1998.; *Wolfgang Fleischer:* Das Aufspüren, Bergen und Bewahren von militärhistorischen Bodenfunden. Spurensuche Band 4. Podzun, Pallas Verlag, 1999.; *Eberhard Berndt:* Die Kämpfe um Weisenberg und Bautzen im April 1945. Spurensuche Band 5. Podzun, Pallas Verlag, 1999.; *Alsdorf Dietrich:* Feldflugplätze und Fliegerhorste der Luftwaffe 1935–1945. Spurensuche Band 6. Podzun, Pallas Verlag, 1999.; *Sonja Wetzig:* Geschichte aus Stein, Eisen, Stahl und Beton. Europäischer Festungsbau und Festungskrieg. Spurensuche Band 7. Podzun, Pallas Verlag, 2001.; *Wolfgang Fleischer:* Panzer und anderes militärisches Großgerät. Spurensuche Band 8. Podzun, Pallas Verlag, 2001.

melyik alakulatok rendelkeztek az eszközzel. Az alakulatról pedig tudjuk, hogy merre harcolt. Ebből következően, ha a hüvely egy olyan helyszínen kerül elő ahol az adott alakulat nem harcolt, akkor valószínűleg a tárgy nem az eredeti helyén van.

A tárgy értéke szempontjából fontos a ritkasága, a hozzá kapcsolódó tények jelentősége, a forrásértéke, a tárgy funkciója, az, hogy a tárgy a múzeumba helyezés időpontjában használatban van vagy már nincs, az eredeti helyén került-e elő, egymagában vagy más tárgyakkal együtt találták, kapcsolódik-e hozzá történet.

A kutatás célja a muzeális tárgy azonosítása. Ennek során vizsgálni kell az anyagát, az anyagok egymással való kapcsolatát (pl. egy páncéllemez festését). Egy jármű kis anyagdarabjának összetétele, kidolgozása alapján akár azt is meg lehet állapítani, hogy milyen járműhöz tartozott. A gyújtó egy darabkája alapján meg lehet állapítani a gránát típusát, azt, hogy milyen tüzérségi eszközből lőtték ki és a lőtávolság alapján az eszköz lehetséges helyét.

A hadirégészeti kutatások képesek feltárni az egyes katona tevékenységének, a harceszközök működésének és pusztulásának, az összecsapásoknak a terepen fellelhető nyomait. Ez a hadirégészet taktikai szintje, azonban nagyobb területen, tágabb időhatárok között keletkezett nyomokat értelmezve hadjáratok, háborúk is vázolhatók. Itt kapnak szerepet az egyes esemény rekonstruálásához nem elégséges nyomok. Ez a hadirégészet stratégiai szintje, a hadszíntérkutatás. A militariagyűjtögetők előszeretettel használják ezt a kifejezést a tevékenységükre, azonban a háborús tárgyak összeszedésénél jóval többet jelent. A háború nyomainak felkutatása, soha nem a tárgy megtalálását célozza, hanem az esemény nyomainak összegzését és értelmezését, annak demonstrálását, hogy a múlt egy meghatározott darabjának nyomai felismerhetően léteznek a jelenben. A háború régészete az esemény nyomainak bemutatását célozza, nem pedig fémkeresős élménybeszámoló.

Ezt az irányzatot képviseli Peter Harringtonnak[109] az angol polgárháború régészeti nyomait bemutató könyve is. Az egyes objektumokat a funkciójuk szerint csoportosítja, így megismerhetjük a várakat és erődített udvarházakat, a városok védműveit, ostromműveket és erődítményeket, a szigetek és a tengerpart erődítéseit, csatatereket és hadisírokat. Külön tárgyalja a látogatható és a régészetileg kutatott helyszíneket.

Hasonlóan vélekedik a hadirégészetről Marko Simic,[110] aki színvonalas munkájában az Isonzó-front nyomait a 12 csata időrendjének megfelelően csoportosítja.

Wolfgang Gückelhorn[111] a Közép-Rajnavidék második világháborús nyomait mutatja be könyvében. Az objektumokat elsősorban a funkciójuk szerint csoportosítja, de egy-egy földrajzi egységet a maga komplexitásában vizsgál. Az első fejezetben a terület tábori erődítéseinek maradványait, majd a remageni körzet háborús emlékeit, a koblenzi légvédelmi állásokat, a Luftwaffe tábori repülőtereit, az Eifel-hegység erődítményeit és a nyugati régió légvédelmi rendszerének maradványait mutatja be. Megismerhetjük még a birodalmi autópálya építésének föllelhető nyomait és egy 1850 kg-os légibomba kiemelésének történetét.

[109] *Peter Harrington:* Archeology of the English Civil War. Shire Archeology, 1992.

[110] *Marko Simic:* Po sledeh Soske fronte. Zalozba Mladinska Knjiga, Ljubljana, 1998.

[111] *Wolfgang Glückelhorn:* Archäologie des II. Weltkrieges am Mittelrhein. Bodendenkmäler, Bauten und Ruinen erinnern. Teil I. Helios Verlag, 2007.

Konfliktusrégészet

Az irodalmi áttekintés jelzi azt a törekvést, hogy az erőszak nyomait feltáró régészeti kutatásokat valamilyen egységes rendszerben értelmezzük. Ez a folyamat illeszkedik ahhoz a gondolathoz, hogy a régészet a kultúra alrendszereinek (kereskedelem, vallás, ipar hadügy) megfelelően specializálódjon, hiszen az egyes területekhez tartozó tárgyak a különböző történelmi korokban és különböző kultúrákban általában jól körülhatárolható csoportot alkotnak. A hadügyhöz kapcsolódó anyag azonban nem minden esetben különíthető el egyértelműen. A fegyvereket a hadsereg használhatja háborúban a külső ellenség ellen, de a rendészeti szervek felszerelésében is megtaláljuk. Civilek is használhatnak fegyvert, bűncselekmények elkövetésére, vagyonőrzésre, önvédelemre, sport és vadászati célra. Ezért gyűjtőfogalomként a nemzetközi gyakorlatban a régészet a fegyvereket és a harccal kapcsolatos tárgyi anyagot az emberi konfliktusokhoz kapcsolódó tárgyak körébe sorolja. Ez nagyjából lefedi a fegyverek alkalmazásának eseteit a bűncselekménytől a háborúig. A kutatások nagyobb része a fegyveres küzdelemmel kapcsolatos terepi nyomok feltárására irányul. Mivel ezek felkutatása és értelmezése sajátos, jól elkülöníthető ismeretanyagot alkalmaz, a konfliktusrégészeten belül célszerű elkülöníteni a hadirégészet kutatási területét.

Hadirégészet vagy hadtörténelmi terepkutatás

A konfliktusrégészet körébe sorolt kutatások jelentős része hadtörténelmi információkat tár fel a terepen. Amennyiben a régészet alapfeladata a történelmi múlt terepi nyomainak kutatása, így azt a tevékenységet, mely a hadtörténelem terepi nyomainak kutatásával foglalkozik, hadirégészetnek nevezhetjük. A bevezetőben említett törvényi és gyakorlati okoknál fogva a régészet kifejezés használata okozhat némi értelmezésbeli zavart, hiszen a hadirégészet korszakhatárát nem húzhatjuk meg 1711-nél. A hadtörténelmi kutatások kortól függetlenül igénylik a terepkutatások által biztosított adatokat. A régészeti kutatások közül mindazok, melyek a hadtörténelem terepi nyomait tárják fel, a hadirégészet tárgykörébe sorolhatók, így a várkutatás, hadihajók roncsainak kutatása, hadisírok feltárása. Ez régészeti feladat, de a jelenségek értelmezése nem lehet hiteles hadtörténelmi ismeretek nélkül, tehát a kutatót hadtörténésznek tekinthetjük. Persze mondhatnánk, hogy a régész feltár, a hadtörténész majd értelmezi a jelenségeket, de a gyakorlatban már a feltárás során sem nélkülözhető a hadtörténész szakértő tudása.

A csatatérek kutatása az egyik ígéretes területe a hadtörténelmi terepkutatásoknak, hiszen esélyt ad a csaták pontosabb lokalizációjára és a források kritikai értelmezésére, az események hitelesebb rekonstrukciójára. Bár a csatatérkutatásnak is vannak korszakspecifikus sajátosságai, nem olyan nagymértékű az eltérés, hogy a csatatérkutatást az 1711-es korszakhatár régészeti és nem régészeti feladatként határozza meg.

A hadirégészet az alábbi kutatási területeket foglalja magában:

- hadtörténelmi terepelemzés,
- építménykutatás,
- roncskutatás,
- hadisírkutatás,
- harctérkutatás.

A hadirégészet egy tudományos kutatói szemlélet és az alkalmazott kutatási módszerek rendszere, ami képes új tudományos információkat feltárni a hadtörténelem számára. A hadtudományon belül a hadtörténelem önálló kutatási területe, mely a terepen található hadtörténelmi információkat tárja fel. A hadtörténelmi események helyszíne és a katonai tevékenység feltárható nyomai, a dokumentumok és a muzeális tárgyak mellett a hadtörténelem forrásai. Hasonlóan a történettudomány és régészet viszonyához, a hadirégészet a hadtörténelem segédtudománya.

A hadirégészeti kutatásokban három tényező: a helyszín, az objektum és az esemény játszik meghatározó szerepet.

A *helyszín* a tér körülhatárolható darabja, ahol a hadtörténet egy folyamata lejátszódik, és az ennek során keletkező objektumok visszamaradnak. Ez lehet katonai tábor, vár, haditemető, hajó-, repülő-, járműroncs, ütközet vagy csata helyszíne. A régészeti terminológiában ez a lelőhely.

Az *objektum* a hadtörténelem részét képező folyamat során keletkezett nyom. Ez lehet egy vár maradványa, a leégett épületek nyomát őrző égésnyom mint jelenség, a harc során szétszóródott tárgyak, az elesettek sírjai stb. A régészetben ezt a kategóriát a lelet és a jelenség fogalma fedi le.

Az *esemény* az a folyamat, mely a hadtörténelem szempontjából jelentőséggel bír, annak részét képezi és rekonstruálása a hadirégészeti kutatás célja és eredménye. Ez lehet egy felmért állásrendszer funkciójának rekonstrukciója, a hadisírok antropológiai vizsgálata során a harcban részt vevő katonákról és haláluk körülményeiről levont következtetés, az összecsapás helyszínének vizsgálata alapján a harc rekonstrukciója.

A kutatások során attól függően, hogy melyik tényező jelenti a kiindulási alapot, három különböző kutatási koncepciót valósíthatunk meg. Ezek a következők:

Helyszíncentrikus kutatás – amennyiben egy adott terület földrajzi jellemzői vagy az ott előkerülő tárgyak, megfigyelt jelenségek alapján arra következtethetünk, hogy ott katonai tevékenység zajlott, és ennek megismerése céljából kezdünk vizsgálatokat. Ide tartozik egy terület átvizsgálása a hadtörténelmi emlékek felkutatása céljából, pl. egy autópálya tervezett nyomvonalán. A kutatás arra keres választ, hogy adott területen milyen hadtörténelmi objektumok vannak. Képlete: TEREP – OBJEKTUM – ESEMÉNY. A kutatás kiindulási alapja a terep, ahol felkutatjuk az objektumot, majd igyekszünk megállapítani az eseményt. A helyszíncentrikus kutatás nem azonos a hadtörténelmi terepre-konstrukcióval, mivel az a hadirégészeti kutatások legtöbbjének kiindulási alapja, így része a másik két szemléletnek is.

Eseménycentrikus kutatás – amennyiben egy dokumentált hadtörténelmi esemény terepi nyomait keressük meg és tárjuk fel. A kutatás választ keres arra, hogy a terepi nyomok mennyiben támasztják alá a korábbi ismereteinket az eseményről, vagy mennyiben változtatják meg azt. Képlete: ESEMÉNY – TEREP – OBJEKTUM. A kutatás kiindulási alapja az archív forrásokból ismert esemény. Első lépés a helyszín behatárolása a terepen, majd az esemény nyomait őrző objektumok feltárása következik. A hadirégészeten belül leginkább a harctérkutatás valósítja meg ezt a szemléletet.

Objektumcentrikus kutatás – amennyiben terepkutatások során nincs lehetőségünk konkrét eseményekhez köthető nyomok regisztrálására, de kiterjedtebb területen föllelhetők egy nagyobb hadtörténelmi esemény nyomai, és ezek felkutatását végezzük el.

A kutatás során az adott történelmi esemény nyomai és a terep kapcsolatát vizsgáljuk. Képlete: OBJEKTUM – TEREP – ESEMÉNY. A kutatás kiindulási alapja az eseményhez kapcsolódó objektumok felkutatása a terepen, majd a terep és objektum kontextusában az esemény rekonstrukciója. Ebbe a kategóriába soroljuk a roncs-, építmény- vagy hadisírkutatást, amennyiben azok nem eseménycentrikus kutatás során kerülnek feltárásra. Ezt a kutatási irányzatot gyakran nevezik nyomkeresésnek vagy hadszíntérkutatásnak. Lényegét tekintve a hadirégészet tájrégészeti (*landscape archeology*) aspektusának tekinthetjük.

Példaként: egy dokumentált rajtaütés helyszínének feltárása a lövészárokrendszer egy szakaszán, eseménycentrikus kutatás. A teljes lövészárokrendszer felmérése, a harctevékenységre utaló nyomok és tárgyak felkutatása és a védelem rekonstruálása objektumcentrikus kutatás. A rajtaütés helyszínén az előkerülő tárgyak a vizsgált eseményhez köthetők. A védelem rendszerének vizsgálata során szintén sor kerülhet lövészárokszakaszok műszeres átvizsgálására, annak érdekében, hogy megállapítsuk folyt-e ott harc, milyen nemzetiségű katonák vívták a harcot és milyen fegyvereket használtak.

Régészeti szempontból a csatatér nem tartozik a legkönnyebben kutatható objektumok közé. Viszonylag nagy a kiterjedésű területen a leletanyag változó sűrűségben, a felszín közelében helyezkedik el. Mélyebbre, a talajművelés által nem bolygatott rétegekbe a különböző földművek, sáncárkok, lövészárkok, fedezékek nyúlnak le, melyek nem feltétlenül tartalmaznak leleteket, mivel a harcok után rendszerint kifosztották őket. Az elesettek holttesteit befogadó tömegsírok elsődleges célpontjai lehetnének a régészeti kutatásoknak, azonban az a tény, hogy az 1711-ig terjedő időszak magyar csataterein eddig két esetben sikerült ilyen objektumot megtalálni (mindkét esetben a véletlennek köszönhetően), mindenképpen óvatosságra int. A fentieket figyelembe véve kimondhatjuk, hogy a csataterek esetében a hagyományos feltáró régészeti módszerekkel alkalmazása nem célravezető. Azok a módszerek – terepbejárás, műszeres leletfelderítés, próbaásatás –, melyek a régészeti feltárás előkészítését szolgálják, a hadirégészet esetében többnyire a kutatási módszerek maximumát jelentik.

A hadirégészet nem öncélú tevékenység, hanem a hadtörténelmi kutatások része, amit a múlt megismerése érdekében folytatunk. A hadirégészben nem a hagyományos értelemben vett régészt, hanem terepkutató hadtörténészt kell látnunk.

FELHÍVÁS

A *Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága* közzé teszi, hogy a

NEMZETKÖZI HADTÖRTÉNETI BIZOTTSÁG

következő,

34. KONFERENCIÁJA

„KATONAI KONFLIKTUSOK ÉS A POLGÁRI LAKOSSÁG: TOTÁLIS, KORLÁTOZOTT ÉS ASZIMMETRIKUS HÁBORÚK"

címmel

OLASZORSZÁGBAN, TRIESZTBEN

kerül megrendezése

2008. AUGUSZTUS 31 – SZEPTEMBER 5. KÖZÖTT

The congress theme could be divided into a number of sub-themes, which includes the following:

Civilians and Military: a Changing Borderline.

War Limits to Protect Civil Populations: Genesis and Development.

Civil Populations and War Booty. Military People and Military Governments in Conquered Territories.

Civilian's Governance and Attitude in Limited and Total Wars.

Civil Wars, Guerrillas, Liberation Movements, and Population Involvement

Social and Demographical Impact of Wars: from the Past and Ancient Regime to the Contemporary Age

Wars, Mobilizations and Militarization in the Civil Society.

Jelentkezni

a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságánál
a Hadtörténeti Intézet titkárságán lehet
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4.)

a német, angol vagy francia nyelvű, 20 percet meg nem haladó előadás tartalmi összefoglalásával és önéletrajzzal.

A konferenciáról további információk a
www.difesa.it
honlapon találhatók.

SZEMLE

PAUL G. HALPERN

THE BATTLE OF THE OTRANTO STRAITS – CONTROLLING THE GATEWAY TO THE ADRIATIC IN WWI

(Indiana University Press, Bloomington, 2004. 186 o.)

Paul G. Halpern, aki korábban a Council of the Navy Records Society munkatársa volt, jelenleg a Floridai Állami Egyetem történelem professzora, és a Royal Historical Society tagja. Több mint harminc éve kutatja a Mediterráneum első világháborús tengeri hadviselésének történetét és az azt megelőző évtized stratégiai kérdéseit. Áttekintve Halpern főbb műveit, (The Royal Navy in the Mediterranean 1915-1918; A Naval History of World War I; The Naval War in the Mediterranean, 1914–1918; The Mediterranean Naval Situation, 1908–1914; Anton Haus: Österreich-Ungarns Großadmiral) kétségtelen, hogy sokkal inkább szakértője a stratégiai kérdéseknek, mint a különböző hajóosztályok és típusok jellemző adatainak. Ez azonban semmit sem von le műveinek értékéből, hiszen soha nem azt a célt tűzte ki maga elé, hogy hajóregisztert készítsen, hanem hogy bemutassa és elemezze azokat az eseményeket, amelyek mind a mai napig feltáratlanok maradtak. Halpern műveinek hitelességét erősíti, hogy megírásukhoz a rendelkezésére álló szakirodalmon túlmenően alapos levéltári kutatásokat is végzett, nem csak a saját anyanyelvén, hanem a francia, olasz és osztrák levéltárak vonatkozó anyagait is tanulmányozta és felhasználta.

A The Battle of the Otranto Straits megírása, ismerve Halpern erős érdeklődését és vonzódását a cs. és kir. haditengerészet története iránt, nem érte váratlanul munkásságának ismerőit. De valószínűleg a szakmai kihívás is motiválhatta, hiszen az otrantói csata történetének hiteles megírása alapos, több ország levéltárára kiterjedő kutatást kívánt, ami minden jól felkészült kutató számára komoly feladatot jelentett volna. Halpern azonban jól és precízen oldotta meg a maga elé tűzött feladatot. Művének megírásához több mint 110 cikket és monográfiát, valamint igen jelentős mennyiségű amerikai, brit, olasz, és osztrák levéltári anyagot használt fel.

Ugyanúgy, mint korábbi műveiben, most is jellemző rá az az átfogó szemléletmód, amelynek segítségével képes az eseményeket összefüggéseikben bemutatni és elemezni. Ez kiemelkedően értékessé teszi művét, mert a korábban megjelent és a csata bemutatásával foglalkozó monográfiákra jellemző az egyoldalúság, az antant háborús tevékenységének hiányos ismerete.

A mű alapvetően három részre tagolódik. Az első rész röviden felvázolja az adriai hadieseményeket és az antant törekvéseit az Otrantói-szoros lezárására. A második és egyben legterjedelmesebb részben a május 15-i események kerülnek részletes bemutatásra. A harmadik, és egyben utolsó rész a csata utóhatásait és az adriai harcok további menetét vázolja fel, egészen a háború végéig. A műhöz 8 oldalon, 16 kép tartozik, melyek a csatában résztvevő egységeket ábrázolják. A meglehetősen szerény képmelléklet értékét növeli, hogy az osztrák-magyar cirkálókról készült, jól ismert képeken kívül Halpern azokról a brit drifterekről és cirkálókról is közöl néhány képet, amelyek a magyar, illetve osztrák művekből rendre ki szoktak maradni. A csata menetét 3 részletes térkép, illetve a Kriegsarchivban fennmaradt, az osztrák-magyar tengerészeti repülők megfigyelései alapján készített 3 helyzetjelentés teszi szemléletessé. Halpern közli még a műben szereplő helységek korabeli és mai nevét is, továbbá a különböző államokban használatos haditengerészeti rendfokozatokat, eredeti nyelven, táblázatban feleltetve meg azokat egymásnak.

A szerző a második fejezetben mutatja be a cirkálók támadásának célpontját, a tengerzárat és annak fejlődését. Az ötlet Winston Churchilltől, az admiralitás első lordjától szár-

mazik, aki az 1915 májusában, Párizsban tartott tengerészeti konferencián javasolta a tengerzár felállítást és nagyvonalúan 50 trawlert és 50 mérföldnyi hosszú, indikátorokkal felszerelt hálót ajánlott fel az olaszoknak, ha felfegyverzik, és legénységgel töltik fel azokat. Az olaszok azonban nem lelkesedtek az ötletért, így a hajókat a Dardanelláknál vetették be. Csak 1915 őszén érkezett meg a drifterek első, 60 fős csoportja, melyeket 57 és 47 mmes olasz ágyúkkal láttak el, de még így is rendkívül sebezhetőek maradtak. Gyakran kellett elereszteniük hálóikat a rossz idő miatt, vagy azért, hogy üldözőbe vehessenek egy tengeralattjárót, általában pedig túl távol voltak egymástól ahhoz, hogy az egyébként felszíni menetben haladó naszádokat, akár csak üldözhessék. A tél közeledtével egyre nehezebbé vált a feladatuk. A helyzetet csak súlyosbította, hogy míg a hálókba egyetlen tengeralattjáró sem akadt, addig a tengeralattjárók és rombolók több driftert is elsüllyesztettek. A britek számára nyilvánvalóvá vált, hogy védelem nélkül a zár fabatkát sem ér, nem beszélve arról, hogy a hálók között is óriási hézagok tátongtak. 1916 elején a gőzösök a szerb csapatok evakuálásával voltak elfoglalva, majd 1916 májusában egy részük Korfuból Szalonikiba vitte a kimenekítetteket. A tengerzár ebben az időszakban teljesen hatástalan volt.

A zár működtetését nehezítette, hogy eredményességének érdekében három nemzet tengerészeinek kellett volna hatásosan együttműködniük. Az olaszok és a franciák kölcsönös ellenszenvvel és bizalmatlansággal viseltettek egymás iránt, ami csak nagyon lassan oldódott. Az olaszok elképzelhetetlennek tartották, hogy ne ők parancsnokoljanak az Adrián, de az is meglehetősen naiv elképzelés lett volna, hogy a francia főparancsnok – aki az 1914-es angol-francia egyezmény értelmében a Földközi-tenger főparancsnoka volt – valaha is alávesse magát az Adrián egy olasz főparancsnok akaratának. A britek legfőbb problémája pedig az volt, hogy bár ők adták a drifteret, a védelem tekintetében francia és olasz hadihajókra kellett támaszkodniuk.

Szinte biztosan állíthatjuk, hogy az otrantói zár a történelem egyik legkevésbé hatásos blokádja volt. Fennállása alatt mindössze 2 német és 1 osztrák-magyar tengeralattjáró elsüllyedését lehetett a számlájára írni. Ennek ellenére, mint ahogy azt Halpern is hangsúlyozza, működése mindkét oldalon tévképzetekhez vezetett. A szövetségesek azt hitték, hogy hatásos, hiszen az osztrákok a legjobb hajóikat kockáztatták a feltörésére, csak meg kell erősíteni. A császári és királyi tengerésztisztek pedig úgy vélték, hogy a zárat mindenképp fel kell törniük, hiszen a tengeralattjárók átjutása szinte már lehetetlen rajta. Ennek ellenére a tengeralattjáró-parancsnokok beszámolói meglehetősen változatosak. Erről elég annyit mondani, hogy ha egy tengeralattjáró jó időben, jó helyen volt, felszíni menetben könnyen átjuthatott a szoroson; ha nem volt ilyen szerencséje, az út jelentős részét alámerülve kellett megtennie. Erre az angolok is rájöttek, ezért a zár kiszélesítésén dolgoztak, hogy a naszádok ne tudják egyetlen feltöltéssel, a víz alatt végrehajtani az átkelést. Bármilyen erőfeszítéseket tettek is azonban a zár erősítésére, a valódi eredményeket a konvojrendszer bevezetése hozta meg. Arra a kérdésre viszont, hogy az ütközet során mi is történt, Halpern szerint – a források hiányában – sokkal könnyebb választ adni, mint arra, hogy miért is került sor egyáltalán a támadásra.

Számos újdonságot rejt magában a negyedik és ötödik fejezet is, melyek a támadás végrehajtását és az üldözést taglalják. Halpern is hangsúlyozza, hogy a BALATON és a CSEPEL támadása elterelő hadművelet volt, amiben eredetileg a TÁTRA is részt vett volna, azonban kazánproblémák miatt inkább konvojkísérésre osztották be. Fontos adalék a rombolók támadásához, hogy a német és magyar nyelvű szakirodalomban elterjedt adatokkal szemben a három szállítógőzösből nem kettő, hanem csak egy süllyedt el. A BOREA romboló vezette konvojban a CAROCCIO, a VERITÀ, és a BERSAGLIERE gőzös haladt. A romboló és CAROCCIO elsüllyedt. A VERITÀ ugyan súlyos sérüléseket szenvedett, de a lángoló hajót a LUNI vontatónak sikerült Valonába vontatnia. A BERSAGLIERE csak könnyebb sérüléseket szenvedett és képes volt saját erőből befutni a kikötőbe.

Meg kell jegyezni azt is, hogy noha az antant Valonában és Brindisiben jelentős flottaerőket állomásoztatott, a hajók jelentős része nem állt olyan készültségi szinten, hogy időben kifuthasson, és érdemben befolyásolja az üldözés és összecsapás kimenetelét. A ROMA és NAPOLI könnyű csatahajók 23 csomós maximális sebességükkel teljesen alkalmatla-

nok lettek volna az üldözésre, és csak abban az esetben lehetett volna hasznukat venni, ha – időben kifutva – el tudják vágni a Cattaro felé igyekvő osztrák-magyar hadihajók útját. Mindez jól példázza, hogy a papíron meglévő erő, miért nem egyenlő valóságos erővel.

Az ütközet is számos érdekességet rejt magában, illetve a szerző sok, eddig ismeretlen részletre is fényt derít. Bátran nevezhetjük háromdimenziósnak is ezt az összecsapást, hiszen a felszíni hajókon kívül repülőgépek és tengeralattjárók is részt vettek benne. Noha akkoriban egy repülőgép még nem képviselt komoly támadó erőt egy nagyobb hajóval szemben, azonban kiváló felderítési eszköznek bizonyult, főleg olyan, gyorsan változó ütközetben, mint amilyen az otrantói csata is volt, jelezve egyúttal, hogy a jövő tengeri csatáiban fontos szerepet fog képviselni, mint harci eszköz.

Az ütközet egyik különösen érdekes és eddig nem ismert részlete, az osztrák-magyar hadihajók manőverezése a ködfejlesztő gépek működése közben. Horthy a rajtaütés részleteinek kidolgozása során számolt azzal, hogy nagyobb lőtávolságú hajókkal kerül szembe, ezért úgy döntött, hogy egy ilyen esetben hajóit mesterséges ködbe burkolva közelíti meg az ellenséget. Ezt az elméleti elgondolást 09.30-kor meg is valósították, azonban egy váratlan széllökés a saját egységekre fújta a ködöt, így azok parancsnokai nem láttak tovább a hajóik orránál. A művelet végrehajtása során a HELGOLAND majdnem belerohant a NOVARÁba, majd a SAIDA kis híján a HELGOLANDba. Ez az eset is jól példázza, hogy milyen nehézségekkel kellett szembenézniük a hajóparancsnokoknak a radar előtti korszakban. Mindenesetre ez az esemény rendre ki szokott maradni az otrantói csata történetét bemutató írásokból

A hetedik, az ütközet eredményeit taglaló fejezetben is számos értékes részlettel ismerkedhetünk meg: az osztrák-magyar kötelék megmeneküléséhez nagy mértékben hozzájárult az olaszok általánosan megszokott erőtlen és bátortalan vezetési stílusa, a heterogén nemzetiségű hajóegységek közötti nehézkes kommunikáció, illetve az olaszok és franciák közt fennálló bizalmatlanság. Nem állt rendelkezésre kellő számú romboló sem, a jóval gyorsabb és hatékonyabb brit cirkálókra az északi vizeken volt szükség.

Az adriai háború talán egyik legfontosabb tanúsága, amire a szerző is rámutat, hogy az olyan újfajta fegyvereknek köszönhetően, mint a tengeralattjáró vagy a torpedóvető-gyorsnaszádok, a térség egyáltalán nem volt biztonságos a nagy hajók számára.

Végül, de nem utolsó sorban, tekintsük át a műben előforduló néhány hibát és hiányosságot, a teljesség igénye nélkül, előfordulásuk sorrendjében.

9. oldal. A páncélos cirkáló neve helyesen KAISER KARL VI, míg a KAISER FRANZ JOSEPH I valójában kiscirkálónak minősül, nem pedig páncélos cirkálónak.

46. oldal. A TÁTRA-osztályú rombolók fegyverzete hibásan van feltüntetve. Nem 6,6 cm-es hanem 7 cm-es lövegeket hordoztak; az angolszász szakirodalomban viszont, ismeretlen okból, bevett gyakorlat, hogy a 7 cm-es lövegeket 6,6 cm-esként tüntetik fel.

47. oldal. A 84P torpedónaszád neve helyesen 84F. A betű az építés helyét jelölte. Ebben az esetben ez Fiume volt.

48. oldal. A BUDAPEST partvédő páncélos fő fegyverzete nem kettő, hanem négy 24 cm/L40-es löveg volt (kettő elől, kettő hátul, forgatható lövegtoronyban).

Összességében elmondható, hogy logikusan felépített szerkezetű, alapos kutatómunkával megalapozott, pontos és jó stílusú könyvet vehet a kezébe az olvasó. Nagy szükség volt már egy olyan feldolgozásra, amely megnyugtatóan tisztázza az otrantói csata még nyitott kérdéseit, és elfogulatlanul mutatja be mindkét résztvevő fél működését. Bátran ajánlhatom nem csak a téma szakértőinek, hanem mindazoknak, akik tényszerűen szeretnék megismerni az első világháború adriai eseményeit és a császári és királyi haditengerészet egyik leghíresebb ütközetét.

Bánsági Andor

LÁZÁR KÁROLY TESTŐR ALTÁBORNAGY VISSZAEMLÉKEZÉSEI

Szerkesztette, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket készítette Bene János és Szabó Péter

(Magyar Huszár Alapítvány, Nyíregyháza, 2007. 165 o.)

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a magyar huszárság XX. századi történetének legjobb ismerője és kutatója Bene János és Szabó Péter. A két történész töretlen kitartással és szorgalommal gyűjti mindazon adatokat, információkat, amelyek eme megszűnt – és néha a feledés homályába vesző – csapatnem történetére vonatkoznak. Számos, ez idáig már megjelent könyvük és tanulmányuk mellett most egy forrásszámba menő kézirat kiadására vállalkoztak, nevezetesen vitéz csíktaplóczai Lázár Károly altábornagynak, a Kormányzó testőrsége egykori parancsnokának, (1936–1944) emlékiratát jelentették meg.

A testőrség egykori parancsnoka emlékezéseit a német fogságban (1944. október 17–1945 május) vette először papírra, ami akkor a német hatóságok „kívánságára" történt. Ez a kézirat azonban, amely a feljegyzések szerint 1966-ra több mint 600 oldalasra bővült Magyarországon, később, az „illetékes magyar belügyi hatóságok" jóvoltából, eltűnt. Lázár Károly a megmaradt másolati példány és korabeli feljegyzései, emlékei alapján 1967-ben ismét elkészítette emlékezéseit (avagy azok egy részét?) de azok már jóval kisebb terjedelmet tettek ki. Az emlékirat értéke azonban így is jelentős, hiszen szerzője az államfő, Horthy Miklós közvetlen környezetének egyik legfontosabb személye volt, testőr szolgálata második évtizedében a kormányzó bizalmasa is egyben. Az emlékirat Lázár Károly életútjának, katonai pályafutásának ugyanúgy tanúja, mint a két világháború közötti időszaknak, illetve a második világháború évei magyar államfője környezetében történteknek.

Lázár katonaként és nem szépíróként emlékszik az eseményekre. Nem szépíti, nem színezi a történéseket, nem változtatja meg a múltat az események után eltelt évek és a közben megismert dolgok ismeretében. Könyve a hűséges és az államfő személyéhez ragaszkodó katona írása, amelyen a hétköznapok kisebb-nagyobb eseményei ugyanúgy felbukkannak, mint a fontos, az ország történetét is befolyásoló történések.

Lázár Károly megtiszteltetésnek tartotta a kormányzó környezetébe kerülését, amelyben a Horthy és a Lázár család közötti rokoni kapcsolatoknak is szerepe lehetett és volt is, de úgy vélem, a tábornok (első) világháborús katonai teljesítménye is meghatározó jelentőségű lehetett.

A fiatal huszártiszt a legszebben „dekorált" közé tartozott. Az Arany Vitézségi Érem tisztek számára a ritkán és csak igen komoly katonai teljesítményekért adományozott kitüntetés volt. Lázár ennek méltó és büszke tulajdonosai közé tartozott.

Leírása alapján közelebbről ismerkedhetünk meg a Vár belső életével, az egyes politikai, személyi döntések hátterével. Az ő emlékei, személyes élményei alapján értesülhetünk olyan fontos és egyben látványos eseményekről, mint az olasz királyi család 1937 májusi magyarországi látogatása, illetve az azzal kapcsolatban tett előkészületek. Első kézből kapunk képet az 1944. október 15–16-i sikertelen kiugrási kísérlet előkészületeiről, annak különböző történéseiről, és összevethetjük Lázár leírását Lakatos Géza volt miniszterelnök, vagy Hennyey Gusztáv volt külügyminiszter emlékezéseivel.

Lázár írásában számos kortársát, a korszak ismert vagy kevésbé ismert személyiségeit is jellemzi, többször is szomorúan konstatálva egyesek pálfordulását, ám soha nem lép fel az „ítéletet" hirdetni kívánó bíró szerepében.

Írásából kiviláglik, katonai pályafutását úgy értékeli, hogy annak során elérte szinte mindazt, amit a legtöbb, vezérkari képzettséggel és végzettséggel nem rendelkező katona csak álmában célozhatott meg: altábornagy lett, az államfő testőrségének parancsnoka, fontos döntések ismerője, alkalmanként azok előkészítésének részese (is). Rendelkezett mindazon tulajdonságokkal, melyek beosztásához szükségeltettek: megbízható volt, hűséges és felkészült, a társadalmi életben kitűnően eligazodott, nyelveken beszélt

Lázár Károly írása – melynek megjelenése úgy harminc-negyven esztendővel ezelőtt szen-

zációszámba ment volna – hasznos kiegészítéséül szolgálhat a korral foglalkozó kutatók eddigi ismeretének bővítéséhez és érdekes olvasmány egyúttal minden érdeklődő számára. A korban és az eseményekben történő jobb eligazodás érdekében a kötetet közreadó történészek – Bene János és Szabó Péter –, dicsérendő módon, Lázár életútját felvázoló rövid bevezetőt és számos jegyzetet, életrajzi összeállítást is készítettek.

A recenzens ez utóbbiakhoz szeretne – segítő szándékkal – néhány kiegészítést tenni, a teljesség igénye nélkül (hiszen az ő ismeretei is korlátozottak), abban a reményben, hogy a kötetnek lesz újabb kiadása, és a kiegészítések hasznosíthatók lesznek.

A kötet ismertetője fontosnak tartja megjegyezni, hogy az egykor az Osztrák-Magyar Monarchia bármely haderejében szolgálatot teljesített, a tartalékos tiszti rendfokozat elnyerésére alkalmasnak vélt személyek elnevezése nem „egy éves önkéntes", hanem „egy évi önkéntes" volt. Az „email" ma a legtöbb ember számára – ha nem adjuk meg, hogy a német szó magyar jelentése zománc – mást jelent, mint amire Lázár Károly utalt, és így esetleg egy fiatal olvasó nehezen érti, hogy a kabát hajtókáján lévő email jelvény mit is takar.

Az alapos életrajzi jegyzetek némelyikéhez – a kisebb hiányokat tartalmazók esetében – szeretnék néhány adattal szolgálni, remélve azok felhasználást a fentebb már megfogalmazott remélt, újabb kiadás esetére.

Ányos Aladár (Kardosrét, 1874. november. 15 – Budapest, 1960. január 12.) ezredes: 1921 (1920. május 1-jei rang), tábornok: 1924. szeptember 1., altábornagy: 1927. november 1. 1924. június 20. és 1925. február 25. között a 6. vegyesdandár V. közigazgatási helyén beosztott, 1925. február 25-től a m. kir. Méneskar felügyelője. 1927. november 15-től nyugállományban.

Degrelle, Léon pontos születési és halálozási adatai Buillon (Belgium), 1906. június 15 – Málaga (Spanyolország) San Antonio Park Hospital, 1994. március 31.

Deschán Benő tábornok halálozási adatai: Csobánka, 1954. augusztus 19.

Gömbös Gyula nem csak államtitkára volt a Honvédelmi Minisztériumnak (1928. szeptember 5 – 1929. október 10.), de 1929. október 10. és 1936. szeptember 2. között honvédelmi miniszter is, utolsó rendfokozata pedig „szolgálaton kívüli gyalogsági tábornok" volt.

László Fülöp festőművész 1869. június 1-jén született Pesten (akkor nincs még Budapest!) és Londonban hunyt el, 1937. november 22-én.

Ostenburg-Moravek Gyula születési helye és ideje: Marosvásárhely, 1884. december 2.

Somogyváry Gyula Budapesten hunyt el. Zerkowitz Péter 2003. február 5-én hunyt el az Egyesült Államokban. Uray István születési és halálozási adatai a Farkasréti temető főkönyvéből pontosíthatók.

A recenzens végezetül csak annyit írhat: örül, hogy a második világháborús magyar memoárirodalom újabb munkával gyarapodott, mégpedig egy olyan katonáéval, aki méltán lehet a magyar huszárhagyományokat ápolók egyik példaképe!

Szakály Sándor

BENE JÁNOS – SZABÓ PÉTER

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD HUSZÁR TISZTIKAR, 1938–1945

Második, bővített kiadás

(Heraldika Kiadó, Budapest, 2006. 682 o.)

A rendszerváltás óta ugrásszerűen megnőtt az érdeklődés a második világháború magyar vonatkozásai, a magyar királyi Honvédség szereplése, a több mint hatvan évvel ezelőtti történelmi eseményekben részt vett magyar csapatok parancsnokai, vezetői iránt. Hazai hadtörténészeink minden tőlük telhetőt megtettek a korábbi évtizedekben agyonhallgatott, vagy egyszerűen csak reakciós, fasiszta, stb. jelzőkkel illetett Horthy-korszak fehér foltjainak eltüntetésére, a kutatási hiányok pótlására. Számos színvonalas szakmunka és össze-

foglalás, dokumentumkötet, kisebb-nagyobb tanulmány látott napvilágot tevékenységük nyomán. A meglehetősen sokrétű stúdiumok egyik sajátságos irányát, szeletét képezi a hadtörténelem, a szociológia és az elitkutatás határmezsgyéjén mozgó, az 1938–1945 közötti időszak magyar katonai felső vezetésének, katonai elitjének és az ehhez tartozó személyek életrajzának – elsősorban Szakály Sándor nevéhez fűződő – vizsgálata.

A második világháborús honvéd tisztikar egészének szakszerű vizsgálatára eddig nem, vagy csak elvétve történtek kísérletek. Bene János és Szabó Péter jó érzékkel a magyar szempontból talán legnépszerűbb és legismertebb fegyvernem, a magyar királyi honvéd lovasság 1938–1945 közötti tisztikarának bemutatását, a huszártisztek lexikonszerű tömörséggel megfogalmazott életrajzainak közreadását – amely a kötet valódi értékét adja – tűzték ki célul. Hogy miért éppen a huszárokra esett a választásuk, azt a következőképpen fogalmazzák meg a bevezetőben: „Egy mára letűnt, de a XX. századi nagy háborúk alatt is sokak által megkérdőjelezett létjogosultságú fegyvernem képviselői ők, akik számtalan értékes tulajdonságukkal – bátorság, leleményesség, ügyesség, találékonyság – kitűntek más fegyvernembeli tiszttársaik közül. Életrajzuk példa arra, hogy soha, semmilyen körülmények között nem adták fel, mint ahogy fegyvernemük is igyekezett a modern elvek alapján és fejlett technikákkal vívott harcmódhoz igazodni. Életpályájukban, s főleg a háború utáni sorsukban mindenütt felfedezhetők e kitartás, a fennmaradni akarás és tudás elemei. Tartásuk, a megaláztatások (börtön, kitelepítés, lefokozás) büszkén, emelt fővel való elviselése, példa lehet a ma élők számára is."

Minden elfogultság nélkül bizton állíthatjuk, hogy nehéz és fáradságos munkájuk eredményeként kiváló és nagy terjedelmű, mindenki által jól használható alapmű született. A téma népszerűségét és a kötet kelendőségét mutatja, hogy a szakmai és olvasói berkekben is egyaránt jól ismert szerzők legújabb kutatási eredményeiket immáron a könyv második, javított és bővített kiadásában adhatják közre (az első kiadás 2003-ban látott napvilágot).

A mű rövid bevezetőjéből megtudhatjuk, hogy a kötetben 611 hivatásos és 1156 tartalékos huszártiszt adatai szerepelnek. A munka megírásához zömében a HM Központi Irattár, valamint a Hadtörténeti Levéltár személyi anyagait, továbbá az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található dokumentumokat, az egykori huszárok és hozzátartozóik birtokában maradt okmányokat, visszaemlékezéseket használták fel.

A bevezető tanulmányban a szerzők a magyar királyi Honvédség lovasságát és tisztikarát mutatják be az 1920–1945 közötti időszakban. (Mindez természetesen nem helyettesítheti a honvéd lovasság Horthy-korszakbeli részletes történetét összefoglaló munkákat.) Felsorolják a Trianon után a huszárságnál végbement szervezeti és elhelyezési változásokat, a huszárezredek és -századok létszámának változásait, írnak a lovassági tisztek a Monarchia egykori, nagy múltú intézményeiben és a budapesti Ludovika Akadémián folyt, a tiszté avatással végződött képzéséről. Megismertetik az olvasót a tanulmányi idő változásaival, a második világégés idején az akadémiákon foganatosított átszervezésekkel. Képet kapunk a huszártisztek származásáról, a szerzők az apa foglalkozásán keresztül világítják meg a tisztikar összetételét, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzetét. Külön írnak a tartalékos huszártiszti karról, annak utánpótlásáról, a tisztikar továbbképzésére szolgáló szaktanfolyamokról és iskolákról.

Megismerhetjük a lovasságnál szolgáló tisztek mindennapi elfoglaltságait, fogalmat alkothatunk arról, mennyire voltak jelen a társadalmi és a közéletben.

A könyv írói tudósítanak az 1938-ban meghirdetett győri fegyverkezési program nyomán a honvédségen belül végbement szervezeti változásokról, fejlesztésekről, a huszárezredek és alakulatok békeállomáshelyeinek változásairól. Részleteket tudhatunk meg a honvédség sereg- és csapatlovasságának 1941 utáni részvételéről a második világháború hadműveleteiben, a huszárcsapatok fegyverzetének átalakulásáról, a háború idején a hátországban történt átszervezésekről és diszlokációs változásokról, a rendszeresített létszámok alakulásáról. A szerzők kifejtik, mekkora veszteségeket szenvedett a huszár tisztikar a háború folyamán, nyomon követik a kevés túlélő 1945 utáni sorsát, köztük a számos személyt érintő lefokozásokat és meghurcoltatásokat. Megtudhatjuk, hogyan illeszkedtek be az új társadalmi rendbe, illetőleg hová és mennyien vándoroltak ki Magyarországról.

A szoros betűrendben felsorolt hivatásos és tartalékos huszártisztek rövid életrajzai, ame-

lyek a kötet terjedelmének pontosan 95 százalékát teszik ki, sok egyéni sorsot tárnak az olvasó, valamint a még ma is élő hozzátartozók vagy leszármazottak elé.

Az egyes életrajzok a tiszt születési és halálozási adatait, szülei nevét, az apa foglalkozását, a tiszt vallását, tanulmányait, szolgálati előmenetelét, szakmai beosztásait, továbbá – akiről csak lehetett –, háború utáni sorsát foglalják össze. Az egyes életrajzok terjedelme a rendelkezésre álló források mennyiségétől és használhatóságától, megbízhatóságától függően igen változó, néhol csak néhány sort, néhol pedig egy egész oldalt tesz ki. Ha fellelhető volt, a szerzők az életrajz mellé képet is mellékeltek.

A kötet végén található függelék felsorolja a honvéd lovasság 1938 és 1945 közötti dandár-, ezred-, és osztályparancsnokait, táblázatok tartalmazzák az önálló huszárszázadok elöljáróit a magyar 2. hadsereg 1942–43-as hadműveleteiben és a Magyar Megszálló Erők 1941–44 közötti ukrajnai állomásozása során, továbbá az 1944–45-ös magyarországi és erdélyi hadműveletekben részt vett huszárszázadok tevékenységét.

A könyvet 34, korabeli magyar kitüntetéseket, tiszti élet- és csoportképeket, uniformisokat, ismertebb személyeket ábrázoló fénykép teszi szemléletesebbé.

Engedtessék meg a könyv ismertetőjének egy rövid észrevétel, amely magától értetődően semmit nem von le a munka értékéből. Az életrajzok adatainak részletes elemzése lehetőséget adott volna a bevezetőben egy, a honvéd huszártiszti kar egészére vonatkozó rövidebb társadalmi-szociológiai összehasonlítás készítésére, amelynek segítségével az olvasó a lovas fegyvernem történetének további érdekes adalékaival, a korszakos szakemberek pedig későbbi vizsgálódásaikhoz még több új szemponttal lettek volna gazdagabbak.

A mindenképpen hiánypótló kötet a második világháború történetét kutató had- és köztörténészek, valamint az egykori huszártisztek hozzátartozói vagy leszármazottai, továbbá a hazánk hadtörténelme iránt érdeklődő széles olvasóközönség figyelmére egyaránt számot tarthat. Csak reményeinket fejezhetjük ki, hogy a szerzőpáros jóvoltából hamarosan a második világháború idején a honvédség többi fegyverneménél szolgált tiszt életrajzát is kezünkbe vehetjük.

Balla Tibor

CHARLES FENYVESI

HÁROM ÖSSZEESKÜVÉS

(Európa Kiadó, Budapest, 2007. 614 o.)

Rossz időben, rossz helyen álltunk, ennek ittuk a levét hosszú éveken át. Bár voltak, akik megpróbálták a nemzet hajóját jó irányba kormányozni, nem rajtuk múlott, hogy akciójuk nem járt sikerrel. Róluk szól a Washington Post tudósítójának fényképekkel gazdagon illusztrált könyve, aki a Stratégiai Szolgálatok Hivatalának (USA Office of Strategic Services [a CIA jogelődje]) titkosság alól a közelmúltban felszabadított iratait dolgozta fel. Három Hitler-ellenes összeesküvésről szól a mű – a német, a magyar és az osztrák próbálkozásról.

A szerző Budapest ostromakor hatéves zsidó kisfiú volt, akinek szülei a holocaust áldozatául estek, és csak a jó szomszédoknak köszönhette életben maradását. Budapest felszabadítása után gyermekként került Amerikába, ahol sikeres újságíró lett.

Minden tehetsége és lehetősége megvolt ahhoz, hogy a több millió oldalnyi CIA hírszerzési dokumentumot áttanulmányozza, és könyvében feldolgozza; ezernél több forrásmegjelöléssel. Nem mulasztotta el azt sem, hogy a CIA nyugállományba vonult, magas rangú elemzőit felkutassa és emlékeikről, véleményeikről kikérdezze őket.

„A három Hitler-ellenes összeesküvés, német, magyar és osztrák résztvevői kétségbeesett, vakmerő emberek: hű hazafiak és kettős ügynökök, papok és magas rangú katonatisztek, csempészek és nagyiparosok, buzgó ke-

reszténytek és hitehagyott zsidók, kiábrándult nácik és tétova polgárok..." voltak – olvashatjuk a könyv fülszövegében

Izgalmas olvasmány a mű minden lapja. Megismerhetjük belőle von Rundstedt tábornagy eddig ismeretlen arcát, avagy Canaris tengernagyot, a német katonai hírszerzés főnökét, aki nem csak az amerikaiakat látta el felbecsülhetetlen értékű információkkal, hanem a nácik német, magyar és osztrák ellenfeleit is biztatta, hogy szálljanak szembe Hitlerrel. Canaris, az OSS 569-es ügynöke, Horthy Miklós kormányzó legjobb német barátja volt, – derül ki a titkos dokumentumokból –, a „postás" pedig, aki a leveleket hozta-vitte, Kádár Gyula vk. ezredes.

Számunka azok a legértékesebb lapok, amelyek a mi honfitársainkról, Szombathelyi Ferenc vezérezredesről, Hátszeghi (Hatz) Ottó ezredesről, a hírszerzési jelentésírás „sztárjáról," avagy Monsignore Magyary Gyula pápai kamarásról szólnak, aki 1944. október 14-én este 9 órakor, kalandos út után érkezett Olaszországból a királyi várba, hogy átadja a kormányzónak az amerikai kormány üzenetét.

Kállay Miklós miniszterelnök 1943 nyarán, július 25. és szeptember 5. között, Mussolini bukása után a szövetségesek olaszországi partraszállása idején azzal bízta meg Szombathelyi Ferenc vezérezredest, a Honvéd Vezérkar főnökét, hogy készítse elő az átállást a szövetségesek táborába, és kössön egyezményt az Egyesült Államokkal. Szombathelyi a magyar katonai hírszerzés vezetőjével, Kádár Gyula ezredessel választotta ki azt a tisztet, akinek Isztambulba kellett utaznia, hogy felvegye a kapcsolatot az OSS isztambuli kirendeltségével. A helyszínt figyelembe véve Hatz Ottó alezredest, az akkori szófiai katonai attasét bízták meg a feladattal.

Hatz, aki később Hátszeghire magyarosított, majd ezredessé lépett elő, 41 éves, fiatal, ambiciózus vezérkari tiszt volt, az 1936-os berlini olimpia kardvívó csapatának olimpikonja. Az 1943 szeptemberi kapcsolatfelvétel után folyamatosan szállította a hírszerzési információkat. A várható német megszállással szembeni ellenállást azonban elmulasztották, annak ellenére, hogy erre külön is felhívták a figyelmüket.

1944. február 23-án, az OSS isztambuli kirendeltsége egy iratcsomót kapott a magyar katonai attasétól. A köteg egyik irata egy hétszáz szavas elemzés volt az európai háborúról, melyet Szombathelyi 1943. december 28-án írt alá. A vezérkari főnök jelentéséhez négy, gondosan összehajtott, asztallap nagyságú térképet is csatoltak. Ezeken kiemelték az „új és mostanában javított utakat," pontosan ismertették a burkolat műszaki állapotát is. Az egyik térkép a Budapesttől délre eső területet, a többi a Duna-Tisza közti úthálózatot ábrázolta. Szombathelyi tervei szerint ez lett volna a németekkel szembeni katonai ellenállás területe és az OSS különítmények is itt szálltak volna le.

A négy térkép mesteri, művészi színvonalon készült, négy szín felhasználásával. Szombathelyi egyik beosztottja Eszenyi László százados, aki a nemrég bekövetkezett haláláig Amerikában élt, kijelentette: „az Egyesült Államok nemzeti levéltárában őrzött térképek a vezérkari főnök munkái." Az egykori századosra mély benyomást tett Szombathelyi rajztudása. „Művész volt ... és maximalista" – mondta 2002-ben. 1943–44-ben a VK budavári épületében Szombathelyi kézi rajzolású térképeiből kiállítást is rendeztek.

Az 1946-os budapesti népbírósági tárgyalásán a vezérkari főnök elismerte szerepét az amerikaiakkal való kapcsolatfelvételben, azt viszont tagadta, hogy kémkedett volna Németország ellen. Az OSS iratai másról tanúskodnak. A kor íratlan szabálya szerint egy katonatiszt két vádpontban tagadhatta meg az igazmondást: A kémkedés és a házasságtörés esetében.

1944. október 7-én vadászgépek kíséretében hat amerikai nehézbombázó szállt fel Olaszország felszabadított részén található egyik tábori repülőtérről. Ezzel elkezdődött az OSS „Detroit hadművelete," mely azt tűzte ki célul, hogy Besztercebánya közelében, a szlovák partizánok által ellenőrzött területen leszáll, és fogolytáborokból szökött lelőtt szövetséges repülőtiszteket szabadít ki. Ugyanakkor nagy mennyiségű fegyvert és lőszert vittek a partizánoknak. A gépen tizenöt OSS ügynök utazott, köztük az 1901-ben Szolnokon született Monsignore Magyary István pápai kamarás, aki a Vatikán egyetemén az egyházjog professzora volt. Magyary, az OSS-nél a „Francis Moly" fedőnevet kapta. Az OSS iratai szerint 165 centiméter magas, vékony testalkatú, barna szemű, sötétbarna hajú „nagyon kiváló ember és nagyon bátor ... halkszavú, könnyen kezelhető, kedvesnek látszó figura..."

Magyarynak az volt a feladata, hogy átadja Horthy Miklós kormányzónak az Egyesült Államok kormánya üzenetét. A határon szlovák partizánok segítségével jutott át. Az OSS-nek írt jelentése szerint először Vámosladányban állt meg (Bars vármegye, Lévai járás, ma Szlovákia). A faluban felkereste a plébánost, akitől papi ruhát kapott, majd felszállt az Esztergomba tartó vonatra.

Esztergomban Serédy Jusztinián hercegprímást, régi barátját kereste, akinek zárt ajtók mögött elmondta küldetése célját. A bíborostól további segítséget kapott útjához. Esztergomból vonaton érkezett Budapestre, ahol, a jelentés szerint, régi bizalmas barátját kereste, a Pázmány Péter Tudományegyetem egyik jogtudós professzorát, aki megszervezte a várba jutását. Ezután kézről kézre adták: Pongrác Pál tábornok, Vattay Antal altábornagy, a kormányzó katonai kabinetfőnöke, végül Tost Gyula repülő alezredes, aki október 14-én este 9 órakor kísérte be a kormányzóhoz. A találkozó másfél óráig tartott, a beszélgetés tartalmát Magyary OSS jelentését a szerző részletesen ismerteti.

Magyary távozása után néhány órával a Gestapo elrabolta Horthy fiát, Miklóst. A kormányzó az „eseményektől ösztönözve" bejelentette a fegyverszünetet. Magyary jelentésében leszögezi, hogy látogatása „bíztatást adott Horthynak". Órákon belül bekövetkezett a szélsőjobboldali nyilaskeresztes puccs. Magyary először egy ferences kolostorban, később a budai hegyekben, majd egyik unokatestvére házában talált menedéket. Két és fél hónapig nem merte elhagyni a házat. 1945. január 2-án egy bomba rombadöntötte az unokatestvér házát. Ezután a Szent Margit katolikus leányiskolába menekült, ahol az apácák más üldözöttekkel együtt bújtatták.

Budapest ostroma után 1945. áprilisában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai tagozatának segítségével tért vissza Olaszországba. Az amerikai kormánytól megkapta az Order of Merit érdemrendet.

Magyary végül visszatért a Vatikánba, ahol a hatvanas évekig, nyugalomba vonulásáig, jogtudományt tanított. Egy ideig ő vezette a római Magyar Akadémiát is. 1988-ban bekövetkezett haláláig a Szent Istvánról elnevezett Magyar Ház kis lakrészében lakott.

Charles Fenyvesi az OSS iratok feldolgozásával könyve szereplőinek bűntudatos hallgatását törte fel.

Györkei Jenő

DOMBRÁDY LÓRÁND

SZOMBATHELYI FERENC A NÉPBÍRÓSÁG ELŐTT

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design, Budapest, 2007. 143 o.)

Magyarország második világháborús részvétele időszakában négy tábornok állt a magyar királyi Honvéd Vezérkar élén – Werth Henrik (1938. szeptember 28 – 1941. szeptember 4.), Szombathelyi Ferenc (1941. szeptember 6 – 1944. április 19.), Vörös János (1944. április 19 – 1944. október 16.), Beregfy Károly (1944. október 16 – 1945. május 9.) – akik közül a leghosszabb időt vitéz Szombathelyi Ferenc töltötte el a beosztásában.

1941. szeptember 6-i kinevezése és 1944. április 19-i felmentése között az ország a második világháború aktív szereplője volt. Szombathelyi kinevezését főleg azon katonapolitikai elképzelései motiválták, amelyek lényege röviden úgy foglalható össze, hogy a lehetőségekhez képest az ország minél kisebb katonai erővel vegyen részt a háborúban. A cél: a katonai erő megőrzése a háború befejezése utáni időre, hogy az ország ne kerüljön még egyszer olyan helyzetbe, mint 1918–1919-ben, és képes legyen a területi visszacsatolások eredményeit is megőrizni.

Szombathelyi elképzelései, melyek mind a Kállay Miklós vezette kormány, mind az államfő, Horthy Miklós kormányzó támogatását bírták, csak részben sikerültek.

1941 novemberében–decemberében még sikerült az egykori Kárpát-csoport részeként a Szovjetunió elleni hadműveletekben résztve-

vő gyorshadtestet „hazahozatnia", de a Moszkva előterében elszenvedett német vereség után a keleti hadszíntérre követelt magyar haderő erejét, létszámát már csak „csökkenteni" tudta.

Az 1942 januárjában Budapesten lezajlott német–magyar tárgyalások igencsak „szövetségesekhez" méltatlan hangnemben folytak. Végül is a németek által követelt teljes (?) magyar haderő helyett egy kilenc gyalogdandárból (1942 februárja után az elnevezés könnyű hadosztály), egy rögtönzött páncélos hadosztályból és egy repülőcsoportból álló hadsereget bocsátott a magyar állam a német hadvezetés rendelkezésére. Ez volt a sokat emlegetett, Jáhny Gusztáv vezérezredes parancsnoksága alatt álló magyar 2. hadsereg.

A keleti hadszíntérre kiszállított hadsereg 1942 decemberére szinte megoldhatatlan feladatok elé került. Mintegy 200 kilométeres arcvonalat kellett védenie, melynek feladását Hitler kívánságára, a magyar államfő által Szombathelyi Ferenc útján kiadott parancs tiltotta meg. Az 1943 január–februári harcokban a 2. hadsereg, emberfeletti teljesítményt nyújtva, személyi állományának mintegy egyharmadát (kb. 60–70 000 fő, amely az elesetteket, sebesülteket, hadifogságba kerülteket és az eltűnteket jelenti) elveszítve próbált eleget tenni a parancsnak.

A tragédiát követően a magyar katonai vezetés, élén Szombathelyi Ferenccel, igyekezett a lehető legkisebb erőket a németek rendelkezésére bocsátani. Szombathelyiben a német felvetések kapcsán még az a gondolat is felmerült, hogy inkább a volt Jugoszlávia területére kellene megszálló hadosztályokat küldeni, melyért cserébe hazahozhatóak lennének a magyar seregtestek a szovjet területekről. Szombathelyi úgy vélte/vélhette, hogy egy valószínűsíthető balkáni, nyugati hatalmak által végrehajtott partraszállás esetén a magyar seregtestek utat nyithatnak a szövetségesek előtt, és Magyarország kiválhat a háborúból.

Elképzeléseit a magyar politikai vezetés nem támogatta.

Szombathelyi tevékenyen részese és támogatója volt a nyugati szövetségesekkel folyó kapcsolatfelvételnek, mely végezetül egy amerikai katonai küldöttség Magyarországra érkezésével (1944. március 15.) teljesedett ki. A kapcsolatok azonban nem hoztak eredményt. A németek szemében „ellenséggé" vált Szombathelyit az ország megszállását (1944. március 19.) követően eltávolíttatták szolgálati beosztásából, majd a Honvéd Vezérkar főnökének bírósága elé állították (1944. október 11–12.) és a nyilas-hungarista hatalomátvétel után internálták és Németországba hurcolták.

Az amerikaiak által történt kiszabadítását követően néhány hónap múlva Magyarországra szállították, ahol háborús bűnösséggel vádolva került a Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztályára és vette kezdetét kihallgatása, majd a vádirat elkészülte után a Budapesti Népbíróság elé állítása.

Dombrády Lóránd könyve valahol itt kezdődik. Az ismert hadtörténész, Magyarország 1919 és 1945 közötti hadtörténelmének kitűnő kutatója az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található (V-101594/1) Szombathelyi-peranyag közzétételére vállalkozott és annak során és kapcsán véleményezi, mutatja be az eljárás súlyos ellentmondásait, a valóságra nem különösebb hangsúlyt fektető kihallgatói tevékenységet, majd a bírósági procedúrát.

Dombrády helyesen mutat rá mindazon hiányosságokra, amelyek a kihallgatók felkészületlenségéből és előzetes elképzeléseikből adódtak. Úgy tűnik a korabeli dokumentumokból, hogy Szombathelyi Ferenc eleve „bűnösnek lett nyilvánítva." Védekezése, tanúi – akik egy részét meg sem hallgatták – nem érdekelték a hatalom új urait.

Olyan kérdéseket tettek fel a Honvéd Vezérkar egykori főnökének, amelyek nem egy esetben teljes tudatlanságról vagy teljes elfogultságról tanúskodnak – valamint tökéletes tájékozatlanságról például honvédségi hierarchia tekintetében.

Szombathelyi Ferenc a kihallgatások, illetve a tárgyalások során következetesen védte igazát, rámutatott Magyarország trianoni kényszerpálya által behatárolt lehetőségeire és azon elképzelésekre, melyek megvalósítása számára alapvető volt: minél kisebb erőkkel részt venni a háborúban és megőrizni a majdani ország lehetőségeit a háború befejeződése utáni időkre. Sajnos, Szombathelyi elképzelései nem válhattak valóra, ezért felelősségét elismerte, ám bűnösségét mindvégig tagadva állta a kihallgatásokat és a bírósági eljárást. A budapesti Népbíróság 1946. március 30-án első fokon, főbüntetésként, 10 évi fegyházra ítélte a Honvéd Vezérkar volt főnökét. A fellebbezést követően a Népbíróságok Országos Tanácsa az ítéletet 1946. május 22-én életfogytiglani fegyházra változtatta.

Az ítéletet azonban Magyarországon nem hajtották végre. Szombathelyi Ferencet kiadták a jugoszláv hatóságoknak. Újvidéken lezajlott perében halálra ítélték és az ítéletet 1946. november 4-én a pétervaradi erődben végrehajtották. A második világháború éveiben a Honvéd Vezérkar élén leghosszabb ideig állt tábornok ellen 1946. május 22-én hozott ítéletet a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1994. március 7-én hatályon kívül helyezte és Szombathelyi Ferencet „bűncselekmény hiányában a vádak alól felmentette."

A néhai katonai vezető emlékét a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum falán emléktábla őrzi s immáron a Dombrády Lóránd által közreadott kötet is, amely a forrásközlés és a tanulmány elemeit egyaránt tartalmazza..

Dombrády célja – amint az a kötetből kiviláglik – az volt, hogy megismertesse a fellelhető Szombathelyi-peranyagot az olvasókkal és kommentárjaival, elemzéseivel mutasson rá arra a folyamatra, amely meghatározta a tábornok pályafutását; érzékeltesse az eljárás elfogadhatatlanságát –nem (csak) a jogi elemekre gondolva. Mindez jól sikerült, de sajnálatos módon nem vált teljessé. Dombrády ugyanis mellőzte a forrásközlés esetében elvárt és elfogadott „előírások" egy részét. Nem kap az olvasó rövid Szombathelyi-pályaképet, így a tájékozatlanabb érdeklődő nem ismerheti meg a Győrben 1887. május 17-én született Szombathelyi életútját és a kötetben előforduló személyekre vonatkozó jegyzetek is hiányoznak Nem történt meg a korabeli elírások kiigazítása sem. Úgy vélem, a kötet sietős közreadása miatt sérültek azok a szabályok, amelyek alkalmazása egy majdani Szombathelyi „kisbiográfia" előképét adhatták volna, és még sikeresebben mutathatták volna be a Honvéd Vezérkar főnöke működését és a magyar igazságszolgáltatás talán legszégyenteljesebb korszakát, és a népbíráskodás ítélkezési gyakorlatát. Utóbbinak az alaphangját Ries István (igazságügyi miniszter: 1945. július 21 – 1950. július 17.) eképp megfogalmazott ajánlása adta meg: „A felelősségre vonásnak kérlelhetetlennek és igazságosnak kell lennie, hogy érezzük: ezeknek a (háborús és népellenes – Sz. S.) bűnöknek az elkövetői nem várhatnak igazságot csak megtorlást...". Szombathelyi Ferenc esetében is ezt az elvet alkalmazták.

Ha készültek volna jegyzetek, akkor tudhatnánk, ismerhetnénk a kihallgatók, ügyészek, bírák korábbi és későbbi életútját, ami sokat hozzátehetett volna a Szombathelyiről kirajzolódott képhez.

S végezetül mit fogalmazhat meg a bíráló, akár ajánlásként is: készüljön új, a jelen kötet anyagára *is* épülő új Szombathelyi-életrajz, amely, felhasználva a korábban megjelent publikációkat is (a szerző által ez idáig megjelentetteket és mások írásait egyaránt), bemutatja a magyar királyi honvédség 1941 és 1944 közötti története tragikus sorsú vezérkarfőnökének katonai életútját és emberi arcát. A javasolt mű egyben képet rajzolhatna arról a csapdahelyzetről, melyből a kiút keresése egyéni vállalások és tragédiák ellenére sem tudta jobbra fordítani az ország sorsát. Úgy vélem, Dombrády Lóránd eddigi munkásságának ismeretében ez egyáltalán nem túl nagy kérés szerző felé.

Szakály Sándor

CLIVE JONES

BRITAIN AND THE YEMEN CIVIL WAR, 1962–1965

Ministers, Mercenaries, and Mandarins: Foreign Policy and the Limits of Covert Action

(Sussex Academic Press, Brighton/Portland, 2004. 273 o.)

Bár a dekolonizációs folyamat már a két világháború közötti évtizedekben kezdetét vette, igazi lendületét csak a második világháború után nyerhette el. Felgyorsult a még fennálló gyarmati rendszer erodálódása és a Harmadik Világ országai fokozatosan megteremhették önálló nemzeti létüket. A szuverenitás elnyerését azonban az esetek többségében az európai

gyarmattartókkal vívott véres felszabadító harcok előzték meg. Ebben a tekintetben Nagy-Britannia sokkal szerencsésebbnek bizonyult például Franciaországnál. A változásokat időben észlelve, és arra a megfelelő időben és formában végrehajtott kivonulással reagálva, sikerült olyan katasztrófákat elkerülnie, mint amilyeneket például a franciáknak Indokínában, vagy Algériában kellett elszenvedniük.

Az egyetlen kivétel talán Dél-Arábia esete volt. Bár korábban Ciprus és Malajzia feladása sem volt minden konfliktustól mentes, az Arab-félsziget déli részének elhagyása a brit külpolitika tragédiájának bizonyult. Négy évre visszatekintő függetlenségi harcot kellett megvívniuk a régió nacionalista mozgalmaival, hogy aztán a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság néven létrejövő marxista állam Moszkva szövetségesévé váljon. Azzal a tudattal kellett emellett elhagyniuk a térséget, hogy lett volna lehetőségük ennek megakadályozására: ha nem is uralmuk fenntartására, de legalább a szakaszosan végrehajtott békés kivonulásra és térségbeli érdekeltségeik biztosítására.

Az elszalasztott esélyt, ami végül vereségük katalizátorát képezte, az Észak-Jemen területén 1962-ben kirobbant polgárháború jelentette. A konfliktus, amit később Nasszer egyiptomi elnök csak a maga Vietnamjaként emlegetett, vagy amit a résztvevő és támogató országok miatt az „arab hidegháború" úgynevezett helyettesítő háborújának is tekinthetünk, lehetőséget biztosított volna Nagy-Britanniának, hogy titkos akcióival vereséget mérjen a köztársasági erők oldalán küzdő egyiptomi csapatokra és ez által az arab nacionalizmus eszméjére.

Clive Jones nyolc fejezetre osztott könyvében elsőként elemzi Nagy-Britannia részvételét a jemeni polgárháborúban, illetve annak a külpolitikára gyakorolt hatásait. A téma szigorúan történeti megközelítésének és rendkívül részletes tárgyalásának köszönhetően az olvasó objektív képet kaphat arról, hogy a titkos akciók miképpen válhattak a brit külpolitika legitim eszközévé a Dél-Arábiai Föderáció integritásának megóvása érdekében.

Clive Jones a beavatkozás előzményeit az 1956-os szuezi krízistől vizsgálja. A brit hatalom tekintélyes vereséget szenvedett el ekkor, az általa teremtett hegemónia pedig egyértelműen hanyatlásnak indult a régióban. A konfliktus feszülté tette viszonyát Washingtonnal, Izraelhez fűződő kapcsolatai szembefordították vele az arab világ országainak többségét. Mindezek arra kényszerítették a Whitehallban székelő politikai döntéshozókat, hogy egyoldalúan és nyíltan biztosítsák térségbeli érdekeltségeiket. A politikai eszközök alkalmazása került ekkor előtérbe, azonban nem rettentek vissza a katonai erő alkalmazásától sem, mint ahogy azt Jordánia esete mutatta 1958-ban, a Közel Keleti Főparancsnokság (MIDCOM) felállítása Ádenben még ugyanabban az évben, az ománi hadjárat 1959-ben, illetve az Irak által fenyegetett Kuvait 1961. júniusi megszállása.

Adennek a brit külpolitikában betöltött szerepét elemezve a szerző hangsúlyozza, hogy az 1956 után értékelődött fel London szemében, amikor is a szuezi kivonulás után a „Szueztől keletre" külpolitika stratégiai kulcspontjává nőtte ki magát. Az 1950-es évektől rohamosan terjedő és mind szélesebb körben népszerűségnek örvendő arab nacionalizmus ideológiája azonban alapjában véve kérdőjelezte meg jelenlétének jogszerűségét, ami termékeny talajra talált a régió lakossága körében is. Így hiába sikerült Londonnak megnyernie magának a térség uralkodó köreit, és hiába sikerült a Déli Arab Emirátusok Államszövetség, a későbbi Dél-Arábiai Szövetség létrehozásával legitimálnia védnöki szerepét. Mindez nemhogy csökkentette volna, de még inkább növelte irányukban az ellenállást és az Adeni Szakszervezeti Mozgalom keretében kibontakozó politikai aktivitás tulajdonképpen kiindulópontjává vált a későbbi brit-ellenes fegyveres küzdelemnek.

Külön kihívást jelentett Nagy-Britannia számára az északi jemeni imamátus, amelynek uralkodói, különösen az 1948–1962 között regnáló Ahmed imám, fegyveres erővel próbálták kiterjeszteni befolyásukat az angolok által uralt területek rovására. Ezek az akciók azonban összességükben minimális eredményekkel jártak, nem utolsó sorban az északi Jemen archaikus jellege, illetve társadalmi–vallási megosztottsága miatt. Az 1962 szeptemberi forradalom azonban döntő változást eredményezett. A köztársaságiak segítségére siető egyiptomi expedíciós erők ugyanis komoly kihívást jelentettek Londonnak. Az általuk vallott és képviselt, a britek érdekeltségeit alapvetően fenyegető ideológia tulajdonképpen a közvetlen szomszédságukban emelkedett állami szintre. A modern felszereléssel ellátott egyiptomi egységeket pedig már

nem lehetett légierővel, vagy helyi reguláris erőkkel visszaszorítani, arról nem is beszélve, hogy bármilyen összecsapás a Szovjetunióval való konfrontáció kirobbanását kockáztatta volna Szuez példája nyomán.

Jones külön fejezetben részletezi azokat a komoly vitákat, amelyeket 1962 őszén az új szanaai köztársasági kormány elismerésének kérdése váltott ki a brit kormányon belül. Az a tény ugyanis, hogy akkor a köztársasági erők ellenőrizték az ország urbanizált régióit, és ezzel a lakosság mintegy 75 %-át, illetve a royalista erők katonailag mindössze elszórt és koordinálatlan gerilla rajtaütésekre voltak képesek, az előbbiek gyors győzelmét vetítette előre. A régió stabilitásának – az Egyesült Államok által is szorgalmazott – biztosítása érdekében az elismerés mellett szólt az is, hogy általa lehetőség nyílott volna nyomásgyakorlásra a Szallál-kormányra, hogy az ne támogassa az Adenben élő jemeni közösség britellenes tevékenységét. Ezzel szemben a „revans Szuezért" szellemében élő Gyarmatügyi Minisztérium tisztségviselői – az „Adeni Csoport" hivatalnokai és katonatisztjei – arra hívták fel a figyelmet, hogy az új jemeni rendszer elismerése – különösen az egyiptomi beavatkozás függvényében – komoly morális válságot eredményezhet a Protektorátus brit-párti uralkodóinak és sejkjeinek körében, és alapvetően negatív befolyást gyakorolhat a Dél-Arábiai Szövetség sorsára. Utóbbiak véleményét igazolták és a kabinet habozását növelték a kérdésben az október végi események: támadás érte a Jemennel szomszédos, brit védnökség alatt álló területeket, jelentős csapást mértek a royalista erők a köztársaságiakra Marib környékén, az egyiptomi erők megjelenése miatt támogatásukat kérte Husszein jordániai király, valamint Szaúd király október végi trónfosztásával és Fejszál király hatalomra kerülésével kezdetét vette az Imám-párti erők intenzív szaúdi segélyezése.

A jemeni polgárháborúnak az angol–amerikai kapcsolatokra gyakorolt hatását elemezve a Jones megállapítja, hogy a Whitehall állásfoglalását a kérdésben csak tovább bonyolította a Jemeni Arab Köztársaság amerikai elismerése 1962 decemberében, majd pedig a Washington és az ENSZ együttes nyomásgyakorlása Londonra a konfliktus békés rendezése érdekében. Mint ahogy a szerző is hangsúlyozza, újra igazolódott a korábbi tapasztalat: Nagy-Britannia már nem tehette meg, hogy politikájában figyelmen kívül hagyja az Egyesült Államok elvárásait. Kennedy halálával azonban változás következett be az Egyesült Államok jemeni politikájában. Kennedy utóda, Johnson, ugyanis figyelmét elsősorban Délkelet-Ázsiára koncentrálta, az Arab-félszigeten pedig főleg a kialakult egyiptomi–szaúdarábiai ellentét feloldására törekedett. A szerző szerint a jemeni probléma ebből a szempontból már elhanyagolható jelentőségű volt számára, ezért inkább annak korlátozását, mintsem megoldását akarta.

A következő fejezetben Jones azokat a tényezőket veszi sorra, amelyek rákényszerítették Nagy-Britanniát a küzdelembe való bekapcsolódásra a rá nehezedő nemzetközi nyomás ellenére is. 1963 februárjában Szanaa megszakította kapcsolatait Londonnal a köztársasági rendszer elismerésnek késlekedése miatt. Hiábavalóak voltak a konfliktus békés rendezésére irányuló nemzetközi erőfeszítések is, az ENSZ helyszínre küldött csapatszétválasztási erőinek tevékenysége hamar kudarcnak bizonyult. Nasszer egyiptomi elnök sem volt hajlandó betartani a Szaúd-Arábiával is elfogadtatott Bunker-egyezményt (Jemenben állomásozó csapatai teljes kivonását és légitámadások felfüggesztését), amivel csak azoknak a malmára hajtotta a vizet, akik az adeni pozíciók fenntartása mellett a „bosszú az 1956-os megaláztatásért" szellemét is szorgalmazták. Pozíciójukat csak erősítette, hogy 1963 októberében lemondott Harold Macmillan miniszterelnök, aki bár végig tartózkodott a jemeni köztársasági kormány elismerésétől, diplomáciájában végig nyitott tudott maradni Washington és az ENSZ irányában. Ugyancsak az angolok eredménnyel kecsegtető közbelépését sürgették az egyiptomiak royalista szimpatizánsnak tartott falvak ellen intézett megtorló akciói, a jelenlétük ellen a lakosság mind szélesebb körében elterjedő elégedetlensége, illetve a szanaai kormány működésével kapcsolatban mind gyakrabban megmutatkozó kritika. Mindezeknek, illetve az Aden és a Föderáció területén egyiptomi és észak–jemeni támogatással kibontakozó zavargásoknak köszönhetően a brit kabinet a diplomáciai lépések helyett fokozatosan a megtorlás alkalmazása és – nem kis mértékben a Föderáció uralkodóinak, illetve Szaúd-Arábia diplomáciai nyomásgyakorlásának köszönhetően – az akkorra súlyos csapásokat elszenvedett royalista erők támogatása mellett kötelezte el ma-

gát, ami az 1963. december 2-i kabinetgyűlésen nyerte el legitimitását.

Jones hangsúlyozza, hogy a hivatalos „be nem avatkozás politikája," a határ mentén kialakult válsághelyzet súlyosbodása, valamint az intenzívebb egyiptomi és észak-jemeni válaszcsapások esélye mind a konfliktusba való nyílt belesodródás veszélyét rejtette magában. London emiatt csak korlátozott jellegű büntető akciók végrehajtását rendelhette el. Csakhogy a köztársasági Harib városa ellen e céllal végrehajtott légitámadást követő nemzetközi felháborodás egyértelműen bebizonyította, hogy erő alkalmazására kizárólag titkos akciók keretében kerülhet sor.

Utóbbiak végrehajtására mind politikai, mind stratégiai szempontból a kellő harctéri tapasztalatokkal rendelkező katonák szerződtetése kínálkozott a legideálisabb megoldásnak. Párizsban már 1963 júniusától egykori francia és belga veteránokat toboroztak a royalista erők kiképzésére. Ez a francia vezetés alatt megvalósuló akció azonban, csekély anyagi és tárgyi támogatottságának köszönhetően, kevés bizalmat szült az Imám-párti erők körében. Változás 1963 őszétől következett be, amikor ezek a zsoldos hadműveletek, a Whitehall politikai irányvonala módosulásának köszönhetően, fokozatosan brit irányítás alá kerültek.

Jones kiemeli, hogy a brit támogatás elsősorban a royalista erők legfőbb fogyatékosságainak – összeköttetés és stratégia elégtelensége – kiküszöbölésére irányult. Segítségükkel rövid idő alatt sikerült a kommunikációs hálózat kiépítése, illetve a katonai tanácsadóknak köszönhetően tekintélyes fejlődés következett be a royalisták gerillahadjáratában. Továbbra is problémaként jelentkezett azonban a hatékony vezetés hiánya. Komoly gondot jelentett emellett a megfelelő utánpótlás folyamatos biztosítása is, amin még Izrael, majd később Irán titkos közreműködése sem tudott enyhíteni. Ez ugyanis nem csak az egyiptomiakkal vívott küzdelem lehetőségeit és mértékét határolta be, hanem éreztette hatását a lakosság körében is. Mivel a törzsek többségének lojalitása a kapott anyagi és fegyvertámogatástól függött, az egyiptomiaknak lehetőségük volt arra, hogy csapataik elégtelen kiképzését és felszerelését, valamint azok nem megfelelő irányítását megvesztegetéssel küszöböljék ki, ami nyomasztó légi fölényükkel és felújított offenzíváikkal párosulva együttesen az Imám-párti erők 1964 tavaszi kudarcsorozatához vezetett.

A szerző a következő egységben az 1964 októberi választásokat megnyerő Wilson-kormány hivatalba lépése után Nagy-Britannia jemeni politikájában bekövetkezett változásokat tárgyalja. Bár a kabinet továbbra is megtagadta a köztársasági kormány elismerését, ezzel párhuzamosan azonban a határ menti megtorló akciók minimális szinten tartására törekedett és felfüggesztette a Jemenben folyó titkos műveletek addigi támogatását. A délen eluralkodó erőszakhullám miatt figyelmét elsősorban a Kairóval való szívélyesebb kapcsolatok kialakítására, illetve a Föderációra koncentrálta, aminek archaikus felépítése miatt inkább az egységes és független dél-arábiai állam létrehozásának gondolatát pártolta.

Az új irányvonal azonban – mint ahogy azt a szerző is hangsúlyozza – több szempontból is elhibázottnak bizonyult. A Brit Zsoldos Szervezet a kabinet döntése miatt kénytelen volt áttelepülni Szaúd-Arábiába, ahol további működését jelentősen behatárolta az ország anyagi és politikai támogatásától való kiszolgáltatottság, illetve a Föderáció területén kialakított információforrásainak elveszítése. Az új Dél-Arábia jövőjéről kialakított koncepció szintén tévedésnek bizonyult, ugyanis egyfelől felbátorította a nacionalista mozgalmakat, mivel abban a brit befolyás megszűnésének kezdetét látták, másrészről elidegenítette Londontól a privilegizált pozícióikhoz ragaszkodó Föderáció uralkodóit. Ugyancsak kiváló lehetőséget hagyott ki – különösen a royalisták 1965-ben elért győzelmei tükrében – amikor a korlátozott, alapvetően védelmi célokat szolgáló titkos akciók támogatása és kiterjesztése helyett a Jemenben kialakult egyensúlyi helyzet fenntartása mellett kötelezte el magát. A status quo-hoz való ragaszkodással ugyanis London elveszítette a lehetőséget, hogy előnyt kovácsoljon Nasszer elnök szorult helyzetéből. Emiatt időt adott az egyiptomiaknak meggyengült pozícióik megerősítésére, nem sikerülhetett befolyásának biztosítása még az 1966-os sterling krízis kirobbanása előtt, valamint a Föderáció területén a britek és szövetségeseik ellen irányuló terror remélt csökkenése helyett annak növekedése következett be. Helyzetének kiszolgáltatottá válásával így nem maradt más választása, mint a „Szueztől keletre" politika radikális felülvizsgálata és Dél-Arábiában elfoglalt pozí-

cióinak feladása. Jones végső konklúziója London arábiai politikájával kapcsolatban az, hogy 1956-hoz hasonlóan Nagy-Britanniának ismét politikai vereséget kellett elszenvednie akkor, amikor már a katonai győzelem küszöbén állt.

A könyv ismertetése nem lehet teljes anélkül, hogy ne hívnánk fel a figyelmet az abban található aránytalanságokra, illetve pontatlanságokra. Vitathatatlan, hogy Jones akadémiai szinten megírt munkája teljesebbé teszi a történetírásban eddig mellőzött, vagy többnyire törzsi háborúra, illetve royalisták–köztársaságiak harcára leegyszerűsített jemeni polgárháború képét.[1] London és a dél-arábiai események egymásra gyakorolt hatásának bemutatásával a konfliktus eddig ismeretlen aspektusaira hívja fel a figyelmet, valamint újabb érdekes/értékes adatokkal gazdagítja a brit gyarmatbirodalom visszaszorulásának történetét. Megítélésünk szerint azonban az egyes folyamatok és események tárgyalásánál aránytalanság figyelhető meg. A szerző az egyes résztémákat eltérő hangsúllyal mutatja be, gyakran elvész a részletekben. Érzésünk szerint emiatt – az ismeretek tagadhatatlan színesítése mellett – sok esetben háttérbe szorul a munka fő gondolatmenete, megnehezítve ezzel az olvasó számára a folyamatok komplexebb, átláthatóbb értelmezését. Hiányként értékeljük ezzel kapcsolatban azt is, hogy Jones elsősorban a brit döntéshozatalra, a különböző elvek és nézetek között zajló összecsapására koncentrál. Ezzel szemben a dél-jemeni nacionalista mozgalmaknak fokozódó aktivizálódásáról, illetve a brit beavatkozás tulajdonképpeni eredményéről, azaz a zsoldosok jemeni működéséről csak eseti jellegű, rövid utalásokat találhatunk. Ezt már csak azért is sajnálatosnak tartjuk, mert véleményünk szerint ezzel pont az a mozzanat lett elhanyagolva, ami a könyv igazi lényegét adhatná.

A bibliográfiát áttekintve ugyancsak feltűnő, hogy a szerző kizárólag angol nyelvű irodalmat használt. Habár tisztában vagyunk a ténnyel, hogy a témával – érintettségének és adatgazdagságának köszönhetően – főleg a brit történettudomány foglalkozik, mellettük azonban több mérvadó értekezés is napvilágot látott már főleg arab, francia és német nyelven. Az összefüggések árnyaltabb érzékeltetéséhez szerencsés lett volna közülük legalább a jelentősebbeket felhasználni.

A kötetet olvasva megítélésünk szerint Clive Jones több állítása kiegészítésre, illetve pontosításra szorul. Így például kissé elnagyoltnak tartjuk a szerző azon megállapítását, hogy Aden előnyös földrajzi fekvése csak 1802-ben keltette fel a brit külügyminisztérium érdeklődését. Ezzel a kijelentésével ugyanis megfeledkezik arról a tényről, hogy a Brit Kelet-Indiai Társaság hajói már 1609-ben, illetve 1610-ben kikötöttek ott és sikertelen kísérletet tettek kereskedelmi kapcsolatok kiépítésére. Szerencsés lett volna Aden stratégiai szerepének részletezésekor említést tenni Napóleon egyiptomi hadjáratáról is. A brit csapatok ugyanis a francia befolyás visszaszorítására 1799 szeptemberében már megszállták ezt a területet, igaz azt 1801 márciusában – ha ideiglenesen is –a franciák Egyiptomból való távozását követően feladták.

Egyetértünk a szerzővel abban a tekintetben, hogy Ahmed imám területi követelése valóban fontos szerepet játszott a London által szorgalmazott föderációs gondolat megjelenésében. Fontos azonban említést tenni arról a tényről is, hogy a brit részről felvetődött elképzelést a lokális sejkségek és emirátusok vezetői 1954-ben még elutasították. Hogy 1959. február 11-én – és nem a szerző által megadott 1959. januári időpontban – az elképzelés Déli Arab Emirátusok Föderációja néven mégis megvalósulhatott, abban komoly szerepe volt a szocialista országok megjelenésének is az északi részen. Segítségükkel ugyanis jelentős modernizáció ment végbe, különösen a hadsereg területén. Így egyfelől Nagy-Britanniát a kommunista veszély megjelenése, míg a lokális uralkodókat a modernebb fegyverekkel eredményesebben harcoló északi reguláris és törzsi erők, illetve déli lázadók együttesen kényszerítették korábbi álláspontjuk felülvizsgálatára és a megegyezésre. Ki kell emelnünk ezzel kapcsolatban azt is, hogy a szerző nem értékeli megfelelően az arab nacio-

[1] Két olyan, a polgárháború lezárulta után született mérvadó munkát szeretnék itt kiemelni, amelyek a küzdelembe közvetve vagy közvetlenül bekapcsolódó országok részvételét tárgyalják: *Badeeb, Saeed:* The Saudi-Egyptian Conflict over North Yemen, 1962–1970. Boulder, 1986.; *Rahmy, Ali Abdel Rahman:* The Egyptian policy in the Arab world – intervention in Yemen, 1962-67. Washington, DC: 1983. E könyvek azonban, amellett, hogy az 1980-as években születtek, elsősorban az egyiptomi beavatkozásra és annak az arabközi kapcsolatokra gyakorolt hatásaira koncentrálnak.

nalizmus szerepét sem, azt mindössze csak az említés szintjén kezeli. Emiatt itt szeretnénk utalni arra a tényre, hogy ez az ideológia nem csak a lakosságra, hanem a felsőbb körökre is nagy hatást gyakorolt. Amikor ugyanis 1958 márciusában az északi rész föderációs alapon csatlakozott az Egyesült Arab Köztársasághoz – létrehozva ezzel az Egyesült Arab Államokat –meghatározó folyamatokat indított el a déli részen is. Itt elsősorban nem az utcai tüntetésekre kívánunk utalni, hanem pl. Lahedzs szultanátus esetére. Ennek uralkodója ugyanis nem csak elhatárolódott a brit elképzelésektől, hanem egyértelműen kinyilvánította szándékát az Egyesült Arab Államokhoz való csatlakozásról. Tervének valóra váltását Nagy-Britannia fegyveres erővel való beavatkozása és lemondatása akadályozta meg.[2]

Sztereotip általánosításnak kell értékelnünk a szerző azon megállapítását, miszerint Jemen diplomáciai fővárosában, Taizzban az uralkodó nem engedélyezte külföldi képviseletek nyitását és működését. 1961-ben a 20 ország közül, amelyek Jemenben akkreditálták képviselőjüket 9 tartott fenn állandó képviseletet az állam területén. Utóbbiak közül 3 (Egyesült Arab Köztársaság, Irak és Szaúd-Arábia) Szanaaban, míg a további 6 (Etiópia, Nyugat-Németország, Nagy-Britannia, Olaszország, Egyesült Államok és a Szovjetunió) Taizzban látta el országa érdekképviseletét.[3]

Pontatlan a szerző azon megállapítása is, hogy Ahmed imámnak 1948. február 25-én sikerült megszilárdítania hatalmát. Szanaaba, a felkelők központjába ugyanis csak március 14-én vonult be, s véleményünk szerint ez tekinthető a lázadás végpontjának, az önjelölt al-Wazír imám 26 napos uralma végének. Szanaa város ulemmája csak ezt követően, március 15-én nyilvánította hivatalosan is imámmá Ahmedet.[4] Ugyancsak hozzávetőleges számot közöl a megtorlás során kivégzett személyek számáról. Bár ebben a tekintetben eltér az egyes szerzők által közölt adatok nagysága, annyi azonban megállapítható, hogy a Jones által közölt 30 embernél többet fejeztek le a vezető, al-Wazír mellett. Az Adenben székelő amerikai konzulátusnak a jemeni politikai foglyok helyzetéről készített 1953. februári jelentése szerint az 1948-as lázadás után az al-Wazír család öt tagja mellett további 31 személyen hajtottak végre halálos ítéletet. Mellettük 138 embert börtönöztek be, akik közül 67-en nyerték vissza szabadságukat a beszámoló elkészültéig.[5]

Ugyancsak nem fedi teljesen a valóságot a szerző azon megállapítása, miszerint az 1962 szeptemberi forradalmat kirobbantó Ali Abdul al-Mogni hadnagy és 15 társa a későbbi köztársasági elnök, Abdullah asz-Szallál hívei lettek volna. Al-Badr hatalomra kerülése után ugyanis egyszerre négy, egymástól független szervezkedés alakult ki Jemen új uralkodójának leváltására. Ezek közül kettő a hadseregen belül bontakozott ki a Mogni hadnagy, valamint a Szallál ezredes vezette Szabad Tisztek körül. A döntő különbség a két csoportosulás között az volt, hogy a Szallál-vezette csoport kereste az együttműködést az északi törzsek vezetőivel. Amikor ez azonban kudarcot vallott, letettek tervük végrehajtásáról. Mogni és társai ezzel szemben az önálló katonai puccs végrehajtása mellett kötelezték el magukat, amit 24 órával azt követően hajtottak végre, hogy figyelmeztették őket tervük leleplezéséről. Szallál ezredes előtt ez az akció mindaddig titokban maradt, amíg a pucscsisták ellenőrzésük alá nem vonták Szanaa stratégiai pontjait és körül nem zárták az imám palotáját. Mogni hadnagy csak ekkor küldött el Szallálért, aki a felajánlott elnöki címért cserébe hajlandó volt a csatlakozásra.[6] Pontosításra szorul a Mogni-féle csoport 15 fős tiszti létszámával kapcsolatos adat is. Csak az uralkodó otthonát például hat tank és négy páncélozott jármű zárta körül. Ezzel párhuzamosan ellenőrzésük alá vonták a katonai főparancsnokságot, laktanyákat, hírközlési központokat, egyéb katonai objektumokat, raktárakat. Ugyancsak figyelemre méltó az az incidens is, ami az al-kalai fegyverraktárnál rob-

[2] A Déli Arab Emirátusok megalakulásáról részletesebben lásd: *Sheth, V. S.:* South Arabia: 1959–1967. Mumbai, 1998. 45–63. o.

[3] *Shafaraddin, A. H.:* Yemen. „Arabia Felix". Taiz, 1961. 70. o.

[4] *Wenner, M. W.:* Modern Yemen 1918–1966. Baltimore, 1967. 104. o.

[5] *al-Rashid, Ibrahim (ed.):* Yemen under the rule of Imam Ahmad. Documentary Publication. Chapel Hill, 1985. 106–111. o.

[6] *Schmidt, D. A.:* Yemen: The Unknown War. London, 1968. 21–28. o.; *Stephens, R.:* Nasser: A Political Biography. London, 1971. 387. o.; *Stookey, R. W.:* Yemen, The politics of the Yemen Arab Republic. Boulder, Colorado: 1978. 229. o.

bant ki. Az ott szolgálatot teljesítő 300 tiszt és katona ugyanis szembeszállt al-Mogniékkal és a kirobbanó küzdelemben mintegy 80-an életüket vesztették.[7] Szerencsésebb lett volna mindezek miatt, ha a szerző, az esetleges félreértések elkerülése érdekében, egyértelműbben utal e tiszteknek irányító szerepére és megadja a nekik engedelmeskedő katonai egységek legalább hozzávetőleges létszámát.

Tisztában vagyunk emellett azzal is, hogy szöveghűséget követel meg a szerző részéről, amikor az egyes minisztertanácsi jegyzőkönyvek tartalmát ismerteti. Szeretnénk azonban ezzel kapcsolatban utalni arra a tényre, hogy az ezekben az iratokban foglalt ismeretek nem mindig fedik pontosan a valóságot, gyakran kerülnek bele félreértelmezések és általánosítások, így szükség van azok kritikai vizsgálatára. Szerencsés lett volna emiatt, ha Jones ilyen esetekben – legalább lábjegyzetben – korrigálja az egyes pontatlanságokat. Így például érdemes lett volna utalni arra, hogy valótlan az az 1962. október 26-i kormányülésen elhangzott állítás, miszerint jemeni repülőgépek hajtották végre a beihani szultanátus ellen intézett támadást. Az akciót ugyanis csak egyiptomiak hajthatták végre, mivel akkor jemeni légierő, képzett pilóta és bevethető gépek hiányában, gyakorlatilag nem létezett. Igaz ugyan, hogy csak 1956-ban 20 JAK vadászgépet szállítottak le a szovjetek Jemennek, azonban sem azok, sem a később szállított gépek nem kerültek használatba: egy kezdő pilóta tragikus halála után a repülőtereken hagyták őket megrozsdásodni.[8]

Apró kiegészítésre szorul a szerző azon megállapítása is, hogy a szaúdi légierőt az uralkodói család a tisztek megkérdőjelezhető hűsége miatt nem vetette be. Erre ugyanis nem csak gyanú alapján, hanem konkrét esetnek köszönhetően került sor: a kairói rádió 1962. október 2-i bejelentése szerint a szaúdi légierő három tisztje repült az Egyesült Arab Köztársaságba a royalistáknak szánt fegyverekkel és lőszerrel megrakott gépükkel, ahol politikai menedékjogot kértek. Hat nappal később a Szaúd-Arábiai Légitársaság két kiképzőgépének legénysége követte példájukat.[9]

Hozzá szeretnénk fűzni a szaúd-arábiai Najran ellen intézett egyiptomi légitámadással kapcsolatban, hogy arra már 1963. január 7. előtt sor került. A Mekkai Rádió közlése szerint 1962. december 30-án az EAK bombázói két hullámban már támadták a várost, melynek során egy nő és két gyermek életét vesztette. Ezt követően az egyiptomi légierő a szerző által említett 1963. február 13-i Nadzsran elleni akció mellett február 28-án bombázta még Khamis Musjat, illetve március 3-án támadást kíséreltek meg Dahra város ellen is, amit azonban sikeresen visszavert a szaúdi légelhárítás.[10]

Elírásnak tudható be, hogy a szerző a jemeni pénzegység nevét Mother Theresa Dollar-nak adja meg Maria Theresa Dollar/Taler helyett.

Pontosításra szorul az a megállapítása is, hogy az 1934-es szaúdi–jemeni háborút lezáró békében utóbbi kénytelen volt átengedni Dzsizzan tengerparti városát és az attól több mint 100 km-re elterülő Nadzsran oázist Ibn Szaúdnak. Az 1934. május 20-án megkötött „Muszlim Barátsági és Arab Testvériség Szerződés," vagy más néven Taif-i Szerződés értelmében ugyanis a vitatott Nadzsran tartomány mellett Ásir régiója is szaúdi fennhatóság alá került, aminek Dzsizzan városa csak részét képezte.

Mindezek ellenére elmondhatjuk a kötettel kapcsolatban, hogy az a XX. század történetének eddig ismeretlennek számító, de annál érdekesebb részletét világítja meg. Sikeresen egyesíti magában az eddig ismeretlen levéltári források mellett a témakörben megjelenő angol nyelvű szakirodalmat is, amelyek áttekintése lehetőséget nyújt az olvasó számára, hogy megérthesse a brit külpolitika viszonyulását a jemeni polgárháborúhoz 1962–1965 között. A munka külön erénye információgazdagsága mellett az ismeretek térképeken és ábrákon történő szemléltetése. Olvasását számos, naplóbejegyzésekből, vagy magánlevelezésekből vett idézet teszi tartalmasabbá, melyek segítik az események elmélyültebb tanulmányozását, a folyamatok teljesebb megértését. Kézbe vétele nem csak a korszak történetével behatóbban foglalkozó szakembereknek, hanem a téma iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára is ajánlott.

Prantner Zoltán

[7] *Schmidt, D. A.*: i. m.. 28–29. o.

[8] *O'Ballance, E.*: The War in the Yemen. London, 1971. 55–56. o.

[9] *Heikal, M. H.*: Nasszer és kortársai. Budapest, 1973. 248. o.; *The Middle East Journal*, XVII, No. 2. (Spring 1963)

[10] *The Middle East Journal*, XVII, No. 2. (Spring 1963)

B. KALAVSZKY GYÖRGYI – ILLÉSFALVI PÉTER

HORTHY MIKLÓS ÉLETE KÉPEKBEN

(Puedlo Kiadó, h. n. [Budapest], é. n. [2007.] 167 o.)

A XX. századi magyar történelem egyik legismertebb személyisége kétségtelenül Horthy Miklós. Az Osztrák-Magyar Monarchia hajóhadának utolsó parancsnoka, az összeomláskor altengernaggyá kinevezett Horthy Miklós neve és az 1919 és 1944 közötti időszak szinte egyet jelent a legtöbb ember számára. Neve, személye 1945 előtt szinte kivétel nélkül pozitív jelzőkkel volt összekapcsolható, míg 1945 után személyéről csak negatívan „illett" nyilatkozni. A magyarországi úgynevezett „rendszerváltoztatás" (1990) után kezdődött meg személyének, huszonötéves államfői tevékenységének, de részben haditengerészi teljesítményének is objektívabb értékelése. Voltak – és vannak – olyanok, akik személyében a „nagy államférfit" vélik felfedezni, míg mások egy „félfeudális rendszer" emblematikus figurájának tartják még napjainkban is.

Alapos, életútját a maga teljességében feltáró, személyét és működését a „sine ira et studio" elv alapján értékelő biográfia még nem született ez idáig róla. A megjelent publikációk általában alaposabb elemzés nélkül tekintik át életútját, vitatják pályafutásának egyes állomásait – 1919-es szerepvállalása, második világháborús felelősségének kérdése, a magyarországi zsidóság 1944-es deportálása idején játszott szerepe, stb. –, illetve rajzolnak róla hitelesnek remélt képet.

Az ez idáig közreadott munkák – így 1991-ben Magyarországon is megjelent emlékirata (*Horthy Miklós:* Emlékirataim. Európa Könyvkiadó – História, Budapest, 1990.) – viszont kétségtelenül egy Horthy-életrajz elkészítésének szükségességére hívják fel a figyelmet, de egyben azt is jelzik, hogy a néhai kormányzó majdani biográfusa számos – részben vagy egészében jól hasznosítható – publikációra támaszkodhat majdani műve elkészítéséhez.

Ha nem is lesz „alapmű", de feltétlenül hasznosítandó a fentebb jelzett munkához B. Kalavszky Györgyi és Illésfalvi Péter közelmúltban megjelent kötete. A két kitűnő muzeológus – a Hadtörténeti Múzeum Fotógyűjteményének egykori és jelenlegi vezetője – nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy a XX. századi történeti források sorában egyre fontosabb szerephez jutó/jutott fényképek segítségével mutassa be vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország néhai kormányzója életútját. A szerzők természetesen az életút egyes korszakainak bemutatásához felhasznált különböző feldolgozások segítségével egyben meg is rajzolták a „saját" Horthy portréjukat.

Ha azt kellene (csak) minősíteni, akkor azt írhatnám, hogy kevesebb kritikával és több megértéssel vannak/voltak az egykori államfő iránt, mint sokan azok közül, akik Horthy Miklósról ez idáig írtak. B. Kalavszky Györgyi és Illésfalvi Péter ilyennek látták az egykori államfőt. S hogy milyen volt valójában? Az ő könyvükből az a fotók segítségével derül ki. A fotók mindig egy adott pillanatot örökítenek meg. Az adott pillanat pedig árulkodó, főleg ha nem beállított felvételről van szó. Így a felvételekről elénk lép a gyermek Horthy Miklós, a cs. és kir. Hadtengerészeti Akadémia növendéke, a fiatal tengerésztiszt, a családapa, az uralkodói szárnysegéd, a Nemzeti Hadsereg fővezére, a Kormányzó, a művészeteket kedvelő ember, a vadászat rajongója, a „védőőrizetbe" került lemondott államfő, a nürnbergi perekben tanúként megjelenő egykori politikus, az emigrációban élő idős ember, a családjának fontos nagyapa.

A közreadott fotók egy része természetesen ismert, más részük reprodukció, de ilyen összegyűjtött, szakszerűen szerkesztett formában még nem kerültek a nyilvánosság elé. Érződik a köteten, hogy a szerzők azonosulnak a témájukkal, „gondos gazda" módjára bánnak az anyaggal. A Hadtörténeti Múzeum Fotógyűjteményének képei adják a „törzsanyagot", míg kiegészítik azt a Magyar Nemzeti Múzeum Fotótárának képei, illetve a fentebb már jelzett reprodukciók, melyek többnyire különböző kiadványokban közölt fotókat jelentenek.

Ahogy azt már fotók dominálta kötetben illik, a szerzők megadják a fotók lelőhelyét (lehetőség szerint a felvételek leltári számát is), ha lehetséges a fénykép készítésének az időpontját, illetve a felvétel készítőjének a

nevét. Néhány esetben azonban, úgy vélem, kissé alaposabban kellett volna ellenőrizni a különböző adatokat, névírásokat, mert előfordulnak kisebb-nagyobb tévedések és bizonyos esetekben különösebb utánajárás nélkül is lehetett volna még néhány személyt az egyes felvételeken azonosítani.

Úgy vélem, a kötet méltatása mellett a legjobb ismereteim szerint kötelességem rámutatni azokra a tévedésekre, elírásokra, amelyek egy új kiadás esetében javítandók lennének, és egyben felhívni ezzel is a figyelmet arra, hogy a Puedlo Kiadó dicséretes hadtörténeti ismeretterjesztő tevékenysége megkívánná az alapos ismeretekkel bíró kiadói szerkesztői munkát; a kiadó nagyobb odafigyeléssel még színvonalasabbá tehetné kiadványit.

S most vegyük sorra a valós – avagy csak vélt? – kisebb tévedéseket, elírásokat, nyomdai „tévesztéseket"!

8. oldal: Horthy István nem végzett „jogi egyetemet," mivel jogi egyetem nem volt és nincs ma sem. Doktori címet nem szerzett és nem lovas tanár, hanem lovaglótanár volt.

44. oldal: Először azt olvashatjuk, hogy Horthy Miklósnak nem maradtak lovai, később pedig már igen szép méneséről történik említés. Melyik a valószínűbb?

48. oldal: bádoki Soós Károly a Nemzeti Hadsereg vezérkari főnöke volt.

53. oldal: 1920-ban Igmándy-Hegyessy Géza még nem volt a Testőrség parancsnoka, hanem a darabonttestőrségé, őrnagyi rangban. A Testőrség élén akkor görgői és toporczi Görgey György állt, őrnagyi rangban. Mivel a képen Igmándy-Hegyessy Gézaként jelzett személy alezredes, így valószínűsíthető, hogy a fotó 1921. szeptember 1-je után készült mivel mind ő, mind Görgey azon a napon lett alezredes.

56. oldal: Soós Károly 1921-ben még nem a 4. vegyesdandár parancsnoka, hanem a kaposvári katonai körlet parancsnoka, illetve a szerb megszállta területek „visszacsatolásakor" a „déli végek vezénylő tábornoka".

67. oldal: vitéz nagybányai Horthy István rendfokozata: címzetes lovassági tábornok.

68. oldal: Úgy vélem, az árvalányhajas kalapban „díszelgők" nem leventék.

72. oldal: vitéz Somkuthy József Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának a főnöke volt és nem a vezetője.

73. oldal: Mi értendő vajon a „vitézi pótavatás" alatt?

75. oldal: A fotón szereplő tábornokok vitéz schöndorni Schönner Odilo altábornagy és vitéz rumwerthi Rapaich Richárd altábornagy.

76. oldal: A fotón vitéz Somkuthy József tábornok, Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának a főnöke látható. (A Sólyomváry nyilván elírás.) Az olasz követ Mario Arlotta, rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, az olasz katonai és légügyi attasé pedig Giovanni B. Oxilia vezérkari alezredes.

78. oldal: Itt 1934-ben Hadimúzeum szerepel, míg a 84.oldalon 1937. május 29-ei dátummal a Hadimúzeum megnyitására siet az államfő?

91. oldal: Nem kormányfő, hanem kormányzó a helyes szó.

115. oldalon: Itt és korábban is helyesen Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának főnöke és nem vezetője.

118. oldal: Úgy vélem a kormányzó – ellentétben a képaláírással – nem bevonul, hanem a díszszemlét nézi.

121. oldal: vitéz Keresztes-Fischer Lajos az adott időben (1940. szeptember 16.) már tüzérségi tábornok, Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának főnöke, főhadsegéd.

124. oldal: Horthy István a letöltött katonai szolgálati ideje után nem lett azonnal tartalékos főhadnagy. Ifjú Horthy Miklós rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri rangban volt Magyarország brazíliai (és nem riói) követe.

126. oldal: A képaláírásnál a két fiú neve felcserélve!

129. oldal: gróf Klebelsberg Kunó nem közoktatási, hanem vallás-és közoktatásügyi miniszter volt az adott időben.

133. oldal: A római katolikus vallású Horthy Istvánné tábori misén vehetett részt. Az istentisztelet a protestánsoké.

140. oldal: Itt is helyesen a Honvéd Vezérkar főnöke.

141. oldal: A Kristóffy-féle távirat ügye kissé leegyszerűsíttetett.

142. oldal: Az un. „előzetes fegyverszüneti egyezmény" 1943. október 10-i időpontja nem helyes. Nem a nyugati szövetségesekkel létrejött 1943. szeptember 9-ei „megállapodásról" van szó?

144. oldal: vitéz tiszabeői Hellebronth Antal nem táborszernagy, hanem címzetes tüzérségi tábornok volt.

150. oldal: Itt és máskor is helyesen a Honvéd Vezérkar főnöke a megnevezés.

155. oldal: ifjú Horthy Miklós nem koncentrációs táborból szabadult 1945-ben, hanem német fogságból.

156. oldal: John Fluornoy Montgomery nem nagykövet, hanem követ volt.

Amint arra már utaltam, a részletes – de nem teljes – felsorolás egy esetleges új kiadás vagy utánnyomás pontosításául szolgálhat, mert hibátlant lehetetlen készíteni, de törekedni rá érdemes! S ha így lesz, akkor figyelni kell arra is, hogy a Rubicon folyóirat nem Rubikon és megfontolandó az is, hogy a nemesi előnevek, vitézi jelzők egységesen „használtassanak", azaz vagy mindenkinél, vagy senkinél!

Szakály Sándor

SZAKÁLY SÁNDOR

KATONÁK, CSENDŐRÖK, ELLENÁLLÓK

Örökség. Kaposi Kiskönyvtár 32. Tanulmányok

Sorozatszerkesztők: Papp Árpád, Szijártó István, Szili Ferenc

(Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése, Kaposvár, 2007. 114 o.)

A két világháború közötti időszak hadseregének és katonai felső vezetésének legismertebb hazai kutatója, Szakály Sándor, most megjelent legújabb tanulmánykötetében – a rá jellemző precíz szakmaisággal – a katonai elit egy eddig kevésbé feltárt „szegletének" a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás, a katonai attasé szolgálat (1919–1945), valamint a csendőrség vezetőinek és személyi összetételének (1938–1945) elemzését tette közzé a szűkebb pátriája, Kaposvár által kiadott „Kaposi Kiskönyvtár" sorozatban. E három, szorosan összefüggő tanulmányt, egy, a katonai ellenállási mozgalom történetéről szóló összefoglaló egészítette ki. A tanulmánykötet az egykori „somogyi fiú" szakmai tisztelgése szülőföldje, Somogyország, és a történelmet megszerettető volt tanárai felé.

A szerző tanulmányaiban – széles forrásbázisra és szakirodalomra támaszkodva – a történelem és a szociológia módszertani eszközeit felhasználva a következő kérdésekre kereste a választ: kikből tevődött össze a katonai hírszerzés és elhárítás, valamint a csendőrség vezetői állománya, milyen társadalmi közegből érkeztek, hogyan alakult katonai végzettségük, szakmai karrierjük, milyen tevékenységet fejtettek ki 1944. október 15-én és végül hogyan alakult életük 1945 után.

A magyar királyi honvédség katonai titkosszolgálatát a vizsgált 1919–1945 közötti időszakban 10 vezető irányította, akik közül a legismertebbek: Sztójay Döme, Ruszkay Jenő, Andorka Rezső, Ujszászy István, Kádár Gyula, Zákó András voltak. (A kevésbé ismert vezetők közé tartozott: Böckl József, Hennyey Gusztáv, Vasváry József, Kuthy László.) A vezetők kivétel nélkül a XIX. század utolsó két évtizedében születtek, az akkori határok szerint valamennyien Magyarország területén, és a korban elismert vallásfelekezetek tagjaiként. A családi háttér felvázolásával, elsősorban az apák foglalkozásának és a családok anyagi helyzetének vizsgálatából kiderült, hogy a vezetői állomány a kispolgári és a középrétegek alsó harmadát alkotó családok gyermekeiből került ki, amely családok vagyontalanként, csak a munkából megszerzett jövedelemből éltek és tanították gyermekeiket. A katonatiszti hivatás választása tehát kivétel nélkül a társadalmi hierarchiában történő előrelépést és a nagyobb egzisztenciális biztonságot jelentette számukra. A tiszti kardbojt elnyeréséhez nem volt okvetlenül szükséges a valamely katonai tanintézetben való tanulás, annak elérését a civil iskolák is biztosíthatták, de a katonai akadémiákon megszerzett végzettség nagyobb esélyt biztosított erre. A katonai pályafutás alakulásában sokkal nagyobb szerepet játszott a vezérkari képzettség megszerzése és a vezérkari szolgálat. Ezzel valamennyi vezető rendelkezett: három fő még a Cs. és kir. Hadiiskolában (Bécs), öt a M. kir. Honvéd Hadiakadémián (Budapest) kettő pe-

dig vezérkari törzstiszti vizsgát követően kapta meg vezérkari képzettségét. Az adatok elemzéséből világosan kirajzolódik, hogy a katonai hírszerzés és elhárítás élén csak olyan személyek állhattak, akik rendelkeztek az adott korban ismert legmagasabb katonai képzettséggel és végzettséggel. A szerző a rendelkezésére álló források további vizsgálatából számos új és érdekes információval szolgál az osztályvezetőket illetően, így képet kaphatunk arról, hogy a fegyvernemi megoszlást illetően sem a lovasságtól, sem a műszaki csapatoktól nem jöttek vezetők. A „fegyvernemek királynője", a gyalogság adta a 80 %-ot, (8 fő) míg a tüzérség a fennmaradó 20 %-ot (2 fő). A nyelvi felkészültséget tekintve az osztályvezetők tíz idegen nyelvet ismertek és használtak. A németet mind a tíz ismerte, a franciát nyolc, az angolt és szerbet négy-négy, a horvátot három, a cseh, lengyel, román nyelvet két-két személy, míg az oroszt és az olaszt egy-egy fő használta. A nyelvtudást személyekre lebontva 6 nyelvet beszélt két fő (Ruszkay, Ujszászy), ötöt egy (Andorka), négyet 3; a legtöbben 2 nyelven tudtak. Az osztályvezetői beosztás vezérkari ezredesi rendfokozatot biztosított. Az életkort és a szolgálati időt tekintve megtudhatjuk, hogy a katonai titkosszolgálathoz általában harminc év körül, vezérkari századosi rendfokozattal kerültek be a tisztek és egy kiszámítható pálya esetén hosszú éveket tölthettek el az adott szakmai területen, ha más-más beosztásokban is. A vezetők döntő többségénél a titkosszolgálati beosztás csak egyik fontos állomása volt katonai pályafutásuknak, hiszen az ott eltöltött szolgálat után magasabb beosztások és rendfokozatok várták őket. Kádár Gyulát és Kuthy Lászlót kivéve valamennyien tábornoki rendfokozatot értek el: hárman-hárman vezérőrnagyok (Andorka, Újszászy, Zákó) és vezérezredesek (Hennyey, Ruszkay, Sztójay) lettek, két főt (Böckl, Vasváry) altábornaggyá neveztek ki. Igen érdekes további új tényekkel ismerkedhetünk meg a katonai titkosszolgálat vezetőinek sorsát tekintve 1944 sorsfordító eseményeit illetően. Magyarország német megszállásakor (1944. március 18–19.) hat személy volt tényleges szolgálatban, kettő nyugállományban élt, egy diplomáciai beosztásban tevékenykedett, egy pedig már korábban elhunyt. A megszállást követően a helyzet módosult: három főt a németek letartóztattak (Andorka, Újszászy, Kádár), Sztójay miniszterelnök, Hennyey külügyminiszter lett. A nyilas hatalomátvétel további radikális változásokat hozott a vezetők életében: a honvédségben már csupán csak 2 fő szolgált tovább, a többiek zöme német fogságban volt. Egy-egy személy visszavonultan élt, illetve szolgálatot vállalt a Waffen-SS-ben. A második világháborút követően 2 főt a megszálló szovjethatóságok vettek őrizetbe, 2 tábornokot a kommunista befolyás alatt tevékenykedő népbíróságok ítéltek halálra, 2 személyt a Rákosi-diktatúra internált, illetve börtönbe zárt. A vezetők közül hárman az emigrációt választották és igen aktív tevékenységet fejtettek ki Magyarország szovjet megszállásának megszüntetéséért, szorosan együttműködve a nyugati hatalmak titkosszolgálataival.

A második tanulmány a katonai attasé szolgálat 60 fős adatbázisára támaszkodva – a kutatások jelenlegi állásának figyelembevételével – elsőként ad bepillantást a katonai hírszerzésben jelentős szerepet játszott személyek tevékenységéről, jellemzőiről. A már ismertetett módszertani eszközök felhasználásával Szakály arra kereste a választ, hogy kik voltak, milyen társadalmi közegből kerültek ki és milyen szakmai követeléseket támasztottak azon katonatisztekkel szemben, akik e fontos beosztásokat betöltötték az 1919–1945 közötti periódusban. A névsort végigtekintve sok, politikai szerepvállalásuk révén vált névvel találkozhatunk. Ilyenek tekinthető Andorka Rezső, Faragho Gábor, Hatz Ottó, Kéri Kálmán, Lakatos Géza, Miklós Béla, Sztójay Döme, Ujszászy István, Veress Lajos személye. A szerző a rendelkezésére álló adatok elemzése alapján az alábbi, főbb megállapításokat fogalmazta meg a két világháború közötti katonai attasékról: az attaséi beosztást betöltő katonatisztek szakmailag felkészült, több nyelvet beszélő, katonai pályafutásukat többségükben az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregeiben indító, alsó-középosztályokból származó férfiak voltak. A karrier teljessége esetén többségük elérte a tábornoki rendfokozatok valamelyikét, ezért cserébe igyekeztek a politikától távol maradni.

1945 utáni életútjuk hasonló, mint a m. kir. Honvédség tagjaié: mellőzöttség, kirekesztettség, megaláztatás, kitelepítés, börtön. Többségük ennek ellenére nem hagyta el hazáját és a Rákosi-diktatúra szörnyűségeit maguk mögött hagyva, bár továbbra is gyanús és ellenséges elemként számon tartva, de kétkezi

munkásként élhették mindennapjaikat a „vidám barakk" kádári rendszerében.

A recenzens megítélése szerint a kötet harmadik „Akik a magyar királyi csendőrséget – 1938 és 1945 között – vezették" című tanulmánya a tanulmánykötet legértékesebb és történetileg a legújszerűbb része.

A múlt században létrehozott közbiztonsági őrtestület történetét illetőleg mindmáig nagyon kevés információval, feldolgozással rendelkezünk, aminek – megítélésünk szerint – elsősorban politikai okai voltak: az 1945 májusában feloszlatott testületet az akkori új politikai elit, majd a kádári korszak vezető politikai erői és a „hivatalos történészek" döntő része is elfogultan, differenciálatlanul, a kollektív bűnösség elvét alkalmazva ítélte és marasztalta el. Ennek hátterében alapvetően a csendőrségnek az illegális kommunisták elleni nyomozásai és a deportálásokban való szerepvállalásai álltak. A téma politikai elfogultságtól mentes feltárása a 90'-es években kezdődhetett el, nem utolsó sorban éppen Szakály Sándornak a tábori csendőrség történetét feltáró kutatásai alapján. A csendőrség történetét bemutató, általános szakmonográfia megszületéséig a szerző fontos feladatának tekintette, hogy ehhez különböző részterületek kutatásával és az eredmények publikálásával maga is hozzájáruljon.

Jelen tanulmányában – a katonai elit kutatásában már jól bevált történelmi-statisztikai módszereket alkalmazva – a csendőrség 57 felső vezetőjének életrajzi adatait felhasználva társadalmi összetételükre, szakmai képzettségükre, szolgálati ténykedésükre vonatkozóan kereste a válaszokat. Legelső lépésként meghatározta azokat a beosztásokat, amelyeknek mindenkori betöltői alkották a csendőrség „elitjét", azaz annak működtetésére, irányítására döntő befolyással bírtak. Ezek a következők voltak: a magyar királyi csendőrség felügyelője, a felügyelő helyettese, a felügyelő mellé beosztott tábornok, a magyar királyi Belügyminisztérium VI. b., majd XX. osztályának vezetője, a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium 20.(csendőrségi) osztályának vezetője, a csendőrség szabályzatszerkesztő és tanulmányi bizottságának elnöke, a csendőrtiszti tanfolyamok parancsnoka, a csendőrség központi nyomozó parancsnokságának parancsnoka, a nagyváradi csendőriskola parancsnoka, a csendőr kerületi parancsnokságok vezetői.

A származásra és a családi háttérre vonatkozó adatok alapján Szakály cáfolja azokat a korábbi, hamis állításokat, hogy a vezetők elsősorban az arisztokrácia és a magyar társadalom felső középosztályának családjaiból kerültek volna ki. Meggyőzően bizonyítja, hogy a vizsgált beosztások parancsnokai mindenekelőtt az alsó középrétegekből és a kispolgári rétegekből származtak. Jelentős számban voltak közöttük olyanok is, akik esetében a csendőrtiszti hivatás választása jelentős társadalmi felemelkedést jelentett. A csendőrséghez hivatásos csendőrtiszti szolgálatra a közös haderőben vagy a honvédségben elnyert hivatásos vagy tartalékos tiszti rendfokozat birtokában lehetett jelentkezni. Ezt követően a jelentkezők csendőrtiszti tanfolyamot végeztek (általában fél vagy egy esztendő), majd az ezt követő sikeres próbaszolgálatot követően véglegesítették őket a testületben. A csendőrség elitjét alkotó személyek 50 %-a a közös haderőben, közel 41 %-a pedig még a magyar királyi honvédségben kezdte meg hivatásos tiszti szolgálatát.

A szerző érdekes adalékokkal szolgál a csendőrtisztek nyelvismeretét, szolgálati viszonyait, nyugállományba kerülésük körülményeit illetően is, amelyek tovább árnyalják ezzel kapcsolatos ismereteinket. Külön fejezetben tárul fel előttünk a csendőri vezetők elleni, Szakály által meggyőzően dokumentált – a magyar történelemben példa nélkül álló – megtorlás: a vezetők több mint 85 %-át érte valamilyen retorzió 1945–1949 között. Ez az arány még nagyobbá vált az 50-es évek eljárásait követően, és 95 %-ra módosult. A megtorlás során a népbíróságok szabadságvesztésre 5, halálra 3 főt ítéltek, a vizsgálati fogságban agyonvertek 2 csendőrtisztet, a kitelepítettek száma elérte a 6 főt. A kötelező igazolási eljárások során mindössze 3 személyt igazoltak, alapvetően politikai okok miatt. Ezek közül Faragho Gábor az Ideiglenes Nemzeti Kormány minisztere, dr. Papp János, pedig Sólyom László, akkor budapesti rendőrfőkapitány apósa volt. A tanulmányból kibontakozó egyéni sorsok tragikus fordulatai egyértelmű bizonyítékai annak a kirekesztő, megbélyegző politikának, ami a kommunisták uralta „új" Magyarország politikáját jellemezte az ötvenes években. A csendőrség állományát, vezetőit – egyéni szerepvállalásuk és tevékenységüktől függetlenül – mint kollektívan bűnös szervezet tagjait, másodrendű állam-

polgáronként kezelték egészen 1990-ig, a „rendszerváltoztatásig."

A kötetet, az „Adalékok a katonai ellenállási mozgalom történetéhez" című tanulmány zárja, mely a különböző katonai ellenállási szerveződések, mozgalmak tevékenységét ismerteti. Ezek, bár nem vezettek el egy Németországgal szembeni sikeres szembefordulásához, de tényekedésük jelentősége így is számottevő volt: százak életének megmentése mellett nagy értékű nemzeti vagyont sikerült átmenteniük az újjáépítés számára.

Szakály Sándor most közzétett tanulmányai jelentősen hozzájárulhatnak a XX. század átpolitizált, úgynevezett „kényes kérdéseinek" valósághűbb és realisztikusabb megismeréséhez, egy valósabb történeti tudat kialakulásához. Ilyen tekintetben ez az új kiadvány is szervesen illeszthető a szerző korábbi köteteihez, és a recenzens véleménye szerint nagy érdeklődést vált majd ki mind a szakmai, mind pedig a szélesebb érdeklődő olvasóközönség soraiban.

Okváth Imre

M. SZABÓ MIKLÓS

A ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA TÖRTÉNETE, 1955-1960

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2007. 251 o.)

Virágzik a kutatási és publikációs kedv, az elméleti érdeklődés a magyar katonai felsőoktatás és reformja iránt, amely egyre nagyobb teret kap a könyvkiadásban és szakfolyóiratokban. A közelmúltban megjelent mű szerzőjének neve nem ismeretlen e folyóirat rendszeres olvasói előtt, hiszen figyelemre méltó hadtörténeti tanulmányai több mint negyed százada jelenek meg hasábjain. A magyar katonai felsőoktatás intézménye 1955 és 1960 közötti történetét tárgyaló legújabb könyvének közreadását a jeles hadtörténész jól időzítette. Műve szervesen illeszkedett a Magyar Tudomány 2007. évi Ünnepének központi témájába, melynek gondolatköre magába foglalta a tudomány és az oktatás, a tudomány és a közgondolkodás teljes kérdéskörét, a közoktatástól a felsőoktatáson át a kutatóintézetek oktatói szerepéig. A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1955–1960 című munka eredeti értékkel járult hozzá a hadtudomány és a katonai oktatás intézményei kérdésköre elmúlt félévszázados, bonyolult históriájának feltárásához. Ráadásul azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ez a gazdag kútfőket feltáró és feldolgozó alkotás, a hadtudomány iskolája fejlődéstörténetében jelentős bicentenáriumi évfordulón került közreadásra a Zrínyi Kiadó gondozásában. Két évszázada kezdte kidolgozni az 1807. évi országgyűlés által a „Nemzeti Katonai Akadémiának elrendelésére kiküldött Deputáció" azt a törvényjavaslatot, amely alapján megszületett az 1808:VII. törvénycikk a Katonai Ludovika Akadémia megalapításáról.

Közismert, hogy a magyar katonai felsőoktatás 1947 és 1991 közötti nehéz, vajúdó, fordulatokban, tragédiákban bővelkedő históriája, fejlődéstörténete szerves része huszadik századi hadtörténetünk viharos folyamatának. A múlt század második felében a magyar katonai felsőoktatás az állandóan változó társadalmi és politikai, gazdasági és kulturális, tudományos és hadügyi közegben alakult, formálódott olyanná, ahogyan ma előttünk áll: sokfelől, sokféle ok miatt hol elismerttté, hol sokszor kritizálttá, de alapvető funkcióját a jövő, az ország építése és védelme szolgálatában lényegében mindvégig teljesítővé.

Szabó Miklós több mint három évtizedes kiemelkedő tudományos kutatói tevékenysége mindenekelőtt a második világháború hadügyi változásai, a magyar katonai részvétel, a magyarországi hadműveletek, a magyar királyi honvéd Légierő története és háborús alkalmazása feltárásával, feldolgozásával vált ismertté és elismertté a hadtudomány, a hadtörténelem mértékadó hazai és nemzetközi körei előtt. Katonatudósi hírnevéhez azonban jelentősen hozzájárult az a tény is, hogy a magyar katonai felsőoktatás történetének is egyik legkiválóbb kutatója. A hazai katonai felsőoktatás

feltárásával és feldolgozásával kapcsolatos tudományos eredményeit magyar és angol nyelvű monográfiában (A magyar katonai felsőoktatás története 1947–1956. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004.; The History of the Hungarian Military Higher Education 1947–1956. Columbia University Press, New York, 2006.), valamint a hazai és külföldi szakfolyóiratokban közreadott tanulmányokban jelentette meg.

Szabó Miklós igazi tudományos produktumként foglalta össze kutatásait. Könyve egész színvonalát, személyes munkájának hátterе alapozta meg. Harmincötéves katonai felsőoktatási (hadtörténeti) tanári, 1991-től a Zrínyi Miklós Katona Akadémia parancsnoki, majd 1996-tól a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rektori tapasztalatait felhasználva végezte kutatásait, amelyek során reális történelmi kép kialakítására törekedett. Szabó Miklós több mint másfél évtizeden át volt a magyar felsőoktatás, a hazai és az európai (NATO) katonai felsőoktatás egyik megbecsült képviselője. Vezető szerepet játszott az elmúlt 17 esztendőben a magyar katonai felsőoktatás megújításában, a nemzetközi viszonylatban is egyedülálló, az elmúlt években a hazai felsőoktatási tanintézetek rangsorában az elsők közé emelkedett Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem létrehozásában. Rektori működése alatt az elöd katonai tanintézetek legjobb hagyományaiból és történelmi tanulságaiból merítve, ugyanakkor korunk állandó oktatói és kutatói kihívásainak megfelelő válaszokat keresve vált az egyetem, korszerű európai felsőoktatási intézményként, a hazai hadtudományi kutatások központjává és a magyar és európai egyetemek, akadémiák megbecsült tagjává.

Könyve segít abban, hogy megértsük egy rövid időszak hazai történetét, és hadtörténetét. Szabó Miklós könyve polémikus, vitázó mű. Plasztikus életképeket rajzol a katonai akadémia mindennapjairól. Érzékelteti a sokszínű, de drámai folyamatokat és erőfeszítéseket, a hiányosságokat, a félmegoldásokat és a szakmai alulteljesítéseket, ám emellett tényekkel és objektív elemzésekkel mutatja be a ma számára is az értékmegőrző és -közvetítő elemeket.

A szerző érdeme a magyar katonai felsőoktatás 1945 utáni rövid szakaszának gazdag források alapján való úttörő jellegű feldolgozása. A szemléletes ábrázolási módhoz felhasználta HM Hadtörténeti Múzeum és a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem fotóarchívumából származó képeket. Kutatta, feltárta és feldolgozta a HM Hadtörténelmi Levéltár gyűjteményeiből a 1945 utáni (korábban szocialista kornak nevezett) időszak nagy levéltári testét alkotó, a magyar demokratikus hadsereg, és a Magyar Néphadsereg VIII–XIII. fondfőcsoportba sorolt iratait. Különösen sokat merített az országos katonai hatóságok, a Honvédelmi Minisztérium (VIII.) és a katonai tanintézetek, mindenek előtt a Honvéd Akadémia és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia iratanyagaiból (XII.).

A szerző karakteres szakmai tevékenysége egyértelműen meghatározta könyve szerkezetét és mondanivalójának logikáját. Nyolc bátor és elkötelezett fejezetet írt az 1955 és 1960 közötti politikai rendszer katonai akadémiai modelljéről, kívánatos és nemkívánatos elemeiről.

„A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia létrejöttét és tevékenységét befolyásoló kül-, illetve belpolitikai viszonyok (1955–1960)" című első fejezetben a közreadott történeti, hadtörténeti és hadseregtörténeti munkák elemzései és saját kutatási eredményei alapján vázolja fel ennek az igen bonyolult és drámai időszaknak a históriáját. Az öt és fél év krónikája áttekinti a nemzetközi és hazai politikai, katonai, gazdasági és más események leglényegesebb jellemzőit. Bemutatja a közismert magyar politikai és katonai személyiségek szerepét, cselekedeteit és hatását, fő hangsúlyt helyezve az 1956. évi forradalomra és szabadságharcra, a szovjet invázióra, a Kádár János vezette új hatalmi rendszer létrejöttére, a kegyetlen megtorlásokra és a Magyar Néphadsereg hangulatának alakulására.

A fejezet zárógondolataként idézi neves történészünk e tragikus évekre vonatkozó találó megállapítását: „Előre sejthető bukása ellenére a magyar forradalom vízválasztónak bizonyult az ország második világháború utáni történetében. A magyarokat reálisabb önszemléletre és arra tanította meg, hogy függetlenségi harcukban nem számíthatnak hatékony külső támogatásra. A Szovjetuniót pedig arra, hogy a magyarokat nem lehet büntetlenül saját népükhöz hasonló alávetettségben tartani. E kölcsönös felismerés, s a Kádár János erre alapuló, megfontolt pragmatizmusának eredményeként alakult ki idővel az a sokak által »magyar modellnek« nevezett politika, amely a Szovjetunió nagyhatalmi érdekeinek és a pártállamiság alapjainak veszé-

lyeztetése nélkül teremtett olyan viszonyokat, amelyeket a magyarok közül ugyan csak kevesen szerettek, de lehetséges optimumként szinte mindenki elfogadott. Ebben az értelemben az 1956-os forradalom és szabadságharc nem bukott el, hanem a Rákóczi-szabadságharchoz és az 1848–1849-hez hasonlóan a kompromisszumkötés feltételeit javította." (Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2001. 397. o.)

A könyv második, terjedelmesebb fejezetében – „A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia létrejöttét és tevékenységét befolyásoló magyar néphadseregi viszonyok (1955–1960)" – a szerző azokat a rendkívüli körülményeket és korviszonyokat elemzi és mutatja be, amelyek ebben a rendkívüli időszakban meghatározták a néphadsereg fejlődéstörténetének kiképzési, fegyverzeti, szervezési, fegyelmi, erkölcsi és vezetési nehézségeit, akadályait, hiányosságait és buktatóit. Egyszóval azt a drámát és tragédiát, melyet a Magyar Néphadsereg és tisztikara átélt, amely nem kis hatással volt a katonai akadémia létrejöttére és első éveire. Értékeli első tiszti törvényt, érdekes adatokat közöl a nehéz anyagi körülmények között élő hivatásos állomány illetményének alakulásáról és rendezési kísérleteiről. Bemutatja a Minisztertanács 1955. és 1956. évi határozatait a néphadsereg húsz-, illetve tizenötezer fős létszámcsökkentéséről és következményeit. Foglalkozik azzal a döntéssel, amely 1956 júniusában az alap- és felsőfokú tisztképzés, a katonai akadémiák és tiszti iskolák átszervezését rendelte el. A Magyar Néphadsereg sorés hivatásos állományában eluralkodott létbizonytalanságnak, elégedetlenségnek és a rohamos politikai hangulatromlásnak egyenes következménye volt a hadsereg magatartása a forradalom és szabadságharc alatt. A szerző ebben a fejezetben részletesen megvizsgálja és felvázolja a katonai felső vezetés, a különböző katonai szervezetek, tanintézetek, seregtestek és alakulatok 1956 októberi–novemberi szerepét. Adatokban gazdag képet kapunk az átalakult új minisztériumi vezetés erőfeszítéseiről, hogy a tisztikar írja alá a Tiszti Nyilatkozatot és vállaljon szolgálatot a honvéd karhatalom egységeiben. A levéltári források segítségével hitelesen követhetjük a HM ténykedését és elgondolásait, törekvését és terveit az 1957., 1958., 1959. és 1960. esztendőben az új Magyar Néphadsereg haderő- és fegyvernemei, magasabbegységei és alakulatai megteremtésére, a különböző hadrendek kialakítására, létszám- és haditechnikai fejlesztésére, a kapcsolatok rendezésére a Szovjetunióval és a Magyarországon állomásozó szovjet csapatokkal. Plasztikus képet kapunk a tábornoki és tisztikar minden rétegének katonai és általános műveltségéről, katonai és polgári iskolai végzettségéről, bemutatva azt is, hogy milyen szükségletei lettek volna a hadseregnek.

A szerző munkája III. fejezetének a következő, lényegre utaló címet adta: „A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia megalakulása és első másfél éve (1955 március – 1956 október)". Ez a fejezet tárgyalja – szemléletes módon, az akadémia sorsát meghatározó két fontos HM-parancs fakszimile közreadásával – és eddig feltáratlan források feldolgozásával a felsőfokú katonai tanintézet új minőséget jelző kezdeti időszaka mintegy 20 hónapjának történetét. Találó adatok és számok elemzésével mutatja be, hogy az 1955. március 14-i 15. számú HM-parancs, amely március hó 15-től a Honvéd Akadémiának a „Zrínyi Miklós Katonai Akadémia" megtisztelő nevet adta, milyen szocialista katonai felsőoktatási modell megvalósítására törekedett, hogy minél magasabb színvonalon lássa el a néphadsereget megfelelően képzett parancsnokokkal, katonai vezetőkkel. Mátékovics Endre vezérőrnagy, parancsnok irányításával az akadémia fakultásainak és tanszékeinek, az oktatóinak nem kis erőfeszítésébe és munkájába került a Minisztertanács 1955. május 25-i határozatának végrehajtása, mely szerint 1955 őszétől az akadémiára felvett tiszteknek 50 százaléka rendelkezzen érettségivel, vagy annak megfelelő általános műveltséggel. Ezt tükrözik a 3 éves akadémiai képzésre az 1955–56-os tanévre meghirdetett felvételi pályázat követelményei: rendfokozatra való tekintett nélkül olyan egészséges tiszteket vártak, akik megfelelő katonai előképzettséggel, 2 éves csapatgyakorlattal, legalább századparancsnokként (helyettesként) szolgáltak, megfelelő minősítéssel és középiskolai, de legalább általános iskolai végzettséggel, vagy jó szellemi képességekkel rendelkeztek. Részletes képet kapunk arról, hogy 1955 őszén milyen tárgyakból állt a felvételi vizsga és hogy a 147 jelentkezőből 105 (40 lövész, 14 páncélos, 14 repülő, 13 műszaki, 15 híradó, 9 hadtápos) tiszt felelt meg. Az akadémia működéséhez szükséges békeállomány-táblát 1955. augusztus 27-én hagyták jóvá: a 400 fős rendszeresített állomány 311

tiszti, 40 továbbszolgáló és 3 sortiszthelyettesi és 46 honvédi helyből állt. A tiszti állomány rendfokozati megoszlás szerint a következő lehetett: 1 altábornagy, 3 vezérőrnagy, 35 ezredes, 136 alezredes, 114 őrnagy, 20 százados, 1 főhadnagy, 2 hadnagy. A továbbiakban érdekes képet kaphatunk az akadémia nehéz hétköznapjairól, az előrelépésekről és a megtorpanásokról, a különböző létszámalakulásokról és a szervezetek változásairól, a vizsgák eredményeiről és a hallgatókról, akik közül az akadémia elvégzése után számosan a hadsereg különböző vezető beosztásaiba kerültek (ezeket találó rövidséggel jelzi a szerző). Megismerhetjük az akadémia személyi állománya 1956. októberi hangulatának jellemzőit és, mintegy a fejezet zárásaként, a HM 0460. számú, 1956. októberi, dátum nélküli, tragikus és végre nem hajtott parancsot is láthatjuk, amelyben az 1956. szeptember 22-én akadémiaparancsnoknak kinevezett Márton András ezredest eredményes munkája alapján vezérőrnaggyá kívánták kinevezni.

„A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia történetének legtragikusabb időszaka (1956. október 23 – 1957. április 7.)" című negyedik fejezet oldalain a szerző időrendben mutatja be Márton András ezredes, a tanintézet parancsnoka, vezetői, oktatói és hallgatói sorsának és hangulatának drámai, mondhatni tragikus alakulását, a forradalom és szabadságharc napjaiban, majd a további hónapokban. A szerző naponkénti krónikában vázolja fel a bonyolult és ellentmondásos történteket, a hangulat, a politikai vélemények, a sokszínű katonai tevékenység alakulását, változásait, az akadémia és más objektumok védelmét, biztosítását, az egyre kapkodóbb, zűrzavaros utasításokat alegységek kirendelésére a város különböző pontjaira, együttműködési törekvéseket a fegyveres csoportokkal, az akadémia szovjet megszállásának szomorú eseményét. Olvashatunk a személyi állomány nem kis részének leszereléséről és a Tiszti Nyilatkozat aláírásáról, Márton András ezredes felmentéséről és Borbás Máté vezérőrnagy parancsnoki kinevezéséről, a karhatalmi szolgálat ellátására hozott intézkedésekről, valamint a Zrínyi és Petőfi Akadémia összevonásáról. Új adalékokat is megismerhetünk a harcok során életüket vesztett tisztekről és a szigorú megtorlásokról, nem egy jelentős katonai vezető sorsának szomorú alakulásáról, a januártól áprilisig terjedő időszakban teljesített karhatalmi szolgálatról, a tiszti felülvizsgálat következményeiről és az oktatás menetéről, az akadémia új parancsnokságának és fakultásainak felállásáról, terveiről és erőfeszítéseiről az oktatás újraindítására

Az ötödik fejezet az akadémia 1957 április–november közötti „csonka" kiképzési évének eseményeit tárgyalja. Számos HM-parancs és irat felidézésével mutatja be, hogy a tisztek közül kiket osztottak be az összfegyvernemi, a páncélos, a tüzér, a légvédelmi tüzér, a repülő, a híradó, a műszaki, a hadtáp és a társadalomtudományi tagozat II. és III. évfolyamára. Az akadémiai oktatás és képzés 1957. április 8-án kezdődött és októberben fejeződött be, az adatok, a felvázolt akadémiai életképek azt bizonyították, hogy az elért egyéni és akadémiai eredmények mellett a „csonka" időszak alatt nagyon sok anyagi, fegyelmi, oktatási, tanulmányi, pénzügyi, lakás- és egyéb problémával, gonddal kellett megbirkózniuk a parancsnokoknak, az oktatóknak és a hallgatóknak. Érdekes képet kapunk arról is, hogy az 1957. február 20-án akadémiaparancsnoknak kinevezett Csémi Károly ezredes, valamint törzse és tanszékei milyen elképzeléseket alakítottak ki a szovjet, csehszlovák és más szocialista országok akadémiái tapasztalatai alapján, és milyen hazai tanulságokat vettek figyelembe a hadsereg igényeit jobban kielégítő akadémiai szervezet és képzés korszerűsítésére.

„A kibontakozás nehéz kezdete: az 1957/58. kiképzési év" címet viselő terjedelmes, hatodik fejezetben a szerző részletes vizsgálat alá veszi, hogy az 1957. november 1-jén létrehozott új szervezet milyen hatással volt az akadémia helyzetére és az oktatásra. Részletes képet kapunk az akadémia parancsnokának, helyetteseinek feladatköréről, a tanintézet rendszeresített (1598 fő) és meglévő (1532 fő) állományáról, valamint megoszlásáról, a tisztek – a törzs, a tanárok és a hallgatók – szociális helyzetéről (származás, iskolai végzettség, párttagság, katonai végzettség, családi állapot, szolgálati idő, életkor). Megismerhetjük az akadémiai kiképzés tervezését, a 18 tanszék működését, a tanulmányi munkát Értékes adatsorok mutatják be a nappali és levelező képzésre jelentkezett több száz tiszt felvételi vizsgáinak eredményeit és tapasztalatait, a kibontakozó tudományos tevékenység helyzetét, feladatait és fejlődését. A szerző nem hallgatja el az akadémiai képzés során je-

lentkezett problémákat és gondokat, amiket több korabeli forrás (jelentés, parancs stb.) rögzített, valamint vázolja a megoldásukra javasolt intézkedéseket, az elért eredményeket és a kudarcokat is. E fejezetben olvashatunk arról az 1958. február 12-i konzultációról, melyen Révész Géza honvédelmi miniszter az előzetesen hozzá eljutatott nemzetközi, belpolitikai, katonai, akadémiai, kiképzési, tanulmányi témákat érintő kérdésekre adott „színes" választ az akadémia dísztermében („Szükségesnek tartja-e a kormány a hadsereg számszerű fejlesztését? A Varsói Szerződés milyen kötelezettségeket jelent ezen a téren?" – „A szovjet hadsereg létszámának csökkenése folytán hazánkból is kivontak bizonyos létszámú erőt. Ezt a nemzetközi és belpolitikai helyzetünk alakulása teszi lehetővé, vagy a Magyar Néphadsereg erősítésével fogjuk ellensúlyozni?" – „Az Akadémián bentlakó tisztek kimenője miért csak 23.00-ig van engedélyezve?") Egyet kell értenünk a szerzővel:, „1958 elején a tisztek már tudtak és mertek kérdezni a honvédelmi minisztertől," a felvetett kérdések érzékeltették a problémák rendkívül nagy számát és feszítő jellegét. A lezajlott konzultációról készült feljegyzésből azonban az is kitűnt, hogy bár HM vezetése megpróbálkozott bizonyos demokratikus formák bevezetésével, de azokat nem tudta jól kezelni, s a továbbiakban le is mondott az ilyen jellegű rendezvények megtartásáról. E fejezet befejező oldalain ismét sok ismert és ismeretlen tiszt akadémiai szerepléséről, vizsgáiról és szinte máig nyúló katonai karrierjéről kapunk néhány szavas találó pályaképet.

Szabó Miklós munkája két utolsó, VII. és VIII. fejezetében mutatja be az akadémia 1958/59. és 1959/60. kiképzési évének történéseit. Az akadémia életének mindennapjairól, a felsőfokú katonai képzés fejlődésének jellemzőiről, a szerző szavaival „az oktatás örök körforgásáról" olvashatunk e fejezetekben, és szinte freskóként tárul az érdeklődő szeme elé e jelentős évek históriája.

A szerző diszciplínánk hazai fejlődésének jelentős tudománytörténeti állomását vázolja fel, amikor dokumentumok feltárásával mutatja be, hogy Csémi Károly akadémiaparancsnok 1959. április 14-én jelentést terjesztett fel a vezérkari főnöknek „A tudományos képzés és tudományos fokozatok elnyerése rendszerének bevezetése a hadtudomány terén" tárgykörben. Jelentésében kiemelte, hogy a Magyar Tudományos Akadémián 1950 óta folyik tudósképzés a különböző tudományágakban, és immár a hadseregben és az akadémián is kialakultak a feltételek a tudományos képzés megindításához. „Tolnai Gábor elvtárs, a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) főtitkára a f. évi március 11-én folytatott megbeszélésen egyetértett abban a kérdésben, hogy a hadtudomány terén is célszerű a tudományos képzés bevezetése." Javaslatának lényege, hogy az MH érdekeinek és szükségleteinek figyelembe vételével, a TMB-vel egyetértésben indítsák meg képzést, amely a minisztérium hatáskörébe tartozna, és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián folyna. Számos intézkedés született annak érdekében, áll a jelentésben, hogy javuljon a tudományos munka és a „rövidesen meginduló aspiránsképzéssel kapcsolatban mind a tudományos kutatóosztály, mind a tanszékek tegyék meg a szükséges előkészületeket."

Az akadémia életében és működésében nem kis esemény volt, hogy az Elnöki Tanács 1959. évi 106. számú határozatával elrendelte az egyéves főtiszti tanfolyam felállítását 1960. szeptember 1-jével. Ez a képzési forma azokra a tisztekre vonatkozott, akiknek a beosztása megengedte a főtiszti előléptetést, de nem követelte meg az akadémia elvégzését. Sok, rendfokozatát már rég kihordott százados számára vált lehetővé, hogy a tanfolyam elvégzése után őrnaggyá léphessen elő. Érdekes adatokat tudunk meg a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia fennállása 10. évfordulójának „szerény, de jelenőségének megfelelő" megünneplése előkészületeiről és az ünnepség lefolyásáról, Czinege Lajos altábornagy, honvédelmi miniszter szerepléséről. Villanásnyi pályaképeket kapunk a diplomát nyert tisztek életének alakulásáról is. A szerző a nyolcadik fejezet végén azt a következtetést vonja le, hogy a katonai akadémia rövid történetének legkiegyensúlyozottabb tanéve az 1959/60-as kiképzési év volt, növekedett az oktatás színvonala és megalapozódott az elkövetkezendő évek minőségi fejlődése.

Szabó Miklós az utószóban a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története rövid, de fontos időszakának jelentőségét hangsúlyozza, majd a három parancsnok, Mátékovics Endre vezérőrnagy, Márton András ezredes és Csémi Károly alezredes, majd ezredes arcképét vázolja fel markáns mondatokkal. Műve utolsó, összetett mondatában leszögezi: „Ez-

zel a könyvvel az ő áldozatos erőfeszítéseik és az ezeket támogató akadémiai oktatók, törzsbeliek akadémiaépítő tevékenysége, a felsőszintű katonai képzést támogató elöljárók emléke előtt kívántam tisztelegni."

A kutatás már sok mindent feltárt abból a hosszú és rögös, válságokkal és kihagyásokkal terhes történelmi útból, amelyet az elmúlt évszázadokban a nemzeti katonai akadémiától a nemzetvédelmi egyetemig megtettünk. Ám a tudomány művelőinek még sok tennivalójuk, hogy további kutatásaikkal még részletesebben feltárják, feldolgozzák és bemutassák a történteket a gondolat meghirdetésétől a megvalósításig; a különböző katonai felsőoktatási koncepcióktól, a látszólag létező katonai felsőoktatási intézménytől a valóban élő, működő, a kutatás és tanítás egységét hordozó, a tudomány és oktatás egységét megvalósító, korszerű felsőfokú hadiiskola létrejöttéig.

Reméljük, hisz a szerző e munkájából és nyilatkozataiból is kiderül, hogy folytatja kutatásait és feldolgozásait annak érdekében, hogy feltárja, feldolgozza a magyar katonai felsőoktatás történetének 1947 és 2007 közötti időszakát. Vagyis, ha nem is vallja be, de el kívánja készíteni egy hosszabb, két korszak több periódusból álló történelmi fejlődési folyamatának összefoglalását, nem egyszerű, de szükségszerű szintézisét. Ismerve Szabó Miklós kutatói képességeit, e reménybeli szintézis, mint ismertetett műve is, új értékekkel fogja gazdagítani a hazai felsőoktatás históriáját, és a magyar pedagógiatudomány fejlődéstörténetét is.

Ács Tibor

„A HADI TÖRTÉNET KÚTFEJE MINDEN HADTUDOMÁNYNAK"

Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk. Szabó János

(Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Polgart, Budapest, 2007. 411 o.)

Régi, szép hagyomány, hogy tanítványok, pályatársak, kollégák emlékkötetbe szerkesztett írásaikkal tisztelik meg kerek születésnapja alkalmából az arra érdemesítettet. Mindennek persze legalább két feltétele van. Meg kell érni ezt a szép kort – Ács Tibor hál' Istennek jó egészségben, fizikai kondícióban és a tőle megszokott szellemi frissességgel megáldva él közöttünk. A másik feltételről, a szakmabeli érdemekről, Szabó János profeszszor, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rektora értekezik a Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak a Polgart Könyvkiadóval közösen jegyzett, megjelenésére is színvonalas kiadvány előszavában. Ács Tibor ezredest nem kell bemutatni a folyóirat olvasóinak, hiszen a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztői beosztásából vonult nyugállományba. Mindmáig aktív szakmai tevékenységet fejt ki: sorra jelennek meg monográfiái, tanulmányai, elnöke a Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottságának.

A közel egyharmad évszázadra visszanyúló személyes ismeretség ürügyén engedtessék meg nekem, hogy egy személyes élményemmel árnyaljam a tudós férfiúról a rektor, egyben a kötet szerkesztője által rajzolt képet. A történész is ember, alkalmasint szülő, sőt jó néhányunknak unokák istápolásának gondja is osztályrészül jutott. Gyakran találkozhattunk olyan esettel, amikor a gyermek hirtelen lázas beteg lett és a nagyobb bajt megelőzendő felhevült kicsi testét csak hideg vizes törülközőbe csavarva tudtuk lehűteni. Nyilván ismerős a „priznic", mint módszer és mint kifejezés. De hányan tudják az olvasók közül, hogy ki volt Vinzent Priessnitz és mi köze van a magyar hadtudomány történetéhez? Számomra az összefüggést Ács Tibor Bolyai Jánosról írt nagyszerű monográfiája világította meg. A XIX. század első felében élt egyszerű földműves Priessnitz felfigyelt a hideg víz gyógyító hatására és 1826-ban Gräfenbergben gyógyintézetet alapított. A hadmérnöki végzettségű nagy magyar matematikus nem csak alkalmazta a maga korában rendkívül népszerű vízkúrát, de élénk levelezést is folytatott kidolgozójával, ezzel a mai értelemben természetgyógyásznak titulálható emberrel. Erre a látszólag jelentéktelen kultúrtörténeti adatra Ács Tibor is rábukkant kutatásai során és nem kerülte el figyelmét, hiszen az ilyen apróságok te-

szik teljessé az említett életrajzot, ilyen részadatok alapján tudott igazi emberi portrét rajzolni. Így döbbenhet rá az olvasó, hogy Bolyai János nem csak zseniális matematikus és sikertelen hadmérnök volt, de esendő, testi porhüvelyével egy életen át harcban álló ember is.

Ács Tibor tudományszervezői tevékenysége mellett a levéltári, könyvtári, kézirattári források kitartó, alapos feltárása, majd az adatok jó érzékkel történő csoportosítása, tudományos elvárások szerinti formában, de egyben olvasmányos módon közkinccsé tétele – számomra ezt jelenti az ünnepelt munkássága. Érzékelhetően a kötetben tanulmányokat jegyző szerzők is jó véleménnyel voltak a magyar hadtörténet feledésbe merült epizódjait, személyiségeit újra felfedező makacs hadtudósról, különben nem ajánlottak volna ilyen kiváló írásokat az emlékkötetbe.

A sort a szerkesztés feladatait is magára vállaló *Szabó János* professzor nyitja, aki „75 éves az aranybányász unokája" címmel köszönti hadtörténészünket, aki a nemesfémet tartalmazó ásványt fáradtságos munkával felszínre hozó ősöktől örökölt kitartással hívja fel írásaiban a figyelmet a XIX. század hadtudósaira és munkásságukra.

A szerkesztő köszöntő sorait tanulmányok követik. Imponáló a szerzők névsora: egyetemi oktatók, neves történészek a hadtörténet, a tudománytörténet területéről, levéltárosok és muzeológusok, a hadtudomány elméletének szakértői és térképészek, hazai és határon túli tudósok. A recenzens – aki szerkesztőként maga is elkövetett néhány merényletet a hadtörténetírás ellen – persze összevont szemöldökkel tehetné kritika tárgyává a kötetben alkalmazott, a szerzők neve szerint betűrendbe sorolt szerkesztési elvet. Miért nem tematikus a tanulmányok csoportosítása? De azonnal zavarba is jönne a témák bősége okán.

Mert lehetne ugyan egy XVIII–XIX. századi történet címszó szerinti fejezetbe szuszakolni *Csikány Tamás* kitűnő áttekintését az austerlitzi csatában vitézkedő magyar hadfiakról, vagy *Lenkefi Ferenc*nek a napóleoni háborúk során Magyarországra vetődött francia hadifoglyokról írt közleményét. Ugyancsak ide lehetne sorolni *Zachar József*nek báró Tóth Ferenc ezredes oszmán hadseregben játszott szerepét feldolgozó, tőle megszokott, magas színvonalon megírt tanulmányát.

De lehetne egy, a 1848–49-es magyar szabadságharc történetéhez kapcsolódó külön blokk is. *Hermann Róbert* nyilván nem véletlenül választotta Mészáros Lázár Kossuth Lajoshoz és az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz intézett leveleinek közlését e kötetben, hiszen Ács Tibor is kitüntetett figyelmet szentelt kutatásai során az első magyar hadügyminiszter személyének. *Peter Moldovan* ugyancsak a szabadságharc történeti irodalmát gazdagítja az erdélyi önkéntes lovasezredek megszervezését ismertető írásával. Az 1848–49-es fejezetet *Urbán Aladár* okmánypublikációja zárhatná, amiben Sztankó Soma 62. gyalogezredbeli hadnagy tervezetét közli egy zászlóalj szervezeti felépítéséről, felszereléséről és annak várható költségeiről.

Gond nélkül lehetne egy tudománytörténeti fejezetet is összeszerkeszteni. Itt kaphatna helyet *Gazda István* áttekintése a XIX. századbeli magyarországi tudománytörténetírásról csakúgy, mint a két Bolyai, Farkas és János személyéhez köthető két írás. *Oláh-Gál Róbert,* felvállaltan mesterének tekintve Ács Tibort, az idősebb Bolyai korabeli népszámlálási íveken szereplő adatait, illetve halotti bizonyítványát teszi közzé (ez utóbbit faximilében is), míg *Weszely Tibor* röviden azt foglalja össze, hogy mennyiben hozott újat egy felkészült hadtörténész szorgalma és szakértelme a Bolyai János életét feltáró amúgy gazdag szakirodalomban. Ács Tibornak Bolyai Jánosról közzétett, már többször idézett monográfiája ösztönözte *Harai Dénes*t arra, hogy a fogalomalkotás folyamatáról és a múlt megérthetőségéről írott kételyeit megossza olvasóival.

Máris eljutottunk a következő lehetséges szerkezeti egységhez, a hadtudományi megközelítést előtérbe helyező két íráshoz. *Holló József* azt a nehéz kérdést boncolgatja, hogy a közismerten a legapróbb részletekig szabályozott katonai tevékenységben marad-e szerep a parancsnoki intuíciónak. Igenlő válasza reménykeltő ebben a technika uralta, a parancsnoki döntéshozatalt immár számítógépes támogatással segítő, de talán mégsem gúzsba kötő világunkban. *Matus János* a katonai gondolkodás változására ható tényezőket veszi sorra esszéjében, hogy végezetül ismertesse az Európai Biztonsági Stratégia szerint kontinensünket napjainkban fenyegető veszélyeket.

Nem maradhattak ki a gyűjteményes kötetből a XX. század történetét feldolgozó tanulmányok sem. Időrendben haladva: *Pollmann Ferenc* az osztrák-magyar vezérkar

azon erőfeszítéseit ismerteti, amelyekkel befolyásolni igyekeztek a Monarchia külpolitikáját az első világháború előestéjén. *Dombrády Lóránd* azt a folyamatot írja le, hogy a magyar királyi Honvéd Vezérkar vezetői, a környező államok katonai potenciálját, haderőinek minden területen megmutatkozó fölényét elemezve, miért foglaltak állást az újra felfegyverkező német birodalommal kötendő szövetség és annak egyre szorosabbra zárása mellett. *Szabó József János* kedvenc kutatási területéről hozott egy új közleményt, ezúttal a Keleti-Kárpátok 1940-es évekbeli határőrizetét és határvédelmét feldolgozva. *Szabó Miklós* – Ács Tibornak a katonai tanintézetekben folytatott tanulmányai ürügyén – a Petőfi Akadémia, majd Intézet megszervezését, az ott folyó, a kor szellemének megfelelően politikával kellően átszőtt oktató-nevelő tevékenységét ismerteti az 1950. év végével bezárólag.

*Suba János*nak a Magyar Néphadsereg története egyik speciális területéről, az 1968-ban Csehszlovákiába bevonuló magyar csapatok térképellátásáról írott tanulmánya már átvezet a kötet írásainak abba a csoportjába, amely a Hadtörténeti Intézet és Múzeum különböző gyűjteményeiben őrzött kincsekre hívja fel az olvasó figyelmét. Így *Makai Ágnes* a Mária Terézia rend történetét, *Ságvári György* a XVIII. századi magyar huszáruniformist választotta feldolgozandó témául.

Egyszerű két újabb közleményt Ács Tibor személyéhez, tudományos munkásságához kötni, hiszen *Hausner Gábor* doktori témavezetőjének, a Hadtörténelmi Közlemények egykori főszerkesztőjének állít emléket; míg *Oroszi Antal* Ács Tibor Széchenyi Istvánról megjelentetett könyvéről 1995-ben írott ismertetését, napjainkban is aktuális véleményét felvállalva közli újra ebben a kötetben. Ugyanakkor gondban van a recenzens, mint képzeletbeli szerkesztő három további a kötetben közzétett írás kapcsán.

Nem a tanulmányok színvonalával van baj, ellenkezőleg, hiszen *Veszprémy László* rövid, de elképesztő forrásismeretről és -kezelésről tanúskodó írása a máriazelli kegyhely megalapítása és Nagy Lajos királyunk „törökellenes" harcainak összefüggéseiről a kötet egyik erőssége. De ahogyan nem lehet ennek a közleménynek külön középkori fejezetet kreálni, ugyanúgy nem lehet, egyedüliként, a technikatörténet címszó alá sorolni *Padányi József* feldolgozását a napjainkban tragikus módon új hírnévre szert tett mostari híd építéséről, vagy külön orvostörténeti fejezetet létrehozni a *Szoleczky Emese – Kreutzer Andrea* szerzőpárosnak, amidőn egy 1739–1743 között Máramarosban tomboló pestisjárványt leíró dokumentumot elemeznek.

Mégis igaza volt Szabó János professzornak, amikor a szerzők nevének abc-rendje szerint sorolta egymás után a tisztelgő tanulmányokat? Koncepcióját igazolja a betűrendtől eltérő kivétel, a kötet utolsó írása *Andaházi Szeghy Viktor* összeállításában: az ünnepelt hadtörténész, Ács Tibor műveinek bibliográfiája. Szakértő szemnek mindenféle dicsérő szónál többet mond ez az oldalakon át sorjázó címlista, egy irigylésre méltó tudományos életmű summázata.

Markó György

MÓROCZ LAJOS

KISKATONÁTÓL A VEZÉREZREDESIG

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2007.)

Mielőtt Mórocz Lajos könyvének érdemeit méltatnám, egy személyes megjegyzést kívánok előrebocsátani: öröm volt számomra, hogy ha szerény mértékben is, de részt vehettem e könyv létrehozásában, és megtiszteltetésnek érzem, hogy tájékoztathatom az olvasókat a tartalmáról. Azért érzem ezt így, mert ezzel a visszaemlékezéssel olyan mű kerül az érdeklődők kezébe, amely őszintén, és nem utolsó sorban érdekesen mutatja be a szerző életpályáját, a Magyar Néphadsereget, elsősorban pedig a szárazföldi haderőnemet.

A szerzőt, Mórocz Lajos nyugállományú vezérezredest ugyan nem kell bemutatni, de

megemlítem, ő olyan katona, aki sorkatonaként kezdte és pályafutása során sok hivatali, törzs-, de legfőképpen parancsnoki beosztást betöltve jutott el a legmagasabb rendfokozatig és a legmagasabb katonai beosztásig, ahol még katona a katona. Ez egyben azt is jelenti, hogy „minden látószögből" megismerte a Magyar Néphadsereget, tapasztalatai sok vonatkozásban általános érvényűnek tekinthetők. Ez jelenti a mű hitelességének egyik alapját.

A könyv – amint a címéből is kiderül – a szerző életútjáról, katonai pályafutásáról szól. Jól áttekinthető, olvasmányos mű, amely lényegében az életpálya főbb állomásaihoz igazodva, 12 részből – ha tetszik, fejezetből – áll, három melléklettel és mintegy 50 képpel.

Az első fejezet, mely a szerző gyermek- és ifjúkorát öleli fel, minden politikai felhang nélkül, igen szemléletes képet ad a falusi szegény rétegek egykori helyzetéről, lehetőségeiről. Reálisan, életszerűen mutatja meg, milyen volt az élet, milyenek voltak az ilyen sorsú fiatalok lehetőségei a munkára, a tanulásra a háború előtt és a háború alatt.

Bemutatja a társadalmi felemelkedés lehetőségeinek megnyílását a háború utáni időkben, de kitűnik ebből a fejezetből az is, hogy e lehetőség valóra váltásához az egyén elhatározására, tehetségére, szorgalmára és kemény kitartására is feltétlenül szükség volt. Csak ezek együttes megléte tette lehetővé a kiemelkedést, egy sikeres életpálya befutását.

A következő fejezetek a katonaévek kezdetéről, a sorkatonai szolgálatról, az első tiszti beosztásokról, az életkörülményekről, tapasztalatokról, sikerekről és nehézségekről mesélnek. Rövid, de jellemző képet kapunk arról, milyen volt a fiatal tisztek élete, munkája azokban az években.

Majd a tanulás újabb évei következtek a moszkvai páncélos akadémián. Az akadémián a szerző tiszttársaival együtt korszerű ismertekre tett szert harcászatból, hadműveleti művészetekből és a páncélos egységek, magasabbegységek vezetéséhez szükséges más tantárgyakból. A tanulással töltött évek során házasságkötésével alapvető fordulat következett be Mórocz Lajos magánéletben is.

A továbbiakban megismerhetjük az akadémia utáni beosztásokban eltöltött idő történetét, melynek során kiemelt hangsúlyt kapnak a szerző első igazi parancsnoki, vezetői beosztásokban (ezredparancsnok, hadosztály törzsfőnök) töltött idejének élményei, tapasztalatai. A verpeléti szolgálati évekről szóló beszámoló érzékelteti a korabeli csapatélet nehézségeit, de szépségeit, sikereit is. A következő beosztás (Tata, hadosztály-törzsfőnök) történetét olvasva képet kapunk a 60-as évek hadseregfejlesztéséről, az új – a Magyar Néphadseregben korábban nem létezett ilyen jellegű – magasabbegység (harckocsihadosztály) megalakításának és összekovácsolásának szerteágazó folyamatáról.

Ezután a páncélos akadémiához hasonlóan kiváló eredménnyel elvégzett Vezérkari Akadémia következett. A kemény tanulás eredményeként elsajátított ismeretek megalapozták a későbbiekben betöltött magas beosztásokban való eredményes helytállást.

A következő fejezetben a szerző beszámol a vezérkarnál betöltött beosztásai (osztályvezető, titkárságvezető, vezérkarfőnök-helyettes) során szerzett tapasztalatairól, fontosabb élményeiről. Szemléletesen mutatja be a vezérkarban folyó munkát, annak jelentőségét, de nehézségeit is. Őszintén szól arról, hogy ez a tevékenység – különösen az első időkben – igen nagy megterhelést jelentett számára, melynek következményeként átmenetileg még az egészsége is megromlott.

A visszaemlékezés következő, A szárazföldi seregtest élén című fejezete a szerző katonai pályájának egyik legfontosabb szakaszáról, mint írja, magasabb katonai vezetővé érésének időszakáról szól, és véleményem szerint a könyv egyik legérdekesebb és legtanulságosabb része. Közismert, hogy az 5. hadsereg a Magyar Néphadsereg legnagyobb szervezete, a szárazföldi csapatok legmagasabb vezetési szintje volt. Alárendeltségbe tartozott a Magyar Néphadsereg egész állományának közel a fele. Mórocz írásából az olvasó megismerheti – vagy felelevenítheti – e szárazföldi hadsereg életének valamennyi lényeges területét. Képet kaphatunk arról a nagy léptékű fejlődésről, amelyen a seregtest 1973 és 1985 között keresztülment, és amelynek eredményeként a kor színvonalán álló, feladatai végrehajtására képes erővé vált. Természetesen nincs lehetőségem valamennyi érintett területnek még a felsorolása sem, de ki kell emelnem a szervezeti-technikai fejlesztésről, a harckészültségről és mozgósításról, valamint a gyakorlatokról szóló részeket, melyek igen értékesek és tanulságosak. A szerző bemutatja a harckészültség és mozgósítás korabeli rendszerét, működési mechanizmusát, amely a kor

politikai követelményei alapján arra épült, hogy a hadseregnek mindig magas fokú készenlétben kell lennie. Rámutat arra is, hogy ez milyen terheket, állandó feszültséget jelentett a vezetők és végrehajtók számára egyaránt. Részletesen foglalkozik az adott korszak legfontosabb hazai és koalíciós gyakorlataival, azok előkészítésével, végrehajtásával, legfontosabb tapasztalataival és néhány oldalon a hadsereg életének, a szerző tevékenységének néhány más területével is.

A következő rész Vezetési elvek és módszerek cím alatt Mórocz Lajos Az összfegyvernemi hadsereg vezetése hatékonyabbá tételének útjai és módszerei támadó hadműveletben című kandidátusi értekezését ismerteti. Erről itt elég annyit megemlíteni, hogy a leírt elvek és módszerek egy része ma is alkalmazható és korszerűnek tekinthető.

A könyv további fejezetei arról szólnak, hogyan látta a Magyar Néphadsereget, mit végzett annak további fejlesztése, fejlődése érdekében Mórocz Lajos, mint honvédelmi minisztériumi államtitkár és ehhez kapcsolódóan a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői (EFE) főparancsnokának magyar helyettese. Ismerteti a szárazföldi hadsereg átszervezését (Rubin), a Magyar Néphadsereg vezetési rendszerében bekövetkezett változásokat. Viszonylag részletes képet kapunk azokról az EFE-rendezvényekről, melyeken a szerző beosztásából adódóan részt vett. Ezek tartalma, hangvétele ma már furcsának, disszonánsnak tűnik, de a történelmi hűség megkövetelte, hogy a valóságnak megfelelően írja le azokat.

Végül a könyv tartalmazza Mórocz Lajos A katonai doktrínák változását meghatározó tényezők, a Magyar Népköztársaság katonai doktrínájának fejlődése és alakulásának főbb tendenciái című doktori értekezését.

Ezzel kapcsolatban itt csak a szerző egy nagyon fontos megállapítását szeretném szó szerint idézni: „Nyilvánvaló, hogy a 30 évvel ezelőtt írtakkal ma már magam sem értek teljes mértékben egyet. Ennek ellenére nem változtattam sem a disszertációm gondolatvitelén, sem tartalmán, mert úgy vélem, hogy ez erősíti munkám hitelét, és így leszek hű a megtörtént események akkori szemléletéhez."

Mórocz Lajos könyve a *valóságos* történelmet kutatók, a *valóságos* történelem iránt érdeklődők számára nélkülözhetetlen, mert reális és hiteles képet ad a Magyar Néphadseregről, annak szárazföldi erőiről, de mindenekelőtt az 5. hadseregről. Adatai pontosak, az események leírása tárgyszerű, megállapításai objektívak. Hitelességét nem csak az események pontos felidézése adja, hanem az is, hogy a szerző nem próbálta, nem is akarta a mai felfogást és nézeteket visszavetíteni a korábbi évekre. Igaz, a világ gyökeresen megváltozott, más lett a hadsereg rendeltetése, feladata, struktúrája, mások a vezetés, a kiképzés anyagi, tárgyi feltételei, módszerei.

Mindezek ellenére a könyv – elsősorban a vezetéssel, de más kérdésekkel kapcsolatban is – sok olyan tapasztalatot, megállapítást, véleményt tartalmaz, amelyek időtállóak és – ha nem is mechanikusan – ma és a jövőben is hasznosíthatók.

Bátran állítható, hogy Mórocz Lajos könyve nem csak érdekes és tanulságos olvasmány, hanem forrásértékű, objektív mű, mely megkerülhetetlen a Magyar Néphadsereg történetének kutatása során. Mindezek alapján tisztelettel és jó szívvel ajánlom mindazoknak, akiket érdekel, milyen is volt valójában a Magyar Néphadsereg, illetve annak egyik – talán legfontosabb – része.

Háber Péter

BIBLIOGRÁFIA

A 2005. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények 1-37
Határterületek 38-102

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet ... 103-137
A hadművészet és a fegyveres erők története ... 138-227
Csapattörténetek ... 228-232
A katonaság és kiképzésének története ... 233-251
A katonai nevelés és hagyományápolás története ... 252-264
A haditechnika története ... 265-358
A katonai jog, a háborús bűnök története ... 359-375
Veszteségek, a hadifogság története ... 376-395
Helytörténet, vártörténet ... 396-456
Életrajzok, emlékezések ... 457-544

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM ... 545-563

A kezdetektől a XV. század végéig ... 564-594
XVI-XVII. század ... 595-624
XVIII. század ... 625-641
XIX. század ... 642-643
1800-1848 ... 644-652
1848-1849 ... 653-663
1849-1914 ... 664-668
XX. század ... 669-673
1900-1918 ... 674-696
1918-1939 ... 697-713
1939-1945 ... 714-802
1945-2003 ... 803-871

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények

1. A 2003. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája. [Összeáll.] Bojtásné Damó Csilla, Bolyósné Ujfalusi Éva. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 4., p. 1159-1223.
2. Ad acta, 2004. [Szerk. Lenkefi Ferenc.] Budapest, Hadtörténelmi Lvt., 2005. 239 p. ill. (Hadtörténelmi Levéltári kiadványok)
3. Bécs–Budapest. Műszaki haladás és városfejlődés a 19. században. [Szerk.] Peter Csendes, Sipos András. Budapest, Bécs, Budapest Főváros Lvt., Bécsi Városi és Tartományi Lvt., 2005. 272 p., ill.
   Levéltári kiállítás. Bécs, 2003 szeptember – 2004 január. Budapest, 2005 november – 2006 március.
4. Az első katonai felmérés. Erdély és a Temesi Bánság. [A lemez elkészítésében közrem.] Jankó Annamária, Szatlóczki Gábor, Oross András. ELTE Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék. Budapest, Hadtörténeti Térképtár, 2005. DVD.
5. A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 8. [Szerk.] Hausner Gábor. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. 292 p., ill.
6. A második katonai felmérés, 1819-1869. A Magyar Királyság és a Temesvári Bánság nagyfelbontású, színes térképei. [A lemez elkészítésében közrem.] Jankó Annamária, Oross András, Timár Gábor. Budapest, Hadtörténeti Térképtár, 2005. DVD.
7. Perjés Géza műveinek bibliográfiája 1950-2005. [Összeáll.] Andaházi Szeghy Viktor. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 835-850.
8. „Rákóczi levelek." Nagy Iván Rákóczi-kori iratmásolatainak regesztái a Nógrád Megyei Levéltárból. [Szerk.] Szirácsik Éva. Salgótarján, Nógrád M. Lvt., 2005. 355 [27] p., [16] t. ill.
9. *Balla György, Kisari:* Marsigli tábornok térképei. Budapest, Szerző, 2005. 540 p., ill.
10. *Bánkúti Imre:* Észrevételek II. Rákóczi Ferenc régi-új bibliográfiájához. = Századok, 2005. 5., p. 1286-1299.
11. *Black, Jeremy:* Térképek világtörténete. Budapest, Kossuth, 2005. 176 p., ill.
12. *Deák Antal András:* Térképek a félhold árnyékából. Budapest, Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény, 2005. DVD. Kárpát-medence
13. *Figder Elemér:* A kassai repülőmúzeum. = Haditechnika, 2005. 3., p. 79-80.
14. *Figder Elemér:* Látogatás a belgrádi repülőmúzeumban = Haditechnika, 2005. 2., p. 85-87.
15. *Gombos Ferenc Albin:* Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI. 1. Tom., A-C. Bp. Nap, 2005. X. 811 p.
    Eredeti kiad. Budapest, Szent István Akadémia, 1937.
16. *Hausner Gábor:* Zrínyi Miklós könyvtárának hadtudományi kötetei. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 247-259.
17. *Jankó Annamária:* Magyarország katonai felmérései. Budapest, Hadtörténeti Térképtár, 2005. CD.
18. *Kalakán László:* Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának irataanyaga és a vészkorszak. = Levéltár és helytörténet. A Komáromi Levéltáros Szakmai Nap előadásai, 1994-2004. Esztergom, Komárom-Esztergom M. Önkorm. Lvt., 2005. p. 222-239.
19. *Kárpáti Endre:* A dicsőség csarnoka. Győztesek és legyőzöttek. = Aranysas, 2005. 9., p. 62-65.
    Repülőgépmúzeum Londonban.
20. *Kárpáti Endre:* A legek múzeuma. Átadták már a harmadik csarnokot is. = Aranysas, 2005. 10., p. 56-59.
    Dayton – az Egyesült Államok légierő múzeuma.
21. *Kárpáti Endre:* Minden hely elkelt. = Aranysas, 2005. 12., p.65-67.
    Repüléstörténeti múzeum Kbelyben.
22. *Katona M. István:* A tiszthelyetteképzés múzeuma. = Honvéd altiszti folyóirat, 2005. 4., p. 70-71.
    Szentendrei Kiképző Központ
23. *Kreutzer Andrea:* Montecuccoli művei a Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjtemé-

nyében. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 433-440., ill.

24. *Lipszky János:* A Magyar Királyság és társországai térképe és névtára, 1804-1810 Szerk. Plihál Katalin, Jankó Annamária, Szekerka József. Budapest, Arcanum, 2005. CD.
25. *Matthaeidesz Konrád:* A török páncélosmúzeum. = Haditechnika, 2005. 2., p. 78.
26. *Miskolczy Ambrus:* Philipp Gassert, Daniel S. Mattern: The Hitler library. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 1-2., p. 262-273.
    Gassert, Philipp; Mattern, Daniel S.: The Hitler library. A bibliography. Westport, London, Greenwood Pr., 2001. 567 p. (Bibliographies and indices in world history, Nr. 52.)
27. *Nagy Mikós Mihály:* A Kárpát-medence földrajzi biztonsága a magyar földrajzi szakirodalomban. = A Kárpát-medence politikai földrajza. Pécs, PTE TTK Földrajzi Int., 2005. p. 37-45.
28. *Paál Gergely:* Kiállítás az Üllői úti bázison. = Nemzetvédelmi egyetemi fórum, 2005. 3., p. 26.
29. *Rácz András:* Az izraeli páncélos erők múzeuma (Latrun.) = Haditechnika, 2005. 4., p. 86-87.
30. *Ságvári György:* Tárgyiasult emlékezet. Emlékművek, múzeumok a Nagy Háborúról. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 1-2., p. 83-118.
31. *Segeš, Vladimír:* A zsoldosok fegyelmezése és élelmezése a középkorban. Hadi szabályzat Bártfáról és Znaimból. = Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században. Budapest, MTA Történettudományi Int., 2005. p. 245-252.
32. *Suba János:* A komáromi erődrendszert ábrázoló térképek és tervrajzok a Hadtörténeti Térképtárban. = Levéltár és helytörténet. A Komáromi Levéltáros Szakmai Nap előadásai, 1994-2004. Esztergom, Komárom-Esztergom M. Önkorm. Lvt., 2005. p. 37-53.
33. *Suba János:* Magyarország trianoni határának térképei, 1920-1925. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 137-157.
34. *Szerbhorváth György:* Háború, irodalom - háborús irodalom a vajdasági magyar irodalomban, 1991-2005. = Régió, 2005. 3., p. 89-119.
35. *Tamás Edit:* Látvány és vagy muzeológia. Lehetőségek és elvárások egy történeti kiállítás megvalósításakor. = Povstanie Františka II. Rákocziho, 1703-1711 (v novšom priblízení). Prešov, Prešovka univerzita, 2005. p. 355-363.
    Sárospatak
36. *Török Zsolt:* Ég és föld között. Jeruzsálem régi térképeken. Térképtörténetek. = Élet és tudomány, 2005. 51-52., p. 1616-1619.
37. *Tőrös Balázs:* Museo de la Revolución. A szakállas forradalom múzeuma. = Regiment, 2005. 2., p. 46-47.
    Havanna

Határterületek

38. Kor-képek, 1938-1945. Főszerk. Vince Mátyás. Budapest, M. Távirati Iroda, Glória, 2005. 360 p., mind ill., fotó.
    További közreműködők: Andreidesz Gábor, Horváth Miklós, Szabó Péter, Számvéber Norbert, Ungváry Krisztián, Varga László.
39. Medizinstudenten im Fronteinsatz während des Ersten Weltkrieges, 1914-1918. Sanitätsfähnriche und Sanitätsleutnants i. d. Reserve, Helfer der Ärzte. Wien, Holzhausen, 2005. 170 p., ill. – Magyar vonatkozásokkal.
40. *Baczoni Tamás:* Bakaruhában. A Magyar Királyi Honvédség gyalogos őrvezetője, 1944-1945. Továbbszolgáló őrmester az 1951 M gyakorló egyenruhában. = Regiment, 2005. 1., p. 59-61.
41. *Baczoni Tamás:* Bakaruhában. Felderítő téli öltözetben, 1943-44. A Magyar Néphadsereg ejtőernyős katonája, 1950-1954. = Regiment, 2005. 2., p. 61-63.
42. *Baczoni Tamás:* Bakaruhában. A Magyar Néphadsereg és a Magyar Honvédség külszolgálati egyenruhái. = Regiment, 2005. 3., p. 55-57.
43. *Baczoni Tamás:* Bakaruhában. A magyar hadsereg páncélosegyenruhái. = Regiment, 2005. 4., p. 57-59.
44. *Baczoni Tamás:* A Magyar Királyi Honvéd Légierő egyenruházata. 3-6. = Hadi-

technika, 2005. 1., p. 40., 2., p. 77., 3., p. 81., 4., p. 79.

45. *Bakos Miklós:* Magyar cserkész érdemérmek az I. világháborúban. = Az érem, 2005. 2., p. 21-23.
46. *Balla Tibor:* Az osztrák-magyar sajtóhadiszállás szervezete és tevékenysége az első világháborúban. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 1-2., p. 141-149.
47. *Balla Tibor:* Structura şi activitatea secţiei de presă de râzboi Austro-Ungare în timpul primului râzboi mondial. = Revista de istorie militara, 2005. 1-2., p. 80-85.
48. *Basics Beatrix:* Bocskai István alakja a képzőművészetben. = Bocskai és kora... Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. Budapest, Martin Opitz, 2005. p. 105-112.
49. *Bodrogi Péter, Molnár József, Zeidler Sándor:* Nagy magyar kitüntetéskönyv. A magyar állam rendjelei és kitüntetései a Szent György-Rendtől a Nagy Imre-Érdemrendig. Budapest, Rubicon-Ház, 2005. 287 p., ill.
50. *Brace, Charles Loring:* Magyarország 1851-ben. Személyes beszámolóval az osztrák rendőrségről. [Ford. és az utószót írták: Lévai Csaba, Vida Kornél.] Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2005. 336 p.
Eredeti kiadás: New York, Scribner, 1852.
51. *Budiansky, Stephen:* Elmék harca. A második világháború kódfejtésének teljes története. Bp., Vince, 2005. 483 p., [16] t. ill.
52. *Csáky Imre:* Bocskai István a hajdúk számára 1605-ben adományozott címere és annak megjelenése történelmi területi-közigazgatási egységeink címereiben. = Bocskai és kora... Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. Budapest, Martin Opitz, 2005. p. 101-104.
53. *Daniš, Miroslav:* Stavovské povstanie Františka II. Rákócziho v ruskej periodickej tlači v rokoch 1703-1707. = Povstanie Františka II. Rákócziho, 1703-1711 (v novšom priblízení). Prešov, Prešovka univerzita, 2005. p. 247-255.
54. *Décsey Sándor:* Az 1. honvéd aknakutató zászlóalj csapatzászlója 1948-ból. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 257-264.
55. *Dúró Erzsébet:* Nemere, Tomcat, Galeb és MiG-25. A repülőgépnevek. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi Intézet Névkutató Munkaközössége, 2005. 43 p.
56. *Ehrenpreis, Petronilla:* Kriegs- und Friedensziele im Diskurs. Regierung und deutschsprachige Öffentlichkeit Österreich-Ungarns während des Ersten Weltkriegs. Innsbruck, Studien Verl., 2005. 513 p.
57. *Etényi Nóra, G.:* Erőpróba a harctereken és a propagandában. „Nyilvános krónikák" európai eseményekről 1660-ból. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 201-225.
58. *Etényi Nóra, G.:* A Rákóczi-szabadságharc a német nyomtatott sajtóban. = Povstanie Františka II. Rákócziho, 1703-1711 (v novšom priblízení). Prešov, Prešovka univerzita, 2005. p. 234-246.
59. *Galván Károly:* „Ha elmész a csatába, gondolj ott a babádra..." Tallózás a Hadtörténeti Múzeumban őrzött első világháborús kották közt. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 211-231.
60. *Gärtner, R. Kurt:* „Du, Herr Hauptmann, ..." Das Offiziers-Du in der Österreichisch-Ungarischen Armee und heute. = Truppendienst, 2005. 3., p. 224-225. – Magyar vonatkozásokkal.
61. *Gattinger, Karl:* Abzeichen und Auszeichnungen der österreichischen Gebirgstruppen. Die österreichische Wehrmacht zwischen 1918 und 1938. Teil 2. = Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde, 2005. 59., p. 1-17.
62. *Háló, Sándor:* Díszszemle 1948. = Az érem, 2005. 2., p. 24-25.
63. *Hatházi Gábor:* Sírok, kincsek, rejtélyek. Híres középkori régészeti leletek Kiskunhalas környékén. Kiskunhalas, Halasi Múzeum Alapítvány, Thorma János Múzeum, 2005. 224 p. ill.
Csólyosi kun vezér: p. 30-40. – Kígyóspusztai harcosok: p. 56-59.
64. *Hogya György:* A besztercei csapatkórház Veszprémben. = Veszprémi szemle, 2005. 3-4., p. 60-72.
65. *Horváth Lajos:* Wargame. A játékcsaták világa. = Regiment, 2005. 1., p. 62-63.
66. *Horváth Lajos:* Wargame. Menü kezdőknek. = Regiment, 2005. 2., p. 64-65.
67. *Jancsó Árpád, Balla Lóránd:* Temesvár régi ábrázolásai. 16-18. század. Marosvásárhely, Mentor, 2005. 282, [5] p. főként ill.

68. *Jánkfalvi Zoltán:* Távoli mennydörgés. A „kockásfarkúak" elcserélt géppuskái. = Aranysas, 2005. 11., p. 54-57.
Roncskutatás. Magyarországon lezuhant amerikai gépek.
69. *Käfer István:* Pater Patriae. Rákóczi a szlovákoknál az egykorúságtól napjainkig. = Povstanie Františka II. Rákocziho, 1703-1711 (v novšom priblízení.) Prešov, Prešovka univerzita, 2005. p. 331-335.
70. *Kertész Róbert, Morgós András, Nagy Dénes, Szántó Zsuzsanna:* Hódoltság kori cölöphidak a Tiszán. = Műemlékvédelem, 2005. 1., p. 13-25.
Szolnok
71. *Kincses Katalin Mária:* A hadi sebesültellátás kérdései Magyarországon. XVI. század-XVIII. század eleje. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 359-385.
72. *Kiss Gábor:* Orvosok a m. kir. honvédségben, 1868-1918. Budapest, Semmelweis Orvostört. Múz., Kvt. és Lvt., MOTESZ Magyar Orvostörténeti Társaság, [2005?]. = Orvostörténeti közlemények, 2005. p. [135]-147.
73. *Kiss Gábor:* Spanyolnátha járvány a Monarchiában 1918 őszén a katonai források tükrében. = Ad acta, 2004. Budapest, „Múlttal a Jövőért" Alapítvány; Hadtörténelmi Lvt., 2005. p. 136-140.
74. *Kovács Sándor Iván:* „Katona volt: neve van versfejekben." A költő-katona Wathay Ferenc. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 419-426. ill.
75. *Lengyel Beatrix:* Teleki Sándor gróf itáliai fotográfiái. Adatok a „vad gróf" ikonográfiájához. = Hadtörténeti Múzeum értesítője, 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 27-51.
76. *Maczák Ibolya:* Porosz hadistenek. Lessing-kötet a Hadtörténeti Múzeum könyvgyűjteményében. = Hadtörténeti Múzeum értesítője, 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 77-83.
Lessing, Gotthold: A katona-szerentse. Vígjáték öt áktusban.. (Pest, 1792.)
77. *Makai Ágnes, Sallay Gergely Pál:* A Mária Terézia Katonai Rend történetének utolsó fejezete. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 4., p. 1051-1113.
78. *Makai Ágnes:* Perjés Géza kitüntetéseiről. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 459-468., ill.
79. *Makai Ágnes:* A „projektált" II. osztályú Magyar Katonai Érdemrend ábrázolása?! = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 85-95.
80. *Merényi-Metzger Gábor:* Simonyi óbester kitüntetései. = Haditechnika, 2005. 3., p. 58.
81. *Mojdis, Jan:* Povstanie Františka II. Rákócziho a jeho obraz vo francúzskej literatúre. = Povstanie Františka II. Rákocziho, 1703-1711 (v novšom priblízení). Prešov, Prešovka univerzita, 2005. p. 228-233.
82. *Mrav, Zs ; Ottományi, K.:* Die Grabungen in der spätlatenezeitlich-römischen Siedlung von Budaörs. Sarkophag eines während der alamannischen Expedition Caracallas verstorbenen Soldaten aus Budaörs. = Acta archaeologica, 56. 2005. 1-3., p. 177-212.
83. *Nagy Csaba:* Rímek a háborúból. = Marcali Múzeum. A Marcali Városi Helytörténeti Múzeum évkönyve, 2006. 1., p. 67-71.
84. *Nagy Margit:* Zwei spätrömerzeitliche Waffengräber am Westrand der Canabae von Aquincum. = Acta archaeologica, 56. 2005. 4., p. 403-486.
85. *Nagy Mikós Mihály:* A katonai utazások lehetséges korszakai. = Új honvédségi szemle, 2005. 1., p. 105-118.
86. *Négyesi Lajos:* GPS-szel a csatatérre. Huszárroham a Csíki-havasokban. = Élet és tudomány, 2005. 47., p. 1485-1487.
87. *Pálffy Géza:* Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. = Történelmi szemle, 2005. 3-4., p. 241-275.
88. *Pandula Attila:* Das Projekt eines Ehrenzeichens für Verteidiger der Festung Przemysl. = Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde, 57. 2005. Febr., p. 17-25.
89. *Pollmann Ferenc:* A Bokréta utcától a Szamárszigetig. Paszterkó József első világháborús levelei. = A Budapest, Hadtörténeti Múz., 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 119-127.
90. *Ságvári György:* Bocskai fejedelem és a Bocskai-viselet. = Bocskai és kora... Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. Budapest, Martin Opitz, 2005. p. 83-100.

91. *Sallay Gergely Pál:* A magyar 1. tábori páncéloshadosztály 1943-as téli harcainak emlékjelvénye. Jelvényviselési problémák a m. kir. Honvédségben a második világháború idején. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 1-2., p. 215-229.
92. *Sallay Gergely Pál:* Magyar ejtőernyős ügyességi jelvények adományozása német tiszteknek 1941-ben. = Az érem, 2005. 2., p. 26-29.
93. *Sallay Gergely Pál*: Német hadikitüntetések átadása a Hadimúzeumnak 1942-ben. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 245-255.
94. *Sallay Gergely Pál:* Szárnyas Szent Korona. A magyar páncélos fegyvernem jelvényei. = Regiment, 2005. 4., p. 54-56.
95. *Scherzer, Veit:* Die Ritterkreuzträger: die Inhaber des Ritterkreuzes des Eisernen Kreuzes 1939-1945. Ranis, Jena, Scherzers Militaire-Verl., 2005. 823 p., [8] t. ill. – Magyar vonatkozásokkal.
96. *Schmidt, Günter Erik:* Fes und Franz Josephs-Orden. = Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde, 2005. 59., p. 23-29.
97. *Süli Attila:* Az 1901 M. fogatolt tábori sütőkemence. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 233-243.
98. *Szabó József János:* Erődrekonstrukció térinformatikai támogatással. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 645-670., ill.
99. *Szegő Krisztina:* Haditudósítók a XX. században. Budapest, ZMNE, 2004. 252 p., ill.
100. *Töll László:* „Vassal fedett lovak" és gazdáik. = História, 2005. 1-2., p. 31.
101. *Vitek Gábor:* „...Epigraphe. Fejér vármegye petsétje inscripta esse visitur." = Turul, 2005. 1-2., p. 15-25.
102. *Zakar Péter:* A tábori püspökség felállításának előzményei a XVII-XVIII. században. = Lymbus. A Klebelsberg Kuno Alapítvány létrehozásának ötéves évfordulója alkalmából. Budapest, M. Országos Lvt., 2005. p. 295-354.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

103. A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. [Szerk. Árvay Viktor et al.] Budapest, Hungarovox, 2005. 308 p., ill.
Tudományos konferencia, Debrecen, 2004. november 10-11. Az előadások bővített anyaga.
104. Béketeremtés, békefenntartás [Tanulmánykötet]. Szerk. és lektorálta Beszteri Béla, Vizi László Tamás. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. 351 p.
Konferencia a Kodolányi János Főiskola Társadalomtudományi Tanszékén, Székesfehérvár, 2004. november 4.
105. Bocskai és kora... Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. [Főszerk. Czigány István] Bp., Martin Opitz, 2005. 112 p. ill.
A kiadvány a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Hadtudományi Bizottsága közös szervezésében 2004. december 8-án rendezett emlékülés előadásait tartalmazza. Előszó: Ács Tibor.
106. A Dontól a Marosig... 1943-1944. A X. és XI. Makói Honvédnap és Találkozó 2003, 2004. [Szerk. Halmágyi Pál]. Makó, Makó Város Önkorm., 2005. 91 p., ill.
107. Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. Hausner Gábor. A szerk.-ben közrem. Csákváry Ferenc, Kincses Katalin Mária, Mészáros Kálmán, Tóth Ferenc. Budapest, Argumentum, 2005. 855 p., [1] t. ill.
108. Az ezeréves magyar rendvédelem. [Főszerk. Parádi József]. Budapest, Szemere Bertalan M. Rendvédelem-történeti Tud. Társ., 2005. 149 p.
Rendvédelemtörténeti konferencia, 2000.
109. Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. [Szerk. Markó György]. Budapest, Zrínyi, 2005. 224 p. ill.

Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban címmel 2005. május 5-6. között a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban tartott konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata.

110. Honvédő város. Nógrád megye északi határainak megvédése. Tudományos emlékülés a Nógrádi Történeti Múzeumban, Salgótarján, 2004. szeptember 23.. [Szerk. Bagyinszky Istvánné, Szvircsek Ferenc]; [előadók: Szvircsek Ferenc ... et al.]. Salgótarján: Nógrád M. Múz. Szerv., 2005. 89 p. ill.

111. A Kárpát-medence politikai földrajza. Szerk. Pap Norbert, Végh Andor. Pécs, PTE TTK Földrajzi Int., 2005. 260 p., ill., térk.
Konferencia, Pécs, 2004.

112. A közbiztonság közös európai örökségünk. [Főszerk. Parádi József]. Budapest, Szemere Bertalan M. Rendvédelem-történeti Tud. Társ., 2000. 149 p.
Rendvédelemtörténeti konferencia, 2000.

113. Levéltár és helytörténet. A Komáromi Levéltáros Szakmai Nap előadásai, 1994-2004. [Szerk. Csombor Erzsébet, Tóth Krisztina]. Esztergom: Komárom-Esztergom M. Önkorm. Lvt., 2005. 368 p.

114. Katonákról, történelemről, önmagunkról. 3., Múltunkról - kritikusan? Kritikák. Bp. Ister, 2005. 313 p. (Szakály Sándor válogatott művei)

115. Nemzetközi küzdelem a terrorizmus ellen. A 2004. november 6-án rendezett országos konferencia előadásai. Budapest, M. Történelmi Társulat Tanári Tagozata; ELTE Bölcsészettud. Kar, 2005. 105 p.

116. Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen. II. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte, Budapest-Aquincum 11-14. September 2002. Red. László Borhy, Paula Zsidi. Budapest, Budapesti Történeti Múz.; Pro Aquinco Alapítvány, 2005. 239 p., ill.

117. A pécsi egyházmegye a 17-18. században. [Szerk. Fedeles Tamás, Varga Szabolcs]. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2005. 290 p.
Az 1704-es pécsi kuruc és rác dúlás 300. évfordulójára rendezett egyháztörténeti konferencia (Pécs, 2004. szeptember 27.) előadásai.

118. Ráday Pál és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk. és az előszót írta Ráday-Pesthy Pál Frigyes. Budapest, Akadémiai K., 2005. 105 p., [2] színes t. ill.

119. A Repüléstörténeti Konferencia közleményei. [Szerk. Zörgő Tibor.] M. Repüléstörténeti Társ., 2005. 347 p., ill.

120. Ünnepi szám Harsányi Iván 75. születésnapjára. [Szerk. Fischer Ferenc, Vitári Zsolt, Vonyó József]. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2005. 368 p., ill.

121. XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia. Hadtudományi szekció. Budapest 2005. április 20-21. Programfüzet és rezümé kötet. [Szerk. Kovács László]. Budapest. ZMNE Bolyai J. Kat. Műsz. Kar, 2005. 244 p.

122. *Ács Tibor:* A hadtudományról. = Új honvédségi szemle, 2005. 1., p. 2-6.

123. *Ács Tibor:* Clausewitz első magyar átültetési kísérlete. Raksányi Imre: Kalászok a hadtudomány mezején. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 19-29.

124. *Ács Tibor:* A hadikultúra históriájához. = Hadtudomány, 2005. 2., p. 15-26.

125. *Ács Tibor:* Az MTA Hadtudományi Bizottságának megalakulása és tevékenységének kezdetei. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 1-2., p. 241-261.

126. *Ács Tibor:* A reformkor hadikultúrájáról. A magyar hadügy és tudomány kérdéseiről. Piliscsaba, M. Tudománytört. Int., 2005. 331 p.
Széchenyi István, Kiss Károly, Tanárky Sándor, Mészáros Lázár, Raksányi Imre, Korponay János, Kisfaludy Károly, Batthyány Lajos, Petőfi Sándor.

127. *Bagi Dániel:* Gallus Anonymus és Magyarország. A Geszta magyar adatai, forrásai, mintái, valamint a szerző történetszemlélete a latin Kelet-Közép-Európa 12. század eleji latin nyelvű történetírásának tükrében. Budapest, Argumentum, 2005. 276 p.

128. *Balla Tibor:* Az első világháborús osztrák-magyar tábornokok életrajzának kutatása. = Századok, 2005. 1., p. 83-100.

129. *Bársony István:* Začiatky povstania Františka II Rákócziho v madarskej historiografii. = Povstanie Františka II. Rákócziho, 1703-1711 (v novšom priblízení). Prešov, Prešovka univerzita, 2005. p. 321-330.

130. *Bíró Andor:* Magyarország megítélése a

második világháborús szovjet és orosz szakirodalomban. Budapest, Zrínyi, 2005. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. p. 83-89.

131. *Molnár Máté:* A francia hadügyi reform kérdése Pierre Dubois műveiben. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 697-716.

132. *Négyesi Lajos:* Hadtörténelmi elemzések a békeműveletek szolgálatában. = Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 31-33.

133. *Radu, Lupescu:* Hunyadi János alakja a magyar és a román történetírásban. = Századok, 2005. 2., 385-420.

134. *Szabó János:* Magyar hadtudósok helyzete, jövőképük. = Új honvédségi szemle, 2005. 4., p. 46-55.

135. *Várkonyi Ágnes, R.:* Akikért a harang szól. 1456 és 1956 emlékezete. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 11-25.

136. *Vasileva, Nina Vladimirovna*: Magyarország a második világháború éveiben - orosz szemmel. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 71-82.

137. *Veszprémy László:* A modern hadtudomány megszületése. = A korai stratégiai gondolkodás. Tanulmányok. Budapest, Zrínyi, 2005. 7-13. p.

A hadművészet és a fegyveres erők története

138. *Gruber, Karl:* Seemacht unter rot weiss roter Flagge. 1. Bd. Salzburg, Österr. Milizverl. 2005. 286, [2] p. (Österreichischer Milizverlag, 25.) Magyar vonatkozásokkal.

139. A korai stratégiai gondolkodás. Tanulmányok. Szerk. Veszprémy László. [Ford. Lattmann Tamás, Nemerkényi Előd.] Budapest, Zrínyi, 2005. 355 p.

140. A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. Szerk. az 1. részt Ajtay Endre, a 2. részt Péczely László, a Történelmi arcképcsarnokot Reé László. Budapest, Pytheas, [2005]. 347, 143 p., [4] t. fol. ill.
Eredeti kiad. Budapest, Reé László, 1936.

141. A stratégia a modern korban. Bevezetés a stratégiai tanulmányokba. Szerk. John Baylis, James Wirtz, Eliot Cohen, Colin S. Gray. Budapest, Zrínyi, 2005. 431 p.

142. *Ágoston Gábor:* Birodalom és információ. Konstantinápoly mint a koraújkori Európa információs központja. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 31-60.

143. *Babucs Zoltán:* A ló a második világháborúban. = História, 2005. 1-2., p. 62-64.

144. *Babucs Zoltán:* Az utolsó jászkun huszárok, 1944-1945. = Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve. 20. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok M. Lvt., 2005. p. 131-169.

145. *Balla Tibor:* A könnyűlovas huszár. = História, 2005. 1-2., p. 40-44.

146. *Balló István*: Fejezetek a magyar katonai múlt történetéből. [Budapest], Hadtörténeti Int. és Múz., 2005. 157 p., ill.

147. *Bartha Endre:* Szemelvények a magyar repülés személyi, technikai fejlődéséből, 1910-1945. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 109-126.

148. *Becze Csaba:* A magyar kereskedelmi tengerészet a második világháborúban. 1. = Haditechnika, 2005. 4., p. 77-78.

149. *Bishop, Chris:* Idegenlégiósok a Harmadik Birodalom szolgálatában. Külföldi önkéntesek a Waffen-SS soraiban, 1940-1945. Debrecen, Hajja és Fiai, 2005. 160 p. ill.

150. *Bognár Károly:* A háború fogalmának, tartalmának múltja, jelene és jövője. = Új honvédségi szemle, 2005. 8., p. 8-28.

151. *Bonhardt Attila:* A m. kir. honvédség harckocsizó egységei. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 137-143.

152. *Csaplár Krisztián:* Holland tisztek az albán zsandárság élén az osztrák-magyar levéltári források tükrében. = A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. Budapest, Hungarovox, 2005. p. 163-178.

153. *Csapody Tamás:* Utak és útvesztők – a sorkötelezettség története. = Valóság, 2005. 11., p. 77-86.

154. *Csikány Tamás:* Vetter Antal tábornok a táborkar élén. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 135-150.
155. *Czigány István:* A Rákóczi-szabadságharc hadserege. = Ráday Pál és a Rákóczi-szabadságharc. Budapest, Akadémiai K., 2005. p. 35-56.
156. *Czigler Klára:* A cs. és kir. haditengerészeti légierő bevetéseinek kivonata. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 5-14.
157. *Deér József:* Zsigmond király honvédelmi politikája. = Királyság és nemzet. Tanulmányok, 1930-1947. 1. köt. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2005. p. 118-206.
158. *Dorr, Robert F.:* Alpha bravo delta. Kézikönyv az Egyesült Államok hadseregéről. Debrecen, Gold Book, [2005]. 319 p., ill.
159. *Fazekas László:* Testőrségek, koronaőrségek, képviselőházi őrség 1867-1945. = A közbiztonság közös európai örökségünk. Budapest, Szemere Bertalan M. Rendvédelem-történeti Tud. Társ., 2005. p. 36-49.
160. *Fekete István, Gy.:* A katonai helikopterezés kialakulása és megtelepedése Szolnokon. A magyar katonai forgószárnyas repülés 50. évfordulója alkalmából. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 91-104.
161. *Gáspár László:* A határőrség szervezeti változásai 1945-1956 között. = A közbiztonság közös európai örökségünk. Budapest, Szemere Bertalan M. Rendvédelemtörténeti Tud. Társ., 2005. p. 50-54.
162. *Hajdú László, T.:* Magyarok a Mekong partján. = Regiment, 2005. 3. p. 12-16.
163. *Hajdú Péter:* Grey Scouts - lovas katonák a rhodesiai polgárháborúban. = Haditechnika, 2005. 1., p. 37-39.
164. *Hautzinger Gyula:* A modern Nemzetőrségről – tények és gondolatok. Budapest, ZMNE, 2005. 157 p.
165. *Hautzinger Gyula, Bakó Antal:* A Nemzetközi Közép-dél hadosztály és annak logisztikai biztosítása Irakban. = Új honvédségi szemle, 2005. 7., p. 77-86.
166. *Hegyi Klára:* A lovas katonák a török kori Magyarországon. = História, 2005. 1-2., p. 35.
167. *Hollins, David; Pavlović, Darko:* Austrian Frontier Troops 1740-98. Oxford, Osprey, 2005. 48 p., [8] t. ill.
168. *Horváth Csaba:* A M. Kir. Honvédség felderítő rendszerének alakulása az elmélet és a gyakorlat tükrében, 1938-1940. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 1-2., p. 188-212.
169. *Horváth Csaba:* A Magyar Királyi Honvédség és a Nemzetvédelmi Szolgálat, 1919-1945. = Felderítő szemle, 2005. 2., p. 145-162.
170. *Ivanics Mária:* Kozák segédcsapatok Habsburg-szolgálatban, 1593-1606. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 291-295.
171. *Jakus János:* A Magyar Honvédség a rendszerváltástól napjainkig. = Új honvédségi szemle, 2005. 3., p. 66-86.
172. *Józsa Béla:* Sorsok és emlékek. További információk az Egyetemi Rohamszázlóalj történetéhez. = Militaria, 40., 2005. p. 1414-1427.
173. *Karácsony Veronika:* Romák a haderőben. = Új honvédségi szemle, 2005. 8., p. 95-104.
174. *Kassai László:* Gondolatok a honvédelemről és a magyar honvédségről szóló törvényről. = Új honvédségi szemle, 2005. 10., p. 93-106.
175. *Keegan, John:* A háborús felderítés. Az ellenség megismerése Napóleontól az Al-Kaidáig. Budapest, Európa, 2005. 761 p. ill.
176. *Keszmann Oszkár:* A magyar katonai hírszerzés helyzete és átalakításának körülményei 1944 decemberétől 1950-ig. = Felderítő szemle, 2005. 1., p. 140-155.
177. *Keszmann Oszkár:* A magyar katonai hírszerzés helyzete és átalakításának körülményei 1950-51-ben. = Felderítő szemle, 2005. 2., p. 118-123.
178. *Keszmann Oszkár:* A magyar katonai hírszerzés kialakulásának körülményei 1944. decembertől 1953-ig. = Szakmai szemle. A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának kiadványa, 2005. 2., p. 163-171.
179. *Kiss Kálmánné, Tóth József:* A hadsereg, a tisztikar a politikai hatalom szorításában. 2-4. = Bolyai szemle, 2005. 1., p. 112-136., 2., p. 36-67., 4., p. 77-105.
180. *Knoll Gyula:* Bátrak az égen. Kitty Hawk – Rákos – Taszár, 1903-2003. [Budapest], Kairosz, [2005]. 487 p., ill.

181. *Koehler, John O.:* Stasi. A keletnémet titkosszolgálat feltáratlan története. [Budapest], Hamvas Intézet, 2005. 485 p., ill.
182. *Kordé Zoltán:* Megjegyzések a székely ispánok 1467 előtti katonai szerepéhez. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 721-728.
183. *Kosaras Péter Ákos*: Magyarok a Waffen-SS kötelékében. Budapest, Nemzetek Európája, 2005. 250 p., [46] t. ill.
184. *Kőszegvári Tibor:* A katonai felderítés helye, szerepe és problémái a terrorizmus elleni küzdelemben. = Felderítő szemle, 2005. 3. p., 89-101.
185. *Krajnc Zoltán:* A légierő alkalmazásának alapkérdései. = Új honvédségi szemle, 2005. 7., p. 87-98.
186. *Kubinyi András:* Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 441-457.
187. *László András:* A Lengyel Hadsereg speciális alakulata – a GROM. = Felderítő szemle, 2005. 3., p. 102-109.
188. *Limpár Péter:* A többnemzetiségű fegyveres erők problematikája a magyar politikai és közgondolkodásban a 19. század második felében. Vita a magyar nemzeti hadseregről 1867-68-ban. = A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19-20. században. Budapest, Napvilág, 2005. p. 276-295.
189. *Lőrincz Miklós:* A korszerű tüzérség a XXI. század elején. = Új honvédségi szemle, 2005. 12. p. 80-86.
190. *Mák György:* A Honvédelmi Minisztérium és háttérszervezetei alakulása 1989-től napjainkig. = Válogatás a Honvédelmi Minisztérium 2004. évi kutatási eredményeit összegző tanulmányokból. Budapest, HM Oktatási és Tudományszervező Főosztály, 2005. p. 159-180., [5] lev.
191. *McManners, Hugh:* Különleges katonai kommandók. Budapest, Aréna 2000, 2005. 192 p. ill.
192. *Mészáros Kálmán:* Egy reprezentatív testőrszázad II. Rákóczi Ferenc udvarában. A kapcsos palotások névjegyzékei, 1706. május-szeptember. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 469-477.
193. *Moys Péter:* Repülőtéri csendőrség a két világháború közötti időben. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 127-132.
194. *Mujzer Péter:* Szovjet légideszantosok Magyarországon 1956-ban. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 105-108.
195. *Nabera-Sartoulet, Georges*: Les éperons de hussards hongrois. = Vivat hussar, 40. 2005. p. 85-93.
196. *Nagy György:* A határrendőrség újjászervezése 1945-46-ban. = A közbiztonság közös európai örökségünk. Budapest, Szemere Bertalan M. Rendvédelem-történeti Tud. Társ., 2005. p. 64-77.
197. *Nagy József:* A BM Határőrség helye, szerepe, szervezetének változásai a szocialista államhatalomban 1957-től az 1980-as év végéig. = A közbiztonság közös európai örökségünk. Budapest, Szemere Bertalan M. Rendvédelem-történeti Tud. Társ., 2005. p. 78-83.
198. *Nagy Katalin:* Notes on the Arms of the Avar Heavy Cavalry. = Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 58. 2005. 2., p. 135-148.
199. *Ortner, M. Christian:* Sturmtruppen. Österreichisch-ungarische Sturmformationen und Jagdkommandos im Ersten Weltkrieg. Kampfverfahren, Organisation, Uniformierung und Ausrüstung. Wien, Militaria, 2005. 319 p., ill. – Magyar vonatkozásokkal.
200. *Otto, Hans-Dieter:* Katonai tévedések lexikona. A szalamiszi csatától az iraki háborúig. Nagykanizsa, Canissa, 2005. 336 p.
201. *Pánczél Mátyás:* Velünk volt az erő! = Regiment, 2005. 4., p. 20-21.
Harckocsizó-fegyvernem a Magyar Néphadseregben, 1945-1960.
202. *Parádi József:* A Magyar Királyság rendőrségei 1920-1945. = A közbiztonság közös európai örökségünk. Budapest, Szemere Bertalan M. Rendvédelem-történeti Tud. Társ., 2005. p. 105-113.
203. *Parádi József:* Az Osztrák-Magyar Monarchia magyarországi rendőrségei 1867-1919. = A közbiztonság közös európai örökségünk. Budapest, Szemere Bertalan M. Rendvédelem-történeti Tud. Társ., 2005. p. 97-104.
204. *Pataky Iván:* A légoltalomtól napjaink polgári védelméig. = Magyar honvéd, 2005. 34., p. 18-19.

205. *Pécsi Tibor:* A terrorizmus lélekrajza. = Valóság, 2005. 6., p. 8-19.
206. *Pelle János:* Mór kalózok. „Dzsihád" a tengeren. = Élet és tudomány, 2005. 22., p. 692-694.
207. *Pellissier, Jack:* Le mousqueton de Hussard modéle 1767 (systéme 1763-1766). = La gazette des armes, 2006. 372., p. 20-25.
208. *Póczik Szilveszter:* A nemzetközi terrorizmus fontosabb összetevőiről. = Magyar tudomány, 2005. 10., p. 1269-1278.
209. *Pollmann Ferenc:* Conrad, Clausewitz és a háború. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 539-544.
210. *Regan, Geoffrey:* Katonai katasztrófák, hadi baklövések. Pécs, Alexandra, 2005. 245 p. ill.
211. *Roy, Philippe:* Les avant-postes de cavalerie légere. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 557-568.
212. *Ságvári György:* A kuruc regiment, mint gazdálkodó szervezet. Pénz, ingóságok, ezredvagyon. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 615-628.
213. *Schandl László:* A békefenntartó hadműveletek egészségügyi biztosítása Afganisztánban. = Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 161-173.
További szerzők: Vekerdi Zoltán, Szabó Sándor, Cserenyecz Béla, Svéd László.
214. *Simon László, Kovács Csaba:* A magyar katonai ejtőernyőzés története. 1., Bátorságpróba. 2., Az ég katonái. = Regiment, 2005. 2., p. 18-24.
215. *Szabó János:* A rendszerváltoztatás és a haderő-átalakítás erkölcsi kérdései a XXI. század küszöbén. = Valóság, 2005. 3., p. 64-82.
216. *Szabó Miklós, M.:* A magyar repülőfegyvernem létrejötte és tevékenysége, 1938-1945. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 145-154.
217. *Szabó Péter:* A magyar lovasság. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 133-136.
218. *Szakály Sándor:* A magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás vezetői 1919-1945. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 671-690.
219. *Szternák György:* A terrorizmus, mint hadtudományi probléma. 2. = Nemzetvédelmi egyetemi közlemények, 2005. 5., p. 5-24.
220. *Teiszler Éva:* A Felső Részek főkapitányságáról. = Medievisztikai tanulmányok. A IV. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2005. június 9-10.) előadásai. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2005. p. 169-183.
221. *Temesvári Péter:* A Holland Királyi Légierő. = Aranysas, 2005. 12., p. 42-45.
222. *Veszprémy László:* Csatamének, paripák és hátaslovak. A középkori hadilovakról. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 803-816.
223. *Veszprémy László:* Középkori hadimén. = História, 2005. 1-2., p. 29-32.
224. *Vida Csaba:* A szlovák haderő külföldi katonai szerepvállalása, 1993-2004. = Felderítő szemle, 2005. 1., p. 44-58.
225. *Visy Zsolt:* A római limes Magyarországon és Európában. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 3., p. 4-7.
226. *Zachar, József:* Egy hadtörténelmi epizód – Francia-Illíria katonai határőrei 1809-1813. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 817-834.
227. *Zachar, József:* A magyarországi császári hadvezetés a Rákóczi-szabadságharc idején. Rövid összefoglalás. = Povstanie Františka II. Rákocziho, 1703-1711 (v novšom priblízení). Prešov, Prešovka univerzita, 2005. p. 113-123.

Csapattörténetek

228. *Berekméri Árpád Róbert:* A marosvásárhelyi 27. székely könnyű hadosztály története megalakulásától 1944 szeptemberéig. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 1-2., p. 152-184.
229. *Fekete István:* „Killián Iskolától" a 86.

„Szolnok" helikopter ezredig, 1948-2005. = Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve. 20. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok M. Lvt., 2005. p. 217-260.

230. *Horváth Zoltán:* Az elfelejtett hadosztály. Az európai háború utolsó légideszant-hadművelete. = Regiment, 2005. 2., p. 36-40.

17. amerikai légideszant-hadosztály

231. *Süli Attila:* A székely határvédászlóaljak története. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 1-2., p. 121-136.

232. *Vály György:* A pápai ejtőernyős ezred, 1939-1945. = Marcali Múzeum. A Marcali Városi Helytörténeti Múzeum évkönyve. 2005. 1., p. 7-29.

A katonaság és kiképzésének története

233. Egyetemi almanach. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem és jogelőd intézményei fennállásának 85. évfordulójára. [Összeáll. Szilágyi Tivadar]. [Szerk. Gőcze István.] Budapest, ZMNE, 2005. 185 p., ill.

234. *Balassa Endre:* A néphadsereg „jutasa". = Honvéd altiszti folyóirat, 2005. 3. p. 58-59.

235. *Brandt Gyula:* Katonai helikoptervezetők képzése a Magyar Néphadsereg / Honvédség részére. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 61-90.

236. *Csák Zoltán:* Tengerészgyalogosok. Az Expedíciós Hadműveletek Iskolája. = Regiment, 2005. 2., p. 25-27.

237. *Hajdu Tibor:* „De mi képtelenség – Mars könyvet olvas!" Küzdelem a korszerű magyar tisztképzésért 1848 előtt. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 233-246.

238. *Hangodi László:* Veszprémi hadtörténeti barangolások. Flígerosztály a Kinizsin, 1943. A Jutasi Kinizsi Pál Csapat Tiszthelyettesképző Iskola repülőszázada. 3. = Veszprémi szemle, 2005. 3-4., p. 77-81.

239. *Jánkfalvi Zoltán:* Vörös és fekete. = Aranysas, 2005. 4. p. 62-65.
Feketék kiképzése az USA légierőnél, bevetésük Magyarországon a második világháború idején.

240. *Kazinczy László:* Sorakozó! ... akiket az Isten szeretett. Egy katonaiskola története a II. világháború végén. Nagykanizsa, Kanizsai Nyomda Kft., 2005. 157 p. ill.

241. *Kerezsy Norbert:* Látogatás a holland Királyi Katonai Akadémián. = Nemzetvédelmi egyetemi fórum, 2005. 2., p. 38-39.

242. *Miklós Zoltán:* Katonai oktatás és nevelés a szocializmus rendszerében, 1945-1990. = Nemzetvédelmi egyetemi fórum, 2005. 2., p. 40-43.

243. *Miklós Zoltán:* Kik vehettek részt a Ludovika Akadémián folyó képzésben? = Ad acta, 2004. Budapest, „Múlttal a Jövőért" Alapítvány; Hadtörténelmi Lvt., 2005. p. 94-108.

244. *Miklós Zoltán:* Az oktatás alapelvei a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémián. = Humán szemle, 2005. 1., p. 51-59.

245. *Oroszi Antal:* Az Egyesített Tiszti Iskola története, 1957-1967. Tanulmány. 1-2. [Budapest], ZMNE, 2005. 2 db. (330, 378 p.) ill.

246. *Oroszi Antal:* Lépjünk be a múzeumba. A katonai akadémiák az 1956-os forradalom és szabadságharcban. 5. = Nemzetvédelmi egyetemi fórum, 2005. 4., p. 35-37.

247. *Oroszi Antal:* Lépjünk be a múzeumba. Konszolidáció és az akadémiák egyesítése. 6. = Nemzetvédelmi egyetemi fórum, 2005. 5., p. 35-37.

248. *Poór Gábor:* Emlékképek a Vasvári Pál Repülő Szakkiképző Iskola megalakulásáról és első évfolyamáról. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 167-172.

249. *Szabó Miklós, M.:* A magyar katonai felsőoktatás története, 1947-1956. Bp., Zrínyi, 2004. 271 p. ill.
Ism.: Kacsó Lajos: Katonai felsőoktatás, 1947-1956. = Magyar honvéd, 2005. 5. p. 16.- Kolozsvári Sándor: Recenzió helyett. = Nemzetvédelmi egyetemi fórum, 2005. 4., p. 42-43.

250. *Vörös Béla:* A magyar mérnökök és hadmérnökök képzésének történetéből, 1710-2000. Budapest, ZMNE, 2005. 102 p. ill.

251. *Závodi Szilvia:* A soproni Magyar Királyi „Zrínyi Ilona" Honvédtiszti Leánynevelő Intézet. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 53-73.

A katonai nevelés és hagyományápolás története

252. 20 éves a Bolyai János nyugállományúak klubja, 1985-2005. Pillanatképek a klub tagjainak életéből. [Budapest], ZMNE, 2005. 136 p., [41] t. ill.
253. Honvédség és Társadalom Baráti Kör Székesfehérvári Szervezete, 1995-2005. [Szerk. Görög István et al.]. Székesfehérvár, Honvédség és Társadalom Baráti Kör Székesfehérvári Szervezete, 2005. 100 p., ill.
254. Menetgyakorlat a múltba. Nem a történelem kerekét akarják visszaforgatni. = Regiment, 2005. 3., p. 62-63.
Katonai hagyományőrzés.
255. Utak és sorsok. A nagyváradi magyar királyi „Gábor Áron" Honvéd Tüzérségi Hadapródiskola utótörténetéből, 1944-2005. [Szerk.biz. Akay László ... et al.] Budapest, Agroinform, 2005. 144 p., [30] t. ill.
256. *Amaczi Viktor:* Második világháborús emlékmű Washingtonban. = Új honvédségi szemle, 2005. 12. p. 87-90.
257. *Boros Géza:* Kitelepítési emlékművek Magyarországon, 1989-2004. = Régió, 2005. 2., p. 93-110.
258. *Kelemen Zsolt:* Lóháton fegyverben. Szentendre, Cephalion, 2005. 191 p. ill.
259. *Nagy László:* Emlékhelyek és emlékművek a ZMNE Üllői úti bázisán. Budapest, ZMNE Bolyai J. Kat. Műsz. Főisk. kara, 2005. CD.
260. *Nagy László, Vörös Béla:* Emlékművek és emlékhelyek a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Üllői úti bázisán. Budapest, ZMNE Bolyai J. Kat. Műsz. Kar, 2005. 97 p., ill.
261. *Prohászka László:* A Vasszékely ábrázolása a cs. és kir. 82. székely gyalogezred plakettjén, jelvényén és emléktábláján. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 129-136.
262. *Tőrös István:* Alázatosan jelentem... az orosz támadást visszavertük. = Regiment, 2005. 4., p. 48-49.
Hagyományőrző hadijáték.
263. *Udovecz György:* A pozsonyi csata. = Magyar honvéd, 2005. 16., p. 14-15.
Hagyományőrző hadijáték.
264. *Zeidler Miklós:* Nagy-Magyarország, Trianon, revízió. Revíziós gondolat hatása a magyarországi városképekre. Forrásközlés. = Limes, 2005. 1., p. 69-106.

A haditechnika története

265. A magyar harc- és gépjárműfejlesztések története. [Szerk. Varga A. József]. Budapest, MH Összhaderőnemi Logisztikai és Támogató Parancsnokság, [2005]. 504 p., ill.
266. Tigris, párduc, páncélfír. Bese menekülj, mert szétlőnek. = Regiment, 2005. 4., p. 13-15.
267. *Ágoston Gábor:* Guns for the sultan. Military power and the weapons industry in the Ottoman Empire. Cambridge, Cambridge Univ. Pr., 2005. 277 p., ill. – magyar vonatkozásokkal.
268. *Amaczi Viktor:* Fegyverzetek a koreai háborúban. 1-2. = Haditechnika, 2005. 3., p. 74-78., 4., p. 80-82.
269. *Amaczi Viktor:* Tüzérségi eszközök Aberdeenben. = Haditechnika, 2005. 1., p. 84-87.
270. *Amaczy Viktor:* Egy márka a repülés történetében – a Rolls-Royce. = Új honvédségi szemle, 2005. 10., p. 85-92.
271. *Balás B. Dénes, Csipkés Ernő:* Katonarádió, katonai műsoradók a második világháborúban. 4. = Haditechnika, 2005. 1., p. 8-12.
272. *Bilik Péter:* Úszó erődök. [1.] = Aranysas, 2005. 2., p. 66-69.
Repülőgép-anyahajók, 1897-1936.
273. *Bilik Péter:* Úszó erődök. 2., A második világháború. = Aranysas, 2005. 3., p. 68-73.
Repülőgép-anyahajók
274. *Bilik Péter:* Úszó erődök. 3., A koreai háború. = Aranysas, 2005. 4., p. 58-61.
Repülőgép-anyahajók
275. *Bilik Péter:* Úszó erődök. 4., A vietnami háború. = Aranysas, 2005. 5., p. 66-69.
Repülőgép-anyahajók
276. *Bilik Péter:* Úszó erődök. 5. = Aranysas, 2005. 6., p. 56-59.
Repülőgép-anyahajók, 1970-1980-as évek
277. *Bilik Péter:* Úszó erődök. 6., A Perzsa-öböl. = Aranysas, 2005. 7., p. 66-69.
Repülőgép-anyahajók
278. *Chant, Christopher:* Harckocsik. Több mint 250 harckocsi és páncélozott harcjármű. Budapest, Zrínyi, 2005. 256 p. ill.

279. *Demes Csaba:* A félláncta lpas katonai járművek. = Haditechnika, 2005. 3., p. 73-74.
280. *Farkas Tibor:* A német FG 42-es automata puska. = Haditechnika, 2005. 3., p. 59-62.
281. *Feith László:* Változatok T-72-re. = Magyar honvéd, 2005. 44., p. 15.
282. *Forintos Kálmán:* Homokszínű búzavirág: BMW R 75. = Regiment, 2005. 2., p. 66-67.
283. *Gál József:* Atomriadó. A végső visszaszámlálás. = Aranysas, 2005. 7., p. 21-25.
284. *Gál József:* Figyelő szemek a vietnami égen. 1. = Aranysas, 2005. 1., p. 25-29.
285. *Gál József:* Figyelő szemek Vietnam egén. [2.] = Aranysas, 2005. 2., p. 14-20.
286. *Gál József:* Opálosodó üvegszemek. égi párbaj Vietnam egén. = Aranysas, 2005. 2., p. 35-37.
287. *Gál József:* Sebészi pontossággal. A légi háborúk precíziós fegyverei. = Aranysas, 2005. 10., p. 24-31.
288. *[Géczi Zoltán] Rieder, Kurt:* Magyar fejlesztések a II. világháborúban és a Magyar Királyi Honvédség haditechnikája. Kecskemét, Vagabund, 2005. 206 p. ill.
289. *Hajdú Ferenc, Haris Lajos, Haris Ottó:* A Günther Burstyn páncélautó és harckocsi tervei, 1905-1914. = Haditechnika, 2005. 1., p. 68-72.
290. *Haris Lajos, Haris Ottó:* Buzogányvetők a budapesti harcokban. 60 éve történt. = Haditechnika, 2005. 4., p. 75-77.
291. *Haris Lajos, Haris Ottó:* A k. u. k. Rába K I. és K II. vontatók (traktorok) alkalmazása és leírása. = Haditechnika, 2005. 3., p. 69-72.
292. *Horváth Zoltán:* A Gizella hadművelet. A Luftwaffe éjszakai vadászai. = Aranysas, 2005. 2., p. 48-53.
293. *Horváth Zoltán:* Királynők őrjárata. Frontvonalban az AWACS gépek elődei. = Aranysas, 2005. 7., p. 48-53.
Amerikai légtérfigyelés a Csendes-óceán felett, 1956-1965.
294. *Horváth Zoltán:* Légcsavaros martalócok. A Martin B-26-os Marauder közepes bombázó. = Aranysas, 2005. 4., p. 48-53.
295. *Izsóf Gábor:* Mesterlövészek Afganisztánban. Figyelmeztetés és könyörület nélkül. 1-2. = Kaliber, 2005. 3., p. 48-52.
296. *Jánkfalvi Zoltán:* Akiknek célpont (volt) e táj. A magyarországi célpontok felderítése. = Aranysas, 2005. 9., p. 58-61.
297. *Jánkfalvi Zoltán:* Gépmadarak a szabolcsi égen, 1865-1947. 1., A nyíregyházi repülőtér és Szabolcs-Szatmár repüléstörténete a kezdetektől 1945-ig. Budapest, T. M. Repüléstechnika, 2005. 328 p., ill.
298. *Jánkfalvi Zoltán:* A halált hozó fagyöngy. = Aranysas, 2005. 10. p. 52-55.
A Savoia-Marchetti SM-79-es bombázók továbbfejlesztési kísérletei a Luftwaffénál.
299. *Jánkfalvi Zoltán:* Léggömbháború. A második világháború kevésbé ismert eseményei. = Aranysas, 2005. 12., p. 62-64.
300. *Kaiser Ferenc:* „Őfelsége hadihajója", a HMS WARSPITE. 5. = Haditechnika, 2005. 1., p. 19-22.
301. Katona Miklós: Duna-tengerjáróink a második világháborúban. 1-2. = Haditechnika, 2005. 1., p. 56-60., 2., p. 62-64.
302. *Kenyeres Dénes:* Könnyűhelikopterek (Mi-1M, KA-26) története a magyar haderőben, 1961-1990. Kecskemét, Szentkirályszabadja, Börgönd, Kecskemét, Szerző, 2005. 304 p., ill.
303. *Kenyeres Dénes:* A Magyar Néphadsereg aranytőre. = Haditechnika, 2005. 1., p. 72-74.
304. *Kenyeres Dénes:* Mi-1M futárhelikopterek a Magyar Néphadsereg hadrendjében. 1., A Mi-1 helikopter kifejlesztése, leírása, szerkezeti felépítése. 2., 1960-61. átképzőtanfolyamok és a Mi-1 hadrendbe állítása. 3., 1962-63 – kiképzés és gyakorlatok. = Haditechnika, 2005. 3., p. 52-56., 4., p. 71-74., 6., p. 65-69.
305. *Kovács Béla:* Harc a Repülő Tank ellen. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 39-45.
306. *Kovács Imre:* Gördülő légvédelem: Kanonen und Flakwagen. = Regiment, 2005. 3., p. 64-66.
307. *Kővári László:* Air-2 Genie. Repülőgép fedélzeti fegyverek. = Aranysas, 2005. 10., p. 16-17.
308. *Krajnc Zoltán:* A ballasztikusrakéta-védelem kezdetei az Amerikai Egyesült Államokban. = Új honvédségi szemle, 2005. 11., p. 67-75.
309. *Krámli Mihály:* Az Osztrák-Magyar Monarchia majdnem-dreadnoughtjai. A Radetzky-osztály. = Ünnepi szám Harsányi Iván 75. születésnapjára. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2005. p. 122-140.
310. *Krámli Mihály:* A Tegetthoff-osztály születése. Az osztrák-magyar dreadnought-

program. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 1-2., p. 41-78.

311. *Lugosi József:* A leghíresebb – leghírhedtebb. A Kalasnyikov-gépkarabélyok. = Regiment, 2005. 1., p. 27-29.

312. *Lugosi József:* Lövegek a Hadtörténeti Múzeum fegyvergyűjteményében. 1. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 181-210.

313. *Máté Miklós:* A Chieftain harckocsi. 1. = Haditechnika, 2005. 4., p. 21-24.

314. *Merényi-Metzger Gábor*: Simonyi óbester szablyája. = Haditechnika, 2005. 1., p. 82-83.

315. *Nagy István:* Restaurált és tisztított fegyverek. Csíkszereda, Csíki Székely Múz., 2005. [24] sztl. p., ill.
A Csíki Székely Múzeum fegyvertörténeti kiállításának katalógusa.

316. *O'Connel, Robert L.:* A kard lelke. A fegyverek és a hadviselés illusztrált története az őskortól napjainkig. Debrecen, Gold Book, [2005]. 403 p., ill.

317. *Pálffy Géza:* Kriegswirtschaftliche Beziehungen zwischen der Habsburgermonarchie und der ungarischen Grenze gegen die Osmanen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts: unter besonderer Berücksichtigung des königlichen Zeughauses in Kaschau. = Ungarn Jahrbuch, 27. 2004. München, Ungarisches Inst., 2005.p. 17-40. – Magyar vonatkozásokkal.

318. *Pánczél Mátyás:* Generációváltás. A T-55-ös harckocsik. = Regiment, 2005. 4., p. 22-23.

319. *Pánczél Mátyás:* A hagyományok őrzői. A T-72-es harckocsi története. = Regiment, 2005. 4., p. 24-28.

320. *Punka György:* Ahogyan a „Pik As" ezred pilótái látták. = Aero magazin, 2005. 2., p. 57-61.

321. *Punka György:* A B-25-ös Mitchell. = Aero magazin, 2005. 4., p. 57-61.

322. *Punka György:* A Douglas A-20-as „Boston". = Aero magazin, 2005. 1. p. 57-61.

323. *Punka György:* Messerschmittek végnapjai. = Aero magazin, 2005. 5., p. 57-61.

324. *Pusztai János*: Szentesi repülőtér a front előtt és után: 1940-től 1944 végéig. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 183-196.

325. *Radics Béla:* Egy elfelejtett fegyverkonstruktőr-család, a szegedi Brauswetterek. = Haditechnika, 2005. 4., p. 12-15.

326. *Ruichen, Zhu:* Az észak-koreai atomfegyverkezésről. = Hadtudomány, 2005. 1., p. 118-124.

327. *Ruttai László, Krajnc Zoltán:* Magyarország lehetőségei a NATO ballasztikus rakéták elleni védelmi rendszerének fejlesztésében. = Új honvédségi szemle, 2005. 6., p. 107-112.

328. *Sárhidai Gyula, Szabó Miklós:* Atomtengeralattjárók, 1954-2004. Budapest, Zrínyi, 2005. 143 p., ill.

329. *Sárhidai Gyula:* Magyar rakétafejlesztések a II. világháború éveiben, különös tekintettel a légierőre. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 15-24.

330. *Schottner Tamás:* A Rimamurány Rt. salgótarjáni gyáregységének haditermelése, 1914-1945. = Haditechnika, 2005. 3., p. 2-5.

331. *Schuminszky Nándor:* A Gazda és a V-2. = Haditechnika, 2005. 4., p. 52-56.

332. *Schuminszky Nándor:* A világűr ostroma. A V-2-től az R-1-ig. = Aranysas, 2005. 6., p. 76-79.

333. *Seres Gyula:* Lánctalpas Skoda. = Regiment, 2005. 4., p. 60-62.

334. *Suba János:* A szocialista határőrizet egyik eszköze: az aknazár. = A közbiztonság közös európai örökségünk. Budapest, Szemere Bertalan M. Rendvédelem-történeti Tud. Társ., 2005. p. 139-143.

335. *Szabó József János:* Magyar erődítések a második világháborúban. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 155-163.

336. *Szentesi György:* Az atomfegyverek hat évtizede. = História, 2005. 6-7., p. 6-8.

337. *Szűr Zoltán:* Az U 212 üzemanyagcellás tengeralattjáró. 1-2. = Haditechnika, 2005. 2., p. 17-20., 3., p. 20-22.

338. *Temesvári Péter:* Feketekeresztesek. A Luftwaffe története 1923-tól napjainkig. = Aranysas, 2005. 6., p. 63-67.

339. *Temesvári Péter:* Az óceán kék szelleme. Az USS LEXINGTON (CV-16) repülőgéphordozó. = Aranysas, 2005. 12., p. 58-61.

340. *Tolnai Gergely:* A Kárpát-medence erődövei a második világháborúban. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 3., p. 35-37., 4., p. 14-16.

341. *Tolnai Gergely:* A Szovjetunió nyugati erődvonalai, a Sztálin- és a Molotov-vonal. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 6., p. 34-36.
342. *Tóth Ferenc:* Aknarobbanás a Dunán, 1944 május 16. = Haditechnika, 2005. 2., p. 82-84.
343. *Tóth György, Puskás Béla*: Radarok a végeken. Kaposvár, Szerző, 2005. 168 p., ill.
344. *Töll László:* A számszeríj- az ördögi fegyver. 1-2. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 3., p. 29-31., 4., p. 20-21.
345. *Varsányi Mihály*: Voodoo-varázslat az égen. A McDonell F-101 története. 1. = Haditechnika, 2005. 4., p. 25-28.
346. *Vass Gábor:* Finnország csodafegyvere: Suomi M1931 géppisztoly. = Kaliber, 2005. 3., p. 10-16.
347. *Vass Gábor:* A tüzérségi Luger. Parabellum lange Pistole 08 (P14). = Kaliber, 2005. 3., p. 26-39.
348. *Vass Gábor*: Wehrmachttól a Bundeswehrig. Walther P38. = Kaliber, 2005. 10., p. 28-38
349. *Vida Gábor:* Az alsókaros puskák históriája. Winchesterek. = Kaliber, 2005. 11., p. 12-21.
350. *Villányi György*: Az Amerikai Egyesült Államok rakétaelhárító rendszerei. 1-2. = Haditechnika, 2005. 2., p. 25-28., 3., p. 14-15.
351. *Winkler Gusztáv:* A bástyás rendszerek kialakulása és fejlődése. 1-3. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 2., 3. p. 18-20., 5., p. 15-17.
352. *Zahálka, Jan; Tesar, Petr Aharon; Tyrlik, Sigmund:* Phönix D 1 - D III. Hradec Králové, JaPo, 2005. 80 p., ill.
353. *Zsák Ferenc:* Légi háború Koreában. 1-4. = Aero magazin, 2005. 5-8., p. 52-56.
2. r. Bevetik az F-86-os „Sabre"-t. 3. r. Harcok az éjszakában. 4. r. Befejezetlen mérleg.
354. *Zsig Zoltán:* Földön, vízen, sivatagban. BTR-80-as páncélozott szállító harcjármű GAZ-5903. = Regiment, 2005. 3., p. 50-51.
355. *Zsig Zoltán:* Kínai páncélozott szállító és gyalogsági harcjárművek. 1-2. = Haditechnika, 2005. 2., p. 37-40., 3. p. 16-19.
356. *Zsig Zoltán:* A Pioneer ahol tud, segít... = Aranysas, 2005. 10., p. 68-69.
RQ-2 felderítő repülőgép
357. *Zsig Zoltán:* A tankölő. RPG-7. = Regiment, 2005. 1., p. 20-23.
358. *Zsig Zoltán:* Váltótípus? Az M4-es gépkarabély. = Regiment, 2005. 4., p. 32-33.

A katonai jog, a háborús bűnök története

359. Auschwitzi jegyzőkönyv. Közli és a kísérő tanulmányt írta: Haraszti György. Budapest, Múlt és Jövő, 2005. 117 p., ill.
360. Gróf Tisza István gyilkosai a hadbíróság előtt. A Magyar Távirati Iroda és a Magyar Kurír hivatalos gyorsírói följegyzéseinek alapján. Szerk., az előszót és a zárszót írta Bencsik Gábor. Budapest, M. Ház, 2005. 395 p., ill.
361. A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Szerk. Molnár Judit. Budapest, Balassi, 2005. 737 p.
A holokauszt Magyarországon - 60 év után európai perspektívában címmel 2004. április 16-18-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencián elhangzott előadások alapján készült.
362. *Dávid Géza, Fodor Pál:* „Az ország ügye mindenek előtt való." A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei 1544-1545, 1522. Budapest, História; MTA Történettudományi Int., 2005. LXXXI, 757 p.
363. Sztálinizmus és nácizmus. [Diktatúrák összehasonlítása]. Szerk. Ian Kershaw, Moshe Lewin, Szeged, Szukits, 2005. 423 p.
364. *Bonhardt Attila:* A M. Kir. Honvédség és a zsidókérdés. = Levéltár és helytörténet. A Komáromi Levéltáros Szakmai Nap előadásai, 1994-2004. Esztergom, Komárom-Esztergom M. Önkorm. Lvt., 2005. p. 240-268.
365. *Csapody Tamás; Pajic, Tomislav:* A bori munkaszolgálat jugoszláv szemmel. = Új honvédségi szemle, 2005. 12., p. 91-98.
366. *Ehrenberger Róbert:* Gyomorrontásért kötél általi halál. A tatai orvosper a koncepciós eljárások sorában. = Ad acta, 2004. Budapest, „Múlttal a Jövőért" Alapítvány; Hadtörténelmi Lvt., 2005. p. 216-239.
367. *Kotek, Joël; Rigoulot, Pierre*: A táborok évszázada. Fogva tartás, koncentrálás, megsemmisítés. A radikális bűn száz éve. Budapest, Nagyvilág, [2005]. 655, [2] p. térk., ill.

368. *Kovács Tamás:* Magyar munkaszolgálatosok Borban. = Ünnepi szám Harsányi Iván 75. születésnapjára. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2005. p. 97-121.

369. *Kurcz Béla:* Vérbírák sztahanovistái. Kik ítélkeztek és hogyan a forradalom vádlottjainak pereiben? = Népszabadság, 2005. 141/2., p. 5.

370. *Rees, Laurence:* Auschwitz. A nácik és a „végső megoldás." Pécs, Alexandra, 2005. 319 p., [16] t. ill.
A BBC adásában elhangzott Auschwitz című műsor anyagából készült.

371. *Szabó Lajos, H.:* Lapáttal szolgáltuk a hazát, 1951-1956. Katonai munkaszolgálat békeidőben. Pápa, Szerző, 2005. 282 p., ill.

372. *Szita Szabolcs:* Aki egy embert megment – a világot menti meg. Mentőbizottság, Kasztner Rezső, SS-embervásár. 1944-1945. Budapest, Corvina, 2005. 174 p., ill.

373. *Szita Szabolcs:* Deportálás a Csillagerődből 1944 őszén. = Levéltár és helytörténet. A Komáromi Levéltáros Szakmai Nap előadásai, 1994-2004. Esztergom, Komárom-Esztergom M. Önkorm. Lvt., 2005. p. 284-312.

374. *Trócsányi Zsolt:* Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben. Budapest, Gondolat, 2005. 328 p., [1] t.
Hadügy: 134-162. p.

375. *Vidra Zsuzsanna:* A roma holokauszt narratívái. = Régió, 2005. 2., p. 111-129.

Veszteségek, a hadifogság története

376. Vengerskie voennoplennye v SSSR. Dokumenty 1941-1953 godov. [... red. sovet A.N. Artizov et al.]. Moskva, ROSSZPEN, 2005. 543 p., [56] t. ill.

377. *Babits István:* „Áll az idő és máll a tér." Babits István levelei a keleti frontról és a hadifogságból, 1915-1920. [A kötetet összeáll., a szövegeket gondozta, a német nyelvű leveleket ford., a jegyzeteket és a bevezetőt írta Buda Attila. Budapest, Akadémiai K., 2005. 737 [11] t. ill.

378. *Babucs Zoltán:* A 2. magyar hadsereg harctéri tevékenysége és a hősi halottai a Don-kanyarban 1942-1943. = A Dontól a Marosig... 1943-1944. A X. és XI. Makói Honvédnap és Találkozó 2003, 2004. Makó, Makó Város Önkorm., 2005. p. 16-32.

379. *Bíró Zoltán, Sz.:* Huszonhétmillió életbe került. = Magyar hírlap, 2005. 107. p. 19.

380. *Bognár Zalán:* Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjet fogságba 1944-45-ben. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 181-190.

381. *Fiziker Róbert:* A Wilhelm Gustloff katasztrófája. Hatvan éve történet. [1]. = Élet és tudomány, 2005. 6., p. 172-174.

382. *Fiziker Róbert:* Tízezer áldozat. A Wilhelm Gustloff katasztrófája. 2. = Élet és tudomány, 2005. 7., p. 202-204.

383. *Gurov, Aleksandăr:* Barutna prolet. Părva bălgarska armiâ v Užna Ungariâ prez 1945 g. Pălen spisăk i danii na zaginalite na ungarska zemâ. Sofiâ, Balkani, 2005. 358 p., [16] t. ill.
A magyar földön elesettek teljes névsora és adatai.

384. *Jákfalvi Zoltán:* A repülő mamutok temetője. = Aranysas, 2005. 7., p. 54-58.

385. *Jánkfalvi Zoltán:* Kecskemét – a repülő „Mamutok" temetője. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 49-56.

386. *Kapronczay Károly:* Lengyelek a világháborúban. A legnagyobb vesztes. = Élet és tudomány, 2005. 11., p. 333-335.

387. *Korchmáros István:* A birodalom markában, 1944-1948. Hadifogoly életünk mindennapjai Szevasztopolban. Budapest, Szerző, 2005. 283 p., ill.

388. *Lenkefi Ferenc:* Francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború forradalmi szakaszában, 1793-1795. = Ad acta, 2004. Budapest, „Múlttal a Jövőért" Alapítvány; Hadtörténelmi Lvt., 2005. p. 71-82.

389. *Mészáros Kálmán:* Egy fogolynévsor a Rákóczi-szabadságharcból, 1705. február 4. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 811-834.

390. *Ravasz István:* Félbeholt életek... Magyarország vesztesége a XX. század világháborúiban. = Regiment, 2005. 2., p. 57-59.

391. *Ravasz István:* A front pusztításai. Magyarország veszteségei a második világháborúban. = História, 2005. 3., p. 23-24.

392. *Ravasz István:* Magyarország világháborús embervesztesége és a magyar katonasírok. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 167-179.

393. *Tóth Ferenc:* Roncsok a Ferenc József híd környékén. = Haditechnika, 2005. 4., p. 68-70.

394. *Várdy Béla, Várdy Huszár Ágnes:* Magyar rabszolgák a szovjet Gulag táboraiban. 1-2. = Valóság, 2005. 3., p. 14-34., 49-69.

395. *Varsányi Mihály:* Magyar berepülőpilóta a Szovjetunióban. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 47-48.

Németh Lajos

Helytörténet, vártörténet

396. Háborús napjaink. Emlékezések könyve. [Szerk. Páldi András]. Rákóczifalva, Rákóczifalva Nagyközség Önkorm., 2005. 132 p., ill

397. *Sajti Enikő, A.:* Impériumváltás a Délvidéken, 1918-1920. = Limes, 2005. 1. p. 7-20.

398 Przemyśl w marcu 1915 – im März 1915. [Red. tom. Tomasz Idzikowski, Grzegorz Klebowicz]. Przemyśl, Tomasz Idzikowski Fort VIII „Łętownia", 2005. 32 p., főként ill.

399. *Ágoston Sándor:* A hazáért és a szabadságért – előre! Gyomaiak és endrődiek a dicsőséges 1848–49-es szabadságharcban. Gyomaendrőd, Szerző, 2005. 292 p., ill.

400. *Babucs Zoltán, Besenyei Vendel:* A jászberényi huszárlaktanya története. Jászberény, 2005. 2 CD.

401. *Bánkúti Imre:* 1704. Két hadsereg a Dél-Dunántúlon, két tragédia Pécsett. = A pécsi egyházmegye a 17-18. században. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2005. p. 33-51.

402. *Benedek Gyula:* Iratok Mezőtúr város török kori történetének időszakából 1526-1699. Szolnok, 2005. 378 p., ill.

403. *Botlik József:* Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola, 2005. 552 p., térk. ill.

404. *Cseh Valentin:* Nándorfehérvár vára egykor és ma. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 4., p. 22-24.

405. *Csekő Andrea:* Kunszentmárton 1848-49-ben. = Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve. 20. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok M. Lvt., 2005. p. 61-88.

406. *Csendes Péter:* Bécs kaszárnyái. = Bécs – Budapest. Műszaki haladás és városfejlődés a 19. században. Budapest, Bécs, Budapest Főváros Lvt.; Bécsi Városi és Tartományi Lvt., 2005. p. 73-76.

407. *Csorba Csaba:* Rákóczi várak és várkastélyok. 1. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 1., p. 10-11.

408. *Domokos György:* Kézműves mesterségek és szerszámaik a végvárakban. XVI-XVII. század. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 175-200.

409. *Fabó Beáta:* A főváros katonai létesítményei a 19. században. = Bécs – Budapest. Műszaki haladás és városfejlődés a 19. században. Budapest, Bécs, Budapest Főváros Lvt., Bécsi Városi és Tartományi Lvt., 2005. p. 65-72.

410. *Ferenczy Sándor József:* „Vakító csillagnak mikor támad fénye." A przemyśli erődrendszer. 1-2. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 5., p. 20-21., 6., p. 19-21.

411. *Fleisz János:* Város, társadalom, kultúra. Nagyvárad a 19-20. században. Tanulmányok. Nagyvárad, Sapientia Varadiensis Alapítvány, 2005. 186 p.

412. *Hausner Gábor, Négyesi Lajos, Papp Ferenc:* „Juhakol" a szőlőhegyen. Kísérlet Zrínyi-Újvár helyzetének meghatározására. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 835-862.

413. *Hegyi Géza:* Bálványosvár és a nagypolitika, 1456-1463. A Várdai és a losonci Dezsőfi család küzdelme a bálványosi uradalomért. = Erdélyi Múzeum, 2005. 3-4., p. 105-130.

414. *Hegyi Klára:* Esztergom török őrsége 1554-ben. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 261-268.

415. *Hegyi Klára:* A török Szekszárd. Török várak a Duna mentén. = História, 2005. 6-7., p. 36-40.

416. *Hermann Róbert:* Egy szerencsés város a hadak útján. Nagykanizsa 1849-ben. = Had-

történelmi közlemények, 2005. 1-2., p. 3-36.
417. *Hornyák Árpád:* Impériumváltá(sok) Pécsen szerb szemmel. = Limes, 2005. 1., p. 21-40.
418. *Jankó Annamária:* Várak az I. katonai felmérés térképein. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 1., p. 14-16.
419. *Kacsó Lajos:* A cseszneki vár. = Magyar honvéd, 2005. 1-2., p. 36.
420. *Kónya Péter*: Prešov, Bardejov a Sabinov v povstaní Františka II. Rákócziho. = Povstanie Františka II. Rákócziho, 1703-1711 (v novšom priblízení). Prešov, Prešovka univerzita, 2005. p. 86-112.
Eperjes, Bártfa, Kisszeben
421. *Magyar Kálmán, Nováki Gyula:* Somogy megye várai a középkortól a kuruc korig. Kaposvár, Somogy M. Múz. Ig., 2005. 298 p. ill.
422. *Majcher Tamás:* Drégely vára. = Műemlékvédelem, 2005. 4., p. 197-202.
423. *Marossy Endre:* „A régi fény ragyogjon fel honára !" A szigetvári vár ma. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 4., 11-13.
424. *Marossy Endre*: Eger csillagai. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 1., p. 29-31.
425. *Marossy Endre:* Munkács vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 6., p. 37-39.
426. *Mészáros Orsolya:* Szigliget várának története a középkorban. = Fons, 1994-2004, 2005. 3., p. 299-377.
427. *Mitták Ferenc:* Várostromok a magyar történelemből. Debrecen, Tóth, [2005]. 47 p., ill.
428. *Mrva, Ivan:* Povstanie Františka II. Rákocziho na území západného Slovenska. = Povstanie Františka II. Rákocziho, 1703-1711 (v novšom priblízení). Prešov, Prešovka univerzita, 2005. p. 61-85.
429. *Nagy István:* „...a fiatal szívek forradalma." a szegedi pedagógiai főiskolások 1956-ban. Szeged, Bába, SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási K., 2005. 220 p., ill.
430. *Nagy Veronika:* Tátika vára. = Műemlékvédelem, 2005. 2. p. 91-98.
431. *Nováki Gyula:* Nyergesújfalu és Muzsla (Karva) – Csenke puszta kuruckori erődje.= Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 795-810
432. *Pászti László:* Erőd és ellenerőd a Rajna mentén. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 4. p. 29-32.
Breisach
433. *Polgár Tamás:*Horthy Miklós Kaposváron 1919, 1921, 1923. = Somogy megye múltjából, 2005. 2005. p. 195-206.
434. *Pusztai János*: Szentes és a repülés 1909-1959 ...1993. Szentes, Szentes Önkorm., 2005. 283 p., ill.
435. *Radu, Lupescu:* Kolozsvár korai történetének buktatói. = Erdélyi Múzeum, 2005. 3-4., p. 25-77.
436. *Rédli Margit, Varga István*: A Monostori erőd. Komárom, Monostori Erőd Hadkultúra Központ, 2005. 211, [12] p., ill.
437. *Szénássy Zoltán:* Rév-Komárom. Komárom [Szlovákia]: KT Kiadó, 2005. 327 p., ill.
438. *Szijj Jolán:* Salgótarján, 1919. = Honvédő város. Tudományos emlékülés a Nógrádi Történeti Múzeumban, Salgótarján, 2004. szeptember 23. Salgótarján, Nógrád M. Múz. Szerv., 2005. p. 16-40.
439. *Szloboda János:* Zentán történt '44-ben. Történelmi esszé. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2005. 364 p., [12] t. ill.
440. *Szoleczky Emese:* Huszt várának helye és szerepe Magyarország védelmi rendszerében. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 699-729.
441. *Szőcs János:* A csíkszeredai Mikó-vár. Csíkszereda, Csíki Székely Múz., 2005. 119 p., ill.
442. *Takács Tibor*: A tokaji vár. = Új honvédségi szemle, 2005. 1., p. 97-104.
443. *Takács Tibor:* A dunaföldvári vár. = Új honvédségi szemle, 2005. 6., p. 126-129.
444. *Takács Tibor:* Az ecsedi vár. = Új honvédségi szemle, 2005. 3., p. 96-102.
445. *Takács Tibor:* A gyulai vár. = Új honvédségi szemle, 2005. 4., p. 131-136.
446. *Takács Tibor:* A kisvárdai vár. = Új honvédségi szemle, 2005. 2., p. 130-137.
447. *Takács Tibor:* A kőszegi vár. = Új honvédségi szemle, 2005. 11., p. 120-127.
448. *Takács Tibor:* A sárvári vár. = Új honvédségi szemle, 2005. 9., p. 88-95.
449. *Takács Tibor:* A siklósi vár. = Új honvédségi szemle, 2005. 7., p. 109-115.
450. *Takács Tibor:* A szegedi vár. = Új honvédségi szemle, 2005. 5., p. 99-108
451. *Takács Tibor:* Szigetvár. = Új honvédségi szemle, 2005. 8., p. 127-137.
452. *Takács Tibor:* A szigligeti vár. = Új honvédségi szemle, 2005. 12., p. 121-126.
453. *Takács Tibor:* A vépi várkastély. = Új

honvédségi szemle, 2005. 10., p. 131-137.

454. *Tantalics Béla*: Zalai leventék a második világháborúban, 1944-45. Lenti, Lenti Honismereti Egyes., 2004. 469 p. ill.
Bev. tanulmány: Holló József Ferenc.

455. *Toperczer István:* Várak és forgószárnyas vitézek.= Várak, kastélyok, templomok, 2005. 5. p. 38-40.
Bakony

456. *Tóth Imre:* A hűség-mítosz hatása a népszavazás utáni Sopron mindennapjaira. = Limes, 2005. 1., p. 41-56.

Életrajzok, emlékezések

457. Die österreichischen Admirale. 3., 1915-1924. [Hrsg. Antonio Schmidt-Brentano] Bissendorf, 2005. VI, 412 p. – Magyar vonatkozásokkal.

458. Hol vannak a katonák? Szemelvények a Don-kanyart megjártak vallomásaiból és korabeli hadijelentésekből. Szerk. Tál Gizella és Raffai István. Veszprém, Új Horizont, 2005. 384 p., ill.
Szemelvények Sára Sándor doni dokumentumfilmjeiből.

459. Meghalt a nácivadász, aki nem hagyta elfelejteni a múltat. = Magyar hírlap, 2005. 221., p. 2-3.
Wiesenthal, Simon

460. Rubin tizedes höstette, 2005. = Bevetés. A Bevetés Klub magazinja. 2005. 1., p. 16-17.
Rubin Tibor

461. Der Türkenlouis. Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit. Hrsg. von Wolfgang Froese und Martin Walter. Gernsbach, Katz, 2005. 127 p. ill.

462. *Ablonczy Balázs:* Teleki Pál. Budapest, Osiris, 2005. 547 p. ill.

463. *Ács Tibor:* Petőfi Sándor, az önkéntes katona. = Új honvédségi szemle, 2005. 5., p. 119-129.

464. *Bákay Vilma:* Székely határőrballada. Olvassátok végig! – – naplója. Szerk. és a háttértanulmányt írta: Szabó József János. Előszó: Keresztes Enikő. Budapest, Timp, 2005. 112 p., ill.

465. *Bártfai Szabó László:* A nagy tapsok idején. [Kecskemét], BT-Press, 2005. 331 p.
Kovács Paula: Örök félelemben. p. 287-331.

466. *Barti Béla:* Leventesors. Igaz történet két levente – Barti Béla és Barti László németországi megpróbáltatásairól a II. világháború végén. Malomsok, Szerző, 2005. 143 p., ill.

467. *Beevor, Antony:* Hitler kedvenc színésznője Olga Csehova, a szovjet kém. Debrecen, Gold Book, [2005]. 255 p., [16] t. ill.

468. *Bessenyei József:* A Nádasdyak. Szerk. a képanyagot vál. Szvoboda Dománszky Gabriella. Budapest, General Pr., 2005. 168 p., ill.

469. *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek, hadnagyok és főhadnagyok az 1848-49. évi szabadságharcban. Budapest, Heraldika, 2005. CD.

470. *Csikány Tamás:* Két ország katonatudósa: Czetz János. = Új honvédségi szemle, 2005. 2., p. 100-105.

471. *Csorba László:* Magyar szabadságharcos a lagunák városában. = História, 2005. 9., p. 34-35.
Winkler Lajos

472. *Czigány István:* Gróf Forgách Simon, a király katonája. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 117-134.

473. *Czirók Zoltán:* Grosschmidt István, a legeredményesebb haditengerészeti vadászrepülőnk. = Ad acta, 2004. Budapest, „Múlttal a Jövőért" Alapítvány; Hadtörténelmi Lvt., 2005. p. 94-108.

474. *Demmel József:* Egy szoboravatás margójára. Kováts Mihály élete és hazai ismertsége. = Valóság, 2005. 6. p. 85-91.

475. *Dinyés László:* Virágh Gedeon 1848-49-es huszártiszt, az utolsó aradi rab élete. Arad, Aradi Szabadságszobor Egyes., 2005. 224 p., ill.

476. *Dombrády Lóránd:* Werth Henrik. Akiről nem beszéltünk. [Budapest], Argumentum, 2005. 188 p., ill.

477. *Domonkos László:* Kommandó a Kárpátokban. A Maderspach-történet. Budapest, Masszi, 2005. 228 p., [15] t. ill.

478. *Egri Gyula:* Napló a pokolból, 1941. november 13-tól 1947. szeptember 12-ig. Somorja, Méry ratio, 2005. 176 p.

479. *Egyed Ákos:* Hídvégi gróf Mikó Imre - Erdély Széchényije, az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítója, 1805-1876. = Magyar tudomány, 2005. 12., p. 1570-1577.

480. *Fekete István, Gy.:* Októberi riadó. = Honvéd altiszti folyóirat, 2005. 4., p. 11-16.
Bereczki Ferenc

481. *Fiziker Róbert:* Raoul Wallenberg eltűnése. 1., Vendég vagy fogoly vagyok? 2., A svédek rossz lelkiismerete = Élet és tudomány, 2005. 15., p. 458-460., 16., p. 490-492.

482. *Furkó Béla:* Egy magyar hadifogoly emlékei a szovjet lágerekben élőkről és holtakról, 1944-1948. [Szerk. Furkó Zoltán.] [Budapest], Ajtósi Dürer, [2005]. 93 p., ill.

483. *Germain, Patrick:* Károly és Zita, az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó uralkodópárja. [Budapest], Helikon, 2005. 359 p., ill.

484. *Hannig, Norbert:* A Luftwaffe szolgálatában. Harcaim a keleti fronttól a szülőföld védelméig. Debrecen, Hajja és Fiai, 2005. 233 p., [20] t., ill.

485. *Heckenast Gusztáv:* Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Budapest, História, MTA Történettudományi Int., 2005. 510 p.
Ism.: Bánkúti Imre. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 878-880.

486. *Hermann Róbert:* Gáspár András honvéd tábornok. Kecskemét, Katona J. Múz., 2005. 239 p., ill.

487. *Hermann Róbert:* Görgei Artúr, a katona és a politikus. = A magyar történelem vitatott személyiségei. 4. [Budapest], Kossuth, 2005. p. 7-84.

488. *Hermann Róbert:* Történetíróból katona. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 269-289.
Vasvári Pál

489. *Hornyák Árpád:* „Nem akarok több katonát látni." Linder Béla: egy politikai kalandor portréja. = Rubicon, 2005. 9., p. 28-31.

490. *Jánkfalvi Zoltán:* A nagy találkozás. Sterparone – Brüx – Sárospatak. = Aranysas, 2005. 5., p. 58-62.
Egy amerikai pilóta visszaemlékezése a magyarországi harcokra.

491. *Jenkins, Roy:* Churchill. Budapest, Európa, 2005. 2 db., ill.

492. *Kacsó Lajos:* A halálra ítélt lövegparancsnok. = Honvéd altiszti folyóirat, 2005. 4., p. 9-10.
Dobrosi Lajos

493. *Kacsó Lajos:* Tanulságos életút, gazdag szellemi örökség. Ki volt Hollán Ernő? = Magyar honvéd, 2005. 6., p. 14.

494. *Kapronczay Károly:* József Pilsudski, 1867-1935. = Valóság, 2005. 6., p. 92-99.

495. *Kazinczy István:* Körösladány szülötte, Tüköry Lajos, 1830-1860. A magyar szabadságharc főhadnagya, a törökországi emigráció őrnagya, az olasz egyesítés mártír ezredese. Körösladány, Körösladány Nagyközség Önkormányzata, 2005. 111 p., ill.

496. *Kerecsényi Zoltán:* Pápáról a vilárűrbe. Farkas Bertalan pápai kötődéséről, felkészüléséről, a nagy eseményről és visszavisszatéréseiről. Pápa, Jókai M. Városi Kvt., 2005. 89 p., [2] t. ill.

497. *Kiste, John:* Franz Joseph I. Kaiser von Österreich. Essen, Magnus, 2005. 254 p., [8] t. ill.

498. *Kostin, Boris Akimovič:* Margelov. Moskva, Molodaâ gvardiâ, 2005. 316, [32] t. ill. Magyar vonatkozások.
Margelov, Vasilij Filippovic

499. *Kovács Sándor:* A halálraítélt '56-os, Kovács Sándor dandártábornok. [Beszélgetőtárs:] Udvarhelyi András. [Budapest], Udvarhelyi és Udvarhelyi Bt., 2005. 73 p., ill.

500. *Köpeczi Béla:* Bercsényi Miklós, a diplomata. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 427-432.

501. *Kriston-Pócsik József:* Az Enigma, és az Enigma-kém. = Szakmai szemle. a Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának kiadványa. 2005. 3. p. 158-168.

502. *Krizsán László:* Követjárás mindhalálig. Zalánkeményi Kakas István Perzsiában. = Élet és tudomány, 2005. 34., p. 1076-1078.

503. *Krizsán László:* A sivatag titkait kutatta. Almásy Lászlóról. Vasszilvágy, M. Nyugat, 2005. 101 p., ill.

504. *Lepsics Pál:* Lepsics Pál munkaszolgálatos visszaemlékezései. [Közread. Bencze László.] = Ad acta, 2004. Budapest, „Múlttal a Jövőért" Alapítvány; Hadtörténelmi Lvt., 2005. p. 178-215.

505. *Lucas, James:* Hitler harcosai. [Szeged], Szukits, 2005.-237 p., ill.
Arnim, Dietl, Eberbach, Fegelein, Kempf, Koch, Kumm, Meyer, Schaffer, Scherer, Schörner, Schuster, Steiner, Westphal.

506. *Man, John:* Dzsingisz kán. Bp. General Pr., [2005.] 455 p., [32] színes t. ill.

507. *Mészáros Kálmán:* A szerb-kuruc megbékélési törekvések egyik szorgalmazója: Hellebronth János kuruc ezereskapitány. = A pécsi egyházmegye a 17-18. században.

Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2005. p. 52-66.

508. *Metelmann, Henry:* A pokolba Hitlerért. Debrecen, Hajja és Fiai, 2005. 232 p., [16] t. ill.
Egy Wehrmacht-katona drámai beszámolója a kaleti frontról.

509. *Molnár László Miklós:* Illő és méltó, hogy így cselekedjünk... Magyarok az Észak-Amerikai polgárháborúban. = Élet és tudomány, 2005. 32., 1004-1006.

510. *Monuško, Evgenij Dmitrievič:* From Leningrad to Hungary. Notes of a Red Army soldier, 1941-1946. London, New York, Cass, 2005. VIII, 256 p., ill.

511. *Nagy László:* Bocskai, a politikus és hadvezér. = Bocskai és kora ...: tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. Budapest, Martin Opitz, 2005. p. 11-26.

512. *Oláh Tamás:* Szalontai György és a végardói Szalontaiak. = Turul, 2005. 3-4., p. 104-108.

513. *Oplatka András:* Széchenyi István. Budapest, Osiris, 2005. 545 p.
A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Graf Stephan Széchenyi: Der Mann, der Ungarn schuf. Wien, Zsolnay, 2004. bővített változat.

514. *Oroszi Antal:* 100 éve hunyt el József főherceg, a Magyar Honvédség első főparancsnoka. = Nemzetvédelmi egyetemi fórum, 2005. 4., p. 33-34.

515. *Pákh Tibor:* Szálegyedül. Budapest, Maszszi, 2005. 234, [35] p., [15] t. ill. Tart.: Hadifogsági emléktöredékek, Moszkva befolyása a hazai igazságszolgáltatásra, Jóvátétel és adósságszolgálat.

516. *Pálffy Géza:* Egy különleges nemesi karrier a 16-17. században. Hatos Bálint pápai vicekapitány és családja története. Pápa, Jókai M. Városi Kvt., 2005. 116 p., ill. Ism.: Varga Szabolcs. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 866-868.

517. *Papp Klára:* A Csákyak és a Rákóczi-szabadságharc. = Povstanie Františka II. Rákocziho, 1703-1711 (v novšom priblížení). Prešov, Prešovka univerzita, 2005. p. 36-50.

518. *Pete László:* A királynő katonája. Türr István a krimi háborúban. = A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. Budapest, Hungarovox, 2005. p. 78-85.

519. *Petrik Zoltán:* Csókol Kezó. II. világháborús hadinapló a Bug-Dnyeper és Don mellől. Közread., előszó Pétery (Petrik) Ákos. [Szombathely], Oskar, 2005. 270 p. ill.

520. *Rádli Tibor:* Czetz János tábornok a magyar, az örmény nemzet és Argentína közös hőse. = Humán szemle, 2005. 1., p. 100-108.

521. *Raus, Erhard:* Panzer operations. The Eastern Front memoir of General Raus, 1941-1945. Comp. and translat. Steven H. Newton.] Cambridge [Massachusetts], Da Capo, 2005. 368 p., térk. ill. – Magyar vonatkozásokkal.

522. *Reichlin-Meldegg, Georg:* Der Löwe von Limanowa. Josef Roth Frhr. v. Limanowa-Lapanów. Ein Leben zwischen den Epochen. Graz, Ares, 2005. 143 p., ill. – Magyar vonatkozásokkal.

523. *Sebők János:* Mítosz és valóság. A Führerbunker titka. = Regiment, 2005. 2., p. 41-45.

524. *Seres Attila:* Nemzeti ereklyéinket egy politikai fogolyért. Orosz levéltári iratok Rákosi Mátyás és az 1848-1849. évi szabadságharc honvédzászlóinak kicseréléséről, 1940. = Történelmi szemle, 2005. 1-2., p. 129-187.

525. *Seres István:* Adatok Szegedinác Péró életéhez. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 629-643.

526. *Sipos Ferenc:* II. Rákóczi Ferenc tabellariusa. = Szabolcs-szatmár-beregi szemle, 2005. 2., p. 187-198.
Tarpai Pál

527. *Solymosi József:* Zrínyi Ilona örökében. A munkácsi vár parancsnokai, 1848-49-ben. = Ad acta, 2004. Budapest, „Múlttal a Jövőért" Alapítvány; Hadtörténelmi Lvt., 2005. p. 83-93.

528. *Szabó Ervin Antal:* Két vélemény Alfréd Redl ezredesről. = Szakmai szemle. A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának kiadványa. 2005. 2., p. 158-163.

529. *Szabó Mária:* Ki volt Guido Romanelli? = Hadtudomány, 2005. 3., p. 117-128.

530. *Számvéber Norbert:* A hazáért mindhalálig. Vitéz Tarczay Ervin páncélos százados. = Regiment, 2005. 4., p. 16-19.

531. *Szántó György Tibor:* Oliver Cromwell. Egy katonaszent élete és kora. Budapest, Maecenas, 2005. 481 p., ill.

532. *Székely György:* Szkanderbég, Albánia hőse a külhatalmak között. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza em-

lékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 691-698.

533. *Szilágyi István*: Hivatásos katonából „professzionális" demokrata. António Ramalho Eanes. Elnöki aktivizmus és rendszerkonszolidáció Portugáliában. = Politikatudományi szemle, 2005. 3-4., p. 81-109.

534. *Tarján István:* Földrajztudomány alakulása. Tóth Ágoston Rafael szerepe a térképtudomány konstitúciójában. = Szakmai szemle. A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának kiadványa. 2005. 2., p. 138-149.

535. *Thomas, Claude Anshin:* A pokol kapujában. Budapest, Trivium, 2005.191 p. Amerikai veteránok visszaemlékezései.

536. *Tischler János:* Lengyelország marsallja. Népszabadság, 2005. 11., p. 4. Pilsudski, Josef

537. *Tolnai János:* Gyermekéveim a második világháború zivatarában. Budapest, Szerző, 2005. 83 p., ill.

538. *Tóth Gyula:* Katonasorsok a XX. században. = Honvéd altiszti folyóirat, 2005. 3., p. 60-62. Németh János, Németh Károly

539. *Vázsonyi Miklós, Rejtő Ernő:* Géppár repülés. A repülős irodalom és költészet formabontó szárnyalása. Kecskemét, Győr, Szerzők, 2005. 213 p., ill.

540. *Vida Csaba:* A tudós, a francia tábornok, a csehszlovák miniszter és a szlovák hazafi. = Valóság, 2005. 2., p. 80-86.

541. *Vigh Károly:* Bajcsy-Zsilinszky mártírhalálának hatvanadik évfordulójára. = Valóság, 2005. 8., p. 56-63.

542. *Virág Mária:* A Szövetséges Katonai Misszió és a Nemzeti Múzeum „megmentője". = Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 44-49.

543. *Zachar, József:* Áruló vagy áldozat? Történész-nyomozás a Redl-ügyben a Nagy Háború kirobbantásának 90. évfordulóján. Budapest, Heraldika, 2005. 119 p., ill.

544. *Zsig Zoltán:* Rubin tizedes hőstette. Becsület érdemérem egy amerikai-magyar veterán nyakában. = Regiment, 2005. 4., p. 42-44. Rubin Zoltán

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

545. Európa története az ősi civilizációktól a harmadik évezredig. Főszerk. John Stevenson. Budapest, Kossuth, 2005. 512 p. ill.

546. Franciaország története. 1., A kezdetektől a Bourbon-restaurációig. 2., Az új idők 1852-től. Szerk. Georges Duby. Budapest, Osiris. 2 db (856, 827 p.)

547. A középkori orosz történelem forrásai. Egyetemi segédkönyv. [Főszerk. Szvák Gyula]. Budapest, Pannonica, 2005. 318 p.

548. *Anderle Ádám:* A magyar-spanyol kapcsolatok ezer éve. Szeged, Szegedi Egyetemi K.; Juhász Gyula Felsőoktatási K., 2005. 208 p.

549. *Armstrong, Karen:* Az iszlám rövid története. Budapest, Európa, 2005. 319 p. térk. ill.

550. *Bird, Christiane:* Ezer lázadás, ezer sóhaj. A kurdok évszázados küzdelme. Bp. General Pr., [2005]. 468 p., [12] t. ill.

551. *Faragó Ákos:* Az Egyesült Királyság és a hatalmi egyensúly politikája tegnap és ma. = Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 24-30.

552. *Gerencsér Árpád:* A kaukázusi konfliktus földrajzi vonatkozásai. = Nemzetvédelmi egyetemi közlemények, 2005. 5., p. 54-64.

553. *Hosszú István:* Grúziáról röviden. = Új honvédségi szemle, 2005. 11., p. 83-89.

554. *Jordán Gyula, Tálas Barna*: Kína a modernizáció útján a XIX-XX. században. Budapest, Napvilág, 2005. 459 p.

555. *Jordán Gyula:* Tajvan története. Budapest, Kossuth, 2005. 383 p

556. *Kulcsár Kálmán:* Kína a világpolitikában. 1-2. = Társadalomkutatás, 2005. 3., p. 329-358., 4., p. 423-442.

557. *Marossy Endre:* Harcra hív a kürt. Budapest, Coldwell, 2005. 288 p. ill. Tizenhárom magyar ütközet története.

558. *Orbán Dezső:*A székely gesta. Budapest, Magyar a Magyarért Alapítvány, [2005]. 728 p. ill.

559. *Pavlov, Plamen; Janev, Jordan:* A bolgárok rövid története. A kezdetektől napjainkig. Budapest, Napkút, 2005. 151 p., [12] t. ill.

560. *Stefancsik Ferenc:* Amit Azerbajdzsánról tudni kell. = Új honvédségi szemle, 2005. 1., p. 79-90.

561. *Stefancsik Ferenc:* Az Iráni Iszlám Köztársaságról. = Új honvédségi szemle, 2005. 5., p. 81-98.

562. *Stefancsik Ferenc:* Az Örmény Köztársaságról. = Új honvédségi szemle, 2005. 3., p. 68-77.

563. *Winkler, Heinrich August:* Németország története a modern korban. 1-2. Budapest, Osiris, 2005. 2 db (577, 688 p.)

A kezdetektől a XV. század végéig

564. A magyar középkor története. [Szerk. Szvák Gyula]. [Szerzők: Kristó Gyula, Makk Ferenc, Almási Tibor, Bertényi Iván, Draskóczy István.] [Budapest], Pannonica, 2005. 389 p., ill.

565. *Bárány Attila:* Angol lovagok a nikápolyi csatában. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 517-566.

566. *Birk, Eberhard:* Die Schlacht auf dem Lechfeld, 955. = Militärgeschichte, 2005. 3., p. 22-23.

567. *Borosy András:* Hadseregszervezés, mozgósítás Magyarországon a XIV. században. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 782-794.

568. *Classen, Peter; Cremonai Luidprand:* A Nyugat és Bizánc a 8-10. században. [Ford. Baán István et al.] Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2005. 602 p.
Tartalma: Classen, Peter: Nagy Károly, a pápaság és Bizánc. A Karoling császárság megalapítása. – Cremonai Liudprand: Tanulmány a középkor kelet-nyugati kultúrtörténetéhez. Rentschler, Michael: Cremonai Liudprand történeti művei.

569. *Csukovits Enikő:* Csodás szabadulások a török rabságból. = Aetas, 2005. 4., p. 78-90.

570. *Dénes József:* Salamon király hadjárata. = Várak, kastélyok, templomok, 2005. 5., p. 29-31.

571. *Dobrovits Mihály:* The great western campaign of the Eastern Turks, 711-714. = Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 85. 2005. 2., p. 179-185.

572. *Erdélyi László:* A magyar lovagkor társadalma és művelődése, 1205-1526. Szerk. Bárány Attila. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2005. 181, [7] p.
Eredeti megjelenés: Szerző kiad. (Athenaeum Ny.), é. n. [1932.]; Bp. Szent István Társ., 1932.

573. *Font Márta:* Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2005. 330 p. térk. ill.

574. *Font Márta:* A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10-12. században. Budapest, Balassi, 2005. 324 p., [15] t. ill., térk.

575. *Harpur, James:* Keresztes hadjáratok. A kétszáz éves háború. A kereszt és a félhold küzdelme a Közel-Keleten, 1096-1291. Budapest, Egmont, 2005. 118, [10] p. ill.

576. *Kiss Magdolna, Fazekas Ferenc:* Hol játszódott le a Bolia folyó menti csata? = Antik tanulmányok, 2005. 1-2., p. 265-272.

577. *Kovács Péter:* Jajca 1464. évi ostroma. „Amikor a hollós nindzsák délre mentek büntetni a muzulmánt." = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 401-418.

578. *Kovács Szilvia:* A kunok és Kelet-, Délkelet-Európa a 11-12. században. = Világtörténet, 2005. tavasz-nyár, p. 40-49.

579. *Lancel, Serge:* Hannibál. Budapest, Osiris, 2005. 357 p., [16] t. ill.

580. *Pálosfalvi Tamás:* Nikápolytól Mohácsig, 1396-1526. Budapest, Zrínyi, 2005. 215 p., ill.

581. *Pintér János Zsolt:* Tatárok és magyarok, 1241-1242. Az átértékelés igénye. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 660-691.

582. *Piti Ferenc:* Egy Károly Róbert-kori oklevél keltezése és a dévai csata időpontja. = Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Budapest, M. Országos Lvt., 2005. p. 281-284.

583. *Szigetvári Krisztián:* A keresztény reconquista Hispániában, 711-1492. = Ünnepi szám Harsányi Iván 75. születésnapjára. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2005. p. 243-263.

584. *Teiszler Éva:* Magyarország külpolitikai elszigetelődése 1476-ban. = Acta historica. Acta Universitatis Szegediensis de József Attila Nominatae, 2005. 122. p. 55-61.

585. *Torma Béla:* A hadak útján – őseink

nyomában. = Új honvédségi szemle, 2005. 8., p. 83-94.

586. *Torma Béla:* Fejezetek a magyarság hadi múltjából. 1-2. = Felderítő szemle, 2005. 2., p. 124-144., 4., p. 117-139.

587. *Torma Béla:* A honfoglalás korának háborúi, őseink harceljárásai és fegyverzete. = Felderítő szemle, 2005. 3., p. 121-158.

588. *Torma Béla:* A magyar törzsszövetség háborúja a dunai bolgárok ellen 895-896-ban. = Felderítő szemle, 2005. 1., p. 127-139

589. *Tősér Márton:* A kalifa a császár ellen. Az amorioni hadjárat, 838. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 660-691.

590. *Veszprémy László:* Magyarország és az első keresztes hadjárat. Aacheni Albert tanúsága. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 501-514.

591. *Wright, David Curtis*: Nomadic power, sedentary security, and the crossbow. = Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 58. 2005. 1., p. 15-31.

592. *Zimonyi István:* Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Gayhani-hagyomány magyar fejezete. Budapest, Balassi, 2005. 347 p., térk. ill.

593. *Zsoldos Attila:* Az ifjabb király országa. = Századok, 2005. 2., p. 231-260.

594. *Zsoldos Attila:* István ifjabb király és Erdély. Adatok az 1264-1265. évi belháború kezdetének meghatározásához. = Erdélyi Múzeum, 2005. 3-4., p. 18-25.

XVI–XVII. század

595. Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521-1531. [A katalógust szerk. Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix, Spekner Enikő, Végh András]. Budapest, Budapesti Történeti Múz., 2005. 295 p., ill.
Budapesti Történeti Múzeum, 2005. szeptember 30. – 2006. január 9. – Slovenská národná galéria, 2006. február 2.– április 30. – A tartalomból: Mohács. 225-239. p.

596. A hódoltság kora. Szakkönyv- és tanulmánygyűjtemény a törökkor történelméből. Budapest, Arcanum, 2005. CD.

597. *Balogh Judit:* A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2005. 256 p.

598. *Béranger, Jean:* La politique ottomane de Léopold 1er dans les premieres années de son regne, 1657-1665. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 91-105.

599. *Bérenger, Jean:* La politique ottomane de Léopold 1er dans les premieres années de son regne, 1657-1665. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 91-105.

600. *Csikány Tamás:* A harmincéves-háború. Budapest, Korona, 2005. 132 p., [16] t. ill.

601. *Czigány István:* A Felső-Tisza-vidék és a Tiszántúl társadalmának militarizációja a 17. század első harmadában. = Bocskai és kora... Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. Budapest, Martin Opitz, 2005. p. 67-82.

602. *Dávid Géza:* A Habsburg-magyar és az oszmán határvédelmi rendszerek Magyarországon. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 151-159.

603. *Domokos György:* Gondolatok a katonai erőegyensúly okairól a hosszú háborúban. = Bocskai és kora... Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. Budapest, Martin Opitz, 2005. p. 41-54.

604. *Gebei Sándor:* A Thököly-felkelés kibontakozása és a Rzeczpospolita. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3. p. 412-419.

605. *Győri László:* Bethlen Gábor, Erdély fejedelme. = Új honvédségi szemle, 2005. 2., p. 106-112.

606. *Iosipescu, Sergiu:* Alianţele militare ale principatelor Carpato-Dunărene în secolul al 17-lea. = Revista de istorie militara, 2005. 3., p. 43-51.

607. *Kelenik József:* Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600-1601. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 311-357.

608. *Klein, Ulrich:* Zum Regierungsanstritt Kaiser Josephs I. vor 300 Jahren. Die Träume Josephs: Eine Gruppe von 27 Barockgeprägten im Umkreis von Bibel und

römischer Dichtung. = Numismatisches Nachrichtenblatt, 2005. 11., p. 457-466.

609. *Korpás Zoltán:* Ami a magyarországi hadjárat után történt. Bernardo de Aldana és a spanyol zsoldosok sorsa 1552 után. = Fons. 1994-2004, 2005. 3., p. 379-398.

610. *László Mária:* Székely telepítések a Kárpát-medencében (és azon is túl). = A Kárpát-medence politikai földrajza. Pécs, PTE TTK Földrajzi Int., 2005. 128-136.

611. *Négyesi Lajos:* A hajdúles helyszíne. A diószegi ütközet. = Élet és tudomány, 2005. 2., p. 42-44.

612. *Négyesi Lajos*: Hol volt az edelényi csata? = Élet és tudomány, 2005. 23., p. 713-715.

613. *Négyesi Lajos:* Az osgyáni ütközettől az edelényi csatáig. = Bocskai és kora ... Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából. Budapest, Martin Opitz, 2005. p. 55-66.

614. *Ostermayer, Hieronymus:* Erdélyi krónika, 1520-1570; Dácia rövid története, 1143-1571. [Ford., az előszót és a jegyzeteket írta Lőkös Péter.] Kolozsvár, Kriterion, 2005. 162 p.
A fordítás a „Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. (Brassó, 1903-1909)" c. műből készült.

615. *Papp Sándor:* Az első Habsburg-oszmán békekötés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 493-518.

616. *Seres István:* Thököly Imre emigráns katonaságának tisztikara Törökországban a karlócai béketárgyalások idején, 1698-1699. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 424-496

617. *Stencinger Norbert:* Eljön a hadakozás hónapja. Az oszmánok hadra kelnek. = Élet és tudomány, 2005. 18. p. 556-558.

618. *Szabó Béla:* Báthory István magyar katonái a livóniai háborúban, 1579-1582. = Bolyai szemle, 2005. 2., p. 69-76.

619. *Szabó János, B.:* A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom." A magyar hadsereg a mohácsi csatában. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 573-624

620. *Varga J. János:* Thököly Imre esztendeje, 1682. = Történelmi szemle, 2005. 3-4., p. 347-371.

621. *Varga J. János:*A török elleni felszabadító háború hadmozdulatai a pécsi egyházmegye területén. = A pécsi egyházmegye a 17-18. században. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2005. p. 18-24.

622. *Várkonyi Ágnes, R.:* Európai játéktér - magyar politika 1657-1664. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 577-614.

623. *Várkonyi Ágnes, R.:* Thököly politikája és Magyarország esélyei a hatalmi átrendeződés idején. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 363-392.

624. *Zachar, József:* A Thököly-szabadságharc hadtörténeti és hadművészeti szempontból. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 3., p. 400-408.

XVIII. század

625. Povstanie Františka II. Rákocziho, 1703-1711 (v novšom priblízení). Ed. Peter Kónya. Prešov, Prešovka univerzita, 2005. 363 p., ill.

626. *Balogh Judit:* A székelyek II. Rákóczi Ferenc Erdélyében. = Povstanie Františka II. Rákocziho, 1703-1711 (v novšom priblízení). Prešov, Prešovka univerzita, 2005. p. 138-149.

627. *Bánkúti Imre:* Balsors vagy szükségszerű kudarc? Trencsén: 1708. augusztus 3. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 61-74.

628. *Beniczky Gáspár:* II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma, 1707. május 24 - 1710. február 28. [Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre]. [A térképeket Erdei Mónika kész.] Budapest, Nap, 2005. 284 p., térk. ill.

629. *Dobrotková, Marta:* Bitka pri Trnave v povstaní Františka II. Rákociho. = Povstanie Františka II. Rákocziho, 1703-1711 (v novšom priblízení). Prešov, Prešovka univerzita, 2005.p. 124-132.

630. *Feith László:* Csatavesztés Zsibónál. = Magyar honvéd, 2005. 48., p. 20.

631. *Kovács Ágnes:* Rákóczi a Károlyi. = Povstanie Františka II. Rákocziho, 1703-

1711 (v novšom priblízení). Prešov, Prešovka univerzita, 2005. p. 26-35.

632. *Köpeczi Béla:* Kuruc diplomaták Európa Keletén. Budapest, Akadémiai K., 2005. 135 p.

633. *László János:* A Bukovinában élő (élt) magyarság és kirajzásainak története 1762-től 1914-ig az első világháború kitöréséig. Kolozsvár, Kriterion, 2005. 136 p., [13] t. ill. A művet a szerző Déván, 1935-ben írta.

634. *Mészáros Kálmán:* Pest-Pilis-Solt vármegye kuruc alispánjai. Hozzászólás Horváth Lajos közleményéhez. = Turul, 2005. 1-2., p. 52-53.

635. *Papp Imre:* A francia külpolitika a Rákóczi-szabadságharc korában. = Povstanie Františka II. Rákocziho, 1703-1711 (v novšom priblízení). Prešov, Prešovka univerzita, 2005. p. 220-227.

636. *Picaud, Sandrine:* De la petite guerre „á la hongroise" a la petite guerre „á la française". Le rôle moteur de la guerre de succession d'Autriche 1740-1748. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 519-538.

637. *Seres István:* Rác katonák II. Rákóczi Ferenc hadseregében. = A pécsi egyházmegye a 17-18. században. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2005. p. 67-91.

638. *Szakály Orsolya:* A brit-magyar kapcsolatok egy ismeretlen fejezete. Báró Vay Miklós londoni küldetése 1790-ben. = Századok, 2005. 5., p. 1207-1230.

639. *Szijártó M. István:* A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708-1792. Budapest, Osiris, 2005. 614 p. térk. ill. Hadügyi kérdésekről: p. 450-477.

640. *Tóth Ferenc:* Le baron de Tott: le défenseur des Dardanelles. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 731-752.

641. *Zähringer, Marco:* Die Währungsysteme unter Kaiser Franz II./I. Auswirkungen der Koalitions- und napoleonischen Kriege (1792-1815) auf die Währungssysteme in den Landen von Kaiser Franz II./I. 2005. = Numismatisches Nachrichtenblatt, 2005. 6. p. 227-239.

XIX. század

642. *Semsey Viktória:* A polgári átalakulás Spanyolországban, 1808-1868. Budapest, L'Harmattan, 2005.-185 p.

643. *Stürmer, Michael:* A Német Birodalom. Budapest, Európa, 2005. 183 p. térk., ill.

1800–1848

644. *Bencze László:* Napóleon bécsi hadjárata, 1809. Budapest, Hadtörténelmi Lvt.; „Múlttal a Jövőért" Alapítvány, 2005. 288 p. térk., ill.

645. *Csetri Elek:* Erdélyi ezredek a francia forradalom és a napóleoni idők háborúiban, 1792-1815. Kolozsvár, Művelődés, 2005. 85 p.

646. *Illés András:* Dokumentumok a trafalgari hadjáratból. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 4., p. 962-980.

647. *Krámli Mihály:* A trafalgari csata, 1805. október 21. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 4., p. 911-958.

648. *Lévai Csaba:* Egy elfeledett konfliktus? Az Amerikai Egyesült Államok és Tripoli háborúja 1801 és 1805 között. = A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. Budapest, Hungarovox, 2005. p. 50-64.

649. *Rádli Tibor:* A három császár ütközetének évfordulójára emlékezünk. = Humán szemle, 2005. 4., p. 129-136.

650. *Vadász Sándor:* A korzikai „karmester." Felkelt Austerlitz ragyogó napja. = Élet és tudomány, 2005. 38., p. 1194-1196.

651. *Varga György:* Trafalgar 200: most (is) a vörösök győztek. = Regiment, 2005. 3., p. 44-49.

652. *Vizi László Tamás:* Znaimtól Schönbrunnig. Az 1809-es hadiév békeelőkészítő folyamatai. = Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 50-64.

1848–1849

653. Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848-49. Bearb. von Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Hrsg. V. Christoph Tepperberger, Szijj Jolán. Budapest, Wien, Argumentum, 2005. CX, 878 p. ill.

654. *Demény Lajos:* Árnyaltan az 1848-1849. évi magyar forradalom fogas kérdéseiről. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 1-2., p. 233-240.

655. *Feith László:* Október hatodika – a nemzet gyásznapja. = Magyar honvéd, 2005. 40., p. 20.

656. *Győri László:* Ezernyolcszáznegyvennyolc márciusa. = Magyar honvéd, 2005. 10., p. 16-17.

657. *Hermann Róbert:* A nagykanizsai képviselőválasztás 1848 júniusában. = Századok, 2005. 3., p. 629-658.

658. *Katona Tamás:* A költő elüvöltötte versét. Mivé lettek a máciusi ifjak? = Élet és tudomány, 2005. 10., p. 297-299.

659. *Pintér István:* Görgei szerepe a téli hadjáratban és a kápolnai csatában. Budapest, Heraldika, Zürichi M. Történelmi Egyes., 2005. 56 p., térk. ill.

660. *Semsey Viktória:* A portugál sajtó az 1848-49-es magyarországi eseményekről. = Századok, 2005. 3. p. 659-682.

661. *Sperber, Jonathan:* The European Revolutions, 1848-1851. Cambridge, Cambridge Univ. Pr., 2005. XX, 313 p., térk. ill.

662. *Szabó Béla:* A magyar külpolitikai gondolkodás és a nemzetközi politika 1849-ben. = Nemzetvédelmi egyetemi fórum, 2005. 4., p. 30-32.

663. *Urbán Aladár:* István nádor 1848 márciusában. A nádor megítélésének kérdéséhez. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 791-802.

1849–1914

664. *Balla Tibor:* A Leitha és Maros monitor Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációjában. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 4., p. 983-1005.

665. *Bencze László:* The Occupation of Bosnia and Hercegovina in 1878. New York, Columbia Univ. Pr., 2005. 403 p.

666. *Kmety György:* – – emlékirata Kars erődjének 1855. szeptember 29-i védelméről. [Közread.] Arbanász Ildikó, Csorba György. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 1-2., p. 331-332.

667. *Kozári Mónika:* A dualista rendszer, 1867-1918. [Budapest], Pannonica, 2005. 319 p.

668. *Kulcsár András:* Bismarck és a Bund, 1859-1866. = Valóság, 2005. 11., p. 26-35.

XX. század

669. 20. századi egyetemes történet. 1., Európa. 2., Európán kívüli országok. Szerk. Németh István. Budapest, Osiris, 2005. 2 db. (530, 388 p.), térk. ill.

670. *Loppert Dániel:* Az antant létrejötte és politikai következményei. = Valóság, 2005. 10., p. 70-74.

671. *Mak, Geert:* Európa. XX. századi utazások. Budapest, Akadémiai K., 2005. 779 p.

672. *Meier, Andrew:* Csecsenföld. Egy konfliktus mélyén. Budapest, Európa, 2005. 229 p. térk. ill.

673. *Ormos Mária:* A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században. Budapest, Múlt és Jövő, 2005. 277 p.

1900-1918

674. Luftsiege der k. u. k. Luftfahrtruppen. 6., Italienische Front, 1917. Tl. 2. Hrsg. Karl Meindl. [S.l.], Szerző, 2005. 181 p.

675. The Palgrave concise historical atlas of the First World War. [Szerk.] Matthew Hughes and William J. Philpott. Basing-

stoke, New York, Palgrave Macmillan, 2005. 108 p.

676. *Balla Tibor:* Ausztria-Magyarország katonai részvétele a Szkutari-válság rendezésében. Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár: Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 8-20.

677. *Balla Tibor:* The Military participation of the Austro-Hungarian Monarchy in the settlement of the Scutari-crisis. = Academic and Applied Research in Military Science, 2005. 1., p. 93-110.

678. *Bódy Zsombor:* Szociálpolitika és szociáldemokrácia Magyarországon az I. világháború idején. = Századok, 2005. 6., p. 1457-1475.

679. *De Carlo, Nerio; Perin, Diotisalvi:* Il fronte dimenticato 1917-1918. La guerra nella retrovie della linea del Piave. Inediti sull'abbattimento dell'aereo pilotato das Magg. Francesco Baracca e ulteriorei ricerche storico-ambientali effettuate fino ai primi anni del terzo millennio. Ponte della Priula, Caorera di Vas, Comitato Imprenditori Veneti „Piave 2000"; Museo del Piave, 2005. 173, [10] p., ill. – Magyar vonatkozásokkal.

680. *Hall, Richard C.:* The Balkan wars, 1912-1913. Prelude to the First World War. London, New York, Routledge, 2005. X, 176 p., 6 térk. t. ill. – Magyar vonatkozásokkal.

681. *Herczeg Ernő:* Szarajevótól Genfig. Kémek, gyilkosok, diplomaták, hadvezérek, áldozatok. Szerk. Tanka László. Budapest, New York, Médiamix, Mixmedia, 2005. 196 p., ill.

682. *Hinterstoisser, Hermann:* So zogen sie ins Feld. Glanz und Untergang der k. u. k. Armee. Golling, Museum Burg Golling, 2005. 120 p., ill.
Kísérőfüzet a gollingi múzeum kiállításához.

683. *Hornyák Árpád:* Szerbia külpolitikája a századfordulón az első Balkán-háborúig. = Ünnepi szám Harsányi Iván 75. születésnapjára. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2005. p. 33-63.

684. *Jakus János:* Erdélyi hadműveletek 1916-ban. = Új honvédségi szemle, 2005. 4. p., 93-113.

685. *Király Béla:* A szarajevói merénylet és az első világháború okai. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 387-402.

686. *Müller, Martin:* Vernichtungsgedanke und Koalitionskriegführung. Das Deutsche Reich und Österreich-Ungarn in der Offensive 1917-1918. Eine Clausewitz-Studie. Graz, Ares, 2005. 446 p., térk. ill. – Magyar vonatkozásokkal.

687. *Nenninger, Timothy K.:* John J. Pershing and Relief for Cause in the American Expeditionary Forces, 1917-1918. = Army history, 2005. 2., p. 20-33.

688. *Pozzato, Paolo; Balla Tibor:* Il Piave. L'ultima battaglia della Grande Guerra. Novale, Rossato, 2005. 203 p., ill.

689. *Ravasz István:* Rendhagyó gondolatok a világháborúról. Hatvan éve „tört ki" a béke. 1-3. = Magyar honvéd, 2005. 1-2., p. 32-35., 3., p. 16, 19., 4., p. 6, 23.

690. *Ravasz István:* Tűzoltási hadműveletek. Magyar katonák az egy évszázaddal ezelőtti békemissziókban. = Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005.p. 34-43.

691. *Sachslehner, Johannes:* Der Infarkt. Österreich-Ungarn am 28. Oktober 1918. Wien, Pichler, 2005. 291 p. ill. – Magyar vonatkozásokkal.

692. *Szabó Béla:* II. Miklós orosz cár 1914-1915-ben. = Nemzetvédelmi egyetemi fórum, 2005. 2., p. 44-47.

693. *Heubel, Johannes; Meindl, Karl:* Luftsiege der k. u. k. Luftfahrtruppen. 7., Italienische Front, 1918. Tl. 1. [S. l.], Szerző, 2005. 158 p. – Magyar vonatkozásokkal.

694. *Szurmay Sándor:* A magyar katona a Kárpátokban. Élmények és tapasztalatok a világháborúból. Budapest, N.R.G.-COM, 2005. 347 p., ill.
Eredeti kiad.: Bp. Kir. Magy. Egyet. ny., 1940. – Függelékben: Szakall Kálmán: Uzsok hősei, 1914. Az orosz kézre került magyar területek felszabadítása ezerkilencszáztizennégy november és december havában. Előszó: Szurmay Sándor. 289-345. p.

695. *Tóth Andrea:* Gallipoli. Történetek az elvesztegetett lehetőségekről. = Élet és tudomány, 2005. 9., p. 276-279.

696. *Zachar, József:* Az Osztrák-Magyar Monarchia és a békefenntartás, 1875-1914. = Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 65-77.

1918-1939

697. *Blasszauer Róbert:* Az 1918-as pécsi lázadás. Az októberi forradalom első komoly előzménye. = Ad acta, 2004. Budapest, „Múlttal a Jövőért" Alapítvány; Hadtörténelmi Lvt., 2005. p. 109-135.

698. *Bokor Pál:* Szegedországtól Magyarországig. Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra 1919. Szeged, Belvedere Meridionale, 2005. 133 p., ill.

699. *Czettler Antal:* A brit külpolitika a második világháború előtt. Az angol külpolitika az első világháborútól a müncheni egyezményig. 1-2. = Valóság, 2005. 7., p. 29-52., 8., p. 33-55.

700. *Hajdu Tibor:* Az 1918-as Népköztársaság. = Múltunk, 2005. 2., p. 194-202.

702. *Liptai Ervin:* Salgótarján 1919. évi védelmének történelemi jelentősége. = Honvédő város. Tudományos emlékülés a Nógrádi Történeti Múzeumban, Salgótarján, 2004. szeptember 23. Salgótarján, Nógrád M. Múz. Szerv., 2005. p. 14-15.

703. *Lombos József László:* A Paokingi Apostoli Prefektúra rövid története. [Szerk. és a jegyzeteket írta: Kálmán Peregrin, Vámos Péter].Ford. Tömösvári Emese]. [Budapest], Kapisztrán Szt. Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, 2005. 427 p. ill.
Adatok a japán-kínai konfliktusról, 1937-1945.

704. *Macmillan, Margaret:* Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia. Budapest, Gabo, 2005. 663 p.

705. *Miroslav, Michela*: A Rothermere-akció visszhangja Csehszlovákiában 1927-1928-ban. = Századok, 2005. 6. p. 1497-1514.

706. *Négyesi Lajos:* Harcok a Karancsért 1919-ben. = Honvédő város. Tudományos emlékülés a Nógrádi Történeti Múzeumban, Salgótarján, 2004. szeptember 23., Salgótarján, Nógrád M. Múz. Szerv., 2005. p. 41-53.

707. *Parssinen, Terry:*Az Oster-összeesküvés, 1938. A Hitler meggyilkolását és a II. világháború megakadályozását célul tűző katonai puccs története. Debrecen, Gold Book, [2005]. 224 p., [8] t. ill.

708. *Pritz Pál:* A nagyhatalmak és Magyarország a két háború között. = A magyar történelem vitatott személyiségei. 4. [Budapest], Kossuth, 2005. p. 98-117.

709. *Réti György:* Olasz csapatok Etiópiában. = Élet és tudomány, 2005. 45., p. 1428-1430.

710. *Réti György:* A stresai front. Hetven éve történt. = Élet és tudomány, 2005. 44., p. 1386-1388.

711. *Réti Balázs*: A brit haditengerészet és az olasz-etióp háború a korabeli magyar levéltári források tükrében. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 4., p. 1008-1047.

712. *Suba János:* Cseh és szlovák elképzelések Szlovákia déli határáról. = Honvédő város. Tudományos emlékülés a Nógrádi Történeti Múzeumban, Salgótarján, 2004. szeptember 23. Salgótarján, Nógrád M. Múz. Szerv., 2005. p. 54-77., térk. ill.

713. *Tóth Andrej:* A Huszár-kormány meghívása a párizsi békekonferenciára, 1919. december – 1920. január. = Századok, 2005. 6., p. 1477-1496.

1939-1945

714. Érvek és ellenérvek háborúja dúl Hirosima évfordulóján. Szerk. Bártfai Gergely. = Magyar hírlap, 2005. 183., p. 4-5.

715. ... és újfent hadiidők! avagy: a „boldog békeidők" nem térnek vissza. 1939-1945. [Szerk. Ravasz István]. Budapest, Petit Real, 2005. 423 p., ill.

716. Karpatsko-duklianska operácia. Plány, realita, výsledky, 1944-2004. Editori: Miloslav Čaplovič, Mária Stanová. Bratislava, Vojenský Historický Ústav, 2005. 284 p.
Nemzetközi tudományos konferencia anyaga, Svidník, 2004. szeptember 30 – 2004. október 1.

717. A második világháború. Szerk. Ungváry Krisztián. Közrem. Tabajdi Gábor. Budapest, Osiris, 2005. 891 p., ill.

718. *Amaczi Viktor:* Az ardenneki csata. = Honvéd altiszti folyóirat, 2005. 1., p. 78-80.

719. *Bátonyi Gábor:* Magyarország világháborús részvétele brit szemszögből. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005.p. 61-69.

720. *Bonhardt Attila:* Fehérkeresztesek. Magyar harckocsik a második világháborúban. = Regiment, 2005. 4., p. 8-12.

721. *Borhi László:* „Az ujjunkat sem akarjuk mozdítani", avagy a háborúból való magyar kiugrás esélyei. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 33-46.

722. *Borus József:* Néhány megjegyzés Magyarország második világháborús történetének feldolgozásához. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 1-2., p. 274-293.

723. *Davison, John:* A csendes-óceáni hadszíntér napról napra. Debrecen, Hajja és Fiai, 2005. 192 p., ill.

724. *Dombrády Lóránd:* Egy igaz katona távozása. Nagybaczoni Nagy Vilmos felmentése. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 161-174.

725. *Dombrády Lóránd*: Magyar katonapolitika a második világháború alatt. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 25-32.

726. *Dowswell, Paul:* A második világháború. Kisújszállás, Pannon-Literatúra, 2005. 127 p., ill.

727. *Érsek János:* Komárom bombázása. = Militaria, 2005. 40., p. 1428-1436.

728. *Filonenko, Sergej Ivanovič ; Filonenko, Anna Sergeevna:* Ostrogožko-rossošanskaâ operaciâ. „Stalingrad na Verhnüm Donu". Voronež, Kvarta, 2005. 12 p. [74] t. ill. – Magyar vonatkozásokkal.

729. *Fodor György:* Japán hatvan éve kapitulált. = Magyar hírlap, 2005. 190., p. 8.

730. *Fülöp Mihály:* Az Európai Tanácsadó Bizottság, 1943-1945. A genezis és az olaszországi precedens. = Múltunk, 2005. 2., p. 4-35.

731. *Hadfi Örs Tamás:* A „Repülő Tigrisek" harcai. = Új honvédségi szemle, 2005. 11., p. 97-107.

732. *Halmágyi Pál:* Az Arad és Makó körüli harcok 1944 szeptemberében. = A Dontól a Marosig... 1943-1944. A X. és XI. Makói Honvédnap és Találkozó 2003, 2004. Makó, Makó Város Önkorm., 2005. p. 65-75.

733. *Hastings, Max:* Armageddon. The Battle for Germany, 1944-45. London, Pan, 2005. XXIV, 660 p., [32] t. ill.

734. *Horváth József:* Magyar kereskedelmi hajók hadi szolgálatban. A Kelet és Nyugat gőzös sorsa a második világháborúban. = Hadtörténelmi közlemények, 2005. 4., p. 1119-1139.

735. *Horváth Zoltán:* Az elátkozott part. Iwo Jima, a csendes-óceáni front „húsdarálója". = Regiment, 2005. 1., p. 36-40.

736. *Horváth Zoltán:* Fegyverletétel. Montgomery tábornok jenki pilótája. = Aranysas, 2005. 5., p. 48-53.
Race, Jack

737. *Horváth Zoltán:* A halálraítélt város. Jaj a legyőzötteknek! = Regiment, 2005. 1., p. 46-50.
Königsberg

738. *Horváth Zoltán:* A kettes számú célpont. Vakító, kékesfehér villanás. = Aranysas, 2005. 8., p. 48-53.
Nagasaki bombázása, 1945.

739. *Horváth Zoltán:* Kifulladásig. 65 évvel ezelőtt történt. = Aranysas, 2005. 9., p. 46-51.
London bombázása, 1940.

740. *Horváth Zoltán:* A sosemvolt invázió. Japán lerohanásának haditerve. = Regiment, 2005. 3., p. 36-40.

741. *Horváth Zoltán:* Az utolsó híd. Száraz lábbal a Rajnán át. = Aranysas, 2005. 3., p. 46-51.
A Ludendorff-híd lerombolása, 1945.

742. *Illényi Balázs:* Szolgasorsok. Mi lett a náci helytartókkal? = Heti világgazdaság, 2005. 36., p. 83-86

743. *Illésfalvi Péter:* Atrocitások az 1940-es erdélyi bevonulás során. = História, 2005. 6., p. 33-38.

744. *Illésfalvi Péter, Szabó Péter, Számvéber Norbert:* Erdély a hadak útján, 1940-1944. [a fotókat vál. Bánffyné Kalavszky Györgyi.] [Nagykovácsi], Puedlo, 2005. 215 p. ill.

745. *Illésfalvi Péter:* A honvédség erdélyi harcai 1944-ben. = A Dontól a Marosig... 1943-1944. A X. és XI. Makói Honvédnap és Találkozó 2003, 2004. Makó, Makó Város Önkorm., 2005. p. 51-64.

746. *Illésfalvi Péter:* A román-magyar kapcsolatok katonai vonatkozásai 1940-1944 között. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 93-103.

747. *Isépy Dezső:* A magyar fegyverszünet tragédiája, 1944. október 15. Sátoraljaújhely,

Szerző, 2005. 51 p. ill. Előszó: Raffay Ernő.

748. *Jánkfalvi Zoltán:* Háborús karácsony. = Aranysas, 2005. 12., p. 54-57.

749. *Jánkfalvi Zoltán:* Légi csata a Balaton felett. Az 1944. június 16-i események hiteles és megrázó története. = Aranysas, 2005. 6., p. 52-55.

750. *Józsa Béla:* Ardennek. Poteau, 1944. december 18. = Militaria, 38., 2005. p. 1348-1353.

751. *Józsa Béla:* Caentől nyugatra. Normandia, 1944. július 8. = Militaria, 39., 2005. p. 1369-1387.

752. *Józsa Béla:* A német 503. nehézpáncélos-osztály. Franciaország, 1944. = Militaria, 40., 2005. p. 1405-1413.

753. *Józsa Béla:* Páncélostámadás Norrey-en-Bessin ellen. = Militaria, 37., 2005. p. 1297-1316.

754. *Józsa Béla:* Sztálingrád, 1942. Egy hadsereg pusztulása. = Militaria, 39., 2005. p. 1388-1395.

755. *Juhász Attila:* Military Historical Reconstruction (WW II) with GIS. = Academic and Applied Research in Military Science, 2005. 3. p. 403-412

756. *Kolozsvári Sándor:* Híradás, híradók, híradástechnika. A második világháború befejezésének 60. évfordulójára. = Nemzetvédelmi egyetemi fórum, 2005. 3. p. 20-23. Szovjetunió

757. *Kovács Gábor:* Szombathelyi Ferenc és a „Balkáni megszálló hadosztályok ügye" 1943-ban. = Századok, 2005. 6. p. 1371-1425.

758. *Lippai Péter:* Hagyományok. Magyar könnyűgyalogság a második világháborúban. = Regiment, 2005. 1., p. 12-15.

759. *Lippai Péter:* Karnyújtásnyira Budapesttől. A Konrad-1 hadművelet. = Regiment, 2005. 4., p. 45-47.

760. *Magyarics Tamás:* Katonai és/vagy politikai fegyver? Az atombomba bevetésének politikai háttere, 1944-1945. = História, 2005. 6-7., p. 3-6.

761. *Major Nándor:* Jugoszlávia a második világháborúban. = Múltunk, 2005. 1., p. 33-88.

762. *Molnár Tibor:* A felbomlott Jugoszlávia utódállamainak viszonya Magyarországhoz. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 105-113.

763. *Négyesi Lajos:* Harctérkutatás a 4. bolgár zászlóalj harcainak helyszínén. = Nemzetvédelmi egyetemi fórum, 2005. 4. p. 38-40.

764. *Németh István:* Mit akar hallani a Führer, és mi lesz utána? A náci hírszerző szolgálatok és az ellenállás. = Élet és tudomány, 2005. 27., p. 840-842.

765. *Németh István:* Osztogatás. Európa a második világháború végén. = Élet és tudomány, 2005. 39., p. 1228-1230.

766. *Nikiforov, Urij A.:* A második világháború és a Szovjetúnió elleni német támadás okai a legújabb orosz történetírásban. = Múltunk, 2005. 1., p. 4-32.

767. *Olasz Lajos:* Egy elmaradt háború. A magyar légierő részvétele az Erdély visszafoglalását célzó katonai előkészületekben, 1940. július-augusztus. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 25-38.

768. *Olszanski, Tadeusz:* Lengyelek és magyarok 1939-1945 között és később. = Valóság, 2005. 10., p. 75-81.

769. *Ormos Mária:*Magyarország szövetségesei szemében, 1939-1945. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 49-54.

770. *Papp János:* Légitámadás Békéscsaba ellen 1944. szeptember 21. = A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 30. Budapest, M. Repüléstörténeti Társ., 2005. p. 57-59.

771. *Pataky Iván:* A második világháború kevésbé ismert eseményei. 3., A falvak bombázása. = Aranysas, 2005. 4., p. 66-69.

772. *Pataky Iván:* A második világháború kevésbé ismert eseményei. 4., Hadifogságban. = Aranysas, 2005. 6., p. 60-62.

773. *Pihurik Judit:* Háborús propaganda és a harctéri naplók valósága. A 2. magyar hadsereg katonái a szovjet fronton. = Történelmi szemle, 2005. 1-2., p. 99-127.

774. *Pohlman, Hartwig:* A német 96. gyalogos hadosztály harcai Magyaországon. 1-2. = Militaria, 37., 38., 2005. p. 1317-1327., 1333-1347.

775. *Pritz Pál:* Bethlen István 1940. évi emlékirata a várható békefeltételekről. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 545-556.

776. *Ravasz István:* Hatvan éve ért véget a budapesti katlancsata. A tét: hazánk fővárosa. 1-2. = Magyar honvéd, 2005. 8., p. 16., 9., p. 15-16.

777. *Ravasz István:* A magyarországi harcok befejezése. Hatvan éve történt. = Magyar honvéd, 2005. 13., p. 16-18.

778. Az elsodort város. Emlékkötet a Budapestért folytatott harcok 60. évfordulójára, 1944-45. 1. [Szerk. Markó György.] Budapest, PolgART, 2005. 415 p.

779. *Shulman, Milton:* Vereség Nyugaton. Debrecen, Gold Book, [2005]. 341 p., [8] t. ill.

780. *Sipos Péter:* Magyarország, a frontország 1944-45. Végjáték a Duna mentén. = História, 2005. 3., p. 3-5.

781. *Sipos Péter:* Magyarország szerepe a második világháborúban. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 15-24.

782. *Spannenberger, Norbert:* A magyarországi Volksbund. Berlin és Budapest között 1938-1944. Budapest, Lucidus, 2005. 430 p.
A népcsoport totális háborús bevetése: p. 275-379.

783. *Suba János:* Magyar-horvát határszéli forgalom, 1941-1945. = A közbiztonság közös európai örökségünk. Budapest, Szemere Bertalan M. Rendvédelem-történeti Tud. Társ., 2005. p. 127-138.

784. *Szabó László:* Az 1942. október 3-án a sztorozsevojei-urivi hídfőnél lezajlott esemény története. = Haditechnika, 2005. 1., p. 75-78.

785. *Szabó Péter:* Don-kanyar, 1942-1943. = A Dontól a Marosig... 1943-1944. A X. és XI. Makói Honvédnap és Találkozó 2003, 2004. Makó, Makó Város Önkorm., 2005. p. 6-15.

786. *Szabó Péter:* Magyar honvédalakulatok Budapest védelmében, 2005. = Az elsodort város. Emlékkötet a Budapestért folytatott harcok 60. évfordulójára, 1944-45. 1. Budapest, PolgART, 2005. p. 77-110.

787. *Számvéber Norbert:* A magyarországi hadszíntér jelentősége német szempontból. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 55-59.

788. *Számvéber Norbert:* A német megszállás – percről percre. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 8. Budapest, Hadtörténeti Múz., 2005. p. 159-178.

789. *Számvéber Norbert:* Páncéloscsata a magyar Alföldön. = A Dontól a Marosig... 1943-1944. A X. és XI. Makói Honvédnap és Találkozó 2003, 2004. Makó, Makó Város Önkorm., 2005. p. 76-80.

790. *Számvéber Norbert:* Páncélosok a budapesti katlanban, 2005. = Az elsodort város. Emlékkötet a Budapestért folytatott harcok 60. évfordulójára, 1944-45. 1. Budapest, PolgART, 2005. p. 137-197.

791. *Számvéber Norbert:* Páncélosütközet Kecskemét körzetében. 1944. október 29. - 1944. november 1. = Ad acta, 2004. Budapest, „Múlttal a Jövőért" Alapítvány; Hadtörténelmi Lvt., 2005. p. 94-108.

792. *Számvéber Norbert:* A tavaszi ébredés. A Frühlingserwachen hadművelet, 1945. március 6.-1945 március 15. = Regiment, 2005. 1., p. 52-57.

793. *Szepesi József:* 1944, amikor ránk szakadt az ég. = Új honvédségi szemle, 2005. 3., p. 87-95.

794. *Tamás Attila:* Az Eben Emael erőd ostroma. = Haditechnika, 2005. 3., p. 62-69.

795. *Thompson, Julian:* A V-nap - az európai győzelem napja. Pécs, Alexandra, 2005. 64 p., [1] t. ill.

796. *Ungváry Krisztián:* A háború sötét arcai. Adalékok a II. világháború mentalitástörténetéhez. = História, 2005. 1., p. 4-40.

797. *Ungváry Krisztián:* A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, Osiris, 2005. 604 p., ill.

798. *Ungváry Krisztián:* Az ostrom és a városlakók. Hétköznapok Budapesten. = História, 2005. 3., p. 15-21.

799. *Ungváry Krisztián:* Partizánháború - a magyar megszálló alakulatok tevékenysége a brjanszki erdő térségében. = Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, Argumentum, 2005. p. 753-790.

800. *Horváth Zoltán:* Az azték sasok háborúja. = Aranysas, 2005. 6., p. 46-51.
Mexikói Expeciciós Légierő részvétele a második világháborúban.

801. *Varga Endre László:* Adalékok a magyar-lengyel katonai kapcsolatok történetéhez. = Háború, hadsereg, összeomlás. Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 2005. p. 115-129.

802. *Varga György:* Berlin felett az ég. Majerovics legyen a nevem. = Aranysas, 2005. 2., p. 54-57.
Berlin bombázása, 1941.

803 1945 a világtörténelemben. Milyen jövőt képzelt magának a világ? Tanulmányok. Szerk. Feitl István, Földes György. Budapest, Napvilág, 2005. XII, 343 p.

804. *Horváth Pál:* A béke szolgálatában. Irak, Irán, Ciprus, Kambodzsa. Budapest, Polg-ART, 2005. 283 p., ill.

805. Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez, 1944. október – 1948. június. Dokumentumok. Szerk. Vida István. Budapest, Gondolat, 2005. 384 p.

806. Magyarok krónikája 2000-2005. [Főszerk. Hegedüs István]. [Közrem. Árvay Sándor et al.] [Budapest], M. Könyvklub, 2005. 255 p. ill.

807. Világpolitikai lexikon, 1945-2005. Szerk. Horváth Jenő. Budapest, Osiris, 2005. 671 p.

808. *Babos László:* Fejezetek az indiai és a pakisztáni hadsereg történetéből. Az első hadműveletek. = Haditechnika, 2005. 4., p. 35-49.

809. *Bálint László:* Különös szervezkedések Szegeden és környékén, 1945-1953. A hírhedt koncepciós eljárások és ítéletek első magyar példái. Szeged, Belvedere Meridionale, 2005. 269 p., ill.

810. *Bence Balázs*: Koszovó - elvárások és a valóság. = Új honvédségi szemle, 2005. 4., p. 31-45.

811. *Bihari Mihály:* Magyar politika, 1944-2004. Politikai és hatalmi viszonyok. Budapest, Osiris, 2005. 485 p.

812. *Bodansky, Yossef:* Békecsapda. [A közel-keleti békefolyamat drága ára]. – [Budapest], Focus, [2005]. 623 p.

813. *Bognár Károly:* A második iraki háború néhány előzetes tapasztalata. = Új honvédségi szemle, 2005. 6., p. 93-106.

814. *Boldizsár Gábor:* A II. generációs békefenntartás és a korszakváltás jellemzői. Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 80-89.

815. *Borhi László:* Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945-1956. Budapest, Corvina, 2005. 360 p., [8] t.

816. *Borsányi András:* Változó erőviszonyok a Tajvani-szorosban. = Új honvédségi szemle, 2005. 1. p. 119-134.

817. *Constantinovits Milán:* Ablak a Corvin közre. Ismeretlen 1956-os fényképek. = Élet és tudomány, 2005. 42. p. 1324-1325.

818. *Cseresnyés Ferenc:* 1956-os magyar menekültek befogadása az NSZK-ba. = Múltunk, 2005. 2., p. 115-137.

819. *Csoma Mózes*: Észak-Korea. Tényleges fenyegetés, vagy politikai erőfitogtatás? = Új honvédségi szemle, 2005. 4. p. 22-30.

820. *Deák András:* Az orosz külpolitikai gondolkodás története, 1992-1997. Budapest, Akadémiai K., 2005. 168 p.

821. *Deák Péter:* A félelem ellen. Biztonságpolitikai írások. Budapest, Zrínyi, 2005. 318 p.
A „Számvetés és kitekintés" c. fejezet (p. 9-40.) katonai és tudományos pályafutásának ismertetése.

822. *Deák Péter:*A hidegháború intézményesülése. = Magyar honvéd, 2005. 22., p. 16-17.

823. *Deák Péter:* Stréberből rebellis. Ötven éve jött létre a Varsói Szerződés. = Magyar hírlap, 2005. 114., p. 16.

824. *Deák Péter:* A Varsói Szerződés doktrínájáról – modern katonai szemmel. = Új honvédségi szemle, 2005. 5., p. 21-27.

825. *Feith László:* A legyőzhetetlenség mítoszának vége. Harminc éve fejeződött be az amerikai vereséggel végződött vietnami háború. = Magyar honvéd, 2005. 18. p. 8-9.

826. *Feitl István:* Parlamentarizmus és önigazgatás az 1956-os forradalomban. = Múltunk, 2005. 2., p. 231-243.

827. *Fischer Ferenc*: A kétpólusú világ, 1945-1989. Tankönyv és atlasz. Budapest, Pécs, Dialóg Campus, 2005. 396 p., LVI t. ill.

828. *Fodor György:* Katonának született, mással nem is foglalkozott. = Magyar hírlap, 2005. 168., p. 15.
Westmoreland, William Childs – Vietnam

829. *Friedman, Norman:* A hidegháború kora, 1945-1991. Pécs, Alexandra, 2005. 64 p. ill.
Egyedi, kivehető dokumentumokkal és a nukleáris védelemről szóló filmeket tartalmazó DVD-melléklettel.

830. *Gál József:* Indiántánc. Hihetetlen (légi) győzelem. = Aranysas, 2005. 5. p. 24-27.

831. *Gál József:* A tizenharmadik. Nem mindig az ellenség az ellenség. = Aranysas, 2005. 7., p. 30-33.
Vietnami háború, 1968.

832. *Gehler, Michael:* From Non-alignment to Neutrality: Austria's Transformation during the First East-West Détente, 1953-

1958. = Journal of Cold War Studies, 2005. 4., p. 104-13.

833. *Hajdú László, T.:* A testvéri segítségnyújtás. A Szovjetúnió afganisztáni háborúja, 1979-89. 1. = Regiment, 2005. 1. p. 42-45.

834. *Hajdú László, T.:* Az afgán pokol. A testvéri segítségnyújtás háborúja, 1979-1989. 2. = Regiment, 2005. 2., p. 52-56.

835. *Hajdú László, T.:* Aknák, bakancsok, rakéták. A Szovjetunió afganisztáni háborúja, 1979-89. 3. = Regiment, 2005. 3., p. 58-61.

836. *Hajdú László, T.:* A kivonulás. A Szovjetunió afganisztáni háborúja, 1979-89. 4. = Regiment, 2005. 4., p. 50-53.

837. *Horváth Miklós:* A Magyar Néphadsereg a forradalomban. 1. = Magyar honvéd, 2005. 42., p. 20-21.

839. *Horváth Zoltán:* Az elfelejtett háború. Truman elnök rendőri akciója. = Regiment, 2005. 4., p. 36-41.

840. *Illényi Balázs:* Az elkerült cirkáló. Az USA titokzatos belépése a vietnámi háborúban. = Heti világgazdaság, 2005. 46., p. 97-99.

841. *Ioanid Ilona:* Töprengések Nagy Imréről. = Múltunk, 2005. 2., p. 138-165.

842. *Irmanová, Eva:* Béketárgyalások Magyarországgal, 1944-1947. Illúziók, remények és a valóság. = Limes, 2005. 2., p. 19-38.

843. *Jakus János:* A főcsapás iránya: volt egyszer egy Varsói Szerződés... = Regiment, 2005. 3., p. 41-43.

844. *Jakus János:* A NATO légierő csapásai Jugoszláviára 1999-ben. = Bolyai szemle, 2005. 2., p. 5-27.

845. *Katona Magda:* Oroszország és a terrorizmus elleni harc. = Új honvédségi szemle, 2005. 10., p. 42-50.

846. *Lipcsey Ildikó:* Sznagovi feljegyzések. = Múltunk, 2005. 2., p. 166-179.

847. *Lippai Péter:* Koszovo Force 12. Magyar Honvédség Őr- és Biztosító Zászlóalj. = Regiment, 2005. 3., p. 20-25.

848. *Lőrinczné Bencze Edit:* Hagyományos békefenntartás az ENSZ-ben. = Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 257-265.

849. *Miskolczi Miklós:* Elsinkofált sortűz avagy miért nehéz beszélni ötvenhatról. = Népszava, 2005. 248., mell. p. 1-2. Dunaújváros

850. *Nagy László, J.:* Az algériai háború kezdete, 1954-1955. = Világtörténet, 2005. ősz-tél, p. 86-99.

851. *Nagy László, J.:* Szuez - Budapest 1956. = Világtörténet, 2005. tavasz-nyár, p. 98-103.

852. Nagy Tamás: A békefenntartás múltja és jelene. = Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 127-138.

853. *Németh István:* Nehéz béke. Európa a második világháború végén. = Élet és tudomány, 2005. 40., p. 1258-1260.

854. *Örszigethy Erzsébet:* Kacsás a Jutadombon. = Kritika, 2005. 11., p. 24-27.

855. *Papp Tamás:* Afganisztán 2001. = Haditechnika, 2005. 2., p. 10-16.

856. *Papp Tamás:* Célkeresztben Irán. 1. = Haditechnika, 2005. 4., p. 2-6.

857. *Pirityi Sándor:* Az ötvenéves Bundeswehr és a német katonapolitika. = Új honvédségi szemle, 2005. 6., p. 82-92.

858. *Polgár Tamás:* Az Attila-hadművelet: a ciprusi invázió. = Aranysas, 2005. 3., p. 52-55.

859. *Pordán László:* Az elfelejtett légió. Magyar katonák Vietnamban. = Új honvédségi szemle, 2005. 4., p. 115-130.

860. *Rácz András:* Az Európai Unió első önálló katonai akciója Európán kívül: az Artemis hadművelet. = Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 148-160. Kongó

861. *Rózsa Erzsébet:* Békefenntartási törekvések a Perzsa-arab-öböl térségében. = Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 285-291.

862. *Sinn, Norbert:* Volksaufstand in Ungarn, 1956 der erste Einsatz des jungen Bundesheeres. = Österreichische militärische Zeitschrift, 2005. 4., p. 463-478.

863. *Sorosy Tamás:* A NATO szerepvállalásának változása a délszláv válság kezelésében a 90-es évek első felében. = Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 174-188.

864. *Szakolczai Attila:* Miért nem harcoltak csapataink? = Népszava, 2005. 256., p. 7. Magyar Néphadsereg 1956-ban.

865. *Tálas Péter:* A kelet-közép-európai térség biztonságpolitikai útkeresése 1989-2004. = Béketeremtés, békefenntartás. [Tanulmánykötet]. Székesfehérvár, Kodolányi J. Főisk., 2005. p. 292-306.

866. *Tudda, Chris:* „Reenacting the Story of Tantalus." Eisenhower, Dulles, and the Failed Rhetoric of Liberation. = Journal of Cold War Studies, 2005. 4., p. 3-35.

867. *Türke András István:* Az Artemis-művelet. = Új honvédségi szemle, 2005. 2., p. 56-73.

868. *Udvardy Endre:* A magyar-szlovák kétoldalú katonai együttműködés 1993 után. = A Kárpát-medence politikai földrajza. Pécs, PTE TTK Földrajzi Int., 2005. p. 244-248.

869. *Urbán Lajos:* A NATO a változó világban. = Új honvédségi szemle, 2005. 5., p. 48-52.

870. *Zsidai Péter:* A magyar néphadsereg 1968-as csehszlovákiai inváziójának propagandatevékenysége. = Kritika, 2005 7-8., p. 30-34.

871. *Zsig Zoltán:* Talpalatnyi föld. Isten, óvd az ejtőernyősöket... = Regiment, 2005. 2., p. 48-51.

Ablonczy Balázs 462
Ács Tibor 105, 122-126, 463
Ágoston Gábor 142, 267
Ágoston Sándor 399
Ajtay Endre 140
Akay László 255
Aldana, Bernardo de 609
Almási Tibor 564
Almásy László 503
Amaczi Viktor 256, 268-270, 718
Andaházi Szeghy Viktor 7
Anderle Ádám 548
Andreidesz Gábor 38
Arbanász Ildikó 666
Armstrong, Karen 549
Arnim, Hans-Jürgen von 505
Árvay Sándor 806
Árvay Viktor 103

Baán István 568
Babits István 377
Babos László 808
Babucs Zoltán 143-144, 378, 400
Baczoni Tamás 40-44
Badeni Lajos Vilmos 461
Bagi Dániel 127
Bagyinszky Istvánné 110
Bajcsy-Zsilinszky Endre 541
Bákay Vilma 464
Bakos, Miklós 45
Balás B. Dénes 271
Balassa Endre 234
Bálint László 809
Balla György, Kisari 9
Balla Loránd 67
Balla Tibor 46-47, 128, 145, 664, 676-677, 688
Balló István 146
Balogh Judit 597, 626
Bandholtz, Harry 542
Bánffyné Kalavszky Györgyi 744
Bánkúti Imre 10, 401, 627-628
Baracca, Francesco 679
Bárány Attila 565, 572
Bársony István 129
Bártfai Gergely 714
Bártfai Szabó László 465
Bartha Endre 147
Barti Béla 466
Barti László 466

Basics Beatrix 48
Báthory István 618
Bátonyi Gábor 719
Batthyány Lajos 126
Baylis, John 141
Becze Csaba 148
Beevor, Antony 467
Bence Balázs 810
Bencsik Gábor 360
Bencze László 504, 644, 665
Benedek Gyula 402
Beniczky Gáspár 628
Bercsényi Miklós 500, 632
Bereczki Ferenc 480
Berekméri Árpád Róbert 228
Bérenger, Jean 599
Berényi Iván 564
Bertók Krisztina 105
Besenyi Vendel 400
Bessenyei József 468
Beszteri Béla 104
Bethlen Gábor 600, 605
Bethlen István 775
Bihari Mihály 811
Bilik Péter 272-277
Bird, Christiane 550
Birk, Eberhard 566
Bíró Andor 130
Bíró Zoltán, Sz. 379
Bishop, Chris 149
Bismarck, Otto von 668
Black, Jeremy 11
Blasszauer Róbert 697
Bocskai István 48, 52, 90, 105, 511
Bodansky, Yossef 812
Bodnár Erzsébet 103
Bodrogi Péter 49
Bódy Zsombor 678
Bognár Károly 150, 813
Bognár Zalán 380
Bojtásné Damó Csilla 1
Bokor Pál 698
Boldizsár Gábor 814
Bolyósné Ujfalusi Éva 1
Bona Gábor 469
Bonhardt Attila 151, 364, 720
Borhi László 721, 815
Borhy László 116
Borisov, D. I. 376
Boros Géza 257

Borosy András 567
Borsányi András 816
Borus József 722
Botlik József 403
Brace, Charles Loring 50
Brandt Gyula 235
Buda Attila 377
Budiansky, Stephen 51

Čaplovič, Miloslav 716
Chant, Christopher 278
Churchill, Winston 491
Classen, Peter 568
Clausewitz, Carl 123, 209
Cohen, Eliot 141
Conrad von Hötzendorf, Franz 209
Constantinovits Milán 817
Cromwell, Oliver 531

Csák Zoltán 236
Csákváry Ferenc 107
Csáky család 517
Csáky Imre 52
Csaplár Krisztián 152
Csapó Mária 181
Csapody Tamás 153, 365
Cseh Valentin 404
Csehova, Olga 467
Csekő Andrea 405
Csendes Péter 3, 406
Cserenyecz Béla 213
Cseresnyés Ferenc 818
Csetri Elek 645
Csikány Tamás 154, 470, 600
Csipkés Ernő 271
Csoma Mózes 819
Csombor Erzsébet 113
Csorba Csaba 407
Csorba György 666
Csorba László 471
Csukovits Enikő 569
Czecz János 470, 520
Czettler Antal 699
Czigány István 105, 155, 472, 601
Czigler Klára 156
Czirók Zoltán 473

Daniš, Miroslav 53
Dávid Géza 362, 602
Davison, John 723
De Carlo, Nerio 679
Deák András 820
Deák Antal András 12
Deák Péter 821-824

Décsey Sándor 54
Deér József 157
Demény Lajos 654
Demes Csaba 279
Demeter Gábor 103
Demmel József 474
Dénes József 570
Dezsőfi család 413
Dietl, Eduard 505
Dinyés László 475
Dobrosi Lajos 492
Dobrotková, Marta 629
Dobrovits Mihály 571
Dombrády Lóránd 476, 724-725
Domokos György 408, 596, 603
Domonkos László 477
Dorr, Robert F. 158
Dowswell, Paul 726
Draskóczy István 564
Dubois, Pierre 131
Duby, Georges 546
Dúró Erzsébet 55
Dzsingisz kán 506

Eanes, António Ramalho 533
Eberbach, Heinrich 505
Egri Gyula 478
Egyed Ákos 479
Ehrenberger Róbert 366
Ehrenpreis, Petronilla 56
Eötvös Tamás 527
Erdei Mónika 628
Erdélyi László 572
Érsek János 727
Érszegi Géza 582
Eténvi Nóra, G. 57-58

Fabó Beáta 409
Faragó Ákos 551
Farkas Bertalan 496
Farkas Tibor 280
Fazekas Ferenc 576
Fazekas László 159
Fedeles Tamás 117
Fegelein, Otto 505
Feith László 281, 630, 655, 825
Feitl István 803, 826
Fekete István 229
Fekete István, Gy. 160, 480
Ferenc, I. 641
Ferenc József, I. 96, 497
Ferenczy Sándor József 410
Figder Elemér 13-14
Filonenko, Anna Sergeevna 728

Filonenko, Sergej Ivanovič 728
Fischer Ferenc 120, 827
Fiziker Róbert 381-382, 481
Fleisz János 411
Fodor György 729, 828
Fodor Pál 362, 596, 602
Font Márta 573-574
Forgách Simon 472
Forintos Kálmán 282
Földes György 803
Friedman, Norman 829
Froese, Wolfgang 461
Furkó Béla 482
Furkó Zoltán 482
Fülöp Mihály 730

Gál József 283-287, 830-831
Gallus Anonymus 127
Galván Károly 59
Gärtner, R. Kurt 60
Gáspár András 486
Gáspár László 161
Gassert, Philipp 26
Gattinger, Karl 61
Gebei Sándor 604
Géczi Zoltán 288
Gehler, Michael 832
Gerencsér Árpád 552
Germain, Patrick 483
Glantz, David M. 510
Gmoser, Elisabeth 653
Gombos Ferenc Albin 15
Gőcze István 233
Görgei Artur 487, 659
Görög István 253
Gray, Colin S. 141
Grosschmidt István 473
Gurov, Aleksandăr 383
Gusztáv Adolf 600

Győri László 605, 656

Hadfi Örs Tamás 731
Hajdú Ferenc 289
Hajdú László, T. 162, 833-836
Hajdú Péter 163
Hajdu Tibor 237, 700
Hall, Richard C. 680
Halmágyi Pál 106, 732
Háló, Sándor 62
Hangodi László 238
Hannibál 579
Hannig, Norbert 484
Haraszti György 359
Haris Lajos 289-291
Haris Ottó 289
Harpur, James 575
Harsányi Iván 368, 583, 683
Hastings, Max 733
Hatházi Gábor 63
Hatos Bálint 516
Hausner Gábor 5, 16, 107, 412
Hautzinger Gyula 164-165
Heckenast Gusztáv 485
Hegedüs István 806
Hegyi Géza 413
Hegyi Klára 166, 414-415, 596
Hellebronth János 507
Herczeg Ernő 681
Hermann Róbert 416, 486-488, 653, 657
Heubel, Johannes 693
Hinterstoisser, Hermann 682
Hitler, Adolf 26, 508, 523
Hogya György 64
Hollán Ernő 493
Hollins, David 167
Holló József Ferenc 454
Hornyák Árpád 417, 489, 683
Horthy Miklós 433, 747
Horváth Csaba 168-169
Horváth Jenő 807
Horváth József 734
Horváth Lajos 65-66
Horváth Lajos 634
Horváth Miklós 38, 837
Horváth Pál 804
Horváth Zoltán 230, 292-294, 735-741, 800, 839
Hosszú István 553
Hughes, Matthew 675
Hugyecz György 190
Hunyadi János 133

Idzikowski Tomasz 398
Illényi Balázs 742, 840
Illés András 646
Illésfalvi Péter 109, 743-746
Ioanid Ilona 841
Iosipescu, Sergiu 606
Irmanová, Eva 842
Isépy Dezső 747
István, V. 593-594
István főherceg 663
Ivanics Mária 170
Izsóf Gábor 295

Jakus János 171, 684, 843-844
Jancsó Árpád 67

Janev, Jordan 559
Jánkfalvi Zoltán 68, 239, 296-299, 384-385, 490, 748-749
Jankó Annamária 4, 6, 17, 24, 418
Jávorka Ádám 632
Jenkins, Roy 491
Jordán Gyula 554-555
Józsa Béla 172, 750-754
József, I. 608
József főherceg 514
Juhász Attila 755

Kacsó Lajos 249, 419, 492-493
Käfer István 69
Kaiser Ferenc 300
Kakas István 502
Kalakán László 18
Kálmán Peregrin 703
Kapronczay Károly 386, 494
Karácsony Veronika 173
Károly, I., Nagy 568
Károly, IV. 483
Károlyi Sándor 631
Kárpáti Endre 19-21
Kassai László 174
Kasztner Rezső 372
Katona M. István 22
Katona Magda 845
Katona Miklós 301
Katona Tamás 658
Kazinczy István 495
Kazinczy László 240
Keegan, John 175
Kelemen Zsolt 258
Kelenik József 596, 607
Kempf, Werner 505
Kenyeres Dénes 302-304
Kerecsényi Zoltán 496
Keresztes Enikő 464
Kerezsy Norbert 241
Kershaw, Ian 363
Kertész Róbert 70
Keszmann Oszkár 176-178
Kincses Katalin Mária 71, 107
Király Béla 685
Kisfaludy Károly 126
Kiss Gábor 72-73
Kiss Gábor Ferenc 698
Kiss Kálmánné 179
Kiss Károly 126
Kiss Magdolna 576
Kiste, John 497
Kisteleki Károly 105
Klebowicz Grzegorz 398
Klein, Ulrich 608
Kletečka, Thomas 653
Kmety György 666
Knoll Gyula 180
Koch, Walter 505
Kocsis András 694
Koehler, John O. 181
Kolozsvári Sándor 249, 756
Kónya Péter 420, 625
Korchmáros István 387
Kordé Zoltán 182
Korpás Zoltán 609
Korponay János 126
Kosaras Péter Ákos 183
Kostin, Boris Akimovič 498
Kotek, Joël 367
Kovács Ágnes 631
Kovács Béla 305
Kovács Csaba 214
Kovács Gábor 757
Kovács Imre 306
Kovács László 121
Kovács Paula 465
Kovács Péter 577
Kovács Sándor 499
Kovács Sándor Iván 74
Kovács Szilvia 578
Kovács Tamás 368
Kováts Mihály 474
Kozári Mónika 667
Köpeczi Béla 500, 632
Kőszegvári Tibor 184
Kővári László 307
Köves Pál 459
Krajnc Zoltán 185, 308
Krámli Mihály 309-310, 647
Kreutzer Andrea 23
Kristó Gyula 564
Kriston-Pócsik József 501
Krizsán László 502-503
Kubinyi András 186
Kulcsár András 668
Kulcsár Kálmán 556
Kumm, Otto 505
Kurcz Béla 369

Lajos, II. 369
Lancel, Serge 579
László András 187
László Antal 610
László János 633
László Mária 610
Lattmann Tamás 139
Lengyel Beatrix 75

Lenkefi Ferenc 2, 388, 653
Lepsics Pál 504
Lessing, Gotthold 76
Lévai Csaba 50, 648
Lewin, Moshe 363
Limpár Péter 188
Linder Béla 489
Lipcsey Ildikó 846
Lipót, I. 599
Lippai Péter 758-759, 847
Lipszky János 24
Liptai Ervin 702
Liudprand 568
Lombos József László 703
Loppert Dániel 670
Lőkös Péter 614
Lőrincz Miklós 189
Lőrinczné Bencze Edit 848
Lucas, James 505
Lugosi József 311-312

Macmillan, Margaret 704
Maczák Ibolya 76
Maderspach család 477
Magyar Kálmán 421
Magyarics Tamás 760
Majcher Tamás 422
Major Nándor 761
Mak, Geert 671
Mák György 190
Makai Ágnes 77-79
Makk Ferenc 564
Man, John 506
Margelov, Vasilij Filippovič 498
Mária, Habsburg 595
Máriássy Ádám 632
Markó György 109, 778
Marossy Endre 423-425, 557
Marsigli, Luigi Ferdinando 9, 12
Máté Miklós 313
Mattern, Daniel S. 26
Matthaeidesz Konrád 25
McManners, Hugh 191
Meier, Andrew 672
Meindl, Karl 674, 693
Merényi-Metzger Gábor 80, 314
Mészáros Kálmán 107, 192, 389, 485, 507, 634
Mészáros Lázár 126
Mészáros Orsolya 426
Metelmann, Henry 508
Meyer, Kurt 505
Miklós, II. 692
Miklós Zoltán 242-244
Mikó Imre 479
Miroslav, Michela 705
Miskolczi Miklós 849
Miskolczy Ambrus 26
Mitták Ferenc 427
Mojdis, Jan 81
Molnár József 49
Molnár Judit 361
Molnár László Miklós 509
Molnár Máté 131
Molnár Tibor 762
Molotov, Vâčeslav Mihajlovič 341
Montecuccoli, Raimondo 23
Montgomery, Bernard Law 736
Monuško, Evgenij Dmitrievič 510
Morgós András 70
Moys Péter 193
Mrav, Zs. 82
Mrva, Ivan 428
Mujzer Péter 194
Müller, Johann Christoph 12
Müller, Martin 686

Nabera-Sartoulet, Georges 195
Nádasdy család 468
Nagy Csaba 83
Nagy Dénes 70
Nagy Elemér 259
Nagy György 196
Nagy Imre 841
Nagy István 429
Nagy István 315
Nagy Iván 8
Nagy József 197
Nagy Katalin 198
Nagy László 259-260
Nagy László 511
Nagy László, J. 850-851
Nagy Margit 84
Nagy Mikós Mihály 27, 85
Nagy Tamás 852
Nagy Veronika 430
Nagy Vilmos, Nagybaczoni 724
Napóleon, I. 644
Nedeczky Sándor 632
Négyesi Lajos 86, 132, 412, 611-613, 706, 763
Nemerkényi Előd 139
Németh István 669, 764-765, 853
Németh János 538
Németh Károly 538
Németh Lajos 395
Nenninger, Timothy K. 687
Newton, Steven H. 521

Nikiforov, Urij. A. 766
Nováki Gyula 421, 431

O'Connel, Robert L. 316
Oláh Tamás 512
Olasz Lajos 767
Olszanski, Tadeusz 768
Oplatka András 513
Orbán Dezső 558
Ormos Mária 673, 769
Oross András 4, 6
Oroszi Antal 245-247, 514
Ortner, M. Christian 199
Oster, Hans 707
Ostermayer, Hieronymus 614
Otto, Hans-Dieter 200
Ottományi Katalin 82

Őrszigethy Erzsébet 854

Paál Gergely 28
Pákh Tibor 515
Páldi András 396
Pálffy Géza 87, 317, 516, 596
Pálosfalvi Tamás 580
Pánczél Mátyás 201, 318-319
Pandula Attila 88
Pap Krisztián 694
Pap Norbert 111
Pápai János 632
Papp Ferenc 412
Papp Imre 635
Papp János 770
Papp Klára 517
Papp Sándor 615
Papp Tamás 855-856
Parádi József 108, 112, 202-203
Parssinen, Terry 707
Paszterkó József 89
Pászti László 432
Pataky Iván 204, 771-772
Pavlov, Plamen 559
Pavlović, Darko 167
Pécsi Tibor 205
Péczely László 140
Pelle János 206
Pellissier, Jack 207
Perin, Diotisalvi 679
Perjés Géza 7, 16, 23, 57, 71, 74, 78, 98, 107, 123, 142, 154, 170, 186, 192, 209, 211-212, 218, 222, 226, 237, 408, 414, 440, 472, 488, 500, 525, 532, 577, 598-599, 602, 607, 615, 622, 627, 636, 640, 663, 685, 724, 775, 799
Pershing, John J. 687
Pete László 518
Pétery (Petrik) Ákos 519
Petőfi Sándor 126, 463, 658
Petrik Zoltán 519
Philpott, William James 675
Picaud, Sandrine 636
Pihurik Judit 773
Pilsudski, Józef 494, 536
Pintér István 659
Pintér János Zsolt 581
Pirityi Sándor 857
Piti Ferenc 582
Plihál Katalin 24
Póczik Szilveszter 208
Pohlman, Hartwig 774
Polgár Tamás 433, 858
Pollmann Ferenc 89, 209
Poór Gábor 248
Pordán László 859
Pozzato, Paolo 688
Pritz Pál 708, 775
Prohászka László 261
Punka György 320-323
Puskás Béla 343
Pusztai János 324, 434

Race, Jack 736
Rácz András 29, 860
Ráday Pál 118, 632
Ráday-Pesthy Pál Frigyes 118
Radics Béla 325
Rádli Tibor 520, 649
Radu, Lupescu 133, 435
Raffai István 458
Raffay Ernő 747
Rákóczi Ferenc 8, 10, 69, 192, 407, 526, 625-626, 628, 631, 637
Rákosi Mátyás 524
Raksányi Imre 123, 126
Raus, Erhard 521
Ravasz István 390-392, 689-690, 715, 776-777
Redl, Alfred 528, 543
Rédli Margit 436
Reé László 140
Rees, Laurence 370
Regan, Geoffrey 210
Reichlin-Meldegg, Georg 522
Rejtő Ernő 539
Rentschler, Michael 568
Réthelyi Orsolya 595
Réti Balázs 711
Réti György 709-710
Rigoulot, Pierre 367

Romanelli, Guido 529
Romhányi Beatrix 595
Roth, Josef 522
Rothermere, Harold Sidney Harmsworth 705
Roy, Philippe 211
Rózsa Erzsébet 861
Rubin Tibor 460, 544
Ruichen, Zhu 326
Rurik dinasztia 573
Ruttai László 327

Sachslehner, Johannes 691
Ságvári György 30, 90, 212
Salamon 570
Sallay Gergely Pál 91-94
Sára Sándor 458
Sárhidai Gyula 328-329
Schaffer, Heinrich 505
Schandl László 213
Scherer, Theodor 505
Scherzer, Veit 95
Schmidt, Günter Erik 96
Schmidt, Hans Thilo 501
Schmidt-Brentano, Antonio 457
Schottner Tamás 330
Schörner, Ferdinand 505
Schuminszky Nándor 331-332
Schuster, Erich Johannes 505
Sebők János 523
Segeš, Vladimír 31
Semsey Viktória 642, 660
Seres Attila 524
Seres Gyula 333
Seres István 525, 616, 637
Shulman, Milton 779
Simon László 214
Simonyi József 80, 314
Sinn, Norbert 862
Sipos András 3
Sipos Ferenc 526
Sipos Péter 780-781
Solymosi József 527
Sorosy Tamás 863
Spannenberger, Norbert 782
Spekner Enikő 595
Sperber, Jonathan 661
Stalin, Iosif Vissarionovič 341
Stanová, Maria 716
Stark Tamás 458
Stefancsik Ferenc 560-562
Štefanik, Milan Rastislav 540
Steiner, Felix 505
Stencinger Norbert 617
Stevenson, John 545
Stürmer, Michael 643
Suba János 32-33, 108, 112, 334, 712, 783
Süli Attila 97, 231
Svéd László 213

Szabó Béla 618, 662, 692
Szabó Ervin Antal 528
Szabó János 134, 215
Szabó János, B. 619
Szabó József János 98, 335, 464
Szabó Lajos, H. 371
Szabó László 784
Szabó Mária 529
Szabó Miklós, M. 216, 249, 328
Szabó Péter 38, 217, 458, 744, 785-786
Szabó Sándor 213
Szakall Kálmán 694
Szakály Orsolya 638
Szakály Sándor 114, 218
Szakolczai Attila 864
Szalontai család 512
Szalontai György 512
Számvéber Norbert 38, 530, 744, 787-792
Szántó György Tibor 531
Szántó Zsuzsanna 70
Szatlóczki Gábor 4
Széchenyi István 126, 513
Szegedinac, Pero Jovánovič 525
Szegő Krisztina 99
Székely György 532
Szekerka József 24
Szénássy Zoltán 437
Szentesi György 336
Szepesi József 793
Szerbhorváth György 34
Szigetvári Krisztián 583
Szijártó M. István 639
Szijj Jolán 438, 653
Szilágyi István 533
Szilágyi Tivadar 233
Szilasi István 525
Szili Sándor 547
Szirácsik Éva 8
Szita Szabolcs 372-373
Szkander bég 532
Szloboda János 439
Szoleczky Emese 440
Szombathelyi Ferenc 757
Szondi György 559
Szöcs János 441
Szulejmán, II. 617
Szternák György 219
Szurmay Sándor 694
Szűr Zoltán 337

Szvák Gyula 547, 564
Szvircsek Ferenc 110
Szvoboda Dománszky Gabriella 468

Tabajdi Gábor 717
Takács Tibor 442-453
Tál Gizella 458
Tálas Barna 554
Tálas Péter 141, 821, 865
Tamás Attila 794
Tamás Edit 35
Tanárky Sándor 126
Tanka László 681
Tantalics Béla 454
Tarczay Ervin 530
Tarján István 534
Tarpai Pál 526
Teiszler Éva 220, 584
Teleki Pál 462
Teleki Sándor 75
Temesvári Péter 221, 338-339
Tepperberger, Christoph 653
Tesař, Petr Aharon 352
Thomas, Claude Anshin 535
Thompson, Julian 795
Thököly Imre 616, 620, 623
Timár Gábor 6
Tischler János 536
Tisza István 360
Tolnai Gergely 340, 341
Tolnai János 537
Toperczer István 455
Torma Béla 585-588
Tóth Ágoston 534
Tóth András 640
Tóth Andrea 695
Tóth Andrej 713
Tóth Ferenc 107, 640
Tóth Ferenc 342, 393
Tóth György 343
Tóth Gyula 538
Tóth Imre 456
Tóth József 179
Tóth Krisztina 113
Töll László 100, 344
Tömösvári Emese 703
Török Zsolt 36
Tőrös Balázs 37
Tőrös István 262
Tősér Márton 589
Trócsányi Zsolt 374
Truman, Harry S. 839
Tudda, Chris 866
Tüköry Lajos 495
Türke András István 867
Türr István 518
Tyrlik, Sigmund 352

Udovecz György 263
Udvardy Endre 868
Udvarhelyi András 499
Udvari István 403
Ungváry Krisztián 38, 717, 796-799
Urbán Aladár 663
Urbán Lajos 869

Vadász Sándor 650
Vály György 232
Vámos Péter 703
Várdy Béla 394
Várdy Huszár Ágnes 394
Varga A. József 265
Varga Endre László 801
Varga Éva Mária 376
Varga György 651, 802
Varga István 436
Varga J. János 620-621
Varga László 38
Varga Szabolcs 117
Várkonyi Ágnes, R. 135, 622-623
Varsányi Mihály 345, 395
Vasileva, Nina Vladimirovna 136
Vass Gábor 346-348
Vasvári Pál 488
Vay Miklós 638
Vázsonyi Miklós 539
Végh Andor 111
Végh András 595
Vekerdi Zoltán 213
Veszprémy László 137, 139, 222-223, 590
Vetter Antal 154
Vida Csaba 224, 540
Vida Gábor 349
Vida István 805
Vida Kornél 50
Vidra Zsuzsanna 375
Vigh Károly 541
Villányi György 350
Vince Mátyás 38
Virág Mária 542
Virágh Gedeon 475
Visy Zsolt 225
Vitári Zsolt 120
Vitek Gábor 101
Vizi László Tamás 104, 652
Vojnovich József 632
Vonyó József 120
Vörös Béla 250, 252, 260

Wallenberg, Raoul 481
Walter, Martin 461
Wathay Ferenc 74
Weal, John 484
Werth Henrik 476
Westmoreland, William Childs 828
Westphal, Siegfried 505
Wiesenthal, Simon 459
Winkler Gusztáv 351
Winkler, Heinrich August 563
Winkler Lajos 471
Wirtz, James 141
Wright, David Curtis 591

Zachar, József 226-227, 543, 624, 696
Zahálka, Jan 352
Zähringer, Marco 641
Zakar Péter 102
Závodi Szilvia 251
Zeidler Miklós 264
Zeidler Sándor 49
Zimonyi István 592
Zita királyné 483
Zörgő Tibor 119
Zrínyi Ilona 527
Zrínyi Miklós 16

Zsák Ferenc 353
Zsidai Péter 870
Zsidi Paula 116
Zsig Zoltán 354-358, 544, 871
Zsigmond király 157
Zsoldos Attila 593-594

1. aknakutató zászlóalj (magyar) 54
1. hadsereg (bolgár) 383
1. hadsereg (magyar) 797
1. huszárezred 144
2. hadsereg (magyar) 378, 728, 785, 797
12. huszárezred (Nádor) 475
17. légideszant-hadosztály (amerikai) 230
82. gyalogezred 261
96. gyalogos hadosztály (német) 774
284. gránátos-ezred 774
503. harckocsizászlóalj (német) 752

Afganisztán 213, 295, 833-836, 855
afgán-szovjet háború (1979-1989) 833-836
Afrika 503, 860
aknák 342
Albánia 152, 532, 676
Alföld 789, 791
algériai háború (1961-1962) 850
Amerikai Egyesült Államok 20, 68, 158, 191, 236, 239, 276, 293, 308, 328, 350, 490, 535, 542, 648, 713, 723, 733, 736, 738, 741, 795, 815, 839, 866
amerikai függetlenségi háború (1775-1783) 158
amerikai polgárháború (1861-1865) 158, 509
amerikai-mexikói háború (1846-1848) 158
Anglia l. → Nagy-Britannia
antant 670
antifasizmus 707
antiszemitizmus 361, 364
Aquincum 84
arab(ok) 206, 571, 583, 812
Arad 475, 732
aradi vértanúk 655
Ardennek (1944-1945) 718, 750
Argentína 871
Árpád-vonal 755
asperni csata (1809) 644
atomfegyverek, atomháború 326, 336, 714, 738, 760
atom-tengeralattjárók 328
Augsburg (955) 566
Auschwitz 359, 370
Austerlitz (1805) 649
Ausztrália 191
Ausztria 60-61, 199, 497, 522, 636, 641, 644, 652, 653, 661, 665, 674, 682, 691, 693, 832, 862
avar(ok) 198
ÁVH 18, 809
Azerbajdzsán 560
Ázsia 571, 591, 845

Bácska 439
Bakony 455
balesetek 395
Balkán 103, 665, 676, 680, 683, 690, 696, 863
Balkán háborúk (1912-1913) 676, 677, 680
Bálványosvár 413
bandérium 157
Bártfa 31, 420
Bécs 3, 406
békefenntartás 104, 115, 152, 162, 165, 213, 690, 696, 804, 814, 847, 848, 852, 859-861, 863
Békéscsaba 770
békeszerződések 853
béketámogató katonai műveletek 104, 132, 141, 814
béketárgyalások 652, 704, 713, 730, 842
Belgium 794
Belgrád 14
Berlin 802
bibliográfiák 1, 7, 10, 15
Bizánc 568, 589
biztonság, biztonságpolitika 27, 141, 812, 821, 845, 861, 865
Bocskai-szabadságharc (1604-1606) 511, 611-613
Bor 368
Boroszló (1474) 580
Bosznia-Hercegovina 664, 665
Börgönd 302
Breisach 432
Brjanszk 799
Buda (1686) 427
Buda (1849) 427, 557
Budaörs 82
Budapest 3, 393, 409, 776, 778, 786, 790
Bukovina 633
Bulgária 383, 559, 588, 680
Bundesheer 862
Bundeswehr 857
büntetőintézetek 367

cenzúra 56
cigány(ság) 373, 375
címerek 52, 87, 572
Ciprus 804, 858

családtörténetek 468, 477, 512, 516-517
csapattörténetek 160, 187, 228-232, 682
csaták 86, 263, 427, 557, 566, 576, 580, 611-613, 629-630, 649-650, 659, 675, 718, 789, 791
csecsen háborúk 672
Csehország 21, 574
Csehszlovákia 510, 705, 712, 842, 870
Csehszlovákia (1968) 870
Csendes-óceán és térsége 293, 723, 726, 800
csendőrség 193
Csenke puszta 431
cserkészet 45
Csíkszereda 441
Csongrád 809

délszláv háborúk 810, 844, 863
Délvidék 397, 439
deportálás 367, 373
diktatúrák 363
diplomácia 118, 500, 548, 551, 606, 615, 622, 632, 638, 640, 683, 696, 704, 708, 717, 721, 730, 805
díszszemlék 62
Don-kanyar (1942-1943) 378, 458, 478, 728, 785
Drégely vára 422
Dunaföldvár 443
Dunaújváros 849

Edelény (1604) 612-613
Eger 424, 427, 557
egészségügy 39, 64, 71-73, 213
egyenruhák l. → ruházat, felszerelés
egyesületek 253
ejtőernyős csapatok 41, 92, 214, 232, 758
élelmezés 97, 186
életrajzok 78, 99, 118, 140, 172, 325, 457, 460-462, 465, 467-470, 472-476, 479-481, 483, 485-487, 491-499, 501-503, 505-509, 511, 513-514, 516, 518, 520-522, 525-536, 538, 540-544, 568, 579, 605, 632, 841
elit alakulatok l. → különleges erők
ellenállási mozgalmak 707, 809
első világháború 30, 39, 45-47, 56, 59, 72-73, 86, 88-89, 128, 140, 156, 158, 199, 209, 261, 265, 278, 291, 330, 347, 352, 377, 390, 392, 398, 473, 522, 643, 674-675, 678-679, 681-682, 684-689, 691-695, 697, 704
emigráció 75, 495, 509, 616
emlékérmek 49, 261, l. még → kitüntetések
emlékművek 30, 256-257, 260-261, 264

ENSZ 848, 852
Eperjes 420
építészet 3
Erdély 4, 64, 361, 374, 464, 479, 558, 597, 605, 606, 614-615, 626, 645, 684, 743-745, 767
érdemrendek l. → kitüntetések
erkölcs 60, 215
erődök, erődrendszerek 32, 98, 335, 340, 341, 398, 410, 431, 432, 436, 437, 755, 794, l. még → várak
Esztergom 414
Etiópia 709
Európa 57, 545, 622, 661, 671, 704, 726, 866, l. még → az egyes országoknál
Európai Tanácsadó Bizottság (1943-1945) 730
Európai Unió 115, 821, 860, 865, 867
évfordulók 62, 252-253

Falklandi háború (1982) 871
fegyverek 191, 198, 199, 258, 268, 287, 290, 303, 311, 314-316, 325, 344, 346-349, 358, 587, 591
fegyveres erők, fegyveres testületek 108, 112, 140, 149, 158-161, 164, 167, 183, 188, 191, 193, 196-197, 199, 202-203, 674, 682, 693, 715, 723, 744
fegyvergyártás 267, 330
fegyverszünet 652, 736, 747
fegyvertárak 317
felderítés 41, 51, 175, 184, 286, 296, 356
felső vezetés 154, 218, 233, 476, 522, 725
fényképek 38, 75, 398, 679, 817
filmek 523
Finnország 346
források 8, 15, 547, 573, 582, 592, 628, 653
földrajz, katonaföldrajz 4, 6, 17, 24, 27, 85, 111, 440, 534, 552, 592, l. még térképek, térképészet
Franciaország 81, 131, 191, 207, 226, 328, 388, 501, 546, 635-636, 640, 645, 652, 661, 686, 726, 795
Frank Birodalom 568

Galambóc (1428) 580
Gallipoli 695
gazdaság, katonai gazdálkodás 186, 212, 317, 330, 554
gépjárművek, harcjárművek 265, 279, 282, 291, 333, l. még → páncélozott járművek
Görögország 680
Grúzia 553
GULAG 394

gyalogság 40, 758
Gyomaendrőd 399
Győr 427, 557
Győr-Moson-Sopron megye 371

háború elmélete 141, 150, 209
háborús bűnök 370, 459, 742
háborús irodalom 34
háborús propaganda 773
Habsburg Birodalom 102, 167, 170, 226-227, 317, 598-600, 602-603, 606-607, 615, 622
Habsburg-ház 87, 483, 497
hadászat 139, 141, 154, 175, 185, 210, 600, 603, 686
haderő 155, 157, 158, 188, 212, 224, 438, 567
haderőreform 164, 171, 190, 215, 821
hadgyakorlat 843
hadifoglyok, hadifogság 83, 240, 367, 376, 377, 387-390, 392, 394, 478, 482, 515
hadigazdaság 330
hadihajók l. → hajók
hadiipar 265, 317
hadijáték 65-66, 262-263
hadisírok 82, 84, 392
haditechnika 180, 198, 201, 258, 265-358, 436, 591
haditengerészet 293, 300, 309, 310, 328, 664, 676, 711, 723
haditengerészeti légierő 156, 272, 277, 293, 473
haditudósítók 46-47, 99, 773
hadkötelezettség 153
hadmérnökök 250
hadműveletek 140, 200, 438, 621, 644, 665, 675, 684, 686, 688, 693, 706, 715-717, 723, 728, 732-733, 737, 744-745, 748, 759, 778, 787-789, 791-792, 797, 867
hadművészet 139, 141, 175, 185, 200, 210, 600, 644, 715
hadszíntérkutatás 86, 412, 611, 763
Hadtörténeti Múzeum 59, 76, 312
hadtörténettudomány 1, 125, 130, 132, 136, 586
hadtudomány 16, 23, 121-126, 137, 139, 141, 175, 185, 209, 821
hadtudósok 23, 123, 125-126, 134, 139
hadügyek 126, 131, 139, 157, 572, 574, 639
hadügyi igazgatás 190
hadvezérek 139, 461, 487, 506, 511, 531, 579, 686
hagyományápolás 254, 262, 715
hajdúk 52, 601
hajók, hadihajók 148, 300, 301, 309, 310, 381, 734
harcászat 258, 587, 600
harcjárművek l. → gépjárművek, harcjárművek
harmincéves háború (1618-1648) 600
határ(ok) 33, 712, 783
határőrség, határőrizet 108, 161, 167, 197, 225, 226, 231, 334, 602, 758
határrendőrség 196
Havanna 37
hegyicsapatok 61, 758
helikopterek 160, 229, 235, 302, 304, 831
helyi háborúk 104, 672, 804, 807, 863
helytörténet 70, 82, 110, 113, 324, 371, 396, 399-402, 405-406, 409, 411, 414, 416, 420, 428-429, 433-434, 436-438, 440-441, 454, 527, 697, 702, 706, 732, 770, 809
hidak 70, 393, 741
hidegháború 283, 293, 307, 822, 827, 829, 866
híradó csapatok 756
hírszerzés, hírszerzők 51, 142, 176-178, 181, 218, 467, 501, 528, 543, 764
Hollandia 152, 221, 241
holokauszt 359, 361, 370, 372, 375
Hongkong 554
honvédelmi törvény 174
Horvátország 226, 783
Huszt 440

igazságszolgáltatás 360, 366, 369
íjak 258, 344, 591
indiai-pakisztáni háború (1947-1948) 808
indián háborúk (1865-1890) 158
Irak 165, 804, 813, 856
Irán 561, 804, 856
iszlám 549, 583, 592
Izrael 29, 191, 812

Jajca 577, 580
Japán 703, 714, 723, 726, 729, 735, 738, 740
japán-kínai háború (1937-1945) 703
járványok 73
Jászberény 400
jelképek 52, 90
jelvények, érmek 45, 61, 62, 87, 91, 92, 94, 199, 608, 641
Jeruzsálem 36
jog, katonai jog 359-375
Jugoszlávia 34, 761, 762, 844
Jutadomb (1956) 557
Jutas 234, 238

Kambodzsa 804
Kanada 295

Kápolna (1849) 659
Kaposvár 433
Karancs 706
karlócai béke (1699) 616
Kárpátalja 403, 716
Kárpát-medence 12, 27, 111
Kars 666
Kassa 13, 317
katasztrófák 381-382
katonadalok 59
katonaföldrajz l. → földrajz, katonaföldrajz
katonai akadémiák l. → katonai tanintézetek
katonai bíróság 360, 366
katonai épületek 406, 409
katonai felmérések 4, 6, 17, 418, 611
katonai főiskolák l. → katonai tanintézetek
katonai kiképzés és nevelés 147, 229, 233, 235, 237, 239, 240, 242-245, 248-250, 255, 260, 302
katonai középiskolák l. → katonai tanintézetek
katonai közigazgatás 112, 226, 744
katonai pálya 266, 493
katonai szabályzatok 31
katonai tanintézetek 229, 233-234, 237-238, 240-251, 255, 260
katonai tévedések 200, 210, 779
katonai vezetés 154, 200, 210, 218, 220, 227, 469, 486, 659, 686, 725
katonaköltők 74
katonaorvosok 39, 72
katonapolitika 104, 109, 141, 146, 174, 179, 606, 717, 725, 757, 781, 797, 807, 812, 821, 827, 829, 832, 857, 863, 868
Kaukázus 552
Kecskemét 302, 384-385, 791
Kelet-Európa 574, 865
Kenyérmező (1479) 580
kényszermunka 380
képzőművészet 48
keresztes háborúk 575, 590
kézművesek 408
kiállítások 28, 35, 315, 651
Kijevi Fejedelemség 547, 573-574
Kína 328, 355, 554, 556, 591, 690, 703, 816
Kiskunság 63
Kisvárda 446
Kisszeben 420
kitelepítés 257
kitüntetések 45, 49, 61, 77-80, 88, 93, 95, 96, 544
klubélet 252
Kolozsvár 435
Komárom 32, 113, 373, 436-437, 727
Komárom (1849) 427
koncentrációs táborok 359, 367, 370
koncepciós perek 366, 809
konferenciák 106, 112-113, 116, 716
Kongó 860, 867
Korea 326, 819
koreai háború (1950-1953) 158, 268, 274, 345, 353, 460, 544, 839
koronaőrség 159
Koszovo 810, 847
Königsberg 737
könyvek, könyvtárak 16, 23, 26
Körösladány 495
Kőszeg (1532) 427
Közel-Kelet 575, 695, 804, 812, 861
Közép-Európa 127, 574, 865
középkor 15, 31, 36, 127, 222-223, 421, 426, 547, 564, 566-568, 571-575, 582-583, 591-592
közigazgatás 108, 112, 403, 634, 667
Kréta 690
krími háború (1853-1856) 518, 666
kronológiák 723, 806
kun(ok) 63, 578
Kunszentmárton 405
kurdok 550
külföldi katonai szolgálat 42, 149, l. még → békefenntartás
különleges erők 187, 191, 199
külpolitika 500, 548, 551, 573, 584, 598-599, 631-632, 635, 638, 643, 662, 683, 696, 699, 705, 708, 710, 717, 721, 781, 820, 827, 832

laktanyák 400, 406, 409
légi hadviselés 287, 299, 353, 723, 727, 739, 741, 749, 770, 793, 802, 830
légideszant 194, 230
légierő 147, 160, 180, 185, 216, 221, 229, 239, 288, 298, 320, 329, 484, 490, 674, 693, 723, 736, 739, 741, 802, 800
légifényképezés 296
légvédelem 204, 293, 299, 306, 343
légvédelmi rakéta 329
Lengyelország 127, 187, 385, 494, 501, 510, 574, 618, 768, 797, 801
levelezés 89, 377, 692
levéltárak 8, 18, 113
leventemozgalom 454
lexikonok 807
livóniai háború, 1579-1582 618
logisztika 165, 186
London 19, 739
lovagok 100, 565
lovagrendek 49
lovak 143-144, 222-223, 258

lovasság 100, 140, 143-145, 163, 166, 170, 195, 198, 207, 211, 217, 222-223, 258, 400
lövegek 312
Ludovika Akadémia 233

Magyar Honvédség 42, 160, 162, 171, 174, 180, 213, 229, 235, 253, 343, 821, 852, 860
Magyar Királyi Honvéd Légierő 44, 147, 180, 232, 305, 329, 767
Magyar Királyi Honvédség 40-41, 43, 72, 144, 168-169, 218, 288, 364, 715, 744, 797, 799
Magyar Néphadsereg 40-43, 146, 160, 180, 201, 229, 235, 302, 304, 343, 837, 870
Magyar Tanácsköztársaság 438, 706
Magyarország (895-ig) 82, 84, 225, 586, 592
Magyarország (895-1526) 15, 63, 127, 133, 135, 157, 182, 186, 220, 413, 421, 558, 564-568, 570, 572-574, 577, 580-582, 584-588, 590, 593-594, 614
Magyarország (1526-1699) 9, 12, 16, 23, 48, 52, 57, 67, 70-71, 74, 87, 90, 102, 105, 117, 166, 317, 362, 402, 408, 414, 421, 442, 511-512, 516, 558, 595-624
Magyarország (1700-1790) 4, 8, 10, 17, 53, 58, 67, 69, 71, 81, 102, 117-118, 129, 155, 192, 212, 227, 250, 314, 389, 401, 407, 418, 420, 428, 472, 474, 485, 500, 507, 517, 525-526, 558, 608, 625-635, 637-639
Magyarország (1790-1848) 3, 6, 17, 24, 108, 123-126, 226, 233, 237, 250, 388, 409, 411, 475, 477, 479, 513, 633, 641, 645, 652
Magyarország (1848-1849) 28, 154, 164, 399, 405, 416, 463, 469, 470, 475, 479, 486-488, 495, 520, 527, 653-663
Magyarország (1849-1867) 3, 6, 50, 75, 79, 233, 470-471, 475, 479, 495, 509, 518, 661, 666, 668
Magyarország (1849-1918) 17, 112, 125, 250, 251, 409, 411, 477, 497, 520, 633
Magyarország (1867-1918) 3, 60, 72, 96, 97, 103-104, 156, 159, 188, 203, 233, 243, 297, 309-310, 360, 406, 462, 473, 514, 528, 543, 664-665, 667, 676-677, 690, 696
Magyarország (1900-1999) 99, 112, 180, 214, 233, 250, 265, 411, 434, 538, 673
Magyarország (1914-1918) 30, 39, 45-47, 56, 59, 72, 73, 86, 88-89, 128, 140, 156, 199, 265, 330, 377, 390, 392, 398, 473, 674-675, 678, 682, 684-686, 688-689, 691, 693-694, 697
Magyarország (1918-1919) 110, 203, 438, 691, 697-698, 700, 702, 704, 706, 712
Magyarország (1918-1945) 18, 33, 38, 44, 147, 159, 168-169, 193, 202, 216, 218, 228, 232, 234, 243-244, 251, 264-265, 297, 330, 361, 364, 377, 397, 403, 433, 456, 462, 483, 489, 524, 529, 542, 700, 708, 713, 775, 782
Magyarország (1941-1945) 38, 64, 68, 77, 83, 91-93, 95, 106, 109, 130, 136, 144, 147-148, 151, 172, 179, 183, 216-217, 232, 238-240, 263, 265-266, 288, 290, 296, 299, 301, 324, 329-330, 335, 340, 342, 364, 368, 372-373, 376, 378, 380, 383-385, 390-393, 396, 403, 439, 454, 458, 464, 476, 478, 490, 504, 510, 519, 530, 537, 539, 541, 689, 715-717, 719-722, 724-725, 727-728, 732-733, 743-749, 754, 757-759, 762-763, 767-778, 780-793, 797-799, 801
Magyarország (194. 5-1956) 40-41, 54, 62, 146, 160-161, 176-179, 196, 201, 229, 235, 242, 248-249, 265, 334, 366, 371, 376, 387, 394, 465-466, 478, 482, 498, 504, 510, 515, 542, 805, 809, 811, 815, 842, 846
Magyarország (1956-1957) 135, 164, 194, 246-247, 369, 429, 480, 492, 499, 811, 817-818, 826, 832, 837, 841, 846, 849, 851, 854, 862, 864, 866
Magyarország (1957-1989) 146, 160, 162, 179, 197, 229, 235, 242, 245, 247, 249, 265, 302, 304, 496, 811, 858-859, 870
Magyarország (1990-2005) 104, 121, 134, 160, 164, 171, 174, 190, 215, 229, 233, 235, 252-253, 265, 806, 811, 821, 847, 868
Magyarország(összefoglaló történet) 108, 140
Makaó 554
Makó 106, 732
Mária Terézia Katonai Rend 77
Marosvásárhely 228
második világháború 38, 51, 64, 68, 77, 83, 91-93, 95, 98, 106, 109, 130, 136, 143-144, 147-149, 151, 158, 172, 179, 183, 216-217, 230, 232, 238-240, 256, 262-263, 265-266, 271, 273, 278, 288, 290, 296-299, 301, 305, 324, 329-330, 335, 340-342, 359, 361, 363-365, 368, 370, 372-373, 376, 378-381, 383-386, 390-393, 395-396, 403, 439, 454, 458, 464, 476, 478, 482, 484, 490, 498, 503-505, 508, 510, 519, 521, 530, 537, 539, 541, 689, 715-717, 719-728, 730-741, 743-759, 761-763, 765-803, 800, 853
megszállás 665, 788, 797, 799
megtorlás 369, 492, 499, 655

menekültek 381-382, 768, 818
mentőakciók 372
mesterlövészek 295
Mexikó 800
modellezés 65-66, 282, 306, 333
Mogyoród (1074) 570
Mohács (1526) 580, 595, 619
Mongol Birodalom 506
Monte San Michele (1916) 557
Montenegro 680
Moszkvai Fejedelemség 547
mozgókonyhák 97
mozgósítás 767
Muhi (1241) 557
Munkács 425, 427, 527
munkaszolgálatosok 365, 368, 371, 504
munkatáborok 368, 380, 394
múzeumok 13-14, 19-22, 25, 29-30, 35, 37, 63, 260, 315, 479, 542, 682
műszaki biztosítás 334
művelődéstörténet 16, 67, 564, 568, 572, 595, 804

Nagy-Britannia 19, 191, 328, 491, 551, 699, 719, 726, 739, 795, 871
Nagykanizsa 416, 657
nagyszombati csata (1704) 629
Nagyvárad 255, 411
Nándorfehérvár 404, 557, 580
Nándorfehérvár (1456) 135, 427, 557, 580
naplók 464, 519, 628
napóleoni háborúk (1799-1815) 644-645, 649-650, 652
NATO 104, 115, 821, 832, 844, 863, 865, 869
Német Demokratikus Köztársaság 181
Német Szövetségi Köztársaság 818
Németország 58, 191, 280, 298, 359, 363, 484, 501, 505, 521, 563, 643, 661, 686, 707, 736-737, 739, 741, 769, 857
Németország (1939-1945) 93, 95, 149, 359, 370, 508, 716, 726, 728, 733, 742, 764, 779, 788, 795, 797
Német-Római Birodalom 608
nemzeti kisebbségek 188, 257, 403, 439, 552, 637, 782
nemzetközi haderők 213, 676, 690, 860
nemzetközi politika 103-104, 662, 696, 704, 708, 721, 803, 807, 812, 829, 866
nemzetközi szervezetek 821
nemzetőrség 164
Nemzetvédelmi Szolgálat 169, 550
Nikápoly (1396) 565, 580
nomád népek 258, 591-592
Noricum 116
normandiai partraszállás (1944) 751, 753, 795
nők 251

nyelvészet 55
Nyíregyháza 297
Nyitra 428
nyugállományúak 252

oklevelek 582
ókor (476-ig) 82, 84, 116, 576, 579, 591
Olaszország 39, 75, 191, 471, 661, 674, 679, 686, 688, 693, 726, 728, 769
olaszországi magyar légió 471
Oroszország 53, 130, 136, 328, 377, 528, 547, 618, 640, 672, 696, 820, 845
orosz-török háború (1768-1774) 640
országgyűlés (18. sz.) 639
Osgyán (1604) 613
Oszmán birodalom l. → Törökország
osztrák örökösödési háború (1740-1748) 636
Osztrák-Magyar Monarchia 6-47, 56, 60, 73, 128, 188, 310, 352, 360, 483, 497, 528, 543, 665, 667, 676, 679, 686, 690-691, 696
Osztrák-Magyar Monarchia fegyveres erői 39, 60, 88, 97, 156, 199, 309, 522, 665, 674, 676, 682, 688, 690, 693

önkéntesek 149, 164, 183
Örményország 562

palesztín(ok) 812
páncélosok 25, 43, 94, 151, 201, 266, 521, 530, 752-753, 789-791
páncélozott járművek 29, 278, 281, 288-290, 306, 313, 318-319, 354-355, 720, 856
páncélruhák 100
páncéltörő eszközök 357
Pannónia 82, 116
Pápa 232
Párizs 713
partizánok 799
pártok 667
Pécs 401, 417, 697
pecsétek 101, 608
pénzügyek 212, 608
perzsá(k) 502
Perzsa-öböl 277
Pest-Pilis-Solt vármegye 634
Piave, 1918 679, 688
pilóta nélküli repülőeszközök 356
polgári védelem 204
politika 57, 109, 111, 360, 363, 367, 413, 524, 554, 622, 639, 667, 670, 673, 704, 805, 807, 811-812, 827, 829

politikai merényletek 360
politikusok 118, 363, 462, 491, 511, 513, 531, 775
porosz-osztrák háború (1864-1866) 668
Portugália 533, 660
Potsdam, 1945 765
Pozsony 263, 427, 428
propaganda 46-47
Przemyśl 88, 398, 410
pun háborúk 579

radar 343
rádiólokátor 271
rakétaelhárítás 308, 327, 350
rakéták, rakétafegyverek 283, 290, 329, 331-332, 357, 819
Rákóczifalva 396
Rákóczi-szabadságharc (1703-1711) 8, 53, 58, 69, 81, 117-118, 129, 155, 227, 389, 401, 420, 428, 485, 500, 507, 517, 525, 625-629, 631, 635, 637
régészet 63, 68, 70, 82, 84, 116
rejtjelmegfejtés 51, 501
rendőrség 196, 202-203
rendvédelmi szervezetek 108, 112, 159, 161, 193, 196-197, 202-203
repülés 147, 180, 193, 229, 297, 235, 248, 321, 324, 434, 539, 771
repülőcsapatok 160, 180, 199, 229, 238, 674, 693
repülőgép-anyahajók 272-277, 339
repülőgépek 13-14, 19-21, 55, 68, 147, 284-286, 288, 292-294, 296, 298, 305, 321-323, 338, 345, 352-353, 356, 384-385, 731, 739, 741, 748, 802
repülőgép-fedélzeti fegyverek 307
repülőgépgyártás 352
repülőgéphajtóművek 270
repülőgépvezetők 147, 235, 239, 395, 473, 484, 490, 731
repülőterek 193, 297, 324, 384-385
Rhodesia 163
Rigómező, 1448 580
Római Birodalom 116, 225, 579
romák 173
Románia 361, 680, 746, 846
ruházat és felszerelés 40-44, 90, 167, 199, 258

sajtó 46-47, 53, 56-58, 99, 660
Salgótarján 110, 438, 702, 706
Sárospatak 35, 490
sebesültek 71
Somogy 421
Sopron 251, 456
sortüzek (1956) 849
Spanyolország 548, 583, 642
Svédország 600

Szabács (1475-1476) 580
számszerij 344
szász(ok) 614
Szávaszentdemeter (1523) 580
Szeged 429, 450, 698, 809
székely(ek) 182, 558, 597, 610, 626, 633
Székesfehérvár 253
Szentes 324, 434
Szentgotthárd (1664) 557
Szentkirályszabadja 302
szépirodalom 69, 76
szerb(ek) 401, 637
Szerbia 680, 683
szerzetesrendek 703
Szevasztopol 387
Szigetvár 423, 427
Szigliget 426
Szlovákia 69, 224, 712, 716, 868
szocializmus 242
szociálpolitika 678
Szolnok 70, 160, 229
Szovjetunió 130, 194, 328, 341, 363, 376, 380, 387, 395, 467, 478, 482, 521, 733, 756, 797, 799, 802, 815, 833-836
Szovjetunió (1941-1945) 498, 508, 510, 716, 726, 728, 805
Sztálingrád (1942-1943) 754

tábori lelkészet 102
tábori sütödék 97
tábornokok 128, 227, 469, 472, 476, 486-487, 498-500, 505, 520-522, 542, 724
Tajvan 554-555, 816
társadalom 111, 554, 572, 574, 673
Taszár 180
Tata 366
technika 3, 51, 408
Temesvár 67
tengeralattjárók 328, 337
tengerészgyalogság 236
tengeri hadviselés 206, 723
térinformatika 98
térképek, térképészet 4, 6, 9, 11-12, 17, 24, 32-33, 36, 67, 534, 612, 675, 712
terrorizmus 115, 184, 205, 208, 219, 845
testőrség 159, 192
tisztek 39, 60, 75, 179, 218, 233, 465, 469, 471, 475, 495, 507, 518, 543, 616
tiszthelyettesképzés 22, 234, 238
tisztképzés 237, 243, 245, 249
titkosszolgálatok 181

tizenötéves háború (1593-1606) 603
Torda (1944) 745
török elleni háborúk 12, 577, 580, 607, 619, 621-622, 621-622
Törökország 25, 142, 267, 317, 362, 532, 577, 580, 598-599, 602-603, 606-607, 615-617, 622, 640, 680, 695-696, 858
történeti földrajz 27, 675
történetírás 127, 129-130, 133, 139, 568, 574, 614, 766
történetírók 107, 120, 127
történettudomány 120, 673
törvények, rendeletek 362, 364, 374
trafalgari csata (1805) 646-647, 651
Trencsén vármegye 428
trencséni csata (1708) 557, 627
trianoni békeszerződés (1920) 33, 397, 417, 456, 705
Tripoli 648
tüzérség 189, 255, 269, 317

uralkodók 483, 497, 595
útleírások 50, 672
Uzsok 694

űrhajózás 331, 496

vallás, egyházak 102, 117, 549, 572, 574, 583, 592, 703
válságkezelés 104, 115, 676, 696
várak 186, 351, 404, 407-408, 414-415, 418-419, 421-427, 430, 435, 437, 440-453, 455, 527, 577, l. még → erődök, erődrendszerek
Várna (1444) 580
városok 3, 411, 420, 437, 778
Varsói Szerződés 823-824, 843
végvári rendszer 607
Velence 532
Versailles-i béketárgyalások (1918-1920) 704
versek 83
Veszprém 64, 371
veszteségek 68, 229, 378-379, 383-386, 390-392, 715, 835
veteránok 535
vietnami háború (1964-1975) 158, 162, 275, 284-286, 825, 828, 830-831, 840, 859
visszaemlékezések 396, 458, 465, 482, 484, 490, 504, 508, 510, 515, 537, 539
Volksbund 782
vontatók 291
Voronyezs 728

Waffen-SS 149, 183
Wagram (1809) 652

Zala 454
zászlóalj 172, 231
zászlók 54, 87
Zenta 439
Znaim 31
Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 233
Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem 233, 252
Zvornik (1464) 580

zsidó(ság) 359, 361, 364, 370, 372-373, 459, 481, 717, 812
zsoldosság 31, 170, 609, 618

Bolyósné Ujfalusi Éva (szerk.),
Szabó Jánosné

HŐSGALÉRIA

A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában

Szerkesztette: Bene Sándor, Hausner Gábor

ZRÍNYI KIADÓ

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BALLA TIBOR — A Magyar Királyi Honvédség és Bosznia-Hercegovina 1878. évi okkupációja ... 3

SALLAY GERGELY PÁL — A Magyar Királyi Honvédség és a leventemozgalom jelvényeinek rendszere, 1938–1945 ... 39

KÖZLEMÉNYEK

GERMUSKA PÁL — A totális mozgósítástól a stratégiai tervezésig. Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának története, 1948–1971 ... 69

MŰHELY

OLÁH GERGELY — Észrevételek Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt című könyvéről ... 96

SÁRKÖZY PÉTER — Az új olasz történész generáció munkái a második világháború alatti magyar területi revíziókról és a háború utáni „vörös Erdélyről" ... 100

KOVÁCS LÁSZLÓ — Gyóni Géza földi maradványainak sorsa. Egy újabb megvalósíthatatlan, provokatív exhumálási ötlet háttere ... 107

VITA

GYÁNI GÁBOR — Az önreflexió hiányának bája és nyomorúsága ... 143

HERMANN RÓBERT — Az önbáj hiánya és a reflexíj homorúsága ... 153

CSATA- ÉS HADSZÍNTÉRKUTATÁS

NÉGYESI LAJOS — Hadirégészet ... 160

SZEMLE

PAUL G. HALPERN — The Battle of the Otranto Straits. Controlling the Gateway to the Adriatic in WWI *(Bánsági Andor)* ... 183

BENE JÁNOS – – SZABÓ PÉTER (SZERK.) — Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései *(Szakály Sándor)* ... 186

BENE JÁNOS – – SZABÓ PÉTER — A magyar királyi honvéd huszár tisztikar, 1938–1945. Második, bővített kiadás *(Balla Tibor)* ... 187

CHARLES FENYVESI — Három összeesküvés *(Györkei Jenő)* ... 189

DOMBRÁDY LÓRÁND — Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt *(Szakály Sándor)* ... 191

CLIVE JONES — Britain and the Yemen Civil War, 1962–1965. Ministers, Mercenaries, and Mandarins: Foreign Policy and the Limits of Covert Action *(Prantner Zoltán)* ... 193

B. KALAVSZKY GYÖRGYI – ILLÉSFALVI PÉTER — Horthy Miklós élete képekben *(Szakály Sándor)* 200

SZAKÁLY SÁNDOR — Katonák, csendőrök, ellenállók *(Okváth Imre)* 202

M. SZABÓ MIKLÓS — A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története, 1955–1960 *(Ács Tibor)* 205

SZABÓ JÁNOS (SZERK.) — „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak." Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére *(Markó György)* 210

MÓROCZ LAJOS — Kiskatonától a vezérezredesig *(Háber Péter)* 212

BIBLIOGRÁFIA

* * * — A 2005. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája *(Bolyósné Ujfalusi Éva [szerk.], Szabó Jánosné)* 215

CONTENTS

STUDIES

TIBOR BALLA — The Royal Hungarian Armed Forces and the Occupation of Bosnia-Herzegovina in 1878 3

GERGELY PÁL SALLAY — The Scheme of the Badges of the Royal Hungarian Armed Forces and the *Levente* Youth, 1938–1945 39

PUBLICATIONS

PÁL GERMUSKA — From Total Mobilisation to Strategic Planning. The History of the General Organisation Department of the Central Planning Board, 1948–1971 69

WORKSHOP

GERGELY OLÁH — Remarks on the Book Titled *Ferenc Szombathelyi in the People's Court* by Lóránd Dombrády 96

PÉTER SÁRKÖZY — Works by the New Generation of Italian Historians on Hungarian Border Revision during the Second World War and on Post-War "Red Transylvania" 100

LÁSZLÓ KOVÁCS — The Fate of the Mortal Remains of Géza Gyóni. The Background to Yet Another Impossible and Provocative Exhumation Project 107

DISPUTE

GÁBOR GYÁNI — The Charm and Misery of the Lack of Self-Examination 143

RÓBERT HERMANN — The Lack of Charm and the Misery of Self-Examination (Reflections on the Previous Piece) 153

BATTLEFIELD RESEARCH

LAJOS NÉGYESI — Military Archeology 160

REVIEW

PAUL G. HALPERN — The Battle of the Otranto Straits. Controlling the Gateway to the Adriatic in WWI (*Andor Bánsági*) 183

JÁNOS BENE – PÉTER SZABÓ (ED.) — The Memoirs of Lieutenant General of the Guards Károly Lázár (*Sándor Szakály*) 186

JÁNOS BENE – PÉTER SZABÓ — The Royal Hungarian Hussar Officers, 1938–1945. 2nd revised edition. (*Tibor Balla*) 187

CHARLES FENYVESI — Three Conspiracies (*Jenő Györkei*) 189

LÓRÁND DOMBRÁDY — Ferenc Szombathelyi in the People's Court (*Sándor Szakály*) 191

CLIVE JONES — Britain and the Yemen Civil War, 1962–1965. Ministers, Mercenaries and Mandarins: Foreign Policy and the Limits of Covert Action (*Zoltán Prantner*) 193

GYÖRGYI B. KALAVSZKY – PÉTER ILLÉSFALVI	The Life of Miklós Horthy in Pictures (*Sándor Szakály*) ...	200
SÁNDOR SZAKÁLY	Military, Gendarmerie, Resistance (*Imre Okváth*).....	202
MIKLÓS M. SZABÓ	The History of the Miklós Zrínyi Military College, 1955–1960 (*Tibor Ács*).....	205
JÁNOS SZABÓ (ED.)	"Military Historiography Is the Source of All Military Science." Studies in Honour of Tibor Ács (*György Markó*).....	210
LAJOS MÓROCZ	From the Rank and File to a General (*Péter Háber*)	212
	BIBLIOGRAPHY	
* * *	A Selected Bibliography of Hungarian Military Historical Works in 2005 (*Éva Bolyósné Ujfalusi [ed.], Ágnes Szabó*).....	215

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

TIBOR BALLA — L'Armée royale hongroise et l'occupation de 1878 de la Bosnie-Herzégovine 3

GERGELY PAL SALLAY — Le système des insignes de l'Armée royale hongroise et du mouvement « levente », 1938–1945 39

PUBLICATIONS

PÁL GERMUSKA — De la mobilisation totale à la planification stratégique. L'histoire du Département de l'Organisation générale de l'Administration nationale du Plan, 1948–1971 69

ATELIER

GERGELY OLÁH — Observations sur l'ouvrage de Lóránd Dombrády intitulé Ferenc Szombathelyi devant le tribunal populaire 96

PÉTER SÁRKÖZY — Les ouvrages de la nouvelle génération d'historiens italiens sur les révisions territoriales de Hongrie durant la Seconde guerre mondiale et sur la « Transylvanie rouge » d'après-guerre 100

LÁSZLÓ KOVÁCS — Le sort des restes de Géza Gyóni. L'arrière-plan d'une nouvelle idée provocatrice et irréalisable en matière d'exhumation 107

DÉBAT

GÁBOR GYÁNI — Le charme et la misère du manque d'autoréflexion 143

RÓBERT HERMANN — Le manque d'autocharme et la misère d'autoréflexion 153

RECHERCHES SUR DES CHAMPS DE BATAILLE ET DES THEATRES D'OPÉRATIONS MILITAIRES

LAJOS NÉGYESI — L'archéologie militaire 160

REVUE

PAUL G. HALPERN — The Battle of the Otranto Straits. Controlling the Gateway to the Adriatic in WWI *(Andor Bánsági)* 183

JÁNOS BENE – – PÉTER SZABÓ (ED.) — Les mémoires du général de division de la garde Károly Lázár *(Sándor Szakály)* 186

JÁNOS BENE – – PÉTER SZABÓ — Le corps d'officier hussard de l'armée royale hongroise, 1938–1945. 2e édition augmentée *(Tibor Balla)* 187

CHARLES FENYVESI — Trois complots *(Jenő Györkei)* 189

LÓRÁND DOMBRÁDY — Ferenc Szombathelyi devant le tribunal populaire *(Sándor Szakály)* 191

CLIVE JONES — Britain and the Yemen Civil War, 1962–1965. Ministers, Mercenaries, and Mandarins: Foreign Policy and the Limits of Covert Action *(Zoltán Prantner)* 193

GYÖRGYI B. KALAVSZKY – PÉTER ILLÉSFALVI — La vie de Miklós Horthy en images *(Sándor Szakály)* 200

SÁNDOR SZAKÁLY — Soldats, gendarmes, résistants *(Imre Okváth)* 202

MIKLÓS M. SZABÓ — L'histoire de l'Académie militaire Miklós Zrínyi, 1955–1960 *(Tibor Ács)* 205

JÁNOS SZABÓ (ED.) — « L'histoire militaire est à l'origine de toutes les sciences militaires. » Études en hommage à Tibor Ács *(György Markó)* 210

LAJOS MÓROCZ — Du simple soldat au colonel général *(Péter Háber)* 212

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Bibliographie choisie de la littérature hongroise d'histoire militaire de l'année 2005 *(Éva Bolyósné Ujfalusi [éd.], Jánosné Szabó)* 215

INHALT

STUDIEN

TIBOR BALLA — Die Königlich Ungarische Honved-Armee und die Okkupation Bosniens und der Herzegowina im Jahre 1878 3

GERGELY PÁL SALLAY — Das System der Abzeichen der Königlichen Ungarischen Honved-Armee und der Jungmannschafts-Organisation Levente, 1938–1945 39

MITTEILUNGEN

PÁL GERMUSKA — Von der totalen Mobilisierung bis zur strategischen Planung. Die Geschichte der Hauptabteilung für Allgemeine Planung des Nationalen Planungsamtes, 1948–1971 69

WERKSTATT

GERGELY OLÁH — Anmerkungen zum Buch *Ferenc Szombathelyi vor dem Volksgericht* von Lóránd Dombrády 96

PÉTER SÁRKÖZY — Die Arbeiten der neuen italienischen Historikergeneration über die ungarischen Gebietsrevisionen während des Zweiten Weltkriegs und das „rote Siebenbürgen" nach dem Krieg 100

LÁSZLÓ KOVÁCS — Das Schicksal der sterblichen Überreste von Géza Gyóni. Hintergrund einer weiteren nicht realisierbaren, provokativen Exhumierungsidee 107

DISKUSSION

GÁBOR GYÁNI — Der Reiz und das Elend des Mangels an Selbstreflexion 143

RÓBERT HERMANN — Der Mangel an Selbstreiz und das Elend der Selbstreflexion 153

SCHLACHT- UND KRIEGSSCHAUPLATZ-FORSCHUNG

LAJOS NÉGYESI — Die Kriegsarchäologie 160

RUNDSCHAU

PAUL G. HALPERN — The Battle of the Otranto Straits. Controlling the Gateway to the Adriatic in WWI *(Andor Bánsági)* 183

JÁNOS BENE – –PÉTER SZABÓ (HRSG.) — Die Erinnerungen von Garde-Feldmarschallleutnant Károly Lázár *(Sándor Szakály)* 186

JÁNOS BENE – –PÉTER SZABÓ — Das Königliche Ungarische Honved-Husarenoffizierskorps, 1938–1945. Zweite, erweiterte Auflage *(Tibor Balla)* 187

CHARLES FENYVESI — Drei Verschwörungen *(Jenő Györkei)* 189

LÓRÁND DOMBRÁDY — Ferenc Szombathelyi vor dem Volksgericht *(Sándor Szakály)* 191

CLIVE JONES	Britain and the Yemen Civil War, 1962–1965. Ministers, Mercenaries, and Mandarins: Foreign Policy and the Limits of Covert Action *(Zoltán Prantner)*	193
GYÖRGYI B. KALAVSZKY –PÉTER ILLÉSFALVI	Das Leben von Miklós Horthy in Bildern *(Sándor Szakály)*	200
SÁNDOR SZAKÁLY	Soldaten, Gendarmen, Widerstandskämpfer *(Imre Okváth)*	202
MIKLÓS M. SZABÓ	Die Geschichte der Militärakademie Zrínyi Miklós, 1955–1960 *(Tibor Ács)*	205
JÁNOS SZABÓ (HRSG.)	„Die Militärgeschichte ist die Quelle aller Militärwissenschaften." Studien zu Ehren von Tibor Ács *(György Markó)*	210
LAJOS MÓROCZ	Vom Gemeinen zum Generalobersten *(Péter Háber)*	212
	BIBLIOGRAFIE	
* * *	Ausgewählte Bibliografie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur des Jahres 2005 *(Éva Bolyósné-Ujfalusi [Hrsg.],Frau Jánosné Szabó)*	215

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ТИБОР БАЛЛА — Венгерская Королевская Армия и оккупация Боснии и Герцеговины в 1878 3

ГЕРГЕЙ ПАЛ ШАЛЛАИ — Венгерская Королевская Армия и система значков членов допризывной организации „Левентэ" 1938–1945 гг. 39

СООБЩЕНИЯ

ПАЛ ГЕРМУШКА — От всеобщей мобилизации до стратегического планирования. История Общего Организационного отдела Венгерского Госплана. 1948–1971 69

МАСТЕРСКАЯ

ГЕРГЕЙ ОЛАХ — Замечания к книге Домбради Лоранда *„Ференц Сомбатхейи перед народным судом"* 96

ПЕТЕР ШАРКЕЗИ — Исследовательские работы нового поколения итальянских историков о венгерских территориальных ревизиях во время второй мировой войны и о послевоенной „красной Трансильвании" 100

ЛАСЛО КОВАЧ — Судьба останков праха Гезы Дьони. Подоплека новой неосуществимой провокативной идеи эксгумирования 107

ПОЛЕМИКА

ГАБОР ДЬАНИ — Очарование и убожество отсутствия саморефлексии ... 143

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Отсутствие самоочарования и убожество саморефлексии 153

ИССЛЕДОВАНИЕ БИТВ И ТЕАТРОВ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ

ЛАЙОШ НЕДЬЕШИ — Военная археология 160

ОБЗОР

PAUL G. HALPERN — The Battle of the Otranto Straits. Controlling the Gateway to the Adriatic in WWI *(Андор Баншаги)* 183

ЯНОШ БЕНЕ– – ПЕТЕР САБО (РЕД.) — Воспоминания генерал-лейтенанта лейб-гвардии Каройа Лазар *(Шандор Сакай)* 186

ЯНОШ БЕНЕ– – ПЕТЕР САБО — Гусарский офицерский состав венгерской королевской армии, 1938-1945 гг. Второе дополненное издание *(Тибор Балла)* 187

ШАРЛЬ ФЕНЬВЕШИ — Три заговора *(Ене Дьеркеи)* 189

ЛОРАНД ДОМБРАДИ — Ференц Сомбатхейи перед народным судом *(Шандор Сакай)* 191

CLIVE JONES — Britain and the Yemen Civil War. 1962–1965. Ministers, Mercenaries. and Mandarins. Foreign Policy and the Limits of Covert Action *(Золтан Прантнер)* 193

ДЬЕРДЬИ Б. КАЛАВСКИ – – ПЕТЕР ИЛЛЕШФАЛВИ — Жизнь Миклоша Хорти в произведениях изобразительного искусства *(Шандор Сакай)* 200

ШАНДОР САКАЙ — Солдаты, жандармы, участники сопротивления *(Имре Окват)* 202

МИКЛОШ М. САБО — История Военной Академии имени Миклоша Зриньи, 1955–1960 *(Тибор Ач)* 205

ЯНОШ САБО (РЕД.) — „Военная история – источник всех военных наук." Статьи в честь историка Тибора Ач *(Дьердь Марко)* 210

ЛАЙОШ МОРОЦ — От рядового солдата до генерал-полковника *(Петер Хабер)* 212

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Избранная библиография венгерской военно-исторической литературы за 2005 год *(Ева Бойошне Уйфалуши [Ред.], Яношне Сабо)* 215

Dombrády Lóránd

Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Line Design

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: Ferenc Csákváry

Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner

Leiter der Rubrik Rundschau: Ferenc Pollmann

Redaktionskomitee:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

2400,- HUF/Jahr, 600,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ференц Чаквари

Ответственный редактор: Габор Хаушнер

Ведущий раздела Обзора: Ференц Поллманн

Редакционная коллегия:

Габор Агоштон, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель), Йожеф Холлю, Миклош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Лугоши, Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палффи, Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Шандор Сакай, Дьердь Секей, Ференц Тотх, Аладар Урбан, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей
Военной Истории
Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 2400, на 1 квартал 600 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр
А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 600,– Ft

E számunk tartalmából

„A boszniai okkupáció kiváló lehetőséget teremtett arra, hogy az osztrák–magyar szárazföldi haderő és az annak részét képező Magyar Királyi Honvédség a főként hegyes terepen vívott hadjárat során kipróbálja hadkiegészítési, mozgósítási, utánpótlási rendszerét, az 1870-es években rendszeresített új fegyverzet, felszerelés, ruházat és kincstári járművek használhatóságát, a katonák kiképzésének célszerűségét. A két tartomány megszállása rávilágított mindezek hiányosságaira, valamint számos tanulsággal szolgált a birodalom katonai vezetői számára. Mindenképpen elgondolkodtató az a tény, hogy a jobban felszerelt és ellátott, háromszoros számbeli fölényben lévő császári és királyi II. hadsereg csapatai milyen nehézségek árán tudták csak kivívni a győzelmet a gerillataktikát alkalmazó muzulmán felkelőkkel szemben."

(Balla Tibor: A Magyar Királyi Honvédség és Bosznia-Hercegovina 1878. évi okkupációja)

„A védelmi célú tervezés és az OT katonai részlege óriási utat tett meg 1948-tól 1971-ig. Az Üzemgazdasági Osztály, majd Általános Üzemi Főosztály – az ugyancsak szovjet minta alapján különféle minisztériumokban létrehozott katonai részlegekhez hasonlóan – a hadsereg meghosszabbított karja volt, amelynek beosztottai gyakorlatilag kettős alárendeltségben dolgoztak. A tervhivatalnak kellett megszerveznie a társadalom és a gazdaság militarizálását, és felkutatnia minden erőforrást a békeszerződésben engedélyezettet többszörösen meghaladó méretű néphadsereg igényeinek kielégítésére. 1949-től a parancsuralmi gazdaságnak egy olyan végletes változatát kellett meghonosítani Magyarországon is, amely a békeidőszakot csak az elkerülhetetlen világháború felkészülési idejének tekintette, és rendkívüli helyzetekre is az utolsó csavarig meg kívánta tervezni a hadigépezet működését. A tervezésnek ez a totális modellje azonban 1951–52-re egyértelműen csődöt mondott.

Nagy Imre »új szakasz« politikája és a hadiipar időleges átállítása egyfajta adaptációs kényszert jelentett, és a civil lakosság érdekeinek fokozottabb figyelembe vételére ösztönzött. A reform ugyan 1955-ben elbukott, de megmaradt a haditechnikai vállalatok kettős profilja, és a védelmi kiadások és erőfeszítések soha többé nem veszélyeztették a magyar gazdaság működőképességét. Amikor 1958-ban újra napirendre került a hadsereg és a hadiipar kiemelt fejlesztése, az OT és annak Általános Szervezési Főosztálya volt az a köztes szervezet, amely megpróbálta összhangba hozni a honvédelem igényeit és a nemzetgazdaság lehetőségeit. Az OT-n belüli intézményi változásokból is jól látható a radikális nyitás a nemzetközi együttműködés felé. Kizárólag így lehetett ugyanis hosszú távon gazdaságossá tenni a magyar hadiipar termelést, és ellensúlyozni a korszerűsítéshez szükséges tetemes szovjet haditechnikai importot.

Az 1960-as évek közepére a gazdaság irányítói és a tervhivatal – civil és katona – szakemberei számára is egyértelművé vált, hogy a tervutasításos rendszer immár a növekedés gátja. A rendszer kereteit a haditechnikai vállalatok is feszegették, amelyek 1967-től a KGST-n kívülre is szállítani kezdtek."

(Germuska Pál: A totális mozgósítástól a stratégiai tervezésig. Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának története, 1948–1971)

9 770017 654008 08001